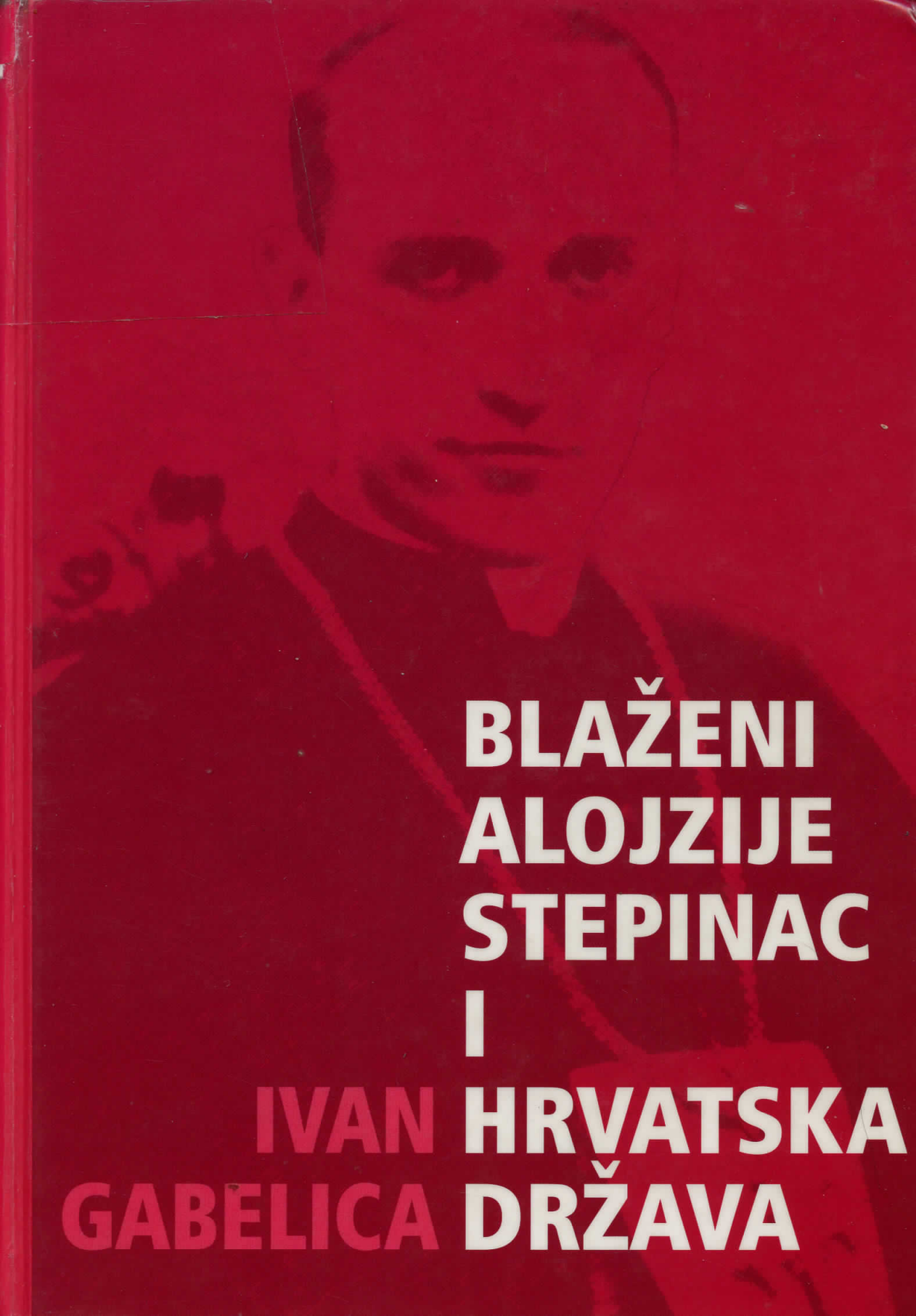

BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC I HRVATSKA DRŽAVA

IVAN GABELICA

IVAN GABELICA

BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC i HRVATSKA DRŽAVA

IVAN GABELICA

BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC i HRVATSKA DRŽAVA

ZAGREB, 2007.

Nakladnik
IVAN GABELICA

Recenzenti
TOMISLAV JONJIĆ
Dr. sc. ANĐELKO MIJATOVIĆ

Lektor
PETAR ŠARAC, prof.

Računalni prijelom
MATIJA BENKE

Grafički uredio i opremio
VLADO LEKO

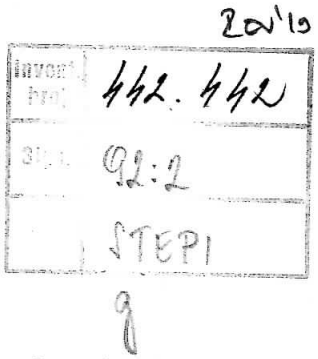

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 648043

ISBN 978-953-95941-0-5

Tisak
GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE

"Stepinac je kao svećenik bio uzor. To je dobar razlog da ga proglašavaju svecem, ali ne smije se zaboraviti da je on cijelim svojim autoritetom stao iza hrvatske države. To je ono što će ući u povijest. To je svima imponiralo.
To što je on svetac, veliko je, ali ima i drugih svetaca kod Hrvata. Važno je da on u pitanju hrvatske države nije uzmakao ni za milimetar. To je ono što je Stepinca uzdiglo.
On je u povijesnom času stao iza hrvatske države, a to je bilo veliko junaštvo."

Msgr. Nikola Soldo (Brštanica, župa D. Hrasno, Hercegovina, 30. svibnja 1917. – Zagreb, 19. listopada 1997.), katolički svećenik i hrvatski politički uznik (1945.–1960.), prebendar Prvostolne crkve zagrebačke, tajnik Biskupske konferencije, začasni prisjednik Nadbiskupskog duhovnog stola, kanonik Prvostolnoga kaptola zagrebačkog, arhiđakon čazmanski, dubički, gorski, gorički i katedralni, izaslanik u Svećeničkom vijeću Zagrebačke nadbiskupije, odlukom Pape Pavla VI. imenovan prelatom, u razgovoru za mjesečnik hrvatske katoličke mladeži „MI", Zagreb, br. 7–9., god. 1992., str. 3.

Uvodne napomene

Blaženi Alojzije Stepinac je u svijetu priznati moralni auktoritet. Zbog svoga kreposnog života, pravednosti i spremnosti na žrtvu uzdignut je na čast oltara u Katoličkoj crkvi. Proglašen je blaženikom, pa mu se mnogi ljudi mole za zagovor pred Bogom. Iako se za vrijeme ovozemaljskoga života nije djelatno bavio politikom, politika ga nije mogla mimoići. Ona se je bavila njime, a on je pozorno pratio politička zbivanja i o njima je zauzimao stajališta. U tomu, kao ni bilo koji drugi čovjek, nije bio bezgrješan. Podlijegao je zabludama sredine, u kojoj je živio. No, on je i odbacivao te zablude, kada ih je kao takve spoznao i kada je uvidio, da one škode moralno opravdanim probitcima hrvatskoga naroda, kojemu je pripadao. Nije, dakle, tvrdokorno ostajao pri određenomu političkom stajalištu, kada se je uvjerio, da je ono pogrešno. Stepinac je uvijek osluškivao volju hrvatskoga naroda. Njegov životni put je sličan putu mnogih velikana, pa i svetaca, u ljudskoj povijesti. Stoga nije ni najmanje neobično, što njegovi pogledi o sudbonosnim pitanjima hrvatskoga narodnog života nisu bili uvijek isti.

U političkomu životu jednoga naroda država je najvažnija činjenica. Ostvarenju toga cilja teže svi svjesni narodi. Samo u vlastitoj, nacionalnoj državi narod može nesmetano čuvati nacionalnu samobitnost, razvijati svoje duhovne i tjelesne sposobnosti i raspolagati svojim tvarnim dobrima. Stoga je borba za slobodu svih potlačenih naroda uvijek bila i borba za državnu nezavisnost. Jedino tako narod može postići ravnopravnost s ostalim narodima u svijetu. Hrvatski narod nije u tomu nikakva iznimka. Njegova je povijest, unatoč povremenim zabludama, ispunjena neprekidnom borbom za očuvanjem vlastite državnosti, a u najsvjetlijim trenutcima i za uspostavom podpune državne nezavisnosti.

Zbog svih ovih razloga nameće se potreba utvrditi: Kakvo je stajalište imao bl. Alojzije Stepinac ne samo prema težnjama hrvatskoga naroda za državnom nezavisnošću, nego i prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao konkretnomu ostvarenju te težnje u određenomu povijesnom trenutku? Ovo je tim potrebnije, što njegov odnos prema samoj ideji hrvatske državne nezavisnosti prije 10. travnja 1941., koliko je poznato, nije temeljito znanstveno obrađen. A ni ono što je pisano o njegovu držanju

prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, uz rijedke iznimke, ne može izdržati znanstvenu prosudbu. To se naročito odnosi na radove objavljene u bivšoj Jugoslaviji. Svrha tih radova bila je politička i moralna diskreditacija bl. Alojzija Stepinca i opravdanje sudske osude, koja mu je izrečena u montiranomu sudskom postupku. Samo u tomu okviru su se ti radovi i mogli kretati, pa zato u pravilu ne prelaze razinu pamfleta. Daleko je ozbiljnije ono što je objavljeno u Hrvatskoj nakon propasti Jugoslavije ili u inozemstvu od izricanja same osude pa do danas. Međutim, i to je pisanje puno slabosti. Optužba protiv Stepinca imala je izrazito politički, a ne kriminalno-pravni značaj, pa se pisci i takvih knjiga, rasprava i članaka naprežu, da Stepinca obrane od tih optužbi jugoslavenskih komunističkih vlasti, prihvaćajući pri tomu stajalište tih vlasti o određenim političkim ličnostima i događajima. Kao dokaz uzimaju izjave kojekakovih svjedoka, iznose ponekada i nedokazane tvrdnje, a u nekim slučajevima prekrajaju i same dokaze, što je u temelju pogrešan i nedopustiv postupak utvrđivanja povijesne istine.

Ljudska svjedočanstva kao dokaz za utvrđivanje povijesnih zbivanja vrlo su problematične vrijednosti. Mogućnost da netko točno shvati i u cijelosti zapamti, što je drugi rekao ili što se je zbilo, vrlo su ograničene. Ograničene su i ljudske izražajne mogućosti, da trećima točno prenesu ono, što su čuli ili vidjeli. S vremenom se ove slabosti još više povećavaju, jer čovjek zaboravlja ono, što je čuo ili vidio. Osim toga, čovjek često voli ili mrzi ono ili onoga, o čemu ili o komu govori. Zbog toga je njegovo svjedočenje pristrano. A iznad svega, pogotovu kada se radi o politici, mnogi ljudi žele istaknuti svoju ulogu u pojedinim zbivanjima. Nepouzdanost u svemu tomu povećava činjenica, ako osoba, koja izvješćuje o nekomu događaju ili o nečijemu mišljenju, nije neposredno vidjela ili čula ono o čemu izvješćuje, nego je o tomu doznala preko drugih osoba. To su sve razlozi, da su kojekakvi memoari, naknadna prisjećanja ljudi, krajnje nepouzdano sredstvo za utvrđivanje činjenica. To, istina, mogu biti sekundarni, sporedni dokazi, koji mogu poslužiti u pomanjkanju drugih, vjerodostojnijih. Ali i tada mogu biti prihvatljivi samo u slučaju, da ne proturječe nespornim dokazima.

Povijest treba pisati na temelju neposrednih dokaza. To su primarni povijesni izvori. Pod tim se misli na isprave, koje potječu od osoba, o čijoj djelatnosti ili mišljenju one govore ili koje su ovlaštene za izdavanje takvih isprava. Kada je riječ o bl. Alojziju Stepincu, to je u prvomu redu njegov Dnevnik, a zatim njegove javne izjave, govori, propovijedi i pisma. Tu se mogu uvrstiti i njegove izjave, što ih je kao zatvorenik davao u istrazi ili na suđenju. S obzirom na to da je više puta i sam izjavljivao, da u zatvoru nije bio zlostavljan i da se je pokazao kao snažna, čvrsta i neslomljiva ličnost,

uz to visokih moralnih kvaliteta, te se izjave mogu prihvatiti kao vjerodostojne. On je najbolje znao, što misli i osjeća, a u tomu pisanom gradivu sadržane su njegove misli i osjećaji prema hrvatskoj političkoj stvarnosti, pa i prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nositeljima vlasti u njoj i njihovim političkim postupcima. To pogotovu vrijedi za njegov Dnevnik, koji je vođen za njegove vlastite potrebe, pa su u njemu sadržane njegove najintimnije političke misli i komentari političkih događanja. Istina, on nije osobno vodio cijeli svoj Dnevnik, nego su to djelomice činili njegovi tajnici. No, on je nadgledao njihov rad, a povremeno im je i diktirao, što će u nj unijeti, pa se zbog toga može uzeti, da su u Dnevniku kao cjelini sadržane njegove autentične misli i komentari. Po vjerodostojnosti, kao povijesni izvor, s Dnevnikom se mogu izjednačiti njegova pisma. Pri vrednovanju pak njegovih govora, propovijedi i izjava, pogotovu onih danih u istrazi ili na suđenju, moraju se uzeti u obzir sve okolnosti, u kojima je to izrečeno, a posebno činjenica, da potječu od visokoga crkvenog dostojanstvenika, koji je možda imao razloga, da u njima bude suzdržan ili pomirljiv radi zaštite određenih crkvenih probitaka.

Osim ovoga pisanog gradiva, koje potječe od samoga Stepinca, kao jednako vrijedan povijesni izvor za proučavanje njegova odnosa prema hrvatskoj državi dolaze u obzir i službeni akti državne vlasti, javne izjave državnih dužnosnika, njihovi dopisi Stepincu itd.

Iza svega ovoga po vjerodostojnosti slijede razni dnevnici i ostalo pisano gradivo, sastavljeno odmah nakon nastanka događaja ili razgovora sa Stepincem, što su ga pisale razne osobe, koje su svojom djelatnošću bile s njim u svakodnevnomu dodiru.

Dakle, samo upotrebom svih neposrednih dokaza može se doći do istine o Stepinčevu odnosu prema hrvatskoj državi. Posredni dokazi su od sporedne važnosti i mogu poslužiti samo kao dopuna prvima, ako su s njima u skladu. Nažalost, piscu ove knjige nije uspjelo poslužiti se izvornikom Stepinčeva Dnevnika. Tražio ga je u Hrvatskomu državnom arhivu, gdje mu je rečeno, da ga ne mogu dati bez odobrenja Nadbiskupskoga duhovnog stola Zagrebačke nadbiskupije. Obratio se je Nadbiskupskomu duhovnom stolu, a tu su ga uputili na dr. Jurja Batelju. Preko zajedničkoga prijatelja zamolio je dr. Batelju, da mu omogući proučavati taj Dnevnik. Dobio je odgovor, da je to nepotrebno, jer je tekst, što ga je dr. Ljubo Boban 1989. i 1990. objavljivao u tjedniku "Danas", vjerodostojan. Bio je prisiljen u svomu radu služiti se tekstom Dnevnika u Bobanovoj obradi. Ako u tomu tekstu ima pogrešaka, koje su pisca navele na krive zaključke, krivnja nije njegova, nego onih, koji mu nisu stavili na raspolaganje izvornik Stepinčeva Dnevnika.

PISAC

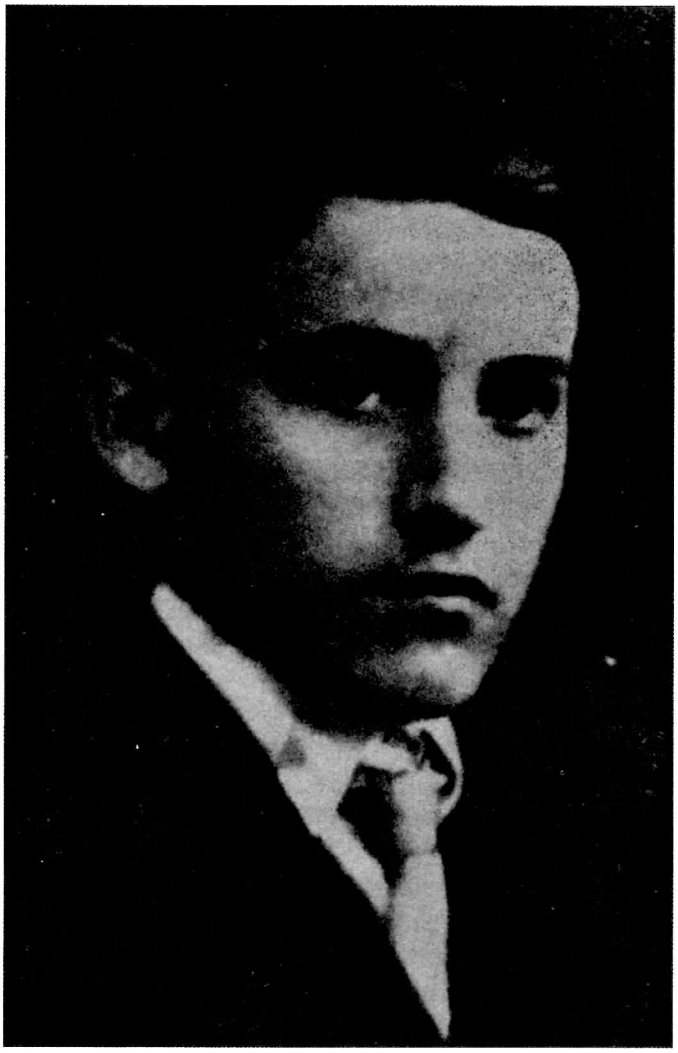

Blaženi Alojzije Stepinac kao srednjoškolac

Knjižnica B. Adžije

I. Politička kretanja u Hrvatskoj i mladi Stepinac

Bl. Alojzije Stepinac rodio se je u selu Brezariću, pokraj Krašića, 8. svibnja 1898. u pobožnoj seljačkoj obitelji s mnogo djece. Taj kraj je dao puno katoličkih svećenika, a iz njegove kućne zadruge potječu četiri. Pučku školu pohađao je u Krašiću. Po njezinu završetku, roditelji su ga 1909. godine poslali na dalje školovanje u Zagreb. Bio je smješten u zagrebački orfanotrofij, što bi značilo sirotište, u kojemu su se školovala ponajprije siromašna djeca, kako ona koja su kanila postati svećenicima, tako i ona koja su se opredijelila za neko svjetovno zvanje. Ali su u taj zavod primana i djeca imućnijih roditelja, no uz obvezu plaćanja. Stepinac je spadao u ovu drugu skupinu. U orfanotrofiju je ostao do šestoga razreda gimnazije, dakle do 1915. godine. U drugomu razredu gimnazije ravnateljem orfanotrofija postao je dr. Josip Lončarić, nekadašnji urednik katoličkoga dnevnika "Hrvatstvo" i suradnik "Katoličkoga lista", koji će kasnije puno utjecati na Stepinčev životni put. Budući da je namjeravao postati svećenikom, Stepinac je nakon šestoga razreda gimnazije prešao u zagrebačko nadbiskupsko sjemenište na Kaptolu, da završi sedmi i osmi razred gimnazije i položi ispit zrelosti. Sedmi razred završio je u lipnju 1916., ali nešto prije predviđenoga roka. Tada je već bio navršio osamnaest godina, pa je nekoliko mjeseci prije toga pozvan na novačenje, gdje je utvrđeno, da je sposoban za vojsku. Stoga je odmah u lipnju iste godine organiziran kratki tečaj za polaganje osmoga razreda i ispita zrelosti, što je on sve i položio koncem istoga mjeseca. Zatim je odmah 29. lipnja 1916. pozvan u Karlovac u vojsku. Iz Karlovca je poslan u Rijeku na šestomjesečni časnički tečaj. Dana 20. veljače 1917. godine završio je tečaj, nakon čega je upućen na talijansko bojište, najprije kao kadet, a onda kao poručnik.[1] No, 7. srpnja 1918. kod Piave pao je u talijansko zarobljeništvo.[2]

---

[1] Podatci iz knjige o. Alekse Benigara: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal,* Rim, 1974., str. 36.-39.

[2] Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije,* sv. 2., Zagreb, 1989., prilog: Razgovor A. Trumbića s A. Stepincem 1934. godine, str. 339.

Ovih dvadeset godina Stepinčeva života puni su političkih zbivanja i previranja u Hrvatskoj, koja su i njega zahvatila. Rođen je za vrijeme banovanja grofa Dragutina Khuena-Hedervaryja, koji je u Hrvatskoj nesmiljeno provodio mađarizaciju, progonio svaku oporbu svojoj vlasti, podupirao Srbe protiv Hrvata i činio razna druga politička nasilja. Tri godine prije Stepinčeva rođenja hrvatski su sveučilištarci, zadojeni još uvijek pravaškim duhom, prosvjedujući protiv mađarizacije i isticanja samo srpskih zastava na pravoslavnoj crkvi, srpskoj banci i Srpskoj bogoštovnoj općini, 16. listopada 1895., prigodom dolaska cara i kralja Franje Josipa I. u Zagreb, na Jelačićevu trgu spalili mađarsku zastavu. Zbog toga su bili protjerani sa Zagrebačkoga sveučilišta, pa su mnogi od njih otišli studirati u Prag.[3] Tu su došli pod utjecaj profesora Tomaša Garrigue Masaryka, rođenoga Slovaka i katolika, koji je prešao na protestantizam i osjećao se Čehom.[4] On im je ucjepljivao liberalizam, te misao o sveslavenskoj uzajamnosti i narodnom jedinstvu Hrvata i Srba. Vrativši se sa studija, ta mladež, koja se je nazivala hrvatskom naprednom omladinom, odbacivala je hrvatsko državno pravo i hrvatske nacionalne i katoličke duhovne vrijednosti, a širila jugoslavenstvo, misao da su Hrvati i Srbi jedan te isti narod, vjerski indiferentizam pa čak i ateizam. Kako bi što uspješnije djelovala, hrvatska napredna omladina u proljeće 1904. počela je izdavati svoje novine "Pokret", a onda podkraj te iste godine osnovala je Hrvatsku pučku naprednu stranku. Po novinama "Pokret" njezine su sljedbenike nazivali pokretašima. Samo tjedan dana nakon toga, također u prosincu 1904. godine, braća dr. Antun i Stjepan Radić, koji je također prihvatio mnoge Masarykove ideje, pa tako i liberalizam i misao o narodnomu jedinstvu Hrvata i Srba, osnovali su Hrvatsku pučku seljačku stranku.

Valja istaknuti, da liberalizam i jugoslavenstvo ipak nisu novost u hrvatskomu političkom životu na početku XX. stoljeća. S liberalizmom se susrećemo u cijeloj Europi, pa tako i u Hrvatskoj, u čitavomu XIX. stoljeću, sad s jačim, sad sa slabijim intenzitetom. Predvodnici i zagovornici jugoslavenske političke misli u drugoj polovici toga stoljeća bili su đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer i zagrebački kanonik dr. Franjo Rački, istaknuti hrvatski povjesničar. Njihovu jugoslavenstvu oštro su se suprotstavljali hrvatstvom dr. Ante Starčević i dr. Eugen Kvaternik, koji su stajali na čelu Stranke prava. U to vrijeme mladež je listom pristajala uz pravaštvo, koje je bilo vodeća hrvatska politička snaga. Strossmayerovi i Račkijevi sljedbenici izdavali su novine "Obzor" pa su se zbog toga nazivali obzorašima. Obzoraštvo je bilo sinonim za jugoslavenstvo i oportunizam. Ali pod utjecajem dr. Frana Folnegovića te su se slabosti počele

[3] Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske*, I. dio, Zagreb, 1990., str. 233.–235.
[4] Filip Lukas: *Hrvatski narod i hrvatska državna misao*, Zagreb, 1944., str. 230.–233.

uvlačiti i u Stranku prava. Prekretnicu u tomu predstavlja spaljivanje mađarske zastave, o čemu smo već govorili. Folnegović je u skupštini zagrebačkoga gradskog zastupstva u ime Stranke prava osudio taj rodoljubni čin hrvatske mladeži. To je dovelo do raskola među pravašima, pa su Stranku prava napustili sam njezin osnivač dr. Ante Starčević te dr. Josip Frank, dr. Mile Starčević i Eugen Kumičić i 22. listopada 1895. osnovali Čistu stranku prava.[5] Otada su te dvije pravaške stranke krenule svaka svojim putom, zastupajući različiti politički svjetonazor i težeći različitim političkim ciljevima. Folnegovićevi pravaši su izdavali novine "Hrvatska domovina", po čemu su se prozvali domovinašima. Među domovinašima je sve više prevladavao jugoslavenski politički smjer, pa je logično da su se počeli približavati obzorašima, koji su bili na putu, da postanu beznačajna politička skupina. Najprije su zajednički nastupili na izborima, a onda su se 29. siječnja 1903. konačno ujedinili u jednu političku stranku pod imenom Hrvatska stranka prava.[6] Osim samoga imena, ta stranka nije imala nikakve druge sveze s pravaštvom. Zastupajući jugoslavenski politički smjer, okupljala je raznovrsne političke elemente, među ostalima i članove hrvatske napredne omladine, dok se oni nisu ustrojili kao posebna politička stranka. Godine 1910. stopila se je s Hrvatskom pučkom naprednom strankom u Hrvatsku samostalnu stranku, te je napustila i samo pravaško ime.[7]

Dakle, mladež koja je studirala u Pragu, nije izvorno unijela jugoslavenstvo u hrvatski politički život. Ona ga je samo ojačala i dala mu novu snagu i obilježje. Tomu su pridonijela još dva politička čimbenika, od kojih je jedan domaćega, a drugi stranoga podrijetla, ali su oba međusobno povezana.

Austro-Ugarska Monarhija vodila je štetnu i neprijateljsku politiku prema hrvatskomu narodu. Hrvatske zemlje bile su rascjepkane i podijeljene na više državnopravnih područja s različitim pravnim položajem. U njima je potiskivan hrvatski, a podupiran srpski, mađarski i talijanski živalj. One su bile gospodarski uništavane i izrabljivane, a hrvatski narod prisiljavan na iseljavanje. To je izazvalo nezadovoljstvo cijeloga hrvatskog naroda. Sigurno nije bilo poštenoga Hrvata, koji bi takvo stanje odobravao. To je pogodovalo širenju jugoslavenske promidžbe. Pojedinci, sigurno ograničeni u svojim razmišljanjima, bili su spremni prihvatiti svako rješenje, pa i jugoslavenstvo i velikosrpstvo, što stvarno znači uništenje hrvatske nacionalne samobitnosti, dakle nešto najgore što se može dogoditi jednomu narodu, samo da napakoste Austro-Ugarskoj

[5] Ante Starčević: *Izabrani spisi,* priredio dr. Blaž Jurišić, Zagreb, 1943., str. 410. Opš. Stjepan Matković: *Čista stranka prava 1895.–1903.*, Zagreb, 1999.

[6] Josip Horvat, nav. dj., str. 248.

[7] Jaroslav Šidak–Mirjana Gross–Igor Karaman–Dragovan Šepić: *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb, 1968., str. 269.

Monarhiji i da se suprotstave njezinoj politici. Najistaknutiji tadašnji predstavnici takve politike bili su dr. Ante Trumbić i Frano Supilo. Oni su 4. i 5. listopada 1905. organizirali u Rijeci sastanak hrvatskih oporbenih političara jugoslavenske orijentacije, koji su donijeli tzv. Riječku rezoluciju. U toj rezoluciji nude Mađarima pomoć u njihovoj borbi za državnu nezavisnost, a zauzvrat od njih traže, ali bez posebnih jamstava, osiguranje određenih političkih sloboda, pripojenje Dalmacije Hrvatskoj, strogo poštivanje odredaba Hrvatsko-ugarske nagodbe – i ništa više! Po tomu Hrvatska i dalje ostaje privjesak Ugarske, izvrgnuta njezinu gospodarskomu izrabljivanju. Samo dva tjedna kasnije, točnije 17. listopada 1905., Srbi su u Zadru donijeli tzv. Zadarsku rezoluciju, u kojoj izjavljuju, da podupiru Riječku rezoluciju i dą će se založiti za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, ako *"se sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srbskoga naroda s hrvatskim"*.[8] Na temeljima Riječke i Zadarske rezolucije 12. prosinca iste godine stvorena je Hrvatsko-srpska koalicija, u koju su ušle Hrvatska stranka prava, Hrvatska pučka napredna stranka, Srpska narodna samostalna stranka, Srpska narodna radikalna stranka i Socijaldemokratska stranka.[9] U svomu proglasu koalicija izjavljuje, *"da narodu našemu hrvatskoga i srbskoga imena nema ljepše budućnosti ni samoga narodnoga obstanka bez zajedničkoga i solidarnoga rada obaju dielova narodnih"*, pa se ima odstraniti *"svaka i najmanja zapreka tome radu zajamčenjem ravnopravnosti i slobode srbskog naroda"*.[10] Dakle, polazeći sa stajališta, da su Hrvati i Srbi jedan te isti narod, ali samo s dva imena, koalicija je priznala, da su Srbi ravnopravan konstitutivni (ustavnopravni) čimbenik s hrvatskim narodom. Taj čin predstavlja ograničenje suverenosti hrvatskoga naroda u njegovoj domovini i sa službene strane omogućava Kraljevini Srbiji, da se miješa u hrvatske narodne poslove. U početku je na čelu Koalicije bio Frano Supilo, a kasnije ga je s toga položaja vještim makinacijama istisnuo i preuzeo vodstvo Srbin Svetozar Pribićević. Pod Pribićevićevim vodstvom Koalicija je vodila oportunističku politiku, štitila probitke Srba i omogućavala širenje velikosrpskoga utjecaja po Hrvatskoj. Njezin dolazak na vlast godine 1906., koju je držala neprekidno do 1918., bio je koban za hrvatski narod. Pomoću skupine naivnih, nesavjesnih i neodgovornih Hrvata, koji su bili samo glasačka mašinerija u rukama prepredenih Srba, ona je hrvatski narod 1. prosinca 1918. izručila na milost i nemilost Srbiji.

Na ova zbivanja u Hrvatskoj značajno je utjecala promjena na prijestolju u Srbiji. U lipnju 1903. umoreni su u Beogradu kralj Aleksandar Obrenović

[8] Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962., str. 463.–465.
[9] Jaroslav Šidak–Mirjana Gross–Igor Karaman–Dragovan Šepić, nav. dj., str. 223.
[10] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 466.

i žena mu Draga Mašin, a novim kraljem je postao Petar I. Karađorđević. To je dovelo do promjene vanjske politike Kraljevine Srbije. Posljednji Obrenović se je oslanjao na Austro-Ugarsku Monarhiju, a kralj Petar se je okrenuo prema Rusiji. Srbija ujedno razvija snažnu promidžbu u hrvatskim zemljama, i to ne samo među Srbima, nego i među Hrvatima, kako bi svoju vlast proširila na cijelo hrvatsko područje. Koristi se činjenicom, da je hrvatski politički život još od polovice devetnaestoga stoljeća sustavno bio trovan ilirstvom, jugoslavenstvom i drugim protuhrvatskim političkim ideologijama, što je općenito slabilo hrvatsku nacionalnu svijest. Srbijanska podrivačka djelatnost usmjerena je na uništenje hrvatskoga naroda i osvajanje Hrvatske. U toj organiziranoj uroti protiv Hrvatske Srbija se je služila svim sredstvima, pa i podkupljivanjem pojedinaca. Istaknute osobe iz hrvatskoga javnog života postale su slijepo oruđe u srpskim rukama. Učestali su izleti đaka i sveučilištaraca u Beograd, kojom prilikom neki od njih stupaju u svezu sa srbijanskom obavještajnom službom[11] ili postaju članovi velikosrpskih terorističkih organizacija.[12] Tako je stvorena mreža ljudi, koji svjesno ili nesvjesno rade na ostvarenju velikosrpskih ciljeva. Pojedinci u toj mjeri glorificiraju srpstvo i nacionalni unitarizam, da posve zabacuju hrvatstvo, svodeći ga na razinu plemena. Ovakvo raspoloženje zavladalo je u tim krugovima pogotovu za vrijeme i nakon Balkanskih ratova, kada su se mnogi od njih listom svrstali na stranu Kraljevine Srbije. Uostalom, i pri ostvarenju Hrvatsko-srpske koalicije *"su tajno sudjelovali i mjerodavni politički krugovi Kraljevine Srbije"*[13]

Protiv velikosrpske promidžbe u Hrvatskoj i jugoslavenske politike hrvatskih političkih stranaka dosljedno se je, sustavno i energično borila Čista stranka prava, koja se je od 1904. prozvala Starčevićevom hrvatskom strankom prava. Po svomu prvaku i bliskomu Starčevićevu suradniku dr. Josipu Franku njezine pristaše su se nazivale frankovcima. Oni su jedini nepokolebljivo branili hrvatsku nacionalnu samobitnost i državnu teritorijalnu cjelovitost, protiveći se učenju o hrvatsko-srpskomu narodnom jedinstvu i državnoj zajednici Hrvatske sa Srbijom. Neko vrijeme bili su pojedinačno najjača politička stranka u Hrvatskomu državnom saboru. Nažalost, u njoj je došlo do raskola godine 1908., sigurno i pod utjecajem velikosrpske promidžbe, kojoj je stajala na putu tako snažna, a u idejnomu smislu čista hrvatska politička stranka. Od Čiste stranke prava odnosno Starčevićeve hrvatske stranke prava odvojio se je dr. Mile Starčević sa svojim istomišljenicima i osnovao Starčevićevu stranku prava. Ta stranka je sve otvorenije zauzimala jugoslavensko stajalište, godine 1918. odigrala je

[11] Ivan Mužić: *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969., str. 60.
[12] Isto str. 59.
[13] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 465.

zlokobnu ulogu u životu hrvatskoga naroda i utopila se u jugoslavenstvu. Ovim raskolom pravaštvo je znatno oslabjelo, a s njim i hrvatski narod.

Pogrešno bi bilo i pomisliti, da je u prva dva desetljeća XX. stoljeća veći dio hrvatskoga naroda bio zahvaćen jugoslavenstvom. To je bio jedan manji, ali zato vrlo bučan i agresivan, dio inteligencije i građanstva. Zbog ograničenoga izbornog prava istinsko raspoloženje hrvatskoga naroda nije moglo doći do izražaja. Tomu je pridonijela i tzv. izborna geometrija, koja potječe još iz Khuenovih vremena, a prema kojoj je više izbornih kotara s hrvatskom većinom ili s hrvatski raspoloženim izbornicima spajano u jedan, dok su na područjima naseljenim Srbima ili naklonjenim koalicionaškim strankama postojali mali izborni kotari. Zbog toga se je i moglo dogoditi, da su na izborima 1913. obje pravaške stranke, dakle frankovci i milinovci (sljedbenici dr. Mile Starčevića), i Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka dobile blizu 45 posto glasova, ali im je pripalo manje od 30 posto zastupničkih mjesta.[14] One su, dakle, dobile apsolutnu većinu glasova hrvatskoga naroda. Sličan zaključak o političkomu raspoloženju Hrvata daju i rezultati izbora za Hrvatsko akademsko podporno društvo na Zagrebačkomu sveučilištu godine 1911. i 1912., na kojima su pobijedili pravaši.[15] To je tim značajnije, što su sveučilištarci potjecali iz svih društvenih slojeva, pa su bili u to vrijeme najreprezentativnija socijalna skupina.

Kroz cijelo XIX. stoljeće, a i prije toga, Katolička crkva bila je izvrgnuta napadajima raznih sekularističkih ideologija, a naročito liberalizma, koje su ugrožavale njezine duhovne vrijednosti. Zbog toga su se u pojedinim zemljama Europe održavali katolički skupovi (kongresi), na kojima se je razmatralo, kako se suprotstaviti tim napadajima. Stvarani su i katolički pokreti, pa i političke stranke za obranu katoličkih duhovnih vrijednosti. Potrebu za takvim pokretom osjetili su hrvatski katolici osobito početkom XX. stoljeća, kada se je sa studija u Pragu počela vraćati mladež zadojena liberalizmom, vjerskim indiferentizmom i ateizmom, koja je vrlo agresivno širila te ideje po Hrvatskoj.

Prvi hrvatski katolički skup (kongres) održan je u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900. Na njemu je bila nazočna većina hrvatskih biskupa i nadbiskupa. Osobito je bila značajna nazočnost krčkoga biskupa, inače Slovenca, dr. Antuna Mahniča. Na skupu je doneseno osam rezolucija, među kojima su bile i rezolucije o laikatu u životu Katoličke crkve i o katoličkomu novinstvu. Te rezolucije je Mahnič, koji je od svih nazočnih osoba na-

[14] Bogdan Krizman: *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., str. 383.; Rudolf Horvat: *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., str. 72., i Rudolf Horvat: *Hrvatska u vrijeme Habsburgovaca od godine 1527. do 1918.*, u knjizi: *Znameniti i zaslužni Hrvati od 925.–1925.*, Zagreb, 1925., str. LXXIV.

[15] Ante Pavelić: *Doživljaji I.*, Zagreb, 1996., str. 339. i 351.

jbolje shvatio, što je potrebno za organiziranje katoličkoga pokreta, nastojao provesti u djelo. Godine 1903. pokrenuo je časopis "Hrvatska straža", koji je izlazio najprije na Krku, pa u Senju i konačno u Rijeci. Dana 12. svibnja 1903. njegovim poticajem osnovano je u Beču Hrvatsko akademsko katoličko društvo (HKAD) "Hrvatska". Ovo su ujedno i početci rada na organiziranju Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP). U listopadu 1905. HKAD "Hrvatska" je počela u Beču izdavati đački list pod nazivom "Luč". U Zagrebu je pak 9. studenog 1906. osnovan HKAD "Domagoj". Uslijedilo je zatim osnivanje i drugih katoličkih društava, koja su činila dio Hrvatskoga katoličkog pokreta. Tako je, dakle, nastao i širio se taj pokret. U školskoj godini 1907./1908. uprava "Luči" je prenesena u Zagreb.[16] Time je porasla uloga HKAD "Domagoj", on je postao središnje katoličko društvo, pa će se kasnije, u međusobnim sukobljavanjima organiziranih katolika, cjelokupni ovaj pokret nazivati domagojcima odnosno domagojizam.[17] Ovim nije završeno ustrojbeno oblikovanje Hrvatskoga katoličkog pokreta. Po uzoru na organiziranje katolika u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj, Austriji i Sloveniji, u Zagrebu je 1910., opet na Mahničev poticaj, osnovan Hrvatski katolički narodni savez (HKNS), u koji su trebale biti udružene ostale katoličke udruge. Međutim, čini se, da on u tomu nije igrao neku osobitu ulogu. Posve je druga stvar s Hrvatskim katoličkim senioratom (HKS). On je osnovan 1913., a njegovo članstvo *"biralo se, u načelu, iz redova završenih studenata, bivših članova HKAD-a i bogoslovskih zborova"*.[18] Prema zamisli biskupa Mahniča, koji je bio neosporni auktoritet u njemu, na koji su se pozivali svi organizirani katolici, pa i onda kada je među njima došlo do podjele na domagojce i križare, Hrvatski katolički seniorat je *"postao vrhovni organ katoličkog omladinskog pokreta"*.[19] Time je Seniorat, naravno, uz biskupa Mahniča, bio stvarno najviša vlast u Hrvatskomu katoličkom pokretu. Stajališta Seniorata bila su ujedno i stajališta toga pokreta.

Kasniji događaji će pokazati, kolika je golema moć Seniorata, povećana uz to misterioznošću u njegovu radu. Ta značajka je vidljiva na stranicama samoga "Seniorskog vjesnika", što su ga izdavali seniori. U broju 118. za 1917. toga "Vjesnika" piše: *"Dogovaranja seniora su tajna"*. Sâmo to glasilo nije bilo dopušteno davati drugim osobama. U njegovu 3. broju, na stranici 76., godine 1918. stoji: *"Ponovno ističemo, da naš S. V. treba da ostane posve povjerljiv organ."* Seniorat od svih svojih članova traži bezuvjetnu poslušnost, kako u javnomu, tako i u privatnomu životu. Takvi su

[16] Podatci prema knjizi dr. Zlatka Matijevića: *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 21.–27.

[17] Isto, str. 242., bilješka 83.

[18] Isto, str. 30. i 31.; Petar Grgec: Dr. Rudolf Eckert, Rijeka, 1995., str. 214.–215.

[19] Petar Grgec, nav. dj., str. 214.-215.

zahtjevi postavljeni u "Seniorskomu vjesniku" godine 1918., br. 4, str. 78.: *"Ne treba u našim redovima svakoga, tko ne može da prizna maksime, da je svaki senior ne samo za svoj javni život već i za privatni jednako odgovoran senioratu".*[20]

Kao vrlo inteligentan čovjek, Mahnič je vrlo brzo shvatio, od kolike su važnosti novine za promicanje njegovih ideja. Uz "Hrvatsku stražu", kao filozofsko-teološki časopis, i "Luč", kao omladinsko glasilo, trebao mu je i jedan dnevnik za sve građanstvo. U tomu su mu pomogli oci kapucini u Rijeci, koji su i sami pripadali njegovu pokretu. Oni su počeli izdavati takav dnevnik pod imenom "Riječke novine". Prvi broj je izišao 8. prosinca 1912. Glavni urednik bio je dr. Rudolf Eckert, njegov zamjenik Petar Rogulja, a podlistak i kulturnu rubriku uređivao je isusovac Milan Pavelić, sve budući istaknuti seniori. U Eckertovoj odsutnosti glavni je urednik bio Petar Rogulja. Kada ih Rogulja zbog bolesti nije mogao uređivati, na njegovo je mjesto stupio opet Eckert.[21] I ostali suradnici lista bili su uglavnom seniori, pa se može tvrditi, da su te novine bile podpuno u rukama nešto kasnije osnovanoga Seniorata. Iako je slovio kao izvanstranački list, on je imao jasno određen politički program. Zbog svoga protuaustrijskoga i proslavenskoga smjera, "Riječke novine" su 31. kolovoza 1914., dakle na početku Prvoga svjetskog rata, bile zabranjene. Nakon toga su se Mahnič, Eckert, Rogulja i riječki kapucin o. Jeronim Tomac obratili za pomoć zagrebačkomu nadbiskupu dr. Antunu Bauèru. Bauer je bio član Hrvatsko-srpske koalicije, koju nije bio ostavio *"ni onda, kada su ga god. 1906. pokretaški sveučilištarci napali kao sveučilišnoga rektora, tvrdeći da svećenik ne može biti učenjak i da bogoslovlje nije znanost, pa zato ne može biti govora o nekom teološkom fakultetu na sveučilištu".* On je *"ostao i dalje koalicionaš, vjerujući da će se koalicija popraviti i onemogućiti protukatoličku propagandu...".*[22] Dakle, *"bio je poznat kao srbofil"*, pa je prilikom njegova posvećenja za zagrebačkoga nadbiskupa u prvostolnici 15. kolovoza 1914., kada ga je posvetitelj Stadler zaogrtao palijem poslanim iz Rima, nazočni kanonik Ivančan vrlo glasno dobacio: *"A zakaj mu ne dene* (stavi – op. I.G.) *na vrat svetoga Savu?".*[23] Razumljivo je onda, da im je Bauer dao zatraženu pomoć, ali pod uvjetom, da to bude *"nestranačko katoličko glasilo"* i da izlazi pod drugim imenom. Tako je, umjesto "Riječkih novina", u Zagrebu 8. rujna 1914. počeo izlaziti dnevnik "Novine", ali s istim smjerom pisanja i pod uredništvom istih ljudi. Naime, prve dvije go-

[20] Spis *"Preuzvišeni gospodine"*, HDA, Fond 310 – Komisija za vjerska pitanja I. V. Sabora, Predmetni spis 1945.-1960., kutija 326., svežanj 3., str. 42.

[21] Petar Grgec, nav. dj., str. 187.-189.; Jure Krišto: *Prešućena povijest – Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994., str. 311, i Zlatko Matijević, nav. dj., str. 32.-33.

[22] Petar Grgec, nav. dj., str. 114.

[23] Isto, str. 261.

dine "Novine" je uređivao Petar Rogulja, a zatim dr. Janko Šimrak.[24] No, i naziv "Novine" kasnije je promijenjen. Od početka studenoga 1918. one se nazivaju "Narodna Politika".[25] Prema tomu, "Luč" i "Riječke novine" odnosno "Novine", uz "Hrvatsku stražu", glasila su u kojima je Hrvatski katolički pokret za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije javno iznosio svoja stajališta.

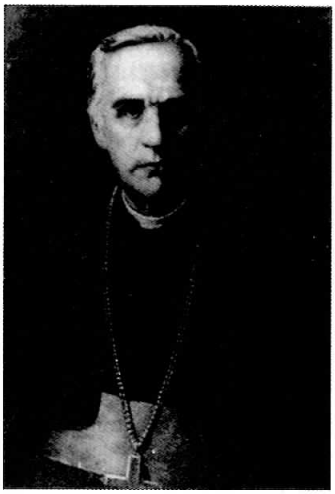

Dr. Antun Mahnič, krčki biskup

U svomu je djelovanju Hrvatski katolički pokret mijenjao svjetonazor. U početku mu je bio cilj *"obrana vjere i prava Katoličke crkve, preobrazba javnog života po vjerskim kršćanskim načelima, borba za prava, političku slobodu i samosvojnost hrvatskog naroda, stvaranje i promicanje socijalne organizacije u smislu naputaka Lava XIII., ostvarenje ideala kršćanske demokracije".*[26] Skraćeno se je to izražavalo sloganom: hrvatstvo, katolicizam, demokratizam. U redovima toga pokreta ubrzo se je počelo napuštati čisto hrvatstvo i priklanjati ideji narodnoga jedinstva. Najprije je to išlo preko suradnje sa slovenskim katolicima, a onda se je proširivalo i na Srbe. Slovenski je katolički pokret, a pogotovu Janez Ev. Krek, uvjereni jugoslaven, puno utjecao na hrvatske organizirane katolike. Hrvatski su katolici naprosto oponašali Slovence i pretvarali se u njihovu duhovnu koloniju. Ideja narodnoga jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba otvoreno je iznesena na stranicama "Riječkih novina" pred kraj godine 1912. To je bio jasan znak, da su se u Hrvatskomu katoličkom pokretu temeljito promijenili pogledi na nacionalnu problematiku, pa se je i iduće godine u tim novinama s neskrivenim simpatijama pisalo o borbi koaliranih kršćanskih država protiv Turske, smatrajući svaki vojnički uspjeh Srba ujedno i uspjehom Hrvata.[27] Iako su takvo stajalište zastupali mnogi domagojci, to još uvijek nije bilo službeno stajalište pokre-

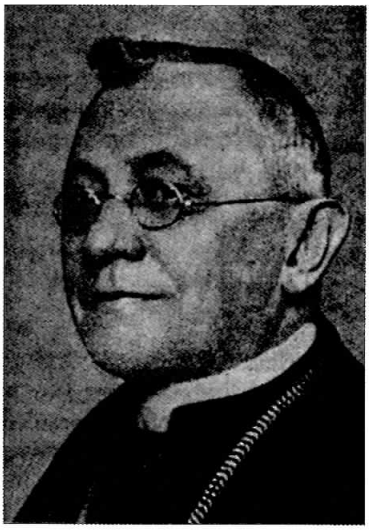

Dr. Antun Bauer, zagrebački nadbiskup

[24] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 39. i 46.; Jure Krišto, nav. dj., str. 33., i Petar Grgec, nav. dj., str. 262.-263.

[25] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 83.; bilješka 40.

[26] Isto, str. 24.

[27] Isto, str. 33.-34.

ta. Osim Petra Rogulje, tako je mislio i Petar Grgec, ugledni član pokreta i višegodišnji urednik "Luči". On sam za sebe kaže, da je već 1912. stajao *"pod utjecajem nauke Strossmayera i dra Kreka pa je ispovijedao jugoslavensku nacionalnu ideju"*, te je u broju 4.-5. "Luči" za godinu 1912.-1913. pisao: *"Svi pratimo sa simpatijom pobjede naše braće. Ali uza sve simpatije ostajemo još čvršći Hrvati, još čvršći katolici nego prije. Hrvati i Srbi jedan su narod, ali Hrvat neka se naziva samo Hrvatom, kao što se Srbin naziva samo Srbinom"*.[28] No, svi nisu tako mislili, pa su prigovarali zbog srbofilskoga pisanja "Riječkih novina". Da bi se izbjegli dalji nesporazumi, u Ljubljani je 26. kolovoza 1913. održan sastanak Hrvatskoga katoličkog seniorata, na kojemu se je raspravljalo o tomu pisanju. Na kraju su se svi složili, *"da prema Srbima treba zastupati ove principe: 1) Hrvati i Srbi jesu dva naroda, od kojih svaki ima pravo na svoju državu. 2) Hrvati i Srbi ne smiju se dati navesti od vlastodržaca na međusobnu borbu. 3) 'Riječke novine' ne smiju napadati Srbe, nego imadu registrirati istinu, kako to u zadnje vrijeme i čine"*.[29] Ovi zaključci plod su kompromisa i zatišje pred buru. Doneseni su nakon Drugoga balkanskog rata i mirovne konferencije održane u Bukureštu 10. kolovoza 1913., kada se ni velikosrpske imperijalističke težnje nisu više mogle prikrivati, pa je i pisanje "Riječkih novina" o Srbiji moralo biti suzdržanije. Iz riječi *"u zadnje vrijeme"* u trećoj točki zaključaka proizlazi, ustvari, priznanje, da je prijašnje pisanje u prosrpskomu smislu bilo neodmjereno. Ipak, i ovakvi zaključci, unatoč tvrdnji da su Hrvati i Srbi dva naroda, značе nedvosmisleno približavanje Srbima, pa će zastupnici takvoga mišljenja nastaviti sa svojom politikom i u pogodnomu trenutku otvoreno izjaviti, da su Hrvati i Srbi jedan narod i tako Hrvate svesti na razinu plemena. To će dovesti do polemika i trzavica u Hrvatskomu katoličkom senioratu.

Srbofilski, jugoslavenski ton pisanja nastavljen je i dalje, kako u "Novinama", tako i u "Luči". Struja u Hrvatskomu katoličkom senioratu, koja je zastupala takva stajališta, držala je u svojim rukama novinstvo, pa je po tomu bila vrlo jaka. Kao vodeća osoba u njemu naročito se je isticao Rogulja i rano preminuli Eckert. Rogulja je godine 1916. u članku *"Pred zoru"* iznio svoje poglede na egzistencijalna pitanja hrvatskoga narodnog života i dao smjernice za budući rad Hrvatskoga katoličkog pokreta. Opisujući neko svoje putovanje po Europi s Eckertom, Rogulja se u spomenutomu članku pita: *"Što smo zapravo mi balkanski Slaveni? Jedan narod ili tri, četiri, pet, koliko li? Ili nijesmo uopće još narod? Možda bi bila još najbliža istini ta teorija: nijesmo uopće narod nego skup srodnih i silno izmiješanih plemena, koja se međusobno bore za hegemoni-*

[28] Petar Grgec, nav. dj., str. 199.-200.
[29] Isto, str. 231.

ju. Dok su se kod Bugara stvorile bar neke predpostavke za razvijanje u jedinstven narod, kod Hrvata, Slovenaca i Srba postoje tendencije, da se sva tri plemena razviju u jedan narod isto onako, kako postoji i nastojanje, da se razviju u posebne narode. Što će se od toga dva dogoditi, pokazat će budućnost..." Ni on ni Eckert u to vrijeme, a bilo je to znatno prije Eckertove smrti 12. ožujka 1915., nisu mogli znati, hoće li se sačuvati ili raspasti Austro-Ugarska. Stoga mu je ovaj, svjestan velikih kulturnih razlika i opreka među balkanskim narodima, na njegova pitanja odgovorio: *"Pa i kada bi uspjelo, da se kakvom političkom konstelacijom zbije na Balkanu kakva zajednička država, teško bi bilo premostiti sve vjerske opreke. Unija* (vjerska - op. I.G.) *je onaj faktor, koji stvara homogenost među Slavenima, uklanja opreke između zapadne i istočne kulture, pa mislim, da mi Hrvati, koji smo izdanak zapadne kulture na Balkanu moramo obratiti vjerskoj uniji posebnu pažnju...".*[30] Dakle, Rogulja i Eckert i njihovi istomišljenici u svomu omalovažavanju hrvatskoga, srpskog i slovenskog naroda, svodeći ih na nekakva nerazvijena plemena, svjesni su, da oni nisu isto, pa smišljaju način, kako da to postanu. U tu svrhu trebala im je poslužiti crkvena unija između katolicizma i pravoslavlja. Zaboravili su, da se narodi ne stvaraju u kabinetima političara, nego ih stvara život, povijest.

U ostvarenju svojih ciljeva Rogulja analizira Hrvatski katolički pokret od osnutka pa do trenutka, u kojemu piše svoj članak, i dijeli ga u tri generacije. Prvu generaciju, po njemu, karakterizira religiozni i kulturni konzervativizam, a u političkomu pogledu pravaški način mišljenja. Druga je generacija posve oprečna prvoj. Ona je pod utjecajem Janeza Kreka i odiše njegovim duhom. Za Rogulju je to *"zlatno doba katoličkoga đačkoga pokreta"*. Treća generacija nastupa u vrijeme Balkanskih ratova. *"Glavne ideje, što su dale smjer razvoju te generacije katoličkih nacijonalista, jesu: pomirljivo shvaćanje kulturnog i političkog odnošaja prema Srbima, koje se završavalo u tom, da je prevladavalo mišljenje o narodnom jedinstvu Hrvata, Srba i Slovenaca, u koje bi pristupili i Bugari; u kulturnim i prosvjetnim pitanjima bili su svi članovi te generacije za najintenzivniji pozitivni rad u narodu izbjegavajući po mogućnosti sukobe s liberalnim skupinama...; glede religioznih problema prihvati se ta treća generacija svim oduševljenjem unije i ćirilo-metodijske misli, dovodeći sve te ideje i kulturne i ekonomske i političke u svezu i izgrađajući podpun sistem."*[31]

Članak *"Pred zoru"* programatskoga je karaktera. Iz njega se vidi, da su Rogulja i njegovi sljedbenici još od Balkanskih ratova čvrsto stali na jugoslavensko političko stajalište. Umjesto hrvatstva, zagovaraju jugo-

[30] Petar Rogulja: *Pred zoru*, obj. u "Luči" za god 1916./1917., Zagreb, 1916., str. 130.
[31] Isto, str. 133.-134.

slavenstvo, a umjesto obrane vjere i prava Katoličke crkve, zalažu se za izbjegavanje sukoba s liberalima. Ustvari, počinju se izjednačavati s hrvatskom naprednom omladinom. U odnosu na početak Hrvatskoga katoličkog pokreta to je stopostotna promjena ciljeva. Svoje istomišljenike Rogulja naziva nacijonalcima, a protivnike, za koje tvrdi da su skloni frankovcima, integralistima. U te ubraja *"slavonski senijorat, isusovce, sarajevski zbor svjetovnih bogoslova"*, pa ljude oko "Dana", "Vrhbosne" i "Hrvatskoga Dnevnika". Neutralni su, po njegovu mišljenju, vođa pokreta biskup dr. Mahnič, uglavnom još "Hrvatska straža" i "Svećenička zajednica".[32] Dakle, uz slavonski seniorat, isusovce i sarajevski zbor svjetovnih bogoslova, protivnici su mu i ljudi oko novina vrhbosanske nadbiskupije, dok su Mahnič i novine pod njegovom kontrolom neutralni. Ostali su članovi Hrvatskoga katoličkog pokreta, prema Rogulji, na njegovoj strani.

I zaista, članovi slavonskoga seniorata ustali su protiv ideja iznesenih u Roguljinu članku *"Pred zoru"*. U tomu su se naročito isticali Grgur Galović i msgr. dr. Andrija Živković, oba svećenici. Osobito je oštar u svojim istupima bio Galović, koji je optuživao i biskupa Mahniča, da podupire Rogulju. Bojeći se za raspad Seniorata, Mahnič je u početku smirivao sukobljene strane, pa je i osudio Roguljino pisanje, ali je to ubrzo opozvao. Dok su se još vodile polemike oko Roguljina članka, Jugoslavenski klub u Beču, što su ga činili hrvatski, slovenski i srpski zastupnici u Carevinskomu vijeću, donio je 30. svibnja 1917. tzv. Svibanjsku deklaraciju. U njoj ti zastupnici *"na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda"*.[33] Deklaracija, dakle, ne zahtijeva ujedinjenje svih hrvatskih zemalja nego ujedinjenje svih zemalja u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, za koje se tvrdi, da su jedan te isti narod. Po tomu ona ima nedvojbeno jugoslavensko obilježje i suprotna je ideji hrvatske nacionalne samobitnosti. Tek što je izišla u javnost, objavile su je "Novine", koje je tada uređivao senior, inače grkokatolički svećenik, kasnije križevački biskup, dr. Janko Šimrak. Tomu se nije ni čuditi, jer je Svibanjska deklaracija stajala na istim pozicijama, na kojima je stajao i Roguljin članak *"Pred zoru"*. Oni su izraz jedinstvenoga političkog kretanja u Hrvatskoj, pa je i reakcija hrvatske javnosti na njih bila ista.

[32] Isto, str. 135.

[33] Ferdo Šišić: *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb, 1920., str. 94.

Kako je u katoličkim krugovima već nastalo nezadovoljstvo Roguljinim člankom, a sada je donesena i Svibanjska deklaracija s istim političkim pogledima i ciljevima, nastala je potreba, da se sastane Seniorat i raspravi sporna pitanja. Tako je došlo do sastanka seniora s cijeloga hrvatskog područja u Zagrebu 1. i 2. srpnja 1917., a na njemu su, između ostalih, bili nazočni nadbiskup Bauer, biskup Mahnič i slavonski seniori Galović i Živković. Na Bauerov prijedlog nazočni su prihvatili ovaj zaključak: *"Sporazumješe se svi u tom, da će se katolički pokret a i 'Novine' u politici držati onoga, što je jugoslavenski klub u bečkom parlamentu naglasio: naime ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba u jednoj državi s hrvatskim državnim pravom u okviru monarhije".*[34] Iako je seniorski sastanak proglašen tajnim, u javnost se je izišlo s njegovim zaključcima. S njima su, međutim, bili nezadovoljni slavonski seniori, pa je Galović tomu prigovorio u "Glasniku biskupije đakovačke". U "Novinama" od 8. kolovoza 1917. Galoviću je odgovorio sam biskup Mahnič, predbacujući mu, najprije, da sumnjiči seniore, jer oni navodno *"zapuštaju hrvatsko ime i utapljaju ga u južnoslavenstvu!"*. A zatim je nastavio: *"Nego g. je piscu zazoran naziv 'južnoslavenski'. Na sastanku je se izrijekom naglasilo, da je nama do stvari: ujedinjenje u državnu cjelinu Hrvata, Srba i Slovenaca. Ako smo u stvari jedini, ne znamo, zašto bismo se morali cjepkati poradi naziva: to bi bilo naprosto djetinjarija. Slovenci nemaju ništa proti tome, ako ih nazivate i alpinskim Hrvatima: glede 'Srba' pak valja - htjelo se ili ne htjelo se - ustanoviti činjenicu, da egzistiraju, a nama je dosta, ako su voljni s nama u miru živjeti i u istoj državnoj skupini".*[35] Ovakvo Mahničevo ekstremno jugoslavensko stajalište, u kojemu hrvatske nacionalne vrijednosti ne znače ništa, nije moglo zadovoljiti slavonske seniore. Oni su se sastali u Osijeku 28. prosinca 1917. i utvrdili svoje poglede na zagrebačke zaključke. Zagrebački seniorat je odbacio njihove primjedbe i hladno konstatirao, *"drže li pak gospoda, da ne bi mogla sjediti u jednom te istom senijoratu s nama, onda je doista nastala nužda, da si stvore kakovu novu organizaciju, a seniorsku da ostave".*[36] Dakle, Seniorat u Zagrebu nije bio spreman odstupiti od jugoslavenstva ni uz cijenu rascjepa u vlastitim redovima.

Međutim, reakcija na Svibanjsku deklaraciju, a time i na Roguljin članak, došla je s još jedne hrvatske strane. Vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler u svoje ime i u *"ime pedeset i jednoga odličnog građanina iz Sarajeva i provincije"* dao je 16. studenoga 1917. izjavu, kojom se, između ostaloga, zahtijeva *"rješenje državno-pravnoga pitanja na jugu monarhi-*

[34] Jure Krišto, nav. dj., str. 333.
[35] "Luč – đački vjesnik" od 5. listopada 1917.,str. 3.-4.
[36] Zlatko Matijević, nav, dj., str. 54.-55.

je u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskoga državnoga prava te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti" i *"sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno politički i financijalno autonomno s Habsburškom monarhijom kao s cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo"*. U izjavi se obećava vjernost vladaru i državi, ali pod uvjetom da se udovolji iznesenim hrvatskim zahtjevima i *"da država napusti kobnu politiku od zadnjih pedeset godina protiv Hrvata..."*.[37] Samo nekoliko dana nakon objavljivanja ove Stadlerove izjave "Novine" su na nju oštro reagirale i napale ju. Pod vodstvom Seniorata jugoslavenska je ideologija u katoličkim krugovima hvatala sve većega maha. U tomu su hrvatskim seniorima priskakali u pomoć prvaci Slovenskoga katoličkog pokreta, a posebno Krek i Korošec. Zbog toga je i Svibanjska deklaracije među svećenstvom i općenito u katoličkim krugovima dobivala sve veću podporu. To će potvrditi sljedeće činjenice:

Bosanski su franjevci u Visokomu 21. prosinca 1917. podpisali izjavu, kojom se izražavaju *"solidarnim s jedne strane s 'Jugoslavenskim klubom' u Beču, a s druge s njegovom deklaracijom od 30. svibnja tekuće godine 1917."*. Izjava hercegovačkih franjevaca podpisana je između 25. prosinca 1917. i 2. siječnja 1918. U toj izjavi oni izjavljuju, da *"sa svim srcem"* usvajaju *"deklaraciju Jugoslavenskog kluba u Beču od 30. svibnja t. g., kojom se za sve Hrvate, Srbe i Slovence u monarhiji na temelju narodnog načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijeva ujedinjenje i državna samostalnost pod uzvišenim žezlom Habsburga"*[38]. *"U veljači 1918. politiku 'Svibanjske deklaracije' prihvaća katoličko svećenstvo Zagreba, Varaždina, Senja, Zadra i dr. Među podpisanim svećenicima bili su i pripadnici HKS-a."*.[39] U Zagrebu se je 2. i 3. ožujka 1918. sastala skupina hrvatskih, srpskih i slovenskih političara, među kojima je bio i jedan od seniorskih prvaka i urednik "Novina" dr. Janko Šimrak, a i još neki seniori, pa su donijeli rezoluciju, *"da je nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stojeći na stanovištu narodnoga jedinstva te oslanjajući se o načelo narodnoga samoodređenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba"*.[40] Ta rezolucija se više ne poziva na hrvatsko državno pravo niti zahtijeva zajedničku državu Hrvata, Srba i Slovenaca u okviru Monarhije, pa je nesumnjivo da ona teži za ujedinjenjem hrvatskih i slovenskih zemalja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, odbacujući hrvatski državnopravni

[37] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 103.-104.
[38] Isto, str. 107.-108.
[39] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 63.
[40] Ferdo Šišć, nav. dj., str. 125.-126.

temelj. Na godišnjoj skupštini Hrvatskoga katoličkog seniorata za Dalmaciju, održanoj u Splitu 11. srpnja 1918., seniori su jednoglasno izjavili, da će *"poduprijeti svaki rad za narodnu koncentraciju, kojemu je svrha, da narod privede k ostvarenju države Hrvata, Srba i Slovenaca"*.[41]

Ipak, pogrešno bi i nepravedno bilo misliti, da su se svi svećenici i katolički djelatnici odvojili od svoga naroda i prihvatili jugoslavenstvo. Mnogi su od njih čvrsto stajali na hrvatskomu stajalištu i protivili se Svibanjskoj deklaraciji ili, bolje rečeno, jugoslavenskoj politici u cjelini. Osim vrhbosanskoga nadbiskupa Stadlera, tu je osobito potrebno istaknuti popa Stipu pl. Vučetića, člana Čiste stranke prava odnosno Starčevićeve hrvatske stranke prava (frankovci). Kako bi onemogućili svaku kritiku svoga rada, zagrebački i slovenski seniori su na sastanku, održanom u Zagrebu 30. travnja 1918., u podpunosti odobrili odluku *"izvanredne sjednice zagrebačkog Seniorata, na kojoj je sudjelovao i biskup A. Mahnič, da se ni jednome organiziranom senioru ne dopušta javno istupati protiv Svibanjske deklaracije"*.[42] Odmah zatim Mahnič je u svibnju iste godine počeo objavljivati u "Novinama" niz članaka u obranu Deklaracije. On odbacuje tvrdnju, da se stupanjem Hrvata u državnu zajednicu sa Srbima, za čim ide Deklaracija, čini atentat na hrvatstvo. Dapače, on u tomu vidi posebnu misiju hrvatskoga naroda, dodijeljenu mu od Boga, pa u zadnjemu članku piše: *"Stojimo na pragu nova doba. Težište svjetovne politike prelazi od Zapada na Istok; a tu, kako pokazuju svi znakovi, namijenjena je hrvatstvu uloga nalik na onu, što se označuje riječima 'antemurale christianitatis'. Otvaraju nam se novi vidici. (...) Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi koga će Gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo narode hrvatski, na naumu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja"*.[43] Takve neumjerene i neodgovorne tek-

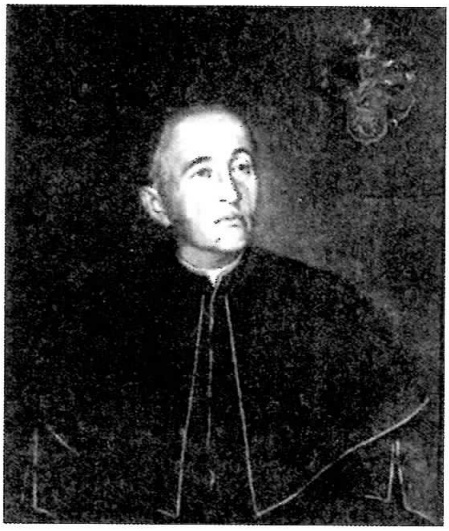

Pop Stipe pl. Vučetić

[41] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 70.
[42] Isto, str. 64.
[43] Isto, str. 64.-66.

stove, ispunjene vrhunaravnim razlozima, Mahnič će pisati i 1919., kad je hrvatski narod već dospio u *"bratski srpski zagrljaj"*. Tada je, naime, pisao: *"Bog nas je u svojoj mudroj providnosti na čudesni upravo način, štono riječ, zbio u jedno tijelo. Osvanuo nam je veliki dan, a na nebu nam se ukaza znak s nadpisom SHS. Narode moj, u ovom ćeš znaku pobijediti! Hrvati, Srbi, Slovenci! Božja je volja, da ostanete na vijeke nerazdruživo ujedinjeni"*.[44] Na Mahničevo pisanje u "Novinama" osvrnuo se je pop Vučetić, ispravno ističući, da *"posebnih zadaća pojedinim narodima naređenih od Boga nema"*. A onda je na kraju svoje oštre polemike naglasio, da *"jugoslavenskom svibanjskom deklaracijom tok hrvatske politike navrnut je u protuhrvatske jugoslavenske ciljeve. Bezdvojbeno sliedi, da je katoličkoj vjeroizpoviesti namienjena Judina plaća za uslugu jugoslavenske propagande. (...) Razprava dr. A. Mahniča jest jugoslavenska ideologija bez stvarnih i zbiljnih osnova, kadra naš hrvatski narod dovesti do katastrofe. (...) Za hrvatstvo proti jugoslavenstvu! Za Hrvatsku proti Jugoslaviji!"*[45] Povijest je dala za pravo popu Vučetiću.

Što je vrijeme više odmicalo i približavao se čas nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, hrvatski organizirani katolici bili su odlučniji i uporniji u svomu jugoslavenstvu. U svim podhvatima za njezino stvaranje sudjeluju i oni. "Novine" i "Luč" su preplavljeni člancima jugoslavenskoga sadržaja. Neki brojevi "Luči" tiskani su ekavicom i u njima se zagovara ekavica kao temelj *"jugoslavenskoga književnog jezika"*.

To se obrazlaže na krajnje diletantski način. Tobože, *"većina našeg naroda govori ekavskim narečjem; jer četiri naša kulturna centra: Ljubljana, Zagreb, Novi Sad i Beograd jesu ekavska"*. *"Ekavica je"*, kaže se dalje, *"kraća i brža. Bolje odgovara duševnom ustrojstvu modernog čoveka. (...) Ekavica je svojina celog našeg naroda i najbliža je Slovencima. Ona će prodreti doista"*. Kako bi olakšao pobjedu ekavice i uništenje hrvatske jezične samobitnosti, pisac toga teksta nastoji psihički djelovati: *"Shvaćati dakle pitanje narečja kao pitanje političkog prestiža jest pogreška. Ne radi se tu o pobedi jednog plemena nad drugim. Tu se radi o pobedi visoke jedne ideje: jedinstvene jugoslavenske kulture"*.[46] U pravilniku Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, donesenom 6. odnosno 8. listopada 1918., propisano je, da je njegov temeljni cilj *"ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba"* u jednu državu i da njegovi članovi mogu biti samo one političke skupine i stranke, *"koje stoje na stanovištu narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba"*. Članom njegova Središnjega odbora u ime Hrvatskoga katoličkog seniorata, odnosno skupine "Novina",

[44] Isto, str. 66., bilješka 287.
[45] Isto, str. 67.-68.
[46] "Luč", br. II – III za god. 1918.-1919., str. 65.

kako se navodi, bio je dr. Janko Šimrak.[47] Dakle, po samomu pravilniku iz Narodnoga vijeća bili su isključeni svi oni, koji stoje na stajalištu hrvatske nacionalne samobitnosti. Ono je prema takvima, pogotovu nakon 29. listopada 1918., kada je na nj prenesena vrhovna vlast u Hrvatskoj, provodilo strahovita nasilja. To je najprije primijenjeno prema pravašima-frankovcima, a kasnije i prema radićevcima. Dana 29. listopada 1918. Hrvatski državni sabor je donio odluku, da se prekidaju svi državnopravni odnošaji između Hrvatske, s jedne strane, i Austrije i Ugarske, s druge strane. Hrvatska se proglašava posve nezavisnom državom i *"na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba živi"*, prenijevši ujedno vrhovnu vlast na Narodno vijeće.[48] Dakle, istim državnopravnim činom Hrvatska je proglašena nezavisnom državom i ujedno likvidirana kao nezavisna država utapanjem u neku drugu državu, uz istodobnu negaciju hrvatske nacionalne samobitnosti. Bila je to prijevara kakvih je malo u povijesti. Zagrebački je nadbiskup Bauer, nažalost, u okružnici svećenstvu zagrebačke nadbiskupije od 30. listopada 1918. s oduševljenjem pozdravio tu odluku, naglasivši, da mu prokušano rodoljublje tih svećenika jamči, da će oni *"primjerom i poukom svojom Narodno vijeće živo poduprijeti u teškom njegovom poslu, i u narodu utvrđivati povjerenje u nj"*, moleći se Bogu, da *"blagoslovi novu našu državu i da je povede putem pravednosti do sreće i napredka"*.[49]

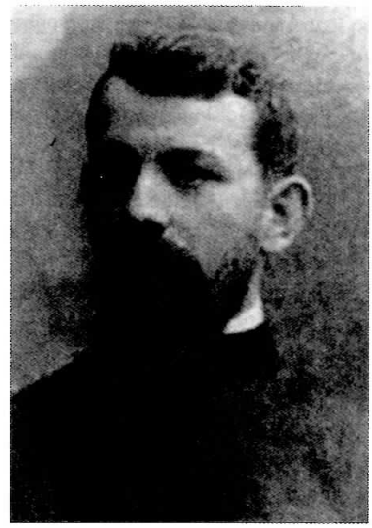

Dr. Janko Šimrak, kasniji križevački biskup

Slično su postupili, primjerice, i splitski i senjski biskup. Ali, očito u psihozi straha, podporu Narodnomu vijeću i novoj državi dali su i isusovci i vrhbosanski nadbiskup Stadler, koju, vjerojatno, u normalnim prilikama ne bi dali. Stadlerova izjava podpore od 12. studenoga 1918. u podpunoj je protimbi s njegovom izjavom od 16. studenoga 1917. Zagrebački kanonici Ljudevit Ivančan i Lovro Radičević morali su pred terorom bježati u inozemstvo. Pri svemu ovomu valja napomenuti, da Šimrak nije bio jedini svećenik i senior u Narodnomu vijeću. Takvih je bilo više, ali su u nj ušli

[47] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 171.-176.
[48] Isto, str. 195.-201.
[49] Isto, str. 213.-214.

ili na temelju stranačke ili na temelju pokrajinske pripadnosti[50], a ne na temelju izbora za narodnoga zastupnika.

U svim ovim zbivanjima, koja su dovela do stvaranja jugoslavenske države, Hrvatski katolički pokret, predvođen Senioratom, beskopromisno je stajao na nacionalnomu unitarističkom stajalištu, dakle da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod ili da to trebaju postati. To se vidi iz svake izjave njegovih članova. Ostvarenju toga cilja pripisuje se božanski smisao. Rogulja o tomu u "Seniorskomu vjesniku" pod naslovom "Vrhovni cilj" godine 1919. ovako piše: *"U naše je ruke postavio Gospod budućnost južnih Slavena, nama je dao, da preuzmemo providencijalnu zadaću hrvatskoga, srpskog i slovenskog naroda, glavni uzrok postanja naše države. Katolički pokret nosi prvi najsnažnije misao stvaranja jedne jedinstvene slavenske kulture na Jugu, misao ujedinjenja Crkava. (...) Kroz sve naše nastojanje i politiku i religioznu i kulturnu i socijalnoekonomsku i državnopravnu prolazi kao crvena nit ta ideja i ona daje glavni ton svemu senijorskomu radu. (...) Onda će istom i Srbin i Hrvat i Slovenac biti član jedne jedinstvene nacije, onda će Jugoslavija biti slobodnom domovinom novoga južnoslavenskoga naroda".*[51] Stoga, po seniorskomu mišljenju, treba onemogućiti sve ono, što ugrožava ovaj "božanski" cilj. O tomu se izričito govori u memorandumu, što ga je Seniorat izradio 14. srpnja 1919. i uputio episkopatu. Tu, naime, stoji: *"Glavna svrha nama mora biti pomoći Kristovim načelima do pobjede. Zato je naša prva zadaća ujedinjenje crkava: tu je providencijalni raison d'être države S.H.S. Sve što smeta tome, valja biti uklonjeno s puta. Najviše pak smeta separatistička plemenska politika, koja udaljuje i katolička plemena jedno od drugoga, a kamo li da ne bi razdvajala sve jače Srbe i Hrvate".* Stoga seniori osobito mole *"svoje biskupe, da se nipošto ne zauzima ni jedan od njih ni za koju stranku, koja pogoduje plemenskom separatizmu, jer nas takva stranka udaljuje od glavnog našeg cilja – narodnog i crkvenog jedinstva".*[52]

Stajalište Seniorata bilo je poziv na suprotstavljanje oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda za očuvanjem nacionalnoga i državnoga identiteta i za rušenjem tuđinske vlasti. Slično stajalište imale su i sve hrvatske političke stranke, izuzevši Radićevu Hrvatsku republikansku seljačku stranku i Hrvatsku stranku prava, kako se je sada nazivala nekadašnja Čista stranka prava, odnosno Starčevićeva hrvatska stranka prava. Uz njih je većina hrvatskoga naroda, spremna da pođe u borbu protiv nametnutoga mu, a umjetno stvorenoga jugoslavenstva, koje je samo maska za velikosrpstvo. Ali, i između ove dvije stranke postoji bitna razlika. Radićevci

[50] Jure Krišto, nav. dj., str. 364.-365. i 424.-426.
[51] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 90.
[52] Spis *"Preuzvišeni gospodine"*, str. 50.-52.

jesu za Jugoslaviju, ali nisu za centralizam i neravnopravnost, što se je silom nametalo. Tek kasnije, kada je Jugoslavija praktički bila već stvorena, oni će odbaciti nacionalni unitarizam i odpočeti borbu za hrvatsku nacionalnu samobitnost. Pravaši su neprekidno i načelno protiv bilo kakve Jugoslavije i protiv poistovjećivanja ili stapanja hrvatskoga naroda s bilo kojim drugim narodom. Ova suprotstavljena politička stajališta odraz su polarizacije, što je postojala za cijelo vrijeme Prvoga svjetskog rata, pa i prije toga, unutar hrvatskoga naroda, kako među političarima, tako i među vojnicima u zarobljeničkim logorima.

Jugoslavenski orijentirani političari dočekali su Prvi svjetski rat kao pogodnu priliku, da ostvare svoje političke ciljeve – stvaranje jugoslavenske države. Odmah nakon njegova početka pobjegla je, ili se je tamo zatekla, u Italiju, koja je tada bila još neutralna država, šačica takvih hrvatskih političara. Među njima su kao najpoznatija imena bili dr. Ante Trumbić, Frano Supilo i kipar Ivan Meštrović. Kasnije im se je pridružila i nekolicina drugih, među kojima je bilo i nekoliko Srba i Slovenaca. Dana 30. travnja 1915. oni su u Parizu osnovali Jugoslavenski odbor. Za predsjednika je bio izabran Trumbić.[53] Do tada su se pojavljivali pod drugim, različitim političkim imenima, pa i pod imenom Hrvatski odbor. Predstavljajući se kao Upravni odbor "Jugoslovenske legije", 11. siječnja 1915. uputili su iz Rima poziv za osnivanje *"Jadranske legije koja ima da pored srpske vojske pomaže oslobađanje našega naroda od njemačkog i madžarskog ropstva"*. No, razlozi osnivanja te legije bili su puno prozaičniji. Njezinim organizatorima bilo je jasno da, s obzirom na toliki broj vojnika zaraćenih strana na bojištima, ona ne može predstavljati spomena vrijedan vojnički čimbenik. Njoj je bila namijenjena promidžbena uloga, pa je i u pozivu za njezino osnivanje istaknuto, da će sama pojava legije imati *"veliko moralno znamenovanje, jer će pred svijetom zasvjedočiti čežnju našega naroda za slobodom"*.[54] Dakle, namjeravano osnivanje "Jadranske legije" i stupanje u nju trebalo je svijetu pokazati, da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod i da oni hoće zajedničku državu. Članstvo u toj legiji prikupljalo bi se među hrvatskim, srpskim i slovenskim iseljenicima i ratnim zarobljenicima. Njezinu osnivanju moglo se je pristupiti samo u slučaju, da srbijanska vlada pristane na to. Tada bi ona stajala *"pod komandom, koju bi odredila srpska uprava"*[55], dakle pod zapovjedništvom srbijanskih časnika. Nakon stanovitoga oklijevanja srbijanska je vlada napokon dopustila osnivanje dobrovoljačke legije, ali ne pod imenom "Jadranska", da se ne bi zamjerila

[53] Milada Paulova: *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1924., str. 73.

[54] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 12.-20.; i Franko Potočnjak: *Iz emigracije. U Rusiji*, sv. IV. Zagreb 1926; str. 87.

[55] Milada Paulova, nav. dj., str. 34.-37.

Italiji. Engleska je još dugo vremena računala s opstankom Austro-Ugarske Monarhije, pa nije podupirala osnivanje dobrovoljačkih odreda. Nasuprot tomu, Rusija je već u ljeto 1915. pristala da se na njezinu području među zarobljenicima organiziraju takvi odredi, a kao središte toga organiziranja sporazumom sa srbijanskom vladom određeno je, da to bude Odesa.[56] Prvotna je namjera bila, da se dobrovoljci skupljaju u Srbiji, ali je ta mogućnost odpala, jer je Srbija u jesen 1915. izgubila cijelo svoje državno područje. Ipak su i među ratnim zarobljenicima u Srbiji vrbovani pojedinci za te odrede. Kasnije se je to radilo i u Italiji, odakle su dobrovoljci upućivani u Solun, u Grčkoj.

Unatoč proklamiranomu jugoslavenstvu, srbijanske su vojne i građanske vlasti širile ekstremni šovinizam prema zarobljenim Hrvatima i Slovencima. Na svakomu koraku su ih vrijeđali i ponižavali. Posebno težak položaj zarobljenika bio je u Rusiji. Kako svjedoči Franko Potočnjak, prononsirani jugoslaven i član Jugoslavenskoga odbora, koji je bio očevidac događaja, *"odred je, već s prva početka, nazvan srpskim. Posvema protivno od legija koje su, zamišljene i započete od emigranata, okrštene s prvoga početka jadranskim, a poslije jugoslavenskim. (...) I mladi ljudi došli su do zaključka da bi se Odred, obzirom na to da ga sačinjavaju sva tri plemena zajedno, nazvao jugoslavenskim. To se nije odobravalo, još manje primalo, što više, kako veli sam g. Cemović* (srbijanski konzul u Odesi – op. I.G.), *'ta je misao u srpskim krugovima primljena kao jeres'* (jeres, srp. = hereza, krivovjerje – op. I.G.). *(...) Tim načinom nastao je u Odredu nesklad, sloga se poremetila, a među članovima porodile su se tolike protivštine da jedni s drugima nijesu općili. Umjesto ljubavi zavladala je međusobna mržnja i prezir".*[57] Zarobljeni vojnici i časnici su prisiljavani, da stupe u dobrovoljački odred. *"Ko se nije smjesta oglasio"*, priča dalje Potočnjak, *"i pristao na to da ga se bez ikakva objašnjavanja uvede u dobrovoljačku diviziju, bio je bijen i šamaran, čašćen šakama, čizmama i kundacima, a kada se time nije uspjelo, bili su mučeni gladom. Neki od obrađivača učinili su taj posao vrelom svoga dohodka te su otimali ljudima što su imali. A napokon, i nakon svega toga i poslije svih tih i takvih prepiranja, ljudi su, i bez njihova saglašenja i bez objašnjavanja, udjeljivani u čete i na silu proglašavani dobrovoljcima".* Taj isti Potočnjak kaže, da je svakodnevno morao slušati žalbe zarobljenika, kako im Srbi *"kunu oca i mater hrvatsku i slovenačku, nazivaju ih marvom, gamadi, svinjam austrijskim".* Čim bi se smrklo, svake je večeri u zarobljeničku baraku upadao neki narednik sa svojom družinom i po zarobljenicima *"lupao nemilosrdno desno i lijevo šakama i kundacima, grdeći im šokačkog i kranjskoga*

[56] Franko Potočnjak: nav. dj., str. 90. i 104.
[57] Isto, str. 110.

Boga", prijeteći *"da će im to biti 'kruh svagdanji' kad Srbin zagospoduje u njihovu domu"*. Katolicima je bilo zabranjeno pohađanje katoličke crkve. Ne samo da je među "dobrovoljcima" bilo zabranjeno isticanje hrvatstva. Širilo se je isključivo velikosrpstvo, pa je bilo zabranjeno govoriti i o jugoslavenstvu. Prema Potočnjakovu svjedočanstvu, *"službena lica otvoreno su se stala groziti da će biti strijeljan svako ko bude o jugoslavenstvu govorio, da će biti predan komitima i da će ga mrak pojesti. To je što sam uglavio, a da i ne govorim o onim bezbrojnim sukobima koji ovake pojave neminovno prate i o egzekucijama kojih su ovake prilike pune"*.[58] Naravno, takav postupak prema tobožnjim dobrovoljcima nužno je morao uroditi dezertiranjima i pobunama. Jednu od takvih pobuna i njezine posljedice bilježi i Potočnjak: *"23. oktobra 1916. poslije podne, na Kuljikovu polju, u blizini željezničke stanice, odkazale su posluh tri čete, odbacile puške i oružje. (...) Istog toga dana, u večer, postrijeljano je u kasarni 13 dobrovoljaca. Složilo se 13 lješina. (...) Uza sve ono drugo što se zbivalo i što se sad više sad manje vješto odklanjalo i odbijalo, taj događaj sam po sebi značio je raspad i rasulo Korpusa, uništenje dobrovoljačke organizacije u Rusiji"*.[59] Na sličan način prikazuju postupak prema zarobljenicima i ostali izvori jugoslavenske provenijencije, koji potječu iz Rusije.

Međutim, postupak prema zarobljenim Hrvatima bio je daleko gori nego što ga je prikazao Potočnjak. Na njima su počinjena najgroznija zvjerstva i umorstva, kako bi ih se prisililo, da stupe u dobrovoljačke odrede, pa se je za to saznalo i u Hrvatskoj. Zarobljenike se je sililo, da se odreknu hrvatske nacionalne pripadnosti i da se nazovu Srbima. Oni su to odbijali govoreći, *"da su spremni neka ih i ubiju, da ne će zatajiti svoga hrvatstva i nazvati se Srbima"*, odnosno: *"Mi smo Hrvati i mi ne ćemo biti dobrovoljci, a niti na svoju braću i očeve streljati"* i sl. Broj ubijenih zarobljenika daleko je nadmašivao brojku, što je navodi Potočnjak. Prema tvrdnji jednoga grobara u Odesi, Srbi su mu *"jedne noći dovezli 18 mrtvih Hrvata da ih ukopa"*. Kada je on zatražio imena mrtvih, jer to mora znati, ovi su mu na to odgovorili: *"To su Hrvati, pa ne morate znati"*. Nekima su *"ruke i noge odsjekli, pa ih onako nakažene posprdno bacali u Crno more"*.[60] O tim zvjerstvima dr. Aleksandar Horvat, predsjednik Hrvatske stranke prava, prikupio je obilnu dokumentaciju, koja se je sastojala od izjava samih očevidaca s tim, da su mnogi od njih bili izvrgnuti raznovrsnim zvjerstvima, i od pisanja jugoslavenski orijentiranih novina "Jugoslavija" i "Slovenski jug", koje su izlazile u Rusiji. Na temelju te dokumentacije

[58] Isto, str. 10., 163., 167., 171. i 195.
[59] Isto, str. 73.
[60] Aleksandar Horvat: *Grozote u Odesi*, interpelacija u Hrvatskom državnom saboru, Zagreb, 6. srpnja 1918., naročito str. 6, 7., 8., 9., 11., 12. i 27.

podnio je 6. srpnja 1918. Hrvatskomu državnom saboru interpelaciju, u kojoj je opisao zločine počinjene nad zarobljenim Hrvatima. Hrvatska stranka prava je tu interpelaciju objavila kao posebnu knjižicu. Na žalost, pretežna većina narodnih zastupnika, koja više i nije zastupala hrvatski narod i njegove nacionalne probitke, nego je promicala jugoslavensku ideologiju, nije htjela slušati Horvatov glas, jer im je on argumentima rušio jugoslavenske snove. Zbog istih razloga nisu ga htjeli slušati ni organizirani hrvatski katolici, a Jugoslavenski odbor je i bez njega znao, što se je događalo u Odesi sa zarobljenim Hrvatima, pa ipak je ustrajao u svojoj politici. Umjesto da slušaju Horvata, oni su svi napadali i njega i Hrvatsku stranku prava, da tobože razbijaju narodnu slogu i jedinstvo sa Srbima, iako je sve bilo istina, što je rečeno o zlostavljanju i pokolju Hrvata u Odesi. Pokazale su se istinitim Horvatove riječi upućene tim istim narodnim zastupnicima prije nekoliko dana: *"Cijelo vaše jugoslavenstvo nije ništa drugo, nego srpstvo i služba tom srpstvu i evo, gospodo, to je razlika između vas i nas i zato vi tolikom vehemencijom na nas napadate"*, budući da *"smo vam neprilični, što stojimo na stanovištu hrvatskoga nacionalizma, jer mi ovdje ne poznamo nikakvog drugog naroda do hrvatskog u hrvatskoj domovini u prošlosti i u budućnosti..."*.[61] Bile su to, možda, zadnje riječi upozorenja i poziv na razum, što je, nažalost, ostalo bez odaziva. Tu izraz nacionalizam ne znači isključivost i mržnju prema drugim narodima, kako ga se danas u iskrivljenomu značenju zlonamjerno i s nepravom upotrebljava. Pravi mu je smisao, kojim se i Horvat njime služi, politička težnja za očuvanjem nacionalne samobitnosti i za uspostavom državne, a time i kulturne, gospodarske i svake druge nezavisnosti.

Tragično iskustvo, što su ga pod srpskim zapovjedništvom doživjeli u Odesi, utjecalo je na mnoge zarobljenike, pa su promijenili svoja politička stajališta. Prema Horvatu, mnoge takve osobe, koje su bile *"vatreni Srbohrvati, pa vraćajući se iz zarobljeništva, kad su na svojoj rođenoj koži osjetili bratsku ljubav srpsku, došli su ovamo* (u Hrvatsku – op. I.G.) *kao najveći agitatori hrvatske misli i hrvatskog državnog prava, koji ne će i ne mogu dopustiti, da se u njihovoj domovini razmeće tuđinska jugoslavenska misao"*.[62] Na žalost, hrvatski zarobljenici u drugim zarobljeničkim logorima nisu znali za zločine počinjene nad njihovim sunarodnjacima i suborcima u Odesi. Da su za njih znali, sigurno mnogi od onih, koji su postali jugoslavenski dobrovoljci, ne bi krenuli tim putom. Uglavnom, Horvatova interpelacija nije bila prihvaćena i prolazila su desetljeća, a o njoj se je šutjelo, osim što su je neki pojedinci, onako usput, napadali, ne iznoseći

[61] Stjepan Matković: *Ratni zločin nad Hrvatima u Odesi 1916.*, "Politički zatvorenik" br. 140., Zagreb, studeni 2003., str. 35.

[62] Isto, "Politički zatvorenik" br. 141., Zagreb, prosinac 2003., str. 40.-41.

istinu o njoj i o događajima u Odesi. Među takvim napadačima bio je i književnik Miroslav Krleža[63].

Osim u Rusiji, zarobljeni hrvatski vojnici nalazili su se još u srbijanskim i u talijanskim logorima. Zarobljenici u talijanskim logorima bili su pod talijanskom vlašću i nisu, prema raspoloživim podatcima, bili izloženi zlostavljanju. U srbijanskim je logorima bilo drugčije. Tu su hrvatski vojnici i časnici doživljavali zlostavljanje, mržnju i prezir na svakomu koraku. Pojedini srpski časnici svakodnevno su im upućivali pogrdne riječi, kao što su *"nekulturni, neodgojeni, razvratni, pokvareni, članovi vojske koja je počinila divljačka zvjerstva na srpskom pučanstvu, stoka"* i slično. Momčad, dakle obične vojnike, tukli su *"kao volove, psujući im 'mater austrijsku'"*. Povremeno su tukli i časnike. Kada su neki Hrvati pokušali bježati, pa su bili odkriveni, *"podpukovnik ih je dao u svojoj pisarni vezati konopima kao razbojnike, da iznudi od njih poštenu riječ, da ne će kušati bježati"*. Zbog beznačajnih razloga su ih stegovno kažnjavali. Tu sudbinu doživjela su i devetorica *"Hrvata zbog patriotskih govora i – 'uvrede suvereniteta kraljevine Srbije' - zatvorivši ih u malu sobicu"* i *"zapovjedivši im, da ne smiju otvarati prozore"*,[64] a neki kažnjeni vojnici morali su i nuždu obavljati u tako zatvorenim sobama. Na postupak prema Hrvatima žali se jedan zarobljeni hrvatski vojnik, koji kaže: *"Psuju nam mater, psuju nam žene i sestre, psuju nam kralja, psuju nam Rvacku, ubiše i dušu u nama, oteše, gdje god"* su što našli.[65] Naravno, ovakav postupak prema zarobljenicima daleko je blaži od onoga u Odesi, ali je i on brutalan i nečovječan. U svojim logorima Srbi su se jednako odnosili prema zarobljenim Hrvatima kao i prema zarobljenim Nijemcima i Mađarima. Uzrok blažemu postupanju prema zarobljenim hrvatskim časnicima i vojnicima, nego što je to bilo u Odesi, leži u jednostavnoj činjenici, što je Srbija u listopadu 1915., baš odprilike u vrijeme kada se je konkretno započelo osnivati dobrovoljačke odrede, izgubila cijelo državno područje, pa su preživjeli zarobljenici nakon stravičnoga dvomjesečnog povlačenja preko Makedonije i Albanije prebačeni u Italiju. Ona, dakle, nije ni mogla osnivati dobrovoljačke odrede na svomu državnom području, jer su ga zaposjele neprijateljske joj vojske, pa nije ni imala gdje nad zarobljenicima činiti takve zločine kao što su činjeni u Odesi. Zarobljenici, koji su prebačeni u Italiju, nisu bili pod njezinom, nego pod talijanskom vlašću. Prije listopada 1915. nisu ni poduzimani jači napori za stvaranjem dobrovoljačkih odreda te nije bilo ni povoda za veće zločine, jer su i zločini u Odesi povezani sa stvaranjem tih odreda. Istina, prije povlačenja srpske vojske iz Srbije po-

[63] Miroslav Krleža: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb, 1971., str. 543.–544.
[64] Mile Budak: *Ratno roblje*, knjiga prva, Zagreb, 1941., str. 8. i 9.
[65] Isto, str. 82.-83

jedini Hrvati su nagovarani da stupe kao dobrovoljci u srpsku vojsku. Rijedki pojedinci su se tomu odazvali. Ostali zarobljenici su ih nazivali "adutima". Ali to još uvijek nije bilo sustavno stvaranje dobrovoljačkih odreda, sastavljenih od zarobljenika. No, nagovaranjem pojedinih Hrvata, da stupe kao dobrovoljci u srpsku vojsku, nije zaustavljena velikosrpska promidžba u novinama, iz koje je svatko mogao vidjeti, kakva sudbina čeka hrvatski narod u Jugoslaviji, ako ona bude stvorena. Upravo u vrijeme, kada su se neki zarobljenici spremali da kao dobrovoljci stupe u srpsku vojsku, u tobože jugoslavenski orijentiranim novinama "Pijemont" je pisalo, da *"je glupost govoriti o nekakvom hrvatskom pitanju, jer da bi se istim pravom moglo istaći ličko, hercegovačko, šumadijsko pitanje itd., te da poslije rata ne može biti ni govora o oslobođenima i ravnopravnima nego samo o pobjediocima i pobijeđenima"*.[66] Među hrvatskim časnicima austro-ugarske vojske, zarobljenima u Srbiji, dr. Mile Budak je sigurno bio najpoznatije ime.

Tek što je započeo Prvi svjetski rat, Budak je bio mobiliziran i poslan na srbijansko ratište. Tu je bio ranjen i smješten u bolnicu u Valjevu, u Srbiji. Dana 8. prosinca 1914. Srbi su zauzeli bolnicu, pa je tako i on bio zarobljen. Iz Valjeva je bio odpremljen u Niš, gdje je ostao do 19. listopada 1915. Od 19. listopada pa do 15. prosinca 1915., kada su stigli u albansku luku Valonu, povlačio se je s ostalim zarobljenicima i srpskom vojskom pješice kroz Macedoniju i Albaniju. Od šezdesetak tisuća tih zarobljenika, koliko ih je krenulo iz Niša, spasilo ih se je oko petnaest tisuća. Ostali su strašnom smrću, od gladi i studeni, poumirali. Iz Valone je prebačen na otok Asinaru, pokraj Sardinije, kao zarobljenik. U zarobljeništvu je ostao do 18. kolovoza 1919., kada se je vratio kući. Iskusio je, dakle, i srbijansko i talijansko zarobljeništvo. Ni on, kao ni njegov veliki uzor dr. Ante Starčević, nikada nije posumnjao u svoj narod, nikada ga nije poistovjetio s bilo kojim drugim narodom, pa nikada nije ni prihvaćao jugoslavenstvo. Za nj je jugoslavenstvo, kao i za desetke tisuća zarobljenih hrvatskih vojnika i časnika, uvijek bilo protuprirodna i protupovijesna pojava, neprijateljska biću hrvatskoga naroda. Kako prije zarobljeništva, tako i u zarobljeništvu susretao se je sa srpskom politikom, neprijateljskom prema Hrvatima. Pa makar je i mađarska i austrijska politika također bila neprijateljska, srpska je bila daleko gora, pogubnija i štetnija. Stoga se je Budak i u srbijanskomu i u talijanskom zarobljeništvu odlučno suprotstavljao jugoslavenstvu, zajedničkoj državi sa Srbima i odlasku zarobljenih hrvatskih časnika i vojnika u jugoslavensku dobrovoljačku legiju, odvraćajući i svoje sudrugove od toga. U tomu smislu karakterističan je njegov razgovor, što

[66] Isto, str. 62.-63.

ga je 1. studenoga 1915. vodio u selu Lipljanima, na Kosovu, s nekim svojim kolegom iz sarajevske gimnazije. Taj njegov kolega je bio oduševljeni jugoslaven i dobrovoljac u srpskoj vojsci. U razgovoru mu je Budak proturječio, na što je ovaj rekao: *"Ne budi takav! Nama je jedini spas ujedinjenje. Vidjet ćeš, ako Bog da, što znači Velika Jugoslavija!"* Mile Budak mu je na to proročki uzvratio: *"Ne dao mi Bog, da vidim, a kad bi se ipak ostvarila, bila bi – Velika Srbija"*.[67]

Posve drugim putom je krenuo, od Budaka devet godina mlađi, bl. Alojzije Stepinac. Kao što je poznato, tek što je navršio osamnaest godina, mobiliziran je u austro-ugarsku vojsku. Prije toga nije se u javnosti isticao, pa o njemu i nema puno vjerodostojnih podataka, na temelju kojih bi se moglo sustavnije pratiti njegovo političko sazrijevanje. Ali, ipak, postoji nekoliko takvih činjenica, pomoću kojih se sa sigurnošću mogu utvrditi njegovi politički pogledi u vrijeme Prvoga svjetskog rata.

Dr. Ante Trumbić je razgovarao sa Stepincem 29. lipnja 1934., pa je, između ostaloga, sastavio bilješku i o onomu, što mu je Stepinac ispričao o sebi: *"Dne 7. VII:* (1918. – op. I.G.) *bio je na frontu zatrpan u borbi, sam se izvukao. Talijani su ga zarobili. Čudo kako je ostao živ. To je bilo povodom talijanske protuofanzive. Poslali su ga u logor u Nocera Umbra, gdje je saznao da sam ja bio (27.-29. VI. 1918. baš danas punih 16 godina). Tu je ostao do 9. XII. 1918., kada su svi bili pušteni na slobodu i poslani svaki k svojoj jedinici u vojsci SHS. Njegova jedinica bila je u Macedoniji. Tu je ostao dok je puk bio demobiliziran i onda se vratio kući, negdje u lipnju 1919. (ako sam točno zapamtio)"*.[68] Očito je, da je ova bilješka nastala neposredno ili kratko vrijeme nakon samoga razgovora. Trumbić nije imao nikakva razloga bilo što neistinita unijeti u nju. U kojoj je mjeri nastojao sve točno zapisati, što mu je Stepinac rekao, vidi se po riječima *"ako sam točno zapamtio"*. Stoga ta bilješka ima veliku vjerodostojnost. Pogreška je mogla nastati samo nehotice. Po načinu bilježenja očito je, da su zabilježene samo bitne činjenice, a nebitne pojedinosti su ispuštene. Ono što je izostalo u Trumbićevim zabilješkama, rekao je sam Stepinac u svojoj izjavi "Jutarnjemu listu" 31. svibnja 1934., dakle dva dana nakon što je iz Rima stigao u Zagreb brzojav, kojim se službeno javlja, da je imenovan zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom. Tu je on, naime, osobno izjavio: *"Na Piavi sam učestvovao u bitkama na srednjem i donjem dijelu – kod mora – a prilikom jednog juriša, zasula me je mina, tako da sam mislio, da je kraj životu. (...) Kada su me odkopali, jer sam bio zasut zemljom, tada sam se već našao u zarobljeništvu, u Italiji. Ali ja nisam htio ostati u zarobljeništvu, već sam se javio kao Hrvat u logor jugoslavenskih*

[67] Isto, str. 112.
[68] Ljubo Boban, nav. dj., str. 339.-340.

oficira – jer tada sam već bio poručnik – u Nocera Umbra, kod Peruggie. Zaslugom jugoslavenskog odbora, nas su prebacili zatim 1918. godine na Solun, pa sam tamo bio podporučnik".[69] Ova dva povijesna izvora se međusobno dopunjuju, ali se u jednoj bitnoj stvari razilaze. Trumbić piše, da su Talijani Stepinca *"poslali... u logor u Nocera Umbra"*. Stepinac, naprotiv, izjavljuje, da nije *"htio ostati u zarobljeništvu"*, nego se je sam, dakle dobrovoljno, *"javio kao Hrvat u logor jugoslavenskih oficira... u Nocera Umbra"*. On je najbolje znao kako je bilo, pa je vjerodostojniji izvor. Stoga je nužno prihvatiti njegovu verziju. Iz nje se vidi, da je on znao, da se u logoru u Nocera Umbra nalaze zarobljeni hrvatski časnici i vojnici, koji su stupili u jugoslavenske dobrovoljačke odrede.

Naime, godine 1918. Trumbić i ostali članovi Jugoslavenskoga odbora obilazili su zarobljeničke logore po Italiji i nagovarali zarobljenike, da stupe u jugoslavensku dobrovoljačku legiju. Zarobljeni hrvatski časnici i vojnici u logoru u Nocera Umbra su prihvaćali jugoslavensku promidžbu, pa su se još od mjeseca svibnja te godine pripremali, da podpišu izjavu o stupanju u tu legiju. Dana 28. lipnja 1918. Trumbić, Meštrović i Veljko Petrović bili su u njihovu logoru u Nocera Umbra, te su zarobljenici u njihovoj nazočnosti podpisali molbu, upućenu talijanskim vlastima, u kojoj su izjavili, da su spremni boriti se *"protiv Austro-Ugarske i njezinih saveznika za oslobođenje svojega jugoslavenskoga naroda ispod njezina gospodstva"*, da ovlašćuju Jugoslavenski odbor pod predsjedanjem dr. Ante Trumbića, da ih u svemu zastupa i ukoliko budu *"služili kao vojnici dobrovoljci proti zajedničkom neprijatelju"*, žele to učiniti tako, da njihovi *"odnošaji sa srpskom vojskom potvrđuju ideju narodnoga jedinstva sa Srbijom i ideju zajedničke državne neovisnosti, što je prava i jedina svrha"*, kojoj oni žele *"posvetiti svoj život"*.[70] U toj izjavi sadržan je program jugoslavenskih dobrovoljaca. U nacionalnomu smislu u njoj nema ništa novoga, što jugoslavenski opredijeljeni hrvatski političari, a među njima i Hrvatski katolički pokret sa svojim Senioratom, nisu u Hrvatskoj već više godina javno zagovarali. Za tu izjavu Stepinac je sigurno znao prije odlaska u logor u Nocera Umbra. Upravo su po toj izjavi zarobljenici u tomu logoru postali *"jugoslavenski oficiri"*, kako ih Stepinac naziva. Zahtijevajući da bude prebačen k njima u logor, on je prihvaćao njihova politička stajališta. Budući da je to bio logor jugoslavenskih dobrovoljaca, on nije mogao ni zahtijevati od Talijana, da ga prebace baš u nj, ako i sam nije već stupio ili, barem, odlučio da stupi u jugoslavensku dobrovoljačku legiju. Uostalom, koji bi mogli biti drugi razlozi, da zahtijeva premiještanje u logor jugoslavenskih dobrovoljaca? To ne može biti povoljniji položaj

[69] "Jutarnji list", Zagreb, 31. svibnja 1934., str. 1.
[70] Petar Grgec: *Jugoslavenski argonauti*, Zagreb, 1919., str. 3.-4.

zarobljenika u tim nego u drugim logorima. To bi bilo nespojivo s njegovim čvrstim značajem, zbog kojeg u životu nikada nije kalkulirao. A ako je u logoru u Nocera Umbra i bio povoljniji položaj, to je bilo samo zato, što su tu smješteni jugoslavenski dobrovoljci. Stoga je Stepinac mogao zahtijevati, da ga u nj pošalju samo iz načelnih, idejnih razloga, a to je prihvaćanje jugoslavenstva i stupanje u jugoslavensku legiju.

Stepinac je, prema Trumbićevim zabilješkama o razgovoru s njim, bio zarobljen 7. srpnja 1918. Stoga u tu činjenicu nema razloga sumnjati. Ali, ni jedan od njih dvojice ne navodi u kojim je logorima Stepinac boravio prije upućivanja u logor u Nocera Umbra. Njegovi životopisci tvrde, da su to bili logori Mestre kod Venecije i u Ferrari. Iz činjenice, što i Trumbić i Stepinac o tomu šute, nameće se kao jedini ispravan zaključak, da se je u tim logorima zadržao vrlo kratko vrijeme, a u njima se ništa spomena vrijedno nije dogodilo, pa oni to kao nebitnu činjenicu nisu ni spominjali. Ti logori su bili samo prolazna postaja od Stepinčeva zarobljavanja pa do dolaska u logor u Nocera Umbra. To ujedno znači, da je on kratko vrijeme nakon zarobljavanja, ali svakako prije dolaska u Nocera Umbru, pristupio ili, barem, odlučio pristupiti u jugoslavenske dobrovoljačke odrede. Zbog toga je neispravna tvrdnja nekih pisaca, kao npr. dr. Lava Znidarčića, da se je Stepinac *"oko blagdana Svih Svetih 1918."* prijavio za *"jugoslavensku legiju"*.[71] Znidarčić za tu tvrdnju nije ponudio nikakve dokaze. U to vrijeme bilo je posve suvišno organiziranje bilo kakve jugoslavenske legije, jer je solunska fronta već davno bila probijena, Hrvatska je donijela odluku o raskidu svih državnopravnih odnošaja s Austrijom i Ugarskom i o stupanju u državnu zajednicu sa Srbima i Slovencima na cijelomu njihovu etnografskomu području, *"bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice"*, a Austro-Ugarska je od svojih ratnih protivnika već bila zamolila mir i prestanak ratnih operacija. Ali početkom mjeseca srpnja 1918., kada ni vojno ni političko stanje još nije bilo raščišćeno, osnivanje dobrovoljačke legije moglo je imati nekakva smisla.

Aleksa Benigar tvrdi, da se je Stepinac *"najviše pod utjecajem profesora Grgeca"* prijavio u jugoslavensku legiju.[72] Ni on za svoju tvrdnju ne nudi nikakve dokaze. Istina je, da je Petar Grgec bio podpisnik izjave od 28. lipnja 1918. o pristupanju u jugoslavensku legiju. To ne znači, da je time utjecao na Stepinca. Stepinac nije najedanput i naprečac donio odluku o pristupanju u tu legiju. Ta je odluka morala u njemu dulje sazrijevati, dok nije konačno sazrela. To potvrđuje i njegov Dnevnik. Razočaran Jugoslavijom, u kojoj se nisu ostvarili njegovi snovi, u Dnevniku je 24. lipnja 1934. zabilježio, *"da Jugoslavija koju vode masoni nije ona Jugoslav-*

[71] Lav Znidarčić: *Alojzije Stepinac. O stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb 1998., str. 13
[72] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 52.

ija kakvu su željeli naši preci, pa niti ja, jer sada vlada nasilje i nepravda".[73] Netočno je, da su Jugoslaviju željeli naši predci, ali je prihvatljiva tvrdnja, da ju je on želio, pa mu treba vjerovati. Iz formulacije te rečenice vidi se, da ta želja nije bila trenutačni hir, nego trajnije duševno stanje, za učvršćivanje kojega je potrebno više vremena. Dakle, prije stupanja u jugoslavensku dobrovoljačku legiju Stepinac je prihvaćao jugoslavenstvo kao svoj svjetonazor. Pristupanje legiji bila je logična posljedica njegova političkoga uvjerenja.

Prof. Radovan Grgec piše da je Stepinac kao mladić bio domagojac[74], a Benigar kaže, da je na fronti *"podržavao vezu s pozadinom ne samo pismima, već i preko 'Novina', koje je dobivao".*[75] Kako niti jedan od tih pisaca također ne navodi dokaze za svoju tvrdnju, te tvrdnje je potrebno provjeriti, bez obzira što je Radovan Grgec za njih mogao saznati od svoga oca Petra Grgeca, koji je bio prijatelj sa Stepincem.

Već je navedeno, da je dr. Lončarić postao ravnateljem zagrebačkoga orfanotrofija, kad je Stepinac bio u drugomu razredu gimnazije. To je bilo školske godine 1910./1911. Do tada je uređivao pravašima skloni katolički dnevnik "Hrvatstvo". Posvećivao je veliku skrb svim gojencima orfanotrofija, a posebno je bio velik njegov utjecaj na mladoga Stepinca pa je, na kraju, on puno doprinio, da se je Stepinac odlučio za svećeničko zvanje. Lončarić je 1913. godine postao članom Seniorata.[76] On je to ostao i kasnije. Dana 17. ožujka 1936. dr. Antun Korošec, tadašnji jugoslavenski ministar unutarnjih poslova, poslao je Stepincu jedno pismo, navodno dobiveno iz Zagreba, u kojemu se anonimni pisac žali, što je nadbiskup-koadjutor *"za predsjednika diecezanskog okružja katoličke akcije"* postavio *"advokata dr. Protulipca, vođu križara"*, zbog čega su domagojci povrijeđeni, mnogi od njih su i prosvjedovali, pa su zbog toga Lončarić, Šćetinec i Kolarek zatražili kod nadbiskupa Stepinca audijenciju, u kojoj mu je dr. Lončarić rekao, *"kako je postavljanjem dr. Protulipca odbio od sebe u prvom redu domagojce i katoličku inteligenciju zatim i svećenstvo u provinciji, koje pristaje uz Domagoj"*. Dakle, dr. Lončarić je ovdje nastupio u ime domagojaca. Korošec pita, je li to sve istina. U pismu upućenom Korošču 23. ožujka 1936. Stepinac je obrazložio svoj postupak, iznio svoje političke poglede na položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, ali ni jednom riječju nije porekao, da su kod njega bili u audijenciji, kao predstavnici domagojaca, dr. Lončarić, dr. Šćetinec i dr. Kolarek. Iz svega ovoga slijedi, da je i sam

[73] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, priredio dr. Ljubo Boban, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv svoje volje"*, Zagreb, 8. kolovoza 1989., str. 65.

[74] Radovan Grgec: *Dr. Alojzije Stepinac i Hrvatski katolički pokret*, "Marulić" br. 3., Zagreb, 1999., str. 439.

[75] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 44.

[76] Petar Grgec: *Rudolf Eckert*, str. 215.

dr. Josip Lončarić bio domagojac, koji je slijedio Mahničeve, Roguljine i Šimrakove ideje.[77]

Jedan od četiri ugledna svećenika, koji su potjecali iz Stepinčeve kućne zadruge, bio je Stjepan Stepinac, brdovečki župnik. I on je bio član Seniorata, a prihvaćao je ideju, da su Hrvati, Srbi i Slovenci tri plemena jednoga te istoga naroda, pa je kao takav sudjelovao na već navedenomu sastanku hrvatskih, srpskih i slovenskih političara 2. i 3. ožujka 1918. u Zagrebu, na kojemu je donesena rezolucija o nužnosti koncentracije svih stranaka i grupa, koje stoje na stajalištu narodnoga jedinstva, te zahtijevaju nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.[78]

Stepinac kao austrougarski časnik (sjedi)

Dakle, bl. Alojzije Stepinac je od prvih srednjoškolskih dana, bilo rodbinskim, bilo prijateljskim svezama, bio okružen domagojcima. Domagojci su, osim "Hrvatske straže", dnevnika "Riječke novine" odnosno "Novine" za građanstvo i "Luči" s prilogom "Đački vjesnik" za sveučilištarce i za đake viših razreda srednjih škola, izdavali i "Krijes" za mlađi naraštaj ali i druge listove. Putom tih tiskovina promicali su svoj politički svjetonazor. Nakon 1912. to je bila jugoslavenska politička misao, u početku tiho i nenametljivo, a kasnije sve otvorenije i nametljivije. Teško je vjerovati, da te katoličke listove nije čitao i podlijegao njihovu utjecaju Stepinac kao pobožan i bistar mladić, uz to okružen krvnim srodnicima i školskim auktoritetima, koji idejno stoje iza tih listova.

[77] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Dva generala"*, Zagreb, 5. prosinca 1989., str. 64.-65.

[78] Ferdo Šišić, nav. dj., str. 125.-126., i Petar Grgec, nav. dj., str. 215.

Postojanje toga utjecaja, kao bitnoga čimbenika, potvrđuje i nekadašnji krašićki župnik Pavao Srketić, koji je sigurno bio vrlo dobro obaviješten o Stepinčevu životu, kada o njemu kao svomu istaknutom župljaninu odmah nakon njegova imenovanja nadbiskupom koadjutorom izjavljuje: *"Uzgojen u katoličkom pokretu, poučavan od njegovoga prvaka msgra. dra Lončarića, nastupao je u tom smislu vazda u svojoj okolini".*[79] Taj se utjecaj, naravno, nije odnosio samo na vjerski nego na cjelokupni duhovni život, dakle i na politiku, jer je i Hrvatski katolički pokret nastojao zahvatiti čovjeka u njegovoj cjelini.

Stoga je vrlo uvjerljiva tvrdnja, da je Stepinac zaista već u mladenačkim danima postao domagojac. Jednako je tako i s njegovim održavanjem sveza *"s pozadinom ne samo pismima, već i preko 'Novina', koje je dobivao"* na bojištu. Održavanje upravo takvih sveza među domagojcima bila je uobičajena i česta pojava. Iz raspoložive dokumentacije se kao sigurno znade, da se je Stepinac na ratištu dopisivao s Lončarićem, iznoseći mu svoje ratne doživljaje i teškoće.[80] Sve ove pojave čine dio kauzalnoga, uzročnog lanca, koji ga je doveo do jugoslavenskoga političkog uvjerenja. To uvjerenje ga je odvelo u jugoslavensku dobrovoljačku legiju. Bez postojanja tih predhodnih događaja, kao uzroka, nije mogla nastupiti ni navedena posljedica.

Želeći ublažiti značenje ovoga njegova postupka, pisci redovito ističu, da Stepinac uopće nije sudjelovao u borbama na solunskomu bojištu. To je pak nebitna činjenica. Prijavljivanjem u jugoslavensku dobrovoljačku legiju on je pokazao volju, da sudjeluje u tim borbama i da je prihvatio jedan politički smjer, koji objektivno nije koristio niti je mogao koristiti hrvatskomu narodu, pa ga je hrvatski narod plebiscitarno odbacio, što je on sâm u više navrata na posredan način priznao. Međutim, pri svemu ovomu se zaboravlja jedna druga, bitna činjenica. U vrijeme svih ovih zbivanja Stepinac još nije bio formiran kao osobnost. Nije to bio ni još nekoliko idućih godina. S osamnaest godina, dakle posve mlad i neiskusan, unovačen je u austro-ugarsku vojsku, a s dvadeset godina prijavio se je u dobrovoljačke odrede. On još uvijek nije bio siguran, kojim putom treba krenuti u životu. Najprije oko pola godine služi kao časnik u jugoslavenskoj vojsci. Zatim napušta vojsku, donosi odluku da se ne će posvetiti svećeničkomu zvanju i upisuje se na Poljoprivredni fakultet. Poslije odslušanoga prvog semestra napustio je studij i oko pet godina radio je na seoskomu gospodarstvu svoga oca. U međuvremenu se je zaručio, ali je brzo raskinuo zaruke, uvidjevši

[79] *"Razgovor s krašićkim župnikom"*, obj. u "Hrvatskoj straži", Zagreb, 10. lipnja 1934., str. 2.
[80] Petar Rogulja, nav. dj., str. 136.-140.; Juraj Batelja: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., str. 62.

Knjižnica B. Alojzija

da je pozvan za nešto drugo, a ne za brak i obitelj. Tek tada je donio čvrstu odluku, da bude svećenik. Ovim je ujedno završilo i konačno formiranje njegove osobnosti. Stoga se i njegovo jugoslavenstvo, pa i stupanje u jugoslavensku dobrovoljačku legiju, može pripisati mladenačkim zabludama, kojih će se malo pomalo oslobađati.

II. Stepinac u kraljevskoj Jugoslaviji

1. Od nastanka Jugoslavije do studija u Rimu

Adresom izaslanstva Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, u kojemu je od 28 članova bilo samo 8 narodnih zastupnika, dakle od naroda izabranih osoba, i odgovorom srbijanskoga prijestolonasljednika Aleksandra Karađorđevića na tu adresu, u Beogradu je 1. prosinca 1918. stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kako se je u početku nazivala Jugoslavija. Ta adresa je bila u protimbi s uputama Središnjega odbora Narodnoga vijeća i nikad je nije odobrio Hrvatski državni sabor. Hrvatska je bez pitanja hrvatskoga naroda uklopljena u novu, unitarističku i centralističku državu, izgubivši pritom, prvi put u svojoj povijesti, sve oznake državnosti. Hrvatski je narod bio krajnje nezadovoljan tom činjenicom. Dva su bila razloga za takvo raspoloženje.

Prvi, temeljni razlog za nezadovoljstvo proizlazio je iz biti i prirode samoga naroda. Hrvati nisu dio ili pleme bilo kojega naroda, nego samosvojni tisućljetni organizam, stvoren životnom borbom i poviješću. Kao takvi, oni su u javnomu životu zahtijevali priznanje te svoje opstojnosti i ravnopravnost s drugim narodima. To mogu postići samo u vlastitoj, slobodnoj i nezavisnoj, državi. *"Po državi dobiva narod onaj viši duhovni sadržaj, kojega on sam po sebi nema"*[81]. Bez vlastite države ugrožen mu je opstanak, jer *"dok narod hoće da bude narodom, dotle će narod biti za svoju samostalnost i neodvisnost"*. To je naime *"uvjet njegova obstanka"*[82]. Odluka pak od 1. prosinca 1918. negacija je svih tih težnji i cjelokupne povijesti hrvatskoga naroda, pa je ona morala izazvati revolt širokih narodnih slojeva.

Drugi, ne manje važan razlog nezadovoljstva, bio je logična posljedica prvoga. To je postupak Narodnoga vijeća, u kojemu su podpuno odlučivali radikalni prosrpski elementi, i srbijanskih vlasti prema hrvatskomu nar-

[81] Rudolf Kjellen: *Država kao oblik života*, Zagreb, 1943., str. 111.
[82] Ante Starčević: *Izabrani spisi*, priredio dr. Blaž Jurišić, Zagreb, 1943., str. 416.

odu. Svi su oni shvaćali novu državu kao proširenu Srbiju, a hrvatske zemlje osvojenim područjem, pa su se tako prema njima i ponašali. Tek što je uzelo vlast u svoje ruke, Narodno je vijeće počelo zatvarati istaknutije Hrvate, uglavnom pravaše ("frankovce"), odpuštati ih iz službe i slati u prijevremenu mirovinu. Da bi bilo što sigurnije u ostvarenju svoga cilja – uspostavi Jugoslavije nasilnim putom - raspustilo je, uz neke iznimke, hrvatske vojne postrojbe, koje su činile elitni dio bivših austro-ugarskih vojnih snaga, a njihove vojnike i časnike poslalo je kućama. Istodobno je pozvalo srbijansku vojsku, da zaposjedne hrvatske zemlje.[83] Nakon 1. prosinca 1918. nastavilo se je s nasiljima i dodana su nova. Zaredale su zapljene hrvatski orijentiranih novina i dalji progoni, pa i zatvaranja, uglednih Hrvata. Hrvatskoj stranci prava, koja je bila druga po snazi stranka u Hrvatskoj od 1913. do 1920., nije bilo ni dopušteno sudjelovanje u radu Privremenoga narodnog predstavništva, koje je obavljalo zakonodavnu djelatnost do izbora za Ustavotvornu skupštinu[84]. Vidovdanskim ustavom, koji je donesen bez sudjelovanja hrvatskih predstavnika, osigurana je srpska prevlast u državi[85]. Hrvatske zemlje bile su preplavljene polupismenim srbijanskim vojnicima, časnicima, oružnicima i činovnicima. Već početkom godine 1919. uvedeno je batinanje hrvatskih vojnika i građana, a naročito seljaka, što je vrijeđalo njihov ponos i dostojanstvo[86]. Zamjena krunskih novčanica srbijanskim dinarima i porezni sustav, prema kojemu su hrvatske zemlje bile porezom više nego dvostruko opterećenije od Srbije, a u njih se je opet više nego dvostruko manje investiralo, značili su pravu pljačku hrvatskoga naroda[87]. Hrvatske su kulturne vrijednosti sustavno uništavane i prisvajane od Srba. Potiskivan je hrvatski jezik, krivotvorena je hrvatska povijest, a iz vojske i sudstva posve je izbačeno hrvatsko stručno nazivlje. Cijelomu javnom životu nastojalo se je dati srpsko obilježje.

Stoga je normalno, da je hrvatski narod pružio odpor novoj državi i njezinoj vladavini. Jedni su zato odlazili u emigraciju, a drugi su se političkim sredstvima borili u Domovini. Izbijali su prosvjedi i otvorene pobune među vojnicima i seljacima.

Prvi znaci pobune među vojskom pojavili su se u Petrinji i u Bjelovaru. Vojnici 27. pukovnije u Petrinji nisu htjeli slušati čitanje adrese Narodnoga vijeća od 1. prosinca 1918. i odgovora regenta Aleksandra Karađorđevića na nju. U Bjelovaru je u glavnoj vojarni Marije Terezije 600-700 vojnika iz 16. pukovnije klicalo kralju Karlu i caru Wilhelmu i vikalo *"Živila republi-*

[83] Rudolf Horvat: *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., str. 33.-36.
[84] Isto, str. 71.-76., 83.-84., 91.-93. i sl.
[85] Isto, str. 107.-108.
[86] Isto, str. 62.-64.
[87] Isto, str. 79.-81. i 95.

ka!"[88]. To je, očito, bio prosvjed i prkos novoj, jugoslavenskoj državi. Daleko ozbiljniji događaj zbio se je u Zagrebu 5. prosinca 1918. Tada su vojnici 53. pješačke i 25. domobranske pukovnije izišli naoružani na Jelačićev trg i klicali slobodnoj Hrvatskoj, protiv srpskoj dinastiji, namjeravajući proglasiti slobodnu hrvatsku republiku. U zasjedi su ih dočekali jugoslavenski orijentirani mornari i pripadnici "Srpskoga sokola", pa su ubili 15 hrvatskih vojnika i građana, a veći broj ranili. Dvadesetak vojnika je bilo osuđeno na dugogodišnje zatvorske kazne.[89] Odmah nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca iz Hrvatske je pobjeglo u inozemstvo više istaknutih osoba pravaške orijentacije. Nezadovoljni političkim zbivanjima u Hrvatskoj, oni su u mjesecu svibnju 1919. u Grazu, Austrija, osnovali "Hrvatski komitet", kao političko tijelo, kojemu su kasnije prenijeli sjedište u Beč. Cilj je "Hrvatskoga komiteta" bio uspostaviti slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu. Kako bi ostvarili taj cilj, ustrojili su u Budimpešti dobrovoljačku "Hrvatsku legiju". U logorima "Hrvatske legije" vježbali su se njezini članovi u vojnim vještinama i pripremali za podizanje ustanka u hrvatskim zemljama. U tu svrhu su širili promidžbu *"pomoću letaka, u kojima se (...) obećaje oslobođenje hrvatskog naroda i uskrisenje Tomislavove države"*. Taj "Hrvatski komitet" i "Hrvatska legija" održavali su svezu s vodstvom Hrvatske stranke prava u Domovini[90]. Vjerojatno je s njihovim radom povezana pobuna vojske u Varaždinu i Mariboru 23. srpnja 1919., koja je navodno brzo bila ugušena. Domaće novine su pisale, kako ima dokaza, da je pobuna nastala *"uslijed agitacije sa strane"*. Tim događanjima se je pozabavilo i inozemno novinstvo, pišući, da su se pobunili Hrvati i Slovenci protiv Srba[91]. Nažalost, sva ova zbivanja znanstveno su neistražena i neobrađena, pa će se konačni sud o njima moći dati tek nakon prikupljanja svih dokaza i njihova savjesnoga znanstvenog analiziranja i proučavanja. Međutim, već sada je puno više poznato o pobuni seljaka podkraj jeseni 1920. na području bivših kotara Bjelovar, Garešnica, Grubišno Polje, Čazma, Kutina, Sv. Ivan Zelina, Dugo Selo, Stubica i Zlatar. Sve je počelo odlukom vlasti, da žigoše podvoznu stoku (konje i volove), koja će služiti vojsci u slučaju mobilizacije. Seljaci su se tomu usprotivili, pa su vlasti pokušale silom provesti žigosanje. Zbog toga se je narod pobunio, pa su oružnici u nj pucali i ubili više osoba[92]. Ovo je ujedno bila i najmasovnija pobuna od svih prije navedenih. Ipak, valja naglasiti, da

[88] Ivan Mužić: *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,* Ljubljana, 1987., str. 20.-21.

[89] Mislav Gabelica: *Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.*, "Časopis za suvremenu povijest", br. 2., Zagreb, 2005., str. 467.-476.; Rudolf Horvat, nav. dj., str. 52.-59.

[90] Isto, str. 125.-129.; Darko Sagrak: *Dr. Milan pl. Šufflay hrvatski aristokrat duha,* Zagreb, 1998., str. 51.-74. i Ante Pavelić: *Doživljaji II,* Zagreb, 1998., str. 33.-41.

[91] "Narodna politika" od 26. 7. 1919., str. 1., i od 27.7.1919., str. 2. i 3.

[92] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 93.-94.

su sve one bile slabo organizirane, međusobno nepovezane, neke od njih su izbile spontano, pa su imale ograničeno značenje i od njih se nije moglo očekivati oslobođenje hrvatskoga naroda. Njihovo izbijanje bio je znak dubokoga ogorčenja zbog stvaranja jugoslavenske države i upozorenje, da u tomu trenutku borbu treba nastaviti političkim metodama.

U ovomu razdoblju središnja politička ličnost u Hrvatskoj postao je Stjepan Radić. U svomu političkom radu tada je već znatno evoluirao, kako u nacionalnomu, tako i u državnopravnomu pogledu. U prvim početcima stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kako se je ta država nazivala nakon donošenja Vidovdanskoga ustava, u skladu sa svojim shvaćanjima iz doba Habsburške Monarhije, u nacionalnomu je pogledu stajao na unitarističkomu stajalištu, dakle da su Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari jedan narod. Kasnije je to stajalište mijenjao, pa je preko tvrdnje, da su Hrvati poseban narod u političkomu smislu, došao do stajališta da su Hrvati poseban narod u svakomu smislu. U državnopravnomu pogledu je od federalističkoga shvaćanja, što ga je zastupao na noćnoj sjednici Središnjega odbora Narodnoga vijeća 24. studenoga 1918., preko maglovitoga pojma o nezavisnoj hrvatskoj državi u okviru međunarodno priznatoga područja Hrvata, Srba i Slovenca, dakle u okviru Jugoslavije, konačno zauzeo konfederativno stajalište o uređenju jugoslavenske države[93]. U svomu djelovanju nastupao je vrlo borbeno, pa je tako i Središnji odbor Hrvatske pučke seljačke stranke 8. ožujka 1919. prihvatilo rezoluciju, prema kojoj ne priznaje *"tzv. kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića, jer je ova kraljevina proglašena izvan hrvatskoga sabora i bez svakoga mandata naroda hrvatskog"*, a niti Državno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca (tj. privremeno narodno predstavništvo u Beogradu). Ta rezolucija također poriče *"svaku zakonitu moć centralnoj vladi u Beogradu"*, kao i zakonitost državnoj upravi općenito te prosvjeduje *"proti novačenju i proti barbarskom načinu, koji se upotrebljava kod novačenja"*[94].

Polazeći tako od ideje hrvatske nacionalne samobitnosti i državne posebnosti, ali u okviru Jugoslavije, što je Radić pred narodom znao izraziti vrlo borbeno, no i maglovitim i uvijenim riječima, koristeći uz to i svoje nenadmašive organizatorske i agitatorske sposobnosti, njegova stranka je na izborima dobivala apsolutnu većinu hrvatskih glasova i sve više se je širila i jačala. Da dobije što više protuređimski značaj, 8. prosinca 1920. prozvala se je Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. Po svojoj retorici izgledalo je, da je Radić posve prihvatio pravaško političko shvaćanje i na tomu je dobivao izbore. To proizlazi i iz njegova govora na

[93] Ivan Gabelica: *Politička misao Stjepana Radića*, "Marulić" br. 1., Zagreb, 1989., str. 19.-24.
[94] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 83.-84.

Starčevićevu grobu u Šestinama, kod Zagreba, 11. lipnja 1922., kada je rekao: *"A gle: danas smo svi mi Hrvati pravaši, tj. pristaše samoodređenja i svi smo seljaci, tj. pristaše čovječanske politike mira i rada"*[95]. Ali, svojim sadržajem Radićeva politička shvaćanja su se i dalje bitno razlikovala od pravaških.

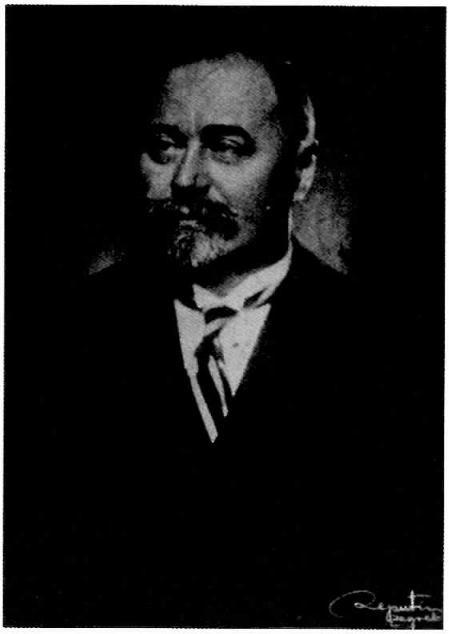

Stjepan Radić

Hrvatska stranka prava nije tako lutala i mijenjala političke programe kao Radić. Nije, doduše, ni približno predstavljala snagu kao nekada. Progoni i neprijateljstva sa svih strana, ne samo od velikosrpskoga jugoslavenskog režima, nego i od jugoslavenskih pristaša svih vrsta, bijeg dijela istaknutih članova u emigraciju i neke vlastite unutarnje slabosti silno su je oslabili, ali nisu posve uništili. Jugoslavenske pristaše su je se bojali kao svoga najvećeg neprijatelja. A ona je čvrsto i dosljedno stajala na svomu hrvatskom nacionalnom i državnopravnom stajalištu. Po tomu je bila onodobni glas savjesti hrvatskoga naroda. Pokazivala je putove, kojima treba ići. To posvjedočuju njezin program, izjave njezinih prvaka i njezino novinstvo.

U svomu programu od 1. ožujka 1919. Hrvatska stranka prava zahtijeva, *"da se na temelju hrvatskog državnog prava, i prava narodnog samoodređenja sve hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija s otocima, Rijeka s kotarom, Međimurje, Prekomurje, Bosna, Hercegovina i Istra s otocima) ujedine u jednu samostalnu neodvisnu hrvatsku državu"*[96]. U skladu s tim programom je Vijeće Hrvatske stranke prava 10. listopada 1922. donijelo rezoluciju, u kojoj naglašava, da se hrvatski narod nikada ni jednim činom nije *"odrekao svoga suvereniteta i prava na svoje narodno samoodređenje"*[97]. Stojeći čvrsto na stajalištu hrvatske nacionalne i državne posebnosti, njezin je Poslovni odbor 22. studenoga 1922. objavio priopćenje, prema kojemu je ona *"voljna sudjelovati u svakoj akciji za izravnavanje spora između naroda hrvatskoga i naroda srpskoga čim kompetentni predstavnici srpskog naroda službeno i obvezatno priznadu*

[95] Stjepan Radić: *Politički spisi*, priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb, 1971., str. 400.

[96] Ante Pavelić: *Putem hrvatskog državnog prava (članci - govori - izjave 1918.-1929.)*, priredila Višnja Pavelić, Buenos Aires - Madrid, 1977., str. 71.

[97] Isto, str. 87.-88.

hrvatskom narodu njegov narodni i državni individualitet onako, kako to hrvatski narod priznaje narodu srpskomu, a naročito da priznadu, da je sve, što se desilo iza 29. listopada 1918., uslijedilo bez pitanja i privole hrvatskoga naroda i bez svake pravne podloge, pa da je stoga faktično državno stanje, stvoreno iza dana 29. X. 1918., protuzakonito i za hrvatski narod neobvezatno"[98]. Pravaši i u svomu predizbornom proglasu od 14. veljače 1923. postojeće političko stanje nazivaju samo faktičnim, poričući mu svaku zakonitost, posebno naglašavajući, da je zbog *"toga nezakonita i faktična"* i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, njezin ustav i svi njezini zakoni, dakle *"da je sve to sa stanovišta državnog prava hrvatskoga naroda protuzakonito, protuustavno, protupravno"*[99].

Pravaške su novine iz broja u broj pisale i dokazivale, da je opstanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca nemoguć i štetan za hrvatski narod, kojemu jedino odgovara slobodna i nezavisna hrvatska država. U tomu smislu osobito su se isticali brojni članci dr. Milana Šufflaya, koji je to kao filozof obrazlagao povijesnim, geopolitičkim i civilizacijskim razlozima. Na temelju svega toga, kritički se osvrćući na Radićevu i općenito projugoslavensku politiku, zaključuje, da *"Hrvati nemaju što da traže na pravoslavnom Balkanu. To je danas domena Srba, koji su za to, kroz dugi niz naraštaja, podpuno adaptirani. Pa da se i polomi Dušanovo carstvo i stvore federacije, to bi bila čisto balkanska kreacija"*. U njoj bi Hrvati izgubili *"smisao za zapadnu civilizaciju i za – čovječnost"*[100]. Malo kasnije istu misao ponovit će još sažetije i u hrvatskomu državnopravnom smislu još izravnije: *"Hrvatskoj naciji mjesto je na Zapadu i uz Zapad. Hrvatskoj naciji nema mjesta na Balkanu. Tko je veže proti Zapadu, radi proti hrvatskoj povijesti. Tko srlja na Balkan, taj truje hrvatsku krv. Tko je za bilo kakav sporazum, osim za razlaz, taj u sebi ima kaos balkanske krvi"*[101].

Nasuprot raspoloženju goleme većine hrvatskoga naroda, pripadnici Hrvatskoga katoličkog pokreta dočekali su sa zadovoljstvom nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao ostvarenje svoga žuđenog cilja. To je također učinilo HKAD "Domagoj", kao i Hrvatski katolički seniorat.

Već početkom 1919. HKAD "Domagoj" je promijenilo svoje ime i nazvalo se Jugoslavensko katoličko akademsko društvo "Domagoj" (JKAD "Domagoj"). Još u Prvomu svjetskom ratu domagojci su zagovarali jugoslavenstvo, a sada su ga pravim fanatizmom nastavili širiti. Svjesni su narodnoga raspoloženja, pa zato priznaju, da je tobožnji "jugoslavenski"

[98] Isto, str. 92.
[99] Isto, str. 105.
[100] Milan Šufflay: *Radić, Bethlen i Mussolini*, "Hrvatska misao", Zagreb, 24. 4. 1924., str. 1.-2.
[101] Milan Šufflay: *Glas hrvatske krvi*, "Hrvatsko pravo", Zagreb, 10.12.1924., str. 1.-2.

narod u velikoj krizi, jer *"plemenska svijest nije prestala, već kao da sve više jača. Centrifugalne težnje sve više rastu"*[102]. Oni su se nastojali suprotstaviti tomu procesu, jer će Jugoslavija, po njima, *"tek onda moći da izvrši svoju historijsku kulturnu misiju, kad sva četiri jugoslavenska plemena budu jedno"*[103]. Radi razmatranja kako četiri naroda pretopiti u jedan, sastali su se u Zagrebu 9., 10. i 11. listopada 1919. izaslanici jugoslavenski orijentiranih omladinskih društava, među njima i izaslanici JKAD "Domagoj", te su, prema novinskim izvješćima, zaključili: *"...smatrajući, da se narod jugoslavenski afirmovao kao jedna jedinstvena nacija, prihvaćaju aksiom narodnoga jedinstva kao osnovu svoga rada. Oni će ovo jedinstvo provoditi u svim pravcima do krajnih konsekvencija, oni će se založiti, da učvrste u cijelom narodu jugoslavensku svijest i borit će se protiv svakoga iskorišćivanja historijskih ostataka plemenske podvojenosti. Dosljedno tome oni su protiv državnoga imena SHS, jer u tome gledaju prepreku u stvaranju jedinstvene državne svijesti i smatraju, da država treba da ima ime: Jugoslavija.../ Oni naglašavaju sada samo to, da će se svi založiti, da naša država bude jedinstvena i da će svim sredstvima boriti se protiv svakoga pokušaja, da se ona ustroji na takvim principima, koji bi uslovljavali ikakav plemenski separatizam"*[104]. U ovim zaključcima sadržan je nacionalni program rada JKAD-a "Domagoj". I oni su ga zaista provodili, boreći se protiv pravaša, ili, kako su njihovi istomišljenici prezirno govorili, protiv oživljavanja "frankovluka".

Dr. Milan pl. Šufflay

Hrvatski katolički seniorat je od prosinca 1918. počeo intenzivno raditi na osnivanju Hrvatske pučke stranke. Rad se je nastavio kroz cijelu 1919. i prvu polovicu 1920. godine. Najprije su se osnivale mjesne ustrojbene jedinice, a zatim pokrajinska vijeća za pojedine hrvatske pokrajine. Konačno je taj proces završio u lipnju 1920., kada je izabrano vodstvo Hrvatske pučke stranke za cijelo područje, na kojemu živi hrvatski narod. U

[102] M.: *Novi putovi,* obj. u časopisu "Luč" za 1918./1919., br. II.-III., str. 103.
[103] Kamilo Firinger: *Naša narodnoobrambena generacija,* "Luč", glasilo Jugoslavenskog katoličkog društva, br. 2., Zagreb, 15. 12. 1921., str. 59.
[104] Članak *"Izjava jugoslavenske omladine"* u "Narodnoj politici", Zagreb, 14. 10. 1919., str. 2.

njezinu se programu ističe, da je ona *"najprije hrvatska stranka, to jest, ona se brine da okupi oko sebe u provom redu hrvatski dio južnih Slavena, dok slovenska pučka stranka, pa srpska pučka stranka, kada se osnuje, trebaju da se brinu u prvom redu za napredak svojih plemena. (...) Kada budu organizirani i Hrvati i Srbi i Slovenci, onda će zajedničko ime stranke biti Južnoslavenska pučka stranka"*. Dakle, sam naziv Hrvatska pučka stranka, po zamisli njezinih osnivača, privremen je. Kako su to seniori zamislili, stranka nije smjela biti ni konfesionalna ni plemenska, tj. nacionalna. Ipak se u programu ističe, da *"prvi i glavni osnov Hrvatske pučke stranke jest vjera"*. Pod tim se ne misli, da njezini članovi trebaju pripadati određenoj vjeroispovijedi. Umjesto toga ističe se nešto drugo: *"Nipošto ne tražimo, da država koju vjeru napose širi; neka svima pusti jednako slobodan život i razvitak, i neka svakoj vjeri dade samostalnost (autonomiju)"*. *"Drugo glavno načelo Pučke stranke jest hrvatstvo"*. No, da ne bi bilo zablude u pogledu njihovih pravih namjera, u programu se odmah nastavlja: *"Mi znamo, da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod, ali se svako od tih plemena kroz vjekove samostalno razvijalo. Radi toga želi Hrvatska pučka stranka, da se računa s tim i u novoj državi, pa da se osigura i nama Hrvatima slobodan razvoj i napredak. Na osnovu toga traži Hrvatska pučka stranka, da u novoj našoj državi imaju i Hrvati i Srbi i Slovenci jednaka prava i dužnosti"*.

Iz ovoga se već vidi prava narav Hrvatske pučke stranke. Njoj je prvi i glavni temelj vjera, što znači, da će ponajprije štititi vjerske probitke. No, život je daleko kompleksnija pojava, pa se politička stranka mora zalagati za rješavanje svih životnih problema i unaprjeđivati ljudski život na zemlji u cijelosti. Stegnuti sve ljudske probleme na vjeru krajnja je jednostranost. U nacionalnomu pogledu ona je unitaristička. Svodeći hrvatski narod na pleme, oduzima mu samobitnost, identitet, i čini ga plijenom njegovih susjeda. Zahtjev, da se osigura Hrvatima slobodan razvoj i napredak, a svim "plemenima" jednaka prava i dužnosti, bez ikakve je stvarne vrijednosti, jer su hrvatskomu narodu oduzeta sredstva, da zaštiti svoja prava, i mogućnost, da sam upravlja svojim poslovima.

Ovu ocjenu potvrđuju dalji dijelovi programa: *"1. Hrvatska pučka stranka stoji na stanovištu državnog i narodnog jedinstva. 2. Stranka će nastojati uvijek uzimajući u račun prave prilike u pojedinim pokrajinama – da provede unutarnje uređenje države na osnovu prosvjetnih i zemljopisno-gospodarskih načela. 3. Stranka će nastojati oko postepenog izjednačenja plemenskih opreka, vjerskih suprotnosti i povijesnih neskladnosti, što su do sada postojale između pojedinih dijelova troimenog naroda, jer se izjednačenje dosadašnjih plemenskih razlika i povijesnih granica ne smije natjeravati nasilnim mjerama, već se mora prepustiti*

prirodnom razvoju"[105]. Dakle, cilj je te stranke raditi na stapanju pojedinih naroda, uključujući tu i hrvatski narod, u jedan novi i do tada nepostojeći – jugoslavenski narod, ali iz taktičkih razloga predlaže, da se to ne provodi nasilnim mjerama. Stoga se i zalaže za podjelu države na samoupravna područja, koja bi bila osnovana na prosvjetnim i zemljopisno-gospodarstvenim, ali ne na nacionalnim i povijesnim načelima.

Novine Hrvatske pučke stranke bile su sredstvo za širenje njezine jugoslavenske politike. U njima se izražava bezuvjetna odanost Jugoslaviji. Oštro se ustaje protiv tzv. plemenskoga separatizma, pa piše: *"Hoćemo jednu jedinstvenu državu s takvim pokrajinskim autonomijama, gdje Hrvat, Srbin i Slovenac mogu na svakom mjestu biti članovi svoje države i na svom teritoriju, državu koja ne pozna plemenskoga separatizma, nego su u njoj sva plemena ravnopravna, državu u kojoj ne će biti uz veliku i silnu Srbiju, mala i opskurna Hrvatska i Slovenija, državu, koja ne će biti manifestacija našega kampanilizma nego simbol našega složnog i jedinstvenog naroda"*[106]. Zalažući se za pokrajinske autonomije, u tim novinama se tvrdi: *"Mi hoćemo ovu državu Jugoslaviju, ali ne ćemo da ona bude takva, u kojoj bi ma čija prevlast bila nad nama! (...) Ne ćemo Velike Srbije, ali ne ćemo ni centralizma, nego tražimo Jugoslaviju s pokrajinskim autonomijama"*[107]. Slično JKAD-u "Domagoj", i Hrvatska pučka stranka zahtijeva promjenu imena države: *"Prvo tražimo, da se našoj državi dade ime Jugoslavija ili Jugoslavenska, jer samo u tom vidimo, da ne će nijedno pleme imati prednost pred drugim, nego će svima biti zaista zajamčena već i po glavnom državnom imenu jednakopravnost. S državnim imenom 'Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca' dolazi često do nepravde, da se spominje ili ističe samo onaj dio 'Kraljevina Srba', a ono 'Hrvata i Slovenaca' se ili ispušta ili sitnije štampa ili prešućuje"*. Ponovno se traži, *"da se centralizam skine s dnevnog reda, pa da se ovim našim pokrajinama, kakve su dosada bile, dade što veća autonomija, te da svaka sama o sebi vodi glavnu brigu"*[108]. Značajka je svih tih i sličnih novinskih članaka, da iz njih izbija krajnja sumnjičavost prema Srbima, koji sustavno provode svoju majorizaciju i nasilje nad Hrvatima. To dokazuje, da iz podsvijesti pisaca tih članaka navire spoznaja, da Hrvati, Srbi i Slovenci nisu plemena jednoga naroda, nego tri različita naroda s jasno suprotstavljenim ciljevima i probitcima. Pripadnici istoga naroda ne traže jedan od drugoga tolika jamstva ravnopravnosti i zaštitu. Unatoč tomu, ti pisci i nji-

[105] *Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće.* Program i uređenje stranke, Zagreb, 1919. Prilog I. u knjizi Zlatka Matijevića: *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 302.-309.

[106] Članak *"Velika Srbija i mala Hrvatska"* u "Narodnoj politici" od 2.7.1919., str. 1.

[107] Članak *"Tko je protiv ove države"* u "Seljačkim novinama", Zagreb, 18.3.1921. str. 4.

[108] Članak *"Naš glas konstituanti"* u "Seljačkim novinama" od 13. 5. 1921., str. 1.

hove političke vođe, dakle Hrvatska pučka stranka, nameću svomu narodu jugoslavenstvo i guraju ga u propast.

Osim ovih, postojale su među Hrvatima i druge političke stranke. Tu se može posebno spomenuti Hrvatska zajednica, koja je osnovana u Zagrebu 17. srpnja 1919. I ona je u svomu programu govorila o *"ravnopravnosti hrvatskoga plemena sa srpskim i slovenskim"*[109], što znači da je u nacionalnomu pogledu stajala na unitarističkomu stajalištu. No, suvišno ih je sve posebno obrađivati, jer nisu igrale značajniju ulogu u hrvatskomu političkom životu, a iz dosadašnjega izlaganja se vide različiti pogledi na nacionalnu i državnopravnu problematiku u hrvatskoj politici u prvih šest godina života kraljevske Jugoslavije. U tim pitanjima Hrvatska stranka prava i Hrvatska pučka stranka predstavljaju dva suprotstavljena pola hrvatske politike. Ostale se stranke mogu smjestiti između njih i svatko se mogao opredijeliti za jednu od ponuđenih koncepcija. Opredijelio se je i mladi Alojzije Stepinac.

Kao jugoslavenski dobrovoljac, Stepinac je iz Italije upućen u Solun 6. prosinca 1918. U jugoslavenskoj vojsci je ostao, u činu podporučnika, do mjeseca lipnja 1919., kada je demobiliziran. Na jesen te godine upisao se je na Poljoprivredni fakultet u Zagrebu. Njegovi životopisci tvrde, da je bio aktivan član Katoličkoga akademskog društva "Domagoj", ali za to ne navode izvore[110]. Uz to, oni pogrešno navode naziv toga društva. Kao što je već navedeno, ono se je tada zvalo *Jugoslavensko katoličko akademsko društvo* (JKAD) "Domagoj", a ne *Katoličko akademsko društvo "Domagoj"*. Na redovitoj godišnjoj skupštini JKAD-a "Domagoj", održanoj u Zagrebu 9. studenoga 1919., Stepinac je bio primljen za tzv. gosta "Domagoja"[111]. Gost i član nisu isto, iako su pojmovno slični. Gosti su simpatizeri, prijatelji "Domagoja", koji prihvaćaju njegova načela i djeluju u skladu s njima, poziva ih se na njegove sastanke i očekuje se, da će postati njegovi aktivni članovi, ali ne sudjeluju u donošenju odluka i nisu članovi. Kako je Stepinac odmah nakon prvoga semestra, dakle u siječnju 1920., prekinuo studij i vratio se kući, on se vjerojatno nije dalje ni aktivirao ni mogao aktivirati u "Domagoju". Ali se je aktivirao u Hrvatskoj pučkoj stranci.

Naime, u Krašić je 29. lipnja 1920. došao neki profesor Šoštarić agitirati za Pribićevićevu Demokratsku stranku, pa je davao seljacima razna obećanja i napadao Hrvatsku pučku stranku. *"Kad je taj gospodin svršio, uzeo je riječ Alojzij Stepinac, pa je dokazao, kako je za seljake najbolja*

[109] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 77.

[110] O. Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, Rim 1974., str. 56.; Stella Alexander: *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., str. 15.; Dian Baton: *Mladi Stepinac - pisma zaručnici*, Roma, 1975., str. 15 i Juraj Batelja: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., str. 71.

[111] "Luč" - organizatorno glasilo Jugoslavenske katoličke đačke lige br. 5. od 25. 11. 1919., str. 35.

Pučka Stranka, koja nije popovska, nego prava seljačka, jer se brine za naš seljački gospodarski i prosvjetni napredak". Nižući argumente protiv Demokratske, a u korist Pučke stranke, Stepinac je završio riječima, da je Demokratska stranka *"izvozničarska i bogataška, a Pučka je Stranka za pravedno provođenje agrarne reforme u korist seljaka"*. Nakon ovih riječi, koje je mogao izreći samo politički posve izgrađen čovjek, Šoštarić se je pokupio i otišao[112]. Pred izbore za Ustavotvornu skupštinu političke stranke su održavale političke skupove, na kojima su predstavljale svoj program. U zadnjemu tjednu listopada 1920. izaslanici Hrvatske pučke stranke održavali su takve *"sastanke u Krašiću, Donjem Pribiću, Crkvenom Pribiću i Dolu. Na sastancima je govorio u ime seljaka Alojzije Stepinac iz Krašića i poticao narod da se organizira u HPS"*[113].

Dakle, Stepinac je primljen za tzv. gosta JKAD "Domagoja" i u Hrvatsku pučku stranku. On nije običan član te stranke. Vrlo je djelatan u njezinim redovima ne samo u Krašiću, nego i u susjednim selima. Nastupa kao govornik na njezinim skupovima, nagovara druge osobe da pristupe u nju i polemizira s njezinim političkim protivnicima. Njegovi nastupi govore o politički nadprosječno naobraženomu čovjeku, koji je morao biti vrlo dobro upoznat s programom i načelima, kako JKAD-a "Domagoj" i Hrvatske pučke stranke, tako i ostalih političkih stranaka. Razumljivo je, što on ne prihvaća program i načela Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke. Stepinac je duboki i iskreni vjernik, koji živi po načelima katoličke vjere. Radić je znao često nekontrolirano, neodgovorno i neukusno vrijeđati te vjerske osjećaje. To je, izgleda, učinio i na skupu svoje stranke održanom u Krašiću 28. rujna 1924. Zbog toga je skupina krašićkih seljaka 9. listopada 1924. pismeno prosvjedovala, a među prosvjednicima na prvomu je mjestu Stepinčevo ime, pa je on, vjerojatno, bio organizator prosvjeda. Seljaci prosvjeduju *"protiv drskih napadaja predsjednika HRSS g. Radića na posljednjoj skupštini u Krašiću, kako na istine naše vjere, tako i na naše biskupe i svećenike"*. Predbacujući mu odlazak u Moskvu i njegova dogovaranja s komunističkim prvacima, poručuju mu, da im takav čovjek ne treba *"tumačiti vjerske istine, jer su za to određeni svećenici, a ne ljudi, koji imadu vjere isto toliko, koliko i naš opanak..."*[114] No, Stepinac ne prihvaća ni program Hrvatske stranke prava, iako se je ona dosljedno borila za obranu hrvatske nacionalne samobitnosti i uspostavu hrvatske državne nezavisnosti, a ničim nije vrijeđala vjerske osjećaje građana i iskazivala je osobito poštovanje prema Katoličkoj

[112] "Seljačke novine" od 16. 7. 1920., str. 5.
[113] "Seljačke novine" od 29. 10. 1920., str. 5.
[114] Članak *"Radić napada hrvatske biskupe"* u "Seljačkim novinama" od 10. 10. 1924., str. 1., i članak *"Protiv Radićevih napadaja na biskupe"* u "Seljačkim novinama" od 17. 10. 1924., str. 2.

crkvi. Umjesto toga, on je pristupio kao gost u JKAD "Domagoj" i kao član u Hrvatsku pučku stranku, pa je očito, da je njihove programe i načela ne samo prihvaćao, nego se je zalagao, da ih i druge osobe prihvate. On je, dakle, svjesno prihvaćao njihovu jugoslavensku političku koncepciju. Tu koncepciju je već u ratu bio prihvatio i u njezino je ime kao ratni zarobljenik stupio u jugoslavenske dobrovoljačke odrede. Stoga su nacionalna i državnopravna stajališta JKAD-a "Domagoj" i Hrvatske pučke stranke u biti bili i Stepinčevi politički pogledi. Oni su u to vrijeme bili negacija hrvatske nacionalne samobitnosti i državnopravne posebnosti.

2. Od Germanicuma do nadbiskupa koadjutora

Osjetivši u sebi svećeničko zvanje, Stepinac je koncem listopada 1924. otišao u zavod Germanicum, u Rimu, u kojemu je ostao sedam godina. Na papinskomu sveučilištu Gregoriani studirao je bogosloviju i filozofiju. Za svećenika je zaređen u jesen 1930., a u mjesecu srpnju 1931. napokon se je vratio u Hrvatsku. Za vrijeme njegova boravka u Germanicumu, u Hrvatskoj su se zbili vrlo važni politički događaji, koji su doveli do bitnih promjena u djelovanju političkih stranaka i u političkomu životu hrvatskoga naroda u cjelini. Ti događaji su utjecali i na Stepinčeva politička stajališta.

Naime, i nakon 1924. velikosrpsko nasilje nad hrvatskim narodom nastavilo se je nesmanjenom žestinom. S vremenom se je čak i povećavalo. Dana 23. prosinca 1924. na Hrvatsku republikansku seljačku stranku je primijenjen *Zakon o zaštiti bezbednosti i poretka u državi*, koji je inače bio donesen protiv komunista, pa je ona zabranjena. Početkom siječnja 1925. uhićeni su Stjepan Radić i ostali njezini prvaci. Uslijedili su progoni te stranke po cijeloj Hrvatskoj. U takvim okolnostima Radić je odlučio promijeniti svoju politiku. Njegov sinovac Pavle Radić je 27. ožujka 1925. u svoje ime, u ime Stjepana Radića i u ime cijele HRSS-e izjavio, da priznaje *"sveukupno političko stanje, kako je danas po Vidovdanskom ustavu sa dinastijom Karađorđevića na čelu"*[115]. Sam je Stjepan Radić 16. svibnja te godine iz zatvora poručio, *"da se naš hrvatski narod ne će nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobode Rima, i to posvema"*, pa bi *"trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacijonalnu, koja bi se lako - tokom vremena - spojila sa Srpskom pravoslavnom crkvom"*[116]. Ovo je bila Radićeva podpuna politička kapitulacija i odricanje od sveukupnoga dotadašnjeg nacionalnog i državnopravnog programa. Odsada je on vodio političku borbu, polazeći isključivo s unitarističkoga i centralističkog

[115] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 265.
[116] Isto, str. 285.-286.

političkog stajališta, zalažući se samo za prava i slobode građana i njihovu jednakost i ravnopravnost pred zakonom. Unatoč tomu Srbi mu ni dalje nisu vjerovali, pa su, po svemu sudeći, u dogovoru s dvorom, organizirali na nj atentat, što ga je u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. izveo narodni zastupnik Puniša Račić. Na licu mjesta je ubio dr. Đuru Basaričeka i Pavla Radića, a teško ranio Stjepana Radića, dr. Ivana Pernara i Ivana Granđu. Od ozljeda zadobivenih u atentatu Radić je umro 8. kolovoza 1928. Nakon lipanjskoga atentata Radić je opet napravio politički zaokret, najradikalniji od svih svojih dotadašnjih zaokreta, ali u hrvatskomu državnopravnom smislu. Dopisniku njemačke novinske agencije dao je 24. srpnja te godine, dakle petnaestak dana prije smrti, izjavu, u kojoj, stopostotno prihvaćajući pravašku političku argumentaciju, zahtijeva podpuno nezavisnu hrvatsku državu, no u personalnoj uniji sa Srbijom[117]. Znači, ni pred smrt nije imao snage posve raskinuti sa Srbijom i Jugoslavijom.

Hrvatska stranka prava je i nakon 1925., pa tako i nakon lipanjskoga atentata, nastavila sa svojom dotadašnjom politikom: borba za obranu hrvatske narodne samobitnosti i uspostavu hrvatske državne nezavisnosti. U njezinim redovima svojom odlučnošću sve više se je isticao mladi zagrebački odvjetnik dr. Ante Pavelić (kasniji poglavnik Ustaškoga pokreta i Nezavisne Države Hrvatske – op. I.G.), koji je davao ton njezinu cjelokupnomu radu. Radi okupljanja hrvatskih nacionalnih snaga, ona je sredinom 1925. s Hrvatskim seljačkim republikanskim savezom, što su ga osnovali disidenti iz HRSS-a nakon Radićeve kapitulacije, stvorila Hrvatski blok. Kao izabrani oblasni zastupnik Pavelić je na sjednici Zagrebačke oblasne skupštine 23. veljače 1927. u ime Hrvatskoga bloka izjavio, da se prava hrvatskoga naroda *"mogu uspostaviti jedino ostvarenjem nezavisne hrvatske države"*, pa je predložio donošenje zaključka, *"da se pozovu u Zagreb svi zastupnici koji su u hrvatskim zemljama birani dne 23. siječnja 1927. godine, da se temeljem narodne volje ujedine u jedno tijelo i postave jedinstveni zahtjev za uspostavu hrvatske nezavisnosti zaključene na Hrvatskom državnom saboru dne 29. listopada 1918. godine"*[118]. Krajem lipnja 1927. ovomu Hrvatskom bloku je pristupila i Hrvatska federalistička seljačka stranka pod vodstvom dr. Ante Trumbića. Na izborima za Narodnu skupštinu 11. rujna 1927. u Zagrebu su narodnim zastupnicima izabrani kandidati Hrvatskoga bloka dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić. Na sjednici Narodne skupštine u Beogradu Pavelić je 28. listopada 1927. u svoje i u Trumbićevo ime pročitao izjavu, u kojoj se kaže, da sudjelovanje *"Hrvatskoga bloka u parlamentarnom radu Narodne skupštine ne znači,*

[117] Ivan Mužić, nav. dj. str. 256.-257.
[118] Ante Pavelić, nav. dj. str. 190.-191.

da to faktično stanje" oni priznaju i odobravaju. *"Naprotiv, Hrvatski blok će svim zakonitim sredstvima raditi, da se odnošaj hrvatskog naroda iz temelja izmijeni, uspostavom hrvatske državne samostalnosti"*[119]. Dakle, nema ni jedne zgode, koja joj se pruža, a da Hrvatska stranka prava ne istakne svoje protivljenje postojećem političkomu položaju hrvatskoga naroda i da ne postavi zahtjev za uspostavom slobodne i nezavisne hrvatske države.

Hrvatska pučka stranka nije 1925. ni nakon toga mijenjala svoj politički program. Ona ga je samo riječima prilagođavala uhu slušatelja, kako bi dobila njihov glas, ali je sadržaj ostajao isti. Stajala je čvrsto na jugoslavenskomu stajalištu. U njezinu programu za parlamentarne izbore održane 8. veljače 1925., koji je bio objavljen 30. studenoga 1924., pisalo je: *"Hrvatska pučka stranka borila se i borit će se uvijek za to, da Hrvati postignu svoju slobodu i ravnopravnost u Jugoslaviji"*[120]. No, ni ona nije mogla biti slijepa za položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, ako je htjela dobiti njegove glasove i ostati na životu. Vidjela je, da je ta Jugoslavija, ustvari, Velika Srbija, u kojoj je hrvatski narod obespravljen i izrabljivan. Stoga je njezino predsjedništvo, pripremajući se za oblasne izbore, koji su bili održani 23. siječnja 1927., izjavilo u prosincu 1926., da ona *"ostaje nepokolebivo na stanovištu revizije vidovdanskog ustava tražeći i dalje pokrajinske sabore sa zakonodavnom i financijalnom autonomijom, napose Hrvatski sabor u Zagrebu"*[121]. Slično stajalište zauzela je i u programu prilagođenom za parlamentarne izbore, koji su održani 11. rujna 1927. U njemu traži, da ta država, u kojoj živi hrvatski narod, *"bude doista, a ne samo po imenu, i hrvatska i slovenska, kao što je i srpska"*. Jasno joj je, da *"to ne može biti pod centralizmom, jer se pod njim sva vlast i sav novac zgrće u Beogradu. Pod centralističkim vidovdanskim ustavom nema hrvatske slobode, nema jednakopravnosti, a nema ni pravog poštivanja hrvatstva. Centralizam je zapravo isto, što i velikosrpstvo. Centralizam stvara Veliku Srbiju, u kojoj su Hrvati i Slovenci zapostavljeni i potiskivani"*[122]. Ona se, dakle, bori protiv centralizma, a ne protiv Jugoslavije. Zahtijevanjem revizije Vidovdanskoga ustava, kojom bi pojedine "pokrajine" dobile autonoman položaj, s ograničenom zakonodavnom i financijalnom ovlašću, zanosi se iluzijom, da bi na taj način bile zadovoljene hrvatske nacionalne i državnopravne težnje.

Bez obzira na mnoga neslaganja i nezadovoljstva Radićevom politikom, on je, s obzirom na broj dobivenih glasova i polučenih zastupničkih

[119] Isto, str. 231.
[120] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 200.
[121] Isto, str. 217.
[122] *Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće. Načela i program stranke*, Zagreb, 1927. Prilog III u knjizi Zlatka Matijevića, nav. dj., str. 326.

mandata na parlamentarnim izborima u cijelomu poratnom razdoblju, u času atentata i mučeničke smrti bio neosporni vođa hrvatskoga naroda, pa je i hrvatska javnost shvatila, da su pucnji u Stjepana Radića i njegove stranačke drugove ustvari pucnji u cijeli hrvatski narod. Tako je to shvatio i Pavelić, kada je, neposredno nakon atentata, izjavio novinarima, da je taj zločin uperen *"izravno proti hrvatskom narodu, jer je izvršen na hrvatskim narodnim zastupnicima u času, kada su vršili svoju zastupničku dužnost"*[123]. Stoga je ta javnost očekivala, da će sada sve hrvatske političke stranke prijeći preko svih međusobnih stranačkih razlika i zajednički nastupiti u obrani hrvatskih nacionalnih probitaka, te odbiti sudjelovanje u radu beogradske Narodne skupštine, u kojoj je prolivena krv hrvatskih mučenika. Pavelić i Trumbić su zaista tako i postupili. Spremno su se odazvali javnomu pozivu Hrvatske seljačke stranke i 2. kolovoza 1928. izvijestili su njezin Zastupnički klub, da su *"pripravni pristupiti u zajednički Klub HSS u svrhu zajedničke suradnje u tom Klubu - time i u SDK -, koju suradnju"* i oni kao zastupnici Zagreba, glavnoga grada Hrvatske, smatraju *"svojom dužnošću i narodnom potrebom poslije strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika"*[124]. Ali Hrvatska pučka stranka i njezin predsjednik Stjepan Barić nisu tako postupili.

Nakon što je Stjepan Barić, jedini iz Hrvatske pučke stranke, na parlamentarnim izborima 11. rujna 1927. izabran u Narodnu skupštinu, s Koroščevom Slovenskom ljudskom strankom (SLS) osnovao je Jugoslavenski klub. Tzv. *Bledskim sporazumom,* zaključenim 10. srpnja 1927. između Korošca i radikala, bilo je dogovoreno, da će SLS odmah nakon izbora ući u vladu radikala Velje Vukićevića, što je i učinjeno. Tako je u toj vladi indirektno sudjelovala i Hrvatska pučka stranka. U vrijeme lipanjskoga atentata Korošec je bio ministar unutarnjih poslova. Vukićevićeva je vlada 4. srpnja 1928. podnijela ostavku, a nova je imenovana 27. srpnja iste godine, na čelu s Koroščem kao predsjednikom vlade. U toj vladi je Barić bio ministar socijalne politike.

Ovakva Barićeva politika dovela je do velikoga nezadovoljstva u Hrvatskoj pučkoj stranci. Ogorčeno atentatom na Radića i njegove drugove, članstvo, pogotovu ono iz Dalmacije, protivilo se je, da Barić i dalje ostane s Koroščem u Jugoslavenskomu klubu. Kako se je on na to oglušio, napetost je porasla, pogotovu kad je Barić ušao u Koroščevu vladu. Nezadovoljstvo se je proširilo na cjelokupno "pučkaško" članstvo u svim hrvatskim zemljama, a pristaše iz Dubrovnika su navodno čak zahtijevale, da on bude isključen iz same stranke. Taj Barićev ulazak u Koroščevu vladu osuđivao je i dio vodstva i uglednih intelektualaca u stranci, pa je Petar

[123] Ante Pavelić, nav. dj. str. 345.-346.
[124] Isto, str. 364.

Grgec, jedan od istaknutijih članova i ideolog Hrvatske pučke stranke, najavio da će istupiti iz nje. Naravno, dio članstva i vodstva stranke stajao je uz Barića, pa je na sjednici stranačkoga Vrhovnog vijeća u Zagrebu 2. rujna 1928., dakle nakon Radićeve smrti, zaključeno, *"da jedina politika, koja nosi hrvatskom narodu ostvarenje njegovih zahtjeva, jest politika sporazuma između Hrvata, Slovenaca i Srba. A da do prijeko nužnog sporazuma dođe, potrebno je voditi politiku pomirljivosti i ravnopravnosti"*. Ali, tako nije mislio hrvatski narod. Pogrešno poistovjećujući Hrvatski orlovski savez (HOS) s Hrvatskom pučkom strankom, članovi HOS-a su na više mjesta bili čak i tvorno napadnuti, pa čak i njihov predsjednik dr. Ivo Protulipac. Sa zaključcima Vrhovnoga vijeća HPS-a nije se slagao ni prof. Ivo Juras, ugledni "pučkaš" iz Splita, koji je tvrdio: *"Protiv ovoga mišljenja ja sam zastupao stanovište, da poslije 20. lipnja sve hrvatske stranke moraju sporazumno voditi politiku, koja će biti diktirana isključivo hrvatskim interesima i koja bi nas već jednom poslije deset godina teške borbe dovela do cilja da budemo gospodari u svojoj kući"*. Don Frane Bulić, ugledni arheolog svjetskoga glasa, bio je nositelj liste Hrvatske pučke stranke na općinskim izborima u Splitu 1926. godine, iako nije bio njezin član. To mu je bilo ponuđeno i za izbore 1928. Ali, on je to odbio s obrazloženjem, da *"ponudu iste pučke stranke u posljednjim općinskim izborima ove godine* (tj. 1928. – op. I.G.) *smatrao sam patriotskom dužnošću da odbijem, jer se ne slažem sa današnjim stanovištem pučke stranke i njezinim političkim radom"*. Distanciranost i kritičnost prema politici Hrvatske pučke stranke pokazali su i oba hrvatska nadbiskupa i to zagrebački Bauer, a pogotovu vrhbosanski I. Ev. Šarić[125].

Unatoč svim ovim protivljenjima politici Stjepana Barića i službenoga vodstva Hrvatske pučke stranke, oni su i dalje ostali čvrsto na jugoslavenskomu stajalištu i uz režim. Nakon Radićeve smrti združena mladež Hrvatske seljačke stranke, Hrvatske stranke prava i Hrvatske federalističke seljačke stranke (trumbićevci) organizirala je masovne proturežimske i protujugoslavenske demonstracije. Oružništvo je na njih pucalo, pa je među demonstrantima bilo mrtvih i ranjenih, a veći broj uhićenih. Bojeći se za jugoslavensku vlast, beogradska je vlada, u kojoj je bio i Barić, za velikoga župana zagrebačke oblasti postavila, suprotno zakonu, Srbijanca pukovnika Vojina Maksimovića. "Pučkaško" novinstvo je taj postupak vlade odobravalo.[126]

Navedenim postupcima i previranjima u Hrvatskoj pučkoj stranci nastupio je svom snagom proces njezina raspadanja. Ostat će na životu svega još nekoliko mjeseci, a onda će posve nestati s političke pozornice. U političkim

[125] Zlatko Matijević, nav. dj., str. 274.-282.
[126] Isto, str. 284.

prestrojavanjima, koja su nastala nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, jedan dio njezina vodstva i članstva prijeći će u Hrvatsku seljačku stranku i slijedit će dalje njezinu sudbinu. Drugi dio pristupit će Ustaškomu pokretu, a treći dio će ostati politički neorganiziran, s tim da će neki od ovih do smrti zadržati jugoslavensko političko stajalište. Nakon marseilleskoga atentata, kada je faktički bilo dopušteno obnavljanje rada političkih stranaka, Petar Grgec i dr. Janko Šimrak su u ime nekadašnjega vodstva Hrvatske pučke stranke izjavili, da je ne kane više obnavljati i da *"priznaju političkim vođom hrvatskog naroda dra Vladimira Mačeka"*. Grgec je za sebe rekao, da je *"danas običan član H.S.S."*[127]. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske obojica su, u skladu sa svojim društvenim položajem i mogućnostima, lojalno surađivali u njezinoj izgradnji, zbog čega su u komunističkoj Jugoslaviji bili proganjani i zlostavljani, a Grgec uz to i osuđen na sedam godina zatvora.

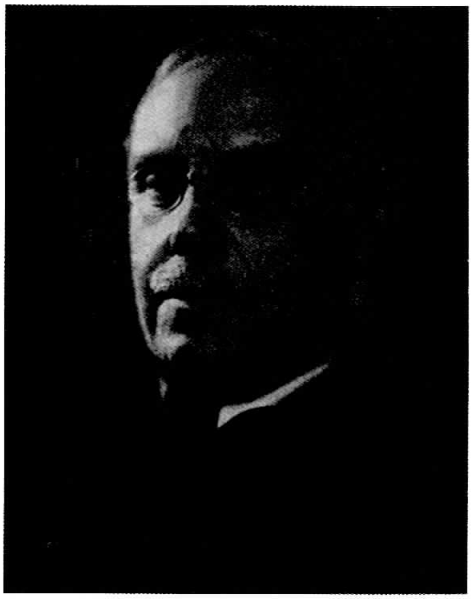

Dr. Vladko Maček

I dok se je Maček sa svojim bližim suradnicima iscrpljivao davanjem izjava za javnost, u kojima je oštro osuđivao zločin nad hrvatskim narodnim zastupnicima i iznosio svoje poglede na preuređenje države nakon počinjenoga zločina, Aleksandar Karađorđević se je pripremao za uvođenje diktature. Tu diktaturu je patetičnim riječima proglasio 6. siječnja 1929. Iako neovlašteno, stavio je izvan snage Vidovdanski ustav, raspustio je Narodnu skupštinu i zabranio je *"sva udruženja i političke stranke, koje vrše propagandu ili ubjeđivanje drugih, da treba promijeniti postojeći poredak u državi"*. Kraljevim aktom o uvođenju diktature *"isto tako zabranjuju se i rasturaju sve političke stranke, koje nose vjersko ili plemensko obilježje"*. Zabranjeno je održavanje bilo kakvih skupova bez odobrenja vlasti. Bilo je dopušteno *"isticati i nositi samo državne zastave"*. Osnovan je *Državni sud za zaštitu države* u Beogradu[128], koji je mnoge borce za hrvatsku državnu nezavisnost osudio na smrt ili na dugogodišnju zatvorsku kaznu. Kralj Aleksandar je svu vlast usredotočio u svojim rukama. Da bi to pred inozemstvom prikrio, 3. rujna 1931. donio je

[127] Isto, str. 286.

[128] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 425.-432., i Ferdo Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, knjiga II., Zagreb, 1959., str.289.-293.

tzv. oktroirani ili rujanski ustav, koji je samo pravno sankcionirao dotadašnje političko stanje[129]. Svaki vidljivi znak hrvatstva bio je zabranjen. Uslijedila su svakodnevna umorstva Hrvata, osude na smrt, premlaćivanja u zatvorima i izvan zatvora, bezobzirna pljačka hrvatskoga naroda i diskriminacija na svakomu koraku. Takvoga nasilja hrvatski narod do tada nije doživio u svojoj povijesti.

Svi ovi zločini nisu bili dovoljni, da Hrvatska seljačka stranka i dr. Vladko Maček, koji je Radića naslijedio na položaju njezina predsjednika, napuste jugoslavensko političko stajalište i da shvate, da je zajednički državni život između Hrvata i Srba nemoguć. I dalje su se borili za Jugoslaviju preuređenu na federativnim načelima, u kojoj bi Hrvatska bila samo jedna od federalnih jedinica - i ništa više! Tako je, na primjer, na sjednici Seljačko-demokratske koalicije, koja je u odsutnosti teško bolesnoga Radića, održana pod Mačekovim predsjedanjem 1. kolovoza 1928., zaključeno, da će koalicija *"povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost"* svih njezinih individualiteta, dakle Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore itd.[130] U govoru izrečenom na komemorativnoj sjednici u čast Stjepana Radića 11. kolovoza 1928., ističući Radićeva politička načela o sveslavenstvu, jugoslavenstvu, miroljubivosti, slobodi pojedinca i sl. i misao da su Hrvati i Srbi jedan narod, Maček je naglasio, da ta politika ostaje nepromjenjivi program Hrvatske seljačke stranke.[131] Tumačeći nešto kasnije političke ciljeve te stranke, izjavio je: *"Kakav ćemo federalizam izvojevati, ovisi o prilikama. Što više slobode i samostalnosti, to bolje. Zajedničke granice, zajedničke carine i zajednički vanjski poslovi, dobro, ali da li i zajednička vojska, o tome bi se dalo raspravljati"*[132]. Uoči Božića 1934. pomilovan je i pušten iz zatvora, na koji je bio osuđen tri godine. Tim povodom uputio je knezu Pavlu Karađorđeviću zahvalnicu, u kojoj stoji: *"Zahvaljujući na Kraljevskom aktu, kojim mi je vraćena sloboda, nadam se i vjerujem, da je ovaj akt prvi znak dobre volje, da se pristupi pravilnom rješenju hrvatskog pitanja – u granicama zajedničke nam države"*[133]. Hrvatska u okvirima Jugoslavije, to je konstanta Mačekove politike. Ona se ne će mijenjati sve do sloma Jugoslavije, a ni nakon toga. Ako je, slučajno, dao kakvu drugčiju izjavu ili poduzeo kakav drugčiji politički korak, to je bio samo taktički potez, kojim je htio prisiliti Beograd na sporazum.

---

[129] Ferdo Čulinović, nav. dj., str. 293.-295.

[130] Ljubo Boban: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. - 1941.*, sv. I., Zagreb, 1974., str. 21., i Rudolf Horvat, nav. dj. str. 404.-407.

[131] Ljubo Boban, nav. dj., str. 5.-6.

[132] Ivan Mužić: *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja,* Split, 1969., str. 212., preuzeto iz "Obzora" br. 216/1928.

[133] Ljubo Boban, nav. dj., str. 168.

Posve drugim putom krenuli su dr. Ante Pavelić i njegov najbliži krug suradnika. Pavelić je, možda, jedini hrvatski političar, koji je nakon Radićeve smrti prozreo kraljeve namjere, da uvede diktaturu, pa se je počeo pripremati za borbu protiv nje. Uvidio je, da ni jedna tadašnja politička stranka ne može biti nositelj te borbe, pa je potrebno stvoriti novu udrugu, u kojoj će se okupiti svi Hrvati, koji su spremni boriti se za hrvatsku državnu nezavisnost. Stoga je u listopadu 1928. pokušao osnovati "Hrvatski domobran", kojemu bi tobože bila zadaća, *"da razvija tjelesno i duševno zdravlje svojih članova"*. No, stvarno je to trebala biti *"hrvatska narodna državotvorna organizacija, koja radi svim sredstvima na tome, da se uspostavi posve samostalna i Nezavisna Država Hrvatska, na cijelom hrvatskom narodnom i povijesnom području"*[134]. Ali, jugoslavenske vlasti su, očito, uvidjele ovaj naum, pa nisu dopustile osnivanje toga društva. Pavelić je tada sa svojim suradnicima pokrenuo novine "Hrvatski domobran - omladinski list", koji *"ne će biti organ jedne stranke ili grupe, a još manje pojedinaca. On će pripadati cjelokupnom hrvatskom narodu, koji danas poznaje samo jednu stranku, pod imenom Hrvatska"*[135]. Izišlo je svega šest brojeva tih novina, četiri redovita i dva izvanredna. Zadnji broj je izišao 22. prosinca 1928., a nakon toga je zabranjen. "Hrvatski domobran" su bile prave revolucionarne novine, koje su iz broja u broj, riječju i slikom, pjesmom i prozom, pozivale na ustanak za uspostavu nezavisne hrvatske države. Tako su provedene sve organizacijske i duhovne pripreme, da se započne sa stvarnom borbom za postizanje toga cilja.

Dr. Ante Pavelić, poglavnik Ustaškog pokreta

Dan nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, dakle 7. siječnja 1929., Pavelić je sa suradnicima osnovao u Zagrebu "Ustašu - hrvatski oslobodilački pokret", kao ilegalnu, strogo konspirativnu organizaciju. Zadaća je "Ustaše", da *"oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku da ona postane podpuno samostalna i nezavisna država na cijelom narodnom i povijesnom području", a kada taj cilj*

[134] Mijo Bzik: *Ustaški pogledi*, Zagreb, 1944., str. 30.-32.

[135] Jere Jareb: *Prilozi uspomenama dra Branimira Jelića*, u knjizi: *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio dr. Jere Jareb, Cleveland, 1982., str. 614.

bude postignut, branit će "svim sredstvima državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebujnost hrvatskog naroda, te se boriti za to, da u Hrvatskoj Državi uvijek bude vladao samo hrvatski narod, te da on bude podpunim gospodarom svih stvarnih i duhovnih dobara u svojoj zemlji"[136]. Drugih političkih ciljeva i ideoloških zasada Ustaški pokret nikada nije imao.

Kao ni Hrvatska pučka stranka, tako ni Hrvatska stranka prava, nakon što je 6. siječnja 1929. bila zabranjena, nije više obnavljana. Ali ona je djelovala na drugi način. Činila je jezgru Ustaškoga pokreta. Nasuprot tomu, Hrvatska seljačka stranka je obnovila svoju djelatnost i ustrojbenu mrežu. Tako su odsada kao dvije suprotstavljene snage, koje idu za bitno različitim političkim ciljevima, koji se međusobno isključuju, na hrvatskoj političkoj pozornici postojali Hrvatska seljačka stranka i Ustaški pokret. Tu nisu uzeti u obzir komunisti, koji su nastupali kao jugoslavenska politička stranka i imali članstvo i vodstvo s područja cijele Jugoslavije, ni osobe koje su bile članovi srpskih pa čak i srbijanskih političkih stranaka.

Hrvatska seljačka stranka djelovala je javno, bila je oporba režimu, protiv kojega se je borila riječima, ali zbog spremnosti na sporazum nije ugrožavala njegove temelje niti državni opstanak. Radi toga je se režim nije ni bojao niti se je bio spreman s njom sporazumijevati, dok god nije zaprijetila vanjskopolitička pogibelj za opstanak Jugoslavije. S Ustaškim pokretom je bilo posve drugčije. On je bio pogibelj i za Hrvatsku seljačku stranku i za Jugoslaviju i njezin režim. Hrvatskoj seljačkoj stranci je ugrožavao pozicije u hrvatskomu narodu, koji je u golemoj većini bio za hrvatsku državnu nezavisnost, pa se je bojala gubitka pristaša. Protiv Jugoslavije i njezina režima vodio je borbu u domovini i inozemstvu promidžbom, apelima na međunarodnu javnost i atentatima na nositelje vlasti, pripremajući se za opći oružani ustanak. Od njegovih podhvata naročito je poznat Lički ustanak od 7. rujna 1932., kada su ustaše napale oružničku postaju u Brušanima, nedaleko Gospića, a pogotovu uspješno izvedeni atentat na kralja Aleksandra 9. listopada 1934. u Marseilleu, u Francuskoj. Već je Ličkim ustankom međunarodnoj javnosti skrenuta pozornost na podjarmljenost hrvatskoga naroda u Jugoslaviji i na hrvatske težnje za državnom nezavisnošću. O tomu su pisale austrijske i britanske novine, a u Donjemu domu britanskoga parlamenta je zastupnik Rhys Davis vladi podnio interpelaciju, navodeći da je jugoslavenska vlada *"konfiscirala, zaplijenila, oduzela i uništila politička prava hrvatskoj naciji"*[137]. Daleko veći odjek imao je marseilleski atentat i smrt kralja Aleksandra. O tim događajima pisalo je cjelokupno svjetsko novinstvo, stavljajući tako u žarište svjetske

[136] Ante Pavelić, nav. dj., str. 427., i Rudolf Horvat, nav. dj., str. 432.
[137] Miron Krešimir Begić: *Ustaški pokret 1929.-1941.*, Buenos Aires, 1986., str. 223-230.

pozornosti borbu Hrvata za državnu nezavisnost[138]. Ustaškom djelatnošću bila je uzdrmana sigurnost Jugoslavije.

Smrću kralja Aleksandra Srbi su ostali bez svoga najvećega političkog auktoriteta, koji im je bio najčvršći duhovni temelj vladavine nad hrvatskim narodom, pa je i diktatura počela popuštati. No, bez obzira kako drastične mjere protiv ustaša poduzimali, njihovu djelatnost nisu mogli suzbiti niti odpor skršiti, jer su Ustaški pokret sačinjavali pretežno mladi idealisti, koji su u svakomu trenutku bili spremni svoj život žrtvovati za nezavisnu hrvatsku državu. Samo nekoliko primjera može ovu činjenicu potvrditi. Kada je Petru Orebu iz Vele Luke na otoku Korčuli, koji je sredinom prosinca 1933. u Zagrebu pripremao atentat na kralja Aleksandra, izricana u Beogradu 28. ožujka 1934. smrtna kazna vješanjem, skočio je na klupu i uzviknuo: *"Živila slobodna Hrvatska, živio Ante Pavelić, dolje tirani hrvatskoga naroda, dolje Aleksandar krvoločni!"* Njegov sudrug u istomu podhvatu, mladi student šumarstva Josip Begović iz Suhoga Polja, kod Virovitice, koji je bio osuđen na istu kaznu, samo tri dana prije nego što je obješen spjevao je borbenu ustašku koračnicu[139]. Na sličan junački način se je ponio i Zvonimir Pospišil iz Vukovine, kod Velike Gorice, član četveročlane skupine, koja je izvršila atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu. Kada mu je izrečena kazna doživotnoga zatvora, ustao je i zavikao: *"Dolje krvnici! Živio Pavelić! Živjela slobodna Hrvatska!"*[140]. S ovako duhovno snažnim protivnikom teško se je bilo boriti i Hrvatskoj seljačkoj stranci i velikosrpskim okupatorskim vlastima.

U cijelomu ovom razdoblju nema nikakva dokaza o bilo kakvoj Stepinčevoj političkoj djelatnosti. Nije ga ni moglo biti, jer se politikom uopće nije bavio. Budući da se je odlučio za svećenički poziv, što je konačno i ostvario, svim se je svojim bićem posvetio Crkvi, promičući duhovne vrijednosti, koje vode k spasenju duša. Po njemu, svećenik se samo tomu treba posvetiti i ničemu drugom. To pak ne znači, da svećenik nema svoje mišljenje o političkim zbivanjima i da ga on nije imao. Mnoge činjenice potvrđuju da je u kasnijemu razdoblju svoga života imao podpuno izgrađena politička gledišta. Za ovo doba ni o tomu nema nikakvih neposrednih dokaza. To je i razumljivo. Dana 28. listopada 1924. godine stigao je u zavod Germanicum u Rimu i u njemu je ostao do prvih dana mjeseca srpnja 1931. U Krašić se je vratio 19. srpnja iste godine. Zavod Germanicum su vodili oci isusovci, život je u njemu bio vrlo strog i ispunjen molitvom i učenjem, s planiranim vremenom za odmor i razonodu. Gojenci su pripadali različitim narodima i nema dokaza, da su se među njima vodile bilo

[138] Isto, str. 10.-30.
[139] Nada Kisić-Kolanović: *Mladen Lorković ministar urotnik*, Zagreb, 1998., str. 22.
[140] Bogdan Krizman: *Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978., str. 225.

kakve političke rasprave, pogotovu o prilikama u Hrvatskoj. Vrativši se u domovinu, 27. srpnja 1931. postavljen je za nadbiskupskoga ceremonijara, koji je pratio nadbiskupa u crkvenim obredima i na putovanjima. Uz to je razvio vrlo živu karitativnu djelatnost. Kad su u Samoboru i u Sv. Ivanu Zelini 1932. odnosno 1933. smrću tamošnjih župnika nastali nesporazumi između župljana i nadbiskupa oko popunjenja tih župa novim župnicima, Bauer je imenovao Stepinca njihovim privremenim upraviteljem. Dakle, kroz cijelo ovo vrijeme on je, najprije kao sveučilištarac u Rimu, a kasnije kao običan svećenik, bio izvan zanimanja šire javnosti, pa novine o njegovim političkim stajalištima nisu pisale, a on sam o tomu nije ostavio nikakvo svjedočanstvo. Stoga se može samo predpostavljati, kako su se razvijala njegova politička gledišta.

Bez obzira na strogi život, što ga je provodio u Germanicumu, Stepinac nije bio izoliran od ljudi iz Hrvatske. Sigurno se je s nekima dopisivao, a neki su ga i posjećivali. Kad je na Sve Svete 1930. u Rimu služio svoju prvu sv. misu, k oltaru ga je vodio dr. Josip Lončarić, koji je u tu svrhu došao iz Zagreba. Oni su se kroz sve ove godine Stepinčeva boravka u Germanicumu sigurno dopisivali. Stepinac je dolazio u dodir i sa svećenicima i klericima, koji su se nalazili u Hrvatskomu zavodu sv. Jeronima. Normalno je predpostaviti, da su mu tim putom stizale vijesti o zbivanjima u Hrvatskoj i o položaju hrvatskoga naroda i da se je o tomu među Hrvatima, s kojima se je susretao u Rimu, i u njegovoj nazočnosti raspravljalo.

Do lipanjskoga atentata i Radićeve smrti nije se dogodilo ništa tako izvanredna, što bi na Stepinca moglo utjecati, da promijeni svoja, jednom već prihvaćena, politička stajališta. Dakle, nije bilo razloga da ih mijenja. Do tada nije bilo nikakvih potresa ni u Hrvatskoj pučkoj stranci. Tu je potrebno još jednom naglasiti: Hrvatska pučka stranka je djelo Hrvatskoga katoličkog pokreta i njegova Seniorata, koji ju je i osnovao. Tu se je i Stepinac duhovno oblikovao, pa je logična predpostavka, da je i on do sredine 1928. stajao na istim političkim stajalištima, na kojima je bila i ta stranka. To znači, da je prihvaćao mišljenje, da Jugoslaviju treba preurediti na načelu autonomije njezinih pojedinih "pokrajina" i da su Hrvati pleme troimenoga naroda, a ne narod sam po sebi. Lipanjski atentat i Radićeva smrt, koji su doveli do previranja i suprotstavljanja među "pučkašima", mogli su, ali nisu morali, i kod njega dovesti do promjene političkoga raspoloženja. Ipak, teško je i zamisliti, da ti događaji ne bi politički djelovali na njega, kojega suvremenici opisuju kao čovjeka duboke vjere, koji živi asketskim životom, skroz kao *"religiozan katolik, zanesen načelima, dogmama i djelovanjem kat. crkve"*[141]. Posebno je na nj moralo djelova-

[141] Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije,* sv. 2., Zagreb,1989. Prilog: *Razgovor A. Trumbića s A. Stepincem 1934.*, str. 337.

ti uvođenje šestosiječanjske diktature i nasilja, koja su se svakodnevno provodila nad hrvatskim narodom, a koja su išla tako daleko, da je i samo hrvatsko ime bilo zabranjeno. Povratkom u Hrvatsku sa studija u Rimu u srpnju 1931. bio je očevidcem svih tih zbivanja, što je na nj moralo ostaviti daleko mučniji dojam od onoga, što su mu drugi o tomu pričali. Stoga je realna predpostavka, da je i on nakon svega toga napustio mnoga "pučkaška" politička gledišta. To se može zaključiti iz više njegovih postupaka koji su ubrzo uslijedili. Tek što je imenovan zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom, počeo je odlučno nastupati kao Hrvat, žaleći se na nasilja, što ih velikosrpske vlasti čine nad hrvatskim narodom. Takva politička stajališta nisu mogla nastati najednom, nego su morala biti plod duljega i dubljega nacionalnog sazrijevanja, izazvanoga postupcima tuđinske vlasti prema njegovu narodu. U tomu sazrijevanju je prošao vjerojatno isti put, kojim je prije njega prolazio prijatelj mu Petar Grgec, koji se je među prvima suprotstavio politici Stjepana Barića i Hrvatske pučke stranke i s vremenom zauzimao sve izrazitije hrvatsko političko stajalište. Oni su bili bliski prijatelji još iz talijanskoga zarobljeništva u Nocera Umbri, pa su se i poslije Stepinčeva povratka u domovinu često družili i vjerojatno izmjenjivali misli o političkim prilikama u njoj. Koliko je Stepinac držao do toga prijateljstva, pokazuje jedna njegova izjava kao nadbiskupa koadjutora godine 1934.: *"Od svih posjeta najdraži su mi posjeti mojih drugova iz Nocere Umbre"*[142]. Moguće je, da su baš ovakvi posjeti i međusobne izmjene misli utjecale na političku evoluciju kod jednoga i kod drugoga ili je barem ubrzale. Ali, nepobitna je činjenica, da je Stepinac u idućemu razdoblju svoga života zauzimao čvršće i odlučnije hrvatsko stajalište, negoli je to do tada činio. Uz to, pri ocjeni tih njegovih stajališta ne smije se zanemariti činjenica, da je on bio uzoran svećenik i kršćanin, pa je teško zamisliti da sva ta nasilja nad hrvatskim narodom ne bi kod njega izazvala nikakvu reakciju i odbacivanje jugoslavenstva kao velike političke zablude.

3. Od nadbiskupa koadjutora do sloma Jugoslavije

3.1. Stepinac i hrvatski narod

U ovomu razdoblju Stepinac je odlučno odbacio laž o Hrvatima kao plemenu jedinstvenoga jugoslavenskog naroda, što je još uvijek za stanovito vrijeme bila dogma službene jugoslavenske politike. On nastupa javno kao Hrvat, a jednako razmišlja i u svomu Dnevniku, koji nije neposred-

[142] Radovan Grgec: *Dr. Alojzije Stepinac i Hrvatski katolički pokret*, "Marulić" br. 3, Zagreb, 1999., str. 440.

no namijenjen javnosti. Tako govori pred običnim vjernikom, ali i pred kraljem ili bilo kojim državnim dužnosnikom. Zbog toga se je i čudio, da kralj nije odbio njegovo imenovanje za nadbiskupa koadjutora, jer je *"već dvaput morao biti uhapšen ni kriv ni dužan, tobože kao veleizdajnik i antidržavan zbog nekoliko riječi"*[143].

Kako Kraljevina Jugoslavija nije sa Sv. Stolicom bila zaključila konkordat, na njezine odnose prema Katoličkoj crkvi primjenjivao se je konkordat između Sv. Stolice i Kraljevine Srbije. Po tomu konkordatu, za imenovanje nadbiskupom ili biskupom trebao je pristanak državnoga poglavara, a biskup odnosno nadbiskup bio je dužan nakon svoga posvećenja pokloniti se i položiti prisegu državnomu poglavaru, u Stepinčevu slučaju kralju Aleksandru. Stepinac je zato 2. srpnja 1934. otišao u Beograd, pa je rekao kralju: *"...ja nisam političar niti ću dopustiti mome svećenstvu baviti se stranačkom politikom, ali s druge strane tražiti ću podpuno poštovanje katoličkih prava"*. Tom zgodom upozorio je kralja, *"da se ne izaziva Hrvate na kojekakve nedolične načine"*, pa čak i zabranom *"samoga imena hrvatskoga"*. Zatim je naglasio: *"Ja ne mogu zatajiti ono što me je majka rodila, tj. da sam Hrvat"*[144].

Tu misao svoje krvne povezanosti s hrvatskim narodom, prema kojemu ima moralne dužnosti, biti s njim u zlu i u dobru, stalno će ponavljati. U Senju je 28. srpnja 1935. bio svečano ustoličen senjsko-modruški biskup dr. Viktor Burić. Stepinac je tom zgodom održao oštar govor, kojim je podvrgao kritici postupak državnih vlasti prema hrvatskomu narodu i Katoličkoj crkvi. Vlasti su se na to potužile apostolskomu nunciju u Beogradu. Nuncij je odmah s tim upoznao Stepinca i zatražio objašnjenje, koje mu je ovaj dao. Zatim mu je nuncij poslao i drugo pismo, u kojemu ga je obavijestio, da su mu britanski i argentinski poslanici i savjetnik belgijskoga poslanstva kazali, *"da se u Zagrebu općenito čuje"* da je *"pristupio stranci 'frankovaca' da bi za njih vršio agitaciju"*. Frankovac je u tadašnjemu žargonu značilo biti protudržavni element, ustaša. Stepinac je u pismu od 9. kolovoza 1935. s gnušanjem odbio te optužbe, navodeći da takva stranka u Hrvatskoj ne postoji i da hrvatski narod pristaje uz stranku, koju vodi dr. Maček, a zatim je dodao: *"Ako se pak pod strankom 'frankovaca' podrazumijeva hrvatski narod, što konkretno danas Srbi i protivnici Katoličke crkve u našoj domovini podrazumijevaju, tada dakako moram priznati da pristajem uz tu stranku, to jest uz moj narod, iz kojega sam rođen. Smatram da to nije nikakav grijeh, budući da svaki čovjek*

[143] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, priredio dr. Ljubo Boban, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv volje"*, Zagreb, 8.8.1989. str. 65.

[144] Isto, tjednik "Danas", pod naslovom *"Razgovor s kraljem Aleksandrom"*, Zagreb, 22.8.1989., str. 67.

pripada nekom narodu"[145]. Svoju privrženost hrvatskomu narodu jasno je posvjedočio i u pozdravnomu govoru Karlovčanima 28. lipnja 1936., kada je rekao: *"Katolička crkva, gdje god radi, poštuje osjećaje naroda, pa nije mogla ne poštovati ni osjećaje hrvatskog naroda. Zato ja kao poglavar ove dijeceze, kao što pazim na interese Crkve, ne mogu da pređem preko osjećaja hrvatskoga naroda. Ja sam uvjeren, da će ruka Božja i nadalje sačuvati taj narod, koji nikome ništa ne otimlje, nego traži da se poštuje njegovo. Imam jedinu želju, da koristim katoličkoj Crkvi, a po njoj i hrvatskom narodu, iz kojega sam nikao"*[146]. U ovim riječima sadržana je sinteza Stepinčeve ljubavi prema Katoličkoj crkvi i hrvatskomu narodu i naglašena moralna komponenta borbe hrvatskoga naroda, *"koji nikomu ništa ne otimlje, nego traži da se poštuje njegovo"*. Kada ga je Antun Korošec, tadašnji ministar unutarnjih poslova, 28. veljače 1937. izvijestio, da ga je francuska novinarica Edith Bricon u novinama denuncirala, da je politički naklonjen Habsburgovcima, Stepinac je u uzvratnomu pismu Koroščuod 1. ožujka 1937. odbio autentičnost svoga razgovora s tom novinaricom, kako ga je ona objavila, i opet naglasio: *"Bio bih čovjek prezira vrijedan, kad bih zatajio ljubav prema narodu od kojega sam niknuo. Nisam pak kriv, što se je u našoj državi, kod braće Srba, uvriježila praksa da se svaki vapaj za pravdom kvalificira sa antidržavnošću ili, što više, sa veleizdajom"*. Napominje da mu je savjest čista, jer je sve, čime ga se optužuje, u više navrata rekao kralju i ministrima[147].

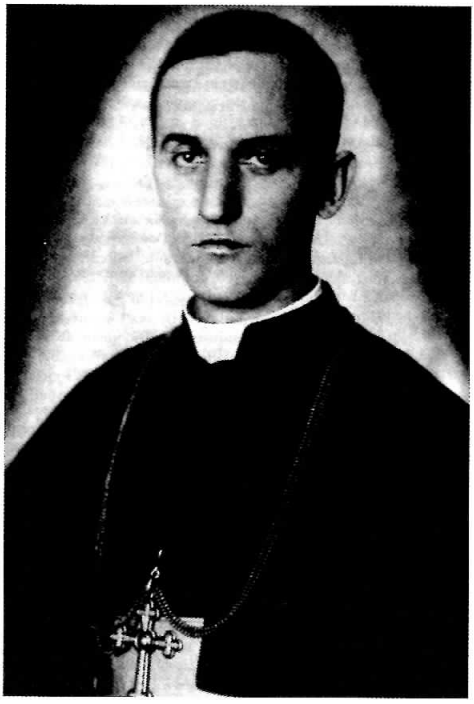

Blaženi Alojzije Stepinac, nadbiskup koadjutor

Dakle, za Stepinca hrvatski je narod posebna individualnost, a ne dio ili pleme bilo kojega drugog naroda. Na brojnim mjestima u Dnevniku i u govorima i propovijedima on govori o svomu narodu samo kao o poseb-

[145] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nuncij o Stepinčevu govoru"*, Zagreb, 17.10.1989., str. 65.

[146] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke (1934. - 1940.)*, priredio dr. Juraj Batelja, Zagreb, 2000., str. 112.

[147] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Pravda ili veleizdaja"*, Zagreb, 19.12.1989., str. 65.

noj individualnosti i samo mu se kao takvom obraća. Veseli se njegovim uspjesima i strepi nad njegovom sudbinom. Kada je u prosincu 1939. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti donijela odluku, da mijenja ime u Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, on je to pozdravio i u Dnevnik zapisao: *"Konačno je završila borba za ime Akademije koja se žučljivo vodi već više godina. Zaključak je u istinu opravdan s obzirom na Srpsku i Slovensku Akademiju"*[148]. Nažalost, Ivan Meštrović, po uvjerenju jugoslaven, javnosti je uputio otvoreno pismo protiv toj odluci, a vlast Banovine Hrvatske je nije htjela potvrditi, pa je ostao stari naziv sve do uspostave Nezavisne Države Hrvatske.

U ovomu razdoblju Stepinac je u javnim izjavama gotovo izbjegavao spomenuti ime Jugoslavija. Kada je to već zbog okolnosti, u kojima se je nalazio, morao učiniti, u pravilu se je služio riječima naša država. Riječ Jugoslavija koristio je zaista vrlo rijedko. Za domovinu je gotovo redovito upotrebljavao izraz hrvatska domovina, a kada je povremeno upotrebljavao izraz naša domovina, iz smisla rečenice se vidi, da je pod tim mislio na hrvatsku domovinu. Samo se na nekoliko mjesta u izvorima nalazi, da je upotrijebio izraz naša uža domovina, što bi značilo, da za nj postoji i šira domovina, dakle uz Hrvatsku i Jugoslavija. To je besmislica, jer domovina je samo jedna. U izbjegavanju imena Jugoslavija njegovi protivnici su vidjeli neprijateljski čin prema državi. U takve je spadao i don Frane Ivanišević, istaknuti član bivše Hrvatske pučke stranke, o kojemu je Stepinac zabilježio u Dnevniku 25. listopada 1934.: *"Prije podne došao je k meni Frane Ivanišević, senator, svećenik splitske biskupije i donio mi dugački memorandum gdje pledira da se crkva katolička izjasni za Jugoslaviju. Ja da nisam nikada spomenuo još ni imena Jugoslavija i da mi to silno zamjeraju. Crkva se, veli, očito stavila na stranu uskogrudne partikularističke hrvatske politike"*[149].

Stepinčevo se hrvatstvo nije ograničavalo samo na jedan dio hrvatskoga povijesnog i etničkog prostora. On je jednakom ljubavlju ljubio sve Hrvate, bez obzira iz kojega kraja potjecali. To je svakom prigodom javno isticao, pa i prilikom posvećenja za nadbiskupa koadjutora. Posvetitelj mu je bio zagrebački nadbiskup Bauer. O suposvetiteljima je u Dnevniku uoči samoga posvećenja, dakle 23. lipnja 1934., zapisao: *"Za konsekratore sam si odabrao Dr. Šarića nadbiskupa sarajevskog i Bonefačića biskupa splitskog. Na taj način je sa konsekratorom metropolitom hrvatskim Dr. Bauerom simbolički zastupan cijeli hrvatski narod. (...) Ja sam pozvao kao sukonsekratora nadbiskupa Dr. Šarića iz Sarajeva i biskupa Dr. Bonefačića*

[148] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Paveliću rastu akcije"*, Zagreb, 5.7.1990., str. 64.
[149] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Na pogrebu kralja Aleksandra"*, Zagreb, 5.9.1989., str. 67.

iz Splita, da tako bude simbolički cijeli hrvatski narod okupljen i barem neku utjehu našao u ovim crnim danima"[150]. Slično je postupao i u drugim zgodama. Tako je 12. kolovoza 1939. na Euharistijski kongres u Jastrebarskom došao s banjalučkim biskupom fra Jozom Garićem, pa je u svomu govoru održanom prilikom bakljade toga dana rekao: *"Ja sam sretan, što sam ovamo mogao sa sobom dovesti u osobi preuzv. biskupa Garića predstavnika one Bosne, koja se činila nekoć izgubljena za nas, i to baš zato, da vam pokažem, kako nas je Bog tamo oživio i kako je učinio, da ta naša zemlja uznapreduje u svakom pogledu. I da vidite, kako su Hrvati - živjeli oni u Bosni ili u Hrvatskoj - danas jedno srce i jedna duša kao nikad možda u povijesti"*[151]. Jednako tako se je odnosio i prema bačko-baranjskim Hrvatima. Dana 12. travnja 1940. uputio im je pozdravni govor, u kojemu je rekao: *"Da su moje simpatije bile oduvijek na strani naših dragih bačko-baranjskih Hrvata, mislim da Vam ne trebam posebno isticati. Ta veže nas zajednička burna i krvava prošlost. Veže nas zajednički dragi hrvatski materinski jezik. Veže nas jedna sveta vjera katolička, koja čini bez sumnje najčvršći vez među nama. Veže nas i današnja teška situacija u kojoj se nalazi čitav svijet, pa i naš hrvatski narod"*[152].

Nadbiskup Stepinac, nakon posvećenja za nadbiskupa, s dr. Josipom Lončarićem (sjedi prvi slijeva) i drugim prijateljima

Dakle, Stepinac je nedvojbeno bio čovjek, koji voli Hrvatsku i svoj hrvatski narod. Kao što je Trumbić 29. lipnja 1934. o njemu zapisao, *"on je sin hrvatskoga naroda i njemu će biti vjeran"*[153]. Uvidjevši da njegov narod nema istinskoga prijatelja među drugim narodima, zazivao je Boga, da mu pomogne, kao što je to učinio i u svom govoru 31. prosinca 1940.: *"Zato pogledaj, Bože, na naš hrvatski narod, na*

[150] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv volje"*, Zagreb, 8.8.1989., str. 65.
[151] Alojzije Stepinac: *Propovijedi,govori, poruke (1934.-1940.)*, str. 336.
[152] Isto, str. 390.
[153] Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2. *Razgovor A. Trumbića s A. Stepincem 1934.*, str. 338.

našu domovinu, na Crkvu u domovini"[154]. Ne samo da je sam tako osjećao, nego je na to upućivao i mlade bogoslove, kada im je još 25. lipnja 1934., tek što je posvećen za nadbiskupa-koadjutora, rekao: *"Mi se kao svećenici ne možemo baviti stranačkom politikom, i neka je daleko od nas, ali isto tako poštujemo i ne bojimo se istaknuti svoje ljubavi prema hrvatskom narodu. Mi znamo što jesmo i svog hrvatskog imena ne trebamo se nikad stidjeti"*[155]. Ove riječi posebno dobivaju na težini, ako se uzme u obzir, kad su izgovorene: u vrijeme diktature kralja Aleksandra.

Ta ljubav prema hrvatskomu narodu nije bila za Stepinca samo izljev osjećaja, koji se s vremena na vrijeme mogu pojaviti u svakomu čovjeku. Njegovo je čvrsto uvjerenje, podkrijepljeno jakim razlozima, da je moralna dužnost svakoga čovjeka ljubiti svoj narod. U govoru hrvatskim sveučilištarcima u Zagrebu 27. ožujka 1938. rekao je, da njihova *"ljubav prema hrvatskom narodu ne može biti predmet trgovine, nego je moralna dužnost"*. Kad oni te dužnosti ne bi vršili, ne bi uopće bili katolici, kao što ni on ne bi bio katolički biskup, kad ne bi *"požrtvovno ljubio svog naroda"*. To je, dakle, kršćanska krepost i predpostavka, da netko uopće može biti katolikom i kršćaninom. *"Kršćanin katolik ne samo da smije, nego mora ljubiti narod iz kojeg je nikao"*. To je prirodni zakon, *"koji leži već u samoj naravi čovjeka"*. *"Kršćanstvo pak naravnog zakona ne ruši, nego ga usavršuje i oplemenjuje"*. Onaj tko bi *"rekao da katolik smije ljubiti svoj narod"*, taj bi *"premalo rekao"*. Ljubav prema svomu narodu Stepinac je uspoređivao s ljubavlju prema samomu sebi i prema svojoj obitelji: *"Jer ljubav prema samome sebi ili ljubav prema roditeljima nije samo dozvoljena, nego je zapovijedana. A narod nije ništa drugo nego velika obitelj, veliko krvno srodstvo"*.

Zato je i poručio sveučilištarcima, kako god ljube *"više svoju braću i sestre nego li druge ljude, tako i narod svoj više nego li drugi, a da pritom nijednog naroda"* ne mrze i ne preziru. Za dokaz ovih tvrdnji pozivao se je na primjer Isusa Krista, Majke Božje i mnogih proroka i svetih muževa, da bi se zapitao: *"Zar nije Spasitelj najprije propovijedao svome narodu izraelskom, i prema tome nastojao najprije njemu koristiti? A u pjesmi Magnificat Majke Božje zar se ne skriva iskra produhovljene ljubavi prema svom narodu? Dirljivi plač Jeremije proroka na razvalinama Jeruzalema, nije li odraz duboke ljubavi prema svom narodu? A apostol sv. Pavao pošao je u ljubavi prema svom narodu tako daleko, da je zavapio: '(...) Želio bih da sam budem odbačen od Krista za braću svoju, koja su mi rod po tijelu!' Odatle pojava, da Katolička crkva u svom djelovanju i te kako računa i u obzir uzima nacionalno čuvstvo u narodima među ko-*

[154] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 500.
[155] Isto, str. 10.

Knjižnica R. Adžija

jima djeluje"[156]. Ovim teološkim razlozima Stepinac je učvrstio i produbio svoju ljubav prema hrvatskomu narodu.

Kao što se u ničemu ljudskomu ne smije pretjerivati, tako ne smije ni u ljubavi prema svomu narodu, upozorio je Stepinac u tomu svom istom

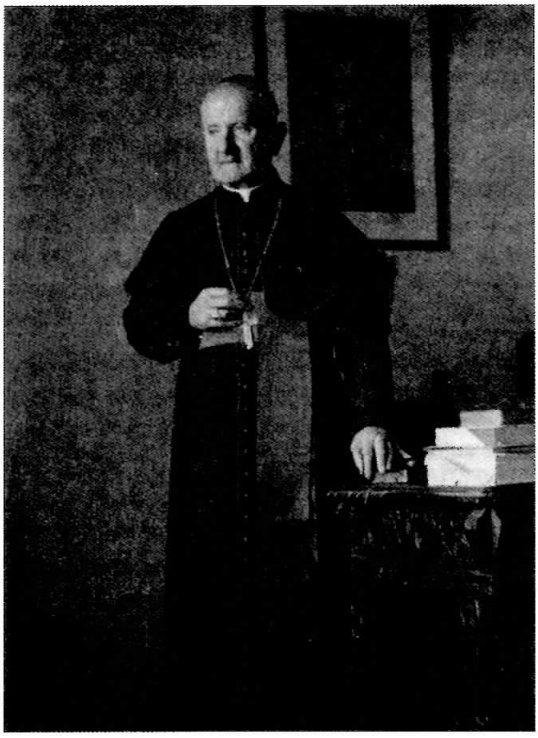

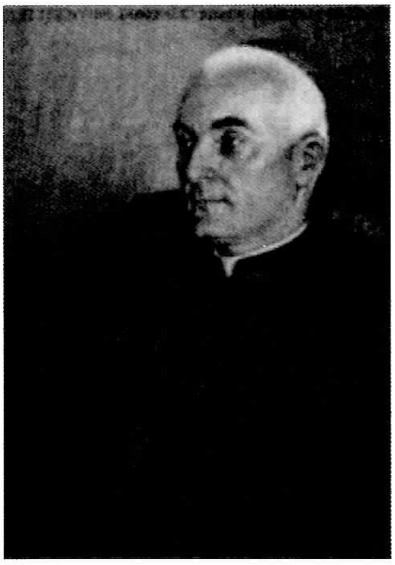

Stepinčevi suposvetitelji: vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Ev. Šarić i splitsko-makarski biskup dr. Kvirin Klement Bonefačić (desno)

govoru. Po njemu, narodnost nije najviše dobro čovječje. Veća je vrijednost od nje sam Bog, po čijim zakonima smo se dužni vladati. *"Ako dakle ljubav prema narodnosti pređe granice zdravog razuma, onda nije ljubav, nego je strast, a strast niti je od koristi niti je od trajnog opstanka. Zato Crkva i u nacionalnom pogledu postavlja načelo - što ne ćeš da tebi drugi čini ne čini ni ti drugome! Ljubav prema svojoj narodnosti ne smije čovjeka učiniti divljom životinjom, koja sve ruši i izazivlje osvetu, nego ga oplemenjivati tako, da svome narodu pribavi poštovanje i ljubav od drugih naroda. Zato ljubav prema vlastitome narodu ne stoji u nikakvoj opreci s ljubavlju prema čitavom čovječanstvu, nego se međusobno popunjuju. Svi su naime narodi djeca Božja..."*[157]. Ovim mislima je zaokružio svoje poglede na ljubav prema narodu općenito, a prema hrvatskomu nar-

[156] Isto, str. 231.-232.
[157] Isto, str. 234.

odu posebno. Tih misli će se držati u svomu cjelokupnom budućem djelovanju.

Ljubeći hrvatski narod Stepinac nikoga nije mrzio, pa ni Srbe. Unatoč tomu, upućivane su mu prijetnje, pogibeljne za život. S raznih strana su mu u više navrata od ozbiljnih osoba dolazile vijesti, da ga četnici kane ubiti[158]. Koliko je poznato, takvih pokušaja ipak nije bilo.

3.2. Stepinac i jugoslavenska državna vlast

Uvođenjem šestosiječanjske diktature nasilja nad hrvatskim narodom prevršila su svaku mjeru. U mnogim su mjestima nevini ljudi bili masovno prebijani, mrcvareni i ubijani. Prebijali su, mrcvarili i ubijali muškarce i žene, starce i djecu, običan puk i svećenike. Uz to, hrvatski je narod do iznemoglosti bio pljačkan i izvrgnut odnarođivanju, a njegove duhovne vrijednosti uništavane i pripisivane drugomu. U Hrvatskoj je sve vrelo od nezadovoljstva, a Državni sud za zaštitu države u Beogradu radio je punom parom i hrvatskim borcima za slobodu izricao smrtne kazne. To je ponukalo čak i staroga zagrebačkog nadbiskupa Bauera, da 25. svibnja 1935. ode u Beograd i knezu Pavlu preda memorandum, u kojemu je, navodeći dokumentirano pojedine zločine, prosvjedovao protiv tih nasilja[159]. Ali se stanje ni nakon toga nije promijenilo. U takvim je okolnostima Stepinac obnašao dužnost, najprije nadbiskupa koadjutora, a zatim redovitoga zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskoga metropolita. On se niti kao čovjek, a niti kao Hrvat i kršćanin, uz to nadbiskup najveće i najuglednije hrvatske biskupije, odnosno nadbiskupije, nije mogao miriti s takvim stanjem. Našao se je u svojevrsnomu procijepu: s jedne strane, da bi mogao obavljati crkvenu djelatnost i širiti evanđelje, morao je stupati u dodir s jugoslavenskim vlastima, a s druge strane, nije mogao prešutjeti njihove zločine. Ta moralna dilema izbija iz njegova Dnevnika, u kojemu se na mnogobrojnim stranicama govori o zločinima jugoslavenskih vlasti nad hrvatskim narodom.

Ističući, da hrvatski narod bolno čuti *"teške nepravde koje mu se nanose sa strane današnjega režima"*, Stepinac je već 30. svibnja 1934., dakle jedan dan nakon što je iz Rima brzojavno obaviješten, da je imenovan zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom, u Dnevniku zapisao, da je sav hrvatski narod ogorčen *"na današnji režim, jer nasilja prevršuju mjeru"*. Iznosi svu delikatnost svoga položaja, jer on kao nadbiskup *"mora da računa sa državnim vlastima bilo kakve mu drago, jer Crkva nije političar. S druge strane Crkva mora da računa s osjećajima naroda, da ga ne pov-*

[158] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Marsejski hici"*, Zagreb, 29.8.1989., str. 68., i pod naslovom *"Maček ublažava nesporazum"*, Zagreb, 10.10.1989., str. 65.

[159] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 548.-553. i dalje

rijedi". Uostalom, ni on ne može *"zatajiti nikome za volju"* ono što je - *"to jest Hrvat"*. Niti može *"mirno šutjeti na nasilja, koja nisu u skladu sa kršćanskim moralom i koja diraju u prava Crkve katoličke"*. On ne vidi *"kako bi hrvatski narod mogao egzistirati kraj ovakvih nasilja. Baš ta nasilja dovela su već tako daleko da najveći dio Hrvata već pomišlja da kida sasvim sa ovom državom"*[160]. Dakle, njemu je već tada bilo jasno, da hrvatski narod zbog srpskih zločina očito ne želi nikakvu Jugoslaviju, nego vlastitu nezavisnu državu, ali ga on tada još nije bio spreman u tomu slijediti.

Zbog postupaka jugoslavenskih vlasti Stepinac je povremeno zapadao u pesimistična raspoloženja u pogledu budućnosti hrvatskoga naroda, ali mu se je vraćao optimizam pouzdanjem u Božju pomoć i u zagovor Blažene Djevice Marije. Polazeći 7. srpnja 1934. na hodočašće grada Zagreba u Mariju Bistricu, kazao je, da *"cijeli hrvatski narod uzdiše i plače, pa gdje da nađeš pomoći nego u Bogu po zagovoru Djevice"*. Položaj hrvatskoga naroda u to vrijeme izgledao je zaista očajan i bezizgledan. To mogu ilustrirati i slijedeći događaji. Dana 29. srpnja 1934. umro je na klinici u Zagrebu don Frane Bulić, uzoran rodoljub i znanstvenik svjetskoga glasa. Iako čovjek u dubokoj starosti, bio je moralna podpora hrvatskomu narodu u njegovoj borbi za opstanak, pa je njegova smrt potresla hrvatsku rodoljubnu javnost. Prema Stepinčevu Dnevniku pod nadnevkom 3.7.1934. (pogrešno: 30.7.1934. - op. I.G.) *"Dr. Trumbić je plakao. (...) Volio je i cijenio čelik karakter Don Frane Bulića i zamislio se valjda kod toga u sudbinu i budućnost hrvatskog naroda. Jedan za drugim pada u grob, a režim sve više stišće svaki dah hrvatski. Dr. Maček zatvoren, a ostali su u emigraciji, što će biti od nas?"* Pod onima, koji su u emigraciji, sigurno je mislio na Pavelića, Krnjevića i Košutića. Na samomu sprovodu vlasti su plijenile nadgrobne govore. *"Dr. Berkovića, liječnika u Splitu, kaznili su ga zbog govora sa 5.000 Dinara globe. To je eto sloboda u Jugoslaviji"*[161], zaključio je Stepinac u Dnevniku 1.8.1934. Valja napomenuti, da je u ono vrijeme 5.000 dinara bila vrlo velika novčana svota.

Da bi pokazale svoju snagu i odlučnost i istodobno se približile narodu, vlasti su u Zagrebu 5. kolovoza iste godine organizirale veliki sokolski slet, na koji je trebao doći kralj. Na slet su pozvale i Stepinca, zbog čega se je on našao u neprilici. Kako dan ranije bilježi u Dnevniku, da ne izda *"svoje svećenstvo koje je u masama zatvoreno i globljeno"*, on je odlučio *"doći na kolodvor pozdraviti kralja ako dođe, a sve pozive na slet itd. odbiti"*.

---

[160] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv volje"*, Zagreb, 8.8.1989., str. 64. i 65.

[161] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Razgovor s kraljem Aleksandrom"*, Zagreb, 22.8.1989., str. 67.-69.

O svojoj odluci, da ne će doći na slet, izvijestio je dr. Ivu Perovića, bana Savske banovine, koji mu je i uputio poziv, riječima: *"Toliki je naime broj naših svećenika zatvoren i globljen osjetljivim novčanim kaznama, pa bi naravski svi tumačili to (dolazak na slet - op. I.G.), kao da ja odobravam sve što se je protiv njih učinilo, a to mi savjest ne dopušta, jer sam duboko uvjeren, da su mnogi od njih podpuno nevini stradali"*[162].

Po naravi svoga poziva Stepinac je bio stalno na putovanjima. Obilazio je župe i svetišta i susretao se s vjernicima, koji su mu iznosili nepravde i nasilja, što ih vlasti svakodnevno čine nad njima. Osim toga, primao je na razgovor mnoge osobe, koje su ga molile za pomoć. Tako je sa svime u tančine bio upoznat. Dana 2. rujna 1934. posjetio je Krapinu i bio u Trškomu Vrhu. Tu se je susreo s liječnikom dr. Krušlinom, koji mu je mnogo pričao *"o prilikama među hrvatskim pukom i nasiljima vlasti"*. Potresen onim što je čuo, zapitao se je: *"Gospode što će napokon biti iz naroda hrvatskoga? Režim sve više pritište i uništava naše egzistencije, narod sve više osiromašuje. Ali ja se ufam u pomoć Božju!"* Sutradan je bio kod njega prof. Kerubin Šegvić, koji ga je *"došao moliti"*, da se zauzme *"za dalmatinsko svećenstvo, koje strahovito trpi pod današnjim režimom, koji hoće da ga materijalno uništi"*. Dana 5. rujna 1934. posjetio ga je rektor sveučilišta ing. Stipetić, pa su ostali dulje vremena *"u razgovoru o prilikama na univerzi i o općim našim prilikama"*. Stipetić mu je pričao *"kako vlasti samo demoraliziraju narod svojim u najmanju ruku čudnim postupkom"*[163].

Svoje ogorčenje postupcima jugoslavenske državne vlasti prema hrvatskomu narodu i svim katolicima Stepinac nije samo unosio u svoj Dnevnik. On je o tomu govorio kako javno, tako i papinskomu nunciju te domaćim i inozemnim političarima i novinarima prilikom osobnih susreta.

Naime, na pitanje papinskoga nuncija, zašto je na ustoličenju senjskoga biskupa Burića održao onako oštru propovijed, o čemu je već bilo govora, Stepinac je 8. kolovoza 1935. odgovorio, da su mu, čim je stigao u Senj, pristupili svećenici senjske biskupije i zamolili ga, da nešto poduzme *"protiv nasilja upravitelja kotara (pučki: sreskog načelnika), koji je u predvečerje ustoličenja novoga biskupa dao uhititi mnoge ljude, a neki su bili kažnjeni novčanom globom"*. Taj upravitelj kotara *"svim pak građanima zaprijetio je vrlo oštrom kaznom, dapače i samom smrću ako vjernici pri dolasku novoga biskupa, po prastarom običaju, u znak radosti istaknu hrvatske zastave (zbog čega je upravitelj kotara i strepio). Također je vjernicima zabranio da bakljama uveče pozdrave svoga biskupa"*. Vjernici su ipak pozdravili biskupa, kad je lađa, u kojoj je on doplovio, stigla u luku. Tom zgodom *"upravitelj se ponašao veoma dr-*

[162] Isto, str. 69.
[163] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Marsejski hici"*, Zagreb, 29.8.1989., str. 66.-67.

sko". Budući da su se zatim vjernici uputili prema biskupskoj palači, upravitelj kotara je, bojeći se da ne bi što *"izustili protiv Kraljevine Jugoslavije, pred vrata biskupske palače postavio naoružane žandare, koje narod zbog njihove okrutnosti mrzi"*. Poslije svećenika, Stepincu su se obratili i predstavnici senjskih građana, moleći ga, da ih zaštiti od toga upravitelja, *"koji je 'u ime zakona' nanio građanima svakakve nepravde"*. Budući da je znao, *"da je za naše žandare kazati i učiniti, kad je riječ o ubojstvu, gotovo isto"*, kako to dokazuje žalosno iskustvo u župi Kravarsko za vrijeme njegove pastoralne vizitacije, kad su bez ikakva opravdana razloga ubili dva čovjeka, a mnoge ranili, i kako se nije imao komu obratiti za pomoć, on je morao održati onaj govor, da ukaže na *"besmislenost zakona kad se zbog bilo kojega, pa i najmanjega razloga, vlasti usuđuju ljude lišavati najvećeg dobra, to jest vremenitog života, ili kad bez opravdana razloga građanima nanose teške nepravde"*. Svoj odgovor nunciju završio je riječima: *"Okrutnost naših žandara svima je poznata, a i sâm sam je kao svećenik iskusio. Besmislenost mnogih naših zakona i izopačenost mnogih poglavara također je svima poznata. Plaše se jedino toga da se stvari ne bi razglasile. Stoga je to često puta jedino uspješno sredstvo da se od vjernika odklone različite nepravde. Smatram, rekoh, da nisam pogrešno postupio. Ako pak Tvoja preuzvišenost smatra drugčije, rado ću u buduće šutjeti"*[164]. Za položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji zanimali su se i inozemni politički čimbenici, pa su se u tu svrhu obraćali Stepincu. Navečer 30.7.1934. (u Dnevniku pogrešno: 3.7. - op. I.G.) došao je k njemu Robert Schumann, član Odbora za vanjske poslove francuskoga parlamenta. Stepinac mu je rekao, da nije političar, ali će mu *"reći ono što svi Hrvati ćute i što Hrvate boli. Pravednosti nema nikakve u Jugoslaviji. Od 140 generala nema ni jednog Hrvata, u konzularnoj i diplomatskoj službi sve Srbi, na svim istaknutijim položajima Srbi pa kako se može govoriti o ravnopravnosti. Nasilja se čine na sve strane. Crkva katolička puno trpi"*. Znajući da je stabilnost Jugoslavije od političke koristi za Francusku, koja može utjecati na sređivanje političkih prilika u njoj, i da nema stabilne Jugoslavije, ako u njoj nisu zadovoljni Hrvati, Stepinac je kazao Schumannu: *"Ako vi Francuzi hoćete da vam Hrvati budu prijatelji onda je zadnje vrijeme da nešto učinite jer će se u zdvojnosti* (Hrvati - op. I.G.) *okrenuti i vašem najljućemu neprijatelju"*[165]. Nažalost, ove proročanske riječi nisu utjecale na Francusku. Ona nije htjela pomagati opravdane težnje hrvatskoga naroda, pa se je ovaj u Drugomu svjetskom ratu morao okrenu-

[164] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nuncij o Stepinčevu govoru"*, Zagreb, 17.9.1989., str. 64.

[165] Isto, tjednik "Danas", pod naslovom *"Razgovor s kraljem Aleksandrom"*, Zagreb, 22.8.1989., str. 67.

ti njezinu zaista najljućemu neprijatelju.Početkom listopada 1935. Stepinca je u Zagrebu posjetio Ernest Pezet, tajnik Odbora za vanjske poslove francuskoga parlamenta. U dvosatnomu razgovoru nadbiskup koadjutor je prikazao položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, gotovo jednako kao što je to prije nešto više od godinu dana učinio Robertu Schumannu, s tim da je iznio i neke nove činjenice. Ispričao mu je, naime, da *"je jedan seljak u Međimurju morao da plati taneta puščana, s kojima su žandari odnosno pogranična straža ubili njegova oca ni kriva ni dužna, osim što je zalutao na granici"*. Pokazao mu je i *"željezni bič s kakvima žandari mlate seljake u Međimurju"*, kazavši pri tomu, da Austrija *"nije u sto godina prolila toliko hrvatske krvi koliko su srpski žandari u ovih pet godina"*. Držeći da je *"Jugoslavija manje-više francuska kolonija"*, Stepinac je skrenuo pozornost Pezetu, da je krajnji čas, da *"Francuska nešto učini"* na obuzdavanju nasilja, *"ako želi računati na pomoć Jugoslavije u slučaju međunarodnog sukoba"*, jer *"pola milijuna pušaka u slučaju rata u jugoslavenskoj vojsci, moglo bi se okrenuti protiv Beograda, ako se prilike prije ne urede"*. Za ovakvo stanje kriva je najviše jugoslavenska *"uprava vlast odnosno žandarmerija i vojska"*[166]. O ovomu razgovoru ostavio je svjedočanstvo i drugi sugovornik. Ernest Pezet je u knjižici *"Stepinac - Tito: Smještaji i osvjetljenja jedne 'afere'"* opisao taj razgovor. Njegov opis je daleko sadržajniji i iscrpniji nego Stepinčev, ali su u njemu sadržane i pritužbe, koje navodi Stepinac. U Dnevniku se, dakle, nalazi skraćena verzija razgovora[167]. Ti pak opisi ne proturječe jedan drugomu, što potvrđuje ne samo da je razgovor u Dnevniku vjerodostojno opisan, nego i pojačavaju vjerodostojnost ostalih tvrdnji u Dnevniku.

U Sibinju i još nekim selima oko Slavonskoga Broda 19. i 20. veljače 1935. oružnici su poubijali dvadesetak hrvatskih seljaka. Taj i slični događaji privlačili su pozornost inozemnih novinara, pa je te godine u zadnjemu tjednu veljače Stepinca posjetila engleska novinarica Any Christich i raspitivala se o stanju u Hrvatskoj. On joj je rekao, *"da gore ne može biti"*. Sa svih strana su mu stizale žalosne vijesti. *"Batinanja i zvjerska mučenja katoličkog elementa nastavljaju se punom parom. Žandari su postali glavni faktor u državi. Iz vlastitog proglasa vidi se, da vlada kani goniti kao zvijer sve koji ne budu odobravali vladinu politiku"*[168]. Dakle, cijeli hrvatski narod bio je stavljen izvan zakona, a zagrebački nadbiskup koadjutor bio je solidaran u patnji sa svojim narodom. Po njegovu mišljenju, kako

[166] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Princ Pavle izbjegava susret"*, Zagreb, 24.lo.1989., str. 64.

[167] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knjiga I., priredio Vinko Nikolić, München–Barcelona, 1978., str. 313.-314.

[168] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Gore ne može biti"*, Zagreb, 19.9.1989., str. 65.

ga je iznio novinarici Christich, proizlazilo je, da zločini što ih čine oružnici nad hrvatskim narodom, nisu djelo neodgovornih pojedinaca, oružnika, nego organizirani politički sustav, na vrhu kojega je vlada.

Na ovakvo zvjersko ponašanje beogradskih vlasti Stepinac nije ni mogao ni htio šutjeti. Obraćao se je tim vlastima, kako bi prestala nasilja i nepravde prema hrvatskomu narodu. U Beogradu je 10. siječnja 1935. posjetio predsjednika vlade Bogoljuba Jevtića. U dugomu razgovoru iznio mu je *"sve nepravde, koje se počinjaju prema katolicima"*. Dokazao mu je statistički da *"nepravde, koje se nanose Hrvatima posvuda (u vojsci i svim ministarstvima i važnijim mjestima gdje obično 100% ili barem 95-90% Srba, a tek neznatan dio Hrvata)"*. Rekao mu je, da se *"ne čini Crkvu katoličku odgovornom ako su Hrvati nezadovoljni"*[169]. Kako se odnos vlasti prema hrvatskomu narodu ni dalje nije mijenjao, Stepinac je 1. travnja 1935. uputio pismo Jevtiću kao predsjedniku vlade. Prijepis toga pisma poslan je knezu Pavlu Karađorđeviću, nekim drugim visokim jugoslavenskim državnim dužnosnicima i papinskomu nunciju. Sadržaj pisma je pritužba zbog onemogućavanja rada Katoličke akcije. Na samomu početku zagrebački nadbiskup upozorava predsjednika vlade, da se *"radi o stvari velike važnosti koja može da rodi najvećim mirom"* u Jugoslaviji, ali *"i najtežim sukobima, ako se sa strane nekojih državnih organa nastavi postupkom koji je do sada bio u praksi"*. U nastavku pisma iznosi, da državna vlast, izgleda, *"kani pošto poto onemogućiti Crkvi svaki i najmanji upliv na odgoj omladine i ljudstva uopće tako, da se izvan crkvene zgrade ne može ni maknuti"*. Svaka je, naime, djelatnost Katoličke crkve vlastima sumnjiva, pa se članovi katoličkih udruženja progone na svakomu koraku. *"Kundačenja, zatvori, globe i svećenika i vjernika na dnevnom su redu i nije ih moguće sve izbrojiti"*, naglašava nadbiskup Stepinac. Dva puta u pismu to uspoređuje s odnosom prema Židovima, koji su bili tek doseljena i brojčano beznačajna manjina, a kojima se *"dopuštaju njihova specijalna gimnastička udruženja na čisto vjerskoj bazi"*. Pri kraju samoga pisma dao je Jevtiću do znanja *"da mira u ovoj državi biti ne će"*, ako se ne promijeni politika prema katolicima, koje su u većini sačinjavali Hrvati. Ako katolici, odnosno Hrvati *"snose i moraju da snose sve, pa i najteže državne terete, onda imadu pravo tražiti da se poštuju i njihova elementarna prava, prava čovjeka i katolika"*[170], bio je odlučan u iznošenju svoga stava Stepinac. No, nakon toga sve je ostalo po staromu, pa je Stepinac na jesen te godine dva puta tražio, da ga knez Pavle primi na razgovor, ali mu je oba puta odgovoreno, da će biti primljen u audijenciju za nekoliko

[169] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Zagrebački memorandum"*, Zagreb, 12.9.1989., str. 68.

[170] Alojzije Stepinac: *Pismo Bogoljubu Jevtiću 1.IV.1935.*, objavljeno kao Dodatak I u knjizi Jurja Batelje: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.

dana, što se nije dogodilo. Ipak je oko 15. listopada otišao u Beograd, ali je knez Pavle odputovao u Englesku. Nadbiskup je tada posjetio dr. Milana Stojadinovića, novoga predsjednika vlade. Kako je to zabilježio njegov ceremonijar dr. Dragutin Nežić, koji je od sredine listopada počeo voditi Dnevnik, Stepinac je govorio Stojadinoviću o nasiljima *"počinjenim po žandarima i četnicima, pokazao mu spise o tom, fotografiju mladića, kojeg su u predvečerje firme žandari istukli u Donjoj Dubravi radi hrvatske zastave, pokazao mu i korbač pleten od debele žice sa šarafom gvozdenim na završetku kojim su žandari tukli po Međimurju, platežni nalog općine u Donjoj Dubravi, po kojem je Varga Ivan morao platiti metke, kojima mu ubiše oca na granici itd"*[171].

Nakon smrti kralja Aleksandra knez Pavle Karađorđević bio je glavni politički čimbenik u državi. Stoga je Stepinac baš njega htio upoznati s postupcima, što ih vlasti primjenjuju prema hrvatskomu narodu. Kako mu to nije bilo moguće u osobnomu razgovoru, jer ga je knez Pavle izbjegavao primiti, poslao mu je 4. prosinca 1935. pismo, u kojemu kaže, da prilaže *"na uvid jedan dokumenat"*, koji je *"pokazao i ministru predsjedniku, a koji osvjetljuje prilike u kojima živi naš narod na granici domovine"*. Ističe, da je to *"vrijedna* (vjerojatno pogreška pa treba stajati: vjerna - op. I.G.) *kopija originala"*, što ga on čuva *"kod sebe, a koji svjedoči u Evropi do sada nečuvenu stvar, da je sin morao platiti kuršume kojima su graničari ubili nedužnog mu oca"*. Da knez ne bi posumnjao u vjerodostojnost isprave, Stepinac mu napominje, da imade *"originalni platežni nalog i originalnu namiru da je tražbina namirena"*[172]. Tu je riječ o malo prije spomenutomu Ivanu Vargi iz Donje Dubrave, Međimurje, koji je na temelju platnoga naloga od 3. srpnja 1934. morao platiti 13 dinara i 15 para za pet utrošenih puščanih naboja, kojima su mu oružnici ubili oca. Varga je zaista 10. srpnja iste godine tu svotu i platio[173].

Stepinac se u pismu knezu Pavlu nije zaustavio na Varginu slučaju, nego je nastavio s nizanjem zločina pa tvrdi, da mu je htio pokazati *"bič spleten od željezne žice, s kojim žandari u Međimurju prigodom svojih uredovanja s ljudima"* postupaju. Predočio mu je također činjenicu, da se većina tih nasilja dogodila i *"prije dolaska sadašnje vlade, ali i pod sadašnjom desilo se mnogo toga, što se nikako ne može oprostiti sa strane razjarenog puka"*. Dakle, zločini se događaju stalno, bez obzira na promjene vlada. Želeći pak udobrovoljiti kneza Pavla i potaknuti ga, da stane na kraj teroru, Stepinac je isticao njegovu dobru volju i pismo je završio riječima,

---

[171] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Princ Pavle izbjegava susret"*, Zagreb, 24.10.1989., str. 66.

[172] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Državu će srušiti žandari"*, Zagreb, 14.11.1989., str. 62.

[173] Ljubo Boban: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, sv. I., str. 182.

da predstavnici Crkve *"moraju dnevno da slušaju jadikovke puka, jer je isti zbog premnogih nasilja i nekorektnosti izgubio dobrim dijelom povjerenje prema vlastima te misli da samo predstavnicima Crkve može da bude otvoren bez straha, da za svoje jadikovke bude još više možda progonjen"*[174].

Međutim, postojali su i drugi razlozi, zbog kojih su odnosi između Stepinca i jugoslavenskih državnih vlasti bili zategnuti. Jedan od tih razloga bilo je blagoslivljanje hrvatskih zastava. Hrvatska zastava je bila zakonom zabranjena, ali ju je narod unatoč tomu i na području zagrebačke nadbiskupije uporno isticao i dolazio k svećenicima, da mu je blagoslove, a svećenici su zahtjevu naroda udovoljavali. Državne vlasti su preko Stepinca pokušale to spriječiti. U tu svrhu se je, na primjer, dr. Marko Kostrenčić, ban Savske banovine, krajem listopada i u prvoj polovici studenoga 1935. nekoliko puta službeno obraćao Stepincu. U sačuvanomu konceptu svoga pisma, koje je trebalo biti poslano kao odgovor Kostrenčiću, Stepinac je, između ostaloga, naveo, *"da srpska pravoslavna crkva vija slobodno srpsku zastavu"*, a zakonodavac je morao *"biti dosljedan, pa što je dozvolio jednome, morao je mutatis mutandis dozvoliti i drugome kad su pred građanskim zakonom svi jednaki"*. Međutim, katolicima se *"ne dozvoljava niti vijanje papinske zastave niti vijanje hrvatske..."*. Osim toga, *"narod hrvatski ogorčen je do u dno duše nad prilikama u zemlji. Imao je uvijek pravo na svoju narodnu zastavu, koju je respektirala i najgora tuđinska vlast i narod hrvatski nije se toga prava nikada odrekao"*. Zatim je nastavio s dokazivanjem, da postojeći zakon, kojim je zabranjeno vijanje hrvatske zastave, nema nužnih svojstava zakona. Po njegovu mišljenju, *"zakon mora biti pravedan, moguć i koristan"*. Manjka li mu bilo koji od tih elemenata, on nije zakon. Kako spomenuti propis nema ni jedno od tih nužnih svojstava, to nije pravno valjan zakon, te nikoga i ne obvezuje[175]. Tako je Stepinac stao u obranu hrvatske zastave i svoga svećenstva.

Pravoslavna crkva bila je u Kraljevini Jugoslaviji *de facto* državna crkva, a pravoslavlje državna vjera, koje su se širile snagom državnoga aparata. U čisto katoličkim krajevima (Maribor, Sušak, Vis itd.), u kojima, dakle, uopće nije bilo pravoslavnoga pučanstva, državnim novcem građene su pravoslavne crkve. Novcem iz državnoga proračuna nerazmjerno je, s obzirom na broj pripadnika pojedine vjeroispovijedi, bila više pomagana Pravoslavna crkva nego ostale vjerske zajednice, a naročito Katolička crkva. Katolička, a sigurno i muslimanska, školska mladež obvezno je morala ići na svetosavske zabave. Tako je bila pripremana na odpad od svoje vjere

[174] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Državu će srušiti žandari"*, Zagreb, 14.11.1989., str. 62.-63.

[175] Isto, tjednik "Danas", pod naslovom *"Razgovor s Mačekom"*, Zagreb, 7.11.1989., str. 61.

i nacije i prihvaćanje srpstva i pravoslavlja. Katoličkim srednjim, pogotovu učiteljskim, školama stalno je prijetila pogibelj, da budu ukinute i tako onemogućen odgoj djece u katoličkomu duhu. Davanjem raznih pogodnosti, a osobito dobivanjem boljega položaja u službi, država je poticala prijelaz s katolicizma na pravoslavlje. Naročito se je to činilo u mješovitim brakovima, kad je jedan ženidbeni drug bio pravoslavne vjere. Ako bi u takvomu slučaju pravoslavac prešao na katoličku vjeru ili su mu djeca bila krštena u Katoličkoj crkvi, a nalazio se je u državnoj službi, bio je na razne načine šikaniran, između ostaloga i premještanjem na službu u najzabitnija mjesta. Zbog tih razloga za vrijeme Kraljevine Jugoslavije neke su osobe odpadale od Katoličke crkve i prelazile na pravoslavlje. Nažalost, ta činjenica do današnjega dana nije još uvijek znanstveno istražena i utvrđen broj takvih prijelaznika.

Kako je to Trumbić u prvomu susretu s njim vrlo dobro uočio, Stepincu je *"i u narodno-patriotskom pravcu katoličtvo glavno uporište"*. Obrana katoličke vjere i prava Katoličke crkve bio je glavni cilj njegova djelovanja, kojemu je bez ostatka posvetio sav svoj život. Te vrijednosti su državnim prozelitizmom u korist pravoslavlja na najgrublji način bile ugrožene. S takvom politikom nije bilo ni moglo biti pomirbe. Kako je sve to Stepinac doživljavao i proživljavao, svjedoči Trumbić, pišući o njemu: *"Grmi protiv zavađanja katoličke mladeži u školama, smatrajući kao kulminaciju toga što se kat. mladež iz škole vodi na svetosavske zabave, koje su u duhu protukatoličkom ne samo nacijonalno nego i vjerski"*. Zato *"silno ogorčeno govori protiv toga"* i izjavljuje, *"da će se protiv toga boriti"*. Kaže, da je sv. Sava *"pravoslavna svetkovina, a ne svetkovina države u kojoj su Hrvati i ostali katolici"*[176]. Saznavši preko ministra Korošca, da vlada priprema zakon o ukidanju privatnih vjerskih učiteljskih i ostalih srednjih škola, iako su ga u vladinim krugovima uvjeravali, da nemaju tu namjeru, 16. listopada 1935. uputio je ministru prosvjete pismo, u kojemu ga upozorava, *"da će se katolici svim zakonitim sredstvima boriti i protiv samoga pokušaja donošenja takvoga zakona"*[177]. Stepinac je jednako odlučan bio i kada se je radilo o prijelazu s katoličke na pravoslavnu vjeru. Na temelju obavijesti rimokatoličkoga župnog ureda Sušak - Trsat, 16. lipnja 1937. poslao je ministrima Korošcu i Kreku pismo, u kojemu navodi, da nadležne vlasti *"sile svoje podređene službenike pravoslavne vjere, a koji su oženili katolkinje, da svoju u katoličkoj Crkvi krštenu djecu prevedu na pravoslavlje"*. Kaže, da se od njih također *"traži da prigodom ženidbe*

[176] Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* sv. II., Zagreb, 1989., Prilog: *Razgovor Trumbića sa Stepincem 1934. godine*, str. 338.

[177] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Princ Pavle izbjegava susret"*, Zagreb, 24.10.1989., str. 66.

katolička stranka prijeđe na pravoslavlje". Takvi zahtjevi povezani su s prijetnjom *"premještaja, nemogućnošću avanziranja"* u službi itd. Poznato mu je, da *"mnoge katoličke djevojke što se udaju npr. za oficire, izjavljuju da se ne bi vjenčale u pravoslavnoj crkvi, niti bi ih zaručnici na to silili, da se ne boje svojih predpostavljenih, teškoća kod avanziranja i premještaja u Južnu Srbiju"*. Zatim je u pismu naveo i konkretna imena osoba, koje su bile izvrgnute takvim pritiscima vlasti[178].

Posebno razočaranje u jugoslavensku državnu vlast Stepinac je doživio skidanjem s dnevnoga reda ratifikacije konkordata u Senatu Kraljevine Jugoslavije. Sve su priznate vjerske zajednice, uključujući tu i Židovsku vjersku zajednicu i Hrvatsku starokatoličku crkvu, koje su brojile vrlo mali broj vjernika, imale pravno uređen svoj položaj u državi, osim Katoličke crkve. Pravoslavna crkva je to imala Zakonom o Srpskoj pravoslavnoj crkvi od 8. studenoga 1929. i Ustavom te Crkve od 16. studenoga 1931., koji je objavljen 24. studenoga 1931. Pravni položaj Islamske vjerske zajednice bio je uređen njezinim Ustavom od 24. listopada 1936. Položaj Židova država je uredila *Zakonom o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*, koji je bio proglašen 14. prosinca 1929. S Katoličkom crkvom je pravne odnose trebalo urediti konkordatom zaključenim između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije. Pregovori o konkordatu započeli su još 1925. godine, ali su namjerno odugovlačeni. Jugoslavenska strana, naime, nije te pregovore vodila s ciljem, da se konkordat zaista i zaključi, nego da oslabi oporba u katoličkim redovima, koje su, kako je poznato, većinom sačinjavali Hrvati. Tek 25. srpnja 1935. u Vatikanu je podpisan konkordat između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije. Potrebno je napomenuti, da hrvatski biskupi ni na koji način nisu sudjelovali u raspravama o sadržaju konkordata i da nisu bili njime zadovoljni, tim više što nisu vjerovali, da će se Jugoslavija, kojoj je marseilleskim atentatom bio ugrožen opstanak, pridržavati njegovih odredaba. Ali, kada ga je Sv. Stolica podpisala, i oni su stali uza nj. Međutim, konkordatom je bio nezadovoljan i Maček, kao nominalni vođa hrvatskoga naroda.

Nakon podpisivanja konkordat je opet čekao pune dvije godine, da Stojadinović, kao predsjednik vlade, predloži Narodnoj skupštini njegovu ratifikaciju. Rasprava o tomu odpočela je 19. srpnja 1937. Podpisom i ratifikacijom konkordata on je htio zadobiti naklonost Vatikana, koji je uživao velik moralni ugled u svijetu, primiriti nezadovoljstvo Hrvata i učvrstiti državu, koju su naročito ugrožavale ustaše. Ovo posljednje izričito proizlazi iz njegova govora održanoga 9. srpnja 1937. pred Odborom za proučavanje konkordata, kada je postavio retoričko pitanje, *"kako li bi tek strahovito*

[178] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Premještaj zbog vjere"*, Zagreb, 9.1.1990., str. 66.-67.

oružje dali u ruke hrvatskim separatistima koji žive u inozemstvu da objave cijelom svijetu: 'Narodna Skupština je odbila Konkordat!' jer se on tiče katolika a većina katolika su Hrvati i zato što smo Hrvati zato nema Konkordata", a zatim je nastavio: *"Prema tome za nas reći će oni: 'Nema pravde u Jugoslaviji!' O kako bi to bilo divno sredstvo za separatističku agitaciju"*[179].

Čim je pokrenut postupak za ratifikaciju konkordata, Srpska pravoslavna crkva, podpomognuta srbijanskom oporbom, počela je s pripremama demonstracija protiv konkordata i uvredljivim napadajima na Katoličku crkvu. Na sam dan, kada je pred Narodnom skupštinom otvorena rasprava o konkordatu, započele su u Beogradu žestoke demonstracije predvođene pravoslavnim episkopima, a u koje su se umiješali i komunisti. Unatoč takvomu pritisku konkordat je u Narodnoj skupštini 23. srpnja 1937. bio izglasan. Preostalo je još, da ga izglasa Senat, da bi bio ratificiran. Sada je pak Stojadinović povukao neobičan politički potez. On je s dnevnoga reda sjednice Senata skinuo ratifikaciju konkordata, kako ne bi tobože pokvario *"vjerski mir u istočnim krajevima naše zemlje"*[180], i nikada više ni on ni bilo tko drugi nije taj predmet iznio pred Senat. Zbog toga konkordat nikada nije stupio na snagu. Srušila ga je Srpska pravoslavna crkva. Ta je činjenica razbila iluzije mnogim katolicima, uključivši i Stepinca, koji su mislili, kako će stvaranjem Jugoslavije doći do unaprjeđenja i procvata katolicizma.

Za sve ovo vrijeme Katolička crkva u Jugoslaviji je šutjela i držala se dostojanstveno. U Zagrebu je održana Biskupska konferencija, koja je 28. listopada 1937. izdala priopćenje, prema kojemu *"Katolički Episkopat drži da mu ne dopušta čast reagirati na uličnjačke napadaje koji su se očitovali u posljednje vrijeme proti konačnoj ratifikaciji Konkordata"*. On *"smatra da nije više potrebno reagirati ni na neiskrenost devetnaestgodišnjeg uvjeravanja o ravnopravnosti Katoličke Crkve u Kraljevini Jugoslaviji"* i da će *"znati u svakom slučaju braniti prava Katoličke Crkve i šest milijuna katolika u ovoj Državi, te je za reparaciju svih nepravda poduzeo potrebne mjere"*[181]. Hrvatska javnost je bila uznemirena i revoltirana postupcima Srpske pravoslavne crkve i srbijanskoga općinstva prema konkordatu, pa su neki *"odlični katolici"* zamolili Stepinca, *"da im dopusti održavanje prosvjednih skupština, na kojima bi cijelo pitanje Konkordata bilo stavljeno u pravo svjetlo"*. On je na to u veljači 1938. izjavio, da razumije *"njihovo nezadovoljstvo, nagomilano tijekom posljednjih dvadeset godina, u kojima je Katolička crkva u kraljevini Jugoslaviji morala*

[179] "Katolički list" br. 29. od 15.7.1937., str. 344.
[180] "Katolički list" br. 32 od 5.8.1937., str. 381.
[181] "Katolički list" br. 44. od 28.10.1937., str. 521.

podnijeti mnoge neprilike". Budući da je, po njegovu mišljenju, cijelomu *"svijetu jasno, na čijoj strani leži krivnja, što je došlo do nezapamćenih huškanja protiv Katoličke crkve i Konkordata"*, a osim toga je *"već i cjelokupni katolički Episkopat rekao prigodom posljednjeg zasjedanja biskupskih konferencija"*, dakle 28. listopada 1937., *"što misli o ravnopravnosti katolika u kraljevini Jugoslaviji i o kampanji protiv Konkordata"*, zamolio je, da se prosvjedne skupštine ne održavaju[182].

O događajima u svezi s konkordatom raspravljalo se je i na sjednici Biskupske konferencije, održane u Zagrebu pod Stepinčevim predsjedanjem 4. svibnja 1938. Nakon rasprave o tomu je donesena deklaracija, namijenjena svećenstvu, i upućena poslanica vjernicima. Konstatirajući da je ministar unutarnjih poslova Korošec, katolički svećenik, na sjednici Financijskoga odbora Narodne skupštine 29. prosinca 1937. izjavio, da *"Vlada ne će donijeti ni stari konkordat, ni stari korigirani, ni novi, niti uopće ma kakav konkordat, jer da Vlada ima prečih stvari, a među prvima je ta, što hoće korektan, normalan i što više prijateljski odnos sa pravoslavnom crkvom, jer je to u interesu ne samo crkve, nego i cijele države"*, i da je predsjednik vlade Stojadinović dao svu zadovoljštinu Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u deklaraciji se prosvjeduje protiv cjelokupnoga vladina držanja u pogledu konkordata i zbog stavljanja katolika u neravnopravan položaj, a srpsko-pravoslavne crkve u položaj državne crkve, bilo pravnim, bilo faktičnim putom[183]. U poslanici vjernicima iscrpno se navode sve nepravde, što ih je Katolička crkva doživljavala od nastanka jugoslavenske države, izražava se prosvjed protiv svih zbivanja povezanih s odbacivanjem konkordata i zbog uvreda nanesenih najvišim dostojanstvenicima Katoličke crkve i ističe odlučnost biskupa, da će *"braniti prava katoličke Crkve i katoličkih vjernika do kraja"*, naglašavajući, da nema sile, pred kojom će uzmaknuti u obrani elementarnih katoličkih prava[184]. Suvišno je i napominjati, da su stajališta iznesena u deklaraciji i poslanici vjernicima ujedno i stajališta nadbiskupa Stepinca kao predsjednika Biskupskih konferencija i najuglednijega prelata među biskupima. Odbacivanje konkordata imalo je dalekosežno značenje za njegove dalje odnose prema jugoslavenskomu režimu, pa i prema samoj državi. To je sigurno bio najbolniji udarac, što mu je došao s te strane. On ga je uvjerio, da u Jugoslaviji nije moguće postići ne samo nacionalnu, nego ni vjersku slobodu i ravnopravnost. Trebat će još samo malo vremena, da kod njega dođe do podpunoga duhovnog loma i raskida sa svim oblicima jugoslavenstva. Unatoč nekorektnosti i blamaži s konkordatom, Stojadinović nije želio raskinuti sa

[182] "Katolički list" br. 7. od 17.2.1938., str. 73.
[183] Ivan Mužić: Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji, Split, 1978., str. 228.-232.
[184] Isto, str. 233.-237.

Stepincem. Kako je zabilježeno u Dnevniku 10. prosinca 1938., dr. Augustin Čičić, načelnik u Ministarstvu pravde, u razgovoru s nadbiskupom upitao ga je, bi li *"pristao da ga ministar pravde predloži za visoko odlikovanje"*. Na to je Stepinac *"odvratio da on sada nipošto ne reflektira na bilo kakovo odlikovanje, jer prilike nisu sređene, pa bi to više škodilo Crkvi i državi nego koristilo, jer bi se mislilo, da Crkva odobrava sve što država radi, a nije u skladu bilo sa interesima Crkve bilo Hrvata kao takvih"*. Prema Dnevniku, *"to je već treća ponuda nadbiskupu za odlikovanje"*[185]. Ipak je na kraju popustio navaljivanju beogradske vlade pa je prihvatio četvrtu ponudu i u siječnju 1940. primio odlikovanje[186]. Time nije prestalo Stepinčevo nezadovoljstvo jugoslavenskim režimom i samom državom. Dapače, ono je sve više i više raslo i gomilalo se. To je javno došlo do izražaja već 14. siječnja 1940. prilikom dolaska kneza Pavla u Zagreb. Toga dana je knez Pavle posjetio crkvu sv. Marka. Na vratima ga je dočekao Stepinac, održao mu je pozdravni govor, u kojem mu je u lice rekao, da *"Crkva katolička poštuje auktoritet i okružuje ga sjajem"*, ali da ona upozorava i na to, *"da je jedini sigurni temelj svakog auktoriteta u Bogu i u poštivanju Boga"*. A *"rastaviti auktoritet od Boga preziranjem Njegovih zapovijedi, prelaženjem kompetencije i diranjem u tuđa prava, prava Crkve ili prava naroda, bilo vlastitoga ili tuđega, znači za svakoga nosioca vlasti sjeći vlastitu granu na kojoj se diže, rušiti temelj, koji nosi vlastiti mu prijestol"*. Podsjetivši ga, da će svaki onaj, *"koji ima nad ljudima vlast, bilo duhovnu bilo svjetovnu"* morati *"polagati strog račun Bogu"*, naglasio mu je, da se je *"svaki pokušaj pogaziti Božje pravo i pravicu, pogaziti prava hrvatskoga naroda - taj dijelak, iako maleni Božjeg prava - svršio porazom onih, koji su zaboravili da nema prava i da nema vlasti protiv Boga vječnoga i velikoga i protiv njegovih odredaba"*[187]. Ovim govorom Stepinac je rekao ono, što je mislila golema većina hrvatskoga naroda i nagovijestio propast Jugoslavije i dinastije Karađorđevića, jer su pogazili Božje zakone i prava hrvatskoga naroda.

3.3. Stepinac i jugoslavenska država

S obzirom na njegovu jako izraženu nacionalnu svijest i osudu represivnoga i nepravednoga jugoslavenskog režima, logično bi bilo očekivati, da je Stepinac bio uvjereni protivnik jugoslavenske države. Ipak, tako nije bilo. On za dugo vremena nije shvaćao dušu hrvatskoga naroda i njegovu

[185] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik,* tjednik "Danas" pod naslovom *"Papa naslućuje rat"*, Zagreb, 12.6.1990., str. 64.
[186] Alojzije Stepinac: *Dnevnik III,* str. 418., HDA, kutija 3, omotnica 36, str. 28.
[187] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke (1934.-1940.)*, str. 362.-363.

prirodnu težnju za državnom nezavisnošću. Čovjek se, izgleda, ne oslobađa lako zabluda svoje mladosti, pa je tako i Stepinac još pet-šest godina nakon imenovanja nadbiskupom koadjutorom razmišljao o preobrazbi, reformi Jugoslavije, a ne o uspostavi nezavisne hrvatske države. Ovakav zaključak se ne temelji samo na njegovim javnim izjavama, za koje bi netko mogao reći, da ih je morao davati, kako bi bilo omogućeno slobodno djelovanje Crkve, nego i na njegovom rukom ispisanim stranicama Dnevnika. Svi ti povijesni izvori dokazuju, da je on i poslije najvećih zločina počinjenih nad hrvatskim narodom, protiv čega je i sam prosvjedovao, i dalje vjerovao u jugoslavenstvo, a krivnju za njegov neuspjeh neosnovano pripisivao masonima, ne shvaćajući da uzrok tomu leži u cjelokupnomu srpskom društvu, ali i mnogo šire i dublje. U predvečerje svoga biskupskoga posvećenja, dakle 23. lipnja 1934., kao što je već navedeno, u Dnevniku je zapisao, *"da Jugoslavija koju vode masoni nije ona Jugoslavija kakovu su željeli naši preci"*, pa i on sam, *"jer sada vlada nasilje i nepravda"*[188]. Drugom opet zgodom, u pismu ministru Korošcu 24. ožujka 1936., kaže, da ovakav sustav i metode, kakvi se primjenjuju u Jugoslaviji, *"ne vode k dobru nego vode k rasulu države za koju su se zalagali najbolji naši ljudi kroz tolike decenije"*[189]. Vidi se, da on tada uopće nije razumio dinamiku povijesnih zbivanja. Za Jugoslaviju su se zaista zalagali pojedinci. To je bio njihov san. Da su to bili *"najbolji naši ljudi"*, mogao je reći samo čovjek, koji još živi u tim snovima. Stepinac tada još uvijek nije bio svjestan činjeniee, da *"ne sanjaju samo pojedini mozgovi, već sanjaju i čitave nacije"* i da *"san nacija postaje mitosom ili realnošću"*. Prema tomu, *"san pojedinih mozgova laž je, ako se protivi stoljetnim snovima ili historiji tih nacija"*. Sama jugoslavenska ideja *"nije nikada živjela u liniji predaka"* hrvatskoga i srpskog naroda. Zato je ona bila mrtva, a umjesto nje živjele su hrvatska i srpska državna i nacionalna ideja, koje su međusobno bile boj. Slikovito rečeno,*"iznad sukoba živih milijuna bije se sablasni boj milijarda mrtvih predaka"*, koji o *"jugoslavenskoj tvorevini nikada, za svoga života, nisu čuli ni glasa"*[190]. Zato je Jugoslavija kao protuprirodna tvorevina, na što su pravaški prvaci ukazivali desetljećima prije njezina nastanka, morala propasti i biti tamnicom hrvatskoga naroda.

Stepinac je u više navrata izražavao lojalnost jugoslavenskoj državi, ali se je ograđivao od njezinih režima. Režimima je izražavao uvjetnu lojalnost, iako bi ponekada po stilizaciji teksta izgledalo, da se ta uvjetna lojalnost odnosi i na samu državu, što ipak nije točno. O svomu razgovoru

[188] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Papa naslućuje rat"*, Zagreb, 12.6.1990., str. 65.
[189] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Dva generala"*, Zagreb, 5.12.1989., str. 65.
[190] Milan Šufflay: *Hrvati nisu kunići*, "Hrvatsko pravo", Zagreb, 20,9.1928., str. 2.-3.

s njim 29. lipnja 1934. Trumbić je zabilježio, da naglašava *"lojalnost prema državi kao takvoj, ali uz uvjet da država bude prema kat.[oličkoj] crkvi kao i svim vjeroispovijestima pravedna i da im garantira slobodu"*, odnosno *"on poštuje zakonitu vlast, jer je od Boga, ali ona mora da je pravedna i moralna"*, jer u protivnom *"nije je dužan slušati"*[191]. Slične je misli iznio i 25. listopada 1934., kada mu je don Frane Ivanišević donio dugački memorandum, u kojemu se zauzima za to, da se Katolička crkva izjasni za Jugoslaviju, i kada mu je prigovorio, da nije *"nikada spomenuo još ni imena"* njezina. Tada je, naime, Stepinac rekao, da nije *"nipošto protiv ove države* (Jugoslavije - op. I.G.), *ali sa crkvenog stanovišta"* se ne može *"složiti sa ovakvom državom koja očito ide za tim da uništi katoličku crkvu"*[192]. Zahtjev za Jugoslavijom, koja će počivati na pravdi, istaknuo je i u govoru održanom 28. srpnja 1935. prilikom ustoličenja senjskoga biskupa Burića. Bez obzira koliko su ga režimski krugovi napadali i tužakali nunciju, on tada nije izrekao protudržavni, nego proturežimski govor. U njemu je izrazio uvjerenje, da će senjski biskup *"znati s indignacijom odbiti od sebe podvale"*, da je *"protivnik ove države* (Jugoslavije - op. I.G.), *kao što su to učinili i drugi biskupi naše domovine"*, želeći mu, da njegov *"pontifikat pripomogne k tome da ova naša država* (Jugoslavija - op. I.G.) *bude počivala na pravdi i bude sretna"*, jer nije nikakvo *"čudo ako država sagrađena na nepravdi stvara revolucionare, a bazirana na pravdi i istini kako ju uči sv. Crkva katolička, stvara sretne i zadovoljne građane"*[193].

Uvjeti za lojalnost, koji su ovdje navedeni, odnose se na svaku državu i na svaku vlast, a ne samo na Jugoslaviju, i dio su crkvenoga učenja o odnosu države odnosno vlasti prema građanima. Zato oni i nemaju nikakvo konkretno političko značenje i ne znače, da je Stepinac u to vrijeme i pomišljao na bilo kakvu alternativu Jugoslaviji kao državi. Ona je tada za nj bila prijeka potreba. Žaleći se 30. srpnja 1934, Robertu Schumannu, francuskomu narodnom zastupniku, na položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, izjavio je: *"A kako bi mogli* (Hrvati i Srbi - op. I.G.) *lijepo zajedno živjeti u slozi i ljubavi. Jer kad se pocijepamo propadosmo svi skupa. To je eto što Hrvati misle, rekoh još jednom"*[194]. Zbog stanja u Jugoslaviji i dalje je zabrinut za njezinu sudbinu. Nakon što mu je Šimrak javio, da ga četnici kane ubiti, u Dnevnik je 13. listopada 1934. zapisao: *"Bog dragi je*

[191] Ljubo Boban, nav. dj., str. 338.

[192] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Na pogrebu kralja Aleksandra"*, Zagreb, 5.9.1989., str. 67.

[193] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Maček ublažava nesporazum"*, Zagreb, lo.lo.1989., str. 66.

[194] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nuncij o Stepinčevu govoru"*, Zagreb, 17.10.1989., str. 68.

moja nada i ufanje. Hoću pravdu i istinu za Sv. Crkvu i hrvatski narod, a prema tome i za Jugoslaviju za koju viču toliko da je u pogibelji. Samo pravda i istina mogu je spasiti"[195]. Bez obzira kolika su nasilja i nepravde u njoj vladali i bio ugrožen njezin opstanak, on je ipak vjerovao, da će se prilike u Jugoslaviji srediti i da će se ona održati na životu. Nakon što je Stojadinovićeva vlada početkom srpnja 1935. objavila svoju programsku deklaraciju, prema kojoj jugoslavenska politika i dalje stoji na načelu narodnoga i državnog jedinstva, dakle Hrvatima i drugim narodima ni dalje se ne priznaje ni nacionalna ni državnopravna posebnost, Stepinac je ipak izrazio nadu, *"da će zdrava pamet ipak jednom pobijediti i ova država krenuti boljim putevima k sreći i blagostanju"*, što joj on *"od srca"* želi[196]. Razumljivo je, dakle, da je on s takvim razmišljanjem u Dnevniku 10. listopada 1935., povodom obljetnice smrti kralja Aleksandra, zapisao: *"Godina dana od strašne tragedije brzo je prošla. Da li je time završena i tragedija kraljevine Jugoslavije i koju nesavjesni elementi bez Boga, vjere i morala guraju već niz godina u propast i to upravo oni koji se toliko isprsavaju kao jedini pravi patrioti. Sam Bog znade što nas još čeka"*[197]. Iz samoga teksta ove zabilješke jasno se razabire, da je to kritika upućena samomu jugoslavenskom režimu, koji je *"bez Boga, vjere i morala"* i koji, po njemu, državu gura u propast.

Iako je Stepinac zazirao od stranačke politike, pa je čak prilikom polaganja prisege kralju Aleksandru rekao, da ni svomu svećenstvu ne će dopustiti, da se time bavi, ponekada ni sam nije mogao odoljeti tomu izazovu. Uostalom, koji put je teško i razlučiti, što je politički, a što moralni čin, o kojemu Crkva zauzima svoje stajalište. Polovicom studenoga 1934. godine skupina od četrdesetak hrvatskih intelektualaca, zabrinutih za budućnost Jugoslavije i nezadovoljnih političkim stanjem u njoj, predala je knezu Pavlu tzv. Zagrebački memorandum. Memorandum je, navodno, zamišljen još za života kralja Aleksandra, ali je konačno redigiran i podpisan 4. i 5. studenoga 1934. Počinje patetičnim riječima i hvalospjevom kralju Aleksandru: *"U času kad, gospodo Kr. Namjesnici, preuzimate vršenje Kraljevske vlasti iz ruku Onoga, koji je ispunjenju svoje Vladarske misije, svojih dalekosežnih osnova, posvetio sve brojne odlike svoje jake ličnosti i konačno žrtvovao svoj život - u tome teškome času smatramo svojom građanskom dužnošću, da Vam saopćimo stanje većega dijela naroda i njegovo raspoloženje"*. Zatim se u nastavku malo dalje kaže: *"Prva i glavna neistina, od koje potječu skoro sve zablude i svi*

[195] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Marseilleski hici"*, Zagreb, 29.8.1989. str. 68.
[196] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nesporazumi s Mačekom"*, Zagreb, 3.10.1989., str. 64.
[197] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Princ Pavle izbjegava susret"*, Zagreb, 24.10.1989., str. 64.

grijesi, jest: da ima dosta Jugoslavena, naročito medu Hrvatima, koji su proti državi. (...) Gornjoj neistini valja suprotstaviti najkategoričnije kao osnovnu istinu, da smo svi za ovu državu". Memorandum završava rečenicom: *"Uvjereni smo da bi ovaj memorandum dobio odobrenje plebiscita kao minimum onoga što u ovome kritičnome času valja bez odlaganja učiniti za interes Države, Kralja i Naroda".* Prema prof. Bobanu, bit *"Memoranduma svodi se, ustvari, na zahtjev za poštovanje zakonitosti u okviru postojećeg sistema i njegovih institucija i zakona".* On, dakle, *"nije dovodio u pitanje osnovne institucije postojećeg režima i režim kao takav. To je bila kritika na račun režima, ali ne i protiv sistema".* Od uglednijih hrvatskih političara, koji su imali uporište u narodu, nije ga nitko podpisao, jer se, očito, stavljanjem svoga podpisa na nj nisu htjeli kompromitirati pred narodom. To pokazuje samo po sebi njegovu narav: zahtijevao je samo kozmetičke, a ne bitne promjene u Jugoslaviji. Kako tvrđi Josip Horvat, *"podpisali su ga pretežno suradnici i suputnici diktature, slučajni predstavnici korporacija i društava i, čini se, svega dva zaista 'nekompromitirana čovjeka', dosljedna, načelna protivnika diktature: dr. Ivo Politeo i dr. Milan Ćurčin".* Ali podpisali su ga i dr. Antun Bauer, nadbiskup zagrebački, dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup koadjutor zagrebački, i dr. Klement Bonefačić, biskup splitski[198].

Ovaj Stepinčev izlet u politiku bio je suprotan hrvatskim nacionalnim težnjama. Hrvatskomu narodu nije donio nikakve koristi, a koliko mu je donio štete, danas je teško ustanoviti. No, moralnu štetu je nanio. Memorandum je nastao neposredno nakon smrti kralja Aleksandra, a možda i povodom te smrti, iako njegovi autori tvrde drugčije. Sadržaj mu je suprotan osjećaju hrvatskoga naroda, koji je u kralju Aleksandru gledao najokrutnijega despota i ništa više, i Stepinčevu boljemu znanju, koji u Dnevniku u više navrata tvrdi, da su nasilja dovela *"već tako daleko da najveći dio Hrvata već pomišlja da kida sasvim sa ovom državom"*[199], dakle Jugoslavijom. U vrijeme nastanka Memoranduma Hrvatska i Ustaški pokret sa svojim moralno opravdanim i bezuvjetnim zahtjevom za državnom nezavisnošću bili su u žarištu svjetske političke pozornosti. Podpisivati u tomu trenutku takvu izjavu, u kojoj se slavi balkanski despot i navodi, *"da smo svi za ovu državu"*, tj. Jugoslaviju, čin je suprotan istini, legitimnim probitcima hrvatskoga naroda i njegovoj borbi za državnu nezavisnost. Zagrebački nadbiskup je već po svomu položaju moralni auktoritet, o čijemu mišljenju inozemno javno mnijenje i politički čimbenici i te kako

[198] Ljubo Boban: *Zagrebački memorandum,* u knjizi: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije,* sv. 2., Zagreb, 1989., str. 90.-113.

[199] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv volje",* Zagreb, 8.8.1989., str. 65.

vode računa. Ako zbog životne pogibelji nije bio u mogućnosti dati izjavu u skladu s istinom i opravdanim težnjama hrvatskoga naroda, Stepinac je trebao šutjeti.

Zbog Stepinčeve zauzetosti njegov Dnevnik je od sredine listopada 1935. pa sve do 16. studenoga 1939. vodio ceremonijar dr. Dragutin Nežić. Nakon toga opet ga je vodio Stepinac. Od mjeseca travnja 1941. pa dalje vođenje Dnevnika će preuzeti njegovi tajnici, i to dr. Franjo Šeper do mjeseca rujna 1941., a poslije njega dr. Stjepan Lacković s Ivanom Šalićem i kratkotrajno s Franjom Ljubetićem.

Iako je Kraljevina Jugoslavija na uvredljiv način odbacila već sklopljeni i u Narodnoj skupštini izglasovani konkordat, čime je ogorčila svu katoličku javnost u državi, a pogotovu njezin katolički episkopat, među kojim i Stepinca, on nije još uvijek izgubio nadu u mogućnost preuređenja i opstanak te državne zajednice. Dana 28. kolovoza 1937. k njemu je, kako je dr. Nežić zabilježio u Dnevniku, došao dr. Mažuranić, predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije, i upitao ga, želi li konkordat po svaku cijenu. Smatrajući Stojadinovića za Hrvate manjim zlom od Jevtića, Stepinac mu je odgovorio: *"Ako prijeti pogibelj da padne Stojadinović i opet dođe Jeftić sa svojim režimom, tada je bolje da se pričeka sa ratifikacijom konkordata i da Stojadinović ostane, jer Jeftić ne bi donio konkordata, a udario bi bijesno po Crkvi, dok je Stojadinović ipak ublažio bijes Hrvata"* zbog *"strahota koje su preživjeli pod Jeftićevim režimom"*. Po Stepinčevu mišljenju, samo donošenje konkordata ne bi riješilo hrvatsko pitanje, a bez toga nema mira. No, *"ako se hrv.[atsko] pitanje prije ne riješi, Jugoslavija će se raspasti kao kuća od karata"*. Stoga preporučuje Stojadinoviću, da *"dade Crkvi slobodu u školama i uopće decentralizira upravu koliko može u okviru sadašnjeg ustava, ali ako hoće spasiti državu, mora misliti na federaciju"*[200].

Ovim se je Stepinac prvi put očitovao, kakva bi Jugoslavija morala biti, da bi opstala na životu. To je federativno uređena država, za kakvu su se zalagali dr. Vladko Maček i Hrvatska seljačka stranka, naivno misleći, da bi se time zadovoljio hrvatski narod. Takvo mišljenje ne treba nikoga iznenaditi. Ono je proizlazilo iz njegova načelnoga stajališta, da se odnosi s poštovanjem prema politici hrvatskoga političkog vodstva i da joj ne pravi smetnje, ako ona nije u protimbi s probitcima i temeljnim načelima Crkve. To je izričito rekao Mačeku, kada mu je ovaj došao izraziti sućut nakon Bauerove smrti: *"Nikada nijeste imali niti ćete imati neprilike s moje strane, jer se nijesam pačao niti ću se pačati u politička pitanja"*[201].

---

[200] Isto., tjednik "Danas" pod naslovom *"Borba oko konkordata"*, Zagreb, 16.1.1990., str. 65.

[201] Isto., tjednik "Danas" pod naslovom *"Predaja nadbiskupske časti"*, Zagreb, 30.1.1990., str. 66.-67.

Dana 8. listopada 1937. Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka sklopile su sa srbijanskom oporbom, koju su sačinjavale Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Zemljoradnička stranka, sporazum, u kojemu se zahtijeva, da se *"proglasi privremeni osnovni zakon Jugoslavije, kojim se u isto vrijeme ukida"* ustav od 3. rujna 1931. U tomu osnovnom zakonu bit će sadržana bitna, temeljna politička načela, koja su među strankama ugovornicama nesporna. Među takva nesporna načela, između ostaloga, spadaju odredbe, *"da je Jugoslavija nasljedna, ustavna i parlamentarna monarhija"*, *"da u Jugoslaviji vlada kralj Petar II. iz dinastije Karađorđeve"* i *"da će Ustavotvorna skupština donijeti ustav odlukom takve većine u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca narodnih zastupnika Ustavotvorne skupštine"*[202].

Stepinac nije bio protiv sporazuma sa Srbima, dapače on ga je i sam priželjkivao. Ali mu nije bio po ćudi sporazum sa srbijanskom oporbom, jer je u njoj gledao pristaše tzv. "pučke fronte", u kojoj dominiraju komunisti. On je pak u komunizmu vidio najveće zlo čovječanstva, nazivajući ga *"krvavim komunizmom"*, *"đavolskim bičem"*, *"rušilačkom kugom čovječanstva"* i sl., a same komuniste *"najvećim lašcima što ih je vidio svijet"*, običnim zločincima, *"kojima su usta puna hvale s velikim djelima komunizma, a ruke krvave i zaprljane od krvi nevinih žrtava"*. Uvjeren da se Hrvati *"ničemu dobru nemaju nadati od Rusije, a još manje od boljševičkih zločinaca"*, upozoravao je Stojadinovića, *"neka nipošto ne uspostavlja veze sa Sovjetskom Rusijom, jer bi ruska poslanstva bila agencije za propagandu komunizma"*[203]. Zato je još prije Mačekova sklapanja sporazuma sa srbijanskom oporbom od 8. listopada 1937. nagovarao kneza Pavla, da vlada zaključi takav sporazum, jer sve *"što opozicija srbijanska obećaje Hrvatima - to im može dati i vlada ako hoće"*[204].

Kroz cijelo to vrijeme nije prestajao izražavati svoju lojalnost Kraljevini Jugoslaviji. Kako je Nežić 14. veljače 1939. zapisao u Dnevniku, Stepinac je otišao u Beograd i posjetio kneza Pavla. U razgovoru se je *"ukratko požalio na konstantno ocrnjivanje biskupa i Hrvata uopće kao da su neprijatelji države zato što se bore za svoja elementarna prava"*. Zatim je upozorio kneza, *"da su Hrvati preko dr. Mačka javno priznali dinastiju i granice kraljevine Jugoslavije, a tko pozna povijest Hrvata taj znade što to znači"*[205]. Za Stepinčevo političko raspoloženje svakako je vrijedno napomenuti, da on daje ovakve izjave lojalnosti baš u vrijeme, kada je u Hr-

[202] Ljubo Boban: *Sporazum Cvetković–Maček*, Zagreb, 1964., str. 397.

[203] Alojzije Stepinac: nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"U posjeti Vatikanu"*, Zagreb, 12.12.1989., str. 64. i pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 65.

[204] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"U posjeti Vatikanu"*, Zagreb, 12.12.1989., str. 64.

[205] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Banovina za predah"*, Zagreb, 26.6.1990., str. 64.

vatskoj, i po njegovu priznanju, zapažen ubrzani rast Ustaškoga pokreta, kojemu je bio cilj srušiti Jugoslaviju i na njezinim ruševinama podignuti nezavisnu hrvatsku državu.

Godine 1938. i početkom 1939. u svijetu se je sve više osjećalo, da se primiče ratna pogibelj. Osjećalo se je to i u Jugoslaviji, pa je knez Pavle, pod pritiskom iz inozemstva, da bi spasio državu od raspada, započeo voditi politiku sporazumijevanja s Hrvatskom seljačkom strankom. Početkom veljače 1939. pala je Stojadinovićeva vlada, a novu je sastavio Dragiša Cvetković, koji je imao zadaću ostvariti ciljeve te nove politike. Dana 26. kolovoza 1939. postignut je sporazum između Cvetkovića i Mačeka, kojim je stvorena Banovina Hrvatska. Taj je sporazum bio samo provizorno rješenje, jer ga je trebala potvrditi novoizabrana Narodna skupština na svojoj prvoj sjednici. S obzirom na raširenо političko raspoloženje među Srbima, pitanje je, bi li ona to učinila. Hrvatski je narod na području Banovine Hrvatske dobio široku samoupravu i priznanje svoje nacionalne posebnosti.

U povodu postignutoga sporazuma i stvaranja Banovine Hrvatske, Stepinac je, zahvaljujući *"Svemogućem Bogu koji je hrvatski narod čuvao u teškim iskušenjima zadnjih godina"*, čestitao Mačeku *"na do sada polučenom uspjehu"* i izrazio uvjerenje, da će Maček *"znati štititi sve lijepe tradicije hrvatskog naroda kroz dugu 1300 godišnju prošlost često burnu i krvavu, ali uvijek časnu"*. Ujedno mu je izjavio, da u radu za Banovinu Hrvatsku ne će *"naći jačega uporišta nego li u Katoličkoj crkvi"*[206]. Čestitka je kratka i kurtoazna, doduše topla, ali bez i najmanjih emocija i oduševljenja. Nema sumnje, da je Stepinac od Banovine Hrvatske puno očekivao, kako za Crkvu, tako i za hrvatski narod. U tomu očekivanju ubrzo se je razočarao ponašanjem i jugoslavenskih vlasti i banovinskoga upravnog aparata. Srbi su otezali s prijenosom ugovorenoga djelokruga vlasti na Banovinu, a njezin se je aparat pokazao posve nedoraslim zadatku. U Stepincu je sve više i više raslo nezadovoljstvo, pa će na kraju uvidjeti, da je suživot Hrvata i Srba u istoj državi nemoguć i da je jugoslavenstvo besmislica. Nezadovoljstvo srpskim postupcima, koji jedno podpisuju, a drugo rade, izrazio je početkom listopada 1939. sam Nežić u Dnevniku riječima: *"Vidi se po svemu da će biti još mnogo posla sa Beogradom, a radi njihove neiskrenosti, to jest Srba, nije se čuditi ako jednoga dana dođe do konačnog loma između Hrvata i Srba. Žalosna je ali izgleda po svemu istinita narodna poslovica, nit u moru mjere, nit u Vlaha vjere"*[207]. Slično je uvjerenje malo pomalo prevladavalo i u Stepinca. Zapovjedništvo grada Zagreba je 23. prosinca 1939. naredilo, da se stražari dobro pouče u

[206] Isto, str. 65.
[207] Isto, str. 65.

upotrebi oružja i *"kad već po propisnom zaustavljanju gađaju nepoznato lice, nastoje da ovo ubiju ili bar rane"*. Očito je, da je jugoslavenska vojska uočila, da je hrvatski narod prema njoj neprijateljski raspoložen. Postupak vojske Stepinac je ovako komentirao: *"Bog zna što će iz svega toga još biti. Dobio sam više povjerljivih izvještaja iz vojničkih krugova da srpski generali i dalje sanjaju i snuju o tome da jadni hrvatski narod opet strpaju pod čizmu i nastavi se i dalje korupcija i sva druga zla koja smo vidjeli kroz 20 godina. Imat će Dr. Maček još mnogo neprilika ako mu uopće uspije financijalno osamostaliti Hrvatsku, bez koje ikakva samostalnost ne znači ništa"*[208].

Od sada su se događaji izmjenjivali velikom brzinom, pa se i u Stepinca tmurna, pesimistična raspoloženja mijenjaju s veselim, optimističnim, u kojima se javlja i vjera u opstanak Jugoslavije. U svezi s boravkom kneza Pavla u Zagrebu polovicom siječnja 1940., kada je održao onaj svoj poznati, oštri i optužujući, govor protiv gaženja prava hrvatskoga naroda, u Dnevniku je 17. siječnja 1940. zabilježio, da je *"Dr. Mačeku pošlo za rukom da opet učvrsti jednim novim činom sklopljeni sporazum"*, pa je *"tim opet i Jugoslavija ojačala prema vani"*. Za sebe kaže, da se je vrlo bojao, *"da ne bi došlo do incidenta - sa strane ekstremista bilo ljevičarskih bilo desničarskih prigodom boravka princa regenta Pavla"*. Kaže, da je ipak *"pobijedio razbor, pa i ako nije još bilo pravog oduševljenja ipak je ovo prošlo mirno i bez incidenata"*. Za nj je velika *"stvar da je knez podpisao izborni zakon za hrvatski Sabor u Zagrebu"*. Iz ovoga opisa boravka kneza Pavla u Zagrebu vidi se, da se Jugoslaviji dani odbrojavaju, a u Stepinca istodobno raste sve veće nepovjerenje prema Srbima.

U nastavku opisa Pavlova boravka on, naime, kaže: *"No sve ovo još uvijek ne znači da Hrvati ne će imati neprilika. Kod Srba se još uvijek zapaža tendencija za hegemonijom. Stoga pak u interesu katoličke Crkve moramo sve učiniti da narod hrvatski ostane moralno zdrav i kulturno jači. To ga je sačuvalo u ovih 20 godina, a to će mu pomoći i u budućnosti u borbi za opstanak"*[209]. Nakon jedne polemike između zagrebačkoga "Obzora" i beogradske "Narodne obrane" u prvoj trećini kolovoza 1940. otišao je korak dalje i dao ovaj komentar: *"Iz svega se vidi da se Srbi nisu ni za trenutak opametili i da će na koncu izgubiti sve. A radi svog nemorala i izopačenosti (oni koji ga vode odnosno koji su se popeli na pleća srpskom narodu koji možda ne bi bio loš) drugo nisu ni zaslužili. Ne želim im zlo jer su ljudi i djeca Božja. Ali kad ih ništa ne može dovesti k pameti dovest će ih nesreća"*[210].

---

[208] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Paveliću rastu akcije"*,Zagreb, 3.7.1990., str. 64.-65.
[209] Isto, str, 65.
[210] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 65.

Suočen sa srpskom neiskrenošću i licemjerstvom i raspoloženjem hrvatskoga naroda, Stepinac je duhovno sazrijevao, što je konačno dovelo do njegova konačnoga odbacivanja jugoslavenstva i u državnopravnom smislu i, naravno, do prihvaćanja ideje hrvatske državne nezavisnosti. Do toga nije došlo najedanput, nego je to bio proces, koji se je razvijao kroz dulje vrijeme. Da je on pri završetku, potvrđuju do sada navedeni dijelovi Dnevnika, a idući će biti dokazom, da je završen i da je za Stepinca svaki oblik jugoslavenstva stvar prošlosti.

Naime, početkom mjeseca rujna 1940. u "Obzoru" je izišao članak o odporu, koji se u Srbiji pruža Sporazumu o Banovini Hrvatskoj, i o pokretu za okupljanje Srba. Nekako u isto vrijeme "Hrvatska straža" je objavila članak povodom izlaska prvoga broja književno-političkoga časopisa "Srbijanstvo". U svezi toga Stepinac je 12. rujna 1940. u Dnevniku zapisao: *"Iz ovog i slijedećeg članka vidi se da je život Srba i Hrvata u jednoj državi nemoguć. Iz svega se našeg zajedničkog života sa Srbima vidi da će se Jugoslavija raspasti. Sa ovako pokvarenim tipovima nije hrvatski narod imao posla. Nije nikakvo čudo da akcija hrvatskih nacionalista* (ustaša - op. I.G.) *sve više raste, a šanse HSS padaju"*[211]. Kraljevina Jugoslavija je 25. ožujka 1941. pristupila Trojnomu paktu, a samo dva dana kasnije, 27. ožujka, u Beogradu je zbog toga izvršen državni udar. Imajući još na umu postupanje s konkordatom, za Stepinca je bilo neshvatljivo, da se ugovori danas sklapaju, a sutradan jednostrano raskidaju, pa je u Dnevniku istoga dana zabilježio: *"Ali iz cijelog ovog čina tj. drž. udara opet izbija na javu činjenica da su Srbi i Hrvati dva svijeta koji se nikad ne će ujediniti dok je jednog od njih u životu. Duh bizantinizma je nešto tako grozno, da je samo Svemogući i Sveznajući Bog u stanju parirati intrigama i podvalama tih ljudi. Za nas je to nešto nepojmljivo, da se ugovori i obaveze kidaju bez ikakvih skrupula"*[212]. Slična zabilješka nalazi se i u Dnevniku od 28. ožujka 1941., u kojoj piše: *"Sve u svemu Hrvati i Srbi dva su svijeta sjeverni i južni pol koji se nikad ne će približiti osim čudom Božjim. Shizma je najveće prokletstvo Evrope, skoro veće nego protestantizam. Tu nema morala, nema načela, nema istine, nema pravde, nema poštenja"*[213]. Dakle, duhovni je lom između Hrvata i Srba, i po Stepinčevu mišljenju, apsolutan i konačan, pa je zajednička država nemoguća. To znači, da je i kod njega ustaška koncepcija, koja je zastupala misao hrvatske državne nezavisnosti, nadvladala jugoslavensku, što ju je zagovarala i podupirala Hrvatska seljačka stranka. Jugoslavenstvo je u njegovoj duši zauvijek propalo.

---

[211] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Na redu je Pavelić"*, Zagreb, 31.7.1990., str. 66.

[212] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ususret najcrnjem"*, Zagreb, 14.8.1990., str. 67.

[213] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", bez naznake pisca, Zagreb, 1952., str. 24.

Da bi se ova promjena Stepinčevih političkih pogleda što bolje razumjela, potrebno je raspraviti njegov odnos prema Hrvatskoj seljačkoj stranci i Ustaškomu pokretu.

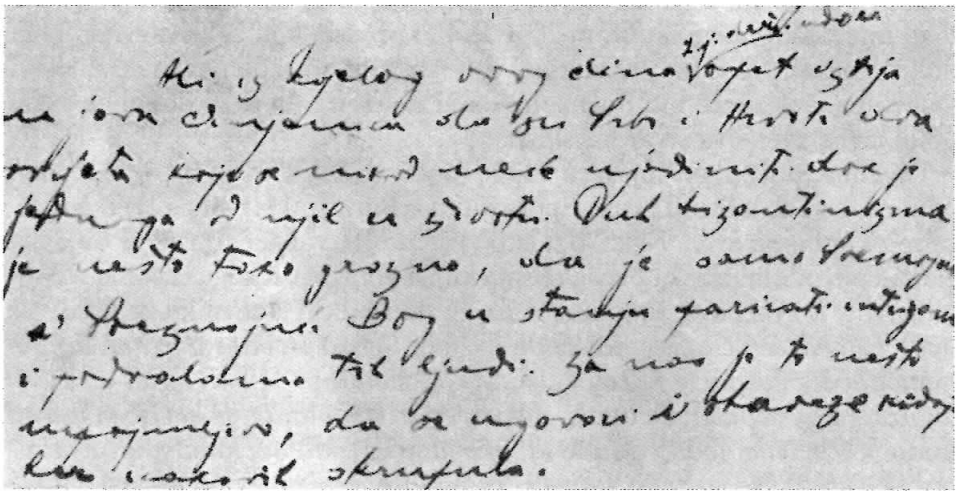

Ulomci iz Stepinčeva dnevnika

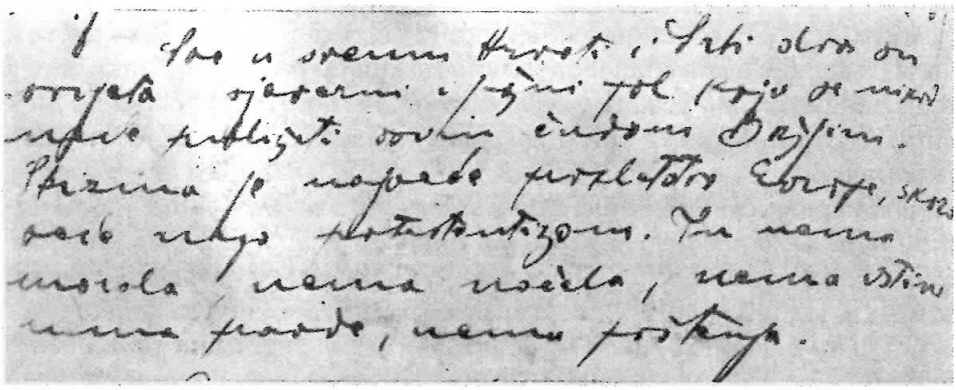

3.4. Stepinac i Hrvatska seljačka stranka

Stepinac je sve događaje i ljude oko sebe prosuđivao po moralnim načelima Katoličke crkve. U komunizmu je vidio najvećega neprijatelja čovječanstva, pa ga je odbacivao i osuđivao, kao i stranke i pokrete, koji su ga zastupali. Odbacivao je i osuđivao i nacionalsocijalizam, koji je čovjeka svodio samo na biološku stvarnost, zanemarivao njegove duhovne vrijednosti, po kojima su svi ljudi braća, i uvodio podjelu na više i niže rase. Neprijatelji Crkve i njezina ćudorednoga poredka, pa prema tomu i

čovječanstva, bili su mu i masonerija i liberalizam. Politički sustavi za njega su od sporedne, nebitne važnosti, ali je unutar izloženih načela prihvaćao volju naroda.

Kao jedinu hrvatsku političku stranku, koja je i u vrijeme šestosiječanjske diktature kako - tako javno djelovala i oko sebe okupljala gotovo cijeli hrvatski narod, Stepinac je Hrvatsku seljačku stranku priznavao legitimnim predstavnikom hrvatskoga naroda, a njezine prvake, pogotovu Mačeka, narodnim vođama, koje u politici treba slijediti i ne praviti im smetnje. No, uskoro se je u njima razočarao. Saznavši 10. veljače 1935. iz novina, da je Maček već po drugi put sklopio građanski brak, u Dnevniku je zapisao: *"To bi dakle imao biti 'vođa' hrvatskog naroda, koji je pljunuo u zakon Božji i dok mu je zakonita žena* (s kojom je crkveno vjenčan - op. I.G.) *živa već po drugi put vjenča se civilno. Mislim da takvi ljudi ne će spasiti hrvatskog naroda"*. Iz toga je zaključio, da *"Crkva katolička ne može"*, kako on vidi, *"računati na bivšu radićevsku stranku sudeći po životu njezinih ljudi"*[214]. Kasnije se je Maček sastao sa Stepincem i pokušao mu je razjasniti svoj postupak. Prva mu je žena, s kojom je bio crkveno vjenčan, kako se je izrazio, otišla po zlu, pa ju je morao ostaviti i ponovno se oženiti. Sada je mogao sklopiti samo građanski brak. S tom ženom imao je djece. Kada je ona umrla, što mu je preostalo nego se opet oženiti, ovaj put zbog djece, i ponovno zaključiti građanski brak. Danas, kada su toliko učestale rastave brakova, teško je prosuđivati Stepinčevu ljutnju i njegovu osudu Mačeka, ali u ono vrijeme Mačekov postupak bio je rijedkost. Stepinac preko toga nije mogao prijeći. On nije bio nezadovoljan samo Mačekovim vjerskim životom, nego, moglo bi se reći, životom cijeloga vodstva Hrvatske seljačke stranke. Kako stoji u Dnevniku, vjerojatno od 18. srpnja 1935., cijelo *"vodstvo HSS-a provejava* (prožima - op. I.G.) *skroz liberalni duh"*, u što ga uvjerava *"sama činjenica - život pok. Stjepana Radića koji je umro bez sakramenta, činjenica odpada na starokatolicizam i konkubinata Josipa Predavca* (podpredsjednika HSS-a - op. I.G.), *civilni brak Dr. Mačeka"*[215]. To pak nisu bili jedini prvaci te stranke, kojima je on stavljao takve zamjerke. Kao konkubinarci navedeni su i Đuka Kemfelja i dr. Ilija Jakovljević, književnik i urednik "Hrvatskoga dnevnika", a sam ban Šubašić je bio prešao na starokatolicizam, ali se je, postavši banom, zbog političke karijere vratio na katolicizam[216]. Takvi ljudi nisu mogli ulijevati povjerenje tako uzornomu crkvenom velikodostojanstveniku, kakav je bio Stepinac. Ipak, on je svim silama nastojao izbjegavati sukobe

[214] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Gore ne može biti"*, Zagreb, 19.9.1989., str. 63.-64.

[215] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nesporazumi s Mačekom"*, Zagreb, 3.10.1989., str. 65.

[216] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Borba oko konkordata"*, Zagreb, 16.1.1990., str. 64., i *"Banovina za predah"*, Zagreb, 26.6.1990., str. 65.

s njima zbog zaštite hrvatskih nacionalnih probitaka. Unatoč tomu, trzavice su često izbijale. Možda su tomu podsvjesno pridonosili i nekadašnji Radićevi politički nastupi, u kojima je on na zaista netaktičan i neukusan način napadao Katoličku crkvu, zbog čega je i sam Stepinac godine 1924. javno prosvjedovao. Na jačanje nepovjerenja ipak su najviše utjecala svakodnevna zbivanja u Hrvatskoj seljačkoj stranci.

Naime, sve do uspostave Banovine Hrvatske u čisto političkim stvarima između Stepinca i Mačeka nisu postojala razmimoilaženja. Obojica su se zalagala za postizanje ravnopravnosti hrvatskoga naroda unutar Jugoslavije. Opisujući 30. travnja 1935. u Dnevniku svoj susret s dr. Markom Kostrenčićem, banom Savske banovine, nadbiskup Stepinac kaže, da ga je ovaj upitao, je li mu poznat Mačekov program, na što mu je on odgovorio, da mu je poznato, *"da stoji na bazi ove države, a to je mnogo"*, pa bi *"valjalo načiniti s njim jedan pošteni aranžman, jer je stanje neodrživo"*[217]. Dakle, zagrebački nadbiskup se je zalagao za sporazum vlade s Mačekom. U pismu od 17. ožujka 1936., kao što je poznato, ministar Korošec ga je pitao zašto je križara dr. Ivu Protulipca, odvjetnika i osobu punoga Mačekova povjerenja, postavio za predsjednika diecezanskoga okružja Katoličke akcije, zbog čega su mnogi domagojci prosvjedovali, jer drže, da je to učinjeno iz političkih razloga. Stepinac je na to 24. ožujka 1936., između ostaloga, odgovorio, da je opće *"poznata činjenica da je danas cijeli hrvatski narod bez razlike na nekadanje stranke složen kao jedan čovjek pod vodstvom dr. Mačeka"*. Hrvatska seljačka stranka *"nije više jednostavna politička stranka, nego opći narodni pokret, koji traži da se hrvatskom narodu priznadu prava čovjeka i građana i naroda, čega svega, budimo iskreni, nije taj narod do sada osjetio u ovoj državi, usprkos svih uvjeravanja sa strane tolikih vlada, koje su se do sada izmjenjivale na vlasti"*. Prema tomu, *"to je jedina ozbiljna činjenica, i s tom činjenicom mora katolička crkva računati kod Hrvata"*. Za to *"ona nije kriva, jer se u politiku nije pačala niti će se pačati, nego je kriva ili nesposobnost ili zla volja nekojih vlastodržaca, koji su se izmjenjivali na vlasti"*[218]. Vidi se, da je nadbiskup Stepinac i tom zgodom, kao i u mnogim drugim prilikama, izričito izjavio, da se ne će miješati u politiku i da Mačeka prihvaća kao svoga političkog vođu, pa u tim stvarima medu njima nije dolazilo niti je moglo doći do spora i razmimoilaženja. Ali je dolazilo zbog drugih razloga, koji se tiču bitnih načela Crkve.

U beogradskoj "Pravdi" je 16. srpnja 1935. izišao članak, koji se osvrće na hodočašće u Mariju Bistricu i u kojemu se tvrdi, da *"Marija Bistrica*

[217] *Isto, tjednik "Danas" pod naslovom "Nepovjerenje u Jevtićevu vladu", Zagreb, 26.9.1989., str. 64.-65.*

[218] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Dva generala"*, Zagreb. 5.12.1989., str. 64.

ne predstavlja samo versku manifestaciju", nego je to *"jedna pompezna manifestacija ofanzivnog klerikalizma"* i da *"hrvatski klerikalizam nije u čitavoj našoj nacionalnoj istoriji nikada bio ovako živ i ovoliko ofanzivan kao što je u ove naše dane"* itd. U svezi toga članka dopisnik "Obzora" se je obratio Mačeku, koji je 17. srpnja iste godine izjavio, *"da je cio hrvatski narod antiklerikalan"*, *"da je i pokojni predsjednik Stjepan Radić bio antiklerikalan, ali je istina i to da je cio hrvatski narod duboko religiozan, te da je i pokojni Stjepan Radić"*, kojega je on poznavao više od trideset godina, *"bio duboko religiozan"*. Ove Mačekove riječi o antiklerikalizmu uvrijedile su Stepinca. Kako je naveo u Dnevniku, ta izjava ga je *"silno neugodno dirnula"*. Iz nje on vidi, da su se *"protivno svim uvjeravanjima ispunile"* njegove slutnje, *"da se katolička crkva nema ničemu dobru nadati, od ideologije HSS"*. Po svemu vidi, *"da je dr. Maček vrlo slabo podkovan u istinama vjere katoličke i to je prvi razlog njegova nepovjerenja"*, da će mu Crkva preoteti narod. Tvrdi, da po ondašnjem shvaćanju riječ antiklerikalizam *"znači da ne treba popova to jest ne treba crkvene hijerarhije ili u najmanju ruku pop spada u sakristiju i nikamo drugamo"*. Kaže, da je to *"jedna kobna i opasna zabluda, što više to je prava herezija, jer je dogma crkve katoličke, da postoji od Boga, od Krista ustanovljena hijerarhija, koja nikako nije tu voljom naroda nego voljom Božjom"*. Uloga hijerarhije u životu Crkve za nj je temeljno pitanje vjere i u tomu nije spreman na nikakav kompromis. Stoga odlučno kaže: *"Proti takvoj pak zabludi ustati će katolička crkva uvijek, makar tu zabludu širio i sam Dr. Maček i makar povukao cijeli hrvatski narod za sobom, jer u dogmama crkva ne pozna kompromis"*. Kad bi Maček *"stao raditi u tom duhu i u tom smjeru onda je sukob između njega i crkve katoličke neizbježan ili drugim riječima rascjep hrvatskog naroda u vjerskom pogledu je gotov"*. U tomu eventualnom sukobu Stepinac će *"ustati kao lav na obranu katoličkih istina, ako ih napadne bilo tko mu drag, pa i vođa hrv. naroda"*[219]. Međutim, sukob se nije na ovomu zaustavio. Sutradan, 18. srpnja, u to se je svojim pisanjem upleo "Jutarnji list", koji je dao podporu "Pravdi". Povodom toga zagrebački nadbiskup je ponovno u Dnevniku zabilježio, da Mačekova izjava dana *"bez ikakvih ograničenja u tumačenju teška je uvreda za katoličku crkvu među Hrvatima i ne daje slutiti ništa dobra"*. Izražavajući spremnost za borbu u obrani katoličkih vrijednosti, poručio je Mačeku po svećeniku Trbuhi, da se Crkva ne će *"poplašiti borbe pred njim za obranu katoličkih prava"*. Ali je ujedno naglasio, da mu, *"kraj teške uvrede"*, koju je nanio, ne će *"pucati u leđa niti mu kvariti političke račune"*, jer je njegova, tj. Stepinčeva *"ljubav prema progonjenomu hrvatskom narodu i suviše veli-*

[219] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nesporazumi s Mačekom"*, Zagreb, 3.10.1989., 64.-65.

ka", pa je zato i naložio *"Hrvatskoj straži da sa najvećim oprezom piše, da ne bi koga povrijedila, te ne bi u ovim teškim časovima došlo do raskola u hrv. narodu, koji se bori za svoja prava, prava čovjeka, prava Hrvata"*. Nakon svega ovoga Maček je, uvidjevši da mu sukob s Katoličkom crkvom politički može samo škoditi, dao novu izjavu, kojom je objasnio prijašnju u skladu sa Stepinčevim primjedbama i tako je dalji sukob za sada bio izbjegnut[220].

No, izgleda da Maček nije imao takta u svojim izjavama. Novinama "Alma Mater" dao je 1. listopada 1935. izjavu, u kojoj je vrlo uvredljivo govorio o inteligenciji, a za svećenike je rekao, da za njih *"uopće narod ne postoji, osim u jesen, kada treba pobrati lukno: itd, itd"*. Sigurno je da je time uvrijedio svu inteligenciju, pa i samoga nadbiskupa Stepinca, koji je o tomu ostavio zabilješku u Dnevniku, koja glasi: *"Tako dakle Dr. Maček ponovno dobacuje krvavu uvredu hrv. kat. kleru i to u onaj isti čas, dok ga agenti beogradske vlade ubijaju* (ove godine ubijen Vedrina i Vlašičak), ugrožavaju mu život, globe, zatvaraju, pljačkaju, zbog toga jer drži sa svojim narodom"[221].

Kako su sukobi i trzavice između Hrvatske seljačke stranke i Katoličke crkve izbijale sve češće, 26. studenoga 1935. sastali su se Maček i Stepinac, da se dogovore o izbjegavanju tih sukoba i trzavica u buduće. U Mačekovoj pratnji bio je dr. Josip Reberski, a u Stepinčevoj sveučilišni profesor dr. Aleksandar Gahs. Razgovor je trajao punih pet sati i na njemu su raspravljena mnoga sporna pitanja. Stepinac je dao Mačeku uvjeravanja, da se nema čega bojati i da Crkva podupire borbu hrvatskoga naroda kao opravdanu. *"No što mi tražimo apsolutno"*, rekao je nadbiskup, *"jest poštivanje dogmi kat. Crkve sa Vaše strane. Mi tražimo da možemo mirno vršiti svoju vjersko-uzgojnu misiju"*, upozorivši pri tomu, da ono protiv čega će on *"odlučno ustati i u čem bi neminovno moglo doći do sukoba - to su nezdravi nazori, koji se šire preko raznih seljačkih ideologa, kao što su Šarinić, Grgošević, Herceg etc."* Pod tim nezdravim nazorima mislio je na retrogradne teorije o autohtonoj seljačkoj kulturi, koje su širili ideolozi Hrvatske seljačke stranke, prema kojima se hrvatska kultura stvarno svodi na seljački folklor, donesen tobože iz "praslavenske" domovine, zabacuju se viši oblici kulturnoga stvaralaštva nastali pod utjecajem kršćanstva i tako briše tisuću i trista godina hrvatske povijesti, pri čemu se dovodi u pitanje i samo kršćanstvo kao religija hrvatskoga naroda. Razgovor je protekao u međusobnoj snošljivosti i slaganju, a nakon što su se rastali, Stepi-

[220] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Maček ublažava nesporazum"*, Zagreb, 10.10.1989., str. 64.-65.

[221] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Princ Pavle izbjegava susret"*, Zagreb, 24.10.1989., str. 65.

nac je donio ovaj sud o Mačeku: *"Nije čovjek odviše visoke inteligencije ili bolje reći nije jedna jaka vodeća izgrađena ličnost, ali izgleda, makar malo tašt, a ono prilično iskren i otvoren, a nadasve dobroćudan ili štono riječ, jedan pravi kumek"*[222].

Međutim, jedan susret pa ni više njih, makar kako bili dobronamjerni, nisu mogli uroditi plodom i brisati sve međusobne suprotnosti. Pri tomu se ne može reći, da pojedinci u vrhu Hrvatske seljačke stranke nisu uviđali od kolike im je političke koristi imati korektne odnose s Katoličkom crkvom i da nisu pozivali stranačke sudrugove, da se tako ponašaju. Jedan od takvih bio je dr. Ivan Pernar. Kako to proizlazi iz zabilješke dr. Nežića u Dnevniku 25. studenoga 1935., dakle jedan dan prije sastanka Stepinca i Mačeka., Pernar je tih dana održao *"govor na zboru pristaša"* Hrvatske seljačke stranke u Velikoj Gorici, na kojemu je napao Rudolfa Hercega i druge nazovi-ideologe, kako ih on naziva, jer su počeli naučavati, *"da je hrv. pokret ekskluzive samo klasni seljački pokret"*, i vrijeđati Katoličku crkvu time, *"što su u svoju ideologiju uvrstili autohtonu kulturu sa poganskom vjerom"*, a samoga nadbiskupa koadjutora napadati *"u pitanju Gupčevog spomenika i slično"*. Pernar je naglasio, da je komunizam zlo i da mu nema *"mjesta u hrvatskom narodu ni seljačkom pokretu"*, da je hrvatski narod vjeran *"Crkvi i ostati će odan vjeri otaca"*, da je katolički kler listom *"uz svoj narod i pomaže ga u njegovim težnjama"* pa *"stoga nema mjesta napadajima na kler i vjeru i njihove predstavnike"*[223]. O autohtonoj kulturi, što je, izgleda, bio raširen nauk među mačekovcima, razgovaralo se je i na sastanku Stepinca s ing. Augustom Košutićem 5. ožujka 1937. Tom zgodom Košutić je rekao, da *"ne će borbe nego slogu među hrv. staležima"*. Također *"ne će da se dira u Crkvu"*. Ni *"Seljačka Sloga, kojoj je on predsjednik, ne misli nikako da pod takozvanom autohtonom kulturom provodi i uvodi kakovo novo poganstvo nego samo da sačuva što je naše"*.

Te su riječi povoljno djelovale na Stepinca, pa je, po ne zna se koji put, naglasio, da *"Crkva ne smeta niti će smetati politici hrv. naroda dok se taj narod bori za svoja prava i pušta u miru Crkvu i njezinu nauku"*. Isto tako *"ni Seljačkoj Slozi ne će smetati, jer ukoliko ova oživljuje lijepe narodne običaje, pjesme, nošnju etc. može se crkva tome samo veseliti, jer je n. pr. narodna nošnja jaki ustuk protiv nemorala"*[224]. Slično stajalište, prema tvrdnjama u Dnevniku, o odnosu prema Katoličkoj crkvi imao je i Krnjević, iako se je, sudeći po nekim drugim vijestima, sam osobno drugčije ponašao. Kako je to 15. rujna 1937. Šimrak ispričao Stepincu, Krnjević je u emigraciji rekao Pernaru, da se *"čuvaju svakog napadaja na svećenstvo, a ako što*

[222] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Razgovor s Mačekom"*, Zagreb, 7.11.1989., str. 62.-63.
[223] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Državu će srušiti žandari"*, Zagreb, 14.11.1989., str. 63.
[224] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Pravda ili veleizdaja"*, Zagreb, 19.12.1989., str. 65.

imadu, neka prijave Koadjutoru. Kako ne bi dali povoda za bilo kakovu borbu sa Crkvom"[225]. No, to nije bilo mišljenje sviju, pa ni pretežnoga broja prvaka Hrvatske seljačke stranke, koja je od svoga osnutka u ideološkomu smislu bila eklektička i jako prožeta liberalizmom, a kasnije su se, prema Stepincu, u nju uvukli i prokomunistički elementi. Zato nije ni djelovala dosljedno ni u hrvatskomu ni u katoličkom duhu. To je neminovno moralo dovoditi do nepovjerenja i sukoba sa Stepincem i Katoličkom crkvom.

Razmišljajući o budućnosti Katoličke crkve u hrvatskomu narodu, Stepinac je još 30. travnja 1935. u Dnevniku rezignirano zabilježio, da *"samo Bog znade što nas napokon čeka"* i da *"niti vlada niti liberalni krugovi u Mačekovoj grupi ne daju naslutiti ništa dobra za katoličku Crkvu"*[226]. Zakulisnu i štetnu ulogu masonerije susretao je na svakomu koraku. Nakon svega toga, kao društveno zlo, došao je komunizam. U skladu s papinom enciklikom *"Divini Redemptoris"*, 31. ožujka 1937. izdao je okružnicu protiv komunizma, u kojoj upozorava na uzroke i posljedice toga zla za čovječanstvo i poziva vjernike, da mu se postom i molitvom suprotstave.

Kao komunista u Hrvatskoj seljačkoj stranci hrvatski su krugovi, uključivši i Stepinca, naročito optuživali dr. Rudolfa Bićanića, predsjednika "Gospodarske sloge", ali i mnoge druge istaknute osobe iz te stranke. To se je vidjelo i na sastanku Odbora za prehranu gladne Dalmacije, što je održan 18. travnja 1937. Uz ostale članove, na tomu su sastanku bili Stepinac i Trumbić. Trumbić je iznio Mačekovu molbu, da se skupljeni, a nepotrošeni novac za nabavku hrane gladnim obiteljima u Dalmaciji dade "Gospodarskoj slozi". U raspravi o toj molbi neki su se članovi tomu usprotivili, jer je dr. Bićanić *"podpuni marksist i cijelu će stvar upropastiti"*. I nadbiskup Stepinac je izrazio svoje *"nepovjerenje u rad 'Gospodarske sloge' dok je vode ljudi kao Toth i Bićanić, jer su doveli apostatu* (odpadnika od neke ideje - op. I.G.) *svećenika Šercera koji u ime Gos. Sloge. širi starokatolicizam"*. Na kraju su ipak svi *"pristali za volju dra Trumbića"*, da se novac uruči "Gospodarskoj slozi", *"ali se mora voditi kontrola u koju će se svrhu"* utrošiti. No, značajna je zadnja rečenica, koju je Nežić o ovomu slučaju napisao u Dnevniku: *"Iz svega se vidjelo da je kod Hrvata sve jača reakcija proti razvratnih ideja marksizma i sličnih struja"*[227]. Ona pokazuje koji je bio uzrok nepovjerenju prema Bićaniću i "Gospodarskoj slozi". Na Bićanićevu sklonost tzv. pučkoj fronti, koja je stajala pod dominacijom komunista, Stepinca je upozorio i dr. Ružić, ban Savske banovine. On mu je 23. studenoga 1937. poslao *"na uvid prepis pisma što*

[225] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Strah od pučke fronte"*, Zagreb, 23.1.1990., str. 66.

[226] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Nepovjerenje u Jevtićevu vladu"*, Zagreb, 26.9.1989., str. 65.

[227] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Okružnica protiv komunizma"*, Zagreb, 26.12.1989., str. 67.

ga je Dr. Bićanić" uputio Krnjeviću u Pariz, u kojemu traži, da Krnjević *"prosvjeduje kod francuskih prijatelja (pučkofrontaša), da se francuski konzul u Zagrebu g. Gueraud makne iz Zagreba"*, jer, kako se navodi u pismu, *"podržaje kontakt sa gornjim gradom, aristokrata je, desničar i smatra važnim naše klerofašiste"*. Grijeh je francuskoga konzula bio u tomu, kako se navodi u Dnevniku, što je uzoran *"katolik, ide svake nedjelje... k misi u zagrebačku katedralu sa ženom i djecom i zato je 'klerofašista' i mora se maknuti iz Zagreba da ustupi mjesto kojem pučkofrontašu"*[228]. Pa i sama riječ "klerofašist" spada u komunistički rječnik i dovoljno govori o onomu, tko je upotrebljava.

Dr. Rudolf Bićanić

Svojim svjetonazorom Bićanić se je, izgleda, često sukobljavao s katoličkim učenjem. Na to se je u nekoliko navrata osvrnuo "Katolički list", poluslužbeno glasilo zagrebačke nadbiskupije. Naime, papa Pio XI., povodom 40. obljetnice enciklike *"Rerum novarum"* Lava XIII., objavio je 15. svibnja 1931. encikliku *"Quadragesimo anno"*. Prema "Katoličkomu listu", enciklika *"ima za katolike značenje autoritativne izjave najvišega crkvenog učiteljstva"*, a *"autoritativno učiteljstvo Crkve uvijek obvezuje u savjesti katolike na poslušnost, makar i ne definira neku nauku kao dogmu"*. Zbog toga je *"nekatolički prezirati jasne papinske odredbe pod izgovorom, da nisu dogme"*. Pio XI. je u svojoj enciklici zagovarao harmoniju staleža, protiveći se klasnoj borbi, liberalizmu i marksizmu. Bićanić je na plenumu Zavoda za proučavanje narodnoga gospodarstva, kojemu je bio ravnatelj, održao 4. ožujka 1940. predavanje o "Seljačkoj državi", iznoseći ideologiju Hrvatske seljačke stranke. On je u tomu predavanju odklonio načelo o harmoniji staleških interesa, koje je zagovarala Crkva. "Katolički list" je ocijenio, da se u njegovu predavanju zapaža *"mentalitet, koji je vrlo sličan, ako ne i identičan s marksističkim mentalitetom transponiranim u seljačko ruho"* i da je njegova *"zamisao tako slična ideji diktature radničke klase, koja bi se pod zvučnim imenom demokracije imala vršiti*

[228] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Strah od pučke fronte"*, Zagreb, 23.1.1990., str. 67.

nad manjinom", da bi se na kraju zapitao: *"Zar bi takva seljačka država bila sposobna da riješi u duhu pravednosti i ljubavi sva socijalna pitanja, koja danas tište ne samo hrvatskog seljaka, nego i radnika i obrtnika i intelektualca?"*[229].

U mjesecu svibnju 1940. Bićanić je kao član jugoslavenskoga trgovačkog izaslanstva posjetio Moskvu. Vrativši se u Hrvatsku, u "Hrvatskomu dnevniku" je 19. svibnja 1940. iznio svoje dojmove iz Sovjetskoga Saveza. Kako je to naveo "Katolički list", izjavio je, da se mogao uvjeriti, *"koliko je bilo krivo stajalište onih krugova u Hrvatskoj, koji su bili kratkovidni u ocjeni položaja Sovjetske Rusije"* i *"da su oni koji su tražili uspostavu odnošaja sa Sovjetskom Rusijom, pravilno zastupali hrvatske interese"*. Zatim je nastavio s pohvalama gospodarskoga razvitka Rusije, njezine vojničke snage i kolhoza, naglašavajući pri tomu slavensku solidarnost, kako bi to za hrvatski narod bilo što probavljivije. "Katolički list" mu je na sve to najprije načelno odgovorio, da ga *"vode čuvstveni momenti, ideološke marksističke simpatije, a ne hladno gledanje i kritička ocjena pruženoga materijala"* i da je *"nemoguće, da čovjek, koji je zaposlen ozbiljnim poslom sklapanja trgovačkih ugovora, dospije uhvatiti svestranu i objektivnu sliku tako ogromne države, kakova je Sovjetija"*. A onda je prešao na pobijanje njegovih pojedinih, konkretnih tvrdnji, pa i na slavensku solidarnost, za koju je rečeno: *"Što se nas Hrvata u prvom redu tiče, u cijeloj našoj povijesti nijesmo nikad opazili blagotvorne posljedice ruske slavenske solidarnosti. Pa ni u slučaju S. Radića"*[230].

O svomu putu u Rusiju Bićanić je održao i posebno predavanje u Zagrebu 31. svibnja 1940. O tomu je Stepinac istoga dana u Dnevniku napisao, da je "Hrvatski dnevnik" *"objavio s posebnim veseljem predavanje Dr. Bićanića o Sovjetskoj Rusiji i javlja da su sva mjesta ispunjena"*. Dakle, *"tolika je navala slušatelja (komunista et consortes)"*. Poput "Katoličkoga lista", i on izričito tvrdi: *"Koliko ja znadem g. Bićanić nije u Rusiji mogao ništa vidjeti, ali on je u duši komunist i hoće da upotrebi zgodu da svoje uvjerenje javno iznese"*[231]. Kad se znade za Bićanićevo ponašanje u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i za njegovu javnu podporu partizanima i Josipu Brozu Titu, onda se čovjek mora složiti s ovim zaključcima.

No, nije samo Bićanić iskazivao animozitet prema Katoličkoj crkvi i simpatije prema pučkoj fronti i komunistima, što je stvaralo sve dublji jaz između Stepinca i Hrvatske seljačke stranke. Značajno je u svemu tomu držanje bana Šubašića, koje pokazuje, kako su se pojedini prvaci Hrvatske

[229] Članak *"Quadragesimo anno i dr. Bićanić"*, "Katolički list" br. 11 od 14.3.1940., str. 121.-123.
[230] Članak *"Moskovske impresije dra Bićanića"*, "Katolički list" br. 21 od 23.5.1940., str. 252.-253.
[231] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 64.

seljačke stranke znali prikazivati prijateljima Katoličke crkve, a ustvari su joj bili neprijatelji. Već je navedeno, da je on bio prešao na starokatolicizam, ali se je, postavši banom, iz pragmatičnih razloga vratio na katoličku vjeru, jer bi bilo nezgodno, da ban pripada jednoj vjeri, a pretežna većina naroda drugoj. Ali, prema Dnevniku od 28. kolovoza 1940., u Božjakovini se je nešto prije toga održavala neka vladina veselica, na kojoj je bilo ministara, ban Šubašić i drugih uglednika iz javnoga života. Kad su ministri otišli, na okupu su ostali ban i odjelni predstojnici. Ban je bio pripit, pa je ustao i održao sljedeću zdravicu: *"Mi znamo da Njemačka i Italija ne žele nama ništa dobro i mi ćemo im pokazati! Vatikan je stari lažac i ne trebamo ga. Biskupi su farizeji i licemjeri i ne trebamo ni njih"*. Neke od nazočnih osoba su ovo javile Stepincu, koji je zbog tih riječi bio vrlo povrijeđen i ožalošćen, što se vidi iz njegova Dnevnika: *"Dakle su se moje slutnje obistinile da u HSS ima toliko toga truloga da od nje malo koristi ispaćenom hrvatskom narodu, a da nije isključeno da je Ban mason"*, za što navodi niz dokaza[232]. Ta prokomunistička ili masonska zatrovanost Hrvatske seljačke stranke, kako je to shvaćao nadbiskup, nije se mogla svesti samo na jednu ili dvije osobe. On je kao takove izričito još navodio Mihovila Pavleka Miškinu, Gažija, Rudolfa Hercega, Maru Matočec, a iz nekih dijelova Dnevnika dalo bi se zaključiti, da je to bio cijeli lanac osoba, koji je provodio takvu politiku.

Osobito je na Zagrebačkomu sveučilištu dolazilo do sprege, uske suradnje, komunističke mladeži i mladeži Hrvatske seljačke stranke. Proustaški orijentirani sveučilištarci su nakon uvođenja šestosiječanjske diktature dominirali Sveučilištem. U početku diktature i u samo njezino predvečerje s njima je surađivao jedan dio HSS-ovaca. No, nakon 1935., a pogotovu nakon 1936. započela je na Sveučilištu suradnja mladih HSS-ovaca s komunistima. Utjecaj komunista na njih je bio tako velik, da je postojala mogućnost, da cijela sveučilišna organizacija Hrvatske seljačke stranke prijeđe u komunističke ruke. Bila je opća pojava, da su na izborima za studentska tijela na fakultetima komunisti pomagali sveučilištarce Hrvatske seljačke stranke, ne bi li pobijedili hrvatske nacionaliste. Ta suradnja je prekinuta tek nakon sporazuma između Cvetkovića i Mačeka, odnosno školske godine 1939./40.[233] Ova suradnja mladeži Hrvatske seljačke stranke i komunista na Zagrebačkomu sveučilištu bila je poznata pojava, pa je za nju znao i Stepinac. O tomu je pisala i "Hrvatska straža". O tučnjavi na Sveučilištu u mjesecu travnju 1937., u kojoj je poginuo sveučilištarac Krsto

[232] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Susreti s Budakom"*, Zagreb, 24.7.1990., str. 66.

[233] Vojo Rajčević: *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj*, sv. 2. (1929.-1941.), Zagreb, 1979., str. 32.-36., 147.-150., 171.-172., 193., 197.-198., i Vojo Rajčević: *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918.-1941.*, Zagreb, 1959., str. 220.-227., 229., 248., 256.-257. i 265.

Ljubičić, komunist, Stepincu je pisao 29. travnja 1937. ministar Korošec, koji kaže, da mu je javljeno, da se je *"zagrebačka policija tom prilikom stavila na stranu komunista"*. Kao sudionici tučnjave, *"đaci radićevci bili su skupa s komunistima i vikali su: Živio Beneš, živila demokracija, dolje pop Korošec i njegov sporazum sa fašistima itd"*. Nasuprot njima, *"hrvatski studenti (frankovci i klerikalci - domagojci) vikali su: Živila slobodna Hrvatska, dolje komunizam i fašizam, živio dr. Pavelić"*. Ovdje je, radi razumijevanja, potrebno napomenuti, da su nakon šestosiječanjske diktature domagojci promijenili svoju politiku i nastupali s čisto hrvatskoga političkog stajališta. Sukob je počeo tako, da je student *"Kolman (židovskog porijekla) vikao: Živio Staljin"* pa je istom nakon *"toga bila navala na njega"*. Budući da je on tom zgodom bio ranjen, *"drugi dan pred univerzom su došli komunisti i to ne samo đaci nego i radništvo sa radićevcima i svi su bili oboružani"*. Oni su napali hrvatski opredijeljene sveučilištarce i u tako nastaloj tučnjavi poginuo je Krsto Ljubičić. *"Mnogi nepristrani očevidci vele, da se vidjelo kako je policija bila na strani komunista i kako je apsila samo one koji su bili u zgradi"* Sveučilišta, dakle hrvatski orijentirane đake, a *"druge pustila na miru"*. Ljubičićevu smrt iskoristili su komunisti za svoju manifestaciju, a *"na čelu sprovoda su išli Većeslav Vilder i Sava Kosanović"*, koalicijski partneri Hrvatske seljačke stranke, koji su se *"podpuno stavili na stranu komunista i sve su letke i druge stvari komunističke štampali u svojoj štampariji Grafika"*[234].

Ovakva prokomunistička politika Hrvatske seljačke stranke puno je škodila hrvatskim nacionalnim probitcima u inozemstvu, a i Stepinac ju je osuđivao. U veljači 1939. Nežić je zabilježio u Dnevniku, da je iz pouzdanoga i ozbiljnog diplomatskog izvora doznao, da je politički položaj hrvatskoga naroda u Njemačkoj i Italiji jadan i očajan kao nikada do tada. U tim državama mu se je strahovito zamjeralo, što Krnjević, kao službeni hrvatski predstavnik u inozemstvu, *"podržava veze isključivo sa pučkofrontašima i komunistima, a zna se, da je slao Hrvate u crvenu Španiju"*. Jednako su takve zamjerke padale na račun Mačekove politike, jer se je Hrvatska seljačka stranka udružila *"sa udruženom opozicijom srbijanskom, koja je čisto crveno obojena"*, a on sam je zajedno sa Šutejom u svojim govorima napadao osovinu Rim – Berlin i na svoju je listu uzeo srpskoga socijalista Živka Topalovića i još *"neke otvorene komuniste"*. Posebno se je prigovaralo svezama sa srpskim političarom Dragoljubom Jovanovićem, za kojega se je tvrdilo, da je u Barceloni *"držao predavanja i govore"* republikancima i da je pred njim defilirala crvena vojska, nakon čega je *"otišao u Pariz, gdje se je sastao sa komunistima, a posle toga ravno g.*

[234] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Ubojstvo Krste Ljubičića"*, Zagreb, 2.1.1990., str. 64.

Mačeku koji ga je primio". Štoviše, Maček je iza toga čak izjavio, da je *"Dragoljub Jovanović od svih Srbijanaca Hrvatima najbliži"*. Sve je to, po mišljenju Nežićeva diplomatskoga izvora, dokazivalo *"pučko-frontašku orijentaciju"* hrvatskoga naroda[235]. Očito je, da je ovo mišljenje potjecalo iz njemačko-talijanskoga diplomatskog izvora. Bez obzira koliko činjenice navedene u njemu u pojedinostima bile točne, ono je u iskrivljenomu ogledalu prikazivalo raspoloženje hrvatskoga naroda i škodilo hrvatskoj borbi za slobodu u jednomu dijelu inozemnoga javnog mnijenja, koje je bilo i te kako utjecajno u Europi. Škodilo je i odnosima s Katoličkom crkvom, jer je poznato, koliko se je i Stepinac protivio toj pučko-frontaškoj orijentaciji u hrvatskoj politici, koja je ugrožavala jedinstvo hrvatskih nacionalnih snaga.

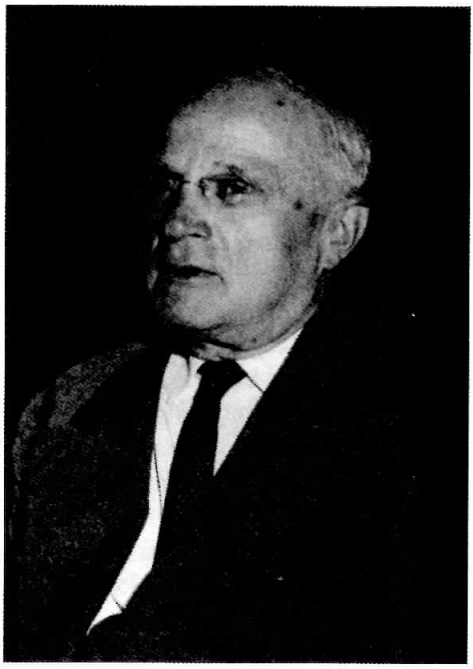

Dr. Juraj Krnjević, glavni tajnik Hrvatske seljačke stranke

Ovakav razvitak događaja u Hrvatskoj seljačkoj stranci izazivao je sukobe i u samoj Stepinčevoj ličnosti između želje da podpomogne legitimne težnje hrvatskoga naroda za slobodom i odlučnosti da ostane vjeran katoličkim načelima. To je posebno došlo do izražaja prilikom parlamentarnih izbora 11. prosinca 1938. Ti su izbori imali plebiscitarno značenje za hrvatski narod, a Hrvatska seljačka stranka na njima je bila nositelj hrvatske ideje. Stepinac se je prije izbora bio dogovorio s biskupima Garićem, Nyaradijem i Akšamovićem, da ne će ići na izbore. Ali na sam dan izbora dobio je pisma od biskupa Akšamovića i Pušića i od kanonika don Ive Bojanića, kojima mu javljaju, da će oni ići na izbore i mole njega, da ide i on. On je pak, kako Nežić tvrdi u Dnevniku 11. prosinca 1938., bio odlučio, *"da ne će ići, jer ga ogorčuju mnoge ljevičarske pojave kod HSS"*, a *"nekoji kandidati upravo vrijeđaju"*. Kao primjer naveo je, da je *"kandidat za Samobor neki Španović javno govorio, da je Isus Krist nezakoniti sin Marijin"*, pa se je zapitao, *"kako može nadbiskup da diže takvog čovjeka"*. Ipak, nakon dobivenih pisama i *"dugog razmišljanja odlučio je, da ide"* na izbore i *"da izbije svaki argument protiv katoličke Crkve iz ruku ljevičarskih el-*

[235] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Teški dani za Kaptol"*, Zagreb, 19.6.1990., str. 67.

emenata kod HSS, kao da je Crkva u odlučnom momentu izdala hrvatski narod". Glasovao je za Mačekovu listu, ali je preko krugovala javljeno, da je glasovao za Jugoslavensku radikalnu zajednicu, kojoj je bio na čelu Stojadinović, kako bi se time unijela zabuna u hrvatski narod. Stoga je demantirao tu vijest, izjavljujući, da je glasovao *"za listu, kojoj je nosioc dr. Vladko Maček"*. Uz to je dao obrazloženje, da *"kao odgovorni crkveni poglavar"* nije pripadao i da ne će *"pripadati nijednoj političkoj stranci"* te da nije glasovao *"ni za osobu ni za stranku"*, nego je htio javno kazati, *"da je potrebna pravda za sve, a u prvom redu za hrvatski narod"*[236]. Dakle, glasovao je za slobodu vlastitoga naroda i tako je ispunio svoju dužnost. Zbog istih razloga je čestitao Mačeku na uspostavi Banovine Hrvatske.

Unatoč svim nesporazumima i sukobima s Hrvatskom seljačkom strankom, Stepinac se je iskreno nadao, da će se stvaranjem Banovine Hrvatske popraviti položaj hrvatskoga naroda. Ubrzo je uvidio, da su ta nadanja iznevjerena, pa je njegovo nezadovoljstvo svakoga dana sve više raslo. Dana 11. studenoga 1939. otišao je na hodočašće u Rim, gdje se je zadržao nekoliko dana. Vrativši se u Zagreb, saznao je za *"teške incidente na univerzi što je razbjesnilo vodstvo HSS-a, pa je Dr. Krnjević napao žestoko na skupštini u Cerniku Dr. Šimraka"*, a kada je ovaj htio odgovoriti u "Hrvatskoj straži", odgovor mu je bio zaplijenjen. Dvanaestak sveučilištaraca dobilo je na dvije godine izgon iz Zagreba. Nadbiskup je išao moliti Šubašića, da im ublaži tu drakonsku kaznu, ali mu je molba bila odbijena. Tako je na prvomu koraku izgledala demokratičnost banovinske vlasti. Što vrijeme bude više odmicalo, to će se ona sve više pokazivati u autoritarnomu svjetlu. U svemu tomu Stepinac je vidio loš početak, pa je istoga dana u Dnevniku zapisao: *"Bojim se da ovo ne će dobro djelovati, jer je veliki broj profesora protivan ovakvim mjerama"*. Istodobno ga je posjetio župnik Pavunić iz Koprivnice, *"gorko se tužeći što su postavili za gradonačelnika 32-godišnjeg Židova profesora Hiršla, koji je bio suđen zbog komunizma"*. Zato je već 4. prosinca 1939. u Dnevniku zabilježio, da *"komunisti počeše sve odlučnije dizati glavu, a anarhija i razvratnost sve jače se širi"* i da *"ima, nažalost, dosta negativnih struja u HSS koji su se tamo uvukli pod plaštem hrvatstva, a u cilju da razorne ideje boljševizma provode i u naš javni život"*. Uskoro su pojačani progoni i zatvaranja ustaša. Na udaru se je našao i dr. Mile Budak, istaknuti hrvatski književnik i prvak domovinskoga Ustaškog pokreta, koji je odmah nakon uhićenja stupio u štrajk glađu. Prof. Filip Lukas, predsjednik Matice Hrvatske, i dr. Mile Starčević, gospodarski tajnik Matice Hrvatske, zamolili su Stepinca, da se zauzme kod bana Šubašića za oslobođenje Budaka, koji štrajka glađu već deveti

[236] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Papa naslućuje rat"*, Zagreb, 12.6.1990., str. 65.

dan, i njegovih drugova iz zatvora, što je nadbiskup istoga dana, ali bez uspjeha, i učinio[237].

U Dnevniku, što ga je u tjedniku "Danas" priredio prof. Boban, stoji da je Lukasov i Starčevićev posjet Stepincu bio 4. veljače 1940. Po tomu je Budak mogao biti uhićen najkasnije 27. siječnja ujutro. Ali, to je pogrešno. Rudolf Horvat, suvremenik i kroničar tadašnjih političkih zbivanja, piše, da je Budak zatvoren 25. veljače 1940.[238]. Jere Jareb, pozivajući se na "Nezavisnu Hrvatsku Državu", koja je izlazila u Pittsburghu, u Sjedinjenim Američkim Državama, kaže, da je to bilo 27. veljače 1940.[239]. Isto tvrdi i Ivo Petrinović, ali se pri tomu poziva na Rudolfa Horvata, kojega pogrešno navodi[240], što samo po sebi govori o nesolidnosti njegova rada. Budak je uredio zadnji broj tjednika "Hrvatski narod", koji je zbog zabrane banovinskih vlasti prestao izlaziti 1. ožujka 1940. Nemoguće je, da bi on taj broj uredio na više od mjesec dana prije nego što je izišao iz tiska. U zatvoru ga sigurno nije uredio. Prema Bobanu, u Dnevniku pod nadnevkom 4. veljače 1940. također je zabilježeno, da je zatvoreno *"mnogo omladine radi demonstriranja uz obljetnicu Starčevićeve smrti"*. Obljetnica Starčevićeve smrti je 28. veljače, pa je omladina jedino tada mogla biti zatvorena. Za to se nije moglo znati 4. veljače, te toga dana nije moglo biti ni uneseno u Dnevnik. Zbog toga treba isključiti mogućnost, da su Lukas i Mile Starčević posjetili Stepinca i molili ga, da se zauzme za Budaka prije mjeseca ožujka 1940. Budući da je 1940. bila prijestupna godina, veljača je imala 29 dana, onda je Budak mogao biti zatvoren 25. veljače 1940., ako je opisani posjet bio 4. ožujka i ako je on do tada štrajkao glađu deveti dan. Nastala je pogreška u pisanju mjeseca, u kojemu su Lukas i Starčević posjetili Stepinca. Sve ostale tvrdnje, uključivši i Jarebovu i Petrinovićevu, da je Budak uhićen 27. veljače, pogrešne su. Zašto je Petrinovićevo mišljenje neprihvatljivo, već je naveden razlog. "Nezavisna Hrvatska Država" je bila emigrantska novina, sigurno sa slabo organiziranom dopisnom službom, pa je lako mogla griješiti u pojedinostima. Stoga, kao i zbog svih ostalih okolnosti, Horvatov podatak je pouzdaniji od Jarebova.

Dobivši mrvicu vlasti osnivanjem Banovine Hrvatske, prvaci Hrvatske seljačke stranke počeli su sve odlučnije braniti Jugoslaviju, odvajati se od naroda i primjenjivati nasilje, da suzbiju narodno nezadovoljstvo. Takvom politikom dolazili su u sve jači sukob s nadbiskupom Stepincem, koji nije odobravao njihove postupke. Iz dana u dan raslo je njegovo nesla-

---

[237] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Paveliću rastu akcije"*, Zagreb, 3.7.1990., str. 65.

[238] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 616.

[239] Jere Jareb: *"Prilog životopisu dra Mile Budaka (Sv. Rok, Lika, 30. kolovoza 1889.-Zagreb, 7. lipnja 1945.)"* u Spomen-zborniku *"Mile Budak: Pjesnik i mučenik Hrvatske"*, uredio Vinko Nikolić, Barcelona - München, 1990., str. 51.

[240] Ivo Petrinović: *Mile Budak - portret jednog političara*, Split, 2002., str. 86.

ganje s banovinskom vlašću. Iz njegova Dnevnika izbija sve sumornija slika političkoga stanja u Hrvatskoj. Dana 12. ožujka 1940. u Dnevniku je zabilježeno, da se sve više *"zaoštravaju prilike i između HSS i grupe Starčevićanaca"*, da su zatvori *"puni studenata, inteligencije, radništva etc. etc"*, pa su danas *"čak zatvorili i 3 bogoslova radi tobožnjega širenja letaka ustaških"*. Uz to su se dužnosnici Hrvatske seljačke stranke ponašali sve bahatije prema narodu. Stepinca je 30. travnja 1940. posjetio Ademaga Mešić, prvak islamskih Hrvata, i žalio mu se, da ga je Krnjević obećao primiti na razgovor, a kada je on došao, nije ga primio. Povodom toga događaja Stepinac je zapisao, da *"Adem aga Mešić nije nažalost prvi koji se tuži na netaktično držanje vodstva HSS i raznih članova HSS"*. Kaže, da *"ta netaktičnost izaziva sve veću opoziciju kod inteligencije i to u vrijeme kad bi nam sloga bila potrebnija nego ikada do sada"*. Takvi netaktični ljudi pravili su i njemu osobno smetnje u svetištu Majke Božje u Mariji Bistrici, zbog čega je on imao *"već davno želju"* da napravi *"reda u Mariji Bistrici, ali ljudi pod uplivom HSS nisu bili najskloniji redu"*. Zato je bio prisiljen općini staviti *"ultimatum - ili red ili se ukidaju proštenja"*[241].

Kako proizlazi iz Dnevnika, banska vlast pokazala se je posve nesposobnom upravljati zemljom. Pod nadnevkom 18. lipnja 1940. Stepinac piše, da je "Gospodarska sloga", ta *"centralna organizacija seljačkog pokreta u Hrvatskoj dospjela uslijed nesposobnosti vodstva u težak položaj i prisiljena je tražiti pomoći od katoličkih krugova"*. Ipak, njega je najviše pogađao moralni razvrat, koji se je ubrzano širio na sve strane društvenoga života. On je to povezivao s uspostavljenjem diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza, čemu se je kao osvjedočeni antikomunist uporno protivio. Taj moralni pad bio je uzeo tolikoga maha, da je, prema Dnevniku od 22. srpnja 1940., tih dana *"upravio pismo na gospodina Bana radi stanovitih zločina koji se događaju"*. Kaže, da su ubojstva *"na dnevnom redu, napadaju se svećenici i časne sestre, crkve se pljačkaju i robe, seljaci otimaju crkvene zemlje i tako redom"*. Tri tjedna kasnije stanje u Hrvatskoj je oslikao još crnjim bojama. Dana 16. kolovoza 1940. završio je treći svezak Dnevnika, pa je tim povodom očajnički naveo, da ga završava *"u dane strahovitog klanja u svijetu i nažalost neviđenog kaosa u Hrvatskoj"*. Taj kaos se sastoji u tomu, što *"banska vlast gubi iz dana u dan sve više autoritet"*, a istodobno *"zločini rastu, ubojstva, pljačke, otimačine, preljubi, krađe"*. Prema njegovim tvrdnjama, to je *"donijela uspostava diplomatskih veza sa Sovjetima"*. Ne pripisuje on taj nemoral cijelomu narodu, u kojemu vidi na tisuće uzornih osoba, nego maloj skupini *"sumnjivih tipova ili zločinaca po raznim selima i mjestima"*, koji drže

[241] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Predskazanje užasa"*, Zagreb, 10.7.1990., str. 66.

"pod terorom ogromnu većinu drugih". Stanje je tako očajno, da *"hrvatski narod u svoj svojoj historiji nije proživljavao težih i sudbonosnijih časova"*, tim više što *"on nema nigdje ni jednog iskrenog prijatelja koji bi mu mogao pomoći osim Boga na nebu i Svete Stolice na zemlji"*[242].

Nakon uspostave diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom oživjela je komunistička djelatnost u Hrvatskoj, a banska vlast, prema Stepincu, ništa nije poduzimala, da je suzbije. Nije to ni mogla učiniti, jer su se u samomu njezinu vrhu i u vrhu Hrvatske seljačke stranke nalazili ljudi, koji su bili skloni toj djelatnosti. Tako su u hrvatskomu narodu razarane moralne vrijednosti, bez čega nema opstanka ni narodu ni državi. Tomu su izravni krivci Hrvatska seljačka stranka i banska vlast. U njih je Stepinac upirao prstom kao na krivce za svu nesreću, koja je snašla hrvatski narod, pa je 13. listopada 1940. poput proroka Jeremije gotovo proplakao nad sudbinom svoga naroda i svoje domovine: *"O naša draga sveta Hrvatska! Hoću li ju ja ikada doživiti. Ovakva kakvu je danas gledam pred sobom, a kakovu ju je uglavnom napravio Radićev pokret slična je bogumilskoj Bosni koja se raspada od strašne unutarnje bolesti. Bog joj je na jeziku (jer nitko više ne spominje Boga nego HSS u svojim organizacijama), ali srce njezino daleko je od Njega. Ne mislim čitava, ali ima jedan manji dio u seljačkom pokretu koji je upravo tako destruktivan kao i bogumilstvo u Bosni. Razni Miškine, Gaži, Hercezi, Bićanići, Mare Matočec i slični djeluju destruktivno kao crv na zdravom deblu. Bože, spasi Hrvatski narod!"*[243].

Stepinac se nije uljuljkivao u san, nego je otvorenim očima gledao, kako se rat približava hrvatskim granicama. U tomu je vidio najveću nesreću za hrvatski narod. Ničemu dobrom nije se nadao od pobjede ni jedne zaraćene strane u Drugomu svjetskom ratu, jer ni jedna od njih nije ratovala u ime nekih etičkih načela, nego za ostvarenje svojih imperijalističkih probitaka. Zato je i zapisao u Dnevniku od 5. studenoga 1940.: *"Pobijedi li Njemačka bit će grozan teror i propast za male narode. Pobijedi li Engleska ostat će na vlasti masoni, Židovi, prema tomu nemoral, korupcija u našim zemljama. Pobijedi li SSSR onda je đavo dobio vlast nad svijetom i pakao. Dakle kuda ćemo Gospode nego k Tebi podići oči?"* Istodobno s jačanjem ratne psihoze Hrvatska seljačka stranka je poput kameleona sve više isticala svoje jugoslavenstvo, a potiskivala hrvatstvo. Kako je Stepinac zabilježio u Dnevniku od 19. studenoga 1940., Zagrebom se *"uporno šire glasovi da su Jugoslaviji dani izbrojeni i da je rat na našim vratima"*, a ban Šubašić u isto vrijeme *"putuje po Zagrebu i javno govori da ćemo braniti svaku stopu zemlje bilo u Zagorju, bilo u Makedoniji"*. Ovakva promje-

[242] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 65.
[243] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Na redu je Pavelić"*, Zagreb, 31.7.1990., str. 67.

na političkoga raspoloženja nadbiskupu je, kao čovjeku načela, bila posve nerazumljiva, pa se je u Dnevniku od 20. studenoga iste godine zapitao: *"Kakova razlika između govora Dr. Mačka i šefova HSS prije kratkoga vremena i danas! Da je koji predstavnik Crkve samo spomenuo ime Jugoslavija HSS bi ga bila pribila na križ. A danas čak i Dr. Krnjević koji je bio 'preko granice' skupa sa Banom smatra izdajom tko traži nešto preko granice i poziv lje na borbu protiv Jugoslavije"*. Ovim su Crkva i Stepinac što se tiče Hrvatske seljačke stranke stekli *"opet jedno dragocjeno iskustvo"*. I za njezino vodstvo bi se moglo reći, da tu nema načela, nema morala, nema istine, nema pravde, nema poštenja. Istinu govoreći, ono je uvijek bilo za Jugoslaviju, ali je narodu lagalo i govorilo, da je za slobodnu Hrvatsku, kako bi dobilo hrvatske glasove na izborima. Primicanjem rata hrvatskim prostorima moralo je odkriti svoje pravo lice i reći tomu dugo varanomu narodu, koji mu je politički cilj.

Isto tako je to vodstvo Hrvatske seljačke stranke pokazalo svoje pravo lice i u pogledu demokracije i odnosa prema Crkvi. Dok je bilo u oporbi, smatrano je borcem za demokraciju, nastojeći u svemu izići u susret Crkvi. Sada je izbila na vidjelo njegova diktatorska narav. Povodom 1300. obljetnice pokrštenja Hrvata Stepinac je pripremao organiziranje Euharistijskoga kongresa u Zagrebu u 1941. godini. U tomu je tražio suradnju i novčanu pomoć Banovine Hrvatske. Zato ga je 30. studenoga 1940. primio na razgovor ban Šubašić, ali im se je ubrzo pridružio Maček. Obojica su počeli *"dokazivati da se crkva miješa u politiku i da će biti prisiljeni raspustiti neke konfesionalne škole iz kojih izlazi mladež zatrovana nacionalizmom"*. Tko poznaje Stepinčevu borbu s beogradskim režimima, da sačuva vjerske škole i time utjecaj Crkve na odgoj mladeži, može razumjeti, kako ga se je *"bolno dirnulo ovo njihovo razlaganje"*. Nakon tih riječi on se je zapitao, *"što je ostalo od te toliko razvikane demokracije i čovječnosti HSS"*. Razočarano je morao spoznati, da ni *"beogradski režimi nisu ništa više gonili svojih protivnika nego ih goni HSS"*. Iz te Mačekove i Šubašićeve primjedbe na rad Crkve i prijetnje raspuštanjem vjerskih škola vidio je, da njih ustvari *"boli što je narod počeo sve više ostavljati HSS i prilaziti nacionalistima"*, to jest ustašama. *"A jesmo li mi krivi zato?"* pitao se je Stepinac i odmah odgovorio: *"Mi nismo obećali narodu 'naša puška na našem ramenu', a onda mu nedali ni štapa u ruke"*[244]. Da sačuvaju svoj udio u vlasti, makar kako on mali bio, ne pitajući se, odgovara li to hrvatskomu narodu, prvaci Hrvatske seljačke stranke okrutno su progonili svoje političke protivnike. U Dnevniku od 5. siječnja 1941. Stepinac je zapisao, kako čuje, da je već *"pooštren režim u Zagrebu osobito prema tzv.*

[244] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Kaos na sve strane"*, Zagreb, 7.8.1990., str. 66.

frankovcima to jest hrvatskim nacionalistima". No, vlasti nisu time mogle obuzdati ustašku djelatnost usmjerenu na uspostavu Nezavisne Države Hrvatske. To proizlazi i iz samoga Dnevnika, u kojemu nadbiskup kaže, da ipak vidi i zapaža *"i dalje živu djelatnost ove političke struje među Hrvatima"*. On je 22. siječnja 1941. opet otišao k Šubašiću na razgovor. Zapisao je, da je išao teška srca, ali se je još žalosniji vratio. Rekao je banu, *"da mi padamo sve dublje jer vlast ništa ne čini da udari sjekirom tamo gdje je korijen zala"*. Naveo je, da *"imamo godišnje 20.000 abortusa, ali nijedan liječnik ne biva kažnjen. U kinima se propagira komunizam, a vlast ništa ne čini da to spriječi. Nemoral u štampi se i dalje propagira, a vlast šuti. Crkve se pljačkaju, a vlast nije do sada usprkos tolikih slučajeva uspjela odkriti bandite niti osigurati crkve"*. U lice je rekao Šubašiću, da njihovi prvaci po selima i gradovima i čine i propovijedaju zlo, kao *"Herceg, Gaži, Miškina i toliki drugi"*. Po Stepinčevu mišljenju, ban je bio nemoćan da išta učini u razrješavanju ovih neprilika, jer *"ga je masonerija dobro uhvatila u mrežu"* i *"ona gospodari i dalje u Hrvatskoj"*. Zato je bio uvjeren, da *"se spremaju crni dani i crkvi i domovini Hrvatskoj"*[245].Dakle, gotovo od početka Stepinčeve javne djelatnosti postojao je sad jači, sad slabiji njegov sukob s Hrvatskom seljačkom strankom. Uzrok nije bio u političkomu suparništvu. Stepinac je poštivao volju naroda i priznavao je Mačeka i Hrvatsku seljačku stranku legitimnim hrvatskim predstavnicima. Svuda, gdje je mogao, podupirao ih je u ostvarenju njihovih političkih ciljeva, dugo vremena misleći da oni rade za dobrobit hrvatskoga naroda. To je tako bilo osobito do uspostave Banovine Hrvatske, za koju je vjerovao, da će osigurati napredak Hrvata i zajamčiti im ravnopravnost u Jugoslaviji. U početku je sukob bio isključivo zbog moralnih razloga. Vjerski život prvaka Hrvatske seljačke stranke nije bio na

Dr. Ivan Šubašić, ban Banovine Hrvatske

[245] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ususret najcrnjem"*, Zagreb, 14.8.1990., str. 66.

visini, koju je on očekivao, niti je odnos te stranke prema Katoličkoj crkvi uvijek bio u skladu s crkvenim učenjem. Kako su u stranku sve više ulazile osobe s liberalističkim i prokomunističkim shvaćanjima i u njoj zauzimale sve istaknutije položaje, putom kojih su širile svoj utjecaj, sukobi su se pojačavali. Ti sukobi su uspostavom Banovine Hrvatske dobili posve novu kvalitetu. Stepinac je bio podpuno razočaran Banovinom Hrvatskom. Njezina dekadentna djelatnost na svim životnim područjima konačno ga je uvjerila u nemogućnost da se pomoću nje osigura ravnopravnost hrvatskoga naroda u Jugoslaviji i u nesposobnost Hrvatske seljačke stranke da upravlja zemljom. Velikosrpska hegemonija, koja je i dalje trajala, i podpuno razočaranje u Banovinu Hrvatsku i Hrvatsku seljačku stranku, uz stalno jačanje Ustaškoga pokreta, o čemu će se dalje govoriti, i u Stepincu su izazvali slom političke koncepcije, koja je išla za rješenjem hrvatskoga nacionalnog pitanja u okviru Jugoslavije. Odbacivanjem Banovine Hrvatske, on je sredinom 1940. odbacio i tu koncepciju. Ali, Stepinac je na suđenju u Zagrebu u listopadu 1946. izjavio, da je Maček njegov predpostavljeni i da je, posjećujući Slavka Kvaternika, slijedio Mačekove smjernice. No, na dalje pitanje, kako bi postupio, da je Maček dao drugčije smjernice, odgovorio je: *"Onda bi vidjeli što bih učinio"*[246]. Kad bi mu Maček zaista bio predpostavljeni u politici, onda je i na to pitanje bio logičan odgovor, da bi slijedio njegove smjernice. Na Mačeka se ne poziva ni u obrambenomu govoru 3. listopada 1946., nego na plebiscitarno izraženu volju hrvatskoga naroda. Dakle, početno pozivanje na Mačeka kao na predpostavljenoga samo je pokušaj utemeljenja obrane na legitimitetu, koji potječe iz izbora 1938., od čega je odmah odustao, jer je s Mačekom politički već bio raskrstio i nije ga više smatrao svojim političkim vođom.

3.5. Ustaški pokret i Stepinčev odnos prema njemu

3.5.1. Ustaški pokret prema fašizmu i nacionalsocijalizmu

Već je navedeno, da je Stepinac bio odlučan protivnik nacionalsocijalizma, ali i fašizma. Kako je Ustaški pokret stjecajem povijesnih okolnosti, pogotovu za vrijeme Drugoga svjetskog rata, dolazio u tješnji dodir s tim pokretima, njegovi mu protivnici pripisuju fašističko, a ponekad i nacionalsocijalističko obilježje. Stoga je nužno raspraviti, jesu li opravdana takva etiketiranja. Time se ujedno pomaže što boljemu rasvjetljavanju lika bl. Alojzija Stepinca. U međusobnomu uspoređivanju društvenih pojava, pa i političkih pokreta, mora se poći od konkretnih prilika, u kojima su oni

[246] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2038.

nastali i u kojima su se razvijali i djelovali. Bez toga ih se ne može razumjeti ni ispravno ocijeniti, a ni uspoređivati. Ako su te prilike bitno različite, ne može se govoriti o jednakosti društvenih pojava, pa ni političkih pokreta, makar koliko neke njihove manifestacije izgledale jednake. Analizirajući Ustaški pokret nužno je razlikovati dva razdoblja: od njegova osnutka do 10. travnja 1941. i od 10. travnja 1941. do sloma Nezavisne Države Hrvatske. U prvomu razdoblju ustaše su djelovale ilegalno, a u drugomu oni su nositelji vlasti u hrvatskoj državi. Usporedbom Ustaškoga pokreta s fašizmom i nacionalsocijalizmom mogu se među njima utvrditi ove bitne razlike:

1. Fašistički i nacionalsocijalistički pokret od svoga početka pa do svršetka, izuzevši jedno kratko razdoblje za nacionalsocijalizam, djelovali su legalno, dakle slobodno i javno, u vlastitim nacionalnim državama, u okviru institucija tih država. Njihovi politički svjetonazori, u kojima su sadržani i pogledi na životne probleme talijanskoga, odnosno njemačkoga naroda, nastali su, širili su se i primjenjivali u podpunoj slobodi. Ova tvrdnja vrijedi i za razdoblje Drugoga svjetskog rata, u koji su svjesno ušli i u kojemu nitko nije dovodio u pitanje opstanak njihovih država, niti je iznutra oružanom silom ugrožavao njihovu vlast.

Nasuprot tomu, Ustaški je pokret od svoga nastanka pa do 10. travnja 1941. morao djelovati ilegalno, dakle tajno, jer mu je bio onemogućen svaki oblik legalnoga djelovanja. Protiv Nezavisne Države Hrvatske, od časa nastanka pa sve do sloma, stalno je vođen totalni rat za njezino podpuno uništenje. Taj totalni rat vođen je iznutra i izvana upotrebom svih mogućih ratnih sredstava od strane brojnih protivnika hrvatske državne nezavisnosti. Stoga je Ustaški pokret svoje djelovanje morao prilagođavati borbi za uspostavu Nezavisne Države Hrvatske u prvomu razdoblju, a u drugomu, borbi za njezinu obranu od posvemašnjega uništenja. Dakle, politički postupci, stajališta i organizacija Ustaškoga pokreta, kao i organizacija hrvatske državne vlasti, bili su nužna predpostavka za opstanak u ilegalnim okolnostima rada i borbe, da se uspostavi i očuva hrvatska država, a nisu bili plod neke smišljene političke ideologije, koju su ustaše tobože zastupale.

2. Fašizam i nacionalsocijalizam su dva srodna, ali u nekim stvarima i različita pokreta. Oba su nastala neposredno nakon Prvoga svjetskog rata i na vlast su došla legalnim putom. Prije fašističkoga preuzimanja vlasti Italija je bila potresana štrajkovima, kaosom i anarhijom. Nacionalsocijalizam je nastao, razvijao se i preuzeo vlast u uvjetima podpune depresije i poniženja njemačkoga naroda, izazvanih gubitkom rata i posljedicama, što ih je taj gubitak donio. U obje države prijetila je pogibelj, da vlast padne u ruke komunista. Ni u Italiji ni u Njemačkoj nastalu državnu i društvenu krizu nije mogla riješiti tadašnja liberalno-demokratska vlast, pa su u Ital-

iji u pomoć pozvani fašisti, a nacionalsocijalisti su u Njemačkoj došli na vlast u skladu s pravilima demokratske i parlamentarne procedure. Glavni cilj tih pokreta bio je *"jačanje jedinstva i snage vlastitoga naroda"* i vlastite države. To su u *"prvom redu politički pokreti, koji rade svojim naročitim metodama na političkom preuređenju države prema svojim posebnim koncepcijama"*. Međutim, oni *"nužno moraju da se bave i pitanjem uređenja društvenih i gospodarskih odnosa, jer je upravo nezadovoljstvo s postojećim socijalnim i gospodarskim sistemom i dovelo do socijalističko-komunističkih pokreta"*. Stoga su fašizam i nacionalsocijalizam i socijalni pokreti[247]. Kako idu za reformom političkoga i socijalnoga života u već postojećim državama, oni su i reformatorski pokreti.

Ustaški je pak pokret nastao neposredno nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, u uvjetima podpune političke i nacionalne obespravljenosti hrvatskoga naroda, koji nije imao svoje države, pa mu je čak bio zabranjen svaki oblik isticanja nacionalnoga identiteta i svako političko djelovanje s hrvatskim nacionalnim programom i pod nacionalnim imenom. I kasnije, kad je diktatura popustila ili bila uklonjena, hrvatski je narod bio u neravnopravnu položaju i nije mu bio dopušten nikakav legalan politički rad za hrvatsku državnu nezavisnost. Stoga je jedini cilj Ustaškoga pokreta bio uspostava hrvatske državne nezavisnosti oružanim putem i njezina obrana, kad država bude uspostavljena. On nije imao nikakvih ideoloških ciljeva. To je bio isključivo politički i osloboditeljski, revolucionarni pokret.

3. Za fašizam i nacionalsocijalizam je značajan stil njihova djelovanja. *"Njihovi nastupi u javnosti uvek su u znaku militantnog stila: parade, orkestri, zastave, pratnje..."*. Iako slobodno djeluju u svojim državama, prema svojim protivnicima služe se nasiljem[248]. Oni se općenito zanose idejom *"ostvarenja postavljenih ciljeva putem sile"* i idejom *"razvijanja snage i jakosti u svojem narodu, da bi narod mogao snagom svoje sile zauzeti bolje mjesto na suncu"*[249], pa dolaskom na vlast provode militarizaciju cijeloga društva u svojim državama. Načelno su protivnici svakoga pacifizma i zagovornici borbe i osvajanja. Po njima, narodi u miru propadaju, a u ratu napreduju. I Ustaški se pokret služi nasiljem, ali radi posve drugih razloga. Kako nije postojala ni teoretska mogućnost, da se za svoje ciljeve bori javno i demokratskim metodama, morao je djelovati strogo tajno, konspirativno, ilegalno, a u borbi se služiti, osim promidžbom, i atentatima na najviše nositelje jugoslavenske državne vlasti i njihove istaknute suradnike, napadajima na redarstvene i oružničke postaje i druge

[247] Juraj Šćetinec: *Korporativni sistem fašizma*, Zagreb, 1939., str. 3.
[248] Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd, 1990., str. 78., 221., 274., 374. i dalje
[249] Dr. Juraj Šćetinec, nav. dj., str. 5.

državne ustanove, ugrožavanjem prometnica, nastojeći izazvati prometni kaos u državi i sl. Ti oblici nasilja nisu bili plod nikakve posebne političke doktrine, nego izraz nužde, ustvari odgovor na državnu silu, koja je hrvatski narod držala u ropstvu, i priprema oružanoga ustanka, kako bi se zbacilo tuđinsku državnu vlast, a hrvatski narod oslobodilo i uspostavilo njegovu državnu nezavisnost.

4. Sila, kojom se služe i koju zagovaraju fašizam i nacionalsocijalizam, nije samo u službi osvajanja vlasti u vlastitim državama. Ona je sredstvo za ostvarenje njihove imperijalističke politike. Fašizam propovijeda *"mit o starome Rimu, a svojim povijesnim zadatkom smatra, da učini Italiju nasljednicom staroga Rima na Sredozemlju"*. To ustvari znači širenje na račun drugih naroda, koji po njegovu shvaćanju nisu sposobni *"za viši civilizirani život (kolonije), zatim na račun naroda, kojima je presahnula životna snaga, te ne mogu biološki ispuniti prostor, što ga pravno posjeduju, i konačno na račun različnih manjih narodnosnih skupina, koje ili nemaju nikakva osobitoga povijesnog poziva ili su se pokazale nesposobnima da ga izvrše..."*[250]. Isto tako i nacionalsocijalizam otvoreno zagovara imperijalizam. On je protivnik ograničavanja rađanja, ali i osiguranja prehrane njemačkom narodu osvajanjem kolonija u Aziji i Africi. Onaj, naime, tko *"njemačkom narodu hoće osigurati opstanak, putem vlastitog ograničavanja njegovog razmnožavanja, time mu otima budućnost"*. Ali za tako povećano njemačko stanovništvo treba osigurati dovoljne količine kvalitetne hrane. To se može postići samo osvajanjem novih područja u Europi, gdje *"još ima ogromnih površina neiskorištenoga tla koje željno očekuje obrađivače"*. To *"tlo nije od prirode, ili po sebi, sačuvano nekoj određenoj naciji ili rasi kao rezervirana površina za budućnost, nego je to zemlja i tlo za onaj narod koji raspolaže snagom uzeti ga i marljivo obrađivati"*. Kako *"priroda ne zna ni za kakve političke granice"*, to narod, koji je *"najjači u hrabrosti i marljivosti stiče tada"*, kao najmilije dijete prirode, *"obećano pravo gospodarenja"* tim zemljištem. Takva politika, po nacionalsocijalizmu, može se voditi samo na račun Rusije, gdje još ima golemih površina neobrađenoga zemljišta[251]. Ustaški pokret je protivnik bilo čijega imperijalizma. On je i stvoren da se bori protiv srbijanskoga imperijalizma. Cilj mu je bio obnoviti nezavisnu hrvatsku državu na cijelomu hrvatskom povijesnom i narodnom prostoru. U taj prostor svakako je spadala i Bosna i Hercegovina. Geopolitički ona je sastavni dio hrvatskih zemalja. Povijesno je nedvojbeno hrvatska. Bosansko-hercegovački muslimani hrvatskoga su podrijetla. Od prelaska na islam pa kroz sva dalja stoljeća među njima je neprekidno živjela hrvatska narodna svijest. U

[250] Dr. Julije Makanec: *Politički sustavi*, Zagreb, 1943., str. 29.-30.
[251] Adolf Hitler: *Mein Kampf*, Zagreb, 1999., str. 151., 153., 157., 158., 635., 638.-640.

vrijeme djelovanja Ustaškoga pokreta pretežno su se osjećali Hrvatima. Svoju privrženost hrvatstvu pokazali su masovnim prihvaćanjem Nezavisne Države Hrvatske. Dakle, u Bosni i Hercegovini je tada živjela muslimansko-katolička hrvatska većina, pa je bio opravdan zahtjev, da ona uđe u sastav hrvatske države. Pavelić je bio odlučan protivnik osvajanja tuđih područja. U listopadu 1932. pisao je, da se hrvatska ustaška vojska ne bori za osvajanje tuđega teritorija, nego za to *"da sa svoje rođene grude istjera dušmanina, koji ju je zaposjeo i po njoj hara i tamani"*. Ona se, dakle, bori, da *"sve hrvatske zemlje oslobodi ispod tuđinskoga gospodstva, i da uspostavi samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu"*[252]. U govoru, što ga je održao u Zagrebu 7. siječnja 1944. povodom 15. obljetnice osnutka Ustaškoga pokreta, Pavelić je izjavio, da hrvatski narod ne traži niti će ikada tražiti *"ni pedalj tuđe zemlje"*[253]. Mnoštvo takvih primjera moglo bi se još navesti.

5. U posljednjim desetljećima 19. stoljeća pa sve do Drugoga svjetskog rata vladalo je široko nezadovoljstvo postojećim društveno-gospodarskim odnosima u svijetu. Uviđalo se je nepravednost, jednostranost i nemoralnost liberalizma, pogotovu njegovih gospodarskih načela, što je izazvalo reakciju u obliku marksizma, koji je opet predstavljao pogibelj za sve ljudske vrijednosti. Pred jednom i drugom pojavom čovječanstvo je strepilo, pa se je tražio izlaz iz krize. Odlučno odklanjajući i liberalizam i socijalizam kao dva ekstrema, reagirala je i Katolička crkva enciklikama *"Rerum novarum"* Lava XIII. od 15. svibnja 1891. i *"Quadragesimo anno"* Pija XI. od 15. svibnja 1931., nudeći srednji put za rješenje nastalih poteškoća. Na tim enciklikama počiva katolički društvovni nauk. Slično su reagirali i mnogi drugi istaknuti pojedinci. Svi su se oni, bilo prešutno, bilo izričito pozivali na korporativizam. Korporativizam vuče svoje podrijetlo još iz staroga vijeka, a naročito je bio razvijen u srednjemu vijeku pa sve do Francuske revolucije, kada je bio potisnut liberalizmom i individualizmom, ali je i nakon toga imao pristalica. I fašizam i nacionalsocijalizam su krenuli srednjim putom. Zanimljiva je geneza ovih dvaju pokreta. Mussolini je svojedobno čak bio zagovornik i promicatelj marksizma, ali ga je kasnije napustio. Nacionalsocijalizam je i u svomu nazivu zadržao riječ socijalizam, kako bi što lakše pridobio njemačko radništvo. Ali oba ta pokreta su odbacivala kao lažne i nehumane i marksizam i liberalizam. Uz ostala stajališta, bili su protivnici razredne (klasne) borbe, zastupali su načela suradnje svih društvenih razreda i staleža u gospodarskomu životu države,

[252] Dr. Ante Pavelić: *Ustaše! Nama je sudba dosudila,* "Ustaša" - vjesnik hrvatskih revolucionaraca, listopad 1932., str. 1.

[253] Članak *"Poglavnik je govorio..."*, "Ustaša" - vjesnik Hrvatskog ustaškog pokreta, Zagreb, 16. siječnja 1944., str. 6.

ravnopravnost rada i kapitala i uređenje njihovih međusobnih odnosa na temelju društvene pravednosti i posredovanje države u društvovnim i gospodarskim sporovima između pojedinih društvenih skupina. Zadržali su posebničko (privatno) vlasništvo, ali se je pri njegovoj upotrebi moralo voditi računa o općim probitcima i o zaštiti položaja države i gospodarski slabijih osoba i skupina. Ostavljena je široka mogućnost posebničkoga poticaja (privatne inicijative), kojega se je držalo velikom stvaralačkom silom. Nad svim ovim vodila je nadzor država, pa se takav sustav naziva upravljanim (dirigiranim) gospodarstvom. Ustvari, sva su ta načela, što su ih oni zastupali u teoriji i primjenjivali u praksi, sadržana u korporativizmu i u papinskim enciklikama[254]. U organizacijskomu smislu fašizam i nacionalsocijalizam su se dosta udaljili jedan od drugoga. Fašizam je uveo i dobrim dijelom izgradio korporativni sustav, ali je korporacije pretvorio u tijela državne vlasti i time im oduzeo samoupravni i demokratski značaj, na čemu su počivali izvorni korporativizam i papinske enciklike. Nacionalsocijalizam se je izjasnio za staleško uređenje države, uklopivši pojedine staleške organizacije podpuno u sustav državne uprave i tako im je oduzeo posve korporativni značaj[255].

Podrijetlo Ustaškoga pokreta bitno je različito od fašističkoga i nacionalsocijalističkoga. Također mu je različita i društvena sredina u kojoj je djelovao, ali i izvori za oblikovanje stajališta o društvenim i gospodarskim odnosima. Njegovu jezgru činilo je pravaštvo, koje je oduvijek imalo negativan odnos prema socijalizmu i komunizmu i nikad se nije služilo tim imenima. U hrvatskim zemljama u to vrijeme osamdeset posto pučanstva sastojalo se je od seljaštva. Svi ciljevi Ustaškoga pokreta, pa i pogledi na društvovne i gospodarske odnose, sadržani su u Ustaškim načelima. Prema tim Načelima, *"seljaštvo je temelj i izvor svakoga života, pa je kao takvo prvi nosilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi"*. Svi pak *"stališi hrvatskoga naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu"* (točka 12.). *"Sva tvarna (materijalna) i duhovna dobra u hrvatskoj državi vlasništvo su naroda"*, koji je *"jedini vlastan njima raspolagati i njima se koristiti"*. Posebno je naglašeno, da *"prirodna bogatstva hrvatske domovine, napose njezine šume i rude ne mogu biti predmetom posebničke (privatne) trgovine"* i da *"zemlja može biti vlasništvo samo onoga, koji je obrađuje sam sa svojom obitelji, to jest seljaka"* (točka 13.). Naročito je značajna 14. točka Načela, prema kojoj *"temelj svake vrijednosti jest samo rad, a temelj svakog prava jest dužnost"* i da *"u hrvatskoj državi rad označuje*

[254] Dr. Juraj Šćetinec: *Socijalna organizacija fašizma*, Zagreb, 1935., str. 12.-17.; Isti: *Korporativni sistem fašizma*, Zagreb, 1939., str. 6.-13.; Isti: *Nacionalni socijalizam*, Zagreb, 1937., str. 34.-39. i 49.-54. te Papa Lav XIII.: Enciklika *"Rerum novarum"* i Papa Pio XI.: Enciklika *"Quadragesimo anno"*, obje u knjizi *"Sto godina katoličkoga socijalnog nauka"*, Zagreb, 1991., str. 1.-76.

[255] Dr. Juraj Šćetinec, djela navedena u bilj. 174., stranice iste.

stupanj vrijednosti svakog pojedinca i ima predstavljati temelj cjelokupnog narodnog blagostanja". U skladu s ovim točkama sadržano je u 16. točki Ustaških načela, da gospodarska snaga hrvatskoga naroda leži *"u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu hrvatske zemlje"*, a *"veleobrt, obrt, kućno rukotvorstvo i trgovina imaju biti ruka pomoćnica sveukupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu"* i trebaju poslužiti kao *"polje časnoga rada i vrelo dostojnoga života radnika, a ne sredstvo gomilanja narodne imovine u rukama glavničara (kapitalista)"*[256]. Ta Načela odgovaraju potrebama jedne izrazito poljoprivredne, seljačke sredine, za razliku od fašizma i nacionalsocijalizma, koji su odraz potreba industrijski razvijenih država. U Ustaškim načelima, pa ni u njihovu društvovnomu i gospodarskom dijelu, nema ni jedne jedine misli, koja ne bi bila sadržana u Starčevićevu nauku i, naravno, prilagođena prilikama političkoga trenutka, u komu su nastala. Taj nauk se protivi neobuzdanoj tržišnoj utakmici i razrednoj (klasnoj) borbi, rad mu je etička vrijednost i temelj blagostanja, a seljaštvo najplemenitiji dio naroda. Posebničko (privatno) vlasništvo je osnovica gospodarstva, ali pri njegovoj upotrebi mora se voditi računa o općim probitcima.[257] Nastao je prije papinskih enciklika, a pogotovu daleko prije fašizma i nacionalsocijalizma. Ustaška načela su samo sažetak Starčevićeva nauka, kojega su kasnije pravaški političari (Frank, Prebeg, Pavelić) i književnici (Kranjčević, Budak) svojim radom i književnim djelima dalje razrađivali i promicali. Tako se u programu Hrvatske stranke prava od 1. ožujka 1919., što su ga izradili dr. Vladimir Prebeg i dr. Ante Pavelić, zahtijeva sudjelovanje radnika u diobi dobiti poduzeća i osnivanje radničkih odbora, koji će zajedno s poslodavcima upravljati poduzećima. To je logična posljedica načela, što su ga zastupali, da su rad i kapital ravnopravni u stjecanju dohodka poduzeća. Godine 1920. Pavelić je, zajedno s još deset radnika, osnovao Hrvatski radnički savez[258]. Na Starčevićevu nauku, pravaškim političkim stajalištima nastalim na tomu nauku i Ustaškim načelima temeljio se je društvovni i gospodarski sustav u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koji je sadržajno bio podudaran s iznesenim korporativističkim učenjem i papinskim enciklikama, ali po postanku ipak izvorno hrvatski. No, u organizacijskom smislu bio je nedovršen. Stalo se je na početku njegove izgradnje. Izgleda, da su među najvišim hrvatskim državnim dužnosnicima o tomu postojala različita, suprotstavljena mišljenja. Dana 25. studenoga 1941.

[256] *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta,* u knjizi dr. Mate Ujevića: *Plodovi srca i uma,* Zagreb, 1941., str. 618.-620.

[257] Ivan Gabelica: *Društvovni nauk dr. Ante Starčevića,* u zborniku: "Starčević - znanstveni kolokvij o 180. obljetnici rođenja", Zagreb, 2004., str. 99.-111.

[258] Dr. Ante Pavelić: *Putem hrvatskog državnog prava (članci - govori - izjave 1918.-1929.),* str. 70.-76. i 95.

donesena je Odredba o osnutku staliških i drugih postrojbi u okviru Hrvatskoga ustaškog oslobodilačkog pokreta, a zatim još nekoliko propisnika o osnutku nekih staliških saveza. Kako su tada tvrdili najmjerodavniji ljudi na tomu području, prof. Aleksandar Seitz, koji je bio na čelu Glavnoga saveza staliških postrojbi, i dr. Vilko Rieger, ekonomist i stručnjak za ovu problematiku, hrvatsko *"društvovno zakonodavstvo i društvovne postrojbe još su u svojim početcima"*, odnosno usprkos svih poduzetih mjera *"ne može se reći da bi novi društvovni poredak bio kod nas već ostvaren. Naprotiv, on se nalazi istom u povojima i treba još mnogo toga učiniti, da bismo se njemu približili"*. To je, međutim, *"ovaj čas utoliko teško, jer se nalazimo u ratnim prilikama, kada je obično vrlo nezgodno doba za provođenje velikih društvovnih reformi"*[259]. Dakle, društvovni poredak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je bio provizorij, privremeno rješenje, nastalo u ratu, koje čeka svršetak rata, da bi se konačno oblikovalo. Sadržajno, to je bio izraz izvorne hrvatske društvovne misli, nastale daleko prije fašizma i nacionalsocijalizma, pa prema tomu i nezavisno od fašizma i nacionalsocijalizma.

6. Kako su izjavljivali najviši nositelji vlasti u njima, fašistička i nacionalsocijalistička država je autoritarna i totalitarna. Po modernomu ustavnom pravu, autoritarizam je *"naziv za režim u kome se osjetno-jača vlast egzekutive (vlade) na štetu parlamenta"*, što *"može ići tako daleko da se autoritarni režim pretvori u autokraciju, odnosno da se s njom podudara"*. Totalitarizam je pak *"doktrina ili politička praksa koja nalaže podpunu podređenost svih sfera društvenog djelovanja državi, službenoj ideologiji, određenoj političkoj organizaciji, grupi ili pojedincu na vlasti"*. Totalitarizam, *"razvijajući do apsurda primat ideološkog momenta, nastoji obuhvatiti sva područja društvenosti, kulturu, odgoj, umjetnost, pravo, želi ovladati pojedincem i obitelji, te sve podvesti pod funkciju države"*. To je, dakle, *"takav sistem vlasti, koji je izvan domašaja društvene kontrole"*[260]. Tijekom dva i pol desetljeća djelovanja fašizma u Italiji i nacionalsocijalizma u Njemačkoj državnopravni teoretičari su razvijali teoriju autoritarizma i totalitarizma, a za vrijeme svoje vladavine ti su je pokreti provodili u praksi. Kao bitna načela tih sustava vlasti spominju se za fašizam načelo hijerarhičnosti, a za nacionalsocijalizam načelo vodstva. Po hijerarhičnom načelu sva se *"državna vlast vrši preko niza organa, od kojih ima svaki određenu djelatnost, a svi niži organi moraju biti podređeni višima i moraju im se pokoravati"*. Nacionalsocijalizam tvrdi, da svi ljudi

[259] Aleksandar Seitz: *Put do hrvatskog socijalizma*, Zagreb, 1943., str. 89.; dr. Vilko Rieger: *Uvod u društvovnu politiku*, Zagreb, 1943., str. 67.-69., i Fikreta Jelić-Butić: *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977., str. 156.

[260] Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, sv. l., Zagreb, 1977., str. 334. i sv. 8., Zagreb, 1982., str. 261.-262.

nisu jednake vrijednosti, pa vlast treba povjeriti ličnostima *"velikoga znanja, snažne volje i neslomive odlučnosti koje mogu same određivati pravac rada i snositi za nj odgovornost"*. To su vođe u društvenomu životu. Na čelu države ili pokreta je vrhovni vođa, koji dolazi na to mjesto *"izravno putem plebiscita, a i odgovoran je izravno narodu"*, koji o tomu opet odlučuje plebiscitom. Taj vrhovni vođa postavlja ljude svoga povjerenja *"za vođe pojedinih grana političkoga, društvenoga, gospodarskoga i kulturnoga života"*, koji za svoj rad odgovaraju njemu. Oni opet postavljaju niže vođe, a svaki niži vođa odgovara svomu neposredno višemu vođi[261]. Dakle, bez obzira na različito obrazloženje načela hijerarhičnosti i načela vodstva, ona se u biti ne razlikuju.

Za razliku od fašizma i nacionalsocijalizma, Ustaški se pokret prije 10. travnja 1941. nikada nije deklarirao ni kao autoritaran ni kao totalitaran. U Ustaškim načelima, tomu temeljnom ustaškom programatskom dokumentu, nema ni traga ni autoritarizmu ni totalitarizmu, a niti bilo kakvoj ideologiji. Nema ga ni u Ustavu *"Ustaše - hrvatskog oslobodilačkog pokreta"* ni u ustaškim promidžbenim člancima ili spisima. Štoviše, iznoseći samo jedan jedini politički cilj i usredotočujući se isključivo na nj, a to je uspostava hrvatske državne nezavisnosti i njezina obrana, kada bude uspostavljena, svi ti dokumenti su već samim time po svomu sadržaju negacija totalitarizma. U tomu smislu se je izričito očitovao i sam vođa Ustaškoga pokreta. U jednomu letku izdanom godine 1937. dr. Ante Pavelić je izjavio: *"Ustaški pokret nije nastao niti je osnovan radi i u svrhu kakovih ideoloških maksima općenite naravi, nego kao revolucionarni pokret za oslobođenje hrvatskoga naroda ispod tuđeg gospodstva i za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske. Stoga nije nikada bila niti može u buduće biti zadaća toga pokreta, tratiti vrijeme i sile u raščišćavanju ideoloških pitanja, nego u praktičnom radu i borbi za postignuće postavljenoga cilja, postignuće koga je i uvjet za svaki život hrvatskog naroda"*[262].

Istina je, doduše, da je Ustaški pokret od svoga početka bio organiziran izrazito na načelu hijerarhičnosti. No, to nije bila posljedica prihvaćanja bilo kakve političke doktrine, nego nužna pretpostavka njegova opstanka. Djelujući strogo konspirativno, ilegalno, a služeći se uz to i oružanom silom za postignuće svoga cilja, on je morao biti na takav način organiziran, kako ne bi bio odkriven i onemogućen u radu. Stoga je u njegovim redovima zavedena vojnička stega i obveza bezuvjetne poslušnosti poglavniku, odnosno podređenih članova nadređenim dužnosnicima. To je pravilo u radu svih takvih i sličnih pokreta u svijetu, a ne dokaz pripadnosti bilo kojoj

[261] Dr. Juraj Šćetinec: *Socijalna organizacija fašizma*, str. 10.-12.; Isti: *Nacionalni socijalizam*, str. 40.-42.

[262] Bogdan Krizman: *Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978., str. 299.-300.

ideologiji, pa ni fašizmu ili nacionalsocijalizmu. Autoritarizam i totalitarizam, kako su prije definirani, koncepcija su o državnoj vlasti kao jednomu od tri konstitutivna elementa države. Prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske takve koncepcije Ustaški pokret nije imao. To izričito potvrđuje Pavelićeva poruka upućena u Hrvatsku 15. studenoga 1940., u kojoj se kaže: *"Što se tiče samoga uređenja države i uprave, sva se ta pitanja proučavaju i vrše se pripreme na svim područjima, tako da će se već u prvi čas prema mogućnostima moći provesti sve što je najažurnije"*[263]. Tomu ne proturječi Budakov članak *"Nekoliko misli o uređenju slobodne i nezavisne hrvatske države"*, što je objavljen, sigurno s Pavelićevim znanjem i odobrenjem, godine 1934., u kojemu se na romantičan način zagovara seljačka država na zadružnim, dakle demokratskim, načelima. Taj članak, koji i ne sadrži cjelovitu koncepciju vlasti, mogao je poslužiti samo za raspravu o toj problematici[264]. Tek uspostavom Nezavisne Države Hrvatske Pavelić je u više navrata isticao, da se hrvatska država izgrađuje na modernim načelima autoritarizma. Međutim, on je istodobno izjavljivao, da se ona izgrađuje i na nauku dr. Ante Starčevića i Stjepana Radića. No, najviše su se spominjala Ustaška načela kao temelj hrvatskoga državnog i društvovnog poredka. U govoru, što ga je održao 10. kolovoza 1941., prigodom pristupanja narodnih zastupnika Hrvatske seljačke stranke Ustaškomu pokretu, izjavio je,da su *"načela danas temelj hrvatske narodne i državne politike"*, na koja je on *"kao poglavar Nezavisne Države Hrvatske i prisegu položio"*[265], što je zaista odgovaralo istini. U tim Načelima nema nikakve natruhe ni fašizma ni nacionalsocijalizma, dakle ni autoritarizma. Autoritarno načelo suprotno je i nauku dr. Ante Starčevića i Stjepana Radića. Prema tomu, na samim ovim proturječnim izjavama nije moguće utvrditi pravnu narav državne vlasti u hrvatskoj državi. Potrebno je provesti raščlambu te vlasti, ali utvrditi i niz drugih činjenica, da bi se moglo zaključiti, je li ona zaista bila autoritarna i ako jest, zbog čega. Nedvojbeno je, da je u Pavelićevim rukama bila usredotočena najviša izvršna i zakonodavna vlast. Već je rečeno, da je za cijelo vrijeme trajanja Nezavisne Države Hrvatske na cijelomu njezinu području vođen totalan rat za njezino uništenje. Vođen je svim mogućim sredstvima iznutra i izvana. Vodili su ga njezini otvoreni neprijatelji, ali i formalni saveznici. Hrvatska se državna vlast nikada nije stabilizirala na cijelomu državnom području. U slučaju pogibelji za njihov opstanak u svim državama se događa, da osjetno jača izvršna vlast i da se ograničavaju ljudska prava i slobode. U Drugomu svjetskom ratu ta pojava

[263] Mijo Bzik: *Ustaška pobjeda*, Zagreb, 1942., str. 40.-44.
[264] Dr. Mile Budak: *Nekoliko misli o uređenju slobodne i nezavisne hrvatske države*, Godišnjak "Nezavisna Hrvatska Država" za 1934., Berlin, 1934., str. 127.-138.
[265] Dr. Ante Pavelić: *Govori od 5.4.1941. do 12.10.1941.*, Zagreb, 1941., str. 70.-73.

je zapažena i u državama s višestoljetnom demokratskom tradicijom, kojima nitko nije osporavao pravo na opstanak, pa su tako slani u zatočeništvo u Velikoj Britaniji politički neistomišljenici, a u Sjedinjenim Američkim Državama vlastiti državljani japanskoga podrijetla.

Ni jednoj tadašnjoj državi u svijetu nije bio toliko ugrožen opstanak kao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Stoga su i razlozi za jačanje izvršne vlasti i možebitna ograničavanja ljudskih prava i sloboda u njoj bili opravdaniji nego u bilo kojoj drugoj. Pa i danas u ustavima mnogih država (Hrvatska, Slovenija, Poljska, Češka, Njemačka, Finska itd.) postoje odredbe o ograničavanju ljudskih prava i sloboda u slučaju ratnoga stanja ili neposredne ugroženosti državne nezavisnosti. To neminovno vodi k jačanju izvršne vlasti i k autoritarizmu. Prije svoga odlaska u emigraciju Pavelić nije nikada pokazivao, a pogotovu se nije na njih pozivao, autoritarne tendencije u svomu političkom djelovanju. Bilo je upravo obratno. U programu Hrvatske stranke prava od 1. ožujka 1919., kojega je on, kako je već navedeno, suautor, stoji, da je hrvatska država *"republikanska, jer je demokratska"*, pa se zahtijeva *"za hrvatsku državu reprezentativno demokratsko pučko-republikansko uređenje"*, da vlast u hrvatskoj državi *"vrši narod po svojim zastupnicima putem Sabora izabranog temeljem općeg, jednakog, tajnog i proporcionalnog prava glasa..."*[266]. To je čisti sustav parlamentarne demokracije. Protiv njega se on ni u emigraciji nikada nije izjasnio. Postoje pak dokazi, da je Pavelić svoju zakonodavnu djelatnost držao privremenim rješenjem. Na to upućuje ne samo sazivanje Hrvatskoga državnog sabora za dan 23. veljače 1942., nego i njegov odgovor dr. Savi Besarroviću, koji mu je u ime Sabora 8. siječnja 1944. došao čestitati Novu godinu. Naglasivši, da su do tada stvoreni najpotrebniji uvjeti *"za život Nezavisne Države Hrvatske i njezinu organizaciju u borbi za opstanak"*, Pavelić je izjavio, da preostali dio zadatka leži na *"Državnomu vijeću i Hrvatskom državnom saboru, jer oni, kao zakonodavna tijela, imaju narodu i državi donijeti zakone, po kojima će moći živjeti na način, kako to dolikuje kulturnom narodu i kulturnoj zemlji"*, nadajući se, da će u idućoj godini Hrvatski državni sabor *"u suradnji s Državnim vijećem donijeti temeljni državni zakon - Ustav Nezavisne Države Hrvatske - po kojemu će biti osigurana pravna opstojnost i pravni život svih pripadnika Nezavisne Države Hrvatske bez razlike na vjeru i društvovne odnose"*[267]. Te riječi su, očito, dane u očekivanju, da će rat završiti povoljno za Nezavisnu Državu Hrvatsku, koja će u miru na drugim temeljima izgrađivati svoj pravni poredak. Ostvarenje toga cilja značilo je smanjen-

[266] Dr. Ante Pavelić: *Putem hrvatskog državnog prava (članci - govori - izjave 1918.-1929.)*, str. 70.-76.

[267] Članak *"Novogodišnje čestitke Poglavniku"*, "Hrvatski narod", Zagreb, 11.1.1944.

je njegovih ovlasti i slabljenje izvršne vlasti općenito, što je tendencija suprotna autoritarnomu načelu. Stoga se može vjerovati u iskrenost tvrdnji navedenih u memorandumu, što ga je hrvatska vlada 4. svibnja 1945. poslala feldmaršalu Alexanderu. U njemu stoji, da će *"u novoj situaciji nastaloj nakon iščeznuća pritiska velikih totalitarističkih susjeda"* Hrvatska *"s najvećom radošću pozdraviti demokratsku i ustavnu vladu"*, da *"na čelu hrvatske države ima biti predsjednik hrvatske republike"*, kojega *"treba izabrati narod pomoću općeg i tajnog prava glasa"* i da *"Hrvatska ima biti parlamentarna država u posjedu svih političkih sloboda (sloboda štampe, sastajanja, udruživanja i suradnje)"*[268]. Pogrešno bi bilo i pomisliti, da su Pavelić i ustaše prihvaćali ova politička stajališta silom prilika, kako bi se održali na vlasti. Uostalom, ta su stajališta posve podudarna s pravaškim programom od 1. ožujka 1919., pa se opravdano može vjerovati, da su to bila njihova istinska politička uvjerenja. Za njih je ipak jedino bila bitna hrvatska državna nezavisnost, toga se cilja nikada nisu odricali i u tomu nije moglo biti nikakva kompromisa, a kojekakove koncepcije o državnoj vlasti bile su im nebitne, što je Pavelić još 1937. u već spomenutomu letku izričito izjavio, pa su u tomu pogledu bili spremni i taktizirati i praviti kompromise. To potvrđuju i izjave još nekih visokih ustaških dužnosnika. Polazeći od tvrdnje, da je svaki čovjek *"netolerantan u onome, što mu je sveto"*, dr. Julije Makanec, kasnije ministar narodne prosvjete u hrvatskoj državnoj vladi, u listopadu 1942. se je zapitao, *"u čemu je ustaški pokret netolerantan"*, pa je odgovorio: *"Evo njegovih apsolutnosti: hrvatski narod je samosvojna jedinica, on zaslužuje nacionalnu slobodu, on mora imati svoju narodnu državu, u njoj nesmetano razvijati svoju osobnost i svoje stvaralačke snage te tako naći svoju sreću"*[269]. Danijel Crljen, pročelnik za promidžbu, bio je u ožujku 1943. još izričitiji: *"Doklegod bude u Engleskoj vladalo mišljenje, da treba obnoviti Jugoslaviju i pogaziti sve hrvatske težnje i zahtjeve, dotle će Hrvatska biti zakleti nepomirljivi neprijatelj Engleske bez obzira, da li po njoj haračе plutokrate, bjesne boljševici ili se bacila u naručaj autoritativnog režima"*[270]. Na suđenju u Zagrebu pred jugoslavenskim komunističkim sudom u jesen 1946. Erih Lisak, glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, izjavio je, da je Pavelić uvijek *"bio dosljedan u najvažnijoj točki ustaških načela, koja kaže, da hrvatski narod ima apsolutno pravo na svoju samostalnu i nezavisnu državu, i od toga nije nikada odustao. Da li sa Njemačkom ili Engleskom, da li autoritativna ili demokratska, to je svejedno"*[271].

[268] Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2., Zagreb, 1983., str. 362.
[269] Dr. Julije Makanec: *Duša pokreta*, "Hrvatska smotra" br. lo., Zagreb, 1942., str. 574.
[270] Danijel Crljen: *Zašto smo uz novi poredak?*, "Hrvatska smotra", br.3.-4., Zagreb, 1943., str. 258.
[271] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 1390.

Svi ovi primjeri nepobitno dokazuju, da Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska nisu prihvaćali autoritarno načelo kao svoj politički svjetonazor, a niti su se pri organizaciji državne vlasti ravnali tim načelom. Hrvatska je državna vlast bila organizirana u skladu s potrebama obrane mlade države, nastale revolucionarnim putom, protiv koje su mnogobrojni protivnici vodili totalni rat, želeći je uništiti. Povremeno Pavelićevo pozivanje na autoritarno načelo bio je samo pokušaj učvršćivanja novostvorene države kod sila Osovine, koje su joj stjecajem povijesnih okolnosti postale saveznicama, ali su joj i same svojom politikom podkopavale temelje. Ove iste činjenice dokazuju, da Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska nisu bili ni totalitarni. Za tu tvrdnju postoje još i drugi dokazi.

Obilježje je totalitarizma, da vlast nastoji podpuno ovladati ljudskom ličnošću, pa čini različite pritiske, izravno ili neizravno, na ljude, da stupe u jedino dopuštenu političku stranku, kako bi ih lakše mogla nadzirati. Ustaški pokret nije tako postupao. U svomu govoru učiteljima, održanom u Zagrebu 10. svibnja 1943., Pavelić je izjavio, da nitko ne će od njih tražiti, da budu članovi Ustaškoga pokreta, nego samo pravi članovi hrvatskoga naroda, kojega predstavljaju u borbi za narodnu prosvjetu i izobrazbu, da savjesno vrše svoju učiteljsku i hrvatsku dužnost i da im *"uvijek bude pred očima sigurnost i opstojnost Nezavisne Države Hrvatske"*[272]. Na sjednici Doglavničkoga vijeća 4. veljače 1944. Pavelić je rekao: *"Ustaša je svaki onaj tko hoće ovu državu i tko se ne bori protiv nje"*[273], dakle nije bitno pripada li formalno Ustaškomu pokretu ili ne pripada. Ništa se drugo ni od koga nije tražilo, nego samo da bude lojalan hrvatskoj državi, a to je zaista najmanji politički zahtjev, koji je mogao postaviti. Analiza društvenih zbivanja na umjetničkomu, znanstvenom, kulturnom, vjerskom i gospodarskom području pokazuje postojanje visokoga stupnja slobode i odsutnost represivnosti.

Obraćajući se govorom umjetnicima 26. studenoga 1941., Pavelić im je izrazio želju, da u svomu radu imaju *"ne samo podpunu slobodu, nego i najveću podporu hrvatske države i hrvatske državne vlade"*[274]. Navodeći obilje dokaza, akademik Dubravko Jelčić tvrdi, da je Ustaški pokret *"bio zavidno tolerantan na polju kulture"* i da *"nije gušio nego je zapravo poticao tu slobodu duha"*. Po njemu, *"kulturni život u NDH nije kreirala vlast, nije kreirala ni vlada ni njezine pristaše među kulturnim djelatnicima i stvaraocima, nego su ga doista kreirali svi koji su u njemu sudjelovali"*, pa čak i takvi *"za koje se znalo da su svoje simpatije poklonili drugoj*

[272] Članak *"Poglavnikov govor hrvatskim učiteljima"*, "Hrvatski narod", Zagreb, 11.5.1943.

[273] Dr. Lovre Sušić: *Bilješke sa sjednica Doglavničkog vijeća 1943.-1945.*, "Hrvatska revija, jubilarni zbornik 1951.-1975." München - Barcelona, 1976., str.183.

[274] Dr. Ante Pavelić: *Govori od 12.lo.1941. do 12.4.1942.*, Zagreb, 1942., str.21.-22.

strani, zapadnoeuropskoj građanskoj demokraciji", a dnevni su i tjedni književni časopisi tiskali *"sve hrvatske autore koji su ponudili svoje radove bez ikakve političke ili, pogotovu, ideološke selekcije"*[275]. Bez obzira na to koliko bio kritičan prema Ustaškomu pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, vrlo često i bez opravdana razloga, dr. Trpimir Macan morao je priznati, da pregled stranica tjednika "Spremnost", koji je izlazio u Zagrebu od 1942. do 1945., *"potvrđuje poznatu tvrdnju kako je u NDH postojala stanovita autonomija kulturnoga života"*[276]. Kakvo je stanje bilo na kulturnomu, tako je bilo i na umjetničkom i znanstvenom području. Isto je tako postojala sloboda vjere, o čemu će malo niže biti govora, a također i sloboda gospodarske djelatnosti u okviru upravljanoga (dirigiranog) gospodarstva, uvjetovanoga i ratnim okolnostima, s posebničkim (privatnim) vlasništvom kao temeljem.

7. Iako je izgledalo, da su Italija Lateranskim ugovorom 1929., a Njemačka konkordatom zaključenim 20. srpnja 1933. uredile svoje odnose sa Sv. Stolicom i osigurale slobodu vjere katolicima, ubrzo je s tim državama došlo do sukoba. Autoritarni i totalitarni režimi u Njemačkoj i Italiji, u skladu sa svojom naravi, nisu mogli dopustiti djelovanje katoličkih društava, koja ne bi bila podvrgnuta njihovoj vlasti. U Italiji su nastali progoni članova Katoličke akcije, kojoj je bila svrha *"obnova kat. života pojedinaca i društva, osiguranje prava Crkve i provođenje vjersko-moralnih načela i vrijednosti u društvenom, kulturnom i civilnom životu"*. U Njemačkoj je stanje bilo još i gore. Nacionalsocijalistički rasizam nije se mogao miriti s naukom Katoličke crkve, ni s kršćanstvom općenito, držeći ga tvorevinom židovstva, pa je udarao na same njegove temelje. Vrijeđalo se je Isusa Krista, zagovaralo osnivanje "Njemačke crkve", vraćanje na starogermansku religiju i panteizam, ugrožavala se je sloboda vjere, a umjesto toga se je snagom državne vlasti širio nacionalsocijalizam u školama. Crkva se je tomu suprotstavljala, pa su mnogi svećenici bili zatvarani, protjerivani sa svojih župa, a neki su završili i u sabirnim logorima. Takav odnos prema Katoličkoj crkvi papa Pio XI. osudio je u svojim enciklikama. Enciklikom *"Non abbiamo bisogno" ("Nije od potrebe")* od 29. lipnja 1931. osudio je progon Katoličke akcije, obožavanje države i totalitarizam u Italiji. U enciklici pak *"Mit brennender Sorge" ("S gorućom zabrinutošću")*, donesenoj 14. ožujka 1937., predmet osude bili su rasizam i ostala protukršćanska učenja nacionalsocijalizma[277].

---

[275] Akademik Dubravko Jelčić: *Kulturni život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,* "Časopis za suvremenu povijest", god. 27/1995, br. 3, Zagreb, 1995., str. 522.-523.

[276] Trpimir Macan: *Spremnost 1942.-1945.*, Zagreb, 1998., str. 126.

[277] Katolički list br. 33. od 13.8.1931., str. 397.-399., br. 34. od 20.8.1931., str. 409.-411., br. 35. od 27.8.1931., str. 421.-424., br 36. od 3.9.1931., str. 433.-434., br. 30. od 25.7.1935., str. 365.-367., br. 12. od 19.3.1936., str. 155., br. 27. od 2.7.1936., str. 351., br. 19. od 6.5.1937., str. 221.-224., br. 20. od 13.5.1937.,

Posve drugčije stajalište u vjerskim stvarima zauzimao je Ustaški pokret. On se je s poštovanjem odnosio prema vjeri u Boga i prema svećenstvu. Za nj je vjera temelj ćudorednoga života, bez čega nema napredka ni narodima ni državama. U 16. točki Ustaških načela izričito je propisano, da *"težište ćudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu"*[278]. Prema Propisniku o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše - hrvatskog oslobodilačkog pokreta" od 11. kolovoza 1942., taj pokret *"hoće i nastoji, da svaki njegov član, svaki pristaša i svaki pripadnik hrvatske narodne zajednice bude svjestan, da su temelj urednog, zdravog, zadovoljnog i sretnog života - vjera i obitelj"*, pa zato *"suzbija u narodu bezboštvo, psovku, kletvu, pijanstvo, nećudoređe, neslogu, laž i klevetu"*[279].

I u Službovniku ustaške vojske, donesenom još prvih godina postojanja ustaške emigracije, iskazuje se posebno poštovanje prema vjeri u Boga. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nisu snagom državne vlasti širena učenja, kojima bi se vrijeđao nauk bilo koje vjerske zajednice ili vjerski osjećaji građana. Vjeri je dano dostojanstveno mjesto u javnomu životu. Vjerske organizacije su mogle slobodno djelovati, a državna vlast je to djelovanje podupirala.

Nitko, pa ni jedan svećenik, nije bio proganjan zbog svoga vjerskog djelovanja, shvaćenog u najširem smislu riječi. Iznimka je u početku bio samo postupak prema pravoslavlju, jer je ono bilo u sastavu Srpske pravoslavne crkve, ali je kasnije, osnivanjem Hrvatske pravoslavne crkve, taj odnos bio izmijenjen. Naime, u pravoslavlje nitko nije dirao, ali se u hrvatskoj državi nije dopuštalo djelovanje Srpske pravoslavne crkve, koja je kao autokefalna crkva sa sjedištem u Beogradu stajala pod političkim utjecajem i nadzorom Srbije. Zato je dr. Ivan Ev. Šarić, vrhbosanski nadbiskup i vrstan poznavalac vjerskih prilika, s pravom mogao kazati, *"da nikada Katolička crkva nije bila toliko zaštićena i u svojim nastojanjima za širenje istine toliko zagarantirana"* kao za vrijeme Pavelićeve vladavine[280].

8. U shvaćanju pojma narod i država i njihova međusobnoga odnosa fašizam i nacionalsocijalizam su se bitno razlikovali, što je izazivalo posljedice i u njihovoj praktičnoj politici. Kada je riječ o narodu, prema Mussolinijevoj definiciji, *"ne radi se ni o rasi, ni o određenom geograf-*

str. 233.-235., br. 21. od 20.5.1937., str. 245.-247. i str. 254.-255., br. 22. od 27.5.1937., str. 257.-258., br. 39. od 23.9.1937., str. 469.-470., i br. 54. od 30.12.1937., str. 641.-642., te Zlatko Matijević, nav.dj., str. 229.

[278] *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta,* u knjizi dr. Mate Ujevića: Plodovi srca i uma, str. 618.-620.

[279] Narodne novine br. 180, Zagreb, 12.8.1942.

[280] Članak *"Ivan Ev. Šarić 1871.-1960., nadbiskup vrhbosanski"* (bez oznake pisca) u Zborniku "Ante Pavelić – 100 godina", Zagreb, 1995., str.186.

skom području (sc. kao bitnom elementu naroda) nego o skupini, koja se historijski perpetuira (neprekidno održava - op. I.G.), *o mnoštvu udruženom idejom, koja predstavlja volju za opstankom i moći: to je svijest o sebi, osobnost. Ta viša osobnost je narod, ukoliko je država".* Drugi put je opet rekao, da *"ne stvara narod države, kako je to uzimalo staro naturalističko shvaćanje, koje je služilo za osnovku piscima nacionalnih država XIX. vijeka, nasuprot država stvara narod, dajući puku, svjesnom svojega moralnog jedinstva, volju i efektivnu egzistenciju"*[281]. Takvo stajalište, vidi se, podpuno je subjektivističko, jer isključuje objektivne elemente, koji stvaraju narod. Za fašizam je država apsolutna vrijednost. Njezinoj snazi sve je podređeno. To je izraženo i u jednoj Mussolinijevoj krilatici, izrečenoj u njegovu govoru u milanskoj Scali godine 1925.: *"Sve u državi, ništa protiv države, ništa izvan države"*[282]. To je temelj fašističkoga imperijalizma, autoritarizma i totalitarizma. U fašizmu država ima primat pred narodom. Ona je pravna osoba naroda, a narod je konkretno biće, koje daje sadržaj i život državi. Dijametralno suprotno stajalište zauzimao je nacionalsocijalizam. On je narod shvaćao *"kao zajednicu ljudi iste krvi"*, dakle istoga podrijetla, *"koji borave na nekom teritoriju"*. To je isključivo biološka zajednica. Iz te zajednice *"proizlazi zajednički život, u kojemu se razvija isti jezik i ista kultura te svijest međusobne pripadnosti (narodna svijest)"*[283]. Ta krvna zajednica je rasa. Ona je temelj, nositelj svih duhovnih vrijednosti. Rase, u koje su ljudi podijeljeni, različite su po svojoj vrijednosti. Zavisno o tomu, postoje više i niže rase. Najviša je i najvrjednija arijska, nordijska ili teutonska rasa, prema tomu kako je tko zove. Najzastupljenija je u njemačkomu narodu. Ona je nositelj sve kulture i napredka

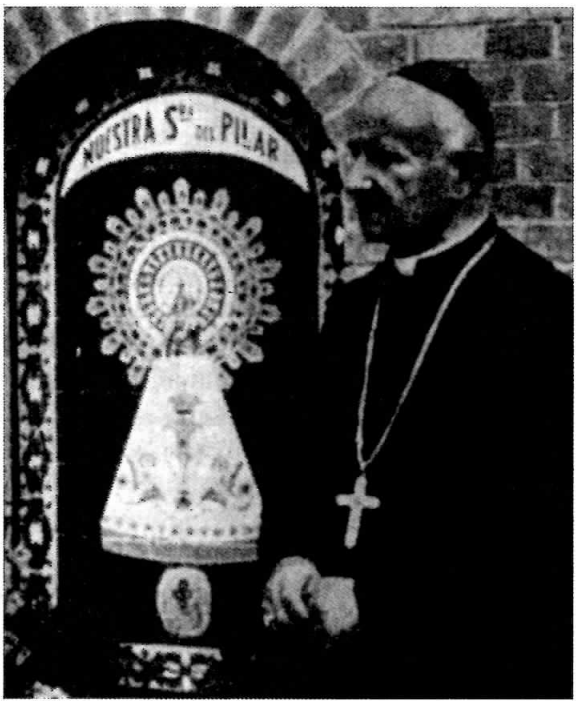

Dr. Ivan Šarić, vrhbosanski nadbiskup

[281] Dr. Juraj Šćetinec: *Socijalna organizacija fašizma*, str.7.
[282] Isto, str.8.
[283] Dr. Juraj Šćetinec: *Nacionalni socijalizam*, str.15.

i određena je, da gospoduje nad nižim, manje vrijednim rasama. Ako se hoće osigurati napredak kulture i cjelokupni razvitak čovječanstva, nužno je zabraniti biološko miješanje rasa, jer to miješanje dovodi do degeneracije sposobnije rase. To je najvažnija zadaća države. Nacija, rasa je, ustvari, sadržaj države, pa je po tomu nacija, rasa, koja je vječna, i važnija od države. Ako ne ispuni svoju zadaću zaštite rase, država je, po Hitleru, posve bezvrijedna: *"Mi oštro razlikujemo državu kao posudu i rasu kao njen sadržaj. Ova posuda ima svoj smisao samo tada, ako može zadržati i štititi sadržaj; u drugom je slučaju bezvrijedna. Prema tome, najviša svrha narodne države je briga za održanjem onih rasnih praelemenata, koji kao kulturni davaoci daju ljepotu i dostojanstvo uzvišenom čovječanstvu"*. Dakle, *"država ne predstavlja svrhu, nego sredstvo. Ona je svakako predpostavka za izgradnju više ljudske kulture, a nikako njen uzrok"*[284]. Među niže rase, po nacionalsocijalističkom učenju, spadaju ponajprije Židovi. Oni su najveća pogibelj za čistoću arijske rase, pa Hitler i ostali nacionalsocijalistički ideolozi gledaju u njima najveće neprijatelje, protiv kojih su donijeli niz zakona. Osim njih, pogibelj za rasu predstavljaju i osobe, koje boluju od neke nasljedne bolesti. Da bi takvim osobama spriječili stvaranje potomstva, zakonom su odredili njihovu sterilizaciju. Unatoč navedenim razlikama, oba su ova pokreta, fašizam i nacionalsocijalizam, fetišizirali narod i državu, kojima imaju biti podređene sve ostale društvene vrijednosti. Uz to, bez obzira što nije zastupao rasizam, i fašizam je polazio od tvrdnje, da su narodi nejednaki po svojoj vrijednosti, čime je opravdavao svoj imperijalizam.

Ovakva učenja fašizma i nacionalsocijalizma bila su posve strana slovu i duhu Ustaškoga pokreta. On nije poznavao nauk, da postoje narodi veće i manje vrijednosti ili sposobnosti i nikada ga nije propovijedao. Uostalom, on nije ni izgradio nikakvu svoju političku doktrinu o narodu i državi, nego je jednostavno polazio od činjenice, da postoji hrvatski narod, koji hoće svoju državu. Ta država, kako se je u više navrata izrazio Pavelić, a za njim i mnogi drugi visoki ustaški dužnosnici, *"nije sama sebi svrhom, nego je ona sredstvo za narodne svrhe"*, odnosno *"bit će i ostat će samo sredstvo, koje služi hrvatskom seljačkom i radnom narodu"* i slično[285]. Prema tomu, narod ima primat pred državom, koja je, ustvari, samo sinonim za slobodu i nezavisnost hrvatskoga naroda, što se kao zlatna nit provlači kroz sve ustaške javne izjave i novinske članke. Ustaše su se fanatično borile za hrvatsku državnu nezavisnost, to im je bio jedini politički cilj, ali nisu fetišizirali ni narod ni državu. Ako Ustaški pokret i nije izgradio svoju dok-

[284] Adolf Hitler, nav. dj., str. 168., 300., 3005., 306., 321., 335., 386., 393., 395.-397., 566. i dalje.

[285] Dr. Ante Pavelić: *Govori od 5.4.1941. do 12.lo.1941.*, str. 16., 22. i 58.

trinu o narodu, tim problemom se je bavila hrvatska znanost, u čemu su sudjelovale i osobe, koje su u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zauzimale istaknuto mjesto ne samo u kulturnomu (prof. Filip Lukas, dr. Kruno Krstić), nego uz to i u političkomu (prof. Stjepan Ratković, dr. Julije Makanec) životu hrvatskoga naroda. Svi se oni slažu u shvaćanju, da narod nije isto što i rasa, nego je nastao dugotrajnim povijesnim procesom, spajanjem i stapanjem raznovrsnih objektivnih i subjektivnih elemenata, ili, prema Makancu, to *"nije proizvod prirode, nego djelo povijesti i kulture"*[286]. To bi se moglo uzeti i kao službeno hrvatsko državno stajalište, jer su ga zastupali najviši državni dužnosnici i najviši predstavnici hrvatske kulture. Njime je stvarno odbačen rasizam, a izričito ga je odbacila i "Hrvatska enciklopedija" kao, nedvojbeno, najmjerodavniji glas hrvatske znanosti. U njoj je godine 1942. vrlo jasno i određeno izneseno stajalište, da su rasne teorije neznanstvene[287].

Usprkos tomu, jugoslavenski orijentirana historiografija tvrdi, da je Ustaški pokret i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i prije njezine uspostave zauzimao rasistička gledišta o pojmu narod i širio mržnju prema drugim rasama i narodima. Pri tomu se pozivaju na 11. točku Ustaških načela, na Pavelićev memorandum "Hrvatsko pitanje" i na nekoliko letaka, u kojima je sadržana poneka protužidovska nota. Kao što će se iz daljega raspravljanja vidjeti, takve su tvrdnje podpuno neosnovane. Pisci, koji tako karakteriziraju Ustaški pokret, namjerno ili nenamjerno polaze od neispravnoga pojma rasizam. Prema "Hrvatskoj enciklopediji", *"bit je rasizma uvjerenje da je neka rasa najbolja i najsposobnija, da po duševnim sposobnostima nadkriljuje ostale rase"*, pa je stoga pozvana, *"da upravlja svijetom i sudbinom ostalih rasa"*.[288]. Od rasizma treba razlikovati znanstvenu činjenicu, od koje se ne može pobjeći, da postoje različite ljudske rase.

Prema 11. točki Ustaških načela, *"u hrvatskim narodnim i državnim poslovima, u samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda"*. Ni najekstenzivnijim tumačenjem te ili bilo koje druge točke spomenutih načela, ili nekoga drugog ustaškog programatskog spisa, ne može se izvesti zaključak, da oni prihvaćaju rasizam, kako ga definira "Hrvatska enciklopedija". Uostalom, besmisleno je samo iz jedne rečenice izvoditi sud o postojanju izgrađene doktrine o nekomu pojmu. Bez obzira što su današnji narodi u svomu dugom povijesnom hodu nastajali miješanjem, stapanjem, sljubljivanjem raznih etničkih skupina, ipak se je to miješanje, sta-

[286] Dr. Julije Makanec: *Hrvatski vidici*, Zagreb, 1944., str. 89.
[287] Hrvatska enciklopedija, sv. IV., Zagreb, 1942., str. 355.
[288] Isto, str. 355.

panje ili sljubljivanje odvijalo oko jedne određene etničke skupine, koja je u pravilu davala i ime narodu, pa u svakomu narodu postoji rasna dominanta kao njegov bitni element, po kojoj se on razlikuje od drugih naroda. Zbog toga su i u hrvatskomu i u drugim jezicima za narod postojali i drugi izrazi, koji su izražavali tu stvarnost. To su riječi u hrvatskomu jeziku "puk", "rod", "krv", "pleme", "koljeno" itd., u latinskomu "populus" i "gens", a u francuskomu "peuple", "nation" i "race"[289]. Hrvatski pjesnik Juraj Baraković u 16. stoljeću u "Vili Slovinki" za šibenskoga ratnika Frana Dražoevića kaže, da je *"krvi hrvatske"* i žalosti se jer vidi *"razsap obćeni našega kolina"*. Spjev "Vilu Slovinku" u isto vrijeme hvali šibenski kanonik don Ivan Tonković, jer su u njoj Barakovićevi sugrađani, Zadrani, upoznali *"čistu hrvatsku krv"*. Ovakvih i sličnih primjera moglo bi se naći mnoštvo u hrvatskoj književnosti. Dana 28. lipnja 1918. Thomas Woodrow Wilson, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, izjavio je, da *"svi ogranci slavenske rase imaju se podpuno osloboditi od njemačke i austrijske vladavine"*. Premijer Velike Britanije Winston S. Churchill i nakon završetka Drugoga svjetskog rata kaže, da je Njemačka i iza Versailleskog ugovora *"predstavljala najveći homogeni rasni blok u Evropi"*[290]. Slične riječi upotrebljavali su u svomu novinstvu i Židovi u Hrvatskoj, da označe bitno svojstvo naroda, a sebe su nazivali rasom. Naime, za Hrvate i Srbe kažu, da su *"istoga plemena i krvi i od iskona istoga jezika"*, što je, naravno, netočno, a u rezoluciji donesenoj na velikomu zboru u Subotici 25. ožujka 1931. Židovi Bačke, Banata i Baranje izjavljuju, da im je *"data mogućnost da se otvoreno i slobodno"* deklariraju za ono što uistinu jesu, *"ne samo po svojoj religiji i rasi, nego i po svojoj nacionalnoj svesti, naime Jevreji"*[291]. Dakle, iz riječi *"tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda"*, sadržanih u 11. točki Ustaških načela, ne može se izvoditi zaključak, da je Ustaški pokret izjednačavao rasu i narod ili da je bio rasistički, jer je to bio u ono vrijeme uobičajeni način izražavanja u svijetu, pogotovu za isticanje istinske pripadnosti nekomu narodu, s tim da taj pokret nikada nije o svomu narodu pisao, da je rasa, što drugi, vidi se, jesu.

Na formulaciju cijele te 11. točke Ustaških načela utjecalo je tragično iskustvo, što ga je hrvatski narod doživio u prva dva desetljeća 20. stoljeća, kada se je na čelu najjače političke skupine u Hrvatskoj - Hrvatsko-srpske koalicije - raznim makinacijama našao Srbin Svetozar Pribićević. On je,

---

[289] Dr. Kruno Krstić: *Narod, država, nacionalizam,* "Hrvatska smotra", Zagreb, 1944., br. 11.-12., str. 421.

[290] Mihovil Kombol: *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda,* Zagreb, 1945., str. 190.-191.; Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske,* I. dio, Zagreb, 1990., str. 375.; *Winston S. Churchill, Drugi svetski rat,* sv. I. – *Bura se sprema,* Beograd, bez god., str. 6. (prema izvornome, VI. izd. iz 1964.)

[291] "Židov", glasilo za pitanje židovstva, Zagreb, 29.12.1922. i 27.3. 1931.

zajedno sa svojim istomišljenicima, u posljednjih nekoliko mjeseci 1918. i u nekoliko idućih godina podpuno zavladao Hrvatskom i vlast nad njom predao Aleksandru Karađorđeviću i Srbiji. Spomenutom točkom htjelo se je spriječiti, da Hrvatskom ponovno zavladaju nehrvatski ili s hrvatskim narodom nedovoljno asimilirani elementi, koji će je opet odvesti u katastrofu, kakva je nastupila 1. prosinca 1918.

Time nitko nije bio diskriminiran niti spriječen u svomu radu za Hrvatsku. Kako je izjavio sam Pavelić u već spominjanomu letku iz 1937., *"to znači, da zakone može stvarati samo narod po svojim zakonitim zastupnicima, a naravno da za rad na izvršenju zakona, jednom stvorenih tim zakonitim putem, nema nikakvih ograničenja"*, odnosno *"od rada u Hrvatskoj nije isključen nitko, napose ne od života u njoj, tko živi i radi u skladu sa narodnim interesima"*[292]. Tu misao, da nitko ne će biti diskriminiran zbog svoje vjere ili podrijetla, naravno pod predpostavkom da ne radi protiv hrvatskih nacionalnih i državnih probitaka, on je ponavljao i u mnogim drugim prilikama. U govoru Ukrajincima, održanom 14. kolovoza 1941., rekao je, da ih smatra *"jednakom braćom, tako da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imaju jednaka prava"* kao i *"hrvatski narod, napose hrvatsko seljaštvo"*[293]. Ističući ulogu Hrvatskoga državnog sabora u životu hrvatskoga naroda, u poslanici upućenoj tomu Saboru 23. veljače 1942. zaželio je, da Hrvatska bude dom, *"u kome nalazi mogućnost uljuđenoga života svaki gost, u kome nalazi utočišta svatko, koga bilo kakova nepogoda ili nesreća nuka, da ostavlja svoje ognjište i da traži krova, rada i kruha, za se i za svoje potomke"*[294]. O osobama, koje nisu Hrvati, a žive u Hrvatskoj, govorio je i na skupu hrvatskih učitelja u Zagrebu 10. svibnja 1943., poželjevši, da im *"u našoj zemlji bude dobro"*, da uživaju *"sva prava čovjeka, sva prava državljanina"*, uz obećanje da će Hrvatska svakoga od njih prigrliti. Svakomu će se, kazao je, *"u našoj zemlji osigurati život, osigurati mogućnost rada"*. Zato neka nitko takav *"ne bude u bojazni, neka ne bude u strahu, nego neka bude siguran svoga opstanka i svoga kruha, ako bude hrvatsku zemlju i hrvatske državne zakone poštivao, i ako bude na dobro hrvatske zemlje i hrvatskoga naroda radio"*, bile su njegove zaključne riječi. Učitelje, koji nisu hrvatske narodnosti, a budu časno ispunjavali svoju dužnost, izjavio je, da će državna *"vladavina nagraditi, kao i svakog Hrvata"*[295]. U svomu pak govoru, što ga je održao 7. siječnja 1944., dakle na 15. obljetnicu osnutka Ustaškoga pokreta, istakao je, da *"nitko od nas ne želi niti će ni pokušati, da bilo koga u našoj*

[292] Bogdan Krizman: *Pavelić i ustaše*, str. 299.-300.
[293] Dr. Ante Pavelić, nav. dj., str. 74.-75.
[294] Isto, str. 51.
[295] Članak *"Poglavnikov govor hrvatskim učiteljima"*, "Hrvatski narod", Zagreb, 11.5.1943.

zemlji asimilira" i da *"svakoga, tko u našoj zemlji živi, a tko Hrvat nije, želimo poštivati, želimo ljubiti i učiniti dionikom svih naših dobara"*[296]. No, Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska nisu se zaustavljali na ovim miroljubivim i humanim izjavama, nego su u skladu s njima poduzimali i određene konkretne političke korake. Tako je, na primjer, odredbom Ministarstva unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske od 14. svibnja 1941., br. 2661, određeno, da se Crnogorci *"imadu smatrati pripadnicima jednog prijateljskog naroda"* pa se prema tomu *"mogu slobodno kretati i obavljati svoje poslove, te dobivati namještenje, iako su pravoslavni"*. Također je takav prijateljski odnos bio prema Macedoncima i Bugarima. Pa u samomu vrhu hrvatske državne i vojničke vlasti, ili društvenoga života uopće, bio je znatan broj Srba, Židova i pripadnika drugih stranih naroda, od kojih se neki čak nisu ni rodili ni odrasli u Hrvatskoj, kao što su Narcis pl. Jeszensky, ustaški pukovnik, i Jimmy Lyggett, izbornik hrvatske boksačke reprezentacije, inače američki Crnac[297]. Svi ovi konkretni slučajevi i izjave čine jednu cjelinu s 11. točkom Ustaških načela, a oni nedvojbeno potvrđuju, da Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska nisu bili ni nacionalno isključivi ni ksenofobični, a ni rasistički usmjereni. Ovim se ne želi poricati, da su se na hrvatskomu državnom području događale ratne strahote, koje su pogađale sve njegovo pučanstvo, bez obzira na njihovu vjersku i narodnosnu pripadnost i političko uvjerenje. Utvrđivanje uzroka i opsega tih strahota prelazi okvire ove knjige, pa se zato ovdje o njima ne će raspravljati. Međutim, već sada se može izreći tvrdnja, bez bojazni da će je objektivna povijesna znanost demantirati, da je težište hrvatske državne represije bilo usmjereno prema rušiteljima hrvatske države.

Pisanje memoranduma "Hrvatsko pitanje" Pavelić je završio 28. listopada 1936., a zatim ga je uputio Trećemu Reichu. U njemu se, između ostaloga, tvrdi, da se *"u Hrvatskoj nalazi skoro sveukupno novčarstvo i gotovo sva trgovina"*, te sveukupno novinstvo u židovskim rukama. Židovstvo se kao element podpuno odan jugoslavenstvu i jugoslavenskom državnom jedinstvu označava kao jedan od četiri neprijatelja Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta, a time i hrvatske državne nezavisnosti. Kako je u središtu kritike upravo taj memorandum[298], potrebno se je ukratko osvrnuti na nj i na odnos Židova prema borbi hrvatskoga naroda za slobodu. Već na početku valja naglasiti, da svaki antisemitizam ili antijudaizam nije nužno

---

[296] Članak *"Poglavnik je govorio..."*, "Ustaša" - vjesnik Hrvatskog ustaškog pokreta, Zagreb, 16. siječnja 1944., str. 6.

[297] Članak *"Crnogorci u Hrvatskoj uživaju punu slobodu"*, "Hrvatski narod", Zagreb, 27.5.1941., i Leksikon "Tko je tko u NDH", Zagreb, 1997., str. 172. i 244.-245.

[298] *"Dr. Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje"*, priredio Ivo Bogdan, Zagreb, 1942., str. 25.-26.; Dr. Fikreta Jelić-Butić, nav. dj., str. 24.; Ivo Goldstein–Slavko Goldstein: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001, str. 96.-97., i Bogdan Krizman: *Pavelić i ustaše*, nav. dj. str. 241.

i rasizam. U monarhističkoj Jugoslaviji je hrvatski narod bio politički, kulturno, gospodarski, vjerski i na svaki drugi način obespravljen, pa čak nije bilo priznato da postoji kao narod. U gomilama je bio zatvaran, batinan i, pogotovu za vrijeme šestosiječanjske diktature, ubijan, pa nije smio ni spominjati vlastito nacionalno ime ili upotrebljavati svoju zastavu. Zbog toga se je on kroz cijelo vrijeme postojanja te države borio protiv nje, ne priznajući ni Vidovdanski ustav ni stanje stvoreno šestosiječanjskom diktaturom.

Elementarna je bila dužnost Židova solidarizirati se s patnjama i opravdanim težnjama hrvatskoga naroda, među kojim su živjeli i svoj kruh zarađivali. U to vrijeme tek oko petnaestak posto Židova bili su tzv. asimilanti, deklarirajući se Hrvatima ili Jugoslavenima, a ostali, njih oko osamdeset i pet posto, bili su pristaše cionizma, dakle židovskoga nacionalizma. To proizlazi iz rezultata izbora za Gradsko zastupstvo grada Zagreba. Ti rezultati su reprezentativni, jer je u Zagrebu tada živjela gotovo jedna petina svih Židova s područja buduće Nezavisne Države Hrvatske, a na tim izborima su nastupali sa svojom posebnom listom. Godine 1920. cionistička lista dobila je oko 60 posto židovskih glasova, godine 1921. oko 72 posto glasova, godine 1925. oko 88 posto glasova, a godine 1927. oko 82 posto glasova Židova[299]. Nažalost, ni od ovih preostalih petnaestak posto nisu svi podupirali hrvatske nacionalne težnje. Dio njih se je priključio komunistima ili drugim jugoslavenskim, pa čak i srpskim, odnosno srbijanskim političkim strankama, i djelovao protuhrvatski. Osobito je fatalna bila uloga komunista, čiji će utjecaj u židovskomu društvu nakon 1932. godine početi naglo rasti. Cionisti su od 1917. pa do podkraj ožujka 1941. izdavali u Zagrebu novine "Židov", koje su bile njihovo glavno glasilo na području cijele Jugoslavije. Stoga su politička stajališta iznesena u "Židovu" ustvari stajališta apsolutne većine Židova u hrvatskim zemljama. U tim novinama za gotovo dvadeset i pet godina izlaženja nema ni jednoga članka o gospodarskoj pljački hrvatskih zemalja, što bi u normalnim prilikama moralo i Židove pogađati, a kamoli o progonu Hrvata. Od svoga prvog broja "Židov" prihvaća jugoslavensko političko stajalište. U mjesecu rujnu 1917., kada se još nije ni znalo da će Jugoslavija biti stvorena, u njemu piše, da taj *"list hoće da bude tribina židovskog naroda Jugoslavije"*, jer *"židovski narod Jugoslavije treba"* takovu tribinu. U njemu se u tim godinama nalazi posebna rubrika pod nazivom *"Vijesti iz jugoslavenskih zemalja"*[300]. Židovski su predstavnici s oduševljenjem prihvatili rad na stvaranju Jugoslavije i pozvali svoje sunarodnjake, da *"svaki, prema svojim silama, što više doprinese za Narodno vijeće SHS"*, a kada je ona stvorena, poslali su

[299] "Židov" od 1.4.1920., 15.12.1921., 15.5.1925. i 9.9.1927.
[300] "Židov" od 16.9.1917., 16.4.1918. itd.

oduševljene brzojavne pozdrave regentu Aleksandru i jugoslavenskoj vladi[301]. Prihvaćajući državni centralizam i nacionalni unitarizam, u "Židovu" je pozdravljeno donošenje Vidovdanskoga ustava, iako je on izglasovan suprotno volji hrvatskoga naroda, koji je bio sveden na razinu plemena. Naime, prema članku *"Ustav je izglasan"*, objavljenom u "Židovu", *"država treba da zna samo za građane, a ne smije da zna za plemenske, rasne, vjerske diobe i takmičenja"*[302]. Za dr. Aleksandra Lichta, istaknutoga židovskog prvaka iz Zagreba, Srbija je, kako on, u svojoj općinjenosti njome, 1923. piše u članku *"Političko opredjeljivanje"*, Pijemont Jugoslavije, ona je *"bila istinski demokratska i istinski širokogrudno - snošljiva"*. U srpskomu vojniku je vidio *"pobjednika iza herojskoga stradanja, gdje ulazi u širu otadžbinu kao zaštitnik reda, bdijući da mu anarhija ne razori djelo pobjede"*. Ali, prema Lichtu, tomu vojniku, koji je *"ujedinio troimeni narod, nijesu političari i državnici dali"*, da *"rasije cijelom državom sjeme, niklo na tlu seljačke Srbije: sjeme široke seljačke snošljivosti"*. Zato je *"zmajsko sjeme plemenskih, nacijskih, vjerskih i klasnih razdora, niklo u rasadištima jedne oborene države"*, dakle Austro-Ugarske, *"rasijalo se i širilo korov na sve strane"*[303]. Aluzija je vrlo jasna: ovaj hvalospjev Srbiji istodobno je optužba Hrvata, što se bore - za svoju slobodu. Inače, "Židov" je koristio svaku priliku, da piše hvalospjeve kralju Petru I. i kralju Aleksandru i ostalim članovima dinastije Karađorđevića, istodobno odobravajući njihovu politiku. Tako, npr., kralja Petra I. je nazivao *Velikim, Herojem, Oslobodiocem* i sl. Kralja pak Aleksandra je proglasio *"zaštitnikom malih i slabih"*, što mu je tobože pribavilo *"ljubav i odanost sviju podanika"*. U tomu *"Kralju, koji se sav predao službi naroda"*, kako je povodom kraljeva rođendana u prosincu 1933. pisao "Židov", *"Jugosloveni nalaze i svoga vođu koji će brod"*, misli na Jugoslaviju, *"provesti kroz sve bure i kroz sve klisure"*. U tim hvalospjevima se je ponekada znalo izgubiti svaki osjećaj za mjeru, pa se je otvoreno, javno i sa zanosom veličalo njegovo velikosrpstvo, kao što je to bilo neposredno nakon marseilleskoga atentata, kada se je pisalo, da su *"u njemu oličene sve naslijeđene odlike po kojima je i On, poput njegovih pređa, bio istinski Vođ naroda, koji će mu obnoviti Dušanovo carstvo i, više od toga, izvesti ga iz teritorijalne i duhovne rasparčanosti u htijenje i ostvarenje Njegova jedinstva"*[304]. I tako dalje u nedogled. Kao što je "Židov" odobravao i sve ostale Aleksandrove političke postupke, tako je bilo i sa šestosiječanjskom diktaturom, bez obzira na hrvatske živote, koji su pali kao žrtva te diktat-

[301] "Židov" od 23.10.1918. i 17.1.1919.
[302] "Židov" od 1.7.1921.
[303] "Židov" od 9.2.1923.
[304] "Židov" od 23.8.1921., 8.6.1923., 20.1.1928., 15.12.1933. i 12.lo.1934.

ure. U članku *"Dani slavlja"*, objavljenom krajem lipnja 1934., povodom 20. obljetnice prenošenja kraljevske vlasti na kralja Aleksandra, opravdavano je uvođenje diktature međusobnim stranačkim borbama, koje su *"upropaštavale blagostanje i budućnost Kraljevine"*, pa je *"odlučnim zahvatom Kralja Aleksandra bilo spašeno jedinstvo i opstanak Jugoslavije, sagrađene na stoljetnim nadama i mnogostrukim žrtvama nebrojenih generacija"*. Iako je svakomu odmah bilo jasno, da je cilj te diktature skršiti odpor hrvatskoga naroda protiv tuđinske vlasti, što su svakodnevni događaji potvrđivali, prema tvrdnjama iznesenim u "Židovu" *"zahvat Kralja Aleksandra 6. januara 1929. razlikuje se od mnogih drugih evropskih diktatura i vanparlamentarnih vladavina time što cilj toga zahvata nije bio u jednostranom socijalnom usmjerivanju državnog života, u ugušenju i tlačenju izvjesnih narodnih redova i staleža u korist samo nekih privrednih grupa, nego jedino u političkom razbistrenju državnih odnosa, zamućenih partijskim borbama, hranjenim preživjelim plemenskim sentimentima, poticanim često od neprijateljskih vlasti"*. Naravno, diktatorima su uvijek krivi drugi. Govoreći o *"preživjelim plemenskim sentimentima"*, pisac je i nehotice priznao, da je cilj diktature uništiti postojeće narode u korist velikosrpstva. Krajnje je bio licemjeran, kada je pisao, da ta diktatura omogućuje u Jugoslaviji *"slobodan društveni razvitak i socijalno takmičenje svih konstruktivnih snaga"*. Međutim, on je sigurno dobro poznavao stanje i raspoloženje u židovskim redovima, pa mu treba vjerovati, da u tomu tobože *"tihom, ali plodnom radu svagdje učestvuju i jevrejski građani Kraljevine"*[305]. O uvođenju šestosiječanjske diktature slično se je pisalo u "Židovu" i nekoliko dana nakon marseilleskoga atentata u posebno tiskanomu kraljevu životopisu, u kojemu se je opravdavao njegov nasilnički čin od 6. siječnja 1929.[306] Sve u svemu, hrvatski su Židovi svakom zgodom, na mnoštvo načina, pokazivali, da čvrsto stoje uz Jugoslaviju i da prihvaćaju lažni jugoslavenski mit, prema kojemu je 1. prosinca 1918. *"ostvaren davnašnji san i ideal najvećih i najbistrijih političkih duhova Srba, Hrvata i Slovenaca: ujedinjenje u okviru jedne državne cjeline"* i da je u začetku Jugoslavije bila *"misao o slobodi, o toleranciji, o građanskim, vjerskim i ljudskim slobodama"*[307], kako je zanosno pisalo u "Židovu" povodom 20. obljetnice stvaranja Jugoslavije. U svezi s ovim, potrebno je upozoriti na jednu činjenicu: Židovi u svijetu su običavali u Palestini zasaditi šumu i nazvati je imenom nekoga svog narodnog velikana ili pripadnika stranoga naroda, osobito zaslužnoga za židovstvo. Da bi se što više iskazala ljubav i poštovanje prema dinastiji Karađorđevića, Savezno vijeće Saveza

[305] "Židov" od 29.6.1934.
[306] "Židov" od 12.10.1934.
[307] "Židov" od 2.12.1938.

cionista Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca zaključilo je početkom prosinca 1927. da se u čast kralju Petru I. u Palestini zasadi Šuma Kralja Petra Velikoga Oslobodioca. U prosincu 1934. Savez cionista je odlučio, da se zbog istih razloga, također u Palestini, ali u blizini Nazareta, zasadi Gora Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja[308]. No, bitno je drugčiji bio njihov odnos prema onim Židovima, koji su radili i borili se u korist hrvatskoga naroda i zbog toga stradavali. Takvi su bili izopćenici među Židovima. Tu se naročito misli na poznate pravaške političke prvake dr. Josipa Franka, dr. Ivicu Franka i dr. Aleksandra Sachsa-Petrovića, koje u "Židovu" nazivaju izdajicama, odnosno osobama poznatima po zlu[309].

Ovakva stajališta donosila su Židovima političku i materijalnu korist. Naime, i nakon proglašenja šestosiječanjske diktature židovskim političkim i športskim udrugama dopušten je nesmetan rad, dok su hrvatske bile zabranjene. Židovska vjerska prava bila su zakonom uređena, pa im je tako bila osigurana sloboda ispovijedanja vjere. Hrvatima kao pretežno katoličkomu narodu ni to nije bilo zajamčeno, jer konkordat sa Svetom Stolicom nikada nije bio ratificiran. Poznato je, da se je jugoslavenski režim služio i gospodarskim sredstvima u težnji, da skrši hrvatski odpor svojoj politici. Uz ostalo, išao je svjesno za uništenjem hrvatskih tvrtki i prenošenjem kapitala u Beograd. Kao primjer za to najbolje može poslužiti stanje u bankarstvu. Kada je stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb je bio središte novčarstva u državi. U njegovim bankama nalazilo se je oko četrdeset posto ukupnoga posebničkog (privatnog) kapitala. Pribrojivši ovomu i ostale hrvatske gradove, to je sačinjavalo njegovu premoćnu apsolutnu većinu. Državnom politikom prouzročen je godine 1931. slom mnogih hrvatskih novčanih zavoda i prenošenje novčarstva u Beograd kao njegovo središte[310]. Koliko je državna vlast izravno pomagala židovski kapital zbog njegove političke povezanosti s velikosrpskim krugovima, teško je sa sigurnošću reći. Ali mu je pogodovala i privilegirala ga samim time, što ga nije svjesno uništavala kao hrvatski. To je svakako bio jedan od razloga, da se je, prema nekim procjenama, oko 65 posto kapitala u Jugoslaviji nalazilo u židovskim rukama[311]. Te činjenice i cjelokupna, već opisana, protuhrvatska politika velikoga dijela cionistički raspoloženoga židovstva u Jugoslaviji izazvala je nezadovoljstvo u hrvatskim narodnim redovima. U memorandumu "Hrvatsko pitanje" ta poli-

[308] "Židov" od 20.1.1928. i 14.12.1934.
[309] "Židov" od 10.4.1921. i 29.12.1922.
[310] "Židov" od 1.3.1929.; Alojzije Stepinac: *Pismo Bogoljubu Jevtiću 1.4.1935.*; Ferdo Čulinović: nav. dj., str. 289.-293.; Ivan Mužić, nav. dj. str. 41., 185.-195. i 202.-204., i Rudolf Horvat, nav. dj., str. 483.-484.
[311] Holm Sundhaussen: *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941-1945*, München, 1983., str. 244.-245.

tika je konkretno navedenim činjenicama potvrđena. Činjenice, koje su navedene u njemu, podudarne su s mnogim člancima sadržanim u glasilu "Židov". Prema tomu, taj memorandum nije nikakav programatski antisemitski spis, nego predstavka, kojom se Ustaški pokret obraća jednoj suverenoj državi, upoznajući je sa svojim političkim stajalištima i ciljevima i sa stanjem u svojoj domovini, želeći zadobiti njezinu naklonost i izići iz političke izolacije, koja mu je nametnuta nakon marseilleskoga atentata. Kako se židovstvo, koliko se može suditi po javnim istupanjima njegovih predstavnika, nikada nije desolidariziralo s protuhrvatskim režimom ili se na bilo koji način ogradilo od njega, nego ga je hvalilo i podupiralo, ono se je u hrvatskoj javnosti s razlogom moglo doživljavati kao strano tijelo i neprijatelj hrvatske državne nezavisnosti. Iznošenje takvoga shvaćanja u "Hrvatskomu pitanju" i poneke protužidovske note u nekoliko letaka nisu nikakav dokaz za antisemitizam ili antijudaizam, ako se pod tim misli na mržnju prema nekomu narodu, a pogotovu nisu dokaz za rasizam. To je bila prirodna, normalna i očekivana reakcija ugroženoga naroda na postupke, kojima mu se je dovodio u pitanje opstanak. Brakovi nekih ustaških prvaka sa Židovkama dokazuju, da taj pokret nije bio opterećen rasizmom. Odnos Ustaškoga pokreta prema Židovima nedvosmisleno je razjasnio Budak, kada je, izdajući tjednik "Hrvatski narod", u lipnju 1939. napisao: *"Tjednik 'Hrvatski narod' nije i ne će biti antisemitsko glasilo, ali isto tako ne će nikada voditi ničiju, pa ni židovsku nego samo hrvatsku narodnu politiku. Mislim, da je ovo posve jasno i da mora zadovoljiti svakoga Židova."*[312]. Takvo snošljivo stajalište, u komu nema ni trunka antisemitizma ili rasizma, bilo je, nažalost, izmijenjeno u praktičnoj politici za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. O tomu, dakle, i o razlozima promjene te politike, govorit će se u idućemu dijelu knjige. Da je do donošenja rasnoga zakonodavstva došlo pod inozemnim, sigurno njemačkim, pritiscima, za sada će se navesti samo svjedočanstvo bl. Alojzija Stepinca, kojemu je teško poricati istinoljubivost. Na ispitivanju pred OZN-om u Zagrebu 20. svibnja 1945. on je izjavio, da je prigovorio Paveliću zbog rasnih zakona, zahtijevajući od njega, da ukine *"tu sramotu, koja sigurno nije nikla iz hrvatske duše"*, na što mu je Pavelić odgovorio: *"Jasno je, konačno i moja supruga nije čiste arijske rase, pa prema tome nije taj zakon izašao po našoj namisli i volji"*[313]. Ovim je sve rečeno. Ali ni tada se političke mjere protiv Židova nisu opravdavale rasnim teorijama. Neke su opravdavane njihovim navodno nesocijalnim ponašanjem u društvu, a neke su donešene zbog njihova sudjelovanja ili zbog osnovane sumnje da sudjeluju, odnosno da bi mogli sudjelovati u subverzivnoj djelatnosti protiv države, s tim

[312] Dr. Mile Budak: *Poruka prijateljima*, "Hrvatski narod" br. 20., Zagreb, 22.6.1939., str. 2.
[313] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1, str. 57.

da je u mnogim od tih podhvata bio vidljivo izražen njemački pritisak. Na tim čimbenicima se je temeljila i antisemitska promidžba. No, bez obzira zbog čega su donošene, te antisemitske mjere nisu provođene ni sustavno niti na svim područjima državnoga života. One su zahvaćale samo jedan njegov dio. U odgojnomu sustavu najjasnije dolaze do izražaja vrijednosti, koje dugoročno promiče neki politički sustav. Hrvatska mladež je od najranije dobi bila odgajana u ljubavi prema svim ljudima, bez obzira na njihovu rasnu, narodnu, vjersku ili političku pripadnost. To je negacija svakoga rasizma i ksenofobije. Dokaz je za tu tvrdnju, između ostaloga, i "Molitva" u početnici za prvi razred pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojoj su ovi stihovi:

"O moj Bože dragi,
malen ti se molim;
pouči me, kako
da sve ljude volim..."[314]

Dakle, izuzevši antisemitizam, koji mu je bio nametnut za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i kojemu su se hrvatske državne vlasti otimale, koliko god su to mogle, Ustaški pokret nije imao ni jedne dodirne točke s fašizmom i nacionalsocijalizmom. Svaka eventualna sličnost je prividna, jer potječe iz bitno različitih motiva i u bitno različitim okolnostima. Na to je mislio i prof. Aleksandar Seitz, visoki hrvatski državni dužnosnik, kada je u Karlovcu 8. kolovoza 1943. izjavio, da je pogrešno *"naš vladavinski sustav prosuđivati po tome, kako se on očituje u ovako teškim prilikama"*, misleći pri tomu sigurno na rat[315]. Sve će to potvrditi i drugi dokazi, koji se navode.

Emigriravši iz Hrvatske u siječnju 1929., Pavelić je otišao u demokratsku Austriju, a ne u fašističku Italiju, i nastanio se je u Beču, odakle je namjeravao povesti borbu za rušenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i za uspostavu slobodne i nezavisne hrvatske države. Tek kada je 25. rujna 1929. izgnan iz Austrije, otišao je preko Njemačke u Italiju, s kojom ga, očito je, nisu vezale nikakve posebne, pa ni ideološke simpatije. U svomu političkom radu povezivao se je sa svima onima, za koje je mislio, da mu mogu ili da su mu spremni pomoći u rušenju jugoslavenske države i oslobođenju hrvatskoga naroda, bez obzira na njihova ideološka shvaćanja. U tu svrhu odmah nakon stvaranja te države počeo je održavati stalne sveze sa skupinom hrvatskih časnika u Beču (Sarkotić, Duić,

[314] *"Moj dom"*, početnica i čitanka za I. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb, 1941., str. 88.
[315] Aleksandar Seitz, nav. dj., str. 269.

Perčević), koji su opet bili povezani s austrijskim i mađarskim političkim krugovima. Godine 1927. osobno se je povezao 26. lipnja s Italijom, 29. listopada s Mađarskom, a početkom prosinca s Unutrašnjom makedonskom revolucionarnom organizacijom (VMRO), kojoj je stajao na čelu Vančo Mihajlov. Dana 19. travnja 1929. došao je s Gustavom Perčecom u Sofiju, na poziv Makedonskoga nacionalnog komiteta, s kojim je sutradan, 20. travnja, u mjestu Banki, kraj Sofije, podpisao sporazum o zajedničkoj borbi za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku i Macedoniju. Slične sporazume podpisao je u ime Ustaškoga pokreta 17. ožujka 1933. u Budimpešti s Kosovskim komitetom, kojega je predstavljao Hasanbeg Priština, a 24. srpnja 1933. u Zürichu s Mađarskom revizionističkom ligom, u ime koje je nastupio dr. Tibor Eckhardt. Međutim, nacionalsocijalistička Njemačka je sustavno progonila ustašku emigraciju i onemogućavala joj rad. Dr. Branimir Jelić tvrdi, da ga je Gestapo pozivao i zatvarao *"bar četrdeset do pedeset puta, a od toga u toku jedne godine"* bio je dvadeset pet puta zatvoren i osam puta je stupio u štrajk glađu[316]. O onemogućavanju ustaške djelatnosti govore i njemački diplomatski dokumenti. U pismu, što ga je njemački državni tajnik dr. Lammers poslao 30. studenoga 1933. Rosenbergu, poglavaru vanjskopolitičkoga ureda NSDAP-a, u kojemu se traži, da dužnosnici NSDAP-a ne ometaju zabranu izlaženja ustaških novina, izričito stoji: *"Reichskanzler je, kako znate, iz ideoloških razloga protiv bilo kakvih pomaganja i podupiranja emigranata"*. U okružnici njemačkoga Ministarstva vanjskih poslova, poslanoj raznim njemačkim poslanstvima 27. i 29. listopada 1934. u svezi s marseilleskim atentatom, također se izričito tvrdi: *"Hrvati nisu nikada primili nikakve financijske pomoći od bilo kojeg njemačkog ureda. Naprotiv, njemačka i jugoslavenska vlada surađivale su uvijek protiv hrvatskih emigranata"*[317]. I sama Italija je prema ustašama dvolično postupala. Kada god je mislila, da se može sporazumjeti s Jugoslavijom, zabranjivala je rad Ustaškoga pokreta, a ustaše je, uključivši i samoga Pavelića, zatvarala, slala u zatočeništvo i raseljavala po Italiji, tako da ne mogu doći u svezu jedan s drugim. Prema tomu, niti su Pavelić i Ustaški pokret najprije i isključivo tražili oslonac u fašističkoj Italiji i nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, niti su im ga ove širokogrudno davale. Bilo je upravo obratno.

Po dolasku u emigraciju Pavelić se je najprije, krajem srpnja godine 1929., obratio svjetskoj demokratskoj javnosti spisom *"Uspostava hrvatske države trajan mir na Balkanu"*. Spis je tiskan u New Yorku. U njemu je u kratkim crtama upoznao tu javnost s međusobnim odnosima Hrvata i Srba,

[316] Dr. Branimir Jelić: *"Političke uspomene od jeseni 1923. do proljeća 1948"*., u knjizi: *"Političke uspomene i rad dr. Branimira Jelića"*, priredio dr. Jere Jareb, Cleveland, 1982., str. 134.

[317] *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića,* str. 224.-230.

položajem hrvatskoga i ostalih nesrpskih naroda pod srbijanskom vlašću, bezuvjetnim zahtjevom hrvatskoga naroda za državnom nezavisnošću, što je ujedno jamstvo mira na Balkanu, a time i u Europi, jer Srbija svojom šovinističkom i imperijalističkom politikom prema svim susjednim državama predstavlja trajnu pogibelj za taj mir[318]. Dana 1. rujna iste godine uputio je apel Društvu naroda u Genevi, kojim ga upoznaje s nasiljima srbijanskih vlasti nad hrvatskim narodom, mogućnošću izbijanja oružanoga sukoba između Hrvatske i Srbije, ako se hrvatskomu narodu ne omogući ostvarenje prava na samoodređenje i odlučnim zahtjevom, *"da oboružana snaga kraljevine Srbije isprazni hrvatske zemlje, kako bi Hrvati opet mogli u miru urediti svoju državu"*, odklanjajući ujedno od hrvatskoga naroda odgovornost za posljedice, koje bi mogle nastati izbijanjem sukoba[319]. Nekoliko godina kasnije on se je opet, objavljivanjem spisa *"Ekonomska obnova podunavskih zemalja"*, obratio svjetskoj, dakle i demokratskoj, javnosti. U njemu ističe, da je ekonomska obnova Podunavlja nemoguća bez političkoga rješenja, a toga opet nema bez uspostave slobodne i nezavisne hrvatske države.[320] U međuvremenu su se sa sličnim zahtjevima oglasile i hrvatske udruge iz inozemstva i to "Hrvatski savez" iz Serainga, u Belgiji, 3. studenoga 1931.[321], "Hrvatski domobran" iz Buenos Airesa 31. srpnja 1932.[322] i Liga za oslobođenje Hrvatske iz San Francisca 27. studenoga 1932.[323] Sve su te udruge bile usko povezane s Ustaškim pokretom. "Hrvatski savez" se je svojim zahtjevom obratio Društvu naroda, a Liga za oslobođenje Hrvatske senatskom odboru za vanjske poslove i državnomu tajniku Sjedinjenih Američkih Država, ministrima vanjskih poslova Velike Britanije, Njemačke, Francuske, Italije, Bugarske, Mađarske i Austrije i senatoru Kalifornije s molbom, da se ta stvar iznese pred svjetski forum, što je u ono vrijeme moglo značiti samo Društvo naroda. Na sve ove apele, prosvjede, rezolucije i predstavke Društvo naroda i svjetska demokratska javnost ostali su gluhi. Tek nakon svega toga, kada je i Italija započela pregovore o zaključenju sporazuma s Jugoslavijom, a Pavelić, izišavši iz zatvora, kao i ostale ustaše stavljen u zatočeništvo i pod strogi redarstveni nadzor, zbog čega je zaprijetila propast Ustaškomu pokretu, on se je memorandumom "Hrvatsko pitanje" obratio nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. No, i ona je držala, da joj je korisnije prijateljstvo s Jugoslavijom, pa se na taj memorandum i na hrvatske težnje sve do podkraj ožujka 1941. nije ni

[318] Dr. Ante Pavelić: *Uspostava hrvatske države trajan mir na Balkanu,* II. izdanje, Madrid, 1998., str. 31., 37., 38., 40., 42., 45.

[319] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 447.-451.

[320] Dr. Ante Pavelić: *Ekonomska obnova podunavskih zemalja,* HDA, Fond 1561, serija 013.0.4., kutija 23, omotnica 12, str. 1556.-1562.

[321] "Grič", evropski prilog "Hrvatskog domobrana", Buenos Aires, 5.12. 1931.

[322] Isto, 8.10.1932.

[323] Isto, 7.1.1933.

osvrtala. Pavelić se je i na drugi način pokušao izbaviti iz izolacije, koju mu je nametnula Italija. U veljači 1937. htio se je, tobože radi specijalističkoga pregleda, prebaciti u Švicarsku, *"ali su Talijani odbili njegov zahtjev da posjeti 'medicinskog' specijalista u Genèvi"*.[324] Kada je riječ o spisima *"Uspostava hrvatske države trajan mir na Balkanu"* i *"Ekonomska obnova podunavskih zemalja"*, uočljivo je, da je Pavelić u njima doslovno slijedio način razmišljanja dr. Eugena Kvaternika. Kao što je Kvaternik pokušao zainteresirati Francusku za hrvatski problem i dobiti njezinu pomoć za uspostavu nezavisne hrvatske države, u promemoriji princu Jérômeu Napoleonu od 20. svibnja 1864. je dokazivao, da je nezavisna hrvatska država uvjet slave i veličine Francuske, tako je sada Pavelić u spomenutim spisima tvrdio, da je nezavisna hrvatska država jedino jamstvo mira, sigurnosti i napredka ne samo na Balkanu, nego i u cijeloj Europi[325]. Dakle, Pavelić i Ustaški pokret su u emigraciji težište svoje promidžbene djelatnosti usmjerili baš prema demokratskim državama i organizacijama, želeći zadobiti ponajprije njihovu naklonost, ali bez uspjeha. U tomu su slijedili hrvatske uzore, a nisu kopirali tuđe.

Gotovo od početka svoje djelatnosti Ustaški se je pokret izričito ograđivao od fašizma i nacionalsocijalizma. Tako je Ante Valenta, tajnik "Hrvatskoga domobrana" za Južnu Ameriku, pisao godine 1935. *"da domobranstvo nema ništa zajedničkog ni sa fašizmom, ni s komunizmom, ni s kapitalizmom, ni sa klerikalizmom"*[326]. "Hrvatski domobran" je naziv, pod kojim je Ustaški pokret djelovao u Sjevernoj i Južnoj Americi. Pavelićeva izjava iz već spominjanoga letka iz 1937., da *"Ustaški pokret nije nastao niti je osnovan radi i u svrhu kakovih ideoloških maksima općenite naravi, nego kao revolucionarni pokret za oslobođenje hrvatskoga naroda ispod tuđeg gospodstva i za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske"*, ustvari je ograđivanje i od fašizma i od nacionalsocijalizma. Pavelić se je izričito ogradio od fašizma i u jednoj svojoj poruci u Hrvatsku godine 1938., u kojoj je rekao, da se treba *"u svakoj djelatnosti i radu služiti ustaštvom, a pobijati neprijateljski protivnički manevar, kojim oslobodilačku borbu i borce nastoje okrštavati sa frankovstvom, fašizmom i drugim imenima, želeći tako kod neupućenih kompromitirati ljude i djela"*[327]. Tvrdeći da fašizam i nacionalsocijalizam odgovaraju samo duši talijanskoga, odnosno njemačkoga naroda, od tih ideologija se je

[324] James J. Sadkovich: *Italian Support for the Croatian Separatism 1927-1937,* New York-London, 1987., str. 289.

[325] Franjo Bučar: *Promemorija Eugena Kvaternika,* Zagreb, 1936., str. 36., 38., 40., 44., 47.-48.

[326] Ante Valenta: *Tumač načela "Hrvatskog domobrana",* Buenos Aires, 1935., str. 50.-51.

[327] Dr. Ante Pavelić: *Temeljne misli o ustaškom radu,* "Ustaša", vjesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, Zagreb, 2.1.1944., str. 3.-4.

ogradio i Budak, kada je 1939. napisao, da *"nitko ne bi uspio, da kod sebe uvede bilo fašizam bilo nacizam, jer ni jedna ni druga nauka ne odgovara duši nijednog drugog naroda"*, pa su zbog toga, a ne zbog protivljenja vlasti propali pokušaji osnivanja tih pokreta kod drugih naroda.[328] Ali jugoslavenski orijentirana hrvatska historiografija, koja se je bavila ovom problematikom, tvrdi, da se je Pavelić knjigom "Strahote zabluda", objavljenom 1937. u Italiji, deklarirao za fašistički sustav[329]. To ne odgovara istini. U "Strahotama zabluda" Pavelić se bavi teorijom i praksom komunizma, kao najvećega ljudskog zla, pa se pita, kako mu se suprotstaviti. U suprotstavljanju komunizmu, po njemu, fašizam i nacionalsocijalizam su uspješniji od liberalne demokracije, koja omogućuje njegovo širenje. Inače, on ta tri sustava potanko ne analizira pa se i ne opredjeljuje ni za jedan od njih[330].

Inače, mnogi istaknuti ustaški dužnosnici krajnje su se negativno izražavali o fašizmu i nacionalsocijalizmu. Dr. Julije Makanec je pisao, da je *"fašizam pogazio slobodu pojedinca"* i da će neki narodi *"morati u krvi natrag osvajati slobodu, koje su se u teškim trenucima svoga kolektivnoga života odrekli"*[331]. Prof. Ivo Oršanić, kasnije upravni zapovjednik Ustaške mladeži, isticao je, da su svi nositelji totalitarizma (komunizma, fašizma, nacionalsocijalizma) *"nosioci zla i zločina"* i da je svaki totalitarizam *"negacija životnoga smisla, i prema tome apsurd"*[332]. Dr. Vilko Rieger, neko vrijeme pročelnik za promidžbu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, tvrdio je, da *"sva tri sistema, nacionalni socijalizam, fašizam i komunizam, nose despotske oznake, oni su diktatorski i autokratski"*, da nitko nema pravo svoj društveni poredak drugomu nametati, pa ni komunisti, fašisti i nacionalsocijalisti, i da je hrvatski narod protivan svakoj diktaturi.[333] Franjo Nevistić, sigurno jedan od najpoznatijih ustaški orijentiranih sveučilištaraca uoči Drugoga svjetskog rata, iznosio je stajalište, da *"njemački rasizam, koji je osnov cijelom naziranju nacionalsocijalizma i koji prožima duboko cijeli pokret, znači negaciju kulturne strane fašizma, negaciju momenata spiritualnosti i religioznosti"*, pa se poziva na ruskoga filozofa Berdjajeva, i tvrdi, da je nacionalsocijalizam gori i od komunizma, a fašizam mu opet *"svojom težnjom za socijalnim unitarizmom i totalita-*

---

[328] Dr. Mile Budak: *Susret revolucija: boljševičke, fašističke i nacističke,* "Hrvatski narod", Zagreb, 21.9.1939., br. 33., str. 1.

[329] Dr. Fikreta Jelić-Butić, nav. dj., str.24.-25.; Bogdan Krizman, nav. dj., str. 309., i Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str. 94.

[330] Dr. Ante Pavelić: *Strahote zabluda,* Zagreb, 1941., str. 249.-273.

[331] Dr. Julije Makanec: *Ličnost u današnjem svijetu,* "Hrvatsko kolo", knj. XIX., Zagreb, 1937., str. 236.

[332] Ivan Oršanić: *Problem totalitarizma,* "Hrvatska smotra", Zagreb,1937., br. 5.-6., str. 302. i 305.

[333] Dr. Vilko Rieger: *Naš društveni poredak,* "Hrvatska smotra", br. 11., Zagreb, 1937., str. 627.-628.

rizmom, pa svojim nekim supsidijarnim rekvizitima", koji se *"uza nj redovno pojavljuju (militarizam, ekspanzivnost itd.), prijeti opasnošću da prekorači granice svoga socijalnog poziva na štetu lične slobode, koja je prvi preduvjet ljudske sreće uopće"*[334]. Takva shvaćanja bila su općenito raširena u ustaškim redovima, pa je to moralo izazvati nezadovoljstvo s Ustaškim pokretom šačice hrvatskih nacionalsocijalista, predvođene Stjepanom Bućem i Slavkom Govedićem, koja je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pokušala osnovati nacionalsocijalističku stranku, ali su hrvatske državne vlasti to onemogućile, a kolovođe te zamisli su redarstveno nadzirale.[335]

Neprijateljstva između ustaša i tih nacionalsocijalista nisu se iscrpljivala samo u tomu. Izgleda, da je ponekada među njima dolazilo i do fizičkih obračuna, koji su završavali smrću. Tako Hans Helm, njemački policijski attaché u Hrvatskoj, javlja svojoj središnjici u Berlinu, da je 6. kolovoza 1942. ubijen *"na ulici u Zagrebu Wilhelm Hamp, Folksdojčer i pripadnik Hrv. nac. socij. partije, od strane agenata ustaške policije"*. Izričito tvrdi, da je *"u pitanju političko umorstvo, pošto su članovi ove, od Slavka Govedića rukovođene partije, zauzimali stav protiv tada postojećeg režima"*. Većina njih *"sarađivala je obaveštajno tesno sa nemačkim ustanovama"*, a naročito sa samim Helmom[336].

Dakle, Ustaški pokret nije bio ni fašistički ni nacionalsocijalistički, nego izvorno hrvatski i osloboditeljski. To potvrđuje i činjenica, da je papa Pio XI. svojim enciklikama osudio komunizam, fašizam i nacionalsocijalizam, a njegovu nasljedniku papi Piju XII. i nekim kardinalima u Vatikanu dostavljena su Ustaška načela u latinskomu prijevodu, ali na njih nisu stavljene nikakve primjedbe, izuzevši kardinala Fumasoni-Biondija, prefekta Kongregacije za nauk vjere, komu su se Načela *"svidjela te ih je s velikim zanimanjem pomno pregledavao i čitao"*[337]. Također se je i bl. Alojzije Stepinac drugčije držao prema Ustaškomu pokretu, nego prema fašizmu i nacionalsocijalizmu.

3.5.2. Stepinac i Ustaški pokret

Cijelim Stepinčevim Dnevnikom rasute su misli, da su komunizam, nacionalsocijalizam, fašizam, liberalizam i masonerija zlo za čovječanstvo. Zavisno o političkim prilikama i događajima, on jednom posebno ističe

---

[334] Franjo Nevistić: *Naša kulturna orijentacija*, "Almanah hrvatskih sveučilištaraca", Zagreb, 1938., str. 89.-90.

[335] Bogdan Krizman: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980., str. 178., 316. i 328.-338.; *Izvještaj ustaškoga poručnika Perice Zelića*, HDA, Zbirka izvornih dokumenata NDH, III.-78.

[336] HDA, Arhiv Hansa Helma, kut. 12, f. 132.

[337] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i Ustaške "NDH" str. 51., 61. i 69.-72.

pogibelj od masonerije i liberalizma, a drugi put od nacionalsocijalizma ili pak od fašizma, ali komunizam mu je uvijek najveće zlo za ljudski rod. Za ovo bi se moglo navesti mnoštvo primjera, ali za odnos prema nacionalsocijalizmu i fašizmu dovoljan je za sada samo jedan. Zajedno s još nekim hrvatskim biskupima Stepinac je od 3. do 12. studenoga 1938. posjetio *ad limina apostolorum* Sv. Oca Pija XI. O njegovu razgovoru s papom Nežić je, između ostaloga, zabilježio: *"Iz sveg razgovora vidio je nadbiskup, da je danas nacionalsocijalizam i fašizam osim boljševizma najgora stvar u očima sv. Oca"*[338]. To je bilo i u njegovim očima, jer je on uvijek kao odani sin Katoličke crkve nepokolebljivo slijedio stajališta Sv. Stolice.

Budući da je Ustaški pokret djelovao tajno, Stepinac za dugo vremena nije stupio u dodir s njegovim predstavnicima niti je donosio sud o njemu. Hrvatsku seljačku stranku, koja je djelovala najprije polulegalno, a zatim posve legalno, držao je stanovito vrijeme jedinim političkim predstavnikom hrvatskoga naroda. S njezinim se je prvacima, osobito s Mačekom, često susretao. To je bilježio u svomu Dnevniku, u kojemu su sadržane i njegove ocjene o njihovu ponašanju i djelovanju. Bez obzira što se je sav posvetio životu i radu Crkve i nije htio pripadati ni jednoj političkoj stranci ili pokretu, on je pomno pratio političke prilike u Hrvatskoj, jer je to zadiralo u život njegovih vjernika, pa ni njemu, kao ni predstavnicima inozemnih država u tadašnjoj Jugoslaviji, nije moglo ostati nezapaženo političko raspoloženje hrvatskoga naroda. Što su se Hrvatska seljačka stranka i Maček svojom politikom više približavali srpskim, pogotovu srbijanskim političkim krugovima, to se je hrvatski narod sve jače udaljavao od njih i bivao sve nezadovoljniji njihovom politikom, priklanjajući se Ustaškomu pokretu, koji je tako sve više rastao i postajao sve značajniji politički čimbenik. Hrvatski se narod nije zadovoljavao nikakvim polurješenjima, kao što su autonomija, federacija ili konfederacija u okviru Jugoslavije. On je htio živjeti u punoj slobodi u svojoj samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi, za što se nisu borili Maček i Hrvatska seljačka stranka, ni bilo tko drugi, nego jedino Ustaški pokret pod vodstvom dr. Ante Pavelića. Pad popularnosti Hrvatske seljačke stranke i istodobno porast ugleda Ustaškoga pokreta naročito su bili vidljivi nakon stvaranja Banovine Hrvatske.

Ove političke promjene u hrvatskomu narodu uočili su, kako inozemni diplomatski predstavnici, tako i domaći političari u tadašnjoj Jugoslaviji. Sir Donald Campbell, britanski poslanik u Beogradu, sredinom kolovoza 1940. u svomu izvješću je javljao, da *"u Hrvatskoj situacija nije sasvim jasna, ali izgleda da dr. Maček donekle gubi podršku zbog razočaranja*

[338] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Papa naslućuje rat"*, Zagreb, 12.6.1990., str. 65.

među njegovim sljedbenicima koja rezultira iz političke suradnje u vladi sporazuma u kolovozu 1939." i da frankovci uz tobože aktivnu talijansku podršku donekle napreduju[339]. Dva mjeseca kasnije, dakle sredinom listopada iste godine, Campbell je opet u svomu izvješću tvrdio, da *"Hrvati počinju sumnjati u djelotvornost Sporazuma"* zbog pretjeranih zahtjeva svojih vođa, koji tako *"olakšavaju posao talijanskim zaštitnicima"*, kako on to zlobno kaže, *"Pavelićeve propagande koja napada samo načelo Sporazuma i nastoji postići odvajanje od Srbije, dok dr. Maček pomalo gubi podršku"*[340]. Prema izvješću njemačkoga diplomata Ulricha von Hassella, što ga je poslao svojoj vladi sredinom studenoga 1940., *"Maček kao sadašnji vođa Hrvata saglasio se sa zajedničkom državom"*, ali je *"zbog ulaska u vladu izgubio na terenu u odnosu na separatiste"*[341], dakle ustaše. Kako tvrdi prof. Boban, još *"podkraj studenog 1939. njemački povjerenik u Jugoslaviji izvještavao je o jakoj unutrašnjoj opoziciji protiv Mačeka, koju čini nacionalistička grupa oko Pavelića"*, koja *"postavlja mnogo veće zahtjeve, do samostalne hrvatske države"*. Po mišljenju istoga povjerenika, navodi dalje Boban, *"Pavelićeva grupa ima mnogo pristalica, naročito među omladinom"*[342]. Lane, američki poslanik u Beogradu, kaže Boban, *"izvještavao je da frankovačka aktivnost na selima protiv Mačeka nije bez uspjeha, ali se vjeruje da Maček i dalje ostaje neosporni vođa HSS"*[343]. Slično su o političkim prilikama u Hrvatskoj odpravniku poslova slovačkoga poslanstva u Beogradu govorili slovenski političari dr. Fran Kulovec i dr. Miho Krek[344], ali i dr. Anton Odić, šef Mačekova kabineta[345]. Dakle, iz svih tih izvješća jednoglasno proizlazi, da Mačekov utjecaj u hrvatskomu narodu opada, a Pavelićev i ustaški raste. Dio tih izvješća naglašava, da porast Pavelićeva i ustaškoga utjecaja nije takav, da bi mogao ugroziti vodeći položaj Mačeka i Hrvatske seljačke stranke u hrvatskomu narodu. Prema tim tvrdnjama valja biti krajnje oprezan, jer potječu od osoba, koje su bile vrlo zainteresirane za opstanak Jugoslavije. Stepinčev Dnevnik pruža daleko više podataka o političkim prilikama u Hrvatskoj, nego li izvješća inozemnih diplomatskih predstavnika. Bl. Alojzije Stepinac je svakodnevno bio u dodiru s ljudima iz svih hrvatskih društvenih slojeva, s njima je razgovarao i te razgovore i događaje su on ili njegov ceremonijar, a od 28. ožujka 1941. i njegovi tajnici, sustavno unosili u Dnevnik. Kako nije pripadao ni jednoj političkoj stranci ili pokretu, a Dnevnik je pis-

[339] Ljubo Boban: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.* sv. 2., Zagreb, 1974., str. 355.
[340] Isto, str. 167.
[341] Isto, str. 153.
[342] Isto, str. 186.
[343] Isto, str. 186.
[344] Isto, str. 187.
[345] Isto, str. 270.

an za vlastitu upotrebu, a ne za javnost, njegovi podatci o političkim previranjima u hrvatskomu narodu daleko su cjelovitiji i objektivniji. Značajno je za taj Dnevnik, da iz njega neprekidno proizlazi Mačekov paničan strah, da će mu vodeći politički položaj preoteti ne samo Ustaški pokret nego čak i Katolička crkva. No, njegova nagodbenjačka politika, koja ga je često dovodila u nemoguć položaj, neminovno je, barem što se tiče Ustaškoga pokreta, k tomu vodila. Opisujući kako je 5. siječnja 1937. Stepinca posjetio dr. Ilija Jakovljević, urednik "Hrvatskoga dnevnika", glasila Hrvatske seljačke stranke, koji se je došao tobože zanimati, kako stoji stvar sa zaključenjem konkordata, dr. Nežić je zabilježio, da su nadbiskup i on posumnjali, da bi to bio pravi razlog njegova dolaska, pa su zaključili, *"da se ili 'Hrv. Dnevnik' kao takav ili (ako je došao u ime dra Mačeka ili Selj. Stranke) boje vrlo druge hrv. grupe Starčevićanaca koji iz dana u dan dobivaju sve više na terenu"*. Potrebno je napomenuti, da se pod izrazima starčevićanci, frankovci, hrvatski nacionalisti i separatisti, koji se ponekada susreću u Stepinčevu Dnevniku čak jedan uz drugi, razumijevaju sljedbenici dr. Ante Pavelića, pa time i pripadnici Ustaškoga pokreta, bez obzira jesu li ili nisu položili ustašku prisegu. Dakle, iz Nežićeve se zabilješke vidi, da su ustaše već prije toga počele u narodu brojem naglo rasti. Riječi *"koji iz dana u dan dobivaju sve više na terenu"* nikako se ne mogu drugčije shvatiti. Nežić uz to bilježi i svu težinu Mačekova položaja, u koji se je doveo svojom politikom: *"Jasno je da je situacija za Mačeka vrlo teška: Ako se odluči za ulaz u vladu, pogibelj je da će ga minirati frankovci i starčevićanci, ako pak nejde* (ne ide - op. I.G.), *nema izgleda da bi pasivnom politikom mogao što postići budući se Stojadinović nagodio manje više sa svim susjednim državama"*[346].

Nažalost, Maček je nastavio s politikom spašavanja Jugoslavije, pa su samo zbog toga srbijanski političari pristali na stvaranje Banovine Hrvatske kao na privremeno rješenje, dok ne mine ratna pogibelj. Razumljivo je, da je to morao platiti daljim padanjem svoga ugleda u narodu. Naime, 28. srpnja 1937., dakle nešto više od dvije godine prije nastanka Banovine Hrvatske, u Dnevniku je zapisano, da se je Hrvatska seljačka stranka *"zamjerila hrvatskoj inteligenciji"*, pa se je *"dobar dio Hrvata, a napose omladine okupio oko radikalno - hrvatske ideologije"*, odnosno *"da se mladež zanosi dr. Antom Pavelićem"*[347]. Umjesto da iz ovakvoga raspoloženja među narodom izvuče potrebne zaključke i promijeni politiku, Maček je ustrajao na svomu političkom putu, što je kasnije dovelo do Banovine Hrvatske i obrane Jugoslavije u Drugomu svjetskom ratu. Uz to je bio isključiv

[346] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Pravda ili veleizdaja"*, Zagreb, 19.12.1989., str. 64.

[347] HDA, MUP DOS 301681, kutija 3, omotnica 36, str. 17.

prema drugčijemu političkom mišljenju, pa je povodom toga 17. ožujka 1938. navedeno u Dnevniku, *"da HSS teško podnosi bilo kakvu kritiku svoga rada, što sigurno nije najbolji znak, da su prilike tamo zdrave"*[348]. Kako je već rečeno, Banovina Hrvatska nije ispunila očekivanja ni nadbiskupa Stepinca ni onoga dijela hrvatskoga naroda, koji se je nadao, da će u njoj doći do poboljšanja hrvatskoga narodnog položaja, zbog čega je sve više raslo razočaranje u Mačeka i Hrvatsku seljačku stranku, a povjerenje u Pavelića i Ustaški pokret. To je zapazio i sam Stepinac pa je u Dnevniku, što ga je opet počeo voditi, 28. studenoga 1939. pribilježio, kako čuje, da Pavelić *"sve više dobiva pristaša"*, a 10. ožujka 1940., znači nešto oko tri i pol mjeseci kasnije, da Mačeku *"opozicija pak raste iz dana u dan"* i da ne zna *"kako će to svršiti"*[349]. Politička raslojavanja u hrvatskomu narodu su se ubrzano nastavljala, a ustaška politička koncepcija je svakoga dana jačala. Na to su utjecala i vanjskopolitička zbivanja, koja su rušila nepravedni i hrvatskomu narodu nametnuti versailleski poredak. S tim u svezi je Stepinac 31. kolovoza 1940. u Dnevniku zapisao: *"Ne sumnjam ni najmanje da će nacionalni hrvatski pokret vidno porasti nakon ovih zadnjih vijesti i vjerujem da će silno početi padati oduševljenje za HSS i Mačeka. Ta Budak mi je jučer pokazao pismo u kojem mu 60 svećenika šibenske dijeceze odobrava program i obećaje vjernost"*, pitajući se, *"tko da ih ukroti nakon što su doživjeli tolika žalosna iskustva sa raznim organizacijama HSS"*, a zatim je nastavio: *"Činjenica je da su komunisti uvijek i svuda glasali za HSS gdje nisu nastupili sami, a katolička crkva nema većeg protivnika nego je komunizam"*, da bi na kraju naglasio: *"Žučljiva borba između nacionalista (Pavelić) i HSS (Maček) i dalje se nastavlja kako svjedoči ovaj letak"*, kojim ustaše napadaju Krnjevića, glavnoga tajnika Hrvatske seljačke stranke[350].

Bez obzira na to što nije ni sam odobravao politiku te stranke, Stepinac se nije javno izjašnjavao ni za ustašku političku koncepciju. Kao crkveni velikodostojanstvenik htio je ostati po strani, izvan tih stranačkih sukobljavanja, kao što je to sam naveo u Dnevniku 7. ožujka 1940.: *"Jasno je da se ja kao predstavnik Crkve ne mogu miješati u te političke stranačke akcije hrvatskih grupa makar se trude i HSS i Frankovci i Starčevićanci da se izjasnim za njihovu orijentaciju"*[351]. Poznajući jedne i druge, on se je bojao sukoba između HSS-ovca i ustaša. Ustaše su se zaista neustrašivo borile za hrvatsku državnu nezavisnost i vjerovali su, da će im uspjeti ostvariti taj san mnogih hrvatskih naraštaja, odnosno kako je to navedeno u

[348] HDA, MUP DOS 301681, kutija 3, omotnica 36, str. 21.

[349] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Paveliću rastu akcije"*, Zagreb, 3.7.1990., str. 65. i pod naslovom *"Predskazanje užasa"*, Zagreb, 10.7.1990., str. 66.

[350] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Na redu je Pavelić"*, Zagreb, 31.7.1990., str. 66.

[351] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Predskazanje užasa"*, Zagreb, 10.7.1990., str. 66.

Dnevniku 22. srpnja 1940.: *"Naši nacionalisti su uvjereni da će dobiti slobodnu Hrvatsku"*[352]. Uostalom žrtve se mogu podnositi samo za ono, u što se vjeruje, da je ostvarivo. Koliko su pak oni bili spremni na svaku žrtvu za ostvarenje toga cilja, toliko je banovinska vlast bila ne samo spremna, nego je i primjenjivala represiju (zatvore, logore, zabranu tiska i sl.), da ih u tomu spriječi. Ali, ideja je jača od svake sile, pa je tako bilo i u ovomu slučaju. Stepinac se je bojao, da će u tomu sukobu između ustaške ideje i HSS-ovske sile doći do krvoprolića u hrvatskomu narodu, pa je, sav očajan zbog takvoga stanja stvari, u Dnevniku 29. kolovoza 1940. zabilježio, kako se boji, da će kod rješenja hrvatskoga pitanja *"teći hrvatska krv"*, jer ne vjeruje, *"da će HSS pustiti vlast iz ruke bez ikakve oporbe Paveliću i nacionalistima"*[353]. Ipak, krvoproliće je, barem uoči rata i u prvim ratnim danima, bilo izbjegnuto. Dana 20. siječnja 1941. k Stepincu je, kako stoji u Dnevniku, došao dr. Mile Budak i zamolio ga, da utječe na *"bana Šubašića neka ne kuša ostvariti namjeru sa koncentracionim logorom, jer bi moglo doći do strašnog ubijanja među Hrvatima"*. Stepinac je obećao, da će to učiniti, ali je rekao, da ne zna *"kakav će biti uspjeh, jer predstavnici HSS počinjaju sve veće pogreške iz dana u dan"*[354]. Unatoč pokušajima, da utječe na bana, Stepinac nije mogao ništa postići, pa su osnovani sabirni logori, u koje su vlasti Banovine Hrvatske, koje su potjecale iz redova Hrvatske seljačke stranke, zatočile nepoćudne im ustaše, ali, na sreću, do pokolja nije došlo ni tada ni kasnije. Naime, nadbiskup je posjetio bana i 3. travnja 1941. i zamolio ga, *"da pusti iz internacije zatvorene nacionaliste, da ih Srbi ne bi poubijali kao što se groze"*. Na Mačekov nagovor ban je pristao, *"da najprije stavi tamo pouzdane hrvatske žandare"*, a da zatim ustaše *"za par dana premjesti opet u Lepoglavu i onda pusti kući"*[355]. I tako pokolja u travanjskim danima 1941. zaista nije bilo.

Ove, ali i druge, prije spomenute, bilješke iz Dnevnika pokazuju, da je u zadnjih pet-šest godina prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske Ustaški pokret bio u stalnomu porastu, a Hrvatska seljačka stranka u opadanju. Sadržaj bilješki se u tomu dijelu podpuno slaže s izvješćima inozemnih diplomatskih predstavnika i izjavama nekih slovenskih i hrvatskih političara, pa je nedvojbeno istinit i vjerodostojan. Kako se ti podatci iz Dnevnika odnose na dulje vremensko razdoblje nego navedena izvješća i izjave, oni pružaju cjelovitiju sliku o političkim previranjima u hrvatskomu društvu. Budući da se u njima često govori, da ustaše *"iz dana u dan sve više dobivaju na terenu"* i slične riječi, s pravom se može zaključiti, da

[352] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 65.
[353] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Susreti s Budakom"*, Zagreb, 24.7.1990., str. 67.
[354] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ususret najcrnjem"*, Zagreb, 14.8.1990., str. 66.
[355] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ratna psihoza"*, Zagreb, 21.8.1990., str. 66.

je za vrijeme Banovine Hrvatske Ustaški pokret bio ne samo respektabilan politički čimbenik, nego ravnopravan Hrvatskoj seljačkoj stranci, pa možda čak i jači od nje. U tomu nikoga ne smije zavesti u zabludu plebiscitarna podpora Mačeku na parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938., jer glasovi, koji su pali za Mačekovu listu, nisu bili glasovi za Mačekovu politiku, nego protiv politike beogradskih režima, odnosno, kako je to pisalo u studenomu 1938. ustaško glasilo "Hrvatski politički vjesnik": *"Svi ćemo glasati za listu dra Mačeka, ali time ne odobravamo njegovu politiku niti dajemo povjerenje vodstvu HSS. (...) Mi glasujemo protiv postojanja ove države i njenih granica. (...) Između više zala treba birati najmanje"*[356]. Prema tomu, Ustaški pokret je bio glas znatnoga dijela hrvatskoga naroda, pa je Stepinac o toj činjenici morao voditi računa.

Dr. Mile Budak, doglavnik Ustaškog pokreta

Naravno, kao što su pratili izjave i ponašanje prvaka Hrvatske seljačke stranke i pisanje njihovih novina, tako su to isto nadbiskup i njegovi suradnici činili i u pogledu Ustaškoga pokreta. I dok su s Hrvatskom seljačkom strankom bili gotovo u stalnomu sukobu, s Ustaškim pokretom je stvar bila posve drugčija. S ustaškim stajalištima i ponašanjem Stepinac je bio vrlo zadovoljan. U povodom jednoga Budakova članka u "Hrvatskomu narodu", on je u Dnevniku 26. siječnja 1940. zapisao: *"Veseli me ova izjava 'Hrvatskog naroda' iz koje izvire sigurno dobra volja i pijetet prema vjeri otaca"*[357]. Dana 28. kolovoza 1940. primio je u posjet Budaka. Razgovarali su dva puna sata. Budak je na nj ostavio izvanredan dojam. I dok mu je Maček *"jedan pravi kumek"*, za Budaka je u Dnevniku istoga dana napisao, da se u njemu *"krije čestita hrvatska duša"*. U razgovoru su raspravili razna pitanja koja se tiču rada i djelovanja Ustaškoga pokreta prema Katoličkoj crkvi. Složili su se, da *"današnja Banska Vlast ne čini gotovo ništa u pobijanju boljševizma"*. Na kraju zabilješke o ovomu razgovoru Stepinac je iznio svoj sud o Ustaškomu pokretu: *"Iz svega sam vid-*

[356] Ljubo Boban, nav. dj., str. 184.
[357] HDA, MUP DOS 301681, kutija 3, omotnica 36, str. 29.

io, da ova grupa (ustaše - op. I.G.) *iskrenije misli sa Katoličkom crkvom nego li HSS. Ali sam naglasio i to da ja ne mogu biti član ni jedne ni druge stranke nego želim biti izvan stranačkih sporova i pomoći sve koji žele dobro našem narodu. Vremena su strašna uistinu".* Pri tomu je mislio na nadolazak ratne kataklizme i na pogibelj od boljševizma. Zato je u razgovoru i rekao Budaku: *"Znam samo to da je najstrašnije zlo za nas komunistička Rusija. Ukoliko se, rekoh Budaku, budete borili protiv komunista biti će to najbolja reklama za vas kod hrvatskog svećenstva"*[358]. Ove misli ponovio je u Dnevniku i 30. kolovoza iste godine, kada ga je Budak opet, zajedno s dr. Mirkom Pukom, posjetio: *"Dr. Budak me je molio neka ne pravim poteškoća svećenicima, koji se deklariraju za nacionaliste, jer ni oni ne traže od svećenika da budu članovi njihove organizacije, ali da ju i ne napadaju. Odgovorio sam, da ću jednakom mjerom mjeriti jednima i drugima, dok god ne zadiru u dogme crkve, jer je naša zadaća spašavati duše, a ne voditi stranačku politiku. Moram u duši priznati, da je Mile Budak jedna iskrena duša i sigurno misli lojalno dobro Crkvi katoličkoj, što nažalost ne mogu reći o destruktivnim elementima u HSS"*[359].

Ova bilješka ima posebnu vrijednost, jer potvrđuje, da Stepinčev sud o Budaku i Ustaškomu pokretu, koji je dao prije dva dana, nije prenagljen, budući da se i sada ponavlja. Usporedimo li ove razgovore s Budakom, a posebno ono što je rekao o Ustaškomu pokretu i osobno o Budaku, s onim što je u više navrata govorio o Hrvatskoj seljačkoj stranci i osobno o Mačeku, nameće se kao siguran zaključak, da su Stepinčeve simpatije bile na strani Ustaškoga pokreta. On je u njemu, a ne u HSS-u, vidio onu političku snagu, koja je spremna i sposobna suprotstaviti se boljševizmu i velikosrpstvu i zaštititi prava Katoličke crkve i ostale duhovne vrijednosti hrvatskoga naroda. U stajalištima i ciljevima toga pokreta nije vidio ništa što bi bilo protivno katoličkim moralnim načelima, pa mu se nije ni suprotstavljao. Ustaše se nisu samo riječima, nego i djelima suprotstavljali boljševizaciji Hrvatske. Nakon uspostave diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza nastala je poplava prikazivanja ruskih filmova u hrvatskim, pa i u zagrebačkim, kino-dvoranama, ali i drugi oblici komunističke promidžbe. Vlasti Banovine Hrvatske nisu protiv tomu ništa poduzimale. Ali ono što su propustile te vlasti, učinile su ustaše. U mjesecu kolovozu 1940. u tri zagrebačka kina prikazivali su se sovjetski filmovi. Prema onomu što je zapisano u Dnevniku 14. kolovoza te godine, Budak je dao uputu svojim sljedbenicima, *"da na svaki način spriječe prikazivanje sovjetskih filmova u Zagrebu".* I oni su to učinili. *"Na to je izašla od redarstva zabrana da se film ne smije prikazivati".* Na-

[358] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Susreti s Budakom"*, Zagreb, 24.7.1990., str. 67.
[359] HDA, MUP DOS 301681, kutija 3, omotnica 36, str. 34.

Knjižnica S. Ružića

kon toga Stepinac se u Dnevniku pita: *"...zar cenzori nisu vidili o čemu se radi? Zar 'Hrvatski dnevnik' nije znao što pametnije pisati nego voditi propagandu za sovjetski film?"*[360]

Ideje Ustaškoga pokreta bile su zahvatile sve dijelove hrvatskoga naroda, pa i svećenike. Mnogi katolički svećenici, osobito bogoslovi, odlazeći na studije ili zbog drugih razloga u Rim, stupali su u svezu s Pavelićem i prenosili njegove poruke ustaškim prvacima u Hrvatskoj. Kada su za tu djelatnost saznale, jugoslavenske su je vlasti pokušale spriječiti preko biskupâ. Osobito su bili na udaru svećenici iz dalmatinskih biskupija. U tu svrhu je jugoslavenski poslanik u Vatikanu u više navrata tužakao svećenike i Stepincu, ali uzalud. Prema Dnevniku, k njemu je 17. listopada 1940. došao *"naš poslanik kod Vatikana g. Mirošević - Sorgo"*, da opet *"tuži neke svećenike iz dalmatinskih biskupija da pristaju i pomažu Pavelića"*. Stepinac ga je na to upozorio, *"da je Pavelića stvorio Beograd i ludi centralizam"*[361], pa je ovaj otišao neobavljena posla. Međutim, jugoslavenske vlasti nisu se mirile s ovim neuspjehom kod nadbiskupa Stepinca, pa su se obratile za pomoć Vatikanu, ne bi li spriječile nacionalno djelovanje hrvatskih svećenika. Kako je zabilježeno u Dnevniku 16. studenoga 1940., *"jučer je odputovao nuncij u Beograd nakon boravka od 7 dana u Zagrebu"*. Nuncij je došao *"po želji Sv. Oca da se informira povodom tužbe sa strane Kr. Vlade o političkoj akciji svećenstva na strani Pavelića"*. Kaže se, da je vlada ogorčena, *"a i Maček je u dvosatnom razgovoru s nuncijem iznio svoje žaljenje"*. Dakle, Maček je bio podpuno solidaran s beogradskom vladom u suzbijanju rada na uspostavi hrvatske državne nezavisnosti. Nasuprot tomu, Stepinac je stajao na stajalištu, da *"Pavelića nije stvorila katolička Crkva nego luda beogradska politika"*. Kad je nuncij izložio tužbu protiv svećenstva, ustao je nadbiskup *"kao predsjednik Konferencije i u ime cijelog Episkopata iznio sva gravamina* (pritužbe - op. I.G.) *Crkve katoličke u Jugoslaviji protiv beogradskih nepravda i nasilja"*. Rekao je otvoreno, da će se Jugoslavija sama raspasti, *"ako se ne uvede pravda"*. Sama *"Crkva odnosno biskup ne može zavezati jezika narodu koji trpi od nepravde svake ruke"*. Tada je nuncij vidio, da ima toga puno više zbog čega se Crkva može žaliti na vladu nego vlada na Crkvu[362]. Time je, izgleda, ovaj slučaj bio završen. Tu je, vidi se, Stepinac odlučno nastupio u obranu ne samo svećenstva nego i prava hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost, pa i samoga Pavelića i Ustaškoga pokreta. Po njegovim riječima, ustaška borba je, ustvari, legitimna borba potlačenoga naroda protiv tuđinskih nasilja i

[360] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Rat kao Božja kazna"*, Zagreb, 17.7.1990., str. 65.

[361] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Na redu je Pavelić"*, Zagreb, 31.7.1990., str. 67.

[362] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Kaos na sve strane"*, Zagreb, 7.8.1990., str. 66.

nepravda. Jedino tako se mogu protumačiti njegove riječi, *"da je Pavelića stvorio Beograd i ludi centralizam"*, da *"Pavelića nije stvorila katolička Crkva nego luda beogradska politika"* i da *"Crkva odnosno biskup ne može zavezati jezika narodu koji trpi od nepravda svake ruke"*. Ustaški podhvati, dakle, nisu ništa drugo nego normalan, prirodan i očekivan odgovor na postupke srpskih vlasti prema hrvatskomu narodu. Riječi izgovorene nunciju na ovomu susretu dostojne su njegova povijesnoga govora održanoga na suđenju pred jugoslavenskim komunističkim sudom u Zagrebu 3. listopada 1946.

Neprekidan rast Ustaškoga pokreta u narodu i susreti s njegovim prvacima nedvojbeno su imali odlučan utjecaj na Stepinčev raskid s jugoslavenstvom i u državotvornomu smislu. Nastupio je splet triju političkih čimbenika, koji su kod njega izazvali podpuni duševni preokret i raskid s mladenačkim zabludama. Prvi čimbenik je bilo velikosrpsko ponašanje srpskih političkih krugova i nakon stvaranja Banovine Hrvatske, koji nikako nisu pristajali na ravnopravnost hrvatskoga sa srpskim narodom, bez obzira na političke ustupke, koje im je činilo hrvatsko službeno političko vodstvo. Srbi su htjeli i dalje sve poluge vlasti zadržati u svojim rukama, što je ugrožavalo opstanak hrvatskoga naroda. Drugi je čimbenik bila Hrvatska seljačka stranka, prožeta jugoslavenskim, prokomunističkim i liberalističkim elementima, koji su bili u stalnomu sukobu s temeljnim moralnim načelima Katoličke crkve, a uz to, postigavši sporazum s dijelom srbijanskih političara i dobivši time mrvice vlasti, podpuno se je odvojila od naroda i nije štitila njegove nacionalne, nego samo svoje vlastite probitke. Naravno, Stepinac se uz takvu stranku i njezinu politiku nije mogao vezati. Treći čimbenik bio je Ustaški pokret, koji je toliko bio narastao, da se je za njega moralo reći, kako svojim težnjama za uspostavom hrvatske državne nezavisnosti predstavlja glas naroda, o čemu je svatko bio dužan voditi računa. Politički beskompromisan, spreman na osobnu žrtvu i prožet najčišćim rodoljubljem, u njegovu nauku i u životu njegovih prvaka nije bilo ništa, što bi se protivilo katoličkim moralnim načelima. Susret ovih triju političkih čimbenika doveo je do toga, da je Stepinac, odbacujući u ime morala i nacionalnih probitaka hrvatskoga naroda, kojemu je dušom i tijelom pripadao, prva dva, a time i svaki oblik jugoslavenstva, prihvatio hrvatsku državnu nezavisnost kao jedino opravdan politički cilj, za što se je borio samo Ustaški pokret. I nije slučajno, da je odprilike u isto vrijeme u Dnevnik zapisao, *"da se Srbi nisu ni za trenutak opametili"* (prva trećina kolovoza 1940.), *"da je život Srba i Hrvata u jednoj državi nemoguć"*, iz čega se *"vidi da će se Jugoslavija raspasti"* (12. 9. 1940.), da su u Hrvatskoj ubojstva *"na dnevnom redu, napadaju se svećenici i časne sestre,*

crkve se pljačkaju i robe, seljaci otimaju crkvene zemlje i tako redom" (22. 7. 1940.), da *"banska vlast gubi iz dana u dan sve više autoritet"*, a istodobno *"zločini rastu, ubojstva, pljačke, otimačine, preljubi, krađe"* (16. 8. 1940.), i da je za sve to kriva politika Hrvatske seljačke stranke (13. 10. 1940.), s jedne strane, a zatim da Ustaški pokret *"iskrenije misli sa Katoličkom crkvom nego HSS"*, da će ustašama biti najbolja reklama *"kod hrvatskoga svećenstva"*, ako se budu *"borili protiv komunista"*, da se u Mili Budaku *"krije čestita hrvatska duša"* (28. 8. 1940.), da ne sumnja *"ni najmanje da će nacionalni hrvatski pokret* (ustaše - op. I.G.) *vidno porasti"* (31. 8. 1940.) i slično, s druge strane. To znači, da je upravo vrijeme od mjeseca srpnja do mjeseca listopada 1940. ono razdoblje, u kojemu je kod Stepinca završio proces konačnoga političkog sazrijevanja i odbacivanja jugoslavenstva i u državnopravnomu smislu te solidariziranja s težnjama za uspostavom hrvatske državne nezavisnosti. Svakako je to bilo i pod utjecajem Ustaškoga pokreta, u kojemu je tada vidio jedinu pozitivnu snagu u hrvatskomu narodu, a u njegovim ciljevima prepoznao glas naroda, kojega je on dužan slijediti.

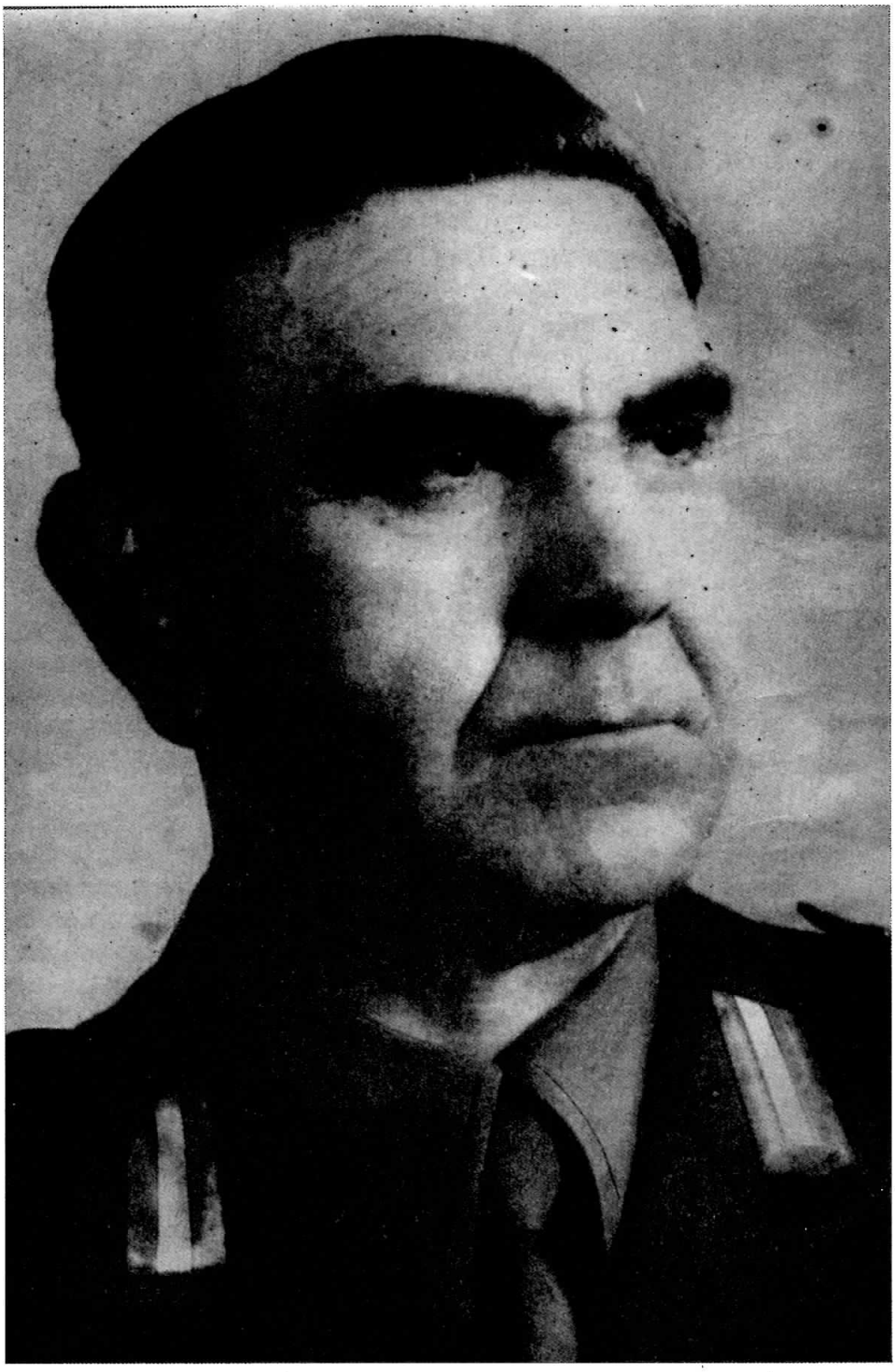

Dr. Ante Pavelić, poglavnik Nezavisne Države Hrvatske

III. Stepinac u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

1. Stepinac pozdravlja uspostavu i brani opstanak Nezavisne Države Hrvatske

Hrvatski narod iskoristio je napadaj Njemačke i Italije na Jugoslaviju kao pogodnu priliku, da se oslobodi tuđinske vlasti pa je pod vodstvom Ustaškoga pokreta u domovini i inozemstvu, kojemu su se pridružili državotvorni dio Hrvatske seljačke stranke i Hrvatska seljačka i Hrvatska građanska zaštita, razoružavao jugoslavensku vojsku i proglašavao Nezavisnu Državu Hrvatsku, naravno, uspostavljajući hrvatsku državnu vlast. Najprije se je to dogodilo 7. travnja 1941. u Čakovcu, kada je ljekarnik mr. Teodor Košak proglasio, da "*nepokolebivom voljom hrvatskoga naroda, u ime Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske dra Ante Pavelića*" preuzima tim časom "*građansku vlast nad teritorijem Hrvatskog Međimurja, uključivo općinu Štrigovu sa Raskrižjem*", pa povodom toga poziva cjelokupno pučanstvo, da se svim njegovim "*naredbama i nalozima bez daljnjega pokorava, kako bi se uzdržao najveći red i mir*"[363]. Istoga dana hrvatska državna nezavisnost proglašena je i u Đurđevcu, a braća Cigoja i Mušan Mutevelić, čuvši za Pavelićeve proglase i pozive na ustanak preko krugovalne postaje, osnovali su Glavni ustaški stan nedaleko od Han Pijeska, u Bosni, zaposjevši tamošnje kraljevsko lovište. U noći između 7. i 8. travnja u Velikomu Grđevcu, u okolici Grubišnoga Polja, pobunila se je 108. pješačka pukovnija, kojoj se je pridružila 40. dopunska pukovnija i dio 42. pukovnije, tako da je pobuna zahvatila cijelo bilogorsko područje. Pobunjenici su 8. travnja 1941. ušli u Bjelovar, gdje je istoga dana gradonačelnik dr. Julije Makanec proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku. Sutradan, 9. travnja ustaše su preuzele vlast u Virovitici i, prema svjedočanstvu Josi-

[363] Milan Blažeković: *Povijesna pripadnost Međimurja,* "Hrvatska misao", sv. 14.-15., Buenos Aires, 1955., str. 46., bilj. 62.

pa Broza Tita, počele su je preuzimati u Zagrebu. Središnji čin proglašenja Nezavisne Države Hrvatske zbio se je u Zagrebu 10. travnja 1941., prije dolaska njemačke vojske, proglasom Slavka Kvaternika, koji glasi: "*Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskoga naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dra Ante Pavelića te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu, odredili su da danas pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska država. Pozivljem sve Hrvate u kojem god mjestu bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika. Bog i Hrvati! Za dom spremni!*" Toga i u nekoliko idućih dana ustaše su preuzimale vlast i proglašavale Nezavisnu Državu Hrvatsku i u ostalim dijelovima današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srijema[364]. Ovako brzi razvitak događaja dokazom je silnoga oduševljenja hrvatskoga naroda zbog uspostave hrvatske državne nezavisnosti. Nakon toga zaredale su čestitke kulturnih društava, znanstvenih ustanova i katoličkih i muslimanskih vjerskih predstavnika.

Naime, pismene su čestitke poslali Paveliću dr. Ivan Ev. Šarić, nadbiskup vrhbosanski, krajem travnja 1941., dr. Kvirin Klement Bonefačić, biskup splitsko-makarski, u svoje ime i u ime dr. Pavla Butorca, biskupa bokokotorskoga i apostolskog administratora biskupije dubrovačke, mons. Mihe Pušića, biskupa hvarskoga, i dr. fra Jeronima Milete, biskupa šibenskoga, dana 18. travnja 1941., dr. Josip Srebrnič, biskup krčki, također 18. travnja 1941., dr. Antun Akšamović, biskup đakovačko-srijemski, 22. travnja 1941., mons. Miho Pušić, biskup hvarski, posebno u svoje ime, 23. travnja 1941., mons. Alojzije Mišić, biskup mostarsko-duvanjski, 9. svibnja 1941. i dr. Viktor Burić, biskup senjsko-modruški, 15. lipnja 1941.[365]

Stepinac nije pismeno čestitao, nego je to učinio usmeno, prije svih ostalih, u osobnim susretima s Pavelićem, Slavkom Kvaternikom i ostalim hrvatskim državnim dužnosnicima. Već 11. travnja, dakle jedan dan

[364] Tomislav Jonjić: *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000., str. 265.-275.; Fikreta Jelić-Butić: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1977., str. 77.-81.; Tomislav Heres: *Bjelovarski ustanak i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 8. travnja 1941.*, "Bjelovarski zbornik" br. 4.-5., Bjelovar, 1994., str. 109.-116.; Savo Velagić: *Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata*, "Bjelovarski zbornik" br. 4.-5., Bjelovar, 1994., str. 123.-133.; "Hrvatski narod", posebno izdanje, Zagreb, 10. travnja 1941., str. 1. itd.

[365] Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 500.-501.; Viktor Novak: *Magnum crimen*, Zagreb, 1947., str. 554.-571., i Mladen Colić: *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd, 1973., str. 167.-172.

nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, posjetio je dr. Milovana Žanića, povjerenika za unutarnje poslove. Sutradan, 12. travnja bila je Velika subota. Nadbiskup je prije podne *"učinio službeni posjet zamjeniku Poglavnika Države Hrvatske, generalu g. Slavku Kvaterniku"*, pa mu je tom zgodom *"izrazio svoje čestitke prigodom obnove državne nezavisnosti"*, a ujedno i sućut zbog *"tragične smrti njegova brata Petra Kvaternika"*. Navečer se je u katedrali služio svečani obred Uskrsnuća, pa je počasno mjesto, određeno za predstavnike državne vlasti, zauzeo Kvaternik. Po svršetku obreda Kvaternik je pristupio k Stepincu, poljubio mu prsten, zamolio za biskupski blagoslov i kleknuo, a ovaj mu je na to podijelio svoj blagoslov. Dana 15. travnja 1941. nadbiskup Stepinac je vodio pogrebni obred Petru Milutinu Kvaterniku, kojega su 10. travnja u Crikvenici ubili jugoslavenski mornari, dok je proglašavao Nezavisnu Državu Hrvatsku. A 16. travnja najprije je sredinom dana posjetio dr. Jozu Dumandžića, načelnika grada Zagreba, i *"zadržao se s njime oko jedan sat u srdačnome razgovoru"*, pa mu je tako, kako novine pišu, uzvratio posjet, što znači, da je Dumandžić, koji je imenovan gradonačelnikom 11. travnja 1941., u međuvremenu posjetio njega. Poslije podne 16. travnja Stepinca je u audijenciju primio sam poglavnik dr. Ante Pavelić. Na temelju toga razgovora nadbiskup je *"dobio dojam, da je Poglavnik iskreni katolik i da će crkva imati slobodu u svom djelovanju"*, iako se *"ne podaje iluziji da bi sve moglo ići bez teškoća"*[366]. Dakle, u šest dana Stepinac je imao prosječno barem po jedan susret dnevno s predstavnicima najviše vlasti u novostvorenoj hrvatskoj državi. Tako česti susreti sami za sebe govore, da se nije radilo samo o kurtoaznim posjetima nego o iskrenomu prihvaćanju nove države i nositelja vlasti u njoj, kao što je i ona prihvaćala njega. Kako se on još uvijek nije bio izričito javno očitovao o proglašenju hrvatske državne neza-

Vojskovođa Slavko Kvaternik

[366] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., Zagreb, 1998., str. 80.; Viktor Novak, nav. dj., str. 543.; Katolički list, br. 16, Zagreb, 21.4.1941., str. 195.; Jutarnji list, Zagreb, 12.4.1941., str. 8.; Hrvatski glas, Zagreb, Uskrs 1941.; Hrvatski narod, Zagreb, 14.4.1941. i 18.4.1941., str. 3. i 7., te Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ratna psihoza"*, Zagreb, 21.8.1990., str. 66.-67.

visnosti u postojećim političkim okolnostima, postoje tvrdnje, da je prema tomu događaju bio vrlo skeptičan. Te su tvrdnje neki pisci[367] prihvatili kao istinite. Zato se je potrebno na njih kritički osvrnuti.

Tako Vilim Cecelja, svećenik, zamjenik vojnoga vikara hrvatskih oružanih snaga, piše, da je nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, 10. travnja 1941., pošao k Stepincu izvijestiti ga o nastalim događajima. Stepinac je upravo izlazio iz katedrale, gdje je služio obred Velikoga tjedna, kada ga je susreo. Nakon što mu je Cecelja ispričao događaje, on je bio malo zamišljen, a zatim je rekao: *"Cecelja, rekao je Zrinski: Ne viruj Nimcu ko ni suncu zimsku!"*[368]. Nastupivši kao svjedok obrane u kaznenomu postupku protiv nadbiskupa Stepinca pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske, dr. Dragutin Hren, zagrebački kanonik, izjavio je, da je s nadbiskupom izlazio iz katedrale, a ispred nje su šetali neki mladi ljudi, koji su dali oduška svojemu veselju: *"Sjajno, došli su Nijemci u Zagreb, uspostavit će slobodnu Hrvatsku"*. Njemu je Stepinac na to rekao: *"Ne zna ova mlađarija, što je to prusko kopito"*, a zatim je nadodao: *"Ne mogu imati povjerenje u Njemačku zato, prvo, kulturno, jer je to Hitlerov sistem, poganski sistem, pa drugo, nacionalno, poznato vam je u našoj historiji, da Nijemci i Talijani nisu bili prijatelji naših naroda"*, te bi to moglo *"sve na zlo izaći"*[369]. Dakle, i Cecelja i Hren tvrde, da su bili sa Stepincem upravo u trenutku kada je on izlazio iz katedrale, ali jedan drugoga ne spominju i navode različite riječi, koje je nadbiskup, navodno, tada izgovorio u svezi s proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske. Istina, Stepinac je osuđivao nacionalsocijalizam i prije i nakon 10. travnja 1941. To je nesporno. Ali u pogledu ostaloga, drugi dokazi se protive onomu, što tvrde i Cecelja i Hren. U Stepinčevu "Dnevniku", što ga je tada vodio njegov tajnik dr. Franjo Šeper, stoji, da je o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske i ostalim političkim zbivanjima u Zagrebu Stepinca izvijestio svećenik Franjo Cvetan[370]. Cecelja i Hren se uopće ne spominju. Cvetan, saslušan također kao svjedok u kaznenomu postupku protiv Stepinca, niti potvrđuje niti poriče tvrdnju navedenu u Stepinčevu "Dnevniku", a sud ga o tomu nije ni pitao. On je, međutim, izjavio, da je kasnije, između 17 i 18 sati, bio u društvu s nadbiskupom i dr. Kolarekom, kanonikom, koji je pripovijedao, kako su Hrvati oduševljeno dočekali njemačke vojnike, a oni su *"Hrvate, koji su bili u jugoslavenskoj vojsci, vodili u kasarne"*, na što je Stepinac rekao: *"To bi bio prvi čin tragedije koju ćemo proživljavati. Drugi i treći čin slijedit će*

[367] Npr. o. Aleksa Benigar: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, Rim, 1974., str. 384.-385.

[368] Vilim Cecelja: *Moja sjećanja na uzoritoga kardinala Stepinca, zagrebačkoga nadbiskupa*, "Hrvatska revija", sv. 4., München–Barcelona, 1990., str. 702.

[369] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2899.

[370] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 66.

iza toga i mnogo ćemo trpjeti. Samo Bog znade koliko ćemo trpjeti. Kako je to žalosno gdje naše ljude vode u zarobljeništvo stranaca"[371]. Dr. Nikola Kolarek, svjedok u istomu kaznenom postupku, o tomu ništa nije rekao niti ga je itko pitao, pa ni Stepinčevi branitelji[372]. Dakle, koliko svjedoka, toliko različitih verzija o Stepinčevu reagiranju na vijest o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske. Zbog toga su izjave tih svjedoka, uključivši i Ceceljinu, koja je pisana četrdesetak godina nakon nastanka događaja, krajnje nepouzdane. One su međusobno kontradiktorne i suprotne poznatim nam povijesnim činjenicama. Nisu mladići mogli vikati, da su Nijemci došli u Zagreb i da će oni uspostaviti slobodnu Hrvatsku, kako tvrdi Hren, jer je ona već bila uspostavljena prije ulaska njemačke vojske u Zagreb, što je svakomu u Zagrebu tada bilo poznato. Nije ni Stepinac mogao reći, da Nijemci i Talijani nisu bili prijatelji naših naroda, kako je to opet izjavio Hren, jer bi to značilo, da još uvijek nije odbacio jugoslavenstvo, iako je on s tim bio već davno raskrstio. Nelogična je i navodna Kolarekova tvrdnja, da su Nijemci Hrvate, koji su bili u jugoslavenskoj vojsci, vodili kao zarobljenike u kasarne, jer takvoga zarobljavanja u gradu Zagrebu nije ni bilo, pa to ni jedan Zagrepčanin nije ni mogao vidjeti. Zato su sve naprijed navedene izjave znanstveno neprihvatljive i na njima se ne mogu stvarati zaključci, da bi Stepinac bio skeptičan prema uspostavi Nezavisne Države Hrvatske u okolnostima, u kakvim je uspostavljena. Njegovo raspoloženje prema tomu događaju najbolje se vidi iz okružnice upućene svećenstvu zagrebačke nadbiskupije 28. travnja 1941.

Ta okružnica nije čin uljudnosti prema novim vlastima, kakva je, na primjer, njegova čestitka Mačeku na uspostavi Banovine Hrvatske ili kakvu je upućivao nositeljima vlasti u drugim svečanim zgodama. U ovoj su okružnici progovorili njegov um i srce. Nazivajući uspostavu Nezavisne Države Hrvatske najzamašnijim događajem *"u životu hrvatskog naroda među kojim djelujemo kao glasnici Kristovog evanđelja"*, on kaže svećenicima, da su to događaji, *"koji su narod naš donijeli ususret davno sanjanom i željkovanom idealu"*. To su, dakle, časovi, *"u kojima ne govori više jezik, nego krv svojom tajanstvenom povezanošću sa zemljom, u kojoj smo ugledali svijetlo Božje, i s narodom iz kojega smo nikli"*. Pita se: *"Je li potrebno isticati, da je i u našim žilama življe zakolala krv, da je i u našim grudima življe zakucalo srce?"*, pa odgovara: *"Nitko pametan toga osuditi ne može i nitko pošten toga zamjeriti ne može, jer je ljubav prema vlastitom narodu Božjim prstom upisana u ljudsko biće i Božja zapovijed! I tko nam može zamjeriti, ako i mi kao duhovni pastiri dajemo*

[371] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2913.

[372] Isto, str. 2925.-2929.

svoj prinos narodnom veselju i zanosu, kad se puni dubokog ganuća i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veličanstvu!" On u tomu vidi prst Božji na djelu, pa poziva svećenike, da svim silama nastoje i rade oko toga, *"da naša Hrvatska bude Božja zemlja"*, kako bi tako, *"vjerna Bogu i svetoj Kristovoj Crkvi"*, mogla ispuniti svoju zadaću *"u promicanju nadnaravnih dobara svojih članova"* te *"postaviti i najčvršće temelje i zdravog razvitka zemaljskih narodnih vrednota i svoje državne slobode i čvrstoće"*. Zato, opominje Stepinac svećenike, *"moramo svuda upozoravati i učiti, da sveti zanos i plemenito oduševljenje u izgrađivanju temelja mlade Države Hrvatske bude nadahnut strahom Božjim i ljubavlju za Božji zakon i njegove zapovijedi, jer će samo na Božjem zakonu, a ne na lažnim načelima ovoga svijeta Država Hrvatska moći biti izgrađena na čvrstom temelju"*. Želeći i u njima potaknuti rodoljubni zanos, poziva ih: *"Odazovite se stoga spremno ovom mome pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja Nezavisne Države Hrvatske"*. Posebno ih poziva, da ne prestanu poticati povjerene im vjernike na molitvu, *"ali još više da sami kod oltara Božjega"* podižu *"ruke k 'Ocu zvijezda', od kojega silazi svaki dobri dar i svaki savršeni poklon (Jak. 1,17), da Poglavnika Države Hrvatske napuni duhom mudrosti, kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na čast i narodu na spas u pravdi i istini; da narod hrvatski bude narod Božji, odan Kristu i Crkvi Njegovoj na pećini Petrovoj!"* Pri kraju okružnice još jednom poziva svećenstvo, da ispuni *"svoju dužnost prema mladoj Državi Hrvatskoj!"*[373]

Nakon ove okružnice suvišna je svaka rasprava o Stepinčevu odnosu prema uspostavi Nezavisne Države Hrvatske u konkretnim okolnostima. Ona je odgovor i onima, koji tvrde, da je on načelno bio za hrvatsku državnu nezavisnost, ali da nije bio za Nezavisnu Državu Hrvatsku. Okružnica je nepobitan dokaz, da je on s oduševljenjem, sa zanosom prihvatio Nezavisnu Državu Hrvatsku kao konkretno povijesno ostvarenje prava hrvatskoga naroda na slobodu i državnu nezavisnost. Iz nje, a i iz mnogih drugih njegovih postupaka, vidi se, da kod njega nije bilo ni najmanje sumnje u opravdanost toga čina. Svaka suprotna tvrdnja je fikcija, utemeljena na izmišljotinama. Ne samo da je pozdravio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, nego je radio i na njezinu međunarodnomu priznanju i učvršćenju.Podkraj travnja 1941., ali prije objavljivanja okružnice svećenstvu zagrebačke nadbiskupije, k Stepincu je, na proputovanju u Rim, svratio se auditor (vrsta diplomatskog dužnosnika) pap-

[373] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., priredio Vinko Nikolić, München–Barcelona, 1978., str. 42.-44.; Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Dokumenti, knj. II., Zagreb, 1998., str. 34.-36., i Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Te Deum u čast NDH"*, Zagreb, 28.8.1990., str. 66.

inske nuncijature u Beogradu. Stepinac mu je izložio prilike u Hrvatskoj i zamolio ga, da Svetomu Ocu prenese njegovu najtopliju preporuku, da do *"priznanja de facto Države Hrvatske sa strane Svete Stolice dođe što prije"*. O ovoj svojoj preporuci Stepinac je, naravno, izvijestio Pavelića. Kako

Stepinac na banketu s ustašama-povratnicima iz emigracije

je to zabilježeno u "Dnevniku" između 11. i 13. svibnja 1941., auditor je na povratku iz Rima u Beograd izvijestio, da je Sveti Otac pažljivo saslušao preporuku, a nakon toga poručio nadbiskupu, da pošalje što prije pismeni referat u Rim, napomenuvši, *"da bi inicijativa za uspostavu diplomatskih odnosa morala doći sa strane vlade a Sveta Stolica nije do sada ništa primila"*[374]. Nadbiskup je sa svim ovim također upoznao Poglavnika. U nastojanju, da Sveta Stolica prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku, Stepinac se nije zaustavio na do tada poduzetim koracima, nego je poduzimao nove. Prema "Dnevniku", *"dne 3. VI. prije podne krenuo je put Rima nadbiskup u pratnji svećenika Franje Cvetana, gdje će ostati nekoliko dana"*, a *"svrha je puta da se uvedu neki odnošaji između Sv. Stolice i Nezavisne Države Hrvatske"*. Putovalo se je podpuno incognito, pa je Cvetan ušao u vlak s prtljagom *"u Zagrebu a nadbiskup u Draganiću"*, kako se ne

[374] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", bez oznake pisca, Zagreb, 1952., str. 32., i Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 66.

bi odmah saznalo za taj put. Što se misli pod riječima *"da se uvedu neki odnošaji"*, u "Dnevniku" nije konkretnije navedeno, a niti sadržaj njegovih razgovora u Vatikanu[375]. No, sigurno se je razgovaralo o priznanju Nezavisne Države Hrvatske, jer se je Stepinac u tu svrhu i pismeno obratio papi 14. lipnja 1941. To se vidi iz pisma, što ga je zagrebačkomu nadbiskupu 11. srpnja 1941. poslao kardinal Luigi Maglione, državni tajnik Sv. Stolice. Na početku toga pisma se navodi, da je Sv. Ocu stiglo nadbiskupovo izvješće, *"koje nosi nadnevak 14. lipnja ove godine"*. U pogledu priznanja hrvatske države, Maglione piše: *"Držeći se jedne ustaljene tradicije, koja je, uostalom, podpuno u skladu s propisima koji su u tom općeprihvaćeni i u međunarodnom pravu, države koje su nastale u tijeku i kao posljedica nekog rata Sveta Stolica ne običava priznavati u tijeku istoga rata, već samo kad su nove države, po završetku neprijateljstava, od mirovnih sporazuma ili od međunarodnih tijela eventualno postojećih i nadležnih formalno priznate"*. Ako bi drugčije postupila i već sada priznala Nezavisnu Državu Hrvatsku, druga bi joj sukobljena strana mogla predbaciti, da je napustila neutralnost u ratu. Međutim, cijeneći zasluge hrvatskoga naroda za katoličku vjeru, Sveta će Stolica, kaže dalje kardinal Maglione, poslati u Hrvatsku apostolskoga vizitatora, što će biti *"novi dokaz očinske skrbi Kristovog namjesnika za episkopat i za hrvatski narod"*. Tvrdi se, da je s ovim rješenjem papa upoznao i Pavelića, kada ga je primio u audijenciju 18. svibnja 1941.[376] Očito je, da je Maglioneovo pismo odgovor na Stepinčevo tzv. izvješće od 14. lipnja 1941. Iz toga se nameće neminovan zaključak, da je Stepinac i u tomu svom izvješću preporučivao ili molio, da Sv. Stolica *barem de facto,* odnosno konkludentnim činom, prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku pa mu je Maglione u svomu pismu iznio stajalište Sv. Stolice u toj stvari, s kojim hrvatska strana nije bila posve zadovoljna. Ipak, iz riječi, sadržanih u pismu kardinala Maglionea, da je slanje apostolskoga vizitatora *"novi dokaz očinske skrbi Kristovog namjesnika za episkopat i za hrvatski narod"*, proizlazi, da je taj apostolski vizitator, iako formalno poslan da Sv. Stolicu predstavlja pri Hrvatskomu katoličkom episkopatu, ustvari poslan da je predstavlja i pred hrvatskim državnim vlastima, pa se može tvrditi, da je Vatikan de facto, odnosno konkludentnim činom, priznao Nezavisnu Državu Hrvatsku. Za to ima zaslugu i bl. Alojzije Stepinac.

Svoju privrženost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i lojalnost Paveliću kao njezinu državnom poglavaru Stepinac je javno isticao u niz prigoda i svojih javnih nastupa. U mjesecu lipnju 1941. održavala se je u Zagrebu sjednica Hrvatske biskupske konferencije, na kojoj su bili nazočni dr. Alojzije Stepinac, zagrebački nadbiskup, dr. Ivan Ev. Šarić, vrhbosanski nadbiskup, dr.

[375] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 67.
[376] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 73.-74.

Kvirin Klement Bonefačić, splitsko-makarski biskup, dr. Antun Akšamović, biskup đakovačko-srijemski, mons. fra Jozo Garić, biskup banjalučki, mons. Miho Pušić, biskup hvarski, dr. fra Jeronim Mileta, biskup šibenski, dr. Viktor Burić, biskup senjsko-modruški, dr. fra Leon Petrović, zamjenik

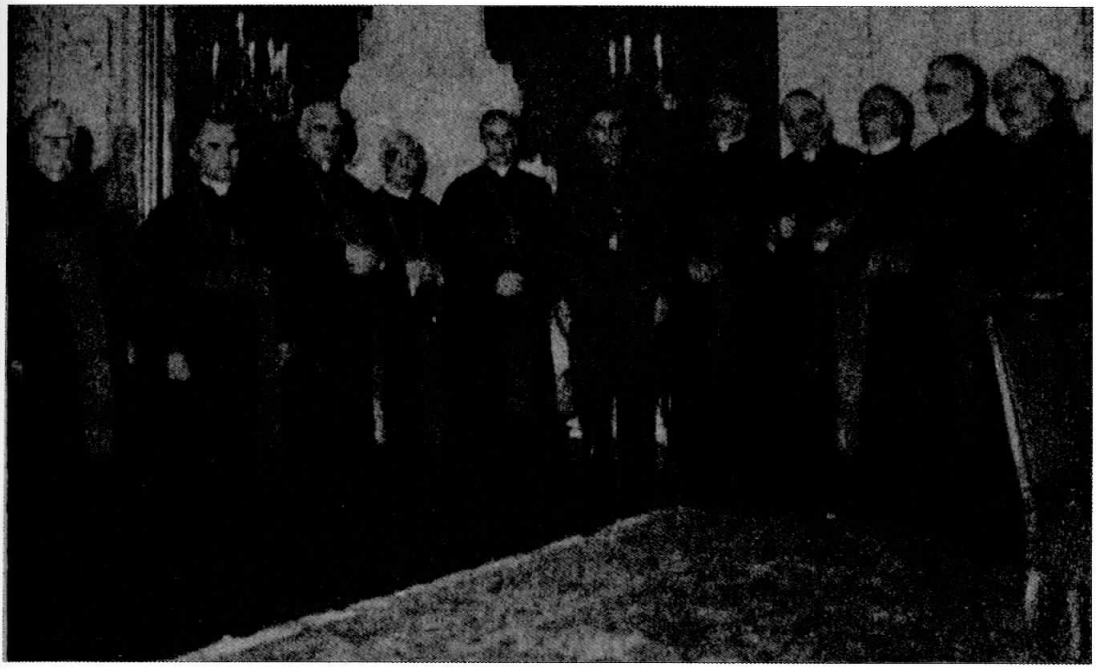

Hrvatski katolički biskupi za vrijeme posjeta Paveliću 26. lipnja 1941.

biskupa mostarsko-duvanjskoga, i dr. Dane Šajatović, kapitularni vikar križevački, dakle svi hrvatski biskupi, osim dr. Pavla Butorca, biskupa kotorskoga i apostolskoga administratora biskupije dubrovačke, i dr. Josipa Srebrniča, biskupa krčkoga, ali je bio nazočan dr. Josip Ujčić, nadbiskup beogradski. Na sjednici je zaključeno, da odu svi skupno posjetiti Pavelića i izraziti mu lojalnost kao hrvatskomu državnom poglavaru. Pavelić ih je primio 26. lipnja 1941., a u ime svih nazočnih crkvenih veledostojanstvenika pozdravio ga je Stepinac, izjavivši, između ostaloga, da ga *"kao legitimni predstavnici Crkve Božje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od srca"* pozdravljaju *"kao njezina državnog poglavara, s obećanjem iskrene i lojalne suradnje za bolju budućnost naše domovine"*[377]. Druga sjednica Hrvatske biskupske konferencije održavala se je opet u Zagrebu od 17. do 19. studenoga iste godine. Središnja tema, o kojoj se je raspravljalo, bili

[377] Isto, str. 67.-68.

su vjerski prijelazi s pravoslavne na katoličku vjeru. O radu, iznesenim stajalištima i stvorenim zaključcima Stepinac je predstavkom od 20. studenoga 1941. izvijestio Pavelića. U predstavci ističe, da su *"zaključci Hrv. Kat. Episkopata dirigirani prevelikom ljubavlju i brigom za hrvatski narod, za Nezavisnu Državu Hrvatsku, i za katoličku vjeru, koja je vjera ogromne većine hrvatskoga naroda"*. Skrećući mu pozornost na pogreške, koje su se pri prijelazu s jedne vjere na drugu dogodile, tvrdi, da taj rad treba biti povjeren hrvatskim katoličkim biskupima, koji su jedini pozvani, *"da tim svetim radom dirigiraju na dobro i korist svete Katoličke crkve i hrvatskoga naroda ujedinjenog i oslobođenog u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*[378]. I Stepinčev govor održan na ulazu u crkvu sv. Marka u Zagrebu prije početka mise, prigodom otvaranja Hrvatskoga državnog sabora 23. veljače 1942., također je u znaku izkazivanja odanosti i privrženosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tada je zaželio, da *"Vječni Sudac, koji upravlja udesima naroda, svojom svemoćnom desnicom uzida u temelje Hrvatskog sabora i ureže u srce sviju"* Pavelićevih *"suradnika isto tako duboku i živu svijest odgovornosti"*, kako bi on mogao Pavelića, kao *"glavara Nezavisne Države Hrvatske, uspješno pomagati u obnovi i podizanju drage nam domovine na vječnim temeljima evanđeoskih Kristovih načela!"*[379]

Ali, nije Stepinac svoju privrženost i odanost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj isticao samo u okružnici svećenstvu zagrebačke nadbiskupije ili pred Pavelićem. Činio je to i obraćajući se običnim vjernicima. Za njega je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postignuta sloboda hrvatskoga naroda, za čime se je stoljećima čeznulo, a u toj oslobođenoj domovini zajamčeno je slobodno djelovanje i Katoličkoj crkvi. Bio je uvjeren, da bi uništenjem nezavisne hrvatske države za Crkvu nastupila mučenička vremena. U svomu kratkom govoru za ručkom prigodom zagrebačkoga hodočašća u Mariju Bistricu 13. srpnja 1941. istakao je, da se sada *"uređuje ovo naše hrvatsko narodno svetište, a naše narodne vlasti kao nikada do sada pružaju punu pomoć, da se izgradi pravo narodno svetište i da bude u što većem sjaju, u kojem će Majka Božja isprositi milost i zagovor, da hrvatski narod bude sretan i zadovoljan u svojoj slobodnoj domovini"*[380]. Osjećajući tako na djelu što znači sloboda i vlastita nacionalna država za jedan narod, u propovijedi za vrijeme mise, služene u bazilici Srca Isusova u Zagrebu 19. ožujka 1942. nakon obavljenih uskrsnih ispovijedi i pričesti, obratio se je sveučilišnoj mladeži ovim riječima: *"Nije ovo prvi put, da vam progovaram s ovoga svetoga mjesta u času, kad ste ispunili svoju kršćansku*

[378] Isto, str. 115.-116.
[379] Isto, str. 156.
[380] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, priredili J. Batelja i C. Tomić, Zagreb, 1996., str. 38.

dužnost... Ali je prvi put, da vam progovaram s ovoga mjesta, nakon što se obistinio san vaše mladosti i postala zbiljom Nezavisna Država Hrvatska". To je *"ono za što su pali milijuni hrvatskih života u prošlosti, ono za što su istrunule kosti nebrojenih junaka našega roda i naroda".* A *"da zbog svega toga življe kola krv i u vašim žilama, i da ponosnije nosite na ramenu glavu, ne će nikoga začuditi, koji znade, da je sloboda jednoga naroda jedno od najvećih njegovih dobara"*[381]. Međutim, on se nije zanosio iluzijama, da su uspostavom nezavisne hrvatske države riješeni svi narodni problemi. Posebno ga je zabrinjavala komunistička djelatnost, kojom se razaraju hrvatske narodne i moralne vrijednosti. Na to je upozorio članove Akademskoga križarskog društva *"Mahnič"* u Zagrebu 25. siječnja 1942. riječima: *"Bila bi velika iluzija misliti, da su uspostavom Nezavisne Države Hrvatske podpuno riješena sva pitanja. Vi znate, da na dnu svega još mnogo radi ona crvena neman svim snagama, da nas uništi"*[382].

Velikosrpske i jugoslavenske snage nikako se nisu mirile s raspadom Jugoslavije i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. One su širile po svijetu, pa i u Vatikanu, svakovrsne laži o hrvatskomu narodu i njegovoj državi. Izmišljale su i višestruko uvećavale brojke o stradalim Srbima, a podpuno prešućivale srpske, četničke i komunističke, zločine nad hrvatskim narodom. Tako su htjele mobilizirati svjetsko javno mnijenje, uključivši i crkvene krugove, protiv Nezavisne Države Hrvatske i srušiti je. Nažalost, u tu nečasnu djelatnost bili su uključeni i neki hrvatski političari (Krnjević, Šutej, Šubašić, Bićanić, Jukić, Martinović, Gaži i dr.). Kao crkveni veledostojanstvenik i u Vatikanu ugledna osoba, Stepinac se je suprotstavljao tim klevetama i nastojao Sv. Oca i njegove najbliže suradnike svojim izvješćima poslanim iz Zagreba ili neposredno predanim u samomu Vatikanu te u osobnom razgovoru s njima istinito i dokumentirano izvijestiti o zbivanjima u Hrvatskoj i o radu hrvatskoga katoličkog svećenstva, koje je također bilo klevetano i napadano. Osim u lipnju 1941., on je za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske još dva puta boravio u Rimu. Godine 1942. otišao je podkraj mjeseca travnja i zadržao se je dvanaest dana, a 1943. bio je od 26. svibnja do 3. lipnja. Oba puta podnio je Sv. Stolici pisano izvješće.

O izvješću podnesenom koncem travnja ili početkom svibnja 1942. ostavio je u dva navrata svjedočanstvo dr. Nikola Rušinović, savjetnik u hrvatskomu poslanstvu u Rimu, zadužen za odnose s Vatikanom. Javljajući o tomu službeno dr. Mladenu Lorkoviću, ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, Rušinović 9. svibnja 1942., dakle kratko vrijeme nakon Stepinčeva boravka u Rimu ili još za vrijeme toga boravka, piše,

[381] Isto, str. 100.
[382] Isto, str. 97.

da mu je Stepinac *"u glavnom pokazao taj izvještaj"*, koji se sastoji od *"9 stranica pisanih na stroju"*, i uvjerava ga, *"da je s našeg"*, znači hrvatskoga, *"stanovišta apsolutno pozitivan"*, navodeći dalje neke pojedinosti iz njega. Drugi put on o tomu izvješću piše u knjizi svojih uspomena *"Moja sjećanja na Hrvatsku"*, napisanoj kratko vrijeme prije smrti, koja je nastupila u Pittsburghu 27. kolovoza 1993., dakle preko 50 godine od nastanka Stepinčeva izvješća. U toj knjizi tvrdi, da je izvješće stajalo pred Stepincem, da ga on nije čitao, nego mu ga je nadbiskup prepričao, da ga je ocijenio pozitivnim za hrvatsku stvar, da je, javljajući o tomu Lorkoviću, stanovite ulomke *"prikazao ponešto ublaženo"* i da je Stepinac u izvješću *"branio pravo hrvatskoga naroda na samostalnu državu"*, bez obzira koliko bio *"u nesuglasju s režimom"*[383]. Iz riječi u Rušinovićevu dopisu Lorkoviću od 9. svibnja 1942., da mu je Stepinac *"u glavnom pokazao taj izvještaj"*, nije posve jasno, je li ga Rušinović pročitao. Ako ga je samo očima vidio, zašto su mu trebale riječi *"u glavnom"* i zašto je, ne pročitavši ga, svomu ministru pisao, da je apsolutno pozitivan? Kako je onda mogao neke ulomke u njemu ublažiti? Očito je, da je on, makar letimično, pročitao izvješće, ali je, pišući knjigu, nakon pedesetak godina to zaboravio. No, ako mu ga je Stepinac i samo prepričao, 9. svibnja 1942. mu je to bilo daleko svježije nego pedesetak godina kasnije. U svakomu slučaju Rušinovićevo pismo Lorkoviću je puno vjerodostojnije nego odgovarajući dio knjige *"Moje sjećanje na Hrvatsku"*. Na ovo se ne bi trebalo ni osvrtati, kada neki pisci, poput dr. Jure Krište, ne bi na temelju te knjige uspomena stvarali pogrešne zaključke o odnosima Stepinca i hrvatskih državnih vlasti, a da pritom pismo od 9. svibnja 1942. i ne spominju[384]. Prema tomu Rušinovićevu pismu, Stepinac u svomu izvješću napada *"četnike i komuniste, kao začetnike svega zla što se zbilo u Hrvatskoj"*, a to je podkrijepio dragocjenim materijalom, za koji ni Rušinović nije znao. Položaj u zemlji *"ocjenjuje povoljno i hvali rad i nastojanje vlade"*. O samim *"Poglavnikovim naporima i brizi da se čim prije uspostavi red, te o njegovom vjerskom raspoloženju i postupku prema crkvi govori najljepšim riječima"*. On kaže, *"da je sigurniji nego ikada prije za sudbinu hrvatskoga naroda i države, jer je vodstvo i sam narod pokazao volje i smisla da očuva ono što smo dobili"*. Istina, *"njega su smetali stanoviti ispadi pojedinaca, ali se je uvjerio, da su to bili zbilja ispadi pojedinaca, a da vodstvo s time nije imalo nikakve veze nego samo muke da zlo"*, s koje god *"strane došlo, spriječi"*. Prema Stepinčevu mišljenju, *"ne može se i ne smije dozvoliti da bilo tko napada N.D.H. i da baca loše*

[383] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", str. 104.; Dr. Nikola Rušinović: *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb, 1996., str. 127.

[384] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., str. 99., i *Sukob simbola*, Zagreb, 2001., str. 79.

svijetlo na hrvatski narod, pa je zato došao u Rim da pobija laži, koje su servirane Svetoj Stolici"[385].

Kada je u svibnju 1943., zajedno sa svojim tajnikom dr. Stjepanom Lackovićem, opet došao u Rim, Stepinac je kardinalu Luigiu Maglioneu, državnomu tajniku Svete Stolice, predao 34 dokumenta, iz kojih se vidi, što je on do tada učinio za Srbe i Židove, i popratni dopis napisan u Zagrebu 24. svibnja iste godine. Slično kao u izvješću u travnju 1942., u tomu dopisu ističe, *"da materijal koji je Svetoj Stolici poslala srpska propaganda, služi samo tome da u očima Svete Stolice umanji ugled sadašnjeg režima u Hrvatskoj"*. Ipak, *"da bi se stekao točan uvid u činjenice valja znati, da se okrutnost, na koju se žale Srbi, javila tijekom nacionalne revolucije, kad je vrijeme sa sobom donijelo neodgovorne pojedince koji su u ime vlade počinili zločine ne mareći ustvari za autoritet države ili čak često idući protiv uredbi vlade"*. Takvima su se hrvatske državne vlasti suprotstavljale, pa je *"mnogo tih neodgovornih osoba strijeljano naredbom vlade"*. U sličnim prilikama Srbi su posve drugčije postupali, pa oni *"koji optužuju trebali bi se podsjetiti da je Srbin Puniša Račić, nakon što je u Skupštini u Beogradu ubio neke hrvatske"* narodne zastupnike, *"stavljen, istina, u zatvor, ali je istovremeno bio gotovo slobodan dobivši od vlade u Beogradu mjesečnu pomoć od 2000 dinara"*, što se je čuvalo kao državna tajna. Nakon što je nabrojio mnoge dobre stvari, što su ih hrvatske državne vlasti učinile, zaključio je, *"da sadašnji režim u Hrvatskoj barem izgleda pun dobre volje, koju Crkva ne može poreći"*, ali je nadodao, *"da Srbi ne će prestati osuđivati i mrziti katoličku Crkvu ma kakav bio prema njima stav Crkve"*. Bojeći se za sudbinu Katoličke crkve, ako propadne Nezavisna Država Hrvatska, Stepinac je u popratnomu dopisu izrazio *"uvjerenje da katolička crkva ne bi preživjela razdoblje okrutnog mučeništva, kad bi Hrvatska makar i jedan dan ponovno došla pod srpsku vlast"*. Na kraju je napisao: *"Ako je reakcija Hrvata kadkad"*, dakle ne uvijek, *"bila okrutna mi zbog toga žalimo i osuđujemo tako nešto"*. Za Stepinca je *"van svake sumnje da su takvu reakciju izazvali Srbi koji su prekršili sva prava hrvatskog naroda tijekom 20 godina zajedničkog života u Jugoslaviji"*. Tvrdi, da to *"priznaju i žale uostalom mnogi ozbiljni Srbi koje ne vodi mržnja ili osveta"*[386].

Kao što se vidi, misli u Stepinčevu izvješću, kako ih je u pismu od 9. svibnja 1942. Rušinović prenio Lorkoviću, dopunjuju se i u bitnim stvarima podudaraju sa sadržajem Stepinčeva popratnoga dopisa od 24. svibnja 1943. To znači, da je Rušinović 9. svibnja 1942. Lorkoviću prenio vjerno

[385] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", str. 104.

[386] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. II., str. 268.-270.

sadržaj Stepinčeva izvješća Svetoj Stolici. U oba slučaja Stepinac je odlučno branio opstanak Nezavisne Države Hrvatske i odbijao klevete protiv hrvatskih državnih vlasti. Takvo njegovo držanje izazvalo je bijes kraljevske jugoslavenske izbjegličke vlade i krugova oko nje, među kojim se je nalazilo, kako je poznato, i nekoliko istaknutih prvaka Hrvatske seljačke stranke. Zbog toga je postao meta njihovih napadaja, u kojima su ga povezivali sa svim onim klevetama, koje su redovito širili protiv Nezavisne Države Hrvatske i njezine vlasti. Uza nj, napadali su cijeli hrvatski katolički episkopat, pogotovu vrhbosanskoga nadbiskupa Šarića. Tim krugovima svatko je bio kriv, tko podupire Nezavisnu Državu Hrvatsku i tko joj je lojalan. To je i razumljivo, kada se ima na umu, da je *"ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva"* u toj jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi bio *"đeneral"* Draža Mihailović, uz kojega su jednako stajali Slobodan Jovanović i Juraj Krnjević, službeni predstavnik Hrvatske seljačke stranke u toj vladi.

Napadajima na Stepinca prvi je započeo Većeslav Vilder, Čeh, član užega vodstva Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, poznat po svojim krutim jugoslavenskim i ekstremno liberalističkim stajalištima. Kako je njegova stranka još 1927. s Hrvatskom seljačkom strankom tvorila Seljačko-demokratsku koaliciju, politički ga se može označiti još i kao bližega suradnika Juraja Krnjevića, Juraja Šuteja, Ivana Šubašića, Rudolfa Bićanića, Ilije Jukića i ostalih njihovih stranačkih sudrugova. Preko londonske krugovalne postaje BBC Vilder je 17. veljače 1942. izjavio mješavinom hrvatskoga i srpskog jezika, da su očekivali, da će se uzbuniti savjest *"od nadbiskupa iz Zagreba i Sarajeva pa Đakova"*, ali se ne čuje *"glas protesta nadbiskupa Stepinca"*, nego se u novinama čita, *"kako učestvuje na fašističkim i nacističkim paradama"*, dok *"zagrebački biskup Salis-Sewis u novogodišnjem pozdravu izravno veliča Pavelića"*, a *"nadbiskup Stepinac ne korigira svoga biskupa"*. Nešto prije toga *"se je našao jedan drugi katolički nadbiskup, Šarić u Sarajevu, koji je ispjevao 24. decembra 1941. čitavu dugu odu Paveliću"*[387]. Preko iste krugovalne postaje Vilder je napao još žešće Stepinca 8. srpnja 1942. Navodeći "Hrvatski narod" i "Katolički list", u kojima se donose vijesti o posjetu Zbora duhovne mladeži Paveliću, odnosno oduševljeni članci u prilog Paveliću, naročito se je okomio na Stepinčevu naredbu svećenicima, da se 14. lipnja, povodom Pavelićeva imendana, služi svečani *Te Deum* i da se *"tom zgodom narod opet pozove da se skrušeno pomoli Bogu za dobrobit nezavisne države Hrvatske, za poglavnika i za što skoriji mir u svijetu, kako bi i naša domovina Hrvatska procvala sve više, za vremenito i vječno dobro svojih sinova..."*. Te riječi je Vilder na krugovalu protumačio tako, da nadbiskup

[387] Ljubo Boban: *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.*, Zagreb, 1985., str. 28.-29.

Stepinac *"naređuje, da se u katoličkim crkvama u Hrvatskoj moli za pobjedu Hitlera i nacizma"*, što je, naravno, samo njegova zlobna insinuacija, pa je svoj govor euforično zaključio uvredljivim riječima, da je *"mrak pao na glávu i dušu nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca"* i on je *"od tog časa pokojnik u svome narodu i svijetu"*[388]. Na Vilderovu veliku žalost, povijest je pokazala upravo obratno.

Stepinac se, u pravilu, nije osvrtao na napadaje svojih protivnika, kada je meta napadaja bio on osobno. Međutim, kada se je radilo o upletanju u prava Crkve, nikada nije šutio. Tako je bilo i sada. Odgovorio je Vilderu, ali i svima onima koji su mislili kao on i koji su razarali i palili po Hrvatskoj, nekoliko dana kasnije u svojoj propovijedi za vrijeme hodočašća u Mariji Bistrici riječima: *"Molimo se Majci Božjoj za one koji u neznanju razaraju narodnu imovinu, da im Bog otvori oči i da se raskajana srca vrate k Bogu. Molimo se i za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tuđine htjeli davati savjete katoličkoj Crkvi, za koga smije a za koga ne smije moliti. Mi znademo, da je naša apostolska dužnost opominjati vjernike, da se mole za sve ljude; posebno za one koji su na vlasti, a napose za državne poglavare. Ako budemo trebali kakvog savjeta u toj stvari, onda ga ne ćemo tražiti kod političara, koji su se izrugivali istinama naše svete vjere i blatili Majku Božju, nego ćemo ga tražiti kod onoga, koga je Bog postavio vrhovnim učiteljem vjere i morala, kod Svetog Oca. Ako pak netko misli da će nas zastrašiti svojim prijetnjama iz tuđine, onda neka znade, da Katolička Crkva stoji vedra čela i čiste savjesti, bez straha u svakoj situaciji, da nastavi svoje božansko poslanje"*[389]. Ova propovijed je i te kako značajna u državnopravnomu smislu. Ne samo da se njome, ustvari, osuđuje liberalizam, rad tadašnje jugoslavenske političke emigracije i metode partizanske borbe, nego se Pavelić oslovljava državnim poglavarom, što znači da je Nezavisna Država Hrvatska država u pravomu smislu riječi. Nakon Vildera napadajima na hrvatski katolički episkopat, pa prema tomu i na Stepinca, nastavio je Krnjević. Govoreći 16. studenoga 1942., također preko londonske krugovalne postaje BBC, optužio je hrvatske biskupe, da nisu ništa učinili ili da nisu dovoljno učinili za zaštitu Srba u Hrvatskoj. Izjavio je pri tomu, da se ne obraća *"dr. Šariću, koji se ponašao kao oni, koji su izgubili dušu i savjest"*, nego *"ostalim poglavarima katoličke crkve u Hrvatskoj"*, da ispitaju svoju savjest, jesu li sto posto izvršili svoju dužnost. Prihvaćajući podpuno velikosrpsku tvrdnju o Srbima kao jedinim žrtvama i nastupajući prema biskupima kao neki vrhovni moralni auktoritet, napao ih je, da *"nije dosta postaviti neke kompliciranе sudove i stidljivo se ogra-*

[388] Isto, str. 29.-30.

[389] Eugen Beluhan Kostelić: *Stepinac govori*, Valencia, 1967., str. 242.-243., i Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 122.

diti od ustaških zločina poimence od ustaškog pokatoličavanja", nego je potrebna njihova *"muška riječ osude, kako bi to bilo u skladu i s osjećajem hrvatskog naroda i s naukom katoličke crkve"*. Završio je, da *"takove riječi do sada iz usta naših vjerskih poglavara nažalost nismo čuli"*[390]. Na ove napadaje i optužbe, kojima je Krnjević htio hrvatske katoličke biskupe staviti u službu svoje jugoslavenske politike, Stepinac je dostojanstveno, istina sa znatnim protekom vremena, odgovorio u svojoj znamenitoj propovijedi u Zagrebu na blagdan Krista Kralja 31. listopada 1943. Krnjeviću i njegovim političkim istomišljenicima poručio je: *"Jedni nas optužuju, da nismo pravodobno i da nismo kako bi trebalo ustali protiv zločina, koji su se zbivali po pojedinim krajevima naše domovine. Njima odgovaramo prije svega, da mi nismo niti želimo biti bilo čija politička trublja, koja prilagođuje svoj glas časovitim željama i potrebama pojedinih stranaka ili pojedinaca. (...) A da Crkva katolička ni u sadanjim vremenima nije nimalo zatajila u svojoj zadaći, pokazat će budućnost, kada će se o mnogo stvari moći mirnije raspravljati i kada dokumenti izađu na vidjelo. Ali već danas bismo željeli staviti na stanovite krugove, organizacije i pripadnike drugih narodnih skupina upit, da li je katolička Crkva huškala na rat, koji je donio tako strašne posljedice, ili netko drugi? Da li je katolička Crkva godinama stvarala u dušama nezadovoljstvo i podivljalost, koja je urodila tako žalosnim posljedicama? Koliko je puta u zadnja dva decenija katolička Crkva opominjala sve predstavnike kulturnog i političkog života, da se prestane s gaženjem ljudskih i narodnih prava; da se prestane štampom i kinima rušiti plemenito čovještvo i ćudorednost u narodu. Sve je bilo uzalud. Vjetar se sijao usprkos svih naših nastojanja i opominjanja i izrodio u strašnu buru, koju svi pravi katolici s nama duboko žale, ali koju se kraj svih poštenih nastojanja nije dalo spriječiti"*[391]. Dakle, Stepincu je bilo jasno u čije ime Krnjević govori i čije probitke zastupa i brani, pa mu je zato ovako i odgovorio. U temelju ovoga odgovora nalaze se iste misli, koje su sadržane u njegovu popratnomu dopisu kardinalu Maglioneu od 24. svibnja 1943. Tamo je rekao, da su okrutnosti, na koje se Srbi žale, počinili neodgovorni pojedinci, koji nisu poštivali odredbe hrvatskih državnih vlasti, pa su te vlasti mnoge od njih dale strijeljati. Te su okrutnosti, nažalost, bile odgovor na zločine, što su ih počinile srpske vlasti u kraljevskoj Jugoslaviji te četnici i komunisti od početka Drugoga svjetskog rata. To je u biti smisao Stepinčeva odgovora Krnjeviću.

Bez obzira na to koliko ga napadali ili branili, Stepinac je bio već u to vrijeme veliki moralni auktoritet, pa su o njegovu mišljenju vodili računa i

[390] Ljubo Boban, nav. dj., str. 30.-31.
[391] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 177.-178.

prijatelji i neprijatelji, i istomišljenici i protivnici, te su se i u domovini i u inozemstvu na nj pozivali, kada im je to odgovaralo. Stoga se je njegovim imenom i manipuliralo, kako bi se postigli određeni promidžbeni učinci. Iako iz do sada navedenih njegovih izjava i postupaka nepobitno proizlazi, da je čvrsto stajao uz Nezavisnu Državu Hrvatsku i branio njezinu vlast od kleveta, koje su protivnici hrvatske državne nezavisnosti o njoj po svijetu širili, kako bi srušili samu državu, ipak se o njegovim političkim stajalištima javljaju i oprečna mišljenja, koja je potrebno raspraviti.

Nada Kisić-Kolanović tvrdi, da su, prema nekim svjedočanstvima, članovi pučističke skupine Lorković–Vokić *"bili u dodiru s nadbiskupom Stepincem i papinskim legatom Marconeom, a veza je išla preko J. Torbara"* i da su Stepinac i *"krašićka grupa"* kanonika poduprli *"zajednički plan HSS-a i Lorkovića"*[392]. Iako još uvijek sve pojedinosti toga "puča" nisu znanstveno utvrđene, sa sigurnošću se može tvrditi, da su njegovi glavni protagonisti bili domovinski prvaci Hrvatske seljačke stranke August Košutić, Ivanko Farolfi i Ljudevit Tomašić, a Lorković i Vokić, svjesne ili nesvjesne, marionete u njihovim rukama. Košutićevo je stajalište bilo, *"da sve hrvatske protukomunističke snage stupe u vezu s prvacima protukomunističkih snaga Srbije i na jednoj zajedničkoj platformi borbe pokušaju spriječiti, da Hrvatska i Srbija padnu pod komunističke režime"*, a da nakon rata *"zainteresirani narodi sami odluče, da li su za Jugoslaviju ili protiv nje"*[393]. To znači, da je i "puč" Lorković–Vokić stvarno vodio u likvidaciju Nezavisne Države Hrvatske i u obnovu Jugoslavije. Nada Kisić-Kolanović se za svoju tvrdnju poziva na svjedočanstvo stanovitoga Marka Bilića. To svjedočanstvo je nepodpisano, ne vidi se kada ga je i kojom zgodom Bilić dao i tko je taj Marko Bilić. Stoga ono nije nikakav vjerodostojan dokument i na njemu se ne mogu temeljiti nikakvi povijesni zaključci[394]. Doduše, Stepinac na saslušanju pred OZN-om 22. svibnja 1945. priznaje, da mu je Vokić pričao o Lorkovićevim svezama s Košutićem, o očekivanju pomoći od Engleza i o preusmjeravanju hrvatske politike prema njima, ali ne i o svrgavanju Pavelića s vlasti. Iz toga priznanja se ne vidi, da bi Stepinac imao i prihvaćao bilo kakvu ulogu u "puču"[395]. Neshvatljivo je i suprotno tradicionalnomu ponašanju vatikanske diplomacije, da bi u tomu sudjelovao apostolski vizitator Marcone. Drugom zgodom Nada Kisić-Kolanović piše, da je Stepinac *"na Kvaternikov poziv za sudjelovanje u restauraciji HSS-a"* odgovorio, da je *"on uvijek pripravan pomoći jednu poštenu akciju"*, s tim da joj je završetak rečenice nepodpun i nerazumljiv. Tu se je, ust-

[392] Nada Kisić-Kolanović: *Mladen Lorković - ministar urotnik*, Zagreb, 1998., str. 83.
[393] Matija Kovačić: *Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića*, "Hrvatska revija", sv. 4., München, prosinac 1968., str. 447.
[394] HDA, MUP RH 013.1.17. Puč Vokić-Lorković, Svjedočanstvo Marka Bilića, str. 99.
[395] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1, str. 64.

vari, radilo o Kvaternikovim namjerama podkraj 1943. i početkom 1944. - dakle nakon njegova razrješenja s dužnosti i odlaska na Semmering, gdje je živio - da pomoću njemačke vojske i obavještajne službe zbaci s vlasti Pavelića i Ustaški pokret i da vlast preda Hrvatskoj seljačkoj stranci. Za tu se tvrdnju ona poziva na svjedočanstvo ing. Marija Maričića od 16. veljače 1947.[396] Ljubo Boban tvrdi, da su, *"prema nekim oskudnim informacijama, između Stepinca i vladinih krugova HSS-a postojale"* određene sveze u razdoblju od 1941. do 1943., s tim da će to *"trebati podrobnije istražiti"*, pogotovu njegov odnos s dr. Augustinom Juretićem i dr. fra Dominikom Mandićem, s kojima je bio neposredno povezan, i utvrditi, jesu li te sveze s njima *"produžavane dalje, do krugova izbjegličke vlade"*[397]. Dakle, on ne tvrdi ništa kategorički, nego samo predpostavlja. Zbog izrazito jugoslavenske političke orijentacije Hrvatske seljačke stranke, obje tvrdnje, i Nade Kisić-Kolanović i Ljube Bobana, značile bi, ako se pokažu istinitima, da se je Stepinac zauzimao za obnovu Jugoslavije. Kako će se iz daljega izlaganja vidjeti, te su tvrdnje neistinite.

Tvrdnja Nade Kisić-Kolanović je neodrživa zbog više razloga. Stepinac je, prema "Dnevniku" krašićkoga župnika Josipa Vranekovića, s kojim je od 5. prosinca 1951. do smrti kao zatočenik živio u istomu župnom dvoru, o svomu odnosu prema hrvatskim političkim strankama i uopće o politici tvrdio: *"Kao biskup nisam bio ni HSS-ovac, ni ustaša, ni pučkaš. Interese naroda branio sam i branit ću, a politiku kao takvu ostavljam drugima"*[398]. Okružnicama od 10. 8. 1938., 4. 2. 1942. i 24. 9. 1943. zabranio je svomu svećenstvu, da se bavi politikom, a dopisom od 8. 2. 1942. molio je Pavelića, da oslobodi svećenike obavljanja dužnosti narodnih zastupnika[399]. Svrgavanje Pavelića i ustaša s vlasti i njezina predaja Hrvatskoj seljačkoj stranci bilo je zamišljeno, kako se tvrdi, nasilnim putom, dakle i uz mogućnost prolijevanja krvi. Nezamislivo je, da bi se Stepinac bavio onim, što je zabranjivao svojim svećenicima, i to uz prolijevanje krvi, kako bi jedna hrvatska stranka ili pokret preotela vlast drugoj. Osim toga, odprije je poznato njegovo negativno stajalište o Hrvatskoj seljačkoj stranci. Uz njemačke vojne i obavještajne krugove, glavni čimbenici u ovomu podhvatu bili su Slavko Kvaternik i ing. Mario Maričić. Oni su i glavni, pa čak i jedini, izvor obavijesti o Stepinčevu odnosu prema tomu podhvatu. U vrijeme davanja izjava obojica su se nalazila u zatvoru, bili su u strahu za svoj život i slobodu i nisu imali nikakvih jamstava, da mogu slobodno

[396] Nada Kisić-Kolanović: *Vojskovođa i politika - Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997., str. 64.-65.

[397] Ljubo Boban, nav. dj., str. 27.

[398] Juraj Batelja: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., str. 240.

[399] Jure Krišto, nav. dj., knj.II., str. 147., 149.-150. i 318.-319.

i bez prisile govoriti o onomu što znadu. Maričić je, uz to, bio, vjerojatno plaćeni, suradnik njemačke vojne obavještajne službe "Abwehr". Stoga je opravdano pitanje, može li se njihovim izjavama uopće vjerovati. U svakomu slučaju, treba ih uzeti s krajnjim oprezom. Osim u kraljevskoj Jugoslaviji, Maričić je zbog suradnje s "Abwehrom" bio zatvaran i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u komunističkoj Jugoslaviji. Na čestim ispitivanjima o svojoj djelatnosti, dao je o tomu više izjava, pa i o Stepinčevim svezama s Kvaternikom. Te su izjave, u cjelini promatrane, međusobno proturječne, a isto tako i oni dijelovi, koji se odnose na Stepinca i Kvaternika. Nesporno je, da je Kvaternik sa Semmeringa poslao Stepincu nekoliko pisama i da mu je Stepinac na njih odgovorio. Maričić tvrdi, da su jedno pismo i odgovor na nj poslani preko njega. Na ispitivanju pred OZN-om 6. lipnja 1945. izjavio je, da je pismo upućeno Stepincu predao njegovu tajniku. To je potvrdio i Ivan Šalić, rekavši na glavnoj raspravi kao Stepinčev suoptuženik, da je to pismo Maričić predao dr. Stjepanu Lackoviću, drugomu Stepinčevu tajniku. Prema toj verziji, on tada nije mogao razgovarati s nadbiskupom, jer se s njim nije ni sastao. Na ostalim ispitivanjima Maričić je tvrdio, da je pismo predao Stepincu osobno u ruke, ali navodi različite izjave, kojima je ovaj popratio primitak pisma. Na glavnoj raspravi u kaznenomu postupku protiv Stepinca izričito je kazao, da nadbiskup s njim o Kvaternikovim *"kombinacijama nije mogao razgovarati, jer to je tek bilo pitanje hoće li HSS uopće na to pristati, hoće li pristati na kakvu suradnju li ne"*, nego su *"općenito razgovarali o prilikama"*, vjerojatno, u Hrvatskoj. Na tim čestim saslušanjima nije govorio, da mu je Stepinac, šaljući odgovor Kvaterniku, predao još i neku usmenu poruku za nj. Jedino je na saslušanju pred UDB-om 16. veljače 1947. rekao, da je nadbiskup Stepinac, uz pismo, između ostaloga, poručio Kvaterniku, *"da je on uvijek pripravan pomoći jednu poštenu akciju za što brži i pravedan mir, a na sreću hrvatskog naroda"*[400]. Ta rečenica je ujedno i ključni argument za tvrdnju Nade Kisić-Kolanović. No, osim što je sporno, je li nadbiskup poslao takvu poruku, podpuno je nepoznat sadržaj Kvaternikova pisma i Stepinčeva odgovora na nj, pa se ne može ni znati, na što se je odnosila ta možebitna usmena poruka. Uostalom, zašto bi Stepinac slao Kvaterniku usmenu poruku, ako mu šalje pismo? Kvaternik u svojim izjavama pobija Maričićeve tvrdnje i cijeli taj podhvat, pa i svoj odnos sa Stepincem, prikazuje bitno drugčije od njega. U kaznenomu postupku protiv Stepinca, na glavnoj raspravi, saslušan kao svjedok, on je izjavio, da mu Maričić

[400] Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1., Zagreb, 1983., str. 358.-372.; Sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46 - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2385. i 2681.-2688.; i Dossier Slavka Kvaternika, HDA, 013.0.47., str. 328.-329., 330.-331., 334.-335., 337., 339.-341., 343., 352. i 586.-601.

nije donosio nikakve poruke od Stepinca, niti mu je rekao, da je s njim razgovarao, ali je iz riječi Ive Hočevara, domobranskoga bojnika, koji ga je posjećivao na Semmeringu, razabrao, da je nadbiskup upoznat s cijelim podhvatom i da je povezan s Hrvatskom seljačkom strankom, koja radi na odstranjenju Pavelića i ustaša s vlasti. Ali to mu nitko nije izričito rekao. Dakle, to su samo Kvaternikova nagađanja, da bi Stepinac o spomenutomu podhvatu mogao znati, ali ne i dokaz, da je zaista znao, a pogotovu, da ga je podupirao ili u njemu sudjelovao[401]. To kategorički poriče sam Stepinac. Upitan u istrazi o svojim odnosima s Kvaternikom, dok je ovaj boravio na Semmeringu, izričito je izjavio: *"Možda sam mu zahvalio na kakvoj čestitci ili što slično. Ukoliko se on na mene obraćao po pitanjima svrgnuća Pavelića, ja se u te stvari nisam mogao miješati"*. Kad su ga o tomu pitali na glavnoj raspravi, kratko, jasno je odgovorio: *"To me se nije ništa ticalo i nisam u to ulazio"*[402].

Također se ne mogu prihvatiti ni Bobanove predpostavke. Ni dr. Augustin Juretić ni dr. fra Dominik Mandić nisu bili članovi jugoslavenske kraljevske izbjegličke vlade, niti su spadali u krug osoba, za koje je javnosti bilo poznato, da su povezani s tom vladom. Oni su, doduše, dostavljali toj vladi podatke o političkim prilikama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali ne postoji nikakav dokaz, da bi Stepinac za tu njihovu djelatnost znao. Njegove sveze s njima iscrpljivale su se isključivo, kao sa svećenicima, u okviru položaja, potreba i probitaka Crkve. Uz to, Juretić je od početka 1940. bio konsultor pri predsjedništvu Biskupskih konferencija u Zagrebu, pa prema tomu i bliski Stepinčev suradnik, te je razumljivo postojanje među njima tješnjih ljudskih sveza i međusobno dopisivanje. Nema ni jednoga jedinog dokaza, da im je Stepinac slao bilo kakve obavještajne podatke, a pogotovu takve kojima se može škoditi hrvatskoj državi. U svojim izvješćima jugoslavenskoj vladi oni se nikada nisu pozivali na nj kao na izvor podataka. Ipak se je, kako 2. lipnja i 27. srpnja 1944. Hans Helm, njemački policijski attaché u Hrvatskoj, izvješćuje svoje mjerodavne vlasti u Berlinu, javila sumnja u sadržaj Stepinčevih pisama poslanih u Švicarsku i u djelatnost švicarskoga konzulata, preko kojega su se dostavljali obavještajni podatci protivničkoj strani u ratu. Zbog toga je Hrvatska obavještajna služba, piše Helm, ubacila svoje agente među osoblje konzulata i tako došla do pošiljke, u kojoj su bila dva Stepinčeva pisma i jedno pismo apostolskoga vizitatora Marconea. Marcone je pisao nekomu opatu H. Malletiu o radu i organizaciji Katoličke akcije u Hrvatskoj, a Stepinac dr. Juretiću i nekomu Josipu

[401] Bogdan Krizman, nav. dj., str. 372.-375.; Sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2641.-2651. i 2654.-2656. i Dossier Slavka Kvaternika, HDA, 013.0.47., str. 65.-68., 158.-159., 162.-165.

[402] Sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 497. i 2385.

Ivaniću. Pisao im je, da su *"komunistički partizani sve jači na terenu"*, da su sigurno *"čuli za zlokobni rad dr. Svetozara Rittiga među partizanima"*, da su on i biskup dr. Salis Sewis dobili prijeteća *"pisma od komunista u kojima dr. Rittig Svetozar vidi obadvojicu na vješalima"*. Taj Rittig *"pomoću letaka i govora negativno djeluje na svećenike kao i na hrvatsko-katolički živalj, koji je već i onako pauperiziran"* i demoraliziran. Zatim im u pismima *"govori o čisto crkvenim stvarima"*. Pročitavši ih, agenti su zapečatili pisma i poslali ih na označene naslove, ne držeći da su pogibeljna za državu[403]. U pismu poslanom pak Juretiću u Švicarsku 18. siječnja 1944. Stepinac je posvjedočio svoju odanost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj riječima: *"Bog mi je svjedok, da želim samo najbolje i hrvatskoj državi i hrvatskom narodu"*[404]. O svojim tobožnjim svezama sa Stepincem za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske Dominik Mandić, Juraj Krnjević i Ilija Jukić ostavili su pisana svjedočanstva. Ta su svjedočanstva dana nakon Stepinčeve smrti, pa je teško utvrditi njihovu istinitost, ali je sigurno, da su sva trojica nastojala dati uljepšanu sliku o svojoj političkoj ulozi, koju su odigrali u vrijeme, kada je hrvatski narod ulagao nadljudske napore, da sačuva svoju, teškom mukom stečenu, državu. Mandić je pun hvalisanja, što je sve poduzimao i kakve je savjete davao Stepincu i hrvatskim ministrima, da bi se spasila hrvatska država. Tvrdi, da se je *"Stepinac slagao s njegovim koracima u spasavanju hrvatske države"*. Kako mu je članak pun netočnosti, zaista je u njemu teško razlučiti zrno od pljeve, istinu od laži[405]. Krnjević kaže, da je, s obzirom na njihovo poznanstvo iz školskih dana, *"pisao iz Londona nadbiskupu Stepincu u doba rata u prvoj polovici godine 1942."* i to o stvarima, koje je *"kao član jedne savezničke vlade u Londonu mogao saznati"*, a za koje je držao, *"da ih on u Zagrebu mora znati u hrvatskom narodnom interesu"*. Pri tomu ne navodi konkretno o čemu je pisao, niti tvrdi, da mu je Stepinac na bilo koji način uzvratio.[406] Ako to ne tvrdi, znači da mu nije uzvratio, jer Krnjević nije imao nikakva razloga prešutjeti tu činjenicu, ako je ona postojala. Posve drugčije svjedoči Ilija Jukić. On, naime, piše, da je Stepinac slao *"odgovor na sve poruke koje je primao od Hrvata iz Londona"*, odakle mu je bilo *"poručeno, da osudi najoštrije javno strahovladu u Hrvatskoj u to doba i sve zločine, ma s koje strane oni dolazili, pa ma što se dogodilo poslije"*. Stepinac im je, navodno, odgovorio u ljeto 1942., zašto ne smije tako postupiti i kakve bi posljedice po opće probitke nastupile zbog *"javnog i direktnog žigosanja*

[403] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 352.-353. i 356.-357.

[404] Juraj Batelja, nav. dj., str. 157.-158.

[405] O. Dominik Mandić: *Moje uspomene na kardinala Stepinca*, Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 130.-140.

[406] Juraj Krnjević: *Moje uspomene na kardinala Stepinca*, Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 102.-104.

faktora koji sad vrše faktičnu (dakle, ne pravnu - op. I.G.) *vlast nad hrvatskim narodom"*[407]. Ove tvrdnje nikako ne mogu izdržati kritiku. Ako je Stepinac odgovarao na sve poruke, koje je primao od Hrvata iz Londona, onda bi odgovorio i na Krnjevićevu i to prije nego na Jukićevu, jer je Krnjević bio službeni predstavnik Hrvatske seljačke stranke u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi i njezin stalni podpredsjednik, a Jukić je bio samo pomoćnik ministra vanjskih poslova u toj vladi. Osim toga, Krnjević je bio njegov školski kolega, a ipak mu nije odgovorio na poruku, pa zašto bi to učinio Jukiću, kojega, možda, nije osobno ni poznavao. Stepinac je uvijek, po vlastitoj savjesti, osuđivao sve protuevanđeoske pojave u životu, pa mu za to nisu trebale poruke iz Londona. Već je navedeno, kako su iz Londona, nezadovoljni njegovim držanjem prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinim vlastima, baš u ovo vrijeme, o kojemu pišu Jukić i Krnjević, žestoko napadali Stepinca i to ne Srbi, nego Krnjević, Jukićev stranački prvak u emigraciji, i Vilder, njihov najbliži koalicijski suradnik. Također je navedeno, kako im je Stepinac odgovorio. To je sve, jedno i drugo, nespojivo s ovim što piše Jukić. Nezavisna Država Hrvatska nije bila za Stepinca samo faktična nego i pravna, legitimna vlast, koja počiva na plebiscitarno izraženoj volji hrvatskoga naroda. To je stajalište izričito iznio u svomu obrambenom govoru pred jugoslavenskim komunističkim sudom u Zagrebu 3. listopada 1946., kada je rekao: *"Molim vas, kažite mi, koja je za mene vlast bila 1941. Da li pučista Simović u Beogradu, ili izdajnička, kako je vi zovete, u Londonu ili ona u Jeruzalemu, ili vaša u šumi, ili ova u Zagrebu? Dapače, i godine 1943. i 1944., da li vlada u Londonu ili u šumi? Vi ste za mene vlast od 8. svibnja 1945. Zar sam mogao slušati vas u šumi i ovdje njih u Zagrebu? Je li se uopće može dva gospodara služiti? To nije po katoličkom moralu, ni po međunarodnom ni po opće ljudskom pravu. Nismo mogli ovdje vlast ignorirati, makar bila ustaška, ona je bila ovdje. Vi mene imate pravo pitati i zvati na odgovornost od 8. svibnja 1945."*[408]. Političke prilike u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bitno su drugčije prikazane u njegovim izvješćima podnesenim Svetoj Stolici krajem travnja ili početkom svibnja 1942. i u popratnom pismu od 24. svibnja 1943., nego što je to navedeno u Jukićevu članku. U autentičnost izvješća Svetoj Stolici ne treba ni najmanje sumnjati, a pogotovu onoga od 24. svibnja 1943. Nemoguće je i pomisliti, da bi Stepinac Vatikanu podnosio lažna izvješća, pa su Jukićeve tvrdnje nužno izmišljotina. Zagrebački nadbiskup je čovjek Crkve, zabrinut za njezinu sudbinu, a u dopisu od 24. svibnja 1943., već je

[407] Ilija Jukić: *In memoriam: kardinalu Stepincu*, Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj.II., priredio Vinko Nikolić, München–Barcelona, 1980., str. 311.-314.

[408] Govor nadbiskupa Alojzija Stepinca pred "Vrhovnim sudom NR Hrvatske" u Zagrebu, 3. listopada 1946., Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 33.-38.

rečeno, izvijestio je Vatikan, *"da katolička crkva ne bi preživjela razdoblje okrutnog mučeništva, kad bi Hrvatska makar i jedan dan ponovno došla pod srpsku vlast"*. Njemu su bili poznati četnički zločini po Hrvatskoj, ali i Krnjevićevo i Jukićevo držanje prema njima. Naime, 17. svibnja 1942. Jukić je preko londonske krugovalne postaje BBC pročitao Krnjevićevu izjavu, da su k njima *"stigle sigurne vijesti, da je već došlo do suradnje između hrvatskih boraca i odreda đenerala Mihailovića"* i da on *"tu suradnju od srca"* pozdravlja i preporučuje *"i svima ostalim borcima koji se već aktivno bore i onima koji tek stupaju s odredima đenerala Mihailovića protiv zakletih neprijatelja i Srba i Hrvata i Slovenaca"*. Sam pak Jukić izjavio je tom zgodom, da je *"đeneral Mihailović"*, kako ga on izričito naziva, postavio *"za ciljeve borbe, koju sad junački vodi"*, sljedeće: *"Osloboditi Otadžbinu surovog nasilnika, povratiti čast našim zastavama, ponijeti ih na krajne granice, gdje naš narod biva i ujediniti ga u Velikoj Jugoslaviji, uređenoj bratskim sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca na osnovama poštovanja i narodnih prava"*[409]. U takvoj državi, kakvu su zamišljali Krnjević i Jukić, pod okriljem Draže Mihailovića, sigurno je da ne bi bio zajamčen napredak, pa možda čak ni opstanak, ni hrvatskomu narodu ni Katoličkoj crkvi. Zbog toga svi ovi razlozi, a mogli bi se navesti i drugi, govore protiv tvrdnje, da je Stepinac održavao političke sveze s članovima Hrvatske seljačke stranke u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi i oko te vlade. U nizu osoba, koje su pokušale prikazati Stepinca kao jugoslavenski orijentiranoga hrvatskog crkvenog veledostojanstvenika, spada i Slovenac Stanislav Rapotec, idejni sljedbenik Draže Mihailovića, *"kojega je izbjeglička vlada početkom 1942. poslala u zemlju sa širokim spektrom obavještajnih zadataka"*[410].

Na području bivše Jugoslavije boravio je, kako sam kaže, punih pet mjeseci, a od toga u samomu Zagrebu od početka travnja do polovice lipnja, dakle puna dva i pol mjeseca. Za to vrijeme sastajao se je sa svojim političkim istomišljenicima, koji su mu davali obavijesti o prilikama u zemlji, na temelju čega je on početkom kolovoza 1942. podnio izvješće jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Kao i sva slična izvješća, i ovo je pristrano, ideološki obojeno i više izraz želja nego stvarnosti. Rapotec tvrdi, da ga je Stepinac pet puta primio u audijenciju, znajući odakle dolazi, prikazavši mu političke prilike u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao krajnje nepovoljne, za što je okrivio i neke svoje svećenike, koje stoga *"drži u biskupskim kućnim pritvorima"*, a on osobno stalno očekuje, da će biti uhićen[411]. Tim izvješćem

[409] Dinko Šuljak: *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, München–Barcelona, 1988., str. 287.-288.
[410] Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Zagreb, 1989., str. 323.
[411] Ljubo Boban: *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941.-1943.*, knj. 2., Zagreb, 1988., str. 62.-67.

služio se je Emil Kekich, specijalni pomoćnik američkoga veleposlanika, pri sastavljanju memoranduma *"Postupak Katoličke crkve u Jugoslaviji"*, što ga je privremeni odpravnik poslova toga veleposlanstva pri grčkoj vladi Harold Shantz 5. kolovoza 1944. dostavio državnomu tajniku Sjedinjenih Američkih Država[412], ali i Ilija Jukić u svomu, već kritici podvrgnutomu, članku *"In memoriam kardinalu Stepincu"*. Na Rapotecovo izvješće poziva se Stella Alexander[413], a Jure Krišto[414], uz to, još i na Kekichev memorandum, kao na vjerodostojne izvore za prikazivanje političkih prilika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i za odnos njezinih vlasti prema nadbiskupu Stepincu. Pri tomu prešućuju bitnu Rapotecovu tvrdnju, da *"biskup dr. Stepinac čvrsto veruje u vaskrsnuće Jugoslavije"*, pa mu je, navodno, rekao, da poruči *"vani, neka kod budućeg uređivanja država svakako vode računa o federaciji"*[415]. S istinitošću ili neistinitošću ove tvrdnje ostaje ili pada cijelo Rapotecovo izvješće o razgovoru sa Stepincem i o prilikama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a time i Kekichev memorandum. Oba su ta dokumenta u proturječnosti sa Stepinčevim izvješćima Svetoj Stolici, podnesenima u mjesecu travnju ili svibnju 1942. i 24. svibnja 1943., kao i sa svim njegovim izjavama, što ih je dao kako prije, tako i nakon toga. Stepinčevu lojalnost prema hrvatskoj državi pokazuje i njegov odnos prema svećeniku dr. Niki Moscatellu, odpravniku poslova jugoslavenskoga poslanstva u Vatikanu za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Kako piše Milan Marjanović, dobar poznavatelj prilika u jugoslavenskim emigrantskim krugovima, kojima je i sam pripadao, *"kad je nadbiskup Stepinac dolazio u Rim nekoliko puta, nije se javljao Moskatelu, kao ranije, niti je Moskatelo njemu prilazio"*[416]. Stoga su Rapotecovo izvješće i Kekichev memorandum u dijelu, koji se odnosi na nadbiskupa Stepinca, neistiniti i nevjerodostojni, a povijesni zaključci, koji se na njima temelje, u cjelini su pogrešni i neznanstveni.

No, postoji još jedan dokument, koji bi mogao navesti na zaključak, da je Stepinac ipak održavao sveze s krugovima, koji su surađivali s jugoslavenskom izbjegličkom vladom, što bi značilo, da je priželjkivao obnovu Jugoslavije. Dana 2. studenoga 1943. Stjepan Jakšekovac, jugoslavenski obavještajac u Švicarskoj, poslao je predstavnicima Hrvatske seljačke stranke u Londonu poruku, da nadbiskup Stepinac javlja: *"Prema obavijestima, koje mi stižu od župnih ureda jasno i nedvojbeno proizlazi, da narod kompaktno stoji iza dr. Mačeka. Partizani su vrlo aktivni i to ne samo*

---

[412] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 358.-360.

[413] Stella Alexander: *Trostruki mit. Život zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., str. 71.-74.

[414] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 138.-139. i *Sukob simbola*, str. 111.-113.

[415] Ljubo Boban: nav. dj., str. 67.

[416] Ljubo Boban: *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.*, str. 408.

vojnički, nego i politički. Prema Crkvi ponašaju se vrlo korektno. Narodu je njihova borba simpatična i narod ih svojski i na sve moguće načine pomaže, ali politički su oči sviju uprte u Kupinec"[417]. Autentičnost ove poruke je vrlo sporna. Partizani su do kraja 1943. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ubili 64 svećenika i redovnika i dvije časne sestre. Samo s područja zagrebačke nadbiskupije ubili su šest dijecezanskih i jednoga redovničkog svećenika[418]. Glavnina žrtava poubijana je prije slanja Jakšekovčeve poruke u London, a sve žrtve iz zagrebačke nadbiskupije potječu prije toga nadnevka. Kao predsjednik Hrvatske biskupske konferencije i najugledniji hrvatski biskup, Stepinac je sigurno znao za ubojstva svih tih svećenika, redovnika i časnih sestara, bez obzira iz koje su biskupije bili. Ni jedan razborit čovjek, a pogotovu Stepinac, ne bi mogao ubijanje tolikoga broja svećenika, redovnika i časnih sestara nazvati korektnim, a pogotovu vrlo korektnim ponašanjem prema Crkvi. Partizani su prije listopada 1943. do temelja uništili hrvatsko selo Španovicu, u okolici Pakraca, i župu Zrinj, u okolici Dvora na Uni, oboje također na području zagrebačke nadbiskupije, a pučanstvo, koje nije uspjelo pobjeći, poubijali su, ne pitajući se, je li muško ili žensko, staro ili mlado. Broj hrvatskih sela i župa, što su ih do temelja uništili, njihovo pučanstvo rastjerali i poubijali, a crkve razorili ili spalili, s područja drugih biskupija penje se na desetke. I izvan ovih slučajeva ubijali su ljude i uništavali njihovu ili državnu imovinu. Stepincu je, a i široj hrvatskoj javnosti, sve to bilo poznato. Takvi partizanski postupci nisu mogli biti narodu simpatični, niti ih je narod zbog toga mogao svojski i na sve moguće načine pomagati, a niti je tako revan crkveni veledostojanstvenik, kakav je bio zagrebački nadbiskup, mogao o njima i njihovoj borbi u inozemstvo slati povoljno izvješće. Pa samo dva dana prije nego što je Jakšekovac poslao svoju poruku u London, dakle 31. listopada 1943., na blagdan Krista Kralja, Stepinac je u Zagrebu održao propovijed, u kojoj je oštro napao komunizam, za koji su se ti partizani borili. Komunizam i partizane je vrlo često napadao i u svojim prijašnjim propovijedima i izjavama zbog njihova nečovještva, o čemu će kasnije posebno biti govora. Sama Jakšekovčeva poruka je u sebi proturječna. Ako narod čvrsto stoji uz Mačeka, kako mu partizanska borba može biti simpatična, kad su partizani već tada u promidžbi napadali Mačeka? Nema, dakle, sumnje, da je ta poruka krivotvorina, kojom se je htjelo, pozivom na Stepinčevo ime, uvjeriti javnost, da Ustaški pokret i njegova borba za hrvatsku državnu nezavisnost nemaju podpore u hrvatskomu narodu, nego njegovi protivnici, koji se bore za obnovu Jugoslavije. Ovo nisu bili jedini slučajevi, da se

[417] Isto, str. 140.

[418] Podatci uzeti iz knjige don Ante Bakovića: *Stradanje Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1994.

Stepinčevim imenom manipulira u protuhrvatske svrhe. Za to je za sada dovoljno navesti samo još jedan primjer.

Dana 24. srpnja 1942. Ilija Šumenković, jugoslavenski poslanik u Turskoj, poslao je brzojavno dr. Slobodanu Jovanoviću, predsjedniku jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, pismo, što ga je, navodno, iz Zemuna 8. veljače 1942. dr. Prvislav Grisogono uputio Stepincu. Grisogono je bio po rođenju Hrvat, jugoslavenski unitarist i član Jevtićeve Jugoslavenske narodne stranke. U pismu se najtežim optužbama optužuju Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u njoj zbog zločina nad Srbima. Optužuju se ne samo obični svećenici, nego i biskupi. To pismo je umnožavano i šireno po Beogradu i cijeloj Srbiji, a prema nekim podatcima, i među Srbima u Hrvatskoj. Njime se je htjelo izazvati Stepinca, da javno osudi Nezavisnu Državu Hrvatsku i njezinu vlast, te tako stvoriti još veći razdor među hrvatskim narodom. Sam Grisogono je kasnije u demantiju, poslanom Stepincu, porekao, da navedeno pismo potječe od njega, dakle izjavio je, da je ono krivotvorina. To je isto ustanovio i dr. Ljubo Boban[419].

Stoga treba biti vrlo oprezan s izjavama o Stepincu, pa i s onima koje potječu od Marka Bilića, Maria Maričića, Ilije Jukića, Stanislava Rapoteca, Stjepana Jakšekovca, Juraja Krnjevića, Slavka Kvaternika i Dominika Mandića, ali i sa svim tvrdnjama, koje bi ga dovodila u svezu s bilo kakvim nastojanjima ili težnjama za obnovom Jugoslavije. Te su tvrdnje i izjave neistinite ne samo zbog razloga, koji su navedeni, nego i zbog mnogih drugih. Sva Stepinčeva djelatnost od nastanka pa do sloma Nezavisne Države Hrvatske, a i nakon toga, dokazuje, da je čvrsto stajao uz hrvatsku državu i branio njezin opstanak. U tomu svom stajalištu nije pokazivao ni najmanje kolebanja.

Želeći pomoći svim ugroženim osobama, bez obzira na njihovu rasnu, narodnosnu, vjersku ili političku pripadnost, Stepinac se je često obraćao poglavniku i drugim visokim hrvatskim državnim dužnosnicima. U pismu upućenom 6. ožujka 1943. Paveliću založio se je za zaštitu nearijaca. Uz ostalo, tu je naglasio, da *"nitko više od Katoličke crkve u našoj domovini ne želi sreću i napredak našega naroda i naše mlade države"*[420]. Jasno je, da je pod našim narodom i našom mladom državom mislio na hrvatski narod i na Nezavisnu Državu Hrvatsku. Slične želje izrazio je hrvatskomu državnom poglavaru i 8. siječnja 1944., kada mu je došao čestitati Novu godinu. Tada mu je u ime katoličkih, muslimanskih, pravoslavnih i evangeličkih vjernika, kako su objavile novine, zaželio *"svako do-*

[419] Ljubo Boban, nav. dj., str. 284.-292. i 300.-303., te *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., str. 301.-306.

[420] Margareta Matijević: *Stepinčev "dossier" Svetoj Stolici (31. 5. 1943.)*, "Croatica christiana periodica" br. 40., Zagreb, 1997., str. 129.

Predstavnici vjerskih zajednica, predvođeni nadbiskupom Stepincom, čestitaju Paveliću Novu godinu

bro u Novoj godini, moleći Svevišnjega, da hrvatskom narodu što prije dade mira, kako bi što bolje mogao izgraditi svoju vlastitu državu"[421].

Ali, nažalost, domaći i vanjski neprijatelji nisu dali hrvatskomu narodu mira. Amerikanci i Englezi, koji su se pozivali na demokraciju i kao načelo isticali pravo naroda na samoodređenje, nisu to pravo priznavali hrvatskomu narodu niti su poštivali njegovu plebiscitarno izraženu demokratsku volju za državnom nezavisnošću. Da slome njegovu težnju za slobodom, bombardirali su mu sela i gradove. Prosvjedujući protiv bombardiranja Zagreba 22. veljače 1944., u okružnici izdanoj 28. veljače iste godine Stepinac je izjavio, da nam u tim patnjama oslon i nesumnjivo uporište daje *"ponajprije naravni i Božji zakon koji kao ostalim tako i hrvatskom narodu daje pravo na svoj zasebni život u sklopu ostalih europskih naroda"*. Pravo na zasebni život, koje se ističe u toj okružnici, samo su druge riječi

[421] Članak *"Novogodišnje čestitke Poglavniku"*, "Hrvatski narod", Zagreb, 11. 1. 1944.

za pravo na državnu nezavisnost. To pravo na zaseban narodni i državni život hrvatski je narod, prema Stepincu, *"stekao i zaslužio svojom teškom i krvavom borbom, stojeći kroz stoljeća na braniku istinskih ideala prave čovječje slobode i kršćanske kulture, čime je zadužio čitavu Europu i sve njezine narode"*. Vidjevši da je hrvatska državna nezavisnost ugrožena, pozvao je vjernike, *"da se u ovim sudbonosnim časovima hrvatskog naroda usrdno i toplo"* mole *"za njegovo očuvanje i slobodu"*[422]. Što je vrijeme više odmicalo, položaj hrvatskoga naroda i njegove države postajao je sve teži i beznadniji, a Stepinac je sve odlučnije dizao svoj glas u njihovu obranu. Naročito odlučno je to učinio 9. srpnja 1944. iz Marije Bistrice, prigodom zavjetnoga hodočašća grada Zagreba u to središnje hrvatsko marijansko svetište, odakle se je i prijašnjih godina čula njegova odvažna riječ u obranu temeljnih ljudskih i nacionalnih prava hrvatskoga naroda. Sada se je obratio onima, koji razaraju hrvatska sela i gradove i ubijaju nevino hrvatsko stanovništvo, i zapitao ih: *"Smatra li možda ratujuća stranka, dok ovakvim strahotama pogađa našu zemlju, zločinom, što hrvatski narod svom snagom svojega bića stoljećima teži za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz nečuvene žrtve?"* Zatim im je odmah na to odgovorio: *"Onda bi bili zločinci i svi drugi narodi, koji nose u srcu isto tako nepokolebivu težnju za slobodom i samostalnošću"*. Time je svima jasno i glasno rekao, da je borba, što je vode hrvatski vojnici, ustaše i domobrani, obrana hrvatske državne nezavisnosti, pa, prema tomu, i moralno opravdana. Tu misao je završio upozorenjem, *"da se Hrvati ne će nikada odreći svoga prava"*, naglasivši da nitko u to ne treba sumnjati[423].

Sloboda i državna nezavisnost hrvatskoga naroda Stepincu su stalno bile na umu. Te misli su sadržane i u prigodnoj čestitci, što ju je 6. prosinca 1943. poslao za imendan dr. Nikoli Mandiću, predsjedniku vlade Nezavisne Države Hrvatske, u kojoj doslovce kaže: *"Prigodom Vašega cijenjenoga imendana izvolite, gospodine predsjedniče, primiti i moje srdačne čestitke sa željom, da bi sveti Nikola donio i hrvatskom narodu dar, za kojim toliko žudi: očuvanje njegovog državnog suvereniteta na čitavom narodnom području, da u miru kao ravnopravni član međunarodne zajednice može razvijati svoje od Boga dane sposobnosti kako na korist svoju, tako i čitavoga čovječanstva"*[424]. Pod darom, za kojim hrvatski narod žudi, Stepinac je mislio na očuvanje Nezavisne Države Hrvatske, jer su se samo na nju mogle odnositi riječi o državnomu suverenitetu na čitavomu narodnom području iz čestitke Nikoli Mandiću.

---

[422] Katolički list br. 9., Zagreb, 2. 3. 1944., str. 196.
[423] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str. 219.-220.
[424] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 832.

Godina 1945. donosila je nove muke i nevolje za hrvatski narod. Saveznička pobjeda bila je na pomolu, ali joj se hrvatski narod nije imao razloga veseliti, jer je ona značila nestanak hrvatske državne nezavisnosti i nametanje hrvatskomu narodu Jugoslavije i komunizma. Hrvatski narod je strepio za svoju budućnost, tim više što na pobjedničkoj strani nije imao svojih istinskih predstavnika, koji bi branili njegovo pravo na državnu nezavisnost. U Jalti, na poluotoku Krimu, u tadašnjemu Sovjetskom Savezu, od 4. do 11. veljače 1945. Roosevelt, Churchill i Staljin, prvaci pobjedničke koalicije, održavali su konferenciju, na kojoj su raspravljali o uređenju Europe nakon rata i o međusobnoj podjeli utjecajnih područja, a u pogledu Jugoslavije donijeli su deklaraciju, kojom se preporučuje Šubašiću i Titu, predsjednicima kraljevske i komunističke jugoslavenske vlade, da obrazuju zajedničku vladu. Deklaracija je bila jasan pokazatelj, da je pobjednička koalicija čvrsto odlučila ignorirati pravo i volju hrvatskoga naroda i nametnuti mu Jugoslaviju. To je izazvalo reakciju među svim društvenim slojevima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Po svim njezinim slobodnim dijelovima zaredale su prosvjedne skupštine protiv obnove Jugoslavije i manifestacije podpore poglavniku i hrvatskoj državi. Od svih tih skupština i manifestacija ovdje će se navesti samo neke. Dne 8. ožujka 1945. hrvatska državna vlada donijela je deklaraciju o pravu hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost. O tomu je istoga dana donijelo zaključak i Doglavničko vijeće Ustaškoga pokreta[425]. Hrvatski sveučilištarci su 24. ožujka iste godine održali veliku skupštinu i na njoj osudili zaključke donesene u Jalti te dali punu podporu hrvatskoj državnoj nezavisnosti, granici na Drini, hrvatskoj Istri i sl.[426]. Velika skupština radnika i privatnih namještenika održana je 7. travnja i na njoj su se radnici i privatni namještenici nepokolebivo izjasnili, da ostaju vjerni poglavniku

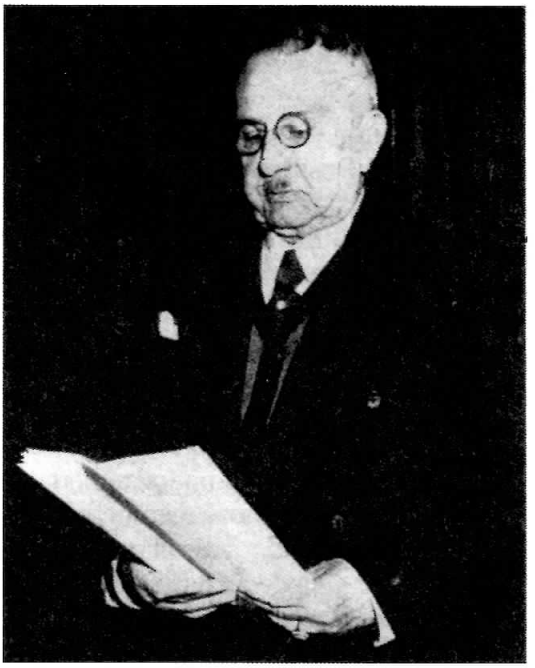

Dr. Nikola Mandić, predsjednik vlade Nezavisne Države Hrvatske

[425] Nova Hrvatska, Zagreb, 9.3.1945.
[426] Nova Hrvatska, 25.3.1945.

i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, za koju su spremni raditi i boriti se[427]. Jedna od najznačajnijih takvih manifestacija zbila se je u Hrvatskoj saborници 12. travnja 1945. Tada je rektor Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu prof. ing. Stjepan Horvat sa sveučilišnim senatom, noseći insignije rektorske i dekanske časti, u nazočnosti najistaknutijih ličnosti političkoga, vojničkog, crkvenog, kulturnog i znanstvenog života, pročitao memorandum, upućen rektorima svih sveučilišta i visokih škola na svijetu, u kojemu se traži moralna pomoć za hrvatski narod, osuda boljševizma i podpora hrvatskoj državnoj nezavisnosti[428]. Za opstanak Nezavisne Države Hrvatske založilo se je i Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, predvođeno Ivanom Peršićem, Petrom Grgecom, Dušanom Žankom i Enverom Pozderovićem. Prosvjedujući *"protiv svih zaključaka i podhvata koji bi krnjili vrhovništvo hrvatskog naroda odnosno Hrvatske Države"*, izražavajući vjernost *"svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinom Vrhovniku Poglavniku"*, ono je 14. travnja 1945. donijelo rezoluciju, u kojoj ističe *"svoju nepokolebivu volju, da se pod vodstvom Poglavnika bori za opstanak i napredak hrvatskog naroda, koji se ne može postići nikako drugčije, nego u podpuno slobodnoj hrvatskoj državi"*, bez koje *"ne može biti mira na ovom dijelu zemlje"*[429]. Dva dana kasnije, dakle 16. travnja, Savez hrvatskih učiteljskih društava je svojom rezolucijom dao podporu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, odnosno deklaraciji hrvatske državne vlade i zaključcima Doglavničkoga vijeće[430]. Za deset dana, točnije 25. travnja 1945., oglasila se je i Matica hrvatska. Toga dana održavala se je njezina godišnja skupština, na kojoj je predsjednik Filip Lukas istaknuo, da se Matica bori za pravo naroda na samoodređenje, dakle za ista načela koja su sadržana i u Atlantskoj povelji, a zatim je na kraju, na njegov prijedlog, prihvaćeno, da se Paveliću pošalje ova brzojavka: *"Matica Hrvatska s glavne godišnje skupštine na početku svoga rada u petoj godini Nezavisne Države Hrvatske šalje Vam, Poglavniče, izraz svoje duboke zahvalnosti s najboljim željama za sretan opstanak i procvat hrvatskog naroda i njegove države"*[431].

U ovim sudbonosnim danima za budućnost hrvatskoga naroda ni zagrebački nadbiskup Stepinac nije šutio. Oglasio se je među prvima nakon deklaracije hrvatske državne vlade o zaključcima konferencije u Jalti, dajući tako svoj doprinos borbi hrvatskoga naroda za slobodu. Propovijedajući prigodom svršetka uskrsnih konferencija sveučilištarcima i sveučilištarkama u bazilici Srca Isusova u Zagrebu 18. ožujka 1945., osvrnuo se je na razgovor o *"slobodi pojedinih naroda na raznim konferenci-*

[427] Nova Hrvatska, 8.4.1945.
[428] Nova Hrvatska, 13.4.1945.
[429] Nova Hrvatska, 15.4.1945.
[430] Nova Hrvatska, 17.4.1945.
[431] Nova Hrvatska, 26.4.1945.

jama", što je očita aluzija na konferenciju u Jalti, pa se je pozvao na načelo, što ga je postavio papa Pio XII. još 1939., prije početka Drugoga svjetskog rata, prema kojemu je temeljni zahtjev pravednoga i časnog mira *"osiguranje prava na život i nezavisnost svih naroda, velikih i malih, jakih i slabih"*, jer *"volja za životom jednoga ne smije biti smrtna osuda drugoga naroda"*. Zatim je to načelo primijenio na hrvatski slučaj i rekao: *"Ako svi narodi imadu pravo na osiguranje života i nezavisnost, onda se ne može narivavati rješenje, kojega on svojom slobodnom voljom ne će, ni hrvatskom narodu, koji ipak sam najbolje znade što mu je na propast, a što mu je na korist"*. Kako su komunisti u vrijeme, dok je on to govorio, već bili preuzeli vlast nad znatnim dijelom hrvatskoga naroda, kojemu su silom nametali svoju ideologiju, upozorio ih je, *"da će hrvatski narod a limine* (odmah i podpuno - op. I.G.) *odbiti svaki režim, bio on na krajnjoj ljevici ili desnici, koji ne bi računao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisućgodišnju katoličku tradiciju"*, jer takav *"režim ne bi predstavljao u hrvatskom narodu nikoga, ili neznatnu manjinu, koja bi mu se silom narinula"*, a sila pak *"ne može biti podlogom mira"*, pa u *"zdravom poredku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravom"*[432]. Budući da su ove njegove riječi oštra kritika Jaltske konferencije i komunističkoga nasilja, one nedvojbeno znače podporu opstanku Nezavisne Države Hrvatske i osudu nametanja hrvatskomu narodu komunističke Jugoslavije, koja zbog načina nastanka ne će biti, po njegovu mišljenju, dugoga vijeka, kao ni poredak koji se u njoj uvodi. Slične misli sadržane su i u poslanici hrvatskoga katoličkog episkopata od 24. ožujka 1945., što ju je donio njegov poslovni odbor, u kojemu su, uz Stepinca kao predsjednika, još bili i vrhbosanski nadbiskup Šarić, banjalučki biskup Garić, biskup i apostolski administrator đakovački Akšamović i vladika križevački Šimrak. Zbog ratnih neprilika biskupska se konferencija nije mogla održati u punomu sastavu. Raspravljajući o gorućim problemima Crkve, biskupi su, kao odgovor na zaključke donešene u Jalti, istaknuli, da *"povijest svjedoči, da hrvatski narod kroz cijelu svoju tisućutristogodišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati, da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu"*. Međutim, *"kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj Državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju hrvatskoga naroda"*. Stoga nitko *"nema pravo optuživati bilo kojega građanina Hrvatske Države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju hrvatskoga naroda, kad on na to ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima"*[433]. Ta država, koja je oživotvorena u Drugomu svjet-

[432] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 260.
[433] Katolički list br. 12.-13. od 29.3.1945., str. 94.-95.

skom ratu, jest Nezavisna Država Hrvatska. Bit je tih riječi iz biskupske poslanice, da je NDH nastala plebiscitarnom voljom hrvatskoga naroda, koji na nju ima pravo, pa mu nitko ne smije silom nametati drugčija rješenja. Zbog uočljive sličnosti ovih misli s mislima izgovorenima u propovijedi 18. ožujka 1945. nameće se kao jedino ispravan zaključak, da je Stepinac idejni otac ove poslanice.

Kratko vrijeme nakon svih ovih manifestacija, prosvjednih skupština, deklaracija, rezolucija, memoranduma i biskupskih poslanica, za koje "civilizirani" zapadni svijet nije htio ni čuti, partizani su 8. svibnja 1945. ušli u Zagreb, Nezavisna Država Hrvatska je prestala postojati, a hrvatsko političko vodstvo, vojska i znatan dio građanstva povukli su se prema Austriji, nadajući se političkomu i vojničkom preokretu, kad će se opet moći vratiti u domovinu, ili, neki od njih, želeći spasiti gole živote. Umjesto svega toga, snašla ih je smrt kod Bleiburga, na križnim putovima i na drugim stratištima, a samo manji dio njih uspio je preživjeti ili spasiti se bijegom, prodirući dalje prema Zapadu. Saveznici su ih, naime, izručili partizanima, iako su znali da ih šalju u sigurnu smrt. Partizani su uveli strahovit sustav raznovrsnoga tlačenja hrvatskoga naroda, obilježen ubojstvima, zatvorima i sabirnim logorima. Na njihovu udaru našao se je i nadbiskup Stepinac, koji je već 17. svibnja 1945. bio uhićen i zadržan u zatvoru do 3. lipnja te godine. Unatoč krajnje nepovoljnim političkim prilikama, on nikada nije zanijekao, bez obzira komu se je obraćao, OZN-i, jugoslavenskomu komunističkom sudu ili papinskoj nuncijaturi u Beogradu, da je Nezavisna Država Hrvatska bila izraz težnji hrvatskoga naroda za slobodom. Naravno, sada je o njoj i njezinoj vlasti govorio nešto suzdržanije nego prije, jer je nastupao kao službeni predstavnik Katoličke crkve u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji, pa nije želio svojim izjavama previše zaoštravati odnose s novim vlastodršcima, o čijoj volji je zavisila mogućnost djelovanja Crkve. S druge strane, on je htio namjesniku nuncijature, koji nije ni bio najbolje upućen u hrvatske prilike, na što prihvatljiviji način prikazati svoje postupke za vrijeme rata. S ovom zadrškom treba tumačiti sve njegove izjave, koje u buduće bude davao o hrvatskoj državi i prilikama u njoj.

Stepinčev odnos prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u novim političkim okolnostima vidi se iz izjava, što ih je, nalazeći se u zatvoru, dao na saslušanju pred OZN-om 21. svibnja 1945. Karakteristično je za te izjave, da je vrlo oprezan u njihovu davanju, često izbjegava striktno odgovoriti na postavljena pitanja, ali je uvijek nastojao, da ništa ne izjavi, što bi bilo suprotno istini i što bi ugrozilo dignitet hrvatske države. Na pitanje, je li *"Nezavisna Država Hrvatska postala voljom hrvatskog naroda"*, odgovorio je, da su Hrvati iskoristili raspad Jugoslavije i *"prihvatili samostalnu hrvatsku državu, koja im se činila boljom solucijom nego da budu obična*

kolonije Njemačke". Ipak, izjavio je, hrvatski narod nije u punoj mjeri ostvario svoje težnje za slobodom i nezavisnošću, *"jer nije imao vlasti ni u Dalmaciji ni u Međimurju, koji su svakako sastavni dio hrvatskoga teritorija"*, a i u unutarnjoj politici često je bio ograničen njemačkim i talijanskim utjecajem. Kao državne djelatnosti, u kojima je hrvatski državni suverenitet zaista bio ostvaren u punini, primjerice je naveo školstvo, tehniku, novčarstvo itd., ali mu to, unatoč nastojanjima hrvatskih državnih vlasti, nije uspjelo u istoj mjeri postići na gospodarskomu i vojnom području. Tu je potrebno napomenuti, da je njegova tvrdnja o Dalmaciji pogrešna, jer je njezin samo manji dio 1941. bio pripao Italiji, a nakon 10. rujna 1943. u sastavu hrvatske države našlo se je cijelo područje od Sušaka do Boke Kotorske, a deklarativno čak i Istra s Rijekom. Međimurje je bila okupirala Mađarska, ali to hrvatske vlasti nikada nisu priznale. A zašto onda Katolička crkva prije 1945., na primjer u kraljevskoj Jugoslaviji, nije isticala *"svoju misao da hrvatski narod ima pravo na svoju nezavisnost"*? - bilo je jedno od daljnjih pitanja. Odgovorio je, da su se u međuvremenu prilike promijenile, jer je sada *"država kakva takva bila ostvarena"*, pa se nije htjelo, da opet netko rekne, *"da crkva ne želi ostvarenje pravednih aspiracija hrvatskog naroda"*. Takvim odgovorom ispitivač očito nije bio zadovoljan, pa mu je postavio slično, ali sa svoga stajališta još konkretnije pitanje, zašto je baš 1945. bilo potrebno isticati pravo hrvatskoga naroda na njegovu nezavisnost, kada su *"bile poznate odluke AVNOJ-a koje garantuju samostalnost hrvatskoga naroda u okviru Federativne Jugoslavije"*. Stepinac mu je na to vrlo decidirano odgovorio: *"Učinili smo zato da još jedanputa naglasimo da se ne može kriviti katoličku crkvu da nije željela hrvatskom narodu njegovu istinsku slobodu i nezavisnost, da nije poštivala njegove volje za samostalnu državu"*[434]. Smisao je svih ovih Stepinčevih odgovora, da je Nezavisna Država Hrvatska nastala voljom hrvatskoga naroda, da je ona unatoč svim svojim slabostima bila prava država i da se u Jugoslaviji, pa ni odlukama AVNOJ-a, nije mogla osigurati istinska sloboda i nezavisnost hrvatskoga naroda. Uostalom, koja država na svijetu nema svojih slabosti, pa i faktičnoga ograničenja suvereniteta, pogotovu mala država i u ratno vrijeme?

OZN-a je Stepincu, između ostaloga, i zbog ovakvoga hrvatskog držanja u zatvoru nalijepila ustašku etiketu, kako bi ga što lakše mogla osuditi i odstraniti iz javnoga života. Puštajući ga iz zatvora, sastavila je o njemu poseban elaborat, prema kojemu *"njegovo ponašanje prilikom puštanja iz zatvora bilo je vrlo drsko"*, a *"prilikom preslušavanja bio je vrlo oprezan"*. *"Istraga protiv Stepinca"*, stoji u elaboratu, *"nije urodila onim rezultatima*

[434] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1, str. 60.-63.

koji bi ga mogli kompromitirati u onoj mjeri da bi ga se moglo eliminirati kao izrazito ustaškog saradnika", jer se u *"početku istrage nije raspolagalo sa materijalom koji bi se odnosio na njegovu prikrivenu saradnju sa ustašama"*. Unatoč svemu tomu, *"on ipak nije mogao pritajiti svoje simpatije za ustaše i svoj neprijateljski stav prema NOP-u i Srbima"*, mišljenje je njegovih istražitelja iz OZNE, koji će ga pomno pratiti i čekati pogodan trenutak, da ga osude[435]. Iz ovoga elaborata se vidi, da uzrok njegovoj kasnijoj osudi nije samo njegovo protivljenje, da se Katolička crkva u Hrvatskoj odvoji od Svete Stolice. On je Titu i Komunističkoj partiji Jugoslavije jednako smetao i kao hrvatski rodoljub, koji podupire težnje svoga naroda za državnom nezavisnošću, i kao crkveni veledostojanstvenik, koji je čvrsto odan Svetomu Ocu i jedinstvu Katoličke crkve.

Po izlasku iz zatvora Stepinac se je i dalje odlučno zauzimao za zaštitu pogaženih ljudskih prava i dostojanstva i za prava Katoličke crkve i hrvatskoga naroda. Na postupke jugoslavenskih komunističkih vlasti Biskupska konferencija Jugoslavije sa svoga plenarnog sastanka u Zagrebu 22. rujna 1945. odgovorila je pastirskim pismom, u kojemu je iznijela raznovrsna nasilja i nepravde, što ih te vlasti čine Katoličkoj crkvi i vjernicima. Nakon toga su uslijedili još žešći napadaji na Crkvu i Stepinca. U pismu upućenom 2. ožujka 1946. mons. J. Hurleyu, namjesniku Apostolske nuncijature u Beogradu, Stepinac je nastojao iznijeti uzroke i dati genezu tako napetih odnosa između Crkve i jugoslavenske države, pa je naveo, *"da je čitavo držanje zagrebačkog nadbiskupa prema NDH podvrgnuto oštroj kritici vlastodržaca samo radi toga, što je on priznao vlast NDH, smatrajući da ona kao samostalna državna tvorevina odgovara željama hrvatskoga naroda"*. Iznoseći razloge za takvu svoju procjenu, napisao je, da se *"može kazati, da je čitav hrvatski narod priznao NDH i da je ona stvorena sa naknadnim priznanjem hrvatskoga naroda, osim male upravo neznatne komunističke partije"*, koja joj je *"od prvoga časa navijestila otvorenu borbu do uništenja"*[436]. U tomu pismu on se je ogradio od pojedinih ustaških postupaka, što će naknadno biti posebno analizirano.

Stepinac je 18. rujna 1946. opet bio uhićen, a 11. listopada iste godine izrečena mu je u montiranomu kaznenom postupku kazna lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 16 godina i gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina. Osuđen je i zbog svoga pozitivnog držanja prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj prije njezina sloma. Ali na sudu on je u svojim stajalištima, pa i u odnosu na hrvatsku državu, bio nepopustljiv i nepokolebljiv, bez obzira koliko su ga vrijeđali i mučili dugotrajnim, ponižavajućim i iscrpljujućim ispitivanjima. Nakon čestoga postavljanja

[435] Isto, str. 68.-70.
[436] Juraj Batelja, nav. dj., Dodatak II., str. 312.

u biti jednih te istih pitanja, ali u kojima je već sadržan i odgovor, želeći od njega dobiti negativnu izjavu o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinoj vlasti, na primjedbu da je hrvatski narod dokazao *"u borbi da ne želi takvu tvorevinu i takvu vlast"*, odgovorio im je, da će o tomu *"povijest reći svoje"*[437].

Međutim, cjelovitije svoje stajalište o pravu i težnjama hrvatskoga naroda za državnom nezavisnošću izreći će u obrambenomu govoru pred sudom, što ga je održao 3. listopada 1946. Budući da taj govor nije bio unaprijed doslovce napisan, pojavile su se još u emigraciji polemike o njegovu pravom sadržaju. Dvije verzije govora postoje i u sudskomu spisu. Među dokaznim gradivom nalazi se verzija, u kojoj su sadržane ove riječi: *"Hrvatski se je narod plebiscitarno izjasnio za Hrvatsku Državu i ja bi bio ništarija, kad ne bi osjetio bilo hrvatskog naroda, koji je bio rob u bivšoj Jugoslaviji"*[438]. Ali u zapisniku s glavne rasprave umjesto te postoji ova rečenica: *"Ne, ja bi bio gospodo obična ništarija, kad ja kao katolički nadbiskup, Hrvat, ne bi služio svojem narodu u vrijeme kad je bio jedno bespravno roblje u bivšoj Jugoslaviji"*[439].

Krugovima oko Mačeka i Hrvatske seljačke stranke nikada nije odgovaralo Stepinčevo pozitivno stajalište prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i ideji hrvatske državne nezavisnosti uopće, pa su tvrdili, da Stepinac nije izgovorio navedenu rečenicu, koja se nalazi u prvoj verziji njegova govora. Koja je onda prava verzija? Iako se obje verzije misaono podudaraju, prva je daleko kraća, konciznija i tehnički dotjeranija, dok je drugo dosta razvučena. U svakoj od tih verzija postoje rečenice, kojih nema u onoj suprotnoj. U Stepinčevu sudskomu spisu nalazi se dokument pod naslovom *"Tekst vlastoručnog prvotnog sastavka nadbiskupovog govora, što ga je uz stanovite promjene izrekao pred sudom"*, a na kraju je napomena, da nadbiskup *"ipak nije doslovno ovako pred sudom govorio, nego neke stvari daleko dotjeranije"*[440]. Ovaj tekst je, ustvari, samo podsjetnik za govor i bitno se razlikuje i od prve i od druge verzije Stepinčeva govora. Ipak, s obzirom na napomenu, da je nadbiskup govorio *"neke stvari daleko dotjeranije"*, dalo bi se zaključiti, da je prva verzija pravi Stepinčev govor. Prva verzija govora istinita je i prema dr. Lavu Znidarčiću, koji je kao bivši predsjednik Velikoga križarskog bratstva bio nazočan na suđenju.[441] Na Stepinčev obrambeni govor uzvratio je Jakov Blažević, predbacujući mu, da tvrdi, *"da je NDH narodna država, da je narod plebiscitarno pri-*

[437] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2282.

[438] Isto, str. 998.-1001.

[439] Isto, str. 2511.-2525. (odnosno 2513).

[440] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 6, str. 11.-14.

[441] Lav Znidarčić: *Alojzije Stepinac, O stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb, 1998., str. 84., 86.-92.

hvatio takvu državu itd."[442] Takav Blaževićev odgovor ima smisla, samo ako je istinita prva verzija Stepinčeva govora, jer se samo u njoj nalaze riječi hrvatska država i plebiscitaran. Ta verzija govora stigla je i na Zapad već 1946. ili početkom 1947.[443] Ona je podpuno u skladu s već navedenim pismom, što ga je nadbiskup 2. ožujka 1946. poslao J. Hurleyu, namjesniku Apostolske nuncijature u Beogradu. Zbog svega ovoga sa sigurnošću se može tvrditi, da je Stepinac na suđenju izgovorio riječi: *"Hrvatski se je narod plebiscitarno izjasnio za Hrvatsku Državu i ja bi bio ništarija, kad ne bi osjetio bilo hrvatskog naroda, koji je bio rob u bivšoj Jugoslaviji"*. Na njih se logično nadovezuju dalje misli, koje susrećemo u obje verzije, ali različito formulirane. Naime, u nastavku govora izjavio je: *"Što sam govorio o pravu hrvatskoga naroda na slobodu i nezavisnost, sve je u skladu s osnovnim principima saveznika istaknutim na sastanku u Jalti i u Atlantskoj povelji. Ako prema ovim zaključcima svaki narod ima pravo na svoju nezavisnost, zašto bi se to samo branilo hrvatskom narodu? Sveta Stolica je toliko naglašavala, da i mali narodi i narodne manjine imaju pravo na slobodu. Zar katolički biskup i metropolita ne bi smio o tome ni pisnuti? Ako treba pasti, past ćemo, jer smo vršili svoju dužnost"*[444]. Ove riječi samo s prvom verzijom govora čine misaonu i logičnu cjelinu, dok su s drugom verzijom podpuno nepovezane. No, nakon ovoga zaključka valja se zapitati, zašto je nastala ova druga verzija Stepinčeva govora. Ozbiljno se može predpostaviti, da jugoslavenskim komunističkim vlastima nije odgovarala njegova izričita tvrdnja, da je Nezavisna Država Hrvatska nastala plebiscitarnom voljom hrvatskoga naroda pa su kasnije, prilikom prepisivanja stenografskih bilježaka, dale da se ona preinači i izmijeni njezin izvorni smisao.

Ovaj Stepinčev govor značajan je i s državnopravnoga stajališta. I obrana i optužba, i Stepinčev branitelj dr. Ivo Politeo i Jakov Blažević, polazili su od iste tvrdnje, da Nezavisna Država Hrvatska nije bila država u pravnomu smislu, nego protupravna okupacijska tvorevina, ali su te tvrdnje različito obrazlagali. Je li Politeo u ono vrijeme mogao i smio drugčije postaviti obranu, za sada se ostavlja po strani. Ali Stepinac se je suprotstavio jednomu i drugom stajalištu. Riječima u svomu govoru *"Vi ste za mene vlast od 8. svibnja 1945."* i *"Nismo mogli ovdje vlast ignorirati, makar bila ustaška, ona je bila ovdje. Vi mene imate pravo pitati i zvati na odgovornost od 8. svibnja 1945."*, kao što je već navedeno, on je zastupao mišljenje, da je Nezavisna Država Hrvatska bila država u pravnomu

[442] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 3019.-3020.

[443] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 22., bilj. 17.

[444] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 998.-1001. i 2513.-2514.

smislu i da je njezina vlast bila legitimna, pa joj se je on bio dužan i pokoravati.

Vidi se, da Stepinac nije pozdravio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske i davao izjave u njezin prilog samo za vrijeme njezina postojanja, dakle iz nekoga političkog oportunizma. On ju je branio i nakon njezina sloma, kada se je nalazio u životnoj pogibelji, u zatvoru, i kada je to moglo škoditi i njemu i ovozemaljskim probitcima Crkve, kojoj je on u Hrvatskoj bio najugledniji predstavnik. I tada je tvrdio, da je ta država nastala plebiscitarnom voljom hrvatskoga naroda, koji ima apsolutno pravo na državnu nezavisnost. To je golemi moralni kapital, što ga je ostavio hrvatskomu narodu.

2. Hrvatska državna vlast i blaženi Alojzije Stepinac

2.1. Pogrešne i zlonamjerne tvrdnje

O Stepinčevu odnosu prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinoj vlasti napisana su brojna djela povijesnoga i publicističkog značaja. No, ona su mahom tendenciozna i ne pogađaju srž istine. Srpska i jugoslavenska historiografija i publicistika, kako je već rečeno, kreće se u okviru optužnice i presude, koja je Stepincu izrečena 11. listopada 1946. u montiranomu sudskom postupku, i jednoglasno ga proglašava ustašom. Apsurdnost te tvrdnje je već davno dokazana u hrvatskoj historiografiji, pa se na nju ne treba ni osvrtati. Ali ta ista hrvatska historiografija, što se tiče zagrebačkoga nadbiskupa i hrvatske državne vlasti, jednako je neznanstvena i daleko od istine kao i srpska i jugoslavenska. Sotonizirajući Nezavisnu Državu Hrvatsku, Ustaški pokret i dr. Antu Pavelića, ona tvrdi, da je bl. Alojzije Stepinac bio žrtva ustaške vlasti. Kao primjere toga sotoniziranja, u kojemu se poseže za grubim neistinama, pa čak i osobnim uvredama, dovoljno je navesti samo nekoliko pisaca. Dr. Jure Krišto, na primjer, piše, da *"mladi Pavelić nije završio osnovno školovanje, nego je pohađao vjersku muslimansku školu"*, ali je kasnije, *"usprkos isprekidanu školovanju"*, ipak *"upisao pravo na Zagrebačkom sveučilištu i, usprkos neradu i problematičnu ponašanju"*, čak *"diplomirao, a prema tadašnjim uzusima dobio je titulu doktora prava"*[445]. Sve same neistine i uvrede. Ako Pavelić nije završio ni osnovno školovanje, kako se je mogao upisati na zagrebački Pravni fakultet i na njemu diplomirati i doktorirati? On zaista jest jednu godinu pohađao mekteb, muslimansku osnovnu vjersku školu, jer u mjestu, u kojemu je tada s roditeljima živio, nije druge ni bilo i tu je

[445] Jure Krišto: *Sukob simbola*, str. 26. i 27.

naučio prva slova. Kada je iduće godine u tomu mjestu otvorena redovita pučka škola, upisao se je u nju i završio ju je. Srednju školu pohađao je u isusovačkoj gimnaziji u Travniku kao vanjski đak. Godine 1905., pred kraj četvrtoga razreda gimnazije, obolio je od sušice, pa je po savjetu liječnika morao prekinuti dalje školovanje i živjeti na svježem zraku. Otišao je u istočnu Bosnu i tamo je obavljao fizičke poslove na izgradnji željezničke pruge od Sarajeva prema Višegradu. Kada mu se je zdravlje popravilo, nastavio je školovanje u Senju, Karlovcu i Zagrebu, gdje je godine 1910. maturirao i upisao se na Pravni fakultet, na kojemu je doktorirao 1915. Dakle, za pet godina je doktorirao na Pravnomu fakultetu u Zagrebu, a to znači, da nije bio ni neradnik ni osoba problematična ponašanja, nego savjestan čovjek i solidan đak. Prema dr. Mili Vidoviću, Pavelić se je za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske morao odricati u korist njemačkih nacista i talijanskih fašista *"hrvatskoga teritorija, najvećeg dijela Dalmacije i njezinih otoka, cijele Istre, Rijeke i kvarnerskih otoka, Međimurja i Baranje"*[446], a *"kada je vlada NDH 30. travnja 1941. izdala naredbu o prisilnom prijelazu pravoslavnih Srba u Katoličku crkvu, Stepinac i ostali biskupi odmah su reagirali i izjavili da to pitanje spada u isključivu nadležnost Katoličke crkve"*[447]. Tvrdnju, da je *"posebnom odlukom vlada Nezavisne Države Hrvatske od 30. travnja 1941. tjerala"* pravoslavce, da *"prelaze u katoličku vjeru"*, ističe i M. Landercy, odnosno pravim imenom dr. Vladimir Horvat[448]. No, svaki bi srednjoškolac, a pogotovu sveučilišni profesor povijesti, morao znati, da je već Rapallskim ugovorom od 12. studenoga 1920. Italiji pripala Istra, bez općine Kastav, zatim Zadar, te otoci Lošinj, Cres, Lastovo, Sušac i Palagruža, a Rimskim sporazumom od 27. siječnja 1924. dobila je i Rijeku. Tih područja se Pavelić nije ni mogao odricati, jer su ona dvadesetak godina prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske oteta Hrvatskoj. Ali dr. Vidović ne će spomenuti činjenicu, da je Pavelić 10. rujna 1943. proglasio vraćanje svih tih područja, dakle i Istre, u sastav Nezavisne Države Hrvatske i da se je cijela Dalmacija stvarno i našla pod hrvatskom državnom vlašću. U travnju 1941. Mađari su zaista okupirali Međimurje, čak su proglasili i njegovo priključenje Mađarskoj, ali ni Pavelić kao državni poglavar ni hrvatska država vlada nikada nisu odobrili taj čin i uvijek su isticali, da je Međimurje sastavni dio hrvatskoga državnog područja. Oni nisu donijeli nikakvu odluku 30. travnja 1941. o vjerskim prijelazima i nikada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije postojala odluka ili zakonska odredba o *"prisilnom prijelazu pravoslavnih Srba u Katoličku crkvu"*, odnosno ni Pavelić ni vlada Nezavisne Države Hrvatske nikada nisu donijeli odluku, kojom bi

[446] Mile Vidović: *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996., str. 389.
[447] Isto, str. 394.
[448] M. Landercy: *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci, 1989., str. 71.

tjerali, dakle prisiljavali, pravoslavce, *"da prelaze u katoličku vjeru"*. Stoga se ni Stepinac nije mogao protiviti takvim odlukama ili zakonskim odredbama, koje nisu postojale.

Ovakve i slične tvrdnje ne mogu se smatrati slučajnim pogreškama, nego svjesnim iznošenjem neistina. Isto tako se cijeli niz neistina sustavno iznosi o odnosu hrvatskih državnih vlasti prema nadbiskupu Stepincu. Prije bilo kakvoga raspravljanja o tomu odnosu, potrebno je upozoriti barem na neke od takvih tvrdnji:

a) Dr. Celestin Tomić najprije kaže, da je Stepinac bio mučenik režima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *"što je otvoreno osuđivao nasilje, rasne teorije te branio dostojanstvo svakog čovjeka, ali ga nacisti i ustaše nisu imali vremena ukloniti"*[449]. Drugi put je tu istu misao bolje razjasnio i ovako izrazio: *"Pavelić i njegove ustaše su gledali na Kaptol s ne manje prezira i mržnje nego kasnije komunisti na Stepinčevu crkvu, koja je imala, i danas ima, svoje središnje ustanove na Kaptolu"*[450]. Za ove svoje optužbe on ne navodi nikakve dokaze. Odnos između Stepinca i hrvatskih državnih vlasti bit će u daljnjemu dijelu ove knjige potanje obrađen. Za sada će se navesti samo nekoliko dobro poznatih činjenica, da se vidi sva besmislenost Tomićeva pisanja. Stepinac je pune četiri godine i mjesec dana živio pod ustaškom vlašću i ništa mu se nije dogodilo. Partizani su ga već deveti dan nakon svoga ulaska u Zagreb zatvorili, a nakon godinu dana i pet mjeseci svoga vladanja Hrvatskom osudili su ga na šesnaest godina zatvora. Hrvatske državne vlasti odnosile su se prema njemu s poštovanjem i dodjeljivale su mu odličja, a jugoslavenske komunističke vlasti su ga za cijelo vrijeme svoga trajanja nazivale ratnim zločincem. Prema istraživanjima don Ante Bakovića, partizani i jugoslavenska komunistička vlast ubili su 488 svećenika, redovnika, bogoslova i sjemeništaraca i petnaestak časnih sestara, a hrvatske vlasti oko deset svećenika, uglavnom Slovenaca, partizanskih suradnika, koji su smrtno stradali u Jasenovcu pod nepoznatim okolnostima. U Nezavisnoj Državni Hrvatskoj postojala je podpuna sloboda ispovijedanja vjere, prema kojoj se je vlast odnosila s poštovanjem, a u komunističkoj Jugoslaviji ta sloboda je bila samo formalno, ali ne i stvarno zajamčena. Hrvatske državne vlasti su, makar u teškim ratnim prilikama, davale plaću nadbiskupima, biskupima i župnicima, a jugoslavenski komunisti su im u miru opljačkali i onu imovinu, koju su imali. I štošta drugo. Zaista treba imati hrabrosti, pa napisati onakav neistinit članak, kakav je napisao dr. Celestin Tomić.

---

[449] Celestin Tomić: *Kardinal Stepinac - mučenik vjere,* "Obnovljeni život" br. 4, Zagreb, 1998., str. 403.

[450] Celestin Tomić: *Bl. Alojzije Stepinac i NDH,* Glasnik postulature "Blaženi Alojzije Stepinac", Zagreb, 10. 2. 2002., str. 5.

b) Akademik Franjo Šanjek piše, da je nadbiskup Stepinac bio *"stalno na meti ustaškoga tiska"*[451], dakle da ga je to novinstvo stalno napadalo. To, međutim, nije istina. Osim polemičkoga članka *"Pozvani i nepozvani"*, kojim je dr. Julije Makanec, tada ministar narodne prosvjete, u "Hrvatskomu narodu" 7. studenoga 1943. odgovorio na Stepinčevu propovijed održanu pred zagrebačkom prvostolnicom na blagdan Krista Kralja 31. listopada iste godine, u novinama Nezavisne Države Hrvatske nije objavljen ni jedan članak, u kojemu bi se kritički, a pogotovu nepovoljno, govorilo o nadbiskupu. U tim novinama donošeni su brojni članci o raznim vjerskim svečanostima, na kojima je misno slavlje predvodio nadbiskup Stepinac, i uvijek se je o njemu pisalo s poštovanjem. U samomu pak "Hrvatskom narodu" na cijeloj trećoj stranici velikoga formata objavljen je o njemu 23. srpnja 1944. pravi hvalospjev pod naslovom *"Prvi prelat Hrvatske"*, što ga je napisao Stipe Tomičić. U tomu se članku općenito kaže, da *"zagrebački nadbiskup predstavlja jednu od spona hrvatskoga povijesnog, političkog, državnog i kulturnog kontinuiteta"*. Opisujući Stepinčevo posvećenje za nadbiskupa, pisac naglašava, da su tu bili *"prisutni svi hrvatski biskupi"*, pa se je tako *"pokazalo, da je katolička crkva pobornik nepovredivoga jedinstva hrvatskoga naroda"*. U tomu je sadržana prva značajka Stepinčeve *"orijentacije prema sudbonosnim pitanjima hrvatstva: vlastitom voljom i po imperativu svoga dostojanstva i dužnosti, nadbiskup je Alojzije Stepinac jedan od prvoboraca hrvatskoga narodnog jedinstva na povijesnom području našega naroda"*. U članku se za nj kaže, da je *"prvi velikaš kraljevstva"*. O njegovu govoru u Mariji Bistrici 9. srpnja 1944., u kojemu je odlučno ustao u obranu prava hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost i osudio angloameričke zločine, tvrdi se, da je to *"granitni načelni stav prema pravu hrvatskoga naroda na državu"*, a *"kad to dolazi iz usta zagrebačkoga nadbiskupa, onda to nisu samo riječi u ime ljudskih zakona, nego se time na tezulju hrvatskoga narodnog rata za državu baca vječni uteg božanskog prava"*. Pri tomu se najveći komplimenti daju Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, koja je *"na usta svog najvišeg dostojanstvenika ponovno zauzela u ime božanskog i ljudskog prava stanovište u obranu herojske i tragične borbe hrvatskoga naroda za pravo na državnu samostalnost, za pravo, koje mu niječu oni, koji u obranu istih tih svojih i tuđih prava podjariše ovaj kataklitički rat"*. Ističe se, da su jednako stajalište zauzeli i ostali hrvatski biskupi *"diljem hrvatske države"*. Stepinčev se govor ne pokušava iskoristiti za uske stranačke probitke, nego za obranu elementarnih prava hrvatskoga naroda, što se u članku posebno naglašava: *"Nama je jasno da je Preuzvišeni nadbiskup*

[451] Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996., str. 460.

svoje ozbiljne i povijesne riječi izrekao po svojoj savjesti i vjeran 'zavjetu djedova', ne izražavajući time nikakvo političko, pa ni ustaško stanovište, nego glas prirodnog i božanskog prava". Stepinčeva cjelokupna djelatnost na spašavanju hrvatske države ocjenjuje se općenito najvišom ocjenom, pa se kaže, *"da nije ništa propustio, da bi svojim djelima pridonio, da svi možemo s optimizmom gledati na našu budućnost"*. Nastupajući uvijek kao *"pravi prvi prelat države"*, Stepinac *"nikada nije propustio kao prvi korak prikazati na grobu sv. Petra sv. Misu za sretan ishod borbe hrvatskog naroda, nikada nije propustio pružiti Sv. Stolici i glavaru Katoličke crkve, jednom od najvećih autoriteta u današnjem svijetu, ne samo svoje stanovište o pravima hrvatskoga naroda, nego i obavijesti o pravom stanju stvari u Hrvatskoj"*[452]. Ove riječi napisane su u "Hrvatskomu narodu", koji je bio glasilo Hrvatskoga ustaškog pokreta i kojemu je vlasnik i izdavač bio Ustaški nakladni zavod, pa se mogu uzeti kao službeno stajalište hrvatske državne vlasti prema bl. Alojziju Stepincu. To je sve u dijametralnoj opreci s onim, što o tomu piše akademik Šanjek.

c) Kroz povijesna i memoarska djela stalno se provlače tvrdnje, da su od same uspostave Nezavisne Države Hrvatske ustaše, a posebno Pavelić, bili neprijateljski raspoloženi prema Stepincu. Primjera radi dovoljno je navesti samo neka od tih djela i njihove pisce. Dr. Jure Krišto izlazi s predpostavkom, da je *"upravo Pavelićev krug bio izvor glasina o navodnom Stepinčevu bijegu u Beograd poslije proglašenja NDH"*[453]. Takva predpostavka je posve neosnovana. Naime, u Stepinčevu "Dnevniku", što ga je vodio njegov tajnik dr. Franjo Šeper, pod nadnevkom 12. travnja 1941. zaista je zabilježeno, da su *"zlobni jezici bili"* o *"nadbiskupu širili kojekakve vijesti a naročito da je kao solunac sa Šubašićem pobjegao"* i da su *"te vijesti počeli"* o njemu *"širiti neki iz ustaških redova"*[454]. Dakle, u tomu "Dnevniku" nisu imenom i prezimenom navedene osobe, koje šire te glasine. Kada bi te osobe bile poznate, njihova bi imena i prezimena, vjerojatno, bila navedena. Pavelić je tada bio na putu prema Zagrebu i sigurno je, da za takve sitnice, koje se u gradu događaju, nije ni znao, pa za njih nije mogao biti ni odgovoran. Zagreb je napustio prije više od dvanaest godina i osim prvaka Ustaškoga pokreta nije u njemu imao krug osoba, s kojima bi bio povezan. Nadbiskup Stepinac je već 11. travnja 1941. posjetio dr. Milovana Žanića, povjerenika za unutarnje poslove, a sutradan, 12. travnja i Slavka Kvaternika, Pavelićeva zamjenika i faktičnoga vođu Ustaškoga pokreta u domovini, uspostavivši s njima srdačne i prijateljske odnose.

[452] "Hrvatski narod", Zagreb, 23. srpnja 1944., str. 3.

[453] Jure Krišto, nav. dj., str. 71.-72., Isti: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., str. 85. i 87.

[454] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ratna psihoza"*, Zagreb, 21. 8. 1990., str. 66.

Uvečer toga dana, nakon svečanoga obreda Uskrsnuća u zagrebačkoj katedrali, Kvaternik je ponizno kleknuo pred Stepinca, poljubio mu je prsten i zatražio biskupski blagoslov. To je bio izraz poštovanja prema njemu. Iz takvoga Pavelićeva kruga nisu se mogle širiti nikakve nepovoljne glasine o Stepincu. Takve glasine mogla je širiti samo ulica, a na glasinama ulice ne smiju se stvarati nikakvi ne samo povijesni sudovi, nego ni predpostavke.

Krišto i dr. Ivan Cvitković prihvaćaju tvrdnje navedene u Draganovićevu "Dnevniku", da je Pavelić upravo zato i stigao u Zagreb noću, kako se ne bi susreo sa Stepincem na vratima zagrebačke katedrale, gdje je u njegovu čast trebao biti služen svečani Te Deum, jer nije želio biti *"dočekan na onim istim vratima, na kojima je dočekan kralj Aleksandar"*[455]. Tomu se protivi tvrdnja Stepinčeve obrane, koja je predložila saslušanje kao svjedoka dr. Dragutina Hrena na okolnost, da je nadbiskup Stepinac odbio poziv *"vlade NDH da dne 14. IV. 1941. prisustvuje na kolodvoru kod dočeka Pavelića"*. Hren je to na saslušanju uistinu potvrdio[456]. To bi značilo, da se Stepinac nije želio susresti s Pavelićem. No, ni jedna od tih tvrdnji ne može biti prihvatljiva ni istinita. Protokol o svomu dolasku u Zagreb određivao je Pavelić sa svojim najbližim suradnicima, pa mu nije trebalo dolaziti u zoru, kako se ne bi susreo s nepoželjnim osobama i na nepoželjnu mjestu. Kako je već rečeno, u prvih šest dana postojanja Nezavisne Države Hrvatske Stepinac se je prosječno jedanput dnevno susreo s nekim od njezinih državnih prvaka, čime je pokazao, da prihvaća tu državu i da želi s njom surađivati. S tim je nespojiva tvrdnja, da na poziv vlade nije htio biti nazočan na kolodvoru pri dočeku hrvatskoga državnog poglavara. Pavelić je odmah sutradan po svomu dolasku primio Stepinca na razgovor. Niti je Pavelić morao Stepinca primiti, niti se je ovaj morao odazvati na primanje. Stepinac je bio oduševljen razgovorom s Pavelićem. To je sve dokaz, da su se međusobno poštovali, pa ni kod jednoga ni kod drugoga nije bilo razloga, da izbjegavaju međusobni susret ili doček prilikom Pavelićeva dolaska u Zagreb. Suprotno Draganoviću i onima koji se na nj pozivaju, tvrdi Vilim Cecelja, svećenik i veliki Stepinčev obožavatelj. Od nekadašnjega vjernog Pavelićeva sljedbenika, koji je 1944. sastavio molitvenik, u kojemu je i molitva, da Bog dade *"slugi svojemu Poglavniku našemu Antonu, sretan napredak njegova dostojanstva"*[457], u emigraciji se je prometnuo u njegova otvorenog protivnika, u kojemu ne vidi ništa dobra, nego samo zlo. Prema takvomu, dakle, Cecelji, kojemu se ne može predbaciti ni na-

[455] Ivan Cvitković: *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986., str. 69.; Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 86.-87.; Isti: *Sukob simbola*, str. 72.

[456] Suđenje Alojziju Stepincu - dokumenti, priredili: Marina Štambuk-Škalić, Josip Kolanović i Stjepan Razum, Zagreb, 1997., str. 95., i Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2894.-2895.

[457] Ivan Cvitković, nav. dj., str. 131., bilješka 59.

jmanja pristranost u Pavelićevu korist, razlozi, koje navodi Draganović, namjerno su ubačeni u narod, da se prikrije pravo stanje stvari. Narod je oduševljeno čekao Pavelićev dolazak. No, *"da Poglavnik uđe svečano u*

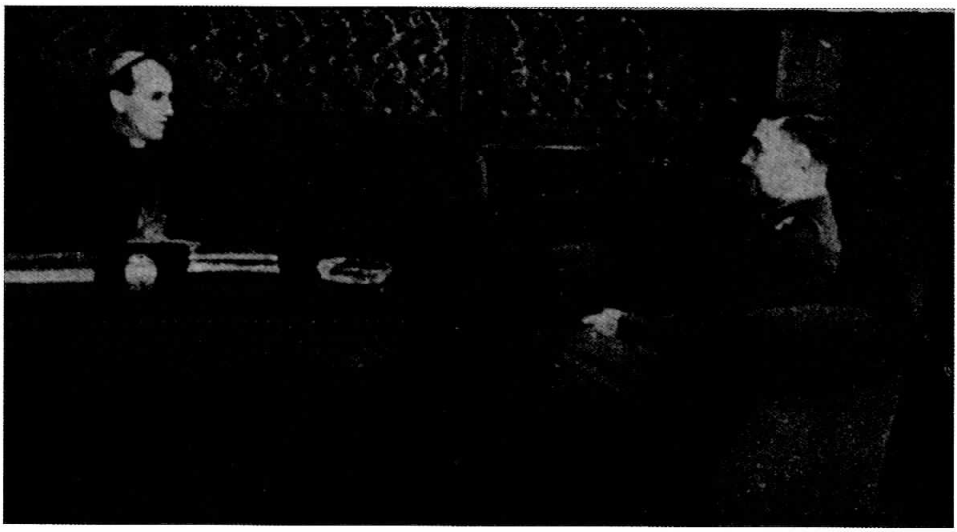

Stepinac u razgovoru s Pavelićem

Zagreb, trebalo je osiguranje". Postojala je pogibelj od atentata, državna vlast se je tek stvarala, a *"redarstvo nije bilo ni tako brojno, a niti doraslo za doček ovakvog formata"*. Zato je Pavelićeva osobna sigurnosna služba procijenila, da je bolje da on dođe u Zagreb u zoru, bez svečanoga dočeka[458]. Dakle, nije se radilo ni o kakvu animozitetu prema Stepincu. Ova tvrdnja je daleko logičnija i životno puno uvjerljivija od Draganovićeve.

Krišto, Cvitković i Cecelja tvrde, da Pavelić iz nepovjerenja prema Stepincu nije dopustio, da prva hrvatska državna vlada pred njim položi prisegu. Prva dvojica se pozivaju na Draganovića kao na dokaz. Draganović je Pavelićev politički protivnik, uz to krajnje kontroverzna osoba, pa je dokazna vrijednost njegovih tvrdnji sporna. Napadali su ga jugoslavenski komunisti kao najvećega protivnika Jugoslavije i komunizma, ali i dio hrvatske političke emigracije, pa čak i neki svećenici. Godine 1967. našao se je u Jugoslaviji pod još uvijek nerazjašnjenim okolnostima, ali mu nije bilo suđeno. Cecelja je sudionik događaja, jer je vlada baš pred njim, kao predstavnikom katoličkih vjernika, položila prisegu, pa su mu te stvari poznatije. On o tomu piše u članku *"Moja sjećanja na uzoritoga kardinala Stepinca, zagrebačkoga nadbiskupa"*, u kojemu se daje ne samo prikaz odnosa

[458] Vilim Cecelja, nav. dj., str. 703.

između Pavelića i Stepinca, nego i stanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Prema Vinku Nikoliću, koji je objavio ove uspomene, dalo bi se zaključiti, da su one napisane između 1975. i 1980., dakle trideset i pet do četrdeset godina odkako su se zbili događaji, o kojima se u njima piše. Sam Cecelja na njihovu početku kaže, da nema *"ništa napismeno o svojim susretima i razgovorima sa zagrebačkim nadbiskupom dr. Alojzijem Stepincem"* pa je upućen *"u svemu na svoje pamćenje"*[459]. Isključivo pozivanje samo na svoje pamćenje loša je preporuka za dokaznu vrijednost bilo čijih uspomena, pa i Ceceljinih. Protekom vremena svaki čovjek sve više i više zaboravlja, što se je zbilo i kako se je zbilo, pa bez namjere da laže, neistinito prikazuje događaje. Doda li se tomu i njegova politička zainteresiranost, u koju se, uz ostalo, unosi još i strast, onda je dokazna vrijednost njegovih uspomena minimalna. Ako je Pavelić zaista bio onakav, kakvim ga prikazuje Cecelja, zašto je onda pune četiri godine pristajao uza nj i zašto je unosio njegovo ime u molitvenike, zazivajući Božji blagoslov na nj? Ceceljina sjećanja prožeta su odbojnošću prema Paveliću, prepuna su neistinitih tvrdnji, pa se zato ni o onomu dijelu, o kojemu bi on mogao svjedočiti, ne može sa sigurnošću tvrditi, što je istina, a što je neistina. Popis tih neistinitih tvrdnji je podugačak, pa se zato one ne nabrajaju u ovomu djelu. Prema tomu, Cecelja je jednako nepouzdan svjedok povijesnih zbivanja kao i Draganović. Stoga i dalje ostaje otvoreno pitanje, zašto prva hrvatska državna vlada nije položila prisegu pred Stepincem. Svi navedeni pisci zastupaju, ustvari, mišljenje, da su Pavelić i ustaše bili nepovjerljivi, čak i neprijateljski raspoloženi, prema Stepincu, jer je bio solunski dobrovoljac, pa zato Pavelić nije ni dopustio, da vlada pred njim polaže prisegu. To mišljenje ne može izdržati kritiku. Dr. Ante Trumbić je stvarao Jugoslaviju, podpisao je – ćirilicom, štoviše - sporazum s Pašićem na Krfu, organizirao je od hrvatskih ratnih zarobljenika u Italiji jugoslavensku dobrovoljačku legiju, koja će se boriti na solunskomu bojištu itd. Uvidjevši da je pogriješio, okrenuo se je protiv Jugoslavije i radio je na njezinu rušenju. Pavelić ga je prihvatio kao takvoga, s njim je surađivao, zajedno su nastupili na izborima 1927. godine i u beogradskoj Narodnoj skupštini dali izjavu u prilog hrvatske državne nezavisnosti. U Palermu, Italija, godine 1936. tajno su se sastali, iako je to Trumbiću bilo riskantno po život. Kada je Trumbić 1938. umro u Zagrebu, ustaški orijentirana mladež ispratila je njegovo mrtvo tijelo u Split. Mladi dr. Edo Bulat bio je osnivač ORJUNE i sudjelovao je u njezinim podhvatima. Kasnije je, uvidjevši svoju zabludu, pristupio Ustaškomu pokretu, borio se je za Nezavisnu Državu Hrvatsku i bio je ministar u njezinoj vladi, ostajući do smrti vjeran hrvat-

[459] Isto, str. 690.

skoj državnoj nezavisnosti. Ako Pavelić i ustaše nisu odbacivali Trumbića i Bulata, zašto bi mrzili i odbacivali Stepinca, čije su političke zablude bezazlene u usporedbi s Trumbićevim i Bulatovim? A zaista ga nisu ni odbacivali niti mrzili. Kulturno-akademsko društvo "August Šenoa" godine 1934. još nije bilo politički izdiferencirano, jer je u narodu vladalo uvjerenje, da se Pavelić i Maček bore za iste političke ciljeve - za Nezavisnu Državu Hrvatsku. Međutim, već tada su u njemu dominirali sveučilištarci, koji će kasnije igrati istaknutu ulogu u Ustaškomu pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Kavran, Jilek, Nevistić, Mosner, Crljen, Kirin, Ereš, Mortiđija, braća Blažeković i mnogi drugi)[460]. Upravo je Bogumil Kantoci, podpredsjednik toga društva, u ime zagrebačkih sveučilištaraca pozdravio Stepinca na dan njegova posvećenja za nadbiskupa 24. lipnja 1934. zanosnim govorom, u kojemu je, između ostaloga, rekao: *"Naša akademska omladina gleda u Vama kao u budućem hrvatskom metropoliti nasljednika čitavog onog niza velikih onih biskupa, banova, kancelara, svetaca i prelata, koji su zacrtali duboke i značajne brazde u povijesti hrvatske kulture"*[461]. Nakon što se je u javnosti saznalo, da Maček s Dragišom Cvetkovićem priprema sporazum, prema kojemu bi se Bosna i Hercegovina dijelila, izrazito hrvatski orijentirana društva na Zagrebačkomu sveučilištu, među kojima je središnju ulogu igralo društvo "August Šenoa", tada već jasno ustaški opredijeljeno, sazvala su za dan 22. travnja 1939. skupštinu sveučilištaraca. Skupštinu je otvorio Branko Rukavina, predsjedao joj je Grga Ereš, govornici su bili Franjo Nevistić i Muhamed Hadžijahić, a Jusuf Okić je predložio deklaraciju, koja završava riječima: *"Ne damo Bosnu i Hercegovinu dijeliti!"*. Deklaracija je prihvaćena i poslana inozemnim konzulatima i najuglednijim ličnostima hrvatskoga katoličkog i muslimanskog političkog, kulturnog i vjerskog života, među njima i nadbiskupu Stepincu[462]. Susreti Mile Budaka prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske, a Slavka Kvaternika u prvim danima njezina života, s nadbiskupom Stepincem protekli su, kako je već opisano, u međusobnomu poštovanju i zadovoljstvu. Odmah sutradan nakon svoga dolaska u Zagreb, dakle 16. travnja 1941., Pavelić je primio Stepinca u audijenciju. Kao što je poznato, Stepinac je bio oduševljen tim susretom i Pavelićem. Nema nikakva razloga sumnjati, da je i Pavelić osobno s najvećim poštovanjem gledao na Stepinca, jer se inače ne bi tako brzo s njim sastao. Sve su to dokazi, da ni Pavelić ni ustaše nisu ni mrzili ni odbacivali Stepinca, a niti su mu predbacivali, što se je kao dvadesetogodišnjak bio prijavio u jugoslavensku dobrovoljačku legiju. Za njih je bilo bitno,

[460] HDA, Dossier dr. Oktavijana Svježića, RSUP, SRH, SDS, 013.0/55, str. 83.-84.
[461] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Nadbiskup protiv volje"*, Zagreb, 8. 8. 1989., str. 65.
[462] Rudolf Horvat: *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., str. 604.-607.

kakvo je njegovo držanje prema hrvatskoj državnoj nezavisnosti tada, u to vrijeme. A ono je bilo apsolutno pozitivno. Zato razlozi, zbog kojih hrvatska vlada nije položila prisegu pred Stepincem, leže u nečemu drugomu, a ne u onomu što navode Krišto, Cvitković, Cecelja i njima slični pisci. Oni su tu stvar prenapuhali, kako bi na umjetan način opravdali tvrdnju o postojanju tobožnjega sukoba između Pavelića i Stepinca, iako toga sukoba nije bilo. Naime, iako su Pavelić i ustaše nastojali odlučno obračunati s cjelokupnim duhovnim nasljeđem Kraljevine Jugoslavije, oni to nisu mogli u kratkomu roku i do kraja učiniti pa tako ni s načinom kako će vlada polagati prisegu. Po svemu sudeći, u Jugoslaviji se je prisega polagala pred običnim župnicima, pa je tako bilo i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zbog toga je vlada položila prisegu pred Vilimom Ceceljom, kustošijskim župnikom, koji je uz to bio i član Ustaškoga pokreta, jednim evangeličkim pastorom i Ismetom ef. Muftićem, zagrebačkim imamom. Nisu pozvani ni nazočni bili niti evangelički biskup, niti muftija, iako je Pavelić zbog posebnih političkih razloga pazio, da se ni najmanje ne povrijedi muslimanska osjetljivost, pa tako ni nadbiskup Stepinac.

d) Kako bi se dokazalo, da je nadbiskup Stepinac osuđivao hrvatsku državnu vlast i bio s njom u lošim odnosima, ponekada se pribjegava krivotvorenju povijesnih dokaza, pa i Stepinčevih govora. To zorno pokazuje tumačenje njegova govora od 21. lipnja 1942., u kojemu se je osvrnuo na Budakovu novelu *"Buntovna krv"*. Prema Benigaru, Budak se je u toj noveli *"izrugivao mirotvorstvu nekih političkih skupina i onima koji su Hrvate podrugljivo nazivali mekušnim tamburašima"*, pa im je *"htio odgovoriti da Hrvati znadu i ubojitim oružjem rukovati"*[463]. U noveli su, izgleda, i riječi: *"Mirotvorstvo ... treba uništiti i poći novim putem od prošlosti"*, a završava parafraziranjem Nazorovih stihova: *"Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana!"* Vrijedno je napomenuti, da je i sam Stjepan Radić u zadnjim godinama svoga života uvidio svu besplodnost političke borbe nenasilnim sredstvima, što je prije zagovarao, pa je u interviewu sofijskomu listu "Zora" 1924. izjavio: *"Ja nisam protiv revolucije, koje se ne treba odricati ni jedan narod, ako želi slobodu. I revolucija i ilegalna borba zakonita su sredstva, jer se njima ruši nasilje i ropstvo. Naravno revolucija dolazi na red tek onda, kada budu iscrpljena sva zakonita sredstva za borbu..."*[464]. To je ista misao, koju je Budak na literaran način izrazio u svojoj noveli. Očito bojeći se, da bi ta novela mogla navesti na zabludu, Stepinac je u svojoj propovijedi u Zagrebu 21. lipnja 1942. rekao: *"Nije tome dugo, što mi je upala u oči jedna bilješka u novinama pod naslovom: 'Buntovna krv'. Pročitao sam i začudio sam se nad riječima: 'Mirotvorstvo ... treba*

[463] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 466.
[464] Ivan Mužić: *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Ljubljana, 1987., str. 147.

uništiti i poći novim putem od prošlosti'. Članak završava riječima: 'Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana!'. Vjerujem prije svega, da dotični pisci nisu puno mislili što pišu. Ako su htjeli naglasiti, da smo dužni svoju domovinu braniti od nepravednog nasilja, pa i krvlju braniti, može se razumjeti, jer je i ljubav prema domovini zapovijed Božja. Ali ako se tu misli, da svaki može raditi što ga je volja, i da nema nikakvih granica, što se smije, a što se ne smije nasuprot bližnjega, onda je to jedna teška zabluda, koja ne može uroditi ničim dobrim. Nasuprot riječima: 'mirotvorstvo treba uništiti', postavio je Isus Krist načelo: 'Blago mirotvorcima, jer će se sinovi Božji nazvati!'(Mt. 5, 9). A nasuprot riječima: 'mi smo porod vuka i arslana' stoji objavljena istina Božja, koju je tako duboko naglasio sv. Ivan apostol: 'Vidite, kakvu nam je ljubav dao Otac (nebeski), da se djeca Božja zovemo i jesmo (1 Iv 3, 1)'"[465].

Dakle, Stepinac nije bezuvjetno osudio *"Buntovnu krv"*. On ju je osudio samo pod predpostavkom, da je njezin smisao, *"da svaki može raditi što ga je volja i da nema nikakvih granica, što se smije, a što se ne smije"* činiti nasuprot bližnjega svoga. Ali, svakomu tko je pročita moralo bi biti jasno da ona nema taj smisao. Njome se je htjelo naglasiti, da se samo oružanom borbom uz cijenu vlastitoga života može izvojevati sloboda hrvatskoga naroda i obraniti njegov opstanak. To je upravo ono što i Stepinac naglašava kao moralno dopušteno. Tu je, dakle, po srijedi nesporazum između Budaka, kao pisca novele, i Stepinca, koji je bio u dvojbi u pogledu njezina pravoga značenja. Međutim, iako im je bio poznat pravi sadržaj Stepinčeva govora, Jure Krišto i Frano Glavina su posve ispustili onaj dio, prema kojemu bi novela i za Stepinca bila prihvatljiva. Naveli su samo ono, što bi za nj bilo neprihvatljivo, pa ispada kao da on brani politiku Hrvatske seljačke stranke. Nakon što je opisao spor između Nezavisne Države Hrvatske i Sv. Stolice oko imenovanja dr. Petra Čule mostarsko-duvanjskim, a dr. Janka Šimraka križevačkim biskupom, Krišto kao tobože daljnji sukob navodi: *"Spomenimo i slučaj kad je Mile Budak, ministar za bogoštovlje i nastavu, objavio svoju novelu 'Buntovna krv' u kojoj se izruguje mirotvorstvu Hrvatske seljačke stranke. Njegova je izreka da su Hrvati 'porod vuka i arslana'. Nadbiskup Stepinac odgovorio mu je u propovijedi 21. lipnja 1942., stavljajući nasuprot te izreke ideal Isusova mirotvorstva"*[466]. U istomu duhu piše i Frano Glavina: *"Mile Budak objavio je 1942. novelu 'Buntovna krv'. Izrugujući se politici HSS-a pisao je: 'Mirotvorstvo treba uništiti i poći novim putem* (od - op. I.G.) *prošlosti... Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana...'. Nadbiskup Stepinac reagirao je 21. lipnja 1942. s propovjedaonice na Budakovu novelu: 'Nasuprot*

[465] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str. 113.
[466] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 102.

riječima mirotvorstvo treba uništiti, postavio je Isus Krist načelo 'Blago mirotvorcima, jer će se sinovi Božji nazivati'. O tome piše V. Maček 1953."[467]. Ovim Krišto i Glavina krivotvore Stepinčev govor, jer prešućuju jedan njegov bitni dio. Ovakvo postupanje i sakaćenje nečijih misli, kako bi se dokazala unaprijed postavljena tvrdnja, znanstvno je nedopustivo.

Nažalost, to nije i jedini ovakav slučaj neznanstvenoga postupanja u radu tih pisaca. O Krištinu radu bit će više govora u preostalomu dijelu ove knjige. Ovdje će se iznijeti samo još jedan primjer, iz kojega se vidi, kako Frano Glavina postupa pri utvrđivanju istine o odnosima između Stepinca i hrvatskih državnih vlasti. On piše, da je zagrebački nadbiskup odbio *"Pavelićev poziv da se priključi brojnoj delegaciji koja će 18. svibnja 1941. u Rimu nazočiti podpisivanju sramotnih 'Rimskih ugovora' između Pavelića i Mussolinija o ustupanju velikog dijela Dalmacije Italiji te pristanku na monarha iz talijanske kraljevske kuće"*[468]. Ostavljajući po strani činjenicu, da se Glavina služi samo etiketiranjem, a niti jednom riječju ne ulazi u razloge podpisivanja tih ugovora, valja naglasiti, da on za svoje tvrdnje ne navodi nikakve dokaze i da to nisu bili ugovori između Pavelića i Mussolinija, nego između Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije. Nasuprot njegovu pisanju, uopće nema dokaza, da je Pavelić ili bilo tko drugi iz vrha hrvatske državne vlasti pozivao Stepinca, da bude član izaslanstva, koje će u Rimu biti nazočno podpisivanju "Rimskih ugovora". Prema Stepinčevu Dnevniku, koji je u ovoj stvari povijesni izvor prvoga reda, sve se je to zbivalo bitno drugčije. Kako je zapisano u tomu Dnevniku sredinom svibnja 1941., Slavko Kvaternik je preko Vilima Cecelje zamolio Stepinca, da bi, kao članove izaslanstva, *"pustio u Rim biskupa Salisa i župnika Cecelju"*. Nadbiskup Stepinac je *"nakon promišljanja odlučio da pusti obojicu u Rim"*. To znači, da su zagrebački pomoćni biskup Salis-Sewis i Vilim Cecelja sa Stepinčevim odobrenjem bili u izaslanstvu za podpisivanje "Rimskih ugovora". Zbog toga to ima istu političku težinu kao da je u izaslanstvu bio osobno nadbiskup. Jesu li Stepincu bile poznate sve pojedinosti tih ugovora, za sada se ne zna, ali je sigurno znao da se radi o silnim talijanskim pritiscima i zahtjevima za hrvatskim narodnim područjima, pa je s obranom tih područja povezivao i nuđenje Zvonimirove krune vojvodi od Spoleta. U spomenutomu Dnevniku je zabilježeno Stepinčevo mišljenje, *"da Poglavniku, da spasi što više teritorija, i nije preostalo drugo"*, nego ponuditi hrvatsku krunu talijanskomu princu, *"jer Njemačka ne će sada svađe između Hrvatske i Italije"*, koja *"čini toliku*

[467] Frano Glavina: *Nadbiskup Stepinac i nacionalsocijalizam u svijetlu izvješća Gestapoa*, "Croatica christiana periodica" br. 40, Zagreb, 1997., str. 93.

[468] Frano Glavina: *Fašisti Dubrovčanima branili proslavu sv. Vlaha*, "Glas koncila", Zagreb, 18.03.2007., str. 25.

presiju da bi okupirala čitavu Dalmaciju", ako se ne bi prihvatili njezini zahtjevi[469]. Iz ovog se vidi, da je zagrebački nadbiskup Stepinac imao puno razumijevanje za Pavelićev položaj i odobravao njegovu politiku u svezi s podpisivanjem "Rimskih ugovora". To je suprotno onomu što piše Frano Glavina, pa tako sam Stepinac svojim Dnevnikom ruši njegove tvrdnje kao neznanstvene i nedokazane.

e) Dr. Ivan Mužić piše, da je *"Stepinac zbog svoga držanja tijekom II. svjetskog rata dobivao"* čak *"pismene prijetnje i od Nijemaca i od ustaša"*, da mu se je u pismima *"prijetilo da će biti ubijen kao njihov najveći protivnik"*, pa je jednom *"od hrvatskih 'fašista' udaren kamenom dok se vozio kolima"*[470]. Za ovu tvrdnju Mužiću su izvor Meštrovićeve *"Uspomene na političke ljude i događaje"*[471]. Mužić se ipak ne bi smio služiti promidžbenim krilaticama pa bi morao rastumačiti, tko su ti hrvatski *"fašisti"*. To je bila jedna marginalna politička skupina, u koju nisu spadali ustaše. I Mile Vidović tvrdi, da su Stepincu *"prijetili ekstremni ustaše i nacisti"*[472], ali za to ne navodi izvor, pa ga ne treba ni uzimati ozbiljno. Uostalom, koliko je Meštrović pouzdan kao svjedok? On je bio čovjek izrazito jugoslavenske političke orijentacije i vrlo blizak kralju Aleksandru. O njemu je sačuvao najbolje mišljenje i nakon što su nad hrvatskim narodom počinjeni najteži zločini, u koje je sigurno i kralj bio upleten. Vjerovao je, da će ovaj preurediti državu nakon svoga povratka iz Francuske 1934. godine i da će tako zadovoljiti Hrvate. Kao prijatelju, Meštrović mu je, zajedno s ostalim režimlijama, u prosincu 1929. godine predvodio poklonstveno izaslanstvo, kako bi pokazao, da su Hrvati zadovoljni šestosiječanjskom diktaturom. Bio je jedan od organizatora podpisivanja tzv. Zagrebačkoga memoranduma u studenomu 1934., u kojemu se naglašava, *"da smo svi za ovu državu"*, dakle za Jugoslaviju. Kao što je već spomenuto, kada je u prosincu 1939. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti zaključila, da mijenja ime u Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, on je protiv tomu uputio otvoreno pismo javnosti. Stoga je posve razumljivo, da je bio protivnik Ustaškoga pokreta i Nezavisne Države Hrvatske, pa je zbog svoga jugoslavenstva podkraj 1941. bio uhićen i proveo blizu četiri mjeseca u zatvoru. Njegove političke simpatije i antipatije izbijaju gotovo sa svake stranice njegovih "Uspomena", pa ga se ne može prihvatiti kao objektivna promatrača i izvjestitelja. Može se reći, da je zaista bio u dobrim odnosima s bl. Alojzijem Stepincem, ali se nisu susretali svakodnevno, nego tek povremeno, pogotovu nakon 1942., kada je Meštrović posve napustio Hr-

[469] Alojzije Stepinac: *Nepoznati dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom "Te Deum u čast NDH", Zagreb, 28.8.1990., str. 67.

[470] Ivan Mužić: *Pavelić i Stepinac*, Split, 1991., str. 78.-79.

[471] Ivan Meštrović: *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1993., str. 324.

[472] Mile Vidović, nav. dj., str. 394.

vatsku. Stoga je njegovo svjedočanstvo, na koje se poziva Mužić, potrebno provjeriti preko samoga Stepinca ili preko drugih osoba, koje su svakodnevno bile u dodiru sa zagrebačkim nadbiskupom i koje su bile politički neutralne ili barem manje politički zainteresirane. Svakako je Stepinac bio osoba, koja je najbolje znala, kakav je bio Pavelićev i ustaški postupak prema njemu. Do sada javnosti nije poznat dokument, koji potječe od Stepinca, u kojemu bi on tvrdio, da su mu ustaše prijetile ili da su ga tvorno napale. Nije poznata njegova takva ni javna izjava. On to nije tvrdio ni na jugoslavenskomu komunističkom sudu u Zagrebu godine 1946., iako bi mu takva obrana išla u prilog. Ali je izjavio, da *"nijedan svećenik i biskup nije danas"*, dakle u komunističkoj Jugoslaviji, *"siguran za život ni danju ni noći"* i da je on i *"sam to iskusio u Zaprešiću"*[473], aludirajući na to, da je OZN-a organizirala na nj napadaj u Zaprešiću 4. studenoga 1945., kada je išao na otvaranje tamošnje župe. Zašto bi Stepinac pred sudom spominjao komunistički napadaj kamenjem i jajima, a prešućivao ustaški, ako su ga i ovi isto tako napadali? Postoje dokazi, da je on i desetak godina nakon Drugoga svjetskog rata sa stanovitim simpatijama govorio o Paveliću. Prema Vranekovićevu "Dnevniku", kako piše Benigar, saznavši da je u Argentini na Pavelića 10. travnja 1957. izvršen atentat, Stepinac je rekao Vranekoviću: *"Žao bi mi bilo, da mu se zlo dogodi, makar se nismo u mnogome slagali i makar mi je zadavao mnogo briga"*[474]. U Zagrebu su od 3. kolovoza 1941. pa do sloma Nezavisne Države Hrvatske i neko vrijeme nakon toga boravili apostolski vizitator mons. Guiseppe Ramiro Marcone i njegov tajnik dr. Giuseppe Masucci, oba Talijani i benediktinci. Kao takvi, nisu imali nikakva posebna razloga gojiti ni simpatije ni antipatije prema hrvatskim državnim vlastima. Ali kao crkveni ljudi bili su ponajprije na strani Sv. Stolice i nadbiskupa Stepinca, s kojim su se svakodnevno susretali i bili do u tančine upoznati s odnosima Katoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske. Marcone je o tomu podnosio izvješća Sv. Stolici, ali ni u jednomu od njih nema ni spomena, da bi ustaše prijetile Stepincu ili ga tvorno napadale. Da se je to događalo, Marcone to ne bi ni htio ni smio prešutjeti. Masucci je za vrijeme svoga boravka u Hrvatskoj vodio dnevnik, u koji je unosio sve što je važno za položaj Katoličke crkve i što bi moglo zanimati Sv. Stolicu. U dnevniku, koji je na hrvatskomu jeziku objavljen pod naslovom *"Misija u Hrvatskoj 1941.-1946."*, ni najmanje ne uljepšava stvarnost i nimalo ne štedi ni ustaše ni partizane, bez obzira koliko im to bilo pravo ili krivo. Navodi, da su komunisti 4. studenoga 1945. u Zaprešiću fizički napali Stepinca i da *"u blizini Kamenitih vrata u Zagrebu postoji jedno Titovo tajno društvo, kojem je cilj ubiti pod svaku ci-*

[473] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 36.
[474] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 391.

jenu našeg Preuzvišenog nadbiskupa", pa je Tito *"obećao pretjerano visoku nagradu svakomu kome to uspije"*[475], ali nema ni traga činjenici, da su ustaše prijetile Stepincu ubojstvom i da su ga napale kamenjem. Da su se takve stvari događale, Masucci to sigurno ne bi propustio zabilježiti, kao što nije propustio ni neke druge stvari, koje ustašama idu na štetu. Od rujna 1941. do srpnja 1945. jedan od dvojice Stepinčevih tajnika bio je i dr. Stjepan Lacković. On je doživotno ostao Stepinčev poštovatelj. Po naravi svoga posla bio je svakoga dana s njim. Preko njegovih ruku morala su prelaziti i prijeteća pisma, ako ih je nadbiskup dobivao. Odnos hrvatskih državnih vlasti prema nadbiskupu Stepincu poznavao je do najmanjih pojedinosti. Govoreći jedne zgode o Stepinčevim intervencijama za političke kažnjenike, izjavio je, da su predstavnici hrvatske državne vlasti uvijek poštivali njegove *"plemenite motive i nastojanja"*. Drugom je opet zgodom rekao, da je Pavelićev i Stepinčev *"odnos bio korektan"* i *"da se nadbiskup nikad nije bojao hrvatskih vlasti"*, jer *"nije za to imao razloga"*[476]. To znači, da nitko od hrvatskih državnih vlasti nije Stepincu prijetio, niti ga je na bilo koji način ugrožavao, pa ni napadao kamenjem. Dakle, Lacković, koji je bio daleko bolje upućen u Stepinčeve odnose i manje politički zainteresiran, ustvari poriče Meštrovićeve tvrdnje. Nemoguće je i pomisliti, da za napadaj kamenjem, o kojemu govori Meštrović, nitko osim njega ne bi znao i da Stepinac nikomu i nikada, osim njemu, ne bi govorio o ustaškim prijetećim pismima. Nezamislivo je da za napadaj kamenjem ne bi znali ni predstavnici Svete Stolice, kojoj je Stepinac bio nepokolebljivo odan, iako su oni svakoga dana bili s njim. Očito je, da Meštrović ne govori istinu, nego se preko svojih "Uspomena" obračunava s političkim protivnicima. Stoga su i Mužićeve tvrdnje znanstveno neutemeljene i netočne.

f) Cijeli niz pisaca, kao na primjer Pavao Jesih[477], Ivo Bogdan[478], Vilim Cecelja[479], Juraj Batelja[480], Ivan Mužić[481], Franjo Šanjek[482], Mile Vidović[483] i Jure Krišto[484], tvrdi, da su Pavelić, odnosno vlada Nezavisne Države Hrvatske, nezadovoljni Stepinčevim ponašanjem prema njima, tri puta tražili od Sv. Stolice, da ga ukloni s položaja zagrebačkoga nadbiskupa. To bi značilo,

[475] Dr. Giuseppe Masucci: *Misija u Hrvatskoj 1941.-1946.*, Madrid, 1967., str. 231.-232. i 244.

[476] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. II., str. 236., i Dr. Stjepan Lacković: *Za nadbiskupa je rodoljublje bilo jedna od najvećih krjeposti*, "Politički zatvorenik" br. 126, Zagreb, rujan 2002., str. 8.

[477] Pavao Jesih: *Crvena ruža na oltaru*, Kanada, 1951., str. 253.

[478] Ivo Bogdan: *Mons. dr. Janko Šimrak (1883.-1946.)*, "Hrvatska revija", br. 4, Buenos Aires, prosinac 1955., str. 364.

[479] Vilim Cecelja, nav. dj., str. 713.-714.

[480] Juraj Batelja, nav. dj., str. 241.

[481] Ivan Mužić, nav. dj., str. 78.

[482] Franjo Šanjek, nav. dj., str. 460. Isti: *Dr. Alojzije Stepinac i Nezavisna Država Hrvatska u svjetlu nadbiskupova dossiera Svetoj Stolici (1943.)*, "Croatica christiana periodica" br. 40, Zagreb, 1997., str. 103.

[483] Mile Vidović, nav. dj., str. 394.

[484] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 103.

ako je točno, da su odnosi između Katoličke crkve i hrvatske države bili krajnje zaoštreni, pa je potrebno tu činjenicu na nedvojben način ispitati i argumentirati. Nažalost, ni jedan od spomenutih ili drugih pisaca to ne čini. Oni samo iznose tvrdnju, ali je ničim ne dokazuju. Čak nitko od njih ne navodi ni približno vrijeme, kada su Pavelić ili vlada Nezavisne Države Hrvatske tražili, da Stepinac bude premješten sa zagrebačke nadbiskupske stolice. Jedino Šanjek, krajnje neodređeno, piše, da je to bilo između 1943. i 1945. U to je teško povjerovati, jer su baš tada učestali Stepinčevi susreti s Pavelićem i ostalim hrvatskim državnim dužnosnicima. Ni jedan od tih ili drugih pisaca ne kaže, kojim putom su Pavelić ili Vlada tražili, da Stepinac bude uklonjen sa svoga položaja. To je moglo biti ili izravnim Pavelićevim zahtjevom Sv. Ocu ili preko mons. Marconea, apostolskoga vizitatora pri hrvatskomu episkopatu u Zagrebu, ili preko dr. Nikole Rušinovića i kneza Erweina Lobkowitza, savjetnika za odnose s Vatikanom pri hrvatskomu poslanstvu u Rimu.

Papa je primio Pavelića u audijenciju 18. svibnja 1941., ali kao katoličkoga vjernika, dakle kao privatnu osobu, a ne kao državnoga poglavara. Nezavisna Država Hrvatska je bila stvorena tek nešto više od pet tjedana prije toga, a u tomu kratkom vremenu nije bilo nikakva njezina sukoba sa Stepincem, zbog kojega bi Pavelić ili hrvatska državna vlada imali razloga zahtijevati njegovo uklanjanje s položaja zagrebačkoga nadbiskupa. O Pavelićevu razgovoru sa Sv. Ocem ostavio je zabilješku mons. Montini, tada zamjenik u državnomu tajništvu Sv. Stolice, a kasnije papa Pavao VI. Razgovor se je uglavnom vodio o mogućnosti, da Sv. Stolica prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku. Prema toj zabilješci, nije bilo ni riječi o uklanjanju Stepinca sa zagrebačke nadbiskupske stolice.[485] Naime, hrvatska država još nije bila priznata od Vatikana, za što su se tada zalagali i Stepinac i hrvatska državna vlast, pa je postojala i neka nada, da će se u tomu uspjeti. Zbog svih tih razloga je isključena mogućnost, da je Pavelić u toj audijenciji od Sv. Oca zahtijevao da se Stepinca makne s položaja zagrebačkoga nadbiskupa i tako zaoštravaju odnosi s Crkvom. Kasnije je Pavelić mogao to izravno zahtijevati samo pisanim putom, ali takav zahtjev do sada nije poznat. Giuseppe Masucci, Marconeov tajnik, vodio je dnevnik, u koji je, kao što je već rečeno, unosio sve, što se je ticalo odnosa između Katoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske, ali takvomu zahtjevu u njegovu dnevniku nema ni traga. Da je takav zahtjev postojao, on bi kao Marconeov tajnik morao za nj znati i sigurno bi ga unio u dnevnik. Ni na drugi način nije poznat zahtjev za micanje Stepinca, koji bi bio podnesen preko Marconea. Ni Rušinović u svojim uspomenama *"Moja sjećanja na*

[485] Isto, knj. II., str. 46.

Hrvatsku" također nigdje ne spominje, da bi takav zahtjev preko njega bio podnesen ili da bi mu na drugi način nešto o tomu bilo poznato. Nije poznat nikakav dokument, prema kojemu bi zahtjev za uklanjanje Stepinca s položaja zagrebačkoga nadbiskupa bio podnesen preko kneza Lobkowitza. O tomu nigdje ništa ne govori ni Stepinac. Dakle, o zahtjevu za uklanjanje Stepinca s čela zagrebačke nadbiskupije ništa ne znaju osobe, koje bi u svemu tomu morale biti glavni čimbenici, ali znaju spomenuti pisci, koji, ustvari, prepisuju tu tvrdnju jedan od drugoga. Vatikan nikada nije priznao Nezavisnu Državu Hrvatsku, pa među njima nije ni bilo normalnih diplomatskih odnosa. Pomoć Vatikana bila je i te kako potrebna Hrvatskoj, da opstane kao država, pa je u takvim okolnostima teško i zamisliti, da bi netko zahtijevao, da se s jedne nadbiskupske stolice ukloni njezin nadbiskup.

Istina, dvojica svjedoka, što ih je predložila obrana u poznatomu kaznenom postupku protiv nadbiskupa Stepinca, posvjedočila su da je takav zahtjev postojao, ali su njihove izjave međusobno proturječne, pa im se ne može vjerovati, a zbog njihova odnosa prema Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imali su razloga govoriti neistinu. Jedan od njih je bio dr. Pavao Lončar, zagrebački kanonik, koji je zbog promidžbe protiv Pavelića i Nezavisne Države Hrvatske 22. kolovoza 1941. bio osuđen na smrt, ali je pomilovan, pa mu je kazna smanjena na 20 godina zatvora, da bi nakon godinu dana i pet mjeseci izdržane kazne bio pušten na slobodu. Pred sudom je rekao, da je *"za stvar Narodno-oslobodilačkog pokreta trpio, i bio osuđen na smrt"*. On je izjavio, da mu je poznato da je Pavelić tražio, da se Stepinac ukloni sa svoga položaja i da mu je to pripovijedao dr. Slamić, koji je to, navodno, čuo od Masuccija, Marconeova tajnika. Pritom je dodao, da mu je Slamić *"pokazao pismo gdje se traži da se Stepinac makne sa položaja"*[486]. Dr. Ante Slamić, također zagrebački kanonik, imao je neprilike s hrvatskim državnim vlastima, jer su ustaše tražile, da napusti položaj ravnatelja nadbiskupske pisarne radi njegove *"jugoslavenske orijentacije i antifašističkog stava"*, kako to on sam kaže sudu. Tvrdi, da mu je Masucci rekao prije nego što je Marcone otišao iz Hrvatske, dakle prije 10. kolovoza 1945., *"da je Pavelić tri puta tražio od Sv. Stolice, da se nadbiskupa Stepinca ukloni s položaja"*[487]. Osim što je Slamić konkretniji, između njegove i Lončareve izjave postoji jedna bitna razlika: Lončar tvrdi, da mu je Slamić pokazao pismo, kojim se traži Stepinčevo uklanjanje s položaja, a Slamić to pismo uopće ne spominje. To znači, da ga nije ni imao. Da ga je imao, ne samo da to ne bi propustio reći sudu, nego bi ga i uložio u sudski spis,

[486] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2918. i 2920.

[487] Isto, str. 2935. i 2937.

jer je ono bitno za Stepinčevu obranu. Kada to ne bi nitko drugi zahtijevao, sigurno je, da to ne bi propustili učiniti Stepinčevi branitelji. Prema tomu, preostaje još samo raščistiti pitanje, je li ili nije Masucci rekao Slamiću, da je Pavelić tri puta zahtijevao Stepinčevo uklanjanje sa zagrebačke nadbiskupske stolice. Ta činjenica, ako je zaista postojala, važnija je od sedamdeset posto gradiva zabilježenoga u Masuccijevu dnevniku. Nije bilo nikakva razloga, da ne bude i ona zabilježena, a ipak to nije učinjeno. To znači, da Masucci nije ni znao ni za kakav zahtjev, bilo Pavelićev, bilo vlade Nezavisne Države Hrvatske, da Stepinac bude maknut s položaja zagrebačkoga nadbiskupa, niti je on to rekao Slamiću. Iz svega iznesenoga gradiva proizlazi, da takav zahtjev uopće nije ni postojao. Kanonici Slamić i Lončar, osobe izrazito jugoslavenske orijentacije, izjavljivali su drugčije ili zbog pogrešnoga uvjerenja, da time pomažu Stepinčevoj obrani ili zbog animoziteta prema Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ili zbog jednoga i drugoga. Smetnuli su s uma, da se onoga, koji je umro braneći Istinu, ne može braniti neistinom. Pavelićevi i Stepinčevi međusobni odnosi bili su, kako svjedoči dr. Lacković, korektni. To će potvrditi i mnoštvo dokaza, koji će se iznijeti u idućemu dijelu knjige, a sve je to u protimbi s tvrdnjom, da je postojao zahtjev, da se Stepinca makne s njegova položaja.

g) Kroz povijesne članke i djela stalno se provlači tvrdnja, da su Pavelić i vlada Nezavisne Države Hrvatske namjeravali uhititi i osuditi nadbiskupa Stepinca. Neki, kao dr. Jure Krišto, tvrde, da je ta namjera postojala čak dva puta. Sama činjenica, da Stepinac u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne samo da nikada nije bio uhićen i osuđen, nego mu je 1945. bilo ponuđeno, da privremeno, kao locum tenens, odnosno namjesnik, preuzme vlast u njoj, ozbiljno dovodi u pitanje istinitost svake takve tvrdnje. Ali i oni, koji tvrde, da je takva namjera zaista postojala, međusobno se razilaze i proturječe jedni drugima.

Pozivajući se na Vranekovićev "Dnevnik", Juraj Batelja tvrdi, da je *"ministar vojnih snaga NDH, general Slavko Kvaternik, na povratku iz Rima 1941. godine"*, izjavio: *"Stepinca ćemo zatvoriti radi njegova stava"*. Batelja kaže, da je to stav *"koji je bio protivan pojedinim političkim stremljenjima vlasti u NDH"*[488]. To isto gotovo doslovce prepričava i Ivan Mužić, prepisujući tako Batelju, ali ne navodi izvor za svoju tvrdnju[489]. Ovdje je potrebno odmah upozoriti na neke Bateljine i Mužićeve netočnosti, koje bacaju sjenu na ozbiljnost njihova rada. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nikada nije postojalo ministarstvo vojnih snaga, nego najprije ministarstvo hrvatskoga domobranstva (do 9. listopada 1942.), pa ministarstvo domobranstva (do 21. siječnja 1943.), a nakon toga ministarstvo oružanih

[488] Juraj Batelja, nav. dj., str. 242.
[489] Ivan Mužić, nav. dj., str. 78.

snaga. To znači, da je Kvaternik bio ministar hrvatskoga domobranstva, a ne ministar vojnih snaga NDH. On je bio u posjetu Italiji od 12. do 18. veljače 1942.[490], a ne u 1941. godini. To bi ujedno značilo, ako je vjerovati spomenutim piscima, da se je njegova prijetnja o zatvaranju Stepinca dogodila tek nakon 18. veljače 1942. Ali, u to je teško povjerovati zbog dva razloga. Dana 23. veljače iste godine, dakle samo pet dana nakon Kvaternikova povratka iz Italije, započelo je zasjedanje Hrvatskoga državnog sabora, a na završetku toga zasjedanja, 28. veljače, Pavelić je najavio mogućnost osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve i time normalizaciju odnosa s pravoslavljem. Stoga je nezamislivo, da bi se baš u vrijeme pokušaja, da se ukloni sukob s Pravoslavnom crkvom i tako smiri stanje u državi, otvarao novi, možda još teži, sukob s Katoličkom crkvom, koji bi neminovno nastao zatvaranjem Stepinca. Osim toga, baš tada nije bilo nikakvih nesporazuma između Stepinca i hrvatskih državnih vlasti pa nije bilo nikakva ni razloga da se prema njemu poduzimaju bilo kakve represivne mjere. No, Vranekovićev "Dnevnik", kojim Batelja dokazuje Kvaternikovu prijetnju, pisan je i na temelju razgovora sa Stepincem, pa se je stoga potrebno tom prijetnjom potanje pozabaviti. Stepinac je imao više prilika, da iznese pritužbe na ponašanje hrvatskih državnih vlasti prema sebi. U dva navrata je to i učinio. U obrambenomu govoru pred jugoslavenskim komunističkim sudom u Zagrebu 3. listopada 1946. izjavio je, da nije bio *"persona grata ni Nijemcima ni ustašama"*, ali je istodobno ustao i u obranu ustaša i domobrana od neosnovanoga klevetanja, govoreći, *"da nisu ni sva zlodjela u bivšoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj počinjena od ustaša i domobrana"*[491]. U pismu J. Hurleyu, namjesniku Apostolske nuncijature u Beogradu, pisanom 2. ožujka 1946. tvrdi, da je *"ubrzo došao u latentni"*, dakle prikriveni, *"stalni sukob s vladom NDH"*, odnosno, da je došao, *"htijući ili ne htijući u stav opozicije prema ustaškom režimu"*[492]. Obje te izjave dane su u okolnostima, koje su nalagale naglašenije ograđivanje od hrvatskih državnih vlasti. Prvu izjavu dao je nalazeći se na optuženičkoj klupi, kada je bio životno ugrožen, ne samo on osobno, nego i Katolička crkva na hrvatskim prostorima. U drugomu slučaju, on se obraća predstavniku Crkve u tadašnjoj Jugoslaviji, koji je kao Amerikanac sigurno bio pun predrasuda o proteklim zbivanjima u Hrvatskoj, pa nadbiskup prenaglašava svoja neslaganja s hrvatskim državnim vlastima. Ali ni u jednomu ni u drugom slučaju ne tvrdi, da mu je Kvaternik ili bilo tko drugi prijetio zatvorom, iako nije imao nikakva razloga to prešutjeti, ako je takva prijetnja zaista postojala. Bilo je upravo obratno. Iznošenje te činjenice išlo bi u prilog

[490] "Hrvatski narod", Zagreb, 13.2.1942., str. 1., i 19.2.1942., str. 1.
[491] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 34. i 37.
[492] Juraj Batelja, nav. dj., str. 313.

njegovoj obrani, o čemu je on sigurno vodio računa, tim više što se tu nije sudilo Alojziju Stepincu, kako je sam isticao, nego zagrebačkomu nadbiskupu, dakle Katoličkoj crkvi, za koju je on bio spreman i umrijeti. Zašto bi šutio o tomu, a istodobno u istomu govoru branio ustaše i domobrane od kleveta i optuživao komuniste, da ugrožavaju život biskupima i da su ga ugrozili i njemu nedavno u Zaprešiću? Da mu ustaše nisu prijetile, nego omogućavale punu slobodu djelovanja, neizravno potvrđuje i Glaise von Horstenau, njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, koji nije bio ni najmanje sklon ni ustašama ni Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Kako tvrdi Batelja, Horstenau je jednom, komentirajući Stepinčeve propovijedi u crkvi, rekao: *"Kad bi jedan biskup u Njemačkoj tako govorio, s propovjedaonice živ ne bi sišao"*[493]. Stoga se opravdano postavlja pitanje istinitosti Vranekovićeve tvrdnje, kako je prenosi Batelja. U njoj se uopće ne navodi, pred kim je Kvaternik izjavio, da će Stepinca zatvoriti i koja su to stajališta hrvatskih državnih vlasti, kojima je Stepinac protivan, pa bi ga trebalo zatvoriti. Bez toga se ne može ni provjeriti istinitost i ozbiljnost sporne tvrdnje. Uzevši još u obzir, da se je Stepinac godinu i pol dana kasnije prijateljski dopisivao s Kvaternikom, dok je ovaj boravio na Semmeringu, cijela ta priča o njegovu zatvaranju postaje krajnje neuvjerljiva.

U "Službenomu vjesniku zagrebačke nadbiskupije" (SVZN) iznosi se drugčija verzija o Stepinčevu uhićenju. Tamo, naime, piše, da je vlada Nezavisne Države Hrvatske, zbog predstavke, što ju je nadbiskup Stepinac 20. studenoga 1941., po završetku Biskupske konferencije, uputio Paveliću, *"zaključila uhapšenje zagrebačkog nadbiskupa, koje se imalo izvršiti poslije povratka Kvaternika iz Italije"*, ali se odmah naglašava, da je pod dojmom te predstavke došlo *"do promjena na odgovornim mjestima ustaškog pokreta u Hercegovini"*, pa je za stožernika u Mostar došao *"novi čovjek iz Zagreba, koji je imao izvršiti promjene na ostalim mjestima i uvesti režim zakonitosti i pomirljivosti"*[494]. Radi razumijevanja ove tvrdnje potrebne su neke napomene. Odmah nakon partizanskoga dolaska na vlast, u Zagrebu se je vidjelo, da je nadbiskup Stepinac na udaru nove vlasti i da ga ona namjerava uhititi i osuditi. Da do toga ne dođe, u "Službenomu vjesniku zagrebačke nadbiskupije", u članku *"Dokumenti nedavne prošlosti"*, koji je izlazio u nastavcima od 4. studenoga 1945. do 20. veljače 1946., objavljivani su dokumenti ili dijelovi dokumenata, iz kojih se je moglo vidjeti, što je sve nadbiskup poduzimao za ugrožene osobe, i zaključiti, da je on nevin čovjek. Tobožnji zaključak hrvatske državne vlade, da se uhiti nadbiskup Stepinac nije takav dokument ili ulomak iz njega. To su samo tvrdnje dr. Nikole Kolareka, urednika "Službenoga vjesnika",

[493] Isto, str. 242.
[494] SVZN br. 5., Zagreb, 16. 11. 1945., str. 26.-27.

kojima je popratio dijelove Stepinčeve predstavke, upućene Paveliću 20. studenoga 1941. Njih je nekritički preuzeo o. Aleksa Benigar[495], a od njega opet britanska povjesničarka Stella Alexander[496]. Osim što nisu podkrijepljene nikakvim dokazima, one su nepodpune i međusobno proturječne. Kolarek nigdje ne navodi, kojim dijelovima predstavke od 20. studenoga 1941. je hrvatska državna vlada bila toliko povrijeđena, da je čak odlučila uhititi Stepinca. Ako je pod dojmom te predstavke došlo *"do promjena na odgovornim mjestima ustaškog pokreta u Hercegovini"*, pa je dotadašnji stožernik u Mostaru zamijenjen novim, koji će *"uvesti režim zakonitosti i pomirljivosti"*, prije bi se dalo zaključiti, da su Pavelić i vlada bili zadovoljni predstavkom, nego da su zbog nje odlučili zatvoriti Stepinca. Takav dojam stiče se i njezinim čitanjem. Predstavkom Stepinac, doduše, izvješćuje Pavelića o zaključcima Biskupske konferencije, prema kojima rješavanje svih pitanja, koja se tiču prijelaza pravoslavaca na katoličku vjeru, spada isključivo u djelokrug katoličke crkvene hijerarhije, pa su radi provedbe toga načela donesene potrebne odredbe, kojima se, između ostaloga, onemogućuje svjetovnim vlastima miješanje u te poslove. Ističe se, da su do tada u radu na tim prijelazima počinjene pogreške, koje se sastoje u tomu, što to nije bilo povjereno hrvatskim katoličkim biskupima, pa su izostali očekivani rezultati. Za te pogreške Stepinac, prema predstavci, nije okrivljavao vladu Nezavisne Države Hrvatske, niti je te pogreške prikazivao *"kao sistem nego kao čine neodgovornih čionioca, koji si nisu bili svjesni svoje velike odgovornosti i posljedica"*. Ti su čini bili, nažalost, odgovor *"na politiku, osobito posljednjih 20 godina, i na zlodjela četnika i komunista, koji su toliko krvološtva počinili nad mirnim našim hrvatskim narodom"*. Naglašavajući, da se činjenice navedene u predstavci ne iznose radi optuživanja bilo koga, *"nego zato, da se u buduće zaprječe sve akcije neodgovornih elemenata"*, Stepinac je zahvalio Bogu, da se Pavelićevim zauzimanjem *"prilike počinju sređivati"*. Pri kraju predstavke je rekao Paveliću: *"Nitko ne može poricati, da su se dogodila strašna nasilja i okrutnosti, jer ste vi, Poglavniče, sami javno osudili nasilja raznih nazovi-ustaša, štoviše dali ih i strijeljati zbog izvršenih zločina. Zaslužuje svako priznanje Vaša odlučnost, da u zemlji vlada pravda i red"*[497]. Predstavkom se ne napadaju ni Pavelić ni vlada Nezavisne Države Hrvatske, nego im se izriču priznanja i pohvale zbog suzbijanja nereda i zločina u državi. U težnji da se suzbiju te pojave, Pavelić je, prema Kolareku, Benigaru i Stelli Alexander, upravo potaknut ovom predstavkom, razriješio dužnosti postojećega ustaškog stožernika u Mostaru i zamijenio ga novim, koji je imao zadaću

[495] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 427.
[496] Stella Alexander, nav. dj., str. 64.
[497] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 113.-118.

provesti potrebne promjene ostalih ustaških dužnosnika i tako podpuno *"uvesti režim zakonitosti i pomirljivosti"*. Dakle, Pavelić je postupio posve u skladu s duhom predstavke. Tu pak između njega i Stepinca nije bilo nikakvoga razmimoilaženja, jer je on, kako se ističe u predstavci, sam javno osuđivao nasilja i njihove počinitelje dao strijeljati. Stoga bi odluka, da se Stepinac uhiti zbog svoje predstavke, bila suprotna dotadašnjoj Pavelićevoj politici i poduzetim političkim koracima u Mostaru, pa prema tomu i nemoguća. U svezi s Kolarekovom tvrdnjom o uhićenju Stepinca nameće se još nekoliko nedoumica, koje je čine neuvjerljivom. Kao što je poznato, Stepinac je svoju predstavku uputio Paveliću 20. studenoga 1941., a Kvaternik je bio u posjetu Italiji od 12. do 18. veljače 1942. Ako je odlučila uhititi zagrebačkoga nadbiskupa, teško je vjerovati da bi vlada na to čekala puna tri mjeseca. Postavlja se pitanje, je li vlada u vrijeme podnošenja Stepinčeve predstavke uopće znala, da će Slavko Kvaternik ići u posjet Italiji.

Slično Kolareku, Benigaru i Stelli Alexander tvrdi i Jure Krišto, ali on se, osim na Kolareka, još poziva i na Nikolu Rušinovića kao na dokaz, da je zaista postojala namjera, da Stepinac bude uhićen. Krišto, naime, piše, da je hrvatskim vlastima u Stepinčevoj predstavci naročito iritantna *"bila činjenica da je Crkva ponovno zanijekala pravo državi miješati se u stvari koje pripadaju Crkvi"*[498], pa očito s tim povezuje odluku vlasti, da uhiti Stepinca. No, to su Krištine konstrukcije, domišljanja, za koje nema potvrde ni u jednomu izvoru, na koji se poziva. To je u protimbi i s već navedenom izjavom nadbiskupa Šarića, koji je sigurno najbolje bio upućen u položaj Crkve u to vrijeme u Hrvatskoj, a koji je izjavio, *"da nikada Katolička crkve nije bila toliko zaštićena i u svojim nastojanjima za širenje istine toliko zagarantirana"*, kao za vrijeme Pavelićeve vladavine[499], dakle za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. S tom slobodom djelovanja Crkve, o kojoj govori Šarić, bilo bi posve nespojivo zatvaranje zagrebačkoga nadbiskupa, zato što zastupa stajalište, da poslovi prijelaza na katoličku vjeru spadaju isključivo u djelokrug katoličke crkvene hijerarhije. Potrebno je napomenuti, da se Kolarek i Rušinović, kao Krištini izvori, međusobno razilaze, kada je riječ o tomu, tko je donio odluku, da Stepinac bude uhićen i zbog kojih razloga. Kolarek, već je rečeno, kaže, da je odluku donijela vlada Nezavisne Države Hrvatske. Rušinović piše, da mu je Slavko Kvaternik, koji je i sam bio član vlade, u veljači 1942., prilikom svoga posjeta Italiji, čim je došao, posve zabrinuto rekao, da se Pavelić i Eugen-Dido Kvaternik spremaju *"zatvoriti nadbiskupa i izvesti ga pred sud zbog nekakve*

[498] Isto, knj. I., str. 96.-97., Isti: *Sukob simbola*, str. 77.-78.

[499] Članak *"Ivan Ev. Šarić (1871.-1960), nadbiskup vrhbosanski"*, u Zborniku "Ante Pavelić - 100 godina", Zagreb, 1995., str. 186.

urote". Dakle, to bi bila osobna odluka dr. Ante Pavelića i Eugena-Dide Kvaternika. Kolarek i pisci, koji ga slijede (Benigar, Stella Alexander, pa i sam Krišto), razlog vide, kako je već navedeno, u Stepinčevoj predstavci Paveliću od 20. studenoga 1941. godine. Rušinović, navodeći kao razlog nekakvu urotu, tvrdi, da mu je Slavko Kvaternik kazao, da Pavelić i Dido Kvaternik to *"rade pod pritiskom Nijemaca, kojima je Stepinac dodijao sa svojim propovijedima"*, jer *"nemilo šiba"* po njima i *"tuče po bezbožnim ideologijama, kako on nazivlje nacizam i komunizam"*[500]. Ali iz daljnjega Rušinovićeva pripovijedanja nedvojbeno se dade zaključiti, da je tvrdnja o uhićenju i izvođenju Stepinca pred sud bila samo prazna priča i ništa više. Kaže, da mu je Kvaternik još rekao, da bi on, Rušinović, *"kao naš predstavnik kod Vatikana, bio najpozvaniji posredovati kod Poglavnika"*, tim više što mu je Poglavnik sklon i ima u nj puno povjerenje. Treba hitno odputovati u Zagreb i reći Paveliću, da je u Vatikanu saznao za namjeru, da Stepinac bude uhićen, pa ga je došao o tomu izvijestiti. S tim se je složio i dr. Stjepan Perić, hrvatski poslanik u Rimu. I Rušinović je tako postupio. U Zagreb je došao u osam sati ujutro idućega dana, a već u deset sati ga je Pavelić primio na razgovor. Ispripovjedio mu je *"o tobožnjim glasinama u Rimu o uroti protiv nadbiskupa Stepinca"*, onako kako se je dogovorio sa Slavkom Kvaternikom i dr. Perićem, dodajući, *"da se za tu zavjeru okrivljuje Nijemce i Didu"*. Pavelić je iznio neprilike, koje mu nastaju zbog Stepinčevih napadaja na Nijemce, iako se je složio, da u njegovim propovijedima ima istine, ali ih zbog praktičnih političkih razloga i očuvanja hrvatske državne nezavisnosti drži netaktičnima. Za Stepinca je, kako kaže Rušinović, rekao: *"On je u svemu dogmatičan, a toga u politici nema i ne može biti. Već ga dulje vremena nisam vidio. Meni nije do sukoba s njime, ali je s njim teško. Sam ne znam što bih"*. O uroti nije bilo ni riječi[501]. Rušinović je, kao savjetnik u hrvatskomu poslanstvu u Rimu, zadužen za odnose s Vatikanom, odlučio, s Pavelićevim dopuštenjem, posjetiti Stepinca. Kaže, da ga je Pavelić tom zgodom zamolio, da uruči *"nadbiskupu njegove pozdrave i da ga, u njegovo ime"*, pozove *"na razgovor u njegovu uredu, na Markovu trgu i u vrijeme koje nadbiskupu odgovara"*[502]. Odmah iz predsoblja Pavelićeva ureda dogovorio je sastanak sa Stepincem i za svega nekoliko minuta bio je u nadbiskupskim dvorima. Nadbiskup Stepinac ga je odmah primio, a on mu je ispripovjedio, što je Slavko Kvaternik kazao u Rimu. Ujedno mu je izručio Pavelićev pozdrav i poziv da ga posjeti u njegovu uredu i u vrijeme koje mu odgovara. Stepinac je prihvatio poziv i zamolio Rušinovića, da mu ugovori sastanak s

[500] Dr. Nikola Rušinović: *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb, 1996., str. 121.
[501] Isto, str. 122.
[502] Isto, str. 123.

Pavelićem za sutradan ujutro, u devet sati. Rušinović je, priča on dalje, iz svoga stana obavijestio Poglavnika o dogovorenom sastanku, a Pavelić je veselo primio tu vijest i zaželio mu sretan povratak u Rim[503]. Tako je sretno završila ta priča o uhićenju i izvođenju Stepinca pred sud. Zbog čega je Slavko Kvaternik pustio u Rimu tu priču u javnost, ostat će, vjerojatno, zauvijek nepoznanica. Ako je Pavelić odlučio uhititi Stepinca i izvesti ga pred sud, sigurno ga ne bi od toga odvratio dolazak u Zagreb drugorazrednoga diplomatskog dužnosnika, kakav je bio Rušinović, s njegovom pričom, da se je vijest o tomu raširila Vatikanom. Kao da je netko mogao i pomisliti, da se to uhićenje može izvesti bez znanja Vatikana. Sam opis razgovora s Pavelićem, koji šalje Stepincu pozdrave, poziva ga na razgovor i s veseljem prima vijest, da je Stepinac prihvatio poziv, dokazom je, da ni Pavelić ni Dido Kvaternik nisu namjeravali ni uhititi ni izvesti pred sud nadbiskupa Stepinca. Odredbom o imenovanju prve hrvatske državne vlade od 16. travnja 1941. Slavko Kvaternik je imenovan Pavelićevim zamjenikom u svakomu slučaju, u kojemu bi ovaj *"bio spriječen vršiti dužnost Poglavnika"*. Bio je, dakle, po svomu položaju drugi čovjek u državi. On je otac Dide Kvaternika. Ako su zaista Pavelić i Dido Kvaternik namjeravali uhititi Stepinca, onda je Slavko Kvaternik svojim auktoritetom kao drugi čovjek po položaju u državi i kao Didin otac mogao više nego itko drugi učiniti, da do toga ne dođe. Za to mu nije trebao Rušinović i njegovo posredovanje. U svojim sjećanjima "NDH i dr. Pavelić", pisanim u zatvoru četiri - pet godina kasnije, vjerojatno na zahtjev UDBE, dok su mu ti događaji morali biti još u dobromu sjećanju, Slavko Kvaternik nije skrivao svoju mržnju i bijes prema Paveliću. Svakakvim ga prikazuje i svašta mu stavlja na teret, ali ga ne optužuje, da je htio uhititi Stepinca. Da je postojala i pomisao o tomu, on to ne bi zaboravio i ne bi propustio spomenuti.

Dakle, postoje tri različite, u mnogo čemu proturječne, verzije o namjeri vlasti Nezavisne Države Hrvatske, da koncem 1941. ili početkom 1942. uhite Stepinca i izvedu ga pred sud. Sve su one preopćenite i ni za jednu od njih nema dokaza, da je ta namjera zaista postojala, niti se navode dokazima podkrijepljeni razlozi, zbog čega je Stepinac trebao biti uhićen i zbog čega do toga nije došlo. Ni jedna od njih ne može izdržati stručnu kritiku. O tom uhićenju ništa ne znaju osobe, koje su sa Stepincem najuže surađivale i svakodnevno se u radu s njim susretale (Masucci, Lacković). Njihove izjave (Lacković) tu mogućnost podpuno isključuju. Stoga su tvrdnje o Stepinčevu uhićenju samo puke glasine neobaviještene javnosti, koje ozbiljni znanstvenici ne bi trebali ni uzimati u obzir. No, dr. Jure Krišto tvrdi, da su hrvatske državne vlasti planirale po drugi put uhititi nad-

[503] Isto, str. 126.

biskupa Stepinca zbog njegove propovijedi, održane na kraju pokorničke procesije pred zagrebačkom katedralom na blagdan Krista Kralja 31. listopada 1943.[504]. U toj je propovijedi zagrebački nadbiskup osudio i komunizam i rasizam, ali i sustav strijeljanja talaca u ratu. Zaista je ušao u srž rasizma, kada je rekao: *"Katolička crkva ne pozna rasa, koje gospoduju i rasa koje robuju. Katolička crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine Božje, a ako koga više cijeni, to je onaj, koji ima plemenitije srce, a ne jaču pesnicu"*[505]. Ova je propovijed izazvala buru u hrvatskomu političkom životu, pa je na nju u "Hrvatskomu narodu" 7. studenoga 1943. člankom "Pozvani i nepozvani" dosta oštro odgovorio dr. Julije Makanec, ministar narodne prosvjete. Prigovorio je nadbiskupu, da širi defetizam, da nije osudio one koji ugrožavaju hrvatske duhovne vrijednosti i ruše hrvatsku državu i da se miješa u stvari, koje ne razumije[506]. I do sada je Stepinac oštro, čak i oštrije i sustavnije, napadao rasizam, što su ga naučavali njemački nacionalsocijalisti, ali hrvatske državne vlasti nisu na to reagirale. Očito je, da su sada postojali jaki državni razlozi, zbog kojih je Makanec javno odgovorio na njegovu propovijed. Ali nema nikakva dokaza, da je Paveliću ili vladi padalo na pamet, da ga zbog te propovijedi uhite. Nikakve dokaze, *"da je nadbiskupovo uhićenje uistinu bilo planirano"*, kako to tvrdi Krišto, stvarno ne nudi ni on sam. Ne može ih ni ponuditi, jer ih nema. On navodi izvješća hrvatskih obavještajaca, koji javljaju, kako se govori, da je Stepinac uhićen. Prepričava i izjavu Stjepana Ramljaka, nekadašnjega podpredsjednika Velikoga križarskog bratstva, a tadašnjega namještenika u Glavnomu ustaškom stanu, dajući joj podpuno izopačen smisao. Ta izvješća obavještajaca i Ramljakova izjava samo su dokaz, da se je na ulici, u gostionici ili u nekomu uredu govorkalo o Stepinčevu uhićenju, ali nisu nikakav dokaz, da su to Pavelić ili vlada zaista namjeravali učiniti. I ne samo to. Ramljakova izjava potvrđuje, da takvi planovi nisu ni postojali. Dogovorno s dr. Lovrom Sušićem, postro-

Dr. Julije Makanec

[504] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., str. 109.-111.; Isti: *Sukob simbola*, str. 90.-92.

[505] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I., str. 48.

[506] Isto, str. 51.-53.

jnikom Ustaškoga pokreta, a po predhodnomu Pavelićevu odobrenju, on se je ponudio, da razgovara sa Stepincem o toj propovijedi i da tako razjasni tu stvar. Nadbiskup ga je primio i u razgovoru, koji je trajao šest sati, razjasnio mu je smisao propovijedi. Ramljak je to prenio Paveliću, pa je time i tako, kako on kaže, *"taj slučaj bio riješen i o njemu se nije više govorilo"*[507]. Odluka državnoga poglavara ili vlade, da nekoga uhiti, sigurno se ne povlači nakon samo jednoga takvog razgovora.

Sa sigurnošću se može tvrditi, da Makančev odgovor na Stepinčevu propovijed nije potaknut nikakvim zlim namjerama. To potvrđuje i Makančeva božićna čestitka poslana Stepincu 23. prosinca 1943., dakle samo mjesec i pol kasnije, koja u cijelosti glasi: *"U povodu ovogodišnjeg blagdana Isusova rođenja, dopustite mi, Preuzvišeni gospodine nadbiskupe, da Vam srdačno čestitam i da Vam u ime najviše hrvatske prosvjetne vlasti zaželim mnogo uspjeha u Vašem teškom i odgovornom radu oko moralnog i vjerskog podizanja hrvatskog naroda"*. Stepinac je odgovorio na ovu čestitku, ali sadržaj njegove čestitke nije poznat[508]. Da je postojala zla namjera, ne bi među njima u ovako kratkomu vremenu došlo do izmjene božićnih čestitki. Zbog čega je ipak odgovorio na Stepinčevu propovijed, Makanec je obrazložio na saslušanju pred partizanskim vlastima 29. svibnja 1945. Ističući, da nije mislio, da je ta propovijed uperena *"protiv ustaškog pokreta"*, nego *"protiv rasističke teorije"*, što su zastupali i predsjednik vlade dr. Nikola Mandić i ministar dr. Edo Bulat, doslovce je rekao: *"Odgovor koji sam ja dao preko 'Hrvatskog naroda' na Stepinčev govor, nije bio uperen protiv Stepinca, nego je imao zadatak, da se njime izbjegnu nepoželjne nesuglasice između ustaške i njemačke vlasti, koje bi mogle nastati poslije toga govora"*. Uvjeren je, *"da Stepinac nije shvatio"* Makančev odgovor *"kao napad na njega, nego kao članak napisan iz državne nužde"*[509]. Ta državna nužda zaista je postojala, pa se može u podpunosti vjerovati ovakvomu Makančevu obrazloženju, iako je dano na saslušanju pred partizanskim vlastima. Zbog toga je i razumljivo, da je Pavelić reagirao upravo onako, kako to opisuje Stjepan Ramljak.

Naime, njemački generali, mahom austrijskoga podrijetla, i SS-službe bili su prosrpski i jugoslavenski nastrojeni i nikako se nisu mirili s postojanjem Nezavisne Države Hrvatske. Bili su joj otvoreni neprijatelji i stalno su rovarili protiv nje. Neprekidno su obasipali Hitlera prijedlozima i memorandumima, da se zbaci s vlasti Pavelić i Ustaški pokret, da se dovede na vlast Hrvatska seljačka stranka, da se u Hrvatsku uvede njemačka vo-

[507] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. II., str. 297.-299.

[508] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"O Bogu bez Boga"*, Zagreb, 18. 9. 1990., str. 65.

[509] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 857.

jna uprava i da se tako silom uništi hrvatska državna nezavisnost. Inspirator svih ovih nastojanja bio je general Glaise von Horstenau, a uza nj su se još isticali generali Alexander Löhr, Lothar Rendulic, Walter Warlimont, Weichs, Bader i drugi. Njima se je suprotstavljalo Ministarstvo vanjskih poslova, predvođeno ministrom Joachimom von Ribbentropom, a posebno Siegfried von Kasche, njemački poslanik u Hrvatskoj. Ovi prijedlozi, memorandumi i zahtjevi protiv hrvatske državne nezavisnosti naročito su učestali 1943., a posebno su se intenzivirali uoči i nakon kapitulacije Italije. Povodom toga je u Hitlerovu glavnomu stožeru u noći između 30. i 31. kolovoza 1943. održana posebna konferencija o stanju u Hrvatskoj i o mjerama, koje u njoj treba poduzeti. Osim Hitlera, nazočni su bili generali Jodl i Warlimont i feldmaršal Keitel, te ministar Ribbentrop i poslanik Kasche. Polazeći od obavijesti, što su ih dobili od Glaisea von Horstenaua i njemu bliskih vojnih krugova, Jodl i Warlimont su oštro ustali protiv Pavelića i Ustaškoga pokreta, a Kasche im se je suprotstavljao, tvrdeći, da *"bi bilo najbolje da Hrvatska ostane i dalje nezavisna država uz najtješnju suradnju s Reichom"*. Nakon te rasprave Hitler je zaključio, da *"uvođenje njemačke vojne uprave u NDH ne dolazi uopće u obzir"* i da *"Reich nastavlja surađivati s Pavelićem i njegovom vladom"* i dalje. No, Glaise von Horstenau se nije mirio s ovim zaključcima, pa je 26. listopada 1943. Vrhovnomu zapovjedništvu njemačkih oružanih snaga dostavio prijedlog, kojim se stvarno ide za gašenjem hrvatskoga državnog suvereniteta. K istomu cilju vodio je i prijedlog feldmaršala von Weichsa od 24. listopada iste godine, iako se je sadržajno razlikovao od von Horstenauova prijedloga. Zbog toga je Hitler ponovno sazvao konferenciju za 29. listopada 1943., na kojoj se je opet raspravljalo o sudbini Nezavisne Države Hrvatske. Na ovoj konferenciji su, uz Hitlera, bili nazočni general Hermann Neubacher, von Ribbentrop i Edmund Veesenmayer, Ribbentropov specijalni agent u Zagrebu u travanjskim danima 1941. godine. Hitler je otvorio raspravu, polazeći od tvrdnji sadržanih u prijedlozima generala von Horstenaua i feldmaršala von Weichsa. Tim stajalištima se je svojom argumentacijom suprotstavio von Ribbentrop, što je izazvalo promjenu početnoga Hitlerova raspoloženja, pa je on na kraju, između ostaloga, zaključio, da su hrvatsku državnu vladu dužni podupirati i Glaise von Horstenau i Siegfried von Kasche. Znači, odluka je i ovaj put pala u korist očuvanja hrvatskoga državnog suvereniteta. To su samo neki od slučajeva, u kojima su moćne njemačke vojne snage pokušale uništiti taj suverenitet[510]. Bio je dovoljan samo jedan nespretan politički korak s hrvatske strane, da u

[510] Vasa Kazimirović: *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza von Horstenau 1941.-1944.*, Beograd, 1987., str. 252.-254., 259.-260., 261., 262.-264., a također i str. 243.-244., 248.-249., 273. itd.

Njemačkoj prevagnu političke snage, koje su protivne tomu suverenitetu i da Hrvatska dođe pod njemačku vojnu upravu. Za to im je mogao poslužiti i Stepinčev govor od 31. listopada 1943., ako bi s hrvatske službene strane ostao bez odgovora. Taj govor je, naime, dirnuo Nijemce u najosjetljivije mjesto, jer rušenjem rasne teorije, ruši se cijela nacionalsocijalistička ideologija, a Pavelića i hrvatsku državnu vladu, kao čimbenike odgovorne za opstanak države, doveo je u politički krajnje neugodan položaj. Zbog toga, i samo zbog toga, Makanec je odgovorio na Stepinčevu propovijed, a ne zato što bi on, hrvatska državna vlada ili Pavelić bili Stepinčevi neprijatelji ili što se ne bi slagali s njegovom propovijedi.

Naravno, Stepinac sigurno nije znao za ovo rovarenje moćnih njemačkih vojnih krugova protiv hrvatske državne nezavisnosti, kojoj svojom propovijedi nije imao namjeru škoditi. Ali zato su to znali Pavelić i hrvatska državna vlada. Stoga ga je tjedan dana nakon propovijedi pozvao k sebi dr. Nikola Mandić i u Lorkovićevoj nazočnosti ga je upozorio na manjkavosti te propovijedi sa stajališta zaštite hrvatskih nacionalnih probitaka, No, i u svezi s tim razgovorom šire se lažne tvrdnje. Krišto, pozivajući se na dnevnik Glaisea von Horstenaua, što ga je priredio srpski povjesničar Vasa Kazimirović, piše, da je *"odmah poslije nadbiskupove propovijedi"* dr. Nikola Mandić, predsjednik vlade, izvršio *"pritisak na nadbiskupa Stepinca, pozvavši ga u svoj ured uz prisutnost ministra unutarnjih poslova Mladena Lorkovića"*[511]. On tu opet iskrivljuje, sada smisao von Horstenauovih riječi, koji je o tomu, prema prijevodu sa srpskoga na hrvatski jezik, zabilježio ovo: *"Tjedan dana potom, predsjednik vlade Mandić pozvao je k sebi nadbiskupa, da bi mu u prisutnosti Lorkovića skrenuo pozornost na nezgodnost njegova nastupa. ...Možda bi se moglo i razumjeti, što se crkveni knez ljuti na pripadnike njemačke vojske, ali on ne bi smio pritom nijednog slušatelja ostaviti u sumnji u pogledu tabora, u kojem se sam nalazi. ...U početku je nadbiskup reagirao vrlo plahovito i kao opravdanje za ono, što je rekao, pozvao se, između ostalog, na riječi 'jednog visokog njemačkog časnika', koji mu je govorio o 'podivljaloj soldatesci'. (...) Na kraju je Stepinac izjavio, da će pri svojoj sljedećoj 'enuncijaciji' nastupiti posve jasno za Hrvatsku i njezinu borbu za egzistenciju"*[512]. Iz ovoga se vidi, da nije bilo nikakva Mandićeva pritiska na nadbiskupa Stepinca, nego mu je predsjednik vlade samo skrenuo pozornost na neke manjkavosti njegove propovijedi sa stajališta zaštite hrvatskih državnih probitaka, kako ih on vidi. Može se netko složiti ili ne složiti s Mandićevom ocjenom te propovijedi, ali nitko nema pravo to nazivati pritiskom, kada nikakva

[511] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., str. 109.; *Sukob simbola*, str. 90.-91.

[512] Vasa Kazimirović, nav. dj., str. 281.

pritiska nije bilo. Nažalost, Krišto se u svojim neprihvatljivim tvrdnjama ne zaustavlja na tomu, nego ide korak dalje, pa piše: *"Ako nadbiskup nije bio uhićen, bio je u svojevrsnom kućnom pritvoru, te se nije pojavljivao u javnosti"*[513]. Kao dokaz za ovo služi mu pismo engleskoga kardinala Griffina od 18. listopada 1946., prema kojemu je Stepinac *"neko vrijeme proveo u kućnom pritvoru koji mu je odredio Pavelić"*[514]. Kardinal Griffin se vjerojatno nikada nije susreo sa Stepincem i vjerojatno se nisu ni poznavali. Sigurno je, da nikada nije dolazio u Nezavisnu Državu Hrvatsku, pa se ne zna, odakle bi mu bilo poznato, da je Stepinac *"neko vrijeme proveo u kućnom pritvoru koji mu je odredio Pavelić"*. To nije nikada ni jednom svojom rječju potvrdio Stepinac, ni njegovi branitelji pred sudom, a niti svjedoci, koji su na prijedlog obrane saslušani. O tomu ništa ne znaju ni ostale osobe, koje su se sa Stepincem svakodnevno, zbog naravi službe, susretale (Masucci, Lacković). Štoviše, svojom izjavom, da su Stepinčevi odnosi s Pavelićem bili korektni, Lacković isključuje mogućnost, da bi zagrebački nadbiskup za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske ikada bio u ikakvomu kućnom pritvoru, pa su Griffinove i Krištine tvrdnje neistinite. Izgleda, da Krišto pabirči po svijetu izjave ljudi, koji su bili ne samo daleko od samoga mjesta događaja, nego s događajima nisu bili u nikakvoj svezi, pa ih odmah, bez ikakva provjeravanja, prihvaća kao istinite, umjesto da se okrene k izjavama i dokumentima, koji potječu, ponajprije, od samoga Stepinca, a zatim od ljudi, s kojima je on svakodnevno bio u neposrednom dodiru, i drugih osoba neposredno povezanih s događajima, i da tu traži istinu o Stepincu.

Na kraju analize svih vjerodostojnih dokaza sa sigurnošću se može zaključiti, da nikada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije namjeravano uhićenje bl. Alojzija Stepinca, niti su predstavnici tadašnje vlasti činili na nj bilo kakav pritisak, a niti je tada bio stavljen u ikakav kućni pritvor. U hrvatskoj državi bio je podpuno slobodan u svomu djelovanju.

h) No, najteža optužba, koja se zbog Stepinca diže protiv hrvatskih državnih vlasti, jest tvrdnja, da su ustaše planirale izvršiti atentat na nj i ubiti ga. Jure Krišto piše, da je ustaška skupina, predvođena Viktorom Tomićem, u svomu programu imala i *"atentat na nadbiskupa Stepinca"*, odnosno da je taj atentat trebao *"da bude izveden na nadbiskupa dr. Stepinca, kada je on držao govor povodom ubijstva njegovog brata, ali po naređenju sa višeg mjesta treba da se pričeka"*[515]. Nada Kisić-Kolanović kaže, da je Tomić s ekstremističkim *"pukovnicima planirao atentat na*

[513] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj., I., str. 111.

[514] Pismo kardinala Griffina, obj. u tjedniku "Danas" pod naslovom *"Iz britanskih arhiva. Pastirsko pismo nepokornosti"*, Zagreb, 9.7.1991., str. 54.

[515] Jure Krišto, nav. dj., str. 107. i 311.; Isti: *Sukob simbola*, str. 88.-89. i 306.

Lorkovića, Stepinca i Košaka"[516]. I zaista, u zabilješci od 3. srpnja 1944., koja se nalazi u arhivskomu gradivu Hansa Helma, stoji, da je *"skupina Tomić"*, kojoj je bio vođa Josip Marković, državni tajnik i glavni ravnatelj Hrvatskih željeznica, a sačinjavaju je, između ostalih, Ivo Herenčić, Vjekoslav Luburić, Ante Štitić, Ico Kirin, Josip Rukavina i, naravno, Viktor Tomić, izvršila atentat na domobranskoga generala Prpića, pripremila atentat na ministre Lorkovića i Košaka, a *"treći atentat je trebalo da bude izvršen protiv nadbiskupa dr. Stepinca, kada je on održao govor prilikom ubojstva svog brata, ali je s najvišeg mjesta stigla zapovijed, da se još pričeka"*[517]. Zbog njezine ozbiljnosti ovom se je zabilješkom potrebno studioznije pozabaviti i provjeriti vjerodostojnost arhivskoga gradiva Hansa Helma, iz kojega ona potječe.

Hans Helm je rođen 30. lipnja 1909. u Münchenu. Odslušao je osam semestara filozofije. Krajem 1934. napustio je studij i zaposlio se je u münchenskomu redarstvu. U ljeto 1936. završio je tečaj časničke škole. Nakon toga je najprije dodijeljen Uredu kriminalnoga redarstva Reicha. U travnju 1937. premješten je u Ured tajnoga državnog redarstva (Gestapo). Usredotočio je svoj rad na hrvatsku emigraciju, dakle na nadziranje hrvatskih političkih emigranata, i na izgradnju zaštitnih mjera za vodeće inozemne ličnosti. U tomu je radu došao u dodir s vodećim ličnostima hrvatske emigracije u Njemačkoj (dr. Lorković, dr. Jelić, dr. Artuković). Početkom 1938. dodijeljen je na rad njemačkomu poslanstvu u Beogradu, ali bez diplomatskih prava. U ožujku 1942. postavljen je za policijskoga izaslanika (attaché-a) pri njemačkomu poslanstvu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Službu je formalno preuzeo 1. travnja te godine, a sa stvarnim je radom započeo nešto kasnije. S nekim je hrvatskim državnim dužnosnicima bio u vrlo lošim odnosima. Slavko Kvaternik ga je označavao izrazitim srbofilom i nikada ga nije primio na razgovor[518]. Sam pak Hans Helm i njegovi suradnici posebno su optuživali Viktora Tomića, dužnosnika sigurnosne službe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i osobe, s kojima je on bio povezan, za takvo protunjemačko raspoloženje, koje je išlo do otvorenoga neprijateljstva. Tako njemački obavještajac, inače Helmov suradnik, 5. prosinca 1942. javlja, da se iz Tomićeve okoline *"javlja i o planovima atentata, a koje oni odaju u bijesu i ljutini"*. Naročito se govori o atentatu protiv *"Helma i njegovih suradnika"*[519]. Takvi odnosi nastavljeni su i idućih godina, pa je Helm 8. ožujka 1944. od njemačkih agenata, koji su mu bili podređeni, dobio obavijest, da Tomić sa svojim suradnicima stvara skupinu, *"koja ima*

[516] Nada Kisić-Kolanović, nav. dj., str. 42.
[517] HDA, Arhiv Hansa Helma, kutija 16, omotnica 78, str. 136.-137.
[518] Isto, kutija 5, omotnica 147, II. dio, str. 1.-6.
[519] Isto, kutija 16, omotnica 78, str. 75.-76.

glavnu zadaću, da pohvata sve suradnike njemačke obavještajne službe i da ih poubija"[520]. Ovakvi odnosi sigurno su utjecali na sadržaj izvješća, što ih je o Viktoru Tomiću i njegovim suradnicima Hans Helm dostavljao svojim središnjim tijelima u Berlinu.

Uz Helma je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj djelovala skupina njemačkih agenata, kojima je on kao svojim suradnicima bio nadređen. U arhivskomu gradivu kao Helmovi suradnici posebno se ističu Nonnemacher, Koppel (konspirativno ime "Klaser"), Schumacher, agent s konspirativnim imenom "Kohlenklau" i mnogi drugi. Oni su za Helma skupljali obavještajne podatke, a on ih je u svojim izvješćima slao u Berlin. Određene podatke dostavljao mu je i general Glaise von Horstenau. Prema istražnomu materijalu Rudolfa Schremsa, referenta u odjelu VI. E-3a njemačke obavještajne službe, Helm je kao ličnost bio slab i podložan tuđim utjecajima, sklon opijanju i ženama, njegova su izvješća u središnjim tijelima primana *"prilično oprezno"*, a on je slovio kao osoba *"obavještajno bez vrijednosti"*. Ing. Hans Ott, također njemački obavještajac, u svomu istražnom materijalu tvrdi, da je 7. svibnja 1945. Helm *"zbog pijanstva odklonio zajedno s poslanikom Kascheom napustiti Zagreb"*[521]. Izgleda, da se je svojim odnosom prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u obavještajnoj djelatnosti očitovao sukob između njemačkih vojnih krugova i SS-službi, kojima je pripadao Helm, i njemačkoga Ministarstva vanjskih poslova, koje je predstavljao poslanik Kasche. Siegfried Kasche je bio nadređen Helmu, pa je *"energično tražio da mu se cjelokupna pošta, koja je išla za Berlin"*, a time i *"za Amt VI. određeni obavještajni materijal"*, donese na uvid zbog uzimanja na znanje. Helm je formalno udovoljavao *"toj zapovijedi, ali se čuvao da upravo političke izvještaje uvijek podnese na uvid Kascheu"* zbog njegova tobožnjega prijateljstva s hrvatskim državnim vlastima[522]. Iz ovoga se vidi, da je obavještajna djelatnost Hansa Helma i njegovih suradnika bila u službi onih njemačkih snaga, koje su ustrajno radile na podkopavanju hrvatskoga državnog suvereniteta i na rušenju hrvatske državne vlasti. Sve ove činjenice treba imati na umu pri ocjenjivanju dokazne vrijednosti njihovih obavještajnih podataka i izvješća.

Arhivsko gradivo Hansa Helma sadržano je u 36 kutija u Hrvatskomu državnom arhivu. Dobar dio toga gradiva odnosi se na Nezavisnu Državu Hrvatsku i na njezine političke i vojne ličnosti i događaje. Koliko je poznato, ono do sada nije proučeno ni vrednovano. Bez toga je pogrešno pozivati se na pojedine podatke, koji se nalaze u njemu, kao na dokaz za svoje tvrdnje. To se odnosi na svako gradivo ovakve vrste. Obavještajci na

[520] Isto, str. 128.
[521] Isto, kutija 5, omotnica 147, III. dio, str. 5., 36., 38. i 39.
[522] Isto, str. 40.

razne načine prikupljaju obavještajne podatke: od doušnika, snimanjem, prisluškivanjem razgovora na ulici, u gostionici i sl. Tako prikupljene vijesti se slijevaju u središnjicu, gdje ih analitičke službe analiziraju i provjeravaju. U prikupljanju vijesti postoji borba suparničkih obavještajnih službi, u kojoj jedna drugoj svjesno podmeće dezinformacije. S obzirom na Helmove već istaknute slabosti, pa čak i nesposobnost, naročito je potrebno provjeriti istinitost i vjerodostojnost ovoga njegova gradiva, pa tako i svake tvrdnje iz njega, kojom se netko hoće poslužiti u svomu radu. Već površnim pregledom, bez studoznijega proučavanja, uočavaju se u njemu notorne netočnosti i proturječnosti, kako u pogledu životopisnih podataka, tako i u pogledu bitnih političkih događaja. U njemu se tvrdi, da je Erich Lisak, ustaški pukovnik, rođen 29. siječnja 1902., a Vilko Pečnikar, također ustaški pukovnik, isto 1902. godine [523]. Ni jedno ni drugo ne odgovara istini. Lisak je rođen 29. siječnja 1912., a Pečnikar 4. lipnja 1909. To bi ipak bile sitnice, kada ne bi bilo drugih pogrešaka. Za Pavelića se navodi, da je 1939. pobjegao *"iz Jugoslavije, zajedno sa dr. Emanuelom Gagliardiem"*, a za Budaka, da je *"u vremenu od 1931. do 1935. godine prvo bio u Italiji, a zatim u Beču, pa se pomoću raznih veza 1935. godine vratio u Jugoslaviju"*[524]. To je sve netočno. Pavelić je emigrirao 1929. Emanuel Gagliardi je napustio Jugoslaviju odmah nakon propasti Austro-Ugarske, dakle 1918. godine. Budak je otišao u emigraciju 2. veljače 1933., a vratio se je 6. srpnja 1938. U Helmovu arhivskom gradivu se kaže, da je ministar dr. ing. Josip Balen gimnaziju pohađao *"u Senju i na Širokome Brijegu, kraj Mostara, kod franjevaca"*, koju je *"s njime tada polazio"* i dr. Ante Pavelić, a za Pavelića još i to, da je stajao *"u srodstvu sa židovskom obitelji Frank"*[525]. Ni to ne odgovara istini. Ni Balen ni Pavelić nisu pohađali školu u Širokomu Brijegu. Ni poglavnik ni njegova supruga nisu bili u srodstvu s obitelji Frank. To je bio Slavko Kvaternik. O dr. Jozi Dumandžiću piše u izvješću Hansa Helma od 4. ožujka 1943., da ima *"veze s jezuitskim paterom Müllerom, priorom dominikanaca i provincijalom franjevaca, koji svi potječu iz jezuitskoga samostana na Širokomu Brijegu, kraj Mostara"*. Slično piše i o ministru dr. Pavlu Cankiju[526]. U Širokomu Brijegu je franjevački, a nikada nije postojao isusovački samostan. U arhivskomu gradivu dalje piše, da je dr. fra Radoslav Glavaš 1943. referent za crkvena pitanja u Ministarstvu unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, dr. Mladen Lorković *"bio 1942. šef ustaša u Zagrebu"*, dr. Vladimir Mintas *"ministar hrvatske vlade"*, Ivan Oršanić *"glavni urednik lista 'Hrvatski*

[523] Isto, kutija 15, omotnica 99, i kutija 27, omotnica 128.
[524] Isto, kutija 27, omotnica 33, str. 6., i kutija 28, omotnica 172.
[525] Isto, kutija 27, omotnica 10, i kutija 28, omotnica 172.
[526] Isto, kutija 27, omotnica 39 i 50.

narod', koga je izdavao književnik" Mile Budak, te ministar propagande u vladi sastavljenoj u Pavelićevoj odsutnosti, dr. Nikola Rušinović bio *"1943. ministar u vladi NDH"*, dr. Milovan Žanić *"hrvatski ministar financija u Zagrebu"*, a Vjekoslav-Maks Luburić *"ministar hrvatske vlade"*[527]. Sve su ove tvrdnje neistinite. Glavaš je bio pročelnik Odjela za bogoštovlje u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, Lorković nikada nije bio šef ustaša u Zagrebu, Mintas, Rušinović i Luburić nikada nisu bili ministri ni u jednoj hrvatskoj državnoj vladi, Žanić nikada nije obavljao dužnost ministra financija, niti je Oršanić ikada bio ministar propagande, a takvo ministarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije ni postojalo. Oršanić nikada nije bio glavnim urednikom "Hrvatskoga naroda". Za Eugena-Didu Kvaternika se tvrdi, da je prije 1941. živio *"sa svojim ocem u Njemačkoj"*, pa je tada održavao *"veze sa svojim poznanicima u Zagrebu kao posrednik svoga oca"*[528]. U ovoj tvrdnji nema ni trunka istine. Dido Kvaternik je od polovice prosinca 1933. pa do travnja 1941. stalno bio u emigraciji kao Pavelićev najbliži suradnik. Kroz cijelo to vrijeme Slavko Kvaternik je živio u Zagrebu i sa sinom Didom nije uopće bio fizički povezan, pa mu Dido nije ni mogao ni trebao biti posrednikom u održavanju sveza sa Zagrebom.

Da se vidi, koliko su pojedini dijelovi Helmova arhivskoga gradiva međusobno proturječni, dovoljno je navesti samo nekoliko primjera. O Mili Budaku se najprije tvrdi, da je svoje političko djelovanje, dok je bio s Pavelićem zajedno u emigraciji, usmjerio *"prema volji i želji Pavelića"*, ali kada se je udaljio od njega, *"postao je kolebljiv"*, vratio se je u Zagreb i opet je *"uspostavio veze sa Seljačkom strankom"*. Čak je izgledalo, da će *"zauzeti jednu visoku funkciju u Mačekovoj stranci i zamijeniti Košutića i Krnjevića"*. Svega nekoliko stranica dalje u istomu tekstu piše, da je prijateljstvo između Pavelića i Budaka, *"koje ih vezuje već iz studentskog doba"*, ostalo nesalomljivo. *"Kad je dr. Pavelić otišao u emigraciju, odakle je organizirao nacionalistički pokret Hrvata u cijelom svijetu, dotle je njegov prijatelj Budak u Hrvatskoj izgradio veliku tajnu organizaciju ustaša"*. Nakon što je stvorena Nezavisna Država Hrvatska, navodi se dalje u tomu gradivu, *"Pavelić ga je uzeo kao najboljeg čovjeka, da zastupa NDH u Berlinu"*[529]. Dakle, u vrlo kratkomu razmaku daju se o Budaku dvije posve različite, dijametralno oprečne, slike, pa se valja zapitati, koja je od njih istinita. Drugi primjeri proturječnosti, koji će se navesti, povezani su s ličnošću Viktora Tomića. U bilješci od 11. prosinca 1942. stoji, da je Buziak, prijašnji policijski attaché pri hrvatskomu poslanstvu u Berlinu,

[527] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., str. 133.; te HDA, Arhiv Hansa Helma, kutija 27, omotnica 131; kutija 28, omotnica 159, 170, 196 i 239; kutija 29, omotnica 149.

[528] Isto, kutija 14, omotnica 225.

[529] Isto, kutija 27, omotnica 33, str. 6.-10.

prije kratkoga vremena izjavio, *"da je on još u jesen 1941. godine zauzeo držanje protiv Tomića zbog njegova nemogućega djelovanja i da je tražio njegovo opozivanje"*. U tajnomu pak Helmovu izvješću u Berlin od 25. svibnja 1943., dakle svega pet i pol mjeseci kasnije, navodi se, da je taj isti Buziak rekao, *"da je šteta što hrvatska država nema 10 Tomića"*[530]. Prema zabilješkama od 15. i 24. ožujka 1943., *"Tomić je kod poglavnika pao u nemilost"*, pa *"treba da bude maknut sa svoga položaja"*. Kako se navodi u Helmovu izvješću u Berlin od 16. kolovoza 1943., sam *"Tomić je izjavio, da on mjesecima nije bio kod poglavnika i da se drži po strani od svake aktivne politike"*. Dana 6. prosinca 1943. Helm je izvijestio u Njemačku, da je Ico Kirin javio Paveliću, da Tomić sprema atentat na Lorkovića, a Pavelić je odmah naredio Servatzyju, da uhiti Tomića, pa je ovaj 29. rujna 1943. i bio uhićen. Kasnije je, vjerojatno zbog pomanjkanja dokaza, bio pušten iz zatvora. Kako proizlazi iz bilješke od 7. travnja 1944., njemačka obavještajna služba je dobila vijest, da Karlo Grladinović, ustaški poručnik, nagovara Vinka-Miću Lugarića, da izvede atentat na Lorkovića. Kako ne bi do toga došlo, hrvatsko je redarstvo odmah, čim je saznalo za tu vijest, uhitilo Grladinovića, Lugarića i još pet-šest drugih osoba, koje su navodno pripadale Tomićevoj skupini. Unatoč svim tim Pavelićevim nastojanjima i odlučnim i brzim podhvatima hrvatskoga redarstva, da se spriječe možebitni napadaji na život hrvatskih ministara, Helm u svomu izvješću od 18. svibnja 1944. iznosi predpostavku, da iza svih tih namjera, da se počini atentat, prešutno stoji Pavelić, *"premda se o tome nemaju dokazi"*, kako se izričito priznaje. U zabilješci od 3. srpnja 1944. u Tomićevu se tzv. terorističku skupinu ubraja i Ico Kirin, dakle čovjek koji je u rujnu 1943. javio Paveliću, da se sprema atentat na Lorkovića, pa je Tomić bio uhićen, kako bi se atentat spriječio, ako je takva namjera uopće postojala[531]. Ovakve nelogičnosti, proturječnosti i optužbe bez dokaza mogu se razumjeti samo onda, kada se uzme u obzir sustavan i uporan rad njemačkih vojnih krugova i SS-službi, kojima je pripadao i Helm, da se sruši postojeća hrvatska državna vlast, u Hrvatsku uvede njemačka vojna uprava i tako uništi hrvatski državni suverenitet. Na udaru tih njemačkih vojnih i obavještajnih krugova naročito su bili Tomić, Herenčić, Luburić i Kirin, pa su ih ti krugovi nastojali što više kompromitirati. Za njih se, naime, u Helmovim izvješćima tvrdi, da stoje iza udarnih skupina, što ih je po cijeloj Hrvatskoj, među svim staležima, osnovala ustaška revolucionarna omladina *"radi odpora, ako bi Nijemci preuzeli podpunu vlast u Hrvatskoj"*[532].

[530] Isto, kutija 16, omotnica 78, str. 81. i 105.-106.

[531] Isto, kutija 7, omotnica 241; kutija 16, omotnica 78, str. 100., 101., 109., 113., 114., 120., 130., 134.-135. i 136.-137.; kutija 27, omotnica 131, i kutija 28, omotnica 172.

[532] Isto, kutija 6, omotnica 88, i kutija 28, omotnica 140.

Neistinite tvrdnje o tobožnjim političkim zbivanjima u Hrvatskoj, koje se nalaze u Helmovu arhivskomu gradivu, također su brojne i iznenađuju svojom neosnovanošću, koja se ponekada približava fantaziji. Tvrdi se, da je Kob, Helmov agent, početkom 1942. saznao, da Pavelić *"hoće Vanču Mihajlova iskoristiti za pritisak na antihrvatski raspoložene elemente u bugarskoj vladi"*, koji su *"protiv suradnje Bugarske s Nezavisnom Državom Hrvatskom"*. Navodi se, da je *"stari cilj"* Pavelićeve politike bio *"stvoriti zajedničku bugarsko-hrvatsku granicu i na taj način sasvim zaokružiti ostatak Srbije"*, pa je u tu svrhu između Pavelića i Mihajlova *"postojao sasvim razrađen plan, koji je predviđao pojačanje antisrpskih elemenata u Bugarskoj i propagiranje hrvatsko-bugarske granice"*. Rad na ostvarenju toga cilja Mihajlov je *"vršio pomoću svojih organizacija u Bugarskoj, Makedoniji, Albaniji, Grčkoj i Srbiji i pomoću svojih ljudi, koje je navodno imao u svim bugarskim ministarstvima, pa i u samom bugarskom poslanstvu u Zagrebu"*[533]. To je, zaista, čista izmišljotina. Za to nema nikakva dokaza. Iz drugih dokumenata je poznato, da je Pavelić odbijao pripajanje Nezavisnoj Državi Hrvatskoj područja, koja mu se je nudilo, ako je držao, da povijesno nisu hrvatska. Njegov cilj prema Srbiji bila je granica na rijeci Drini, koju su mnogi hrvatski naraštaji smatrali hrvatskom povijesnom, narodnom, kulturnom, civilizacijskom i geopolitičkom razdjelnicom. To nisu jedini "biseri" u tomu gradivu.

Prema zabilješci od 9. prosinca 1943., Helmov agent Mustafa Hadžihasanović je izvijestio, *"da je brat ministra NDH Lorkovića, s još 10 osoba pobjegao u Italiju"*[534]. I to je neistina. Mladen Lorković je imao tri brata: Blaža, Radoslava i Zdravka. Blaž i Radoslav su bili visoki državni ili ustaški dužnosnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sve do njezina sloma, a nakon toga bili su izručeni partizanima, koji su ih strijeljali. Zdravko Lorković je za cijelo to vrijeme bio profesor na Zagrebačkomu sveučilištu. Dakle, nitko od njih nije bježao u inozemstvo prije sloma hrvatske države. Dana 15. kolovoza 1944. Helm je poslao izvješće svojoj središnjici u Berlin, u kojemu se tvrdi, da je u Rimu, kod pape, održan sastanak, na kojemu je postignut sporazum, da će *"iz Austrije, Mađarske, Hrvatske i Slovenije"* biti *"stvoren katolički državni blok pod vodstvom Habsburgovaca"*. Na tomu sastanku u Rimu *"dva predstavnika Hrvatske također su bila prisutna"*. Kao jedan od tih predstavnika *"Hrvatske kod pregovora"* naveden je *"nedavno pobjegli u Bari podban Krbek"*, za kojega glasine govore, *"da je prešao na neprijateljsku stranu sa znanjem hrvatske vlade"*, iako *"dokaza za ovo nema"*. U krugu Helmovih suradnika postojala su nagađanja, da je drugi pregovarač bio nadbiskup Stepinac, ali je to kasnije

[533] Isto, kutija 27, omotnica 131, i kutija 28, omotnica 172.
[534] Isto, kutija 27, omotnica 131.

opovrgnuto[535]. I ovo je čista izmišljotina. Kao jugoslavenski orijentirani intelektualac i blizak Košutiću i ratnomu vodstvu Hrvatske seljačke stranke, Krbek se je u prosincu 1943. povezao s partizanima, u siječnju 1944. zajedno s Farolfijem vodio je u Zagrebu pregovore s partizanima o osnivanju zajedničke vlade, a u srpnju 1944. otišao je kao Košutićev izaslanik k partizanima u Topusko i među njima je ostao do kraja rata. Nikada nije bio pobjegao u Bari, pogotovu sa znanjem hrvatskih državnih vlasti i nikada u njihovo ime nije pregovarao o stvaranju bloka katoličkih država. U Helmovu arhivskomu gradivu iz 1944., za Rafaela Bobana, ustaškoga pukovnika, kaže se, da je u mjesecu kolovozu 1942. letio zrakopolovom u svoje rodno mjesto Bobanovu Dragu, selo Sovići, sadašnja općina Grude, u Hercegovini, ali mu se je zrakoplov pokvario, pa ga je prepustio partizanima, a *"oružje i municiju, koju je donio sa sobom u zrakoplovu razdijelio je među mještanima u Bobanovoj Dragi, koji su simpatizirali partizane"*. Dalje se tvrdi, da je 1944. godine bio *"zapovjednik 5. ustaškog zdruga u Koprivnici i kasnije ustaške brigade u prostoru Koprivnica–Đurđevac"*, gdje je *"nemilosrdno istrjebljivao Srbe i muslimane"*[536]. Kao i sve ostale navedene tvrdnje, tako su i ove lažne. U Bobanovoj Dragi i Sovićima, pa i u cijeloj današnjoj općini Grude, zapadna Hercegovina, stanovništvo je listom pristajalo uz Ustaški pokret i Nezavisnu Državu Hrvatsku. Partizanski simpatizeri su bili beznačajni, iznimka, ako ih je uopće bilo, pa ni Boban nije mogao dijeliti oružje *"mještanima u Bobanovoj Dragi, koji su simpatizirali partizane"*. Muslimani su se mahom izjašnjavali kao Hrvati, hrvatske državne vlasti su ih takvima i tretirale i s te strane nikada nitko prema njima, kao muslimanima, nije primjenjivao nikakvu represiju, pa ih ni Bobạn nije mogao istrjebljivati između Koprivnice i Đurđevca, tim više što na tomu području muslimana uopće nema, niti ih je ikada bilo. Dr. Antun Fest, njemački obavještajac, tvrdi, da je Ante Vokić, zajedno s Lorkovićem, u rujnu 1944. pokušao *"izvršiti državni udar u NDH"*, htijući da *"Hrvatska sklopi sa saveznicima separatni mir"*. Ali ta *"namjera bila je odkrivena, pa je Vokić zajedno s Lorkovićem uhićen i strijeljan"*[537]. Ova vijest je sigurno pisana prije svršetka Drugoga svjetskog rata, najvjerojatnije 1944. godine, pa je ona neistinita, kao i sve ostale, koje se navode. U vrijeme njezina pisanja Vokić i Lorković nisu bili strijeljani. Prema svjedočenju dr. Branka Pešelja, Mačekova osobnoga tajnika, ostali su živi u Lepoglavi 24. travnja 1945. Kako su stradali nakon toga, ostalo je do danas još uvijek znanstveno nerazjašnjeno. Posve suprotno ovoj vijesti, u Helmovu

[535] HDA, MUP DOS 301681, kutija 2, omotnica 18, str. 59.-62., i I. Cvitković, nav. dj., str. 217.-218.

[536] HDA, Arhiv Hansa Helma, kutija 29, omotnica 30.

[537] Isto, kutija 28, omotnica 229.

arhivskomu gradivu nalazi se tvrdnja ing. Hansa Otta, dadena u istrazi, da je *"početkom svibnja 1945."* Lorković odletio *"s jednim zarobljenim engleskim zrakoplovcem s uzletišta Lučko kod Zagreba jednim zrakoplovom hrvatskog zrakoplovstva u smjeru Italije"*. Po *"shvaćanju njemačkih službenih ustanova"*, Lorković je odletio *"prema naređenju Poglavnika Englezima"*[538]. Apsurdnost te tvrdnje suvišno je i spominjati, jer je nesporno, da Lorković nije preživio slom Nezavisne Države Hrvatske.

Tvrdnje o nepouzdanosti i neobjektivnosti Helmovih izvješća dolazile su i iz istaknutih njemačkih službenih krugova u Hrvatskoj. Sam Kasche je u više navrata izrazio neslaganje s tim izvješćima. Kao primjer za to može poslužiti njegovo neslaganje s izvješćem od 1. kolovoza 1943., u kojemu Helm opisuje stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nakon Mussolinijeva pada. Pobijajući točku po točku iz izvješća, Kasche ga dostavlja Glavnoj upravi za sigurnost Reicha, *"iako zna"*, kako to on napominje, *"da je najveći dio sadržaja sumnjiv i neprikladan za raščišćavanje situacije"*[539].

Kao što su neistinite prije navedene tvrdnje, tako mogu biti i sve ostale. To vrijedi i za tvrdnju o namjeri atentata na Stepinca, ali i na Lorkovića i Košaka. Helmovo arhivsko gradivo, općenito uzevši, ne može biti dokaz za postojanje neke činjenice, dok se to ne potvrdi i drugim, vjerodostojnim dokazima. Tvrdnja o atentatu na Stepinca neuvjerljiva je i zbog razloga, koji su sadržani u samoj zabilješci o atentatu.

Naime, atentat na Košaka i Lorkovića spominje se više puta u Helmovu arhivskom gradivu, počevši još od sredine 1943., ako ne i ranije. Za namjeru atentata na Stepinca saznaje se prvi i jedini put iz zabilješke od 3. srpnja 1943. Kao što je već rečeno, atentat je, navodno, trebao biti izveden, *"kada je on održao govor prilikom ubojstva svog brata"*. Njegova brata Miju strijeljali su Nijemci kao partizanskoga suradnika 27. listopada 1943. Ako je zaista postojala ozbiljna namjera atentata na nadbiskupa Stepinca, teško je vjerovati, da je njemačka obavještajna služba za nju saznala tek nakon više od osam mjeseci. Ako *"je s najvišeg mjesta stigla zapovijed, da se još pričeka"* s atentatom, kako se tvrdi u zabilješci, što znači, da se od atentata nije odustalo, nego je njegovo izvršenje samo odgođeno, ostaje nerazumljivo, zašto se taj atentat kasnije nije počinilo ili barem pokušalo počiniti. U kasnijim dokumentima o tomu se više nigdje i nikada ne govori. Iz zabilješke proizlazi, da je Stepinac *"održao govor prilikom ubojstva svoga brata"*. Koliko se znade, taj govor nigdje nije objavljen, niti se znade, na kojemu je mjestu i pred kim održan. Nema ga ni u knjizi njegovih propovijedi, govora i poruka, održanih od 1941. do 1946. To navodi na zaključak, da takav govor nije ni održao. Među članove skupine, koja priprema i izvo-

[538] Isto, kutija 27, omotnica 131.
[539] Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*, knj. I., Zagreb. 1983., str. 71.-73.

di te atentate, ubraja se i Ico Kirin. To je notorna besmislica, jer je upravo on, prema Helmu, svojom dojavom Paveliću, kako je već rečeno, spriječio atentat na Lorkovića, ako je to uopće bilo planirano. Tvrdnjom, da je, po zapovijedi *"s najvišeg mjesta"*, atentat na Stepinca odgođen, očito je, da se time aludira na Pavelića. U to je teško povjerovati. Već je navedeno, da se u Helmovu izvješću od 18. svibnja 1944., dakle samo mjesec i pol dana prije sporne zabilješke, Pavelić bez ikakva dokaza, što i sam Helm priznaje, optužuje, da prešutno tolerira terorističku djelatnost. Stoga je logično zaključiti, da je zabilješka od 3. srpnja 1944. samo nastavak izvješća od 18. svibnja iste godine. Pavelić se, opet bez ikakva dokaza, optužuje, da je umiješan u namjeru atentata na Stepinca. U zabilješci nema nijedne nesporne, pa čak ni vjerojatne tvrdnje. Ne zna se ni izvor obavijesti o atentatu, pa se ne može ni provjeriti njezina vjerodostojnost. Tako se može svakoga za bilo što optužiti. Helm to i čini. Stoga na takvom dokumentu, kakav je zabilješka od 3. srpnja 1944., ozbiljan znanstvenik ne može izvoditi zaključak, da je zaista namjeravan atentat na nadbiskupa Stepinca.

2.2. Međusobno poštovanje uz povremene nesporazume

Odnosi između bl. Alojzija Stepinca i hrvatskih državnih vlasti bitno su drugčiji nego što ih prikazuju pisci iz predhodnoga odjeljka. Sliku tih odnosa treba u skladu s vjerodostojnim dokazima temeljito mijenjati. Time se još jače pobijaju naprijed navedene zlonamjerne i neistinite tvrdnje. Stoga je potrebno najprije raspraviti vjerodostojnost Stepinčevih govora, kako su oni objavljeni u "Katoličkomu listu".

Pozivajući se na dr. Josipa Buturca, Krišto tvrdi, da bi se možda *"zaoštravanje odnosa"* hrvatskih državnih *"vlasti prema Crkvi odvijalo još brže da poneki urednik službenog glasila zagrebačke nadbiskupije, 'Katoličkoga lista', nije ublažavao poneku nadbiskupovu formulaciju ili čak podpuno ispuštao iz objavljenih tekstova"*[540]. To bi onda značilo, da Stepinac nije izrekao onakve govore, kakvi su objavljivani u "Katoličkomu listu" od 11. travnja 1941. pa do 3. svibnja 1945., kada su izašli njegov prvi i posljednji broj u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Buturac, naime, za sebe kaže, da je bio *"suurednik 'Katoličkoga lista'* i da je u *"'Katoličkomu listu' ispuštao dijelove"* Stepinčevih *"govora čuvajući tako njegovu i svoju glavu od smrti"*[541]. Josip Buturac nikada nije bio ni urednik ni suurednik "Katoličkoga lista". U 1941. godini od 1. do 37. broja jedini urednik bio je dr. Nikola Kolarek. Od 38. broja 1941. godine, pa do 18., zadnjega, broja u 1945. godini neprekidno ga je uređivao dr. Janko Penić i nitko dru-

[540] Jure Krišto; nav. dj., knj. I., str.91.

[541] Ivan Damiš: *Ulomci za povijest Katoličke crkve u Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 464. i 465.

gi. Kroz cijelo to vrijeme uz njih se ne pojavljuje nikakav suurednik. To ne isključuje mogućnost da je Buturac bio član širega tijela, uredništva, koje je pomagalo u uređivanju lista, ali samostalne odluke u uređivanju nije mogao donositi.

Kako je samo urednik mogao mijenjati tekst Stepinčeva govora, i to s njegovim pristankom, Buturčeve tvrdnje ne odgovaraju istini. One izazivaju nepovjerenje i zbog drugih razloga. On, naime, tvrdi, da mu je u ljeti 1945., nakon izlaska iz zatvora, Stepinac rekao: *"Pitali su me, tko je odgovoran za pisanje katoličkog tiska u Hrvatskoj. Odgovorio sam da sam ja kao nadbiskup odgovoran. (...) Ovo Ti kažem samo zato da se u slučaju potrebe možeš pozvati na mene koji sam preuzeo odgovornost za pisanje katoličkog tiska zato da drugima olakšam položaj"*[542]. To mu Stepinac nikako nije mogao reći zbog dva razloga. Prvo, on je mogao na sebe preuzeti odgovornost za pisanje katoličkoga tiska, koji je izlazio samo na području zagrebačke nadbiskupije, a ne i na području cijele Hrvatske, jer izvan zagrebačke nadbiskupije nije imao nikakve vlasti. To je svakomu, pa i Buturcu kao svećeniku i profesoru Katoličkoga bogoslovnog fakulteta, moralo biti vrlo dobro poznato. Drugo, o toj odgovornosti Stepinac je pred OZN-om govorio bitno drugčije nego što tvrdi Buturac. Prema zapisniku od 21. svibnja 1945. izričito je izjavio ovako: *"Za sadržaj lista* ('Katoličkoga lista' - op. I.G.) *odgovara uredništvo. Uredništvo s vremena na vrijeme savjetuje se sa mnom, ali rijedko. Za pisanje pojedinih članaka u 'Katoličkom listu' ukoliko sam daje nalog za koji članak, biskup ne odgovara, kao što je to sa svakim običnim novinama"*[543]. S obzirom na njegova čvrsta moralna načela i hrabro držanje pred OZN-om i jugoslavenskim komunističkim sudom, isključena je mogućnost, da bi on OZN-i govorio jedno, a Buturcu drugo. Stepinac ni kasnije nije poricao vjerodostojnost svojih govora objavljenih u "Katoličkomu listu", pa čak ni cjelokupno pisanje toga glasila. Naime, ograđujući se od vijesti objavljenih u hrvatskim svjetovnim novinama, na saslušanju pred Javnim tužiteljstvom NR Hrvatske 19. rujna 1946., rekao je: *"Što se tiče vijesti 'Katoličkog lista', one bi uglavnom mogle biti točne, ali i njih treba uzimati sa izvjesnim oprezom i kontrolirati. Što se govora tiče, što sam ga održao kleru kao i svake nove godine, nemam si što predbaciti"*[544]. Riječi *"nemam si što predbaciti"* i njima slični izrazi znače, da priznaje vjerodostojnim govor, predhodno mu pročitan, koji je pod njegovim imenom tiskan u "Katoličkomu listu". Tako je na saslušanju toga dana priznao vjerodostojnost nekoliko svojih govo-

[542] Isto, str. 465.
[543] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1, str. 62.
[544] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 475.– 483.

ra. Tvrdnja, da i vijesti iz toga glasila *"treba uzimati s izvjesnim oprezom i kontrolirati"*, ne znači ništa drugo nego razmišljanje razborita čovjeka, koji se uz to nalazi u zatvoru, da prema svim novinskim vijestima, pa i prema onima koje potječu iz vlastitih novina, treba biti oprezan i kritičan. Ujedno je ta Stepinčeva izjava dokaz, da se je za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske u "Katoličkomu listu" pisalo slobodno i bez pritisaka državne vlasti. Ako je bilo pokušaja ograničavanja te slobode, uvjetovanih ratnim okolnostima, Stepinac je prosvjedovao i takvi su pokušaji prestali. U protivnomu slučaju, on ne bi priznao, da su vijesti, objavljene u tomu glasilu, u načelu točne.

Dakle, Stepinčevi govori, okružnice i poslanice, tiskani u "Katoličkomu listu" u doba Nezavisne Države Hrvatske, vjerodostojan su i prvorazredan povijesni izvor za utvrđivanje njegova odnosa prema hrvatskoj državnoj vlasti. To se također može tvrditi i za ostali sadržaj toga tjednika. Nasuprot tomu, spomenute tvrdnje dr. Josipa Buturca su netočne i na njima se ne mogu temeljiti znanstveni sudovi. Stoga su i Krištini zaključci o zaoštravanju odnosa hrvatskih državnih vlasti prema Crkvi, zasnovani na Buturčevim tvrdnjama, podpuno pogrešni.

Stepinčevi gotovo svakodnevni susreti u prvih tjedan dana života Nezavisne Države Hrvatske s njezinim političkim prvacima izraz su obostrane težnje za uspostavom što boljih i prijateljskijih međusobnih odnosa. Očito je, da je to bila i Pavelićeva želja. Zato je odmah sutradan po svomu dolasku u Zagreb primio Stepinca na razgovor, iako su ga čekali važni državnički poslovi. Tim su razgovorom bili zadovoljni i jedan i drugi. Nadbiskup je zaželio Paveliću *"Božji blagoslov u radu i naglasio da se Crkva ni do sada nije miješala niti se želi u buduće miješati u aktivnu politiku"*. On *"samo jedno moli od Poglavnika i nove državne vlasti, naime da se poštivaju katoličke tradicije naroda i omogući Crkvi slobodno djelovanje"*. Pavelić mu je na to odgovorio, *"da želi u svemu ići na ruku Katoličkoj crkvi"*.[545]. S tim u skladu je tvrdnja nekih pisaca, da je Stepinac bio toliko oduševljen Pavelićem, da je nakon razgovora izjavio: *"Ako taj čovjek bude upravljao Hrvatskom deset godina, kako mi je pripovijedao, Hrvatska će biti raj"*[546]. Dakle, početni Stepinčevi odnosi s Pavelićem i hrvatskom državnom vlašću bili su više nego dobri, može se čak reći izvanredni. To se vidi i iz njegove okružnice upućene 28. travnja 1941. svećenstvu zagrebačke nadbiskupije, u kojoj kaže: *"Poznavajući muževe, koji danas upravljaju sudbinom hrvatskog naroda, mi smo duboko uvjereni, da će naš rad naići na puno ra-*

[545] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom "Ratna psihoza", Zagreb, 21.8.1990., str. 67.

[546] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str. 386.; Vilim Cecelja, nav. dj., str. 703.–704., i Ivan Cvitković, nav. dj., str. 69.

zumijevanje i pomoć". On pri tomu uvijek polazi od onoga što je za nj kao svećenika bitno – sloboda navještanja evanđelja – pa nastavlja: *"Mi vjerujemo i očekujemo, da će Crkva u uskrsloj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi navještati neoborive principe vječne Istine i Pravde"*. Zatim naglašava pastirsku ulogu Crkve, od čega ona nikada ne odustaje i što je mjerilo za prosuđivanje njezinih budućih odnosa s hrvatskom državnom vlašću, govoreći: *"I Ona* (Crkva - op. I.G.) *će smatrati svojom svetom dužnošću 'u zgodno vrijeme i u nevrijeme pokarati, zaprijetiti, umoliti, učeći sa svom strpljivošću' i sa svom apostolskom slobodom"*. Dakle, Stepinac okružnicom izražava povjerenje u hrvatsku državnu vlast, ali najavljuje, u skladu s evanđeljem, kritičan odnos prema njoj, smatrajući to *"dragocjenom pomoći u teškom radu oko podizanja naše drage Domovine i Države Hrvatske"*[547]. To je načelo, kojega će se Stepinac držati za cijelo vrijeme života Nezavisne Države Hrvatske. On tu državu smatra svojom, pa se kritike pojedinih političkih postupaka njezine vlasti ne smiju shvaćati neprijateljskim činom, nego željom da se isprave pogreške i poboljša stanje u državi. Vrlo dobro shvaća kakvim i kolikim je sve neprijateljima hrvatska država okružena i s kakvim se poteškoćama njezine vlasti susreću, pa su u takvim okolnostima pogreške neminovne. Tu misao kritičnosti, koja se ne smije shvatiti kao neprijateljski čin, istakao je i u svomu govoru, što ga je, prilikom posjeta hrvatskoga katoličkog episkopata Paveliću, izrekao 26. lipnja 1941. Pozdravljajući Poglavnika u ime toga episkopata i obećavajući mu iskrenu i lojalnu suradnju, upozorio ga je, da bude uvjeren, da ga biskupi poštuju i onda, ako bi *"morali po pastirskoj dužnosti reći otvorenu"*, dakle kritičnu, riječ [548]. Na ovaj govor uzvratio je Pavelić, koji je, prema agencijskim vijestima, *"toplim riječima zahvalio Preuzvišenom nadbiskupu Stepincu i svim visokim crkvenim dostojanstvenicima istaknuvši njihovu uzvišenu zadaću u prošlosti i budućnosti u hrvatskom narodu i državi, te izjavivši podpunu spremnost hrvatske državne vlade poduprijeti svaki njihov rad na duhovnom boljitku naroda"*[549]. Nedvojbeno je, dakle, da Stepinac želi suradnju s hrvatskom državnom vlašću u izgradnji i obnovi mlade hrvatske države. Ta misao je naglašena i u njegovu govoru, što ga je održao 23. veljače 1942. na ulazu u crkvu sv. Marka u Zagrebu uoči otvaranja Hrvatskoga državnog sabora.[550]. Pavelić je u više navrata dao na znanje, da cijeni ovo Stepinčevo držanje, ali i rad katoličkoga svećenstva općenito, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti. U govoru domobranskim

[547] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 34.-36.

[548] Isto, str. 67.– 68.

[549] "Katolički list" br. 26 , Zagreb, 3.7.1941., str. 308.; "Hrvatski narod", Zagreb, 29.6.1941., str. 24. pod naslovom *"Katolički episkopat kod Poglavnika"* i "Novi list", Zagreb, 29.6.1941., str. 32. pod naslovom *"Svečana audijencija hrvatskog katoličkog episkopata kod Poglavnika"*

[550] Jure Krišto, nv. dj., knj. II., str 156.

dušobrižnicima, održanom u Zagrebu 24. studenoga 1941., izjavio je, da će hrvatsko potomstvo *"vojnim svećenicima hrvatskog domobranstva dugovati zahvalnost"*, što su *"u prvu vojsku Nezavisne Države Hrvatske unijeli zdrav duh, unijeli ćudoređe, unijeli poštovanje, unijeli bogobojaznost pred Svevišnjim, a odvažnost i hrabrost pred svakim neprijateljem, bilo vanjskim, bilo unutarnjim"*[551]. Dana 18. travnja 1942. primio je Zbor duhovne mladeži zagrebačke pa im je tom zgodom održao prigodni govor, istaknuvši, da u njima *"svima buja vatra hrvatske domovine i Nezavisne Države Hrvatske"*. O hrvatskomu je katoličkom svećenstvu dao vrlo laskavu ocjenu, kada je rekao, da je ono u prošlim vjekovima širilo među narodom i vjersku obuku i narodni duh, pa je često puta moralo *"svećenstvo ostavljati oltare i pred narodom polaziti i na razbojišta, da obrani i oltare i domove naroda"*. Zbog toga, rekao je Pavelić na kraju zagrebačkim bogoslovima, *"znajući da ste vi oni, s kojima mogu i ja i narod i država uvijek računati, osjećam i više snage i većih pobuda u radu, jer sjedinjenim silama svih narodnih slojeva, a napose silama moralnim, koje predstavljate vi, svako naše djelo bit će ispunjeno i svako naše djelo bit će po Bogu blagoslovljeno"*[552]. Ovakvim izjavama zacrtani su temelji hrvatske državne i crkvene politike u njihovim međusobnim odnosima sve do sloma Nezavisne Države Hrvatske. Katolička crkva će sustavno raditi na duhovnoj obnovi hrvatskoga naroda, Stepinac će u Vatikanu ustrajno pobijati klevete protiv hrvatske državne vlasti, ali će i kritizirati njezine postupke i prosvjedovati protiv njih, ako oni nisu u skladu s kršćanskim moralnim načelima, vodeći računa o okolnostima i poteškoćama, u kojima vlasti djeluju. Hrvatske državne vlasti su omogućavale nesmetano djelovanje Katoličke crkve i uzimale su u obzir Stepinčeve kritike i prosvjede, često udovoljavajući njegovim intervencijama za ugrožene osobe.

Međutim, bez obzira na ove načelno istaknute lijepe misli o slozi, suradnji i međusobnomu poštovanju hrvatskih državnih i crkvenih vlasti, pogrešno bi bilo misliti, da među njima, pogotovu u prvim godinama, nije bilo nesporazuma ili sitnih trzavica. Uzrok tomu dijelom leži i u različitim životnim opredjeljenjima dvaju glavnih protagonista hrvatskoga državnog i crkvenog života: Pavelića i Stepinca. Pavelić je sav posvećen državi, a Stepinac Crkvi. Prvi gleda, kako će što bolje učvrstiti Državu, a drugi će u konkurenciji državnih i crkvenih probitaka uvijek dati prednost Crkvi. No, te razlike nikada nisu dovele do neprijateljstva ili promjena u međusobnim odnosima, jer ni Pavelić nije bio protivnik Crkve, ni Stepinac hrvatske države. Radilo se samo o davanju različitoga prioriteta tim vrijednostima.

[551] Ante Pavelić: *Govori od 12.10.1941.-12.4.1942.*, Zagreb, 1942, str. 20.-21.
[552] "Katolički list" br.18, Zagreb, 30.4.1942., str. 213.

Stepinčevi prigovori hrvatskoj državnoj vlasti prvi put su zabilježeni već 15. svibnja 1941. Tada je nadbiskup Stepinac uputio Mili Budaku, ministru nastave i bogoštovlja, oštro prosvjedno pismo, priloživši mu na *"uvid uvodni članak 'Katoličkog lista' koji je državna cenzura od početka do kraja zaplijenila"*. Žali se, *"da ni beogradska cenzura nije bila tako zagrižljiva prema 'Katoličkom listu' kao što je Hrvatski novinski ured u kojem bi izgleda nekoji htjeli da na ovaj način lično obračunavaju sa urednikom dr. Kolarekom, koji će za svaki svoj članak dobiti ne samo placet nego i pohvalu Svete Stolice, i kojemu kao svećeniku urednog i čestitog života"* on ne može ništa prigovoriti. Kaže, da *"ne razumije kako u Sarajevu u 'Katoličkom tjedniku' može izaći članak, za koji bi dr. Kolarek valjda bio stavljen pred ratni sud, da ga je iznio u 'Katoličkom listu'"*[553]. Koji je to članak, što ga je državna cenzura zaplijenila i zbog kojih razloga, iz raspoložive dokumentacije se ne vidi. Do tada je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izišlo pet brojeva "Katoličkoga lista" i to počevši s brojem 15 od 11. travnja do broja 19, koji je izišao 15. svibnja 1941., ali se ni u jednomu ne vidi, da bi išta bilo cenzurirano. U tih pet brojeva samo članak *"Nezavisna Država Hrvatska"*, izišao u 16. broju 21. travnja 1941. na naslovnoj stranici, može se pripisati Kolareku, kao uredniku, jer ga je podpisalo uredništvo. Vjerojatno je cenzurirani članak odmah zamijenjen drugim, pa je "Katolički list" redovito izišao. Iz Stepinčeva prosvjednoga pisma može se zaključiti, da se ovdje nije radilo o represivnoj politici državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi općenito, jer se i oštriji članci u sarajevskomu "Katoličkom tjedniku" ne plijene, nego o nečijemu osobnom obračunu s Kolarekom. Prema Josipu Buturcu, *"vodeći novinar i cenzor ili nadzorni organ nad svim novinama"* 1941. godine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je Ivo Bogdan, nekadašnji predsjednik Hrvatskoga katoličkog akademskog društva "Domagoj"[554]. Ustvari, pravi razlog cenzuriranja "Katoličkoga lista" nije poznat. Ne zna se, je li to bio osobni ili politički obračun Ive Bogdana ili nekoga drugog iz redova državne vlasti s Kolarekom, koji je 1935. godine glasovao za listu Bogoljuba Jevtića pa je nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske bio odpušten i iz državne službe[555], ili se je radilo o nečemu trećem.

Međutim, iz ovoga vremena potječu neki njemački dokumenti, koji govore, da je Pavelić, najblaže rečeno, bio dosta suzdržan prema bl. Alojziju Stepincu. Kako tvrdi Bogdan Krizman, Kasche je 21. svibnja 1941. javio svomu Ministarstvu vanjskih poslova, da je Pavelićeva audijencija kod pape rezultirala odbijanjem Svete Stolice, *"da prizna NDH i Pavelićevom*

[553] HDA, MUP DOS 301681, kutija 2, omotnica 26, str. 1. i 2.
[554] Ivan Damiš, nav. dj., str. 465.
[555] Stjepan Kožul: *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1998., str. 349.

izjavom da će Hrvatska živjeti i bez takvog priznanja" i *"da ustaška Hrvatska ne želi da sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem uspostavi političke veze"*. Pavelić je 6. lipnja iste godine posjetio Hitlera i von Ribbentropa. U razgovoru s von Ribbentropom izjavio je, kako navodi Krizman, da su *"visoki katolički kler i nadbiskup Stepinac"* raspoloženi *"protiv ustaškog pokreta no to njihovo držanje nikako nije povezano s nekim prijateljskim osjećajima za Srbe nego se može objasniti međunarodnom orijentacijom katolicizma"*. Prema tomu izvoru, na koji se poziva Krizman, Pavelić se je istoga dana požalio Hitleru, da *"ni papa također ne želi priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku, budući da su i na jednoj i na drugoj strani katolici, no, ponudio je Paveliću da u Zagreb pošalje jednog promatrača, a to je opet Pavelić odklonio"*[556]. Sva tri ova dokumenta sadržajno su povezana s odbijanjem Svete Stolice, da prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku. Nesporno je, da je Pavelić bio nezadovoljan tim činom. To bilježe i vatikanski diplomatski izvori. U svojoj bilješci od 13. lipnja 1941. mons. Domenico Tardini, tajnik za izvanredne poslove u Državnomu tajništvu Svete Stolice, navodi, da mu je talijanski veleposlanik rekao, da je Pavelić srdit, što ga Vatikan tretira gore nego Slovačku, u kojoj ima nuncija, a u Hrvatsku šalje samo promatrača. Takvo Pavelićevo raspoloženje zbog odbijanja Svete Stolice, da prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku, potvrdio je kardinalu Maglioneu knez Erwein Lobkowitz, kako je to zabilježio mons. Tardini 22. srpnja 1941.[557] Ali istoga dana, kada se je Pavelić u Njemačkoj sastao s Hitlerom i von Ribbentropom, Stepinac je u Vatikanu razgovarao sa Sv. Ocem, *"da se uvedu neki odnošaji između Sv. Stolice i Nezvisne Države Hrvatske"*. On je i prije toga i nakon toga poduzimao korake, da Vatikan barem de facto prizna hrvatsku državu. U nekoliko navrata je pozdravio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske i izrazio lojalnost Paveliću kao hrvatskomu državnom poglavaru. I sam je Pavelić sa svoje strane više puta na razne načine, pa i izričito riječima, pokazao, da mu je stalo do suradnje s Katoličkom crkvom, nadbiskupom Stepincem i ostalim hrvatskim katoličkim biskupima, ističući podpunu spremnost hrvatske državne vlade, da podupre *"svaki njihov rad na duhovnom boljitku naroda"*. To potvrđuju već do sada navedeni dokazi, a u daljnjemu raspravljanju iznijet će se još i mnoštvo drugih. Ovom zgodom navest će ih se samo nekoliko. Nakon što mu je Stepinac prenio papinu poruku, poslanu po auditoru papinske nuncijature u Beogradu, Pavelić je odmah sredinom svibnja 1941. zatražio od Svete Stolice priznanje Nezavisne Države Hrvatske posebnim pismom, u kojemu tvrdi, da je čvrsto odlučio i da žarko želi, *"da hrvatski narod, vjeran svojoj slavnoj prošlosti, ostane vjeran i*

[556] Bogdan Krizman: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980., str. 38. i 140.
[557] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 58. i 79.

u budućnosti Sv. Apostolu Petru i Njegovim nasljednicima", a Hrvatska, *"prožeta evanđeoskim zakonom, postane Kristovo kraljevstvo"*. Zato moli Sv. Oca, da *"vrhovnim Svojim Apostolskim ugledom prizna"* Nezavisnu Državu Hrvatsku i da u nju pošalje Svojega zamjenika, koji će Paveliću kao državnomu poglavaru pomagati očinskim savjetima[558]. Prema zabilješci mons. Giovannija Battiste Montinija od 18. svibnja 1941. Pavelić je u razgovoru s papom Pijom XII. *"opetovano i otvoreno jamčio da hrvatski narod želi nadahnuti sveukupno svoje ponašanje i svoje zakonodavstvo katoličanstvom"*[559]. No, papa unatoč svemu tomu nije u Hrvatsku poslao nuncija, nego apostolskoga vizitatora pri Hrvatskomu katoličkom episkopatu dr. Giuseppea Ramira Marconea, opata benediktinske opatije Montevergine, u Italiji, koji je sa sobom poveo kao tajnika dr. Giuseppea Masuccia, redovnika iste benediktinske opatije. Marcone i Masucci su stigli u Zagreb 3. kolovoza 1941., a već 5. kolovoza ih je Pavelić primio u posjet. O tomu posjetu Masucci u svomu dnevniku piše: *"Posjet Poglavniku, poglavaru vlade, kojem je, kako se čini, drago, da smo došli i zahvaljuje se Sv. Ocu"*[560]. Srdačno su ih primali i hrvatski ministri, koje su posjećivali idućih dana. Hrvatske državne vlasti su se stalno prema njima odnosile susretljivo i ljubazno kao prema pravim diplomatskim predstavnicima suverene države. Fritz Menshausen, savjetnik njemačkoga veleposlanstva pri Svetoj Stolici, izvijestio je 19. lipnja 1943. iz Rima svoje Ministarstvo vanjskih poslova, da hrvatske državne vlasti opata Ramira Marconea prihvaćaju ravnopravnim sa svim ostalim diplomatskim predstavnicima i da one razumiju držanje Svete Stolice, koja nije Hrvatsku pravno još priznala, zbog poštivanja međunarodnoga običaja glede država nastalih u ratu[561]. Ovi dokumenti pokazuju, da su Pavelić i hrvatske državne vlasti poštivale Svetu Stolicu i Katoličku crkvu, a time i nadbiskupa Stepinca i ostale hrvatske biskupe, i da su bili spremni s njima surađivati. To je u protimbi s Kascheovim izvješćem od 21. svibnja 1941. i navodnim Pavelićevim izjavama dadenim Hitleru i von Ribenntropu 6. lipnja 1941. Ako je Pavelić zaista dao takve izjave, tomu mogu biti samo dva razloga. On je sigurno bio vrlo razočaran odbijanjem Svete Stolice, da prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku, pa su spomenute izjave izraz njegove povrijeđenosti, koja je trajala kraće vrijeme. Osim toga, Pavelić se je nakon podpisivanja "Rimskih ugovora" spremao u posjet Njemačkoj, da uspostavi osobne odnose s Hitlerom i ostalim njemačkim državnicima i tako učvrsti mladu hrvatsku državu, pred kojom je stajalo mnoštvo još neuređenih stvari, pa i određivanje

[558] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", str. 33.
[559] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 46.
[560] Giuseppe Masucci, nav. dj., str. 32.
[561] Suđenje Alojziju Stepincu - dokumenti, str. 325.-327.

državne granice prema Srbiji, Crnoj Gori, Mađarskoj i slično. Za taj posjet trebalo je stvoriti povoljno političko raspoloženje. Enciklikom *"Mit brennender Sorge"* Sveta Stolica je osudila nacionalsocijalističku ideologiju i bila je u neprekidnomu sukobu s Hitlerovim režimom. Nadbiskup Stepinac je u nekoliko svojih govora, izrečenih 1938. i 1939. godine, oštro ustao protiv rasizma i općenito protiv nacionalsocijalizma. Stoga sigurno ni on ni Katolička crkva u cjelini nisu u Hitlerovoj Njemačkoj bili dobro gledani, pa se je Pavelić, radi ostvarenja važnih državnih ciljeva, pred njemačkim državnicima od njih ogradio, iako je stvarno provodio posve drugčiju politiku. Izgleda, da je sredinom 1942. godine u odnosima između nadbiskupa Stepinca i hrvatskih državnih vlasti bila nastupila ozbiljna kriza. To je povezano s imenovanjem novih biskupa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i s obilježavanjem 25. obljetnice biskupskoga posvećenja pape Pija XII.

Naime, smrću o. Alojzija Mišića i dr. Dionizija Njaradija ostale su nepopunjene mostarsko-duvanjska i križevačka biskupija, pa je u travnju 1942. papa imenovao dr. Petra Čulu mostarsko-duvanjskim, a dr. Janka Šimraka križevačkim biskupom, koji je već od 1941.godine bio na dužnosti apostolskoga administratora te biskupije. Ovim imenovanjima usprotivila se je hrvatska državna vlada, ali ne zbog povrijeđene Pavelićeve taštine ili zato što na mostarsko-duvanjsku stolicu nije imenovan franjevac, nego biskupijski svećenik, kako to neargumentirano tvrde Jure Krišto i Stella Alexander[562]. Naime, kad bi ovo drugo bilo uzrok spora, onda se vlada ne bi protivila Šimrakovu imenovanju, jer u križevačkoj biskupiji nije ni bilo franjevaca, pa je biskupom mogao biti imenovan samo biskupijski svećenik. Dakle, drugi su razlozi, zbog kojih se je vlada protivila tim imenovanjima. Tu se je radilo o zaštiti daleko važnijih državnih probitaka. Kako nije priznavala Nezavisnu Državu Hrvatsku, Sveta Stolica je imenovala ove biskupe bez predhodnoga pristanka dr. Ante Pavelića kao državnoga poglavara pa ga nije o tomu službeno ni izvijestila. Pavelić i hrvatska državna vlada su upravo zato htjeli, da se traži njihov pristanak, jer bi to značilo, da Sveta Stolica samim tim činom priznaje Nezavisnu Državu Hrvatsku, čime bi bila učvršćena njezina politička opstojnost. Na ovaj postupak Svete Stolice službeno je reagirao dr. Mirko Puk, tadašnji ministar pravosuđa i bogoštovlja Nezavisne Države Hrvatske, okružnicom, što ju je 3. lipnja 1942. razaslao svim župnicima mostarsko- duvanjske biskupije, u kojoj tvrdi, da je dr. Petar Čule imenovan mostarskim biskupom *"bez pitanja i saslušanja, čak i bez znanja hrvatske državne vlade"*, pa zato ta *"vlada ne može primiti do znanja takovo imenovanje"*, te će *"prema tome zauzeti svoje stanovište na obranu državnog vrhovništva u svim*

[562] Jure Krišto, nav. dj., knj.I., str. 100.-102. i *Sukob simbola,* str. 80.-81., te Stella Alexander, nav. dj., str. 74.

odnošajima pro foro civili" (koji se tiču građanskih stvari – op. I.G.). Što se sve misli pod riječima, da će vlada *"zauzeti svoje stanovište na obranu državnog vrhovništva u svim odnošajima koji se tiču građanskih stvari"*, nije konkretno navedeno, ali je nedvojbeno, da je njezin postupak bio motiviran isključivo zaštitom i učvršćenjem hrvatskoga državnog suvereniteta i ničim drugim. To je bio samo diplomatski spor sa Svetom Stolicom. Da se nije radilo o animozitetu prema imenovanim biskupima, ni o pokušaju miješanja hrvatske države u njihov izbor, može se zaključiti i iz pisanja stolačkoga nadžupnika don Marka Zovke, koji je bio vrlo blizak s biskupom Čulom. Zovko, naime, piše, da je Čule po naputku crkvenih vlasti, dakle neslužbeno, najavio Paveliću svoje biskupsko imenovanje, da su Pavelić i Artuković, ministar unutarnjih poslova, čestitali Čuli na biskupskomu posvećenju, da su hrvatske oružane snage bile zastupljene na tomu posvećenju i da je tom zgodom biskupa u ime građanstva pozdravio dr. Jakša Milković, nadsavjetnik velike župe Hum. Izostala je samo službena nazočnost izaslanika hrvatske državne vlade[563] i njezine službene čestitke. Nema sumnje, da je isti odnos bio i prema imenovanju i posvećenju biskupa Šimraka.

Dana 13. svibnja 1942., uoči blagdana Uzašašća, papa Pio XII., povodom 25. obljetnice svoga posvećenja za biskupa, obratio se je katolicima, ali i cijelomu čovječanstvu, govorom preko vatikanske krugovalne postaje. U govoru je iznio svoj nauk o Crkvi i pozvao čovječanstvo na mir. Nadbiskup Stepinac bio je nezadovoljan odnosom hrvatskih državnih vlasti i hrvatskoga novinstva prema tomu govoru.

Kako su se imenovanja mostarsko-duvanjskoga i križevačkog biskupa i papin govor, kao i događaji s njima povezani, zbili u isto vrijeme, Stepinac se je na sve to očitovao u svojoj propovijedi, održanoj na blagdan sv. Petra i Pavla, dakle 29. lipnja iste godine, podvrgnuvši oštroj kritici postupak hrvatske vlasti. On nije izričito spominjao tu vlast, ali je svakomu bilo jasno, da se oštrica njegove propovijedi odnosi na nju. Polazeći od tvrdnje, da je papinstvo Božja institucija, naglasio je, da je svetomu Petru i njegovim nasljednicima, rimskim biskupima, papama, Krist predao *"svu vlast u Crkvi, i upravnu i sudsku i učiteljsku"*, pa *"oni tu vlast vrše neovisno od bilo koje ljudske vlasti, i svaki pokušaj nasilnog upletanja u upravu Crkve sa strane svjetovnih vlasti nije drugo nego uzurpacija, koja može donijeti samo prokletstvo, ali nikakvog blagoslova za one, koji si prisvajaju"* ono, na što nemaju pravo. Tu istu misao je malo dalje još konkretnije izrazio

[563] Preslik okružnice Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja - Odjel za bogoštovlje Nezavisne Države Hrvatske od 3. lipnja 1942., br. 5974-B – 1942., u posjedu pisca, i Don Marko Zovko: *Zbivanja u stolačkom kraju 1930.–1943.* godine, Humski zbornik IV. *"Stolac u povijesti i kulturi Hrvata"*, Zagreb–Stolac, 1999., str. 294. i 301.

riječima, da pape imaju *"pravo da neovisno od bilo koje vlasti postavljaju i skidaju biskupe, sazivaju crkvene sabore, uvode i ukidaju crkvene redove, daju povlastice i oproste, izašiljaju misionare u sve dijelove svijeta"*. To je, očito, bio njegov odgovor protivljenju, da se bez pristanka Pavelića i hrvatske državne vlade Čule i Šimrak imenuju biskupima. Što se tiče papina govora, bio je još izričitiji, pa je rekao, da osuđuje *"u ime hrvatskih katolika zabranu objavljivanja u štampi govora Svetoga Oca Pape održanog prigodom njegovog 25.-godišnjeg jubileja"*[564]. Kada se uzmu u obzir sve činjenice, nemoguće se je složiti s ovom Stepinčevom kritikom.

I sam Stepinac je izabran za nadbiskupa koadjutora na temelju pristanka kralja Aleksandra Karađorđevića i to nakon što je taj kralj odbio nekoliko kandidata, što su ih bili predložili Sveta Stolica ili zagrebački nadbiskup Bauer. A kada je bio izabran, otišao je, u skladu s tadašnjim običajima, u Beograd pokloniti se i položiti prisegu tomu kralju, inovjercu i pripadniku tuđega naroda, kojega Hrvati mogu samo po zlu pamtiti. Ako je za njegovo imenovanje biskupom trebao Aleksandrov pristanak, zašto bi to bila uzurpacija papinskih prava, koja mu je dao Krist, kad se za isto takvo imenovanje Čule i Šimraka traži pristanak dr. Ante Pavelića, koji je sin hrvatskoga naroda i pripadnik Katoličke crkve? Ovomu se može prigovoriti, da je Sveta Stolica priznavala Kraljevinu Jugoslaviju i s njom imala normalne diplomatske odnose, pa je zato za biskupsko imenovanje bio potreban pristanak njezina državnoga poglavara, što nije isti slučaj s Nezavisnom Državom Hrvatskom. Konkordat, kojim bi se to pitanje uredilo, nije bio zaključen ni s jednom od njih, nego s njihovim pravnim prednicama. No, diplomatsko priznanje jedne države od strane druge je politički čin, koji, doduše, rađa pravnim posljedicama, ali pravda i moral su iznad politike i pozitivnih pravnih propisa. Zahtjev je pravde i morala, da svaki narod ima svoju državu, ako on to hoće, i tu njegovu volju svatko je dužan poštivati. Stepinac je svjedokom, da se je hrvatski narod u mjesecu travnju 1941. plebiscitarno izjasnio za hrvatsku državu, pa je Nezavisna Država Hrvatska nastala u skladu s tom narodnom voljom. Zbog toga nitko nije imao pravo, polazeći s moralnoga stajališta, zamjeriti Paveliću i hrvatskoj državnoj vladi, što su zahtijevali, da se prilikom imenovanja biskupa jednako postupa s Nezavisnom Državom Hrvatskom kao i s ostalim državama i tako postigne njezino priznanje i učvršćenje. Stepinac, upućujući kritiku, očito, nije razumio Pavelićeve i vladine prave namjere.

Stepinčev prigovor, da je u Hrvatskoj, a njegove se riječi sigurno odnose na Hrvatsku, zabranjeno objavljivanje govora pape Pija XII., održanoga prigodom 25. obljetnice njegova biskupskoga posvećenja, najblaže rečeno,

[564] Alojzije kardinal Stepinac, nadbiskup zagrebački: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str.115.-119.

je neshvatljiv. Taj govor je predugačak i u cjelini je objavljen u tri nastavka u "Katoličkomu listu". U sarajevskomu "Katoličkom tjedniku" donešen je najprije prikaz toga govora prema talijanskoj agenciji "Stefani", pa zatim na gotovo pola stranice njegov sažetak s navođenjem bitnih dijelova, a onda je počevši od 28. lipnja 1941. u četiri nastavka objavljen cijeli tekst. Njegov sažetak prema talijanskoj agenciji "Stefani" donijeli su "Hrvatski narod" i "Nova Hrvatska" pod naslovom "Govor Sv. Oca Pape", a zatim "Hrvatski narod" samostalan prikaz pod naslovom "Značenje poziva Pape Pija XII". Taj govor je prenio i katolički tjednik "Nedjelja" [565]. Kao što su ga prenijele te, tako su mogle i sve ostale novine. Valja naglasiti, da su hrvatske državne vlasti i hrvatsko novinstvo, kako crkveno tako i svjetovno, davali značajan publicitet i toj i drugim papinim obljetnicama. Tako su prigodom Papina dana – 12. ožujka 1942. – kojim je obilježena 3. obljetnica posvećenja Pija XII. za papu, "Hrvatski narod" i "Nova Hrvatska" donijeli po tri novinska članka. Za vrijeme svečanoga Te Deuma u zagrebačkoj prvostolnici bili su nazočni gotovo svi ministri i državni vijećnici, Marko Došen, kao predsjednik Hrvatskoga državnog sabora, generalporučnik Vladimir Laxa, kao izaslanik vojskovođe Slavka Kvaternika, predstavnici domobranstva, Poglavnikove tjelesne bojne (PTB-a), Glavnoga ustaškog stana, Ustaške mladeži i brojnih kulturnih ustanova, načelnik grada Zagreba Ivan Werner i cijeli diplomatski zbor. Za cijelo to vrijeme pred crkvom je bila postrojena počasna satnija PTB-a i satnija časničke škole Ustaške vojnice, a glazba Ustaške vojnice je svirala[566]. Dakle, hrvatske državne vlasti su iskazivale najveće poštovanje papi Piju XII. i Katoličkoj crkvi. Stoga je teško i zamisliti, da bi one zabranile objavljivanje bilo kojega njegova govora. Stepinac je mogao biti nezadovoljan samo prostorom koji je tomu govoru daden u svjetovnim novinama. Ali to je stvar ukusa i uređivačke politike. No, nije imao pravo tvrditi, da je zabranjeno njegovo objavljivanje.

Nesporazum sa Stepinčevim govorom održanim pred zagrebačkom prvostolnicom 31. listopada 1943. već je rastumačen, pa o njemu, možda, ne bi trebalo više ni govoriti. Budući da se često neistinito tvrdi, da je njime napadnuta politika hrvatskih državnih vlasti, potrebno je ovdje samo naglasiti, da je njemačko poslanstvo iz Zagreba 10. ožujka 1944. izvijestilo svoje Ministarstvo vanjskih poslova, da taj govor nije bio prije svega uperen protiv hrvatske vlade, nego protiv Nijemaca, koji su proveli osvetnički podhvat nad nedužnim ljudima zbog ubojstva njemačkih vojnika iz zas-

[565] "Katolički list" br. 23 od 4.6.1942., br. 24 od 11.6.1942. i br. 25 od 18.6.1942.; "Katolički tjednik" od 7.6.1942., str. 2., 14.6.1942., str. 2., 28.6.1942., str. 3., 5.7.1942., str. 3., 12.7.1942., str. 3. i 19.7.1942., str. 3.; "Hrvatski narod" od 14.5.1942., str. 8., i 15.5.1942., str. 8.; "Nova Hrvatska" od 14.5.1942., str. 8.; i "Nedjelja" od 14.6.1942., str.1. i 2.

[566] "Hrvatski narod" od 13.3.1942., str. 3., 15.3.1942., str. 3., i 17.3.1942., str. 3., i "Nova Hrvatska" od 13.3.1942., str. 1., 15.3.1942., str. 5. i 17.3.1942., str. 3.

jede. Uz izvješće, njemačko je poslanstvo dostavilo i prijevod na njemački jezik Makančeva članka *"Pozvani i nepozvani"*[567], iz čega se vidi, kakvom su pozornošću Nijemci pratili, kako će se hrvatske vlasti držati prema Stepinčevoj propovijedi.

Do napetih odnosa između zagrebačkoga nadbiskupa i hrvatske državne vlasti došlo je i krajem 1942. i početkom 1943. godine zbog zatočenih slovenskih svećenika, koji su smrtno stradali u Jasenovcu. To će biti posebno obrađeno u jednomu od idućih dijelova ove knjige. Ipak, bez obzira na sve ove povremene trzavice, suradnja između Stepinca i hrvatskih državnih vlasti se je normalno i bez zastoja nastavljala. Te vlasti ne samo da su omogućavale nesmetan rad Katoličke crkve i nadbiskupa Stepinca, nego su ga, iako u teškim ratnim prilikama, obilno podpomagale, kako u materijalnomu, tako i u duhovnomu pogledu.

Poznato je, da je Stepinac bio veliki štovatelj Majke Božje Bističke i da je svake godine predvodio hodočašće u njezino svetište. Stoga je želio da se ono što bolje i dostojanstvenije uredi. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske želja mu se je počela ostvarivati. Bio je u pravu, kada je za ručkom u Mariji Bistrici na hodočašću 13. srpnja 1941. rekao, da *"naše narodne vlasti kao nikada do sada pružaju punu pomoć, da se izgradi pravo narodno svetište"*. Hrvatske vlasti su odmah odobrile svotu od 10 milijuna kuna za uređenje njegova okoliša.[568] Osim toga, one su izravno financirale radove na obnovi i umjetničkoj opremi svetišta, u što se je uključio osobno i sam Pavelić. Prema izvješću ovlaštenoga arhitekta Aleksandra Freudenreicha od 7. siječnja 1944., ti radovi se *"izvršuju na temelju odredbe Poglavnika od 10. VIII. 1943."*. Budući da je za to bilo potrebno puno novaca, Stepinac se je 15. lipnja 1944. pismom obratio predsjedniku vlade Mandiću, navodeći, da su u pomoć djelotvorno priskočili *"i narod u svojim najširim slojevima i vojska od domobrana pa do ministra oružanih snaga, kao i Poglavnik osobno"*. Pri tomu je posebno istaknuo, da se *"susretljivošću hrvatskih oružanih snaga"* obavlja *"izgradnja profanih građevina, bez kojih danas ne može Marija Bistrica opstati"*, kao i *"umjetničko oplemenjivanje svetišta"*, za koje je Poglavnik obećao darovati oltar, jer je sadašnji *"neumjetničko šablonsko djelo"*. Predsjednika Mandića nadbiskup konkretno moli, *"da hrvatska državna vlada o svome trošku dade izvršiti slikarske radnje i izradbu umjetničkih fresko-slikarija u bazilici, za koje se već izrađuju predradnje"*. Predsjednik je udovoljio toj molbi, što se vidi iz Stepinčeva pisma od 22. kolovoza 1944., kojim mu javlja, da je primio njegov *"list od 10. VIII. 1944."*, i zahvaljuje, što je izdao *"nalog, da se nabavi tvorivo i pribor za izradu fresko-slikarija u svetištu Marija Bistri-*

[567] Suđenje Alojziju Stepincu – dokumenti, str.339.–340.
[568] "Hrvatski narod" od 16.8.1941., str. 6.

ca", što je odredio *"doprinos od jedan milijun kuna"* i što je uredio *"račun kod Glavnog ravnateljstva za promidžbu"*[569]. Nisu hrvatske državne vlasti samo izgrađivale svetište Majke Božje Bističke. One su pomagale i da ga vjernici što lakše mogu posjećivati, razvijajući tako vjerski duh i pobožnost u narodu, što je temelj moralnoga života u državi. Odlukom državnoga tajnika za promet od 19. svibnja 1942. *"svim hodočasnicima koji putuju na hodočašće u Mariju Bistricu"* odobrena je *"povlastica od 50% popusta na svim prugama hrvatskih državnih željeznica od mjesta polaska do želj. postaje Zlatar-Bistrica u svim vlakovima osim ekspresnih i svim razredima osim IV."*[570].

Da bi se svećenstvo moglo podpuno posvetiti vjerskomu životu, potrebno je da bude materijalno zbrinuto. Vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj su o tomu vodile računa, pa su mu nastojale, u granicama svojih mogućnosti, pružiti materijalnu sigurnost. Naredbom o isplati državne pomoći rimokatoličkom i grkokatoličkom svećenstvu, što ju je donio ministar pravosuđa i bogoštovlja dr. Mirko Puk 19. siječnja 1942., propisano je, da *"crkveni veledostojanstvenici i djelatno rimokatoličko i grkokatoličko župno svećenstvo, kao i svećenici u drugim javnim vjerskim službama, primaju državnu pomoć iz državnih sredstava"*. Ta pomoć isplaćivala se je *"nadbiskupu zagrebačkom u iznosu od kuna 15.000.- mjesečno, nadbiskupu sarajevskom u iznosu od kuna 11.000.- mjesečno, biskupu senjskom, đakovačkom, banjalučkom, mostarskom, hvarskom, dubrovačkom i križevačkom u iznosu od kuna 10.000.- mjesečno, a pomoćnim biskupima u iznosu od kuna 8.000.- mjesečno"*. Također je određeno, da se umirovljenim nadbiskupima isplaćuje *"državna pomoć u iznosu od kuna 10.000.-mjesečno, umirovljenim biskupima u iznosu od kuna 8.000.- mjesečno, a umirovljenim pomoćnim biskupima u iznosu od kuna 7.000.- mjesečno"*. Svećenstvo je bilo podijeljeno u četiri razreda, zavisno o mjestu službovanja, pa im je prema razredu u koji su svrstani određivana državna pomoć. *"Župnici, upravitelji župa i kapelani"* prvoga razreda dobivali su mjesečno po 1.500.- kuna, drugoga razreda po 1.100.- kuna, trećega razreda po 1.000.- kuna, a četvrtoga razreda po 700.-kuna mjesečno. Određeno je, da će grkokatoličko svećenstvo primati, *"uz spomenutu državnu pomoć, i obiteljski doplatak za zakonitu ženu i djecu, te za djecu pozakonjenu"*. U Naredbi je potanko razrađen način ostvarivanja i predpostavke za ostvarivanje ove pomoći[571]. Naravno, osim ove državne pomoći, svećenstvu je ostala na raspolaganju netaknuta crkvena imovina, koja mu je također služila za uzdržavanje.

[569] HDA, MUP DOS 301681, kutija 3, omotnica 49, str. 1.-13.
[570] "Katolički list" br. 24 od 11.6.1942., str. 285.
[571] "Katolički list" br. 6 od 5.2.1942., str. 66.-69.

Za Stepinca, kao čovjeka okrenutoga ponajprije duhovnim vrijednostima, važnija od ove državne pomoći sigurno je bila mogućnost slobodnoga otvaranja i djelovanja katoličkih škola i pomoć, koju im je država u tu svrhu davala. U Kraljevini Jugoslaviji vodio je tešku borbu, da sačuva te škole, jer su jugoslavenske državne vlasti stalno prijetile, da će ih ukinuti, čime bi bilo onemogućeno duhovno oblikovanje budućih naraštaja hrvatskoga naroda u katoličkomu duhu. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u svezi s tim nije bilo nikakvih smetnji. Ne uzimajući u obzir katoličko školstvo i crkvene ustanove, koji su se nalazili na području, što je bilo pripojeno (anektirano) Italiji, godine 1943. u njoj su bile tri katoličke učiteljske škole, 15 katoličkih građanskih škola, 16 katoličkih gimnazija, veći broj katoličkih osnovnih škola, 25 katoličkih stručnih škola što su ih vodili ženski katolički redovi i više crkvenih pismohrana, muzeja i knjižnica.[572] Troškove za te škole i ustanove djelomice je snosila država. Valja napomenuti, da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije šireno samo osnovno, srednje i stručno katoličko školstvo, nego su osnivane i katoličke visokoškolske ustanove. Zakonskom odredbom od 11. srpnja 1944. u Sarajevu je osnovan Rimokatolički bogoslovni fakultet u sastavu Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu. Taj fakultet je, prema zakonskoj odredbi, služio ponajprije za izobrazbu franjevačkoga svećeničkog podmladka, a mogao je *"primati i pripadnike ostalih redova kao i svećenički podmladak svjetovnog klera"*[573]. Zajedno s osnivanjem pravnoga i medicinskog fakulteta, time su udareni temelji Sarajevskoga sveučilišta.

Katolički utjecaj u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ostvarivao se je i preko istaknutih članova katoličkih društava (HKAD "Domagoj", Hrvatskoga orlovskog saveza i Velikoga križarskog bratstva), katoličkih novinara i publicista i profesora zagrebačke nadbiskupske gimnazije, usko povezanih s bl. Alojzijem Stepincem, koji su u državi zauzimali najvažnije položaje u novinarskoj uređivačkoj politici i državnoj promidžbi (Ivo Bogdan, Ivo Degrel, Franjo Dujmović, Tias Mortiđija, Danijel Uvanović), u kulturi (Mate Ujević, Pavao Tijan, Dušan Žanko, Ivo Lendić) i u odgoju mladeži (Ivan Oršanić, Felix Niedzielsky, Mira Dugački–Vrljičak, Mladen Kaštelan). Time su pod katolički utjecaj podpale najvažnije duhovne komponente ljudske djelatnosti, odgoj, kultura i promidžba, za što je Crkva uvijek bila najzainteresiranija. Naravno, pri tomu se je stalno vodilo računa, da ne budu povrijeđeni muslimanski vjerski pogledi i osjećaji i da bude istaknut i udio islama u cjelokupnoj hrvatskoj duhovnosti. Ovim stajalištima bilo je nadahnuto zakonodavstvo Nezavisne Države Hrvatske, s čime je Stepinac,

[572] Tomislav Cerovac: *Katoličke škole i crkvene ustanove u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, "Nedjelja" br. 18., Zagreb, 28.5.1944., str. 6.

[573] "Katolički list" br. 29. od 20.7.1944., str. 353.

u načelu, bio vrlo zadovoljan, izuzevši rasno zakonodavstvo i druge represivne mjere, izazvane ratnim okolnostima, protiv kojih je odlučno ustajao, o čemu će kasnije biti opširnije govora.

Ovakav odnos hrvatskih državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi vjerno je prikazan u Stepinčevim izvješćima Svetomu Ocu prilikom njegovih posjeta Svetoj Stolici u travnju i svibnju 1942. i u svibnju 1943. godine. Kao što je već rečeno, Rušinović je u pismu Lorkoviću 9. svibnja 1942. javio, da Stepinac u svomu izvješću papi, koje je prije toga podnio, o poglavnikovu *"vjerskom raspoloženju i postupku prema crkvi govori najljepšim riječima"*. Stepinčevi razgovori u Vatikanu nisu se sastojali samo u tomu. On je, prema Rušinoviću, u svojim susretima s visokim crkvenim dostojanstvenicima dostojno zastupao hrvatske državne i nacionalne probitke, pa će o *"svemu izvijestiti Poglavnika"*, kad se vrati u Hrvatsku[574], što je sigurno dokaz dobrih odnosa između dvaju najviših predstavnika tadašnje državne i crkvene vlasti u Hrvatskoj. O tomu odnosu Stepinac je ostavio neposredno svjedočanstvo u popratnomu pismu, što ga je 24. svibnja 1943. dostavio kardinalu Maglioneu uz dokumentaciju, kojom dokazuje, što su Katolička crkva i on osobno učinili za zaštitu ugroženih osoba u Hrvatskoj. Tvrdi, *"da je hrvatska vlada, ne učinivši toliko zla, kako kažu Srbi, učinila mnogo toga dobrog"*, pa nabraja: *"1. Hrvatska se vlada energično bori protiv pobačaja, koji je prijetio propašću ne samo Hrvatskoj već i Crkvi u Hrvatskoj. (...) Međutim, šizmatička* (pravoslavna – op. I.G.) *vlada u Beogradu nije učinila gotovo ništa da bi spriječila napredovanje ovog zla u Hrvatskoj, jer je inspirirana u prvom redu židovskim i pravoslavnim liječnicima. 2. Sadašnja hrvatska vlada strogo je zabranila sva pornografska izdanja kojima su također u prvom redu upravljali Židovi i pravoslavci. (...) Koliko li sam učinio kod srpske vlade da spriječim ta izdanja, ali sve uzalud! 3. Sadašnji je režim u Hrvatskoj ukinuo masoneriju i vodi ogorčenu borbu protiv komunizma, koji je počeo cvjetati pod beogradskom vladom. 4. Vlada je izdala uredbe protiv bogohuljenja. 5. Hoće također da vojnici budu kršćanski obrazovani, što je u nekadašnjoj jugoslavenskoj vojsci bilo spriječeno. 6. Vlada inzistira na religioznom obrazovanju mladih u školama. Nije protiv vjerskih škola, koje je srpska vlada htjela ukinuti pod svaku cijenu. 7. Vlada je povećala dotacije za sjemeništa i druge crkvene ustanove. 8. Također je povećala mjesečne doprinose svećenicima. 9. Karitativna djelatnost Crkve također uživa pomoć vlade. 10. Vlada pomaže podizanje i popravak crkava"*. Nakon toga nabrajanja dobrih djela, što ih je hrvatska vlada učinila, nadodaje: *"Tome se mogu dodati mnoge druge dobre stvari koje je hrvatska vla-*

[574] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", str.104.

da učinila ili je spremna učiniti". I na kraju tu misao zaključuje: *"Iz svega rečenog slijedi da sadašnji režim u Hrvatskoj barem izgleda pun dobre volje, koju Crkva ne može poreći"*[575]. Ovo pismo samo za sebe dovoljno govori. Ono sadrži ocjenu međusobnih odnosa hrvatske državne vlasti i nadbiskupa Stepinca u prve dvije godine života Nezavisne Države Hrvatske. Uza nj nisu potrebni nikakvi drugi dokazi za tvrdnju, da su ti odnosi zaista bili korektni i da su neistinite sve priče o Stepinčevoj tobožnjoj ugroženosti bilo koje vrste od hrvatskih državnih vlasti ili o nezadovoljstvu tih istih vlasti Stepincem. Takvi su odnosi nastavljeni i u buduće.

U 1943., 1944. i 1945. godini bili su vrlo česti susreti i posjeti između Stepinca i najviših hrvatskih državnih i vojnih dužnosnika. Oni su primali njega i on njih. Takav susret ili posjet bio je sigurno svaka dva tjedna prosječno po jedan, ako ne i više, ne računajući u to obraćanje pisanim putom jednih drugima. To, ali i način na koji je Stepinac priman, vrlo rječito govori o bliskim i prijateljskim odnosima. Bez namjere i potrebe, da se navode svi ti susreti i posjeti, dovoljno je navesti samo neke, kako bi se predočilo to međusobno prijateljsko raspoloženje. Tako su Stepinca posjetili i Novu 1943. godinu čestitali mu general Đuro Gruić u pratnji pukovnika Perkovića i Vilima Cecelje, zamjenika vojnoga vikara, te dr. Mile Starčević, ministar narodne prosvjete, dr. Vladimir Košak, ministar državne riznice, dr. Josip Balen, ministar narodnoga gospodarstva, ing. Ivica Frković, ministar šumarstva i rudarstva, Janko Tortić, ministar zdravstva i udružbe, Vladimir Kren, general zrakoplovstva i Ivan Werner, načelnik grada Zagreba. Tu Novu godinu čestitali su mu i stožernik Božidar Kavran u ime Ustaškoga stožera grada Zagreba i hrvatski legionari iz Rusije, zahvaljujući mu *"za sve one skrušene molitve upućene Svevišnjem za pobjedu Vjere nad bezvjerom"*, kao i za njihov sretan povratak[576]. Dana 8. siječnja 1943. Stepinac je bio na svečanomu primanju kod Pavelića, došavši mu čestitati Novu godinu. *"Odred vojske dao je pri dolasku i odlasku"* Stepinca *"počast svirkom"*. Prigodom čestitanja Pavelić ga je *"zamolio za daljnju suradnju na karitativnom polju, zahvalivši za učinjeno u prošloj godini"*[577]. Dana 25. prosinca 1943., dakle na sam Božić, predsjednik vlade dr. Nikola Mandić došao mu je osobno čestitati blagdane. Dva dana prije toga, 23. prosinca, Stepinac je želio iskazati pažnju *"ranjenim hrvatskim borcima-vojnicima, koji se nalaze u zagrebačkim bolnicama"*, pa im je po tajniku Ivi Šaliću poslao *"2000 kom. cigareta, 100 litara vina, 100 kg. jabuka"*. Na primanje povodom Nove 1944. godine, koje je Pavelić priredio u dvorcu na Rebru

[575] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. II., str. 268.-270.

[576] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom *"U godini 1943."*, Zagreb, 11.9.1990., str. 65.

[577] Isto, str .65.

na Zagrebačkoj gori 10. siječnja 1944. za najuži krug osoba, bio je pozvan i nadbiskup Stepinac i apostolski vizitator Marcone. Prema nadbiskupu su bili vrlo ljubazni i poglavnik i njegova supruga, a naročito dr. Mladen Lorković, tadašnji ministar unutrašnjih poslova, i njegov pomoćnik

Stepinac u razgovoru s Džaferbegom Kulenovićem, podpredsjednikom vlade Nezavisne Države Hrvatske

dr. Vjekoslav Vrančić[578]. Stepinac je 10. veljače iste godine posjetio Antu Vokića, ministra oružanih snaga. *"Na ulazu u ministarstvo bila je postrojena počasna četa vojnika, koja je Preuzv. g. Nadbiskupa pozdravila"*[579]. Osobito su česti bili Stepinčevi susreti s dr. Andrijom Artukovićem i dr. Pavlom Cankijem, ministrom pravosuđa i bogoštovlja, koji su ga posjećivali i kojima je on redovito uzvraćao posjete. Prilikom jednoga od tih posjeta, 16. veljače 1944., Canki je iznio mišljenje, da bi dr. Lacković, Stepinčev tajnik, *"trebao radi naših hrvatskih interesa poći čim prije u Rim (Vatikan) i tamo dati neke informacije"*. To mišljenje o odlasku u Vatikan je ponovljeno i kasnije, pa se u "Dnevniku" bl. Alojzija Stepinca kaže, da ga je 8. ožujka 1944. posjetio ministar Canki, *"koji živo radi na tome, da netko od crkvenih vlasti (predstavnika) pođe u Rim Vatikanu i da tamo izvijesti o prilikama kod nas"*. To je, prema Cankiju, pogotovu *"važno radi toga, jer jedna strana sila želi napraviti zabunu u hrvatskim redovima,*

[578] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom "O Bogu bez Boga", Zagreb, 18.9.1990., str. 65.
[579] Isto, str. 66.

šurujući sa srpskim predstavnicima na štetu hrvatske države"[580]. Stepinac je ovoj zadnjoj molbi udovoljio pa je odmah poslao Lackovića u Vatikan. Sigurno je, da se je tu radilo o važnoj političkoj misiji, iako u "Dnevniku" o tomu ništa konkretnije nije zabilježeno. Možda je bila riječ o suzbijanju velikosrpskih intriga i promidžbe, širene pomoću zapadnih saveznika, ili o njemačko-četničkoj suradnji, koju je na svaki način trebalo suzbiti. Nije isključeno, da je trebalo braniti hrvatsko pravo na Međimurje, jer u Stepinčevu "Dnevniku" 11. ožujka 1944. piše, da je *"po želji Preuzv. g. Nadbiskupa a u vezi sa težnjama hrv. drž. vlasti (dr. Pavao Canki-ministar prav. i bogošt.) dr. Stj. Lacković, nadb. tajnik, pošao u Vatikan. Vidi Archivum secretum. Također i Međimurje"*[581]. Stepinac je nešto kasnije bio i odlikovan, između ostaloga, upravo zato, što se je protivio odnarođivanju hrvatskoga pučanstva u Međimurju. U ovomu slučaju vidi se, svakako, izvanredno dobra suradnja hrvatskih državnih vlasti i nadbiskupa Stepinca u zaštiti hrvatskih nacionalnih i državnih probitaka. Ta suradnja postajat će još čvršća, što vrijeme bude više odmicalo, a hrvatska država bude dolazila u sve veću opasnost. Tada će se Pavelić i Stepinac češće sastajati i dulje ostajati u razgovoru. U Stepinčevu "Dnevniku" stoji, da su se njih dvojica sastala 4. studenoga 1944. i da su u razgovoru ostali jedan cijeli sat, ali se ne navodi o čemu su razgovarali. Da je sadržaj razgovora bio političke naravi, saznaje se iz Masuccijeva dnevnika, prema kojemu je Stepinac nakon razgovora rekao, *"da Poglavnik čvrsto vjeruje u pobjedu Njemačke, jer ima novo oružje"*[582] . U to je vrijeme, izgleda, i Stepinac bio pun pouzdanja u bolju budućnost hrvatskoga naroda. Kako bilježi Masucci, on je 2. studenoga iste godine razgovarao s *"nadbiskupom Stepincem, koji je vrlo optimističan"* i koji se nada, *"da dolaze bolja vremena i da Hrvatska ne će pasti pod komunizam"* [583]. Čini se, da je Pavelić puno držao do Stepinčeva mišljenja, pa ga je zamolio, da on i opat Ramiro Marcone dođu 2. prosinca 1944. k njemu na razgovor, *"da bi saznao njihovo mišljenje o položaju"* u svijetu[584]. Naravno, i Stepinac i Marcone su se odazvali pozivu, ali se ne zna, kakvo je bilo njihovo mišljenje, koje su mu iznijeli, o političkoj budućnosti Nezavisne Države Hrvatske. Nadbiskup je i 1. veljače 1945. posjetio poglavnika i zadržao se s njim *"u važnom razgovoru dva sata"*[585]. Iako se ni sada u Stepinčevu "Dnevniku" ne kaže, o čemu su razgovarali, formulacija, da su se zadržali *"u važnom razgovoru dva sata"*, do-

[580] Isto, str.66.

[581] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom "Pismo Poglavniku", Zagreb, 25.9.1990., str. 66.

[582] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"I nadbiskup sumnjiv"*, Zagreb, 2.10.1990., str. 66.; Giuseppe Masucci, nav .dj., str. 163.-164.

[583] Giuseppe Masucci, nav. dj., str. 162.

[584] Alojzije Stepinac, nav. dj, tjednik "Danas" pod naslovom *"I nadbiskup sumnjiv"*, Zagreb, 2.10.1990., str.66.-67.; Giuseppe Masucci, nav. dj., str. 171.

[585] Alojzije Stepinac, nav. dj, tjednik "Danas" pod naslovom *"I nadbiskup sumnjiv"*, str. 67.

voljno govori sama za sebe. Svršetak rata i pobjeda Saveznika, što je bilo na vidiku, donosili su sa sobom obnovu Jugoslavije pod komunističkom vlašću i slom Nezavisne Države Hrvatske. Gorega rješenja za hrvatski narod nije moglo biti, pa to nisu željeli ni Stepinac ni Pavelić. Stoga je sadržaj

Vojskovođa Slavko Kvaternik, talijanski poslanik Casertano i nadbiskup Stepinac

njihova tako dugoga razgovora mogao biti samo jedan: kako izbjeći tu sudbinu i spasiti državu. U prilog ovakvomu zaključku idu i Stepinčeve već navedene izjave, dadene u 1944. i 1945. godini, kojima se je on javno zalagao za opstanak nezavisne hrvatske države. Slične je razgovore sigurno vodio i s drugim najvišim hrvatskim državnim i vojnim dužnosnicima, s kojima se je tako često susretao. No, nema sumnje, da je nekim njegovim susretima i posjetima tim dužnosnicima bila isključiva svrha intervenirati za uhićene ili osuđene osobe, da se puste iz zatvora ili da im se smanji kazna.

I druge činjenice potvrđuju, da su odnosi između nadbiskupa Stepinca i hrvatskih državnih vlasti, unatoč povremenim trzavicama i nesporazumima, i nakon svibnja 1943. bili dobri i prijateljski. Na to je sigurno utjecala i politika tih vlasti, da se poštiva vjera u Boga kao temelj zdravoga ljudskog društva i njihovo nastojanje, da uspostave što bolje odnose sa Svetom Stolicom. To je bila konstanta Pavelićevih težnji za cijelo vrijeme postojanja Nezavisne Države Hrvatske. Vjerskomu odgoju u životu ljudi on je pridavao veliko značenje. Odgovarajući na Stepinčevu novogodišnju čestitku, koju mu je ovaj uputio na primanju 8. siječnja 1944. godine u ime katoličkih, muslimanskih, pravoslavnih i evangeličkih vjernika, Pavelić je, kako su to objavile novine, izrazio *"svoju želju, da vjerski odgoj hrvatskog naroda bude čim djelotvorniji, da bi tako među svim ljudima, koji žive u našoj državi, zavladao i duhovni mir, ljubav i bratska sloga, da bi tim lakše bilo državi i državnim oblastima vršiti svoju dužnost prema narodu"*[586]. U želji za uspostavljanjem što boljih odnosa sa Svetom Stolicom, iako ona nije pravno priznavala Nezavisnu Državu Hrvatsku, Pavelić je kao državni poglavar izmjenjivao prigodne čestitke sa Svetim Ocem. Tako mu je u svoje osobno ime i u ime hrvatskoga naroda čestitao u lipnju 1943. imendan, a u ožujku 1944. petu obljetnicu posvećenja za papu, dok mu je u studenomu 1943. izrazio sućut zbog bombardiranja Vatikanskoga Grada. Na te čestitke i sažalnicu Sveti Otac je uzvratio Paveliću, nazivajući ga preuzvišenim[587], što je naziv za državne poglavare, a ne za obične vjernike. Takvo držanje hrvatskih državnih vlasti prema Svetoj Stolici i vjerskim vrijednostima hrvatskoga naroda uočili su i strani diplomati, pa je Fritz Menshausen, savjetnik njemačkoga veleposlanstva u Vatikanu, 19. lipnja 1943. izvijestio svoje Ministarstvo vanjskih poslova, da hrvatski svećenici, koji su se u svibnju 1943. susreli u Rimu sa Stepincem, označuju odnose između Hrvatske i Vatikana zadovoljavajućim. U istomu izvješću Menshausen javlja, da se poglavnik trudi, da poštuje katoličke osjećaje naroda, što je i pred nekoliko dana pokazao oslobađanjem svećenika i redovnika od vojne službe[588]. Takva državna politika morala je odgovarati Stepincu, kojemu su državne vlasti i na druge načine iskazivale poštovanje. Kako tvrdi Erich Lisak pred jugoslavenskim komunističkim sudom, Stepinac je često kod njega, dok je bio glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, dakle od početka rujna 1944. pa do sloma Nezavisne Države Hrvatske, intervenirao, da se pojedine uhićene osobe puste iz zatvora. U takvim bi slučajevima Stepinčev tajnik nazvao Lisaka i pitao ga, kada može primi-

[586] Članak *"Novogodišnje čestitke Poglavniku"*, "Hrvatski narod", 11.1.1944.

[587] "Katolički list" br. 23 od 11.6.1943., str. 253., br. 45 od 11.11.1943., str. 518., br.46 od 18.11.1943., str.531. i br.12 od 23.3.1944., str.142.

[588] Suđenje Alojziju Stepincu – dokumenti, str. 325.–327.

ti nadbiskupa, rekavši mu pri tomu, zbog čega nadbiskup Stepinac moli da ga primi. Cijeneći dostojanstvo zagrebačkoga nadbiskupa i njegovo zalaganje za opstanak hrvatske države, Lisak bi, da se Stepinac ne muči dolaziti k njemu, ugovorio sastanak u nadbiskupskomu dvoru, dakle došao bi u dogovoreno vrijeme k nadbiskupu, i udovoljavao njegovim molbama, ako se je radilo o lakšim slučajevima, iako su postojali dokazi, koji su dotičnu osobu teretili[589]. Ovakvomu Lisakovu postupku ne treba se ni najmanje čuditi. Za hrvatske državne vlasti *"zagrebački nadbiskup predstavlja jednu od spona hrvatskoga povijesnog, političkog, državnog i kulturnog kontinuiteta"*, kako je to pisao ustaški dnevnik "Hrvatski narod" 23. srpnja 1944. u članku pod naslovom *"Prvi prelat Hrvatske"*. On je, dakle, hrvatska nacionalna i državotvorna vertikala, prema kojoj se treba odnositi s poštovanjem. Stepinac posebno zaslužuje to poštovanje, po mišljenju tih vlasti, kao *"jedan od prvoboraca hrvatskoga narodnog jedinstva na povijesnom području našega naroda"*, jer je na njegova usta Katolička crkva *"zauzela u ime božanskog i ljudskog prava stanovište u obranu herojske i tragične borbe hrvatskoga naroda za pravo na državnu samostalnost"*[590]. Stepinac je zaista u više navrata ustajao u obranu hrvatske državne nezavisnosti, što mu je pribavilo istinsko prijateljstvo i poštovanje pretežnoga dijela hrvatskoga naroda, među ostalima i hrvatskih vlasti. Stoga je bila logična posljedica njegova takvoga držanja, da mu je poglavnik prigodom 10. travnja 1944. podijelio odličje Red za zasluge – velered sa zvijezdom[591]. Ovo odličje ima posebno značenje za ocjenu njegova odnosa s hrvatskim državnim vlastima. Poznato je, da su mu vlasti Kraljevine Jugoslavije tri puta nudile orden, a on ga je

Nadbiskup Stepinac čestita Paveliću Novu godinu 3. veljače 1945.

[589] Spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 160., 1273. i 1274.

[590] Stipe Tomičić: *Prvi prelat Hrvatske*, "Hrvatski narod", Zagreb, 23.7.1944. str. 3.

[591] Spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 557.

Stepinac vodi pogrebni obred Marka Došena, predsjednika Hrvatskog državnog Sabora

Knjižnica s. AGZIB

odbio primiti, jer se nije htio kompromitirati pred narodom. Pavelićevo odličje nije odbio, a u kaznenomu postupku, koji se je protiv njemu vodio u Zagrebu 1946., priznao je, da ga nije primio iz straha i da ga je *"nosio je damput ili dvaput"*. I ne samo to. Kako je zapisano u njegovu "Dnevniku", on je osobno posjetio Poglavnika pa se je *"tom prilikom zahvalio na visokom odlikovanju"*[592]. Tu se nije bojao kompromitiranja pred narodom, jer mu je odličje podijelila njegova državna vlast, koju je on poštivao, bez obzira što nije odobravao sve njezine postupke. Sam, pak, Pavelić iskazao je prema njemu posebno poštovanje i povjerenje, kada mu je uoči sloma Nezavisne Države Hrvatske ponudio, da u skladu sa starim hrvatskim pravnim običajem kao *locum tenens* – namjesnik – privremeno preuzme vlast u državi[593].

[592] Isto, str. 498. i 2035., i Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Pisma Poglavniku"*, Zagreb, 25.9.1990., str. 66.

[593] Spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2220.

2.3. Pisanje "Katoličkoga lista" i "Nedjelje"

Odnos bl. Alojzija Stepinca prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinim vlastima ne bi bio cjelovito prikazan bez osvrta na pisanje "Katoličkoga lista" i "Nedjelje" i njegova analiziranja. Stoga je to potrebno barem ukratko učiniti, kako bi slika bila što cjelovitija. Vlasnik i izdavač "Katoličkoga lista" bila je zagrebačka nadbiskupija, koju je tada zastupao i predstavljao Stepinac kao zagrebački nadbiskup. U ime vlasnika, on je postavljao urednike lista, pa bez obzira na slobodu, što su je ovi u skladu s pravilima novinarske struke imali u uređivanju toga glasila, uvijek je mogao ne samo utjecati, nego u bitnim crtama i određivati uređivačku politiku. Sam izbor urednika ustvari je izbor osobe, koja će provoditi njegovu uređivačku politiku, a neposlušnoga urednika uvijek je mogao zamijeniti novim. Stepinac je, doduše, na saslušanju pred OZN-om 21. svibnja 1945. izjavio, da *"za sadržaj lista odgovara uredništvo"*, koje se *"s vremena na vrijeme savjetuje"* s njim, *"ali rijedko"*[594]. No, ovo je kaznenopravna odgovornost, o kojoj on govori, ali ta izjava ne isključuje nego potvrđuje njegovu mogućnost, da promijeni sadržaj pisanja "Katoličkoga lista", ako se s njim nije slagao. Kako to nije učinio, znači, da je odobravao to pisanje. Tu posebno treba imati na umu još i činjenicu, da su svi urednici bili svećenici njegove nadbiskupije, koji su ga bili dužni slušati kao svoga nadbiskupa.

Izdavač tjednika "Nedjelja" do njegova 4. broja u 1941. godini, koji je izišao podkraj siječnja te godine, bio je konzorcij "Nedjelja", a predstavljao ga je dr. Milan Beluhan, glavni duhovnik Velikoga križarskoga bratstva. Od toga 4. broja pa do sloma Nezavisne Države Hrvatske, kada je "Nedjelja" prestala izlaziti, njezin vlasnik bilo je Veliko križarsko bratstvo, kojega je do 15. broja tjednika u 1943. godini, koji nosi nadnevak 27. lipnja iste godine, predstavljao dr. Feliks Niedzielsky. Za to vrijeme je navedeno, da *"za list odgovara"*, dakle bio je njegov odgovorni urednik, Matija Adamović. Inače, Niedzielsky je do ožujka 1942. bio predsjednik Velikoga križarskog bratstva, kada je podnio ostavku zbog odlaska na dužnost podžupana velike župe Usora i Soli, sa sjedištem u Tuzli, a na njegovo mjesto predsjednika križarske organizacije imenovan je dr. Lav Znidarčić. On je bio predstavnik Velikoga križarskog bratstva kao vlasnika "Nedjelje" od 27. lipnja 1943. pa do kraja njezina izlaženja, a od 13. broja u 1944. godini, koji je izišao 23. travnja, bio joj je i odgovorni urednik, sve dok nije prestala izlaziti. Od 27. lipnja 1943. pa do 23. travnja 1944. odgovorni urednik bio je Ante Jerkov. Dakle, tjednik "Nedjelja" bio je glavno glasilo Velikoga križarskog bratstva, u čijemu se je vlasništvu i nalazilo. Vlasnika su predstavljale na-

[594] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1, str.60.–63.

jistaknutije osobe te udruge (predsjednici dr. Niedzielsky i dr. Znidarčić), odnosno osobe koje su povezane s tom udrugom (glavni duhovnik dr. Beluhan). Oba urednika bili su križari. Veliko križarsko bratstvo bilo je u sastavu Katoličke akcije. Prema poslanici kleru i vjernicima zagrebačke nadbiskupije, što su je o Božiću 1934. izdali dr. Antun Bauer i dr. Alojzije Stepinac, *"Katolička je akcija sudjelovanje svjetovnjaka u hierarhijskom apostolatu Crkve"*. Sadržaj toga apostolata sastojao se je *"u nastojanjima Crkve oko primjene i obrane katoličkih načela u privatnom, porodičnom i javnom životu"*. Cjelokupni taj rad odvijao se je *"pod vodstvom vlastitog biskupa i dušobrižnika"*, odnosno *"u punoj ovisnosti svjetovnjačkog rada od mjesnog biskupa i u sporazumu s mjesnim dušobrižnikom"*. U Katoličku akciju nisu ulazili pojedinci, *"nego organizacije, koje su povezane u svom središnjem Savezu"*. Jedna od takvih organizacija, koja je bila član Katoličke akcije, jest i Veliko križarsko bratstvo. Svaka takva organizacija imala je generalnog (glavnog) duhovnika i predsjednika. *"Generalnog duhovnika i predsjednika Katoličke akcije kao i generalnog duhovnika svih u Katoličku akciju učlanjenih osnovnih saveza imenuje biskupska konferencija"*, dok ostale najviše dužnosnike *"svih jedinica Katoličke akcije odobrava nadležna crkvena vlast"*[595]. Kasnije je došlo do izmjene nekih ovdje navedenih odredaba, pa su i pojedine osobe pod određenim predpostavkama mogle biti članovima Katoličke akcije, a predsjednika njezinih temeljnih organizacija između izabranih odbornika imenovala je biskupska konferencija[596]. U skladu s tim odredbama je i Stepinac kao predsjednik Biskupskih konferencija 25. ožujka 1942. potvrdio listu predsjedništva Velikoga križarskog bratstva, a dr. Lava Znidarčića imenovao njegovim predsjednikom za tekuću radnu godinu[597]. Kasnije se je taj postupak ponavljao. Tako je Stepinac, kao i kod "Katoličkoga lista", imao punu kontrolu nad pisanjem "Nedjelje", čijemu se sadržaju ničim nije protivio, što znači, da ga je odobravao. To potvrđuje i dr. Batelja, kada piše, da je nadbiskup posebnom *"ljubavlju preporučivao katolički tjednik 'Nedjelju'"*[598].

Ta dva hrvatska katolička tjednika o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinoj vlasti pisala su ovako:

a) "Katolički list". Zanimljiva je usporedba pisanja "Katoličkoga lista" od 1934., kada je Stepinac imenovan za nadbiskupa – koadjutora, pa do 10. travnja 1941., s vremenom od 10. travnja 1941. do zadnjih dana Nezavisne Države Hrvatske. Zapaža se u tomu bitna razlika, koja gotovo sve govori. U prvomu razdoblju piše se uglavnom o crkvenim temama, dok su

[595] "Katolički list" br.2 od 11.1.1935., str.15.–18., i br.3 od 17.1.1935., str. 25.–29.

[596] Mons. Miho Pušić: Odluke episkopata u Katoličkoj akciji, "Katolički list" br. 35 od 1.9.1938., str. 413.– 415., i br. 36 od 8. 9. 1938., str. 425.– 427.

[597] "Nedjelja", tjednik za katolički rad, socijalni život i prosvjetu, br. 13, Zagreb, 5.4.1942., str.3.

[598] Juraj Batelja, nav. dj., str. 139.

teme o političkim ličnostima, obljetnicama i događajima iznimka, prava rijedkost. Nema ni jedne slike neke političke ličnosti, a rijedko se donose i slike crkvenih uglednika. Godine 1934. donesena je Stepinčeva slika uz članak o njegovom imenovanju nadbiskupom–koadjutorom, godine 1937. slika nadbiskupa Bauera u povodu njegove smrti, godine 1939. slika Pija XII. kada je izabran za papu i ničija više. U gotovo dvostruko kraćemu drugom razdoblju objavljeno je pedesetak članaka, priloga i vijesti u svezi s Nezavisnom Državom Hrvatskom i njezinim političkim prvacima, te četiri puta Pavelićeva slika. Te činjenice navode na zaključak, da je "Katolički list" pozdravio uspostavu hrvatske državne nezavisnosti i podupirao njezin opstanak i njezinu vlast. Pregled objavljenih članaka to bez ikakve dvojbe potvrđuje. Svi su ti članci pisani trijezno i odmjereno, bez euforije, u skladu sa stilom pisanja "Katoličkoga lista", ali iz njih ipak izbija radost zbog uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Cjelokupna se državna djelatnost promatra ponajprije s vjerskoga stajališta i ocjenjuje vrlo pozitivno, ali se ne zanemaruju ni njezini uspjesi na ostalim životnim područjima.

Dr. Andrija Artuković i nadbiskup Stepinac u razgovoru

Već 21. travnja 1941. u članku "Nezavisna Država Hrvatska", donesenom na naslovnoj stranici, iznoseći najprije kronološki slijed zbivanja u prvih tjedan dana hrvatskoga državnog života, uredništvo piše, da su hrvatsku državu *"kao ideal stoljećima nosili u svojim dušama naši pređi, dok je nije Svemoguća Providnost ostvarila u godini velikoga narodnog jubileja"*. Taj jubilej, o kojemu se ovdje govori, jest 1300. obljetnica pokrštenja Hrvata, što je trebalo biti proslavljeno baš u 1941. godini. "Katolička crkva", nastavlja se dalje, *"koja je kroz 1300 godina duhovno vodila hrvatski narod u svim njegovim teškim, bolnim i radosnim danima"*, prati ga s veseljem i radošću i sada u vrijeme *"njegova podizanja i obnavljanja državne nezavisnosti"*. Članak se ne zaustavlja na iznošenju činjenica iz prošlosti, nego upire pogled u budućnost, pa kaže, da će Crkva na isti način, *"kako je u teškim danima iskušenja vjerno stajala sa svojim svećenstvom"* u duhovnoj službi hrvatskoga naroda, isto tako *"mu u*

novom periodu državne nezavisnosti jednako vjerno stajati uz bok, da ga jača i krijepi", da u *"svojoj narodnoj državi može u što podpunijoj mjeri postići pravo, općenito blagostanje i svestrani napredak"*. Stoga se ona moli *"Bogu, da svi članovi hrvatskoga naroda, u međusobnoj slozi nađu u Državi Hrvatskoj ispunjenje svojih opravdanih aspiracija"*. Crkva, naime, želi, *"da cijeli narod sa svojim odgovornim Vodstvom bude istinski Božji narod"*, naglašavajući na kraju, da *"s tim željama i molitvama ulazimo u Nezavisnu Državu Hrvatsku"*[599]. Oduševljenje zbog uspostave hrvatske državne nezavisnosti istaknuto je i 3. lipnja 1941. u članku *"Rad na unutrašnjoj obnovi"*. U njemu članovi uredništva tvrde, da su *"s iskrenim veseljem i radošću"* mogli pozdraviti *"Nezavisnu Državu Hrvatsku kao sinovi hrvatskoga naroda, koji nikada nije prestao težiti za svojom suverenom državom"*[600].

Za "Katolički list" Nezavisna Država Hrvatska je ostvarenje slobode, vjerskoga i ćudorednog preporoda i gospodarskoga napredka hrvatskoga naroda. O tomu se u njemu često piše. On pritom želi, da *"suradnja Crkve i Države na područjima, gdje se dodiruju njihovi djelokruzi, bude što iskrenija, podpunija i blagoslovenija"*. Već prvi koraci hrvatske državne vlasti su ga ohrabrivali. U malo prije spomenutomu članku *"Rad na unutrašnjoj obnovi"*, pozdravlja odredbu *"ministra bogoštovlja i nastave, kojom je pojednostavio propise prigodom vjerskih prelaza"*, jer je time *"kao i drugim mjerama omogućeno, da su se u kratko vrijeme ispravili oni bolni gubitci, koje je Katolička crkva trpjela u bivšoj Jugoslaviji, kad su toliki njezini sinovi, a još više kćeri, za volju ženidbe napustili djedovsku vjeru"*, pa se *"sada vraćaju u krilo Crkve"*.

To se ne ističe *"radi kakvih prozelitičkih namjera, već iz čistog osjećaja pravednosti"*. Na tomu, ali i na svim ostalim područjima, zorno se osjeća, kako piše "Katolički list", *"što znači biti gospodar u svojoj kući, što znači imati vlastitu državu"*. Vidi se, *"kako se u kratko vrijeme pokreću stotine milijuna dinara za velike javne radove: isušenje polja, regulaciju rijeka, gradnju radničkih stanova, unutarnju kolonizaciju"*. Prije, u Jugoslaviji, o tomu se *"moglo više pisati kao o lijepim željama, za koje nije bilo 'budžetske mogućnosti'"*, a u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj se *"svom ozbiljnošću pristupa ostvarenju davnih želja i krvavih narodnih potreba"*[601]. Prema mišljenju nekoga pisca, koji se podpisuje pseudonimom Uskok, kao posljedica tuđinske, pogotovu srpske, vladavine, u hrvatskomu narodu su se ukorijenile razne ideje, koje ga razaraju u nacionalnomu i vjerskom pogledu, i raširila se sklonost k neradu. Zdravim odgojem

599 "Katolički list" br.16 od 21.4.1941., str. 185.-187.
600 "Katolički list" br. 21–22 od 3.6.1941., str. 245.
601 Isto, str. 245.–247.

hrvatska država liječi tu moralnu i političku izopačenost. Kako 4. rujna 1941. piše taj Uskok, *"nema više kulturne borbe za hrvatsko selo"*, a *"Nezavisna Država Hrvatska uklonila je jugoslavence, 'slobodarce'* (slobodne zidare – op. I.G.) *i komuniste te opet omogućila složan i uporedan rad za vjerski i narodni preporod hrvatskog sela"*. Za iskorjenjivanje sklonosti neradu primjenjuje se ponajprije *"promišljena i sustavna promidžba, koja ističe, da rad nije nikakvo prokletstvo nego izvor sreće i blagostanja, pa zato svaki na svomu mjestu treba da marljivo prione uz rad"*, a *"za svaki rad bilo seljački bilo radnički bilo činovnički, nastoji se postići pravedna plaća"*. Uz to, mlada hrvatska država *"brzim tempom provodi unutarnju kolonizaciju, da tako siromašne seljake opskrbi potrebnom zemljom i u svakom ih pogledu učini sretnima i zadovoljnima"*[602]. U ovomu pogledu vrlo je važan članak dr. Janka Penića, urednika "Katoličkoga lista", objavljen u njegovu 15. broju 9. travnja 1942. povodom prve obljetnice uspostave Nezavisne Države Hrvatske, pod naslovom *"Značajna godišnjica"*. U njemu se, moglo bi se reći, donosi bilanca rada u prvoj godini postojanja hrvatske države, no, daje se i vizija za budućnost. Polazi se od tvrdnje, da su misli, *"osjećaji i težnje hrvatskoga naroda ostvarene 10. travnja 1941."* Rat je, doduše, omeo izvođenje mnogih korisnih i plemenitih nauma hrvatske državne vlasti. Ali, *"unatoč rata i ratnih prilika, kad je skučena svaka kulturna djelatnost, Nezavisna Država Hrvatska je pokazala svijetu kroz godinu dana zamjernu sposobnost u radu i stvaranju"*. U toj ratnoj godini donešeni su mnogi zakoni, potrebni za normalno djelovanje države. *"S lijepim su već brojem stranih država uređeni diplomatski odnošaji tako, da je naša Država već nadaleko poznati međunarodni čimbenik"*. Ustrojena je odlična vojska. Pravosuđe se oslanja na tradicionalno kršćanske vrijednosti. *"Nastava se u slobodnoj Hrvatskoj vraća opet k vjeri i ćudoređu kao jezgri i temelju svakog naučnoga i odgojnoga djelovanja"*. Iz nje su uklonjeni mnogi negativni čimbenici. Ispravno je shvaćena uloga obitelji u ljudskomu društvu, kojoj se *"u mladoj državi posvećuje mnogo pažnje"*. Jer *"obitelj je temelj države"*, a *"kakva je obitelj, takva je i država"*. Da se zaštiti obiteljski život, doneseni su mnogi zakonski propisi. Posebno se ističu strogi propisi protiv pobačaja. Za samo *"gospodarsko se podignuće zemlje čini mnogo"*. Ponajprije, *"grade se i popravljaju ceste"*. Također *"predviđena je, i dijelom već ostvarena, gradnja mnogobrojnih željeznica, koje će vezati krajeve i gradove Države među sobom i inozemstvom, a posebno su predviđene željeznice, kojima će se promet odvijati na more"*. Isto tako, *"u nacrtu je, a znatnim je dijelom već i izvršeno, isušivanje močvara i sređivanje rijeka, koje su čestim poplava-*

[602] "Katolički list" br. 35 od 4.9.1941., str. 405.– 406.

ma uzrokovale narodu silne gospodarske štete". To je sve, prema dr. Peniću, hrvatskomu narodu donijela godina dana slobode u vlastitoj državi. *"Nezavisna Država Hrvatska je"*, po njemu, *"obnovljena Zvonimirova Hrvatska"*. Kralj Zvonimir je prilikom krunidbe obećao, da će gojiti pravdu, braniti crkve, štititi siromahe, udovice, sirote itd., pa je zbog toga *"Bog nagradio Zvonimirovu Hrvatsku svestranim blagostanjem"*, odnosno kako to piše u Hrvatskoj kronici: *"I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin, jere kralj svih branjaše, zašto ni sam prezpravedno ne posidovaše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogactvo biše, tako u Zagorje, kako u Primorje, za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga i biše veće vridna ureha na ženah i mladih ljudih, i na konjih, ner i nada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikogar bojaše, ni jim nitkore mogaše nauditi, razmi gnjiv Gospodina Boga..."* Takvu Hrvatsku pod Pavelićevim vodstvom vidi dr. Janko Penić u budućnosti, pa svoj članak u "Katoličkomu listu" završava ovim riječima: *"Naš Poglavnik sa svojom vladom nastoji ići tragom Zvonimirovim. Stoga se pouzdano nadamo, da će Bog blagosloviti Poglavnikovu Hrvatsku kao što je blagoslovio i Zvonimirovu tako, da će Poglavnikova Hrvatska obuhvatiti sve krajeve gdje stanuju Hrvati i da će biti 'puna zemlja svakoga blaga'"*[603]. Iz tih Penićevih riječi izbija čvrsta vjera, da će Hrvatskoj biti vraćeni krajevi, koje joj je Italija otela "Rapallskim ugovorom" 1920. i "Rimskim ugovorima" 1924. i 1941. godine. Po svomu sadržaju, sličan ovomu je članak pod naslovom *"Dvije godine požrtvovnog i mukotrpnog rada i velikih uspjeha"*, što ga je 8. travnja 1943. prigodom druge obljetnice uspostave Nezavisne Države Hrvatske napisao isti pisac. Kao i prilikom njezine prve obljetnice, tako se i sada nabrajaju manje-više isti ciljevi hrvatske državne politike i navode njihova ostvarenja. Ali ističu se i poteškoće, s kojima se hrvatska državna vlast susreće u svomu radu, pa se kaže, da je kulturno-prosvjetno stvaranje *"otežano i tom okolnosti, što se najveći dio narodne snage troši na obranu Domovine"*. Pri tomu se naglašava, da hrvatski narod *"ima samo jednu želju: svoje čuvati i sa svima susjedima živjeti u miru i slozi"*. On *"vojuje samo protiv jednog neprijatelja, a taj je komunizam"*. Protiv komunizma se *"bori kako na istočnom bojištu tako i doma, u vlastitoj kući"*. Komunizam nije *"neprijatelj samo hrvatskoga naroda, to je neprijatelj svih naroda i država, to je neprijatelj čovječanstva"*[604]. Iz stilizacija cijeloga članka se vidi, da dr. Janko Penić i "Katolički list" odobravaju i

[603] "Katolički list" br. 15 od 9.4.1942., str. 170.– 172.
[604] "Katolički list" br. 14 od 8.4.1943., str. 157.– 159.

podupiru hrvatsku državnu politiku. Zbog ostvarenja hrvatske državne nezavisnosti i uspjeha, koji su u hrvatskoj državi na raznim područjima društvenoga života u kratkomu roku bili postignuti, "Katolički list" je pun poštovanja i udivljenja prema Paveliću i njegovim suradnicima. To poštovanje i udivljenje s vremenom se razvija do kultnih razmjera. U članku *"Rad na unutrašnjoj obnovi"* od 3. lipnja 1941. izriče se najprije zahvalnost Božjoj Providnosti zbog uspostave hrvatske državne nezavisnosti, a zatim *"svim pokoljenjima naših otaca, koji su podržavali u svojem životu misao hrvatske samostalnosti, i koji su nam je namrli kao dragocjeni amanet"*. Posebna se zahvalnost iskazuje *"onim požrtvovnim borcima, koji su pod vodstvom ustaškog Poglavnika dra A. Pavelića neposredno spremili veliki korak proglašenja Nezavisne Države Hrvatske"*. To je zahvalnost *"na dvanaestogodišnjem napornom, punom žrtava i pregaranja radu Poglavnika, koji je neslomivom vjerom išao ususret danu, za kojim je čeznulo punih 8 stoljeća, i koji je točno shvatio razvoj dinamike novoga europskoga poredka, te tako omogućio povijesni Veliki četvrtak 1941."*[605]. Dr. Vilim Nuk u članku *"Veliko djelo Providnosti"*, objavljenom u "Katoličkomu listu" 11. lipnja 1941., piše, da je Nezavisna Država Hrvatska rezultat borbe kroz stoljeća i da je zadnjih dvadesetak godina ta borba dosegla vrhunac, kada su se Hrvati *"našli u rukama balkanske nemani, koja je, od nikoga nesmetana, bez ikakovih obzira, zatirala sve pozitivne vrednote Hrvata"*, ali tada se je *"našao u pravi čas Vođa naroda, čovjek koji diže ustanak i koji vjeruje i nada se, gdje već nije bilo nade"*. Taj čovjek, *"to je naš POGLAVNIK"*. U njemu je bila *"tolika moralna snaga i odlučnost do pobjede"*, a *"toliko pregaranja nije moguće shvatiti bez pomoći odozgora"*. Pavelić *"vjeruje u pravdu bez rezerve"*, a ta *"pravda ga doista nije napustila"*. I *"oko njega kupe se Ustaše, kojih vjera i pobožnost zadivljuje"*. Bilo je *"dosta prilike promatrati za vrijema borbe Ustaše u Domovini, a glasovi i svjedočanstva"*, koji su stizali i *"za one izvan Domovine"*, potvrđivali su, *"da su to bili zaista božji ljudi"* i da je to *"čist i neporočan naraštaj"*. Dakle, *"pravedan Bog poprimio je i uslišao molitve i vapaje milijuna, krijepio je Poglavnika s njegovim izabranim borcima, a konačno je dovršio tu borbu uspjehom, kakovom se nije nitko nadao"*. Na kraju dr. Nuk zaključuje, da *"vodstvo Države imadu ljudi, prokušani značajevi, kojih je katolički nazor na svijet dovoljno dokazan u prijašnjem životu, a i u zadnjim danima"*, pa u njih treba vjerovati i svom ih snagom pomoći[606]. Dr. Ante Pavelić je slojevita ličnost. On je političar, revolucionar i državnik, ali i pisac romana, političkih rasprava i nadasve poznate rasprave o komunizmu pod naslovom "Strahote zabluda", u kojoj je na vrlo

[605] "Katolički list" br. 21–22 od 3.6.1941., str. 245.– 247.
[606] "Katolički list" br. 23 od 11.6.1941., str. 261.–263.

kvalitetan način prikazao komunističku doktrinu i praksu i time značajno pripomogao boljemu poznavanju te pojave, koja je odigrala stravičnu ulogu i u hrvatskoj i u svjetskoj povijesti. To djelo je najlaskavijim ocjenama hrvatskoj javnosti prikazao dr. Nikola Kolarek, tadašnji urednik "Katoličkoga lista", u njegovu 31. broju od 8. kolovoza 1941. Prikazujući "Strahote zabluda", Kolarek za Pavelića upotrebljava riječi, kao što su *"uskrsitelj i obnovitelj hrvatske državne samostalnosti"*, *"Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske"*, *"povijesna ličnost, kakove nijesmo kroz stoljeća imali"*, *"muž, koji daje svome narodu novi duh i nove oblike državnoga, društvenog i kulturnog života"*, *"duboki mislilac"*, *"pjesnik seljačkoga života, njegovih lijepih i teških strana"*, te *"pisac dubokoga gledanja u bit pitanja, jake, upravo neumoljive logike i dokazne snage, koja svojom mirnoćom i sigurnošću uvjerava i osvaja"*[607]. U više navrata "Katolički list" je naglašavao, da je vjersko, pastoralno glasilo, pa je u njegovim razmatranjima državnih prilika položaj Crkve uvijek dolazio na prvo mjesto. Taj položaj, po njegovu vlastitomu priznanju, bio je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izvanredan. U tomu listu 16. listopada 1941. novi urednik dr. Janko Penić, obilježavajući prvih šest mjeseci postojanja hrvatske države, piše: *"Poglavnik je vratio Kat. Crkvi njezin visoki, tradicijonalni, božanski autoritet, koji je u bivšoj Jugoslaviji teško stradao. Tko ruši autoritet crkveni, ruši i autoritet državni. Bez poštivanja pak autoriteta nema opstanka ni Crkvi, ni državi, ni bilo kojoj ljudskoj zajednici. Poglavnik posvećuje puno pažnje vjeri i ćudoređu. Vjera je svetinja za našega Poglavnika. On je sam duboko poštuje i s punim pijetetom vrši sve njezine propise, pa tako želi i nalaže svim državljanima Nezavisne Države Hrvatske"*. Inače, on je *"kroz pol godine razvio djela, što ih nisu mogla razviti ni stoljeća"*. Ono *"za čim su čitava stoljeća naše, hrvatske, narodne povijesti težila, o čemu su tek nacrte pravila i kao plemenite želje i osjećaje pokoljenjima predavala, to je Poglavnik kroz pol godine u djelo proveo"*[608]. Prva obljetnica ostvarenja hrvatske državne nezavisnosti bila je opet prilika, da "Katolički list" iznese svoje mišljenje o Paveliću. On je to i učinio. U članku *"Veličanstvena proslava godišnjice obnovljenja Nezavisne Države Hrvatske"*, koji je objavljen 16. travnja 1942., stoji, da je veličanstveno proslavljena obljetnica NDH pokazala *"svemu svijetu, da je hrvatski narod sposoban državu stvoriti, voditi i za njezinu slobodu doprinijeti najteže žrtve"*.

Njezino kormilo *"nalazi se u rukama mudra i odlučna Poglavnika, koji je svome narodu donio slobodu i koji ga je umio voditi k ljepšoj budućnosti"*, pa *"je cio hrvatski narod jednodušan u ljubavi prema svome Poglavniku*

[607] "Katolički list" br. 31 od 8.8.1941., str. 357.–359.
[608] "Katolički list" br. 41 od 16.10.1941., str. 477.–478.

i domovini"[609]. Dr. Janko Penić 11. lipnja 1942. u članku *"Poglavnikov imendan"* ističe Pavelićev idealizam i njegovu ulogu stvaralačkoga čimbenika u hrvatskoj politici. Po njemu, sam taj dan, Poglavnikov imendan, podsjeća cijeli hrvatski narod *"na velika djela, koja su nerazdružívo povezana uz ime Poglavnika dra Ante Pavelića, nosioca vrhovničke vlasti u domovini našoj, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*. Poglavnik je *"kao čovjek, kao član ljudskoga društva, svojim radom, žrtvama i pregaranjima zadužio u prvom redu hrvatski narod"*. Za dobro toga naroda je *"izložio sve svoje sile"*, za njegovu je slobodu *"na kocku stavio i sam život, najveću dragocjenost, što je čovjek posjeduje na zemlji"*. Svojim konstruktivnim radom on je zadužio i *"sav svijet, jer je upozorio na razorno djelovanje komunizma tolikom jasnoćom kao malo tko"*, misleći pri tomu na učinak njegovih "Strahota zabluda". Prema Penićevu mišljenju, cijeli Pavelićev život *"svjedoči bjelodano, da je on kršćanin katolik ne samo po krsnoj knjizi, nego i čitavim životom i radom svojim"*. To je tim potrebnije naglasiti, što danas, nažalost, ima pisaca, koji mu i tu osobinu posve neargumentirano osporavaju. Nasuprot tomu, za "Katolički list" Poglavnikovo je *"ime simbol čitave hrvatske povijesti i sadašnjosti"*. Tu se polazi od činjenice, da *"kroz vjekove već traje borba hrvatskoga naroda za narodnu slobodu i državno vrhovništvo"* i da su sva *"vremena i svi staleži doprinosili k izgradnji misli osloboditeljice, ali samo ostvarenje slobodne Hrvatske dolazi radom i žrtvom Poglavnikovom"*, pa su uz njegovo *"ime vezani povijesni dani proglašenja Nezavisne Države Hrvatske"*. Uz njegovo je *"ime vezan i sav dosadašnji rad u Državi"*, jer *"on stvara ideje, on odabire pravac, on bira između raznovrsnih mogućnosti, on postavlja ljude i određuje im svrhu i međe rada, on je os, oko koje se kreće sav naš javni život"*, a na koncu *"njegova leđa nose najveći teret i najveću odgovornost"*[610]. S hvalospjevima Paveliću nastavljeno je i u 1943. godini. Stoga je posebno zanimljiv članak dr. Janka Penića *"Poglavnik i obitelj"*, objavljen u "Katoličkomu listu" 10. listopada 1943. godine. Obitelj je temeljna stanica društva, oduvijek je bila u središtu pažnje Katoličke crkve, pa je i Pavelićevo stajalište prema njoj bitno utjecalo na odnos Crkve u Hrvatskoj, a time i nadbiskupa Stepinca, prema njemu. Svoje mišljenje o obitelji, koje je posve u skladu s katoličkim učenjem, Pavelić je opširno iznio u "Strahotama zabluda". Posvetio joj je jedno cijelo poglavlje, razmatrajući odnos boljševizma prema njoj. Penić u svomu članku navodi dijelove toga poglavlja, očito je, da se s njima slaže, pa kaže, da je obitelj *"i u povijesnom i u ontološkom redu prije države"*. Dakle, *"država je već našla obitelj, a nije ju tek stvarala"*. Zbog *"toga je država dužna poštivati i čuvati obitelj netaknutom u svemu onomu, što*

[609] "Katolički list" br. 16 od 16.4.1942., str. 181.–182.
[610] "Katolički list" br. 24 od 11.6.1942., str. 277.–278.

obitelj čini zasebnim društvom, i bez čega obitelj ne može postizavati svoju svrhu". Poglavnik je ostao *"vjeran svojim nazorima i u praksi"*. On je donio, kako tvrdi dr. Penić, *"zakon protiv pobačaja i providio ga oštrim sankcijama"*, što je *"sasvim opravdano"*, jer su pobačaji *"prije Nezavisne Države Hrvatske zauzeli već tolike razmjere, da je to bila već javna sablazan"*. Osim toga, radnicima se grade stanovi, tako da *"niču čitava naselja radnička, a sve sa svrhom, da se radnicima omogući topli obiteljski život"*. Nisu zanemareni ni državni činovnici, kojima je Pavelić *"povisio obiteljske doplatke, da što manje osjećaju ratne udarce, koji dakako – uza svu pažnju – pogađaju i obiteljski život"*. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj *"djeci se posvećuje posebna pažnja i briga tako, da je danas i zadnjemu građaninu jasno, kako je dijete u očima države časno biće, u koje država polaže velike nade"*. Ona su *"središte državne pažnje"*, pa se sve *"u državi natječe, da što više uzdigne majku i dijete, ustanovu majčinstva i plodove majčinstva, brojnu, zdravu i čestito odgojenu djecu"*[611].

Pisanje "Katoličkoga lista" u 1944. i 1945. godini bilo je puno sumornije nego predhodnih godina. Komunistička pobuna se je sve više širila, četnički i partizanski zločini su bili sve veći, a angloamerički zrakoplovi su sravnjavali sa zemljom hrvatska sela i gradove, ubijajući nevino stanovništvo, muško i žensko, staro i mlado. Zabrinutost zbog tih događaja bila je opća pojava u hrvatskomu narodu. Svi su bili zabrinuti za opstanak hrvatske države i postignute nacionalne slobode u njoj, bojeći se nametanja Jugoslavije i boljševizma, pa su tako strepili i krugovi oko "Katoličkoga lista". Stajalište tih krugova izraženo je u članku *"Bombardiranje gradova u Hrvatskoj"* od 2. ožujka 1944. Članak je nepodpisan, što znači, da mu je pisac uredništvo "Katoličkoga lista". U njemu se tvrdi, da su angloamerički zrakoplovi bombardirali *"više gradova u Hrvatskoj"*, pa se nabraja, da su bombe *"bačene na Zadar, Split, Šibenik, Trogir, Dubrovnik, Sarajevo, Mostar, Travnik i konačno na Zagreb, baš na pokladni dan 22. veljače o. g."* (1944. – op. I.G.). Te *"bombe ubile su nevine ljude, razorile stambene zgrade siromašnoga svijeta, crkve, samostane i bolnice"*. Angloamerička promidžba, naravno, tvrdila je, da su pogođeni vojni objekti, ali im je "Katolički list" uzvratio, da *"angloamerički izvještaji o bombardiranju hrvatskih gradova nisu točni, pa ni vjerojatni"*. Zatim je nastavio s iznošenjem zločina, počinjenih u Drugomu svjetskom ratu nad hrvatskim narodom, tvrdeći, da to nije *"jedino zlo što ga je Hrvatska doživjela u posljednje tri godine"*. *"Talijanska slodateska"*, kaže, *"po paklenski smišljenom planu počinila je u Hrvatskoj nezapamćene zulume"*. Ona je uništavala *"hrvatsko stanovništvo i njegovu imovinu"*. Njoj *"su se pridružili četnici, a*

[611] "Katolički list" br. 23 od 10.6.1943., str. 245.–246.

četnicima partizani komunisti". Svatko od njih je *"tražio svoj račun, ali im je cilj bio jedan: uništiti što više hrvatskih života i stvoriti prazan prostor bez Hrvata, za sebe"*. Posljedice takve politike bile su stravične za hrvatski narod: *"Ubijalo se, palilo, mučilo i rušilo. Krv je tekla, plamen se dizao, orio se plač i lelek, a neprijatelji Hrvata u Londonu, Moskvi i Rimu smijali su se sa zadovoljstvom"*. Svima njima je smetala hrvatska država: *"Kad smo konačno trebali u miru uživati krvlju stečenu slobodu te izgraditi svoju obnovljenu državu, agenti Londona i Moskve sve su učinili, da spriječe obnovu Hrvatske i da je bace u krv i požar, u čemer i jad"*. Na postavljeno pitanje, zašto se sve to Hrvatima čini, pisac članka u "Katoličkomu listu", prožet jakom hrvatskom državotvornom sviješću, odgovara: *"Jedino zato, jer Hrvati hoće da budu svoji, da sami odlučuju o svojoj sudbini, da žive životom, koji je dostojan svjesnoga, kulturnoga i ponosnoga naroda. Jedino zato, jer ne će da budu tuđe roblje, koje bi imalo svojim žuljevima služiti slavi i veličini stranaca"*. Dakle, Hrvati *"moraju na svaki način biti krivi"*, pa *"se njih na svaki način mora uništiti, što su se usudili obnoviti svoju državu!"*[612]. Tako je "Katolički list" u članku *"Bombardiranje gradova u Hrvatskoj"* najotvorenije ustao u obranu prava hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost, koje je ostvareno u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ali ne i jedini put. Agresija iznutra i izvana na Nezavisnu Državu Hrvatsku s vremenom je postajala sve jača, pa je i "Katolički list" morao sve češće govoriti o problemu hrvatske državne nezavisnosti. Zbog toga ni članci, koji se u njemu objavljuju prilikom važnih državnih obljetnica, ne odišu više optimizmom kao prije. Oni sada govore o stradanjima hrvatskoga naroda. Takav je nepodpisani članak *"Naše patnje"*, objavljen 6. travnja 1944. prigodom treće obljetnice proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. U njemu se opisuju borbe hrvatskoga naroda protiv turskih, austrijskih i mađarskih osvajačkih težnji. Oslobodivši se 1918. godine austrijske i mađarske vladavine, Hrvati su došli pod vlast još gorih tlačitelja. Godine života u Kraljevini Jugoslaviji ispunjene su im *"jadom i čemerom, borbom i patnjama"*, jer se sustavno *"išlo za tim, da pomalo podpuno nestane hrvatskog imena i hrvatskog naroda"*. Protiv takvomu stanju *"Ustaški pokret sa svojim vođom Poglavnikom razvio je zastave i prihvatio nametnutu borbu za hrvatsko ime i slobodu hrvatskoga naroda"*, a kao rezultat te borbe *"dana 10. travnja 1941. proglašena je Nezavisna Država Hrvatska i tako završeno prvo razdoblje ustaške borbe"*. Hrvatska je država stvorena zato, da hrvatski narod u njoj bolje živi i da obnovi ono, što su neprijatelji uništili. Ali *"usred nastojanja oko temeljite obnove cijelog narodnoga života došla je nova borba i nova teška stradanja"*. Protiv hrvat-

[612] "Katolički list" br. 9 od 2.3.1944., str. 105.–106.

ske države *"složili su se razni naši neprijatelji, da unište što više hrvatskoga stanovništva i tako stvore prazni prostor za svoje imperijalističke ciljeve"*. U tomu su im stajali na putu i katolički svećenici, pa *"samo to i ništa drugo jest razlog, da je oko pedeset katoličkih svećenika izgubilo život i glavu od neprijateljske ruke"*. Oni su ubijeni *"iz mržnje prema katoličkoj vjeri i hrvatskom narodu"*, ali *"neprijateljska promidžba neprestano nastoji iskriviti jasne činjenice, kako u pogledu umorstva katoličkih svećenika, tako i u pogledu borbe hrvatskoga naroda za opstanak"*. Nakon ovoga, može se reći, uvoda, pisac članka nastoji utvrditi, tko su neprijatelji hrvatskoga naroda i zbog kojih razloga, te njihov međusobni odnos. Glavni su neprijatelji, po njegovu mišljenju, *"perfidna politika talijanske soldateske, koja je nastojala zauzeti što više hrvatskih krajeva"*, četnici i partizani. Talijanska soldateska je *"ponizivala, zatvarala i ubijala predstavnike hrvatske državne vlasti"*. Ona *"nije htjela surađivati s hrvatskom vojskom, ali je surađivala s četnicima, jer je znala, da će se s njima lako složiti u paljenju hrvatskih sela i ubijanju Hrvata staraca, žena i djece"*. A *"četnici su svojom suradnjom s talijanskim vojnicima na uništavanju hrvatskoga stanovništva ponovno dokazivali svoju staru mržnju prema Hrvatima, koji im smetaju samo zato, jer se ne daju posrbiti, kao ni Bugari, ni Albanci"*. Četnički pokolji su svakomu pokazali, da je tzv. jugoslavensko bratstvo bilo *"samo krinka za postepeno i lukavo istrebljivanje hrvatstva, što je bolna stvarnost uz Drinu, Neretvu, Cetinu i drugdje odviše jasno pokazala"*. Ove *"talijanske i četničke zulume u Hrvatskoj vješto su iskoristili komunisti"*. Oni su iz Srbije i Crne Gore doveli *"ovamo čitave oboružane vojske, da po nalogu i uz izdašnu pomoć Londona i Moskve razviju što veću djelatnost"*. Ti komunisti proglasili su se partizanima, a k *"njima su dragovoljno pristupili pravoslavni stanovnici, osobito oni iz Pounja, odprije pristalice ljevičarske stranke"*. Nasuprot tomu, *"od Hrvata je malo tko pršao u ovo društvo"*, jer je broj *"Hrvata komunista uvijek bio malen"*. Partizani su navijestili *"borbu protiv Nijemaca i Talijana, ustaša i četnika, a zapravo vodili su borbu protiv hrvatskog naroda i hrvatske države"*. Sve partizane srpske narodnosti prožela je *"četnička misao, da treba iskorijeniti Hrvate kao narod"*. To je posve razumljivo, *"jer su u nekim krajevima sve četničke družine listom prešle k partizanima"*, a *"preko četnika dolazili su partizani do oružja talijanskog podrijetla"*. Partizanske navale *"na pojedina mjesta vršene su uz klicanje kralju Petru II."*. Svjestan njegova velikosrpstva, *"hrvatski je narod u svojoj cjelini protiv komunizma i partizanstva, jer ljubi svoje narodno ime, odan je djedovskoj vjeri, jer ne će da bude političko, društvovno i gospodarsko roblje klike, koja mu se hoće nametnuti iz redova stranoga naroda"*. Hrvati, kako ističe pisac članka *"Naše patnje"*, od sviju traže samo to, da im se *"prizna pravo na sa-*

mostalno i nezavisno uređenje svoje narodne i državne zajednice, bez ičijeg tutorstva"[613]. Sudeći po tomu članku , "Katolički list" je bio protiv bilo čije okupacije Hrvatske. Odlučno je bio i protiv četnika i protiv partizana. Beskompromisno je stajao uz Nezavisnu Državu Hrvatsku, podupirući Ustaški pokret kao jedinu sigurnu i dosljednu državotvornu snagu u hrvatskomu narodu. To potvrđuje i članak *"Značenje vlastite države za narod"*, koji je nepodpisan, pa pripada uredništvu, a objavljen je 13. srpnja 1944. U njemu se na teoretski način razmatra uloga vlastite, nacionalne države u životu pojedinoga naroda. U razmatranju polazi se od obitelji, pa se tvrdi, da je u naravi *"obiteljskoga života usađena težnja za samostalnošću i neovisnošću"*, zbog čega *"nijedna obitelj ne želi skrbnika"*, nego svaka *"hoće sama sobom upravljati"*. Ono što vrijedi za obitelj, *"i još više, vrijedi i za narod, koji i nije drugo nego sad veći, sad manji broj obitelji, povezanih u zajedničku, veliku narodnu obitelj"*. Konstatirajući činjenicu, da *"u hrvatskom narodu postoji oduvijek živa, budna, nepokolebiva i neslomljiva težnja za samostalnošću i neovisnošću, za državnim vrhovništvom"*, pisac se pita, *"što znači za nas Hrvate naša, hrvatska narodna država"*, pa odgovara: *"U njoj nose svu vlast, pa i najvišu, vrhovničku vlast, naši, domaći, narodni, hrvatski sinovi, koji su kost od naše kosti i krv od naše krvi, koji dišu istim duhom, kojim i narod, i prema tome osjećaju kao i narod i za narod. Prirodni zakon isključuje mogućnost, da bi iskreni narodni rodoljubi kao nosioci vrhovničke vlasti mogli vlast svjesno i hotimično vršiti na štetu svoga naroda, jer bi to značilo raditi protiv samih sebe, ubijati narodni organizam te dosljedno ubiti i sama sebe. Na drugoj pak strani taj isti prirodni zakon vrlo rijedko dopušta toliku širokogrudnost tuđinca nosioca vrhovničke vlasti, da bi nesebično radio za tuđi narod, a pustio s vida svoje osobne probitke i probitke one narodne skupine, čiji je on organski dio"*. Zatim se navode neka zakonska rješenja, koja su donesena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj za zaštitu hrvatskih nacionalnih probitaka[614]. Na temelju toga članka proizlazi, da je "Katolički list" stajao na stajalištu, da je nacionalna nezavisna država, pa prema tomu i Nezavisna Država Hrvatska, zahtjev društvene zakonitosti i pravednosti i svako drugo rješenje, dakle i Jugoslaviju, treba odbaciti kao neprirodno i nepravedno. Zbog toga je on i podupirao Ustaški pokret, koji je bio jedina organizirana snaga, koja se je borila za hrvatsku državnu nezavisnost, štiteći uz to dosljedno duhovne, dakle i vjerske, vrijednosti hrvatskoga naroda.

Brojevi "Katoličkoga lista", koji su izlazili u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, pokazuju, da su odnosi između Katoličke crkve u Hrvatskoj,

[613] "Katolički list" br. 14 od 6.4.1944., str. 157.–159.
[614] "Katolički list" br. 28 od 13.7.1944., str. 335.–336..

dakle i nadbiskupa Stepinca, i hrvatskih državnih vlasti bili dobri. To potvrđuju ne samo navedeni članci, nego i puno toga drugoga. Pavelićeve su slike sva četiri puta bile objavljene na naslovnoj stranici, čime mu je iskazana iznimna čast. U tomu glasilu zagrebačke nadbiskupije, kojoj je na čelu bio Stepinac, objavljena su Ustaška načela i opširni prikazi Pavelićevih "Strahota zabluda", "Sive knjige" itd. Postojanje dobrih odnosa proizlazi i iz nepodpisanoga članka, dakle članka uredništva, *"Narod, Crkva i Država"*, koji je objavljen 12. travnja 1945. prigodom četvrte obljetnice Nezavisne Države Hrvatske, odnosno dvadesetak dana prije njezina sloma, pa predstavlja zaokružen pogled na taj problem. Osvrćući se na povijesna zbivanja, u tomu se članku, sigurno ne slučajno, kaže, da je u Hrvatskoj *"oduvijek postojala sloga između crkvene i državne vlasti, a na korist hrvatskoga naroda"*, pa je zato *"Sv. Stolica priznavala, podupirala i branila vrhovništvo hrvatske države u svima zgodama i na različite načine"*. Ponovno je istaknuto, da je Kraljevina Jugoslavija podržavala *"hegemoniju Srba, a prema hrvatskom narodu i njegovoj Katoličkoj crkvi vladala se kao najgora maćuha prema djetetu siročetu"*. Zbog toga se je hrvatski narod *"čvršće priljubio svojoj Crkvi i željno čekao čas svoga oslobođenja u vlastitoj državi"*. Dana *"10.IV.1941. – prije četiri godine – hrvatski je narod ostvario svoju državu"*, zahvaljujući *"žrtvama tisuća najboljih Hrvata, a najviše brigom Poglavnika i ustaškog pokreta"*. Od toga časa *"hrvatski narod – hrvatska država – Katolička crkva na veliki i slavni dan 10.IV.1941. stupiše u čvrstu i srdačnu međusobnu vezu, hvaleći svevišnjega Boga i moleći Njegov blagoslov"*, pa je hrvatska državna vlast *"izdala odmah prikladne zakonske odredbe i provedbene naredbe za suzbijanje različitih poroka i zlodjela i tako olakšala Crkvi rad oko duhovne obnove naroda"*. Na temelju tih poduzetih mjera hrvatskih državnih vlasti *"brzo se osjetilo, da struji u Hrvatskoj novi duh sveopćega narodnog preporoda: u politici i gospodarstvu, u upravi i vojsci, u književnosti i umjetnosti"*. I *"nepravde, godinama nanašane činovnicima, pa i svećenicima, sada su se ispravljale"*. Nažalost, taj rad je spriječen djelovanjem *"vanjskih i nutarnjih neprijatelja, koji su se kao gladni vuci i podmukle hijene bacili na hrvatsku zemlju, da je pale i robe, da kolju i ubijaju"*. U članku *"Narod, Crkva i Država"* "Katolički list" se oštro obara na komunizam, a na kraju moli *"Svevišnjega Boga, da pomogne hrvatski narod u današnjim sudbonosnim časovima; da sačuva njegovu državu, koja je najbolji jamac njegove slobode; da mu oprosti grijehe i zaslužene kazne te skrati dane nevolja i kušnja"*[615]. Završetak članka pokazuje, da je pisan u apokaliptično vrijeme za hrvatski narod.

[615] "Katolički list" br. 14–15 od 12.4.1945., str. 106.–107.

b) "Nedjelja". Za razliku od "Katoličkoga lista", u "Nedjelji" od travnja 1941. pa do svibnja 1945. je vrlo malo, ako ih uopće ima, ozbiljnijih rasprava o pitanjima crkvenoga ili općenito društvenoga života. Ona je ponajprije informativni tjednik, koji obiluje kraćim člancima o radu i pogledima križarske organizacije, ali ima i znatan broj vijesti, koje su sadržajno povezane s Nezavisnom Državom Hrvatskom i borbom protiv komunizma. U nekim brojevima nalazi ih se i po desetak. Zbog toga se sa sigurnošću može tvrditi, da su Veliko križarsko bratstvo i Veliko križarsko sestrinstvo bez ikakva pridržaja stajali uz Nezavisnu Državu Hrvatsku, Pavelića i Ustaški pokret i djelatno ih pomagali unatoč izjavi, koja je objavljena 3. kolovoza 1941., *"da je križarska organizacija dio Katoličke akcije i nije nikakvo političko društvo, te da nema za cilj politički odgoj svoga članstva"*[616]. Val oduševljenja, koji je zahvatio i držao gotovo cijeli hrvatski narod, nije mogao ni njih mimoići. To potvrđuju brojni novinski članci iz "Nedjelje", od kojih će se samo neki od njih navesti, ali i druge činjenice.

U članku *"Obnovljena je Nezavisna Država Hrvatska"*, koji je objavljen na naslovnoj stranici 27. travnja 1941., nalazi se Pavelićeva slika i slika ustaške postrojbe, ispod koje piše, da su se *"u pratnji Poglavnika dra Ante Pavelića povratili"* u domovinu *"naši dični ustaše, koji čuvaju stražu na Markovom trgu"*. Sami pak članak počinje riječima, da je Uskrs 1941. godine bio *"za hrvatski narod najsretniji Uskrs, jer nam je donio i Uskrsnuće Nezavisne Države Hrvatske, koja je na Veliki Četvrtak proglašena u glavnom gradu Zagrebu"*, a završava poklicima hrvatskomu narodu, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Poglavniku dr. Anti Paveliću[617]. Oduševljenjem odiše i članak Marice Stanković, predsjednice Velikoga križarskog sestrinstva, tiskan u "Nedjelji" 4. svibnja 1941. pod naslovom *"Ženska omladina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*, u kojemu je napisano: *"Imamo je, veliku, Nezavisnu Državu Hrvatsku. Ljubljenu, najljubljeniju zemlju na svijetu. (...) Hrvatska je slobodna, Hrvatska je nezavisna, Hrvatska ima svoga suverena – Poglavnika dra Antu Pavelića"*. Jednakom su radošću prožeti i neki drugi prilozi iz istog broja "Nedjelje", kao što su, na primjer, *"Okružnica svim hrvatskim križarima"*, poziv *"Svim križarskim bratstvima"* i članak *"Križari u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*, u kojemu stoji da je ostvarena *"težnja mnogih pokoljenja"* i da je obnovljena *"slobodna i nezavisna Država Hrvatska – na cjelokupnom povijesnom i narodnom području hrvatskog naroda"*[618]. Zajedno s oduševljenjem zbog uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u mnogim člancima se ističe zahvalnost Paveliću i ustašama, koji su svojom požrtvovnom borbom doveli do toga

[616] "Nedjelja" br. 30 od 3.8.1941., str. 1.
[617] "Nedjelja" br. 16 od 27.4.1941., str. 1.
[618] "Nedjelja" br. 17 od 4.5.1941., str. 1.–3.

događaja. Ustvari, Pavelić i Nezavisna Država Hrvatska su dva neodvojiva pojma, pa slaveći Pavelića, iskazuje se odanost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i radost zbog njezina nastanka, i obratno. U već spomenutomu članku *"Obnovljena je Nezavisna Država Hrvatska"* navedeno je, da su od onoga časa, kada je *"nakon uvođenja diktature u bivšoj i nepovratnoj Jugoslaviji današnji Poglavnik dr. Ante Pavelić otišao u inozemstvo"*, pogledi *"Hrvata bili upereni stalno u tog junačkog borca u tuđini"*. Prema vlastitomu pisanju, križarska je mladež od samoga početka sa simpatijama gledala na tu njegovu borbu. U istomu je, naime, broju "Nedjelje" objavljena vijest, da su križari poslali pozdrav Paveliću, u kojemu izjavljuju, da im je neopisivo *"veselje i sreća, što ispred Velikog križarskog bratstva i cijele križarske organizacije"* mogu *"pozdraviti našeg Poglavnika, osloboditelja hrvatskog naroda i osnivača i poglavara Nezavisne Države Hrvatske"*, sjećajući se pri tomu i svojih žrtava i sastanaka i taborovanja, *"kada su mladići u koru drveća urezivali 'ŽAP' i kada se na večer pri logorskoj vatri orila pjesma 'Vrati se, Ante, Hrvatska te zove!'"*[619]. Križari su i u drugim zgodama isticali svoje zasluge za razvitak Ustaškoga pokreta. Za to im se je pružila prilika i 19. lipnja 1941., kada je Pavelić primio predstavnike Velikoga križarskog bratstva i Velikoga križarskog sestrinstva, koje je predvodio njihov generalni duhovnik dr. Milan Beluhan. Tada ga je u ime svih nazočnih osoba pozdravio Stjepan Ramljak, podpredsjednik Velikoga križarskog bratstva, govorom, u kojemu je, između ostaloga, naglasio, da su križari i križarice obilazili *"sela i gradove svih hrvatskih krajeva i u dušama omladine"* dizali vjeru i jačali nadu, dok je on, Poglavnik, *"iz tuđine teškim radom, žrtvama, ustrajnom borbom"* tresao *"temeljima krvave Jugoslavije"*, da bi mu pri kraju izrazio bezuvjetnu odanost križara riječima: *"Htjeli bismo, da nas nitko ne nadkrili u ljubavi i odanosti prema Vama, Poglavniče, i prema Hrvatskoj. Htjeli bismo, da Bog usliša naše molitve i žrtve, koje dnevno donosimo pred lice Njegovo, za Vas, za svako djelo Vaše, jer znamo, da ne mislite, ne radite, ne živite za ništa drugo na svijetu, nego samo za svoju Hrvatsku"*. Pavelić je na to odgovorio, da on zna, da su križari *"bili među onima koji nijesu dvojili, među onima koji nijesu sumnjali, među onima koji su radili"*. To je poznato *"i čitavom hrvatskom narodu"*. Sada nas čeka sve *"u hrvatskom narodu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj jedan još – ako se tako može reći – veći, jedan ozbiljniji rad, koji treba mnogo požrtvovnosti i ustrajnosti"*, jer *"ono, što nam je Balkan porušio za ovih dvadeset godina u moralnom pogledu, a da ne govorimo o materijalnom, to je više nego što smo pretrpjeli kroz stoljeća"*. Stoga križarima, koji su *"ne samo formalno, nego i stvarno pokret čisto hrvat-*

[619] "Nedjelja" br. 16 od 27.4.1941., str. 1.-2.

ski", i u budućnosti zapada *"jedan veliki udio u radu oko ozdravljenja hrvatskog života i hrvatskog društva"*. Nakon ovih govora križarica Ivka Špes predala je Paveliću spomenicu, *"u kojoj je u najkraćim crtama prikazan dosadašnji rad križ. organizacije i program za budući rad"*[620]. Tako je učvršćivana suradnja između Poglavnika, kao državnoga poglavara, i križarske organizacije. Obilježavanje prve pola godine postojanja Nezavisne Države Hrvatske i Pavelićeve vladavine "Nedjelja" je popratila člankom *"Pola godine Nezavisne Države Hrvatske 10.IV.–10.X.1941."*, objavljenim na naslovnoj stranici, s Pavelićevom slikom u vojničkoj odori. Kao što je i razumljivo, članak je pisan u slavljeničkomu tonu, poetično, počinjući riječima *"O sretni dani ostvarenja naših snova, suza, krvi i ideala"*, nastavljajući tvrdnjom, da je osam stotina godina trebalo *"čekati, neumorno raditi, žrtvovati i bezgranično patiti, dok je došla zora velika i sjajna, zora oslobođenja i novog života, zahvaljujući našem genijalnom Poglavniku i njegovim ustašama, suborcima i pionirima žrtava i rada"*. Ali, uspostava države je tek prvi stadij u izgradnji bolje i ljepše Hrvatske. Staro i bolesno mora se srušiti, a novo zidati i nadograđivati. U tomu su sve oči uprte u Pavelića i nastoji se slijediti njegov primjer. Prema piscu toga nepodpisanoga članka, dakle prema samomu uredništvu, *"Poglavnik traži obnovu svugdje, solidarnost sviju staleža, k jednom cilju i najvišem zadatku, k sreći i podpunoj slobodi domovine"*. Postignuta sloboda u vlastitoj nacionalnoj državi mora se braniti, jer *"ono što se stvorilo krvlju i žuljevima, ne ćemo dopustiti da se sruši lakomislenošću, zloupotrebama moralnih slabića i nitkova"*. Svatko mora ispuniti svoju dužnost. *"Poglavnik je radio, žrtvovao i patio, on to čini danas, ali zato se nikoga ne lišava jedine dužnosti i najvećeg prava, da se žrtvujemo i radimo za Domovinu, obnovi pojedinca i cijeloga naroda"*, poruka je članka[621]. Za obilježavanje prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske hrvatska je državna vlada pripremila spomen – knjigu, u kojoj su sadržani podatci o postignutim rezultatima u prvoj godini života i rada hrvatske države. O pripremanju te knjige "Nedjelja" je izvijestila već podkraj veljače 1942. člankom *"Godinu dana N.D.H."*, u kojemu tvrdi, *"da je u Poglavnikovoj Hrvatskoj hrvatski narod po prvi puta dahnuo slobodnim životom i u podpunoj slobodi stvaranja u jednoj godini stvorio neprolazno dobro u korist svoju i novoga svijeta, koji je na pomolu i koji se rađa"*[622]. Kao tjednik za katolički rad, socijalni život i prosvjetu, "Nedjelja" i u članku *"Dužnost Hrvata današnjice"* ističe sredinom ožujka 1942., da je Gospodin *"blagoslovio napore hrvatskog naroda i darovao mu, - baš u vjersko–jubilarnoj godini, baš u os-*

[620] "Nedjelja" br. 25 od 29.6.1941., str. 1.-3.
[621] "Nedjelja" br. 40 od 12.10.1941., str. 1.
[622] "Nedjelja" br. 8 od 22.2.1942., str. 7.

vitku Uskrsnuća Sina Božjega, - Nezavisnu Državu Hrvatsku", pa sada *"imamo našu upravu, našu vladu, našeg Poglavnika, našu vojsku; na novcima, na zastavi, na uredima je naš grb"*. Dakle, sad imamo to, *"što već osam stotina godina nijesmo imali"*. Tu državu Bog nam je dao, *"ne za to da u njoj bude nered, nerad i grijeh, nego za to da u njoj vlada Njegov moralni zakon, da se poštuju njegove zapovijedi"*. Stoga *"mi moramo svoju dužnost prema našoj mladoj Državi ispuniti, radeći na njezinoj solidnoj izgradnji, unašajući u sva naša djela prije svega moralne vrednote"*[623]. Prvoj obljetnici uspostave Nezavisne Države Hrvatske "Nedjelja" je u travnju 1942. posvetila dva članka: *"Godišnjica Nezavisne Države Hrvatske"* i *"Zlatna sloboda"*. Oba su tiskana na naslovnoj stranici uz Pavelićevu sliku. U članku *"Godišnjica Nezavisne Države Hrvatske"* piše, da se je u jubilarnoj 1941. godini ostvarilo *"ono što su stoljeća očekivala, ono što su najbolji, najplemenitiji i najveći sinovi Hrvatske željeli"*. Tada je Gospod ostvarenje hrvatske državne nezavisnosti *"izveo preko čovjeka, kojega je obdario svim potrebnim svojstvima za tako veliko djelo"*. Taj je pak *"čovjek naš dični Poglavnik dr. Ante Pavelić"*. Poglavnika je *"Bog izabrao, da silnom vjerom, koja sve zapreke svladava, da željeznom energijom i ustrajnošću radi u domovini i izvan domovine na oslobođenju, da Hrvat bude svoj na svome"* i on je *"u tom sa svojim ustašama i uspio"*. U ovoj prvoj godini slobode *"unatoč silnim i upravo neprebrodivim teškoćama Poglavnik vodi i upravlja brodom naše države"*. On *"udara temelje duhovne, političke i ekonomske obnove"*, pa je zacrtao *"jasne smjernice državnog i narodnog naprednog života"*, a *"rad i red postaju geslom naše nove mlade države"*. Stoga križari poručuju, da su bili i da će ostati *"beskompromisni Hrvati"* i da će raditi *"i moliti za svoju hrvatsku domovinu, za svoj hrvatski narod i njegova Oslobodioca i upravljača"* i to će biti njihova *"spremnost za dom"*. Slične su misli sadržane i u članku *"Zlatna sloboda"*. U njemu se kaže, da se konačno dogodilo ono *"za čim smo vjekovima uzdisali, za što smo se Bogu molili, oko čega smo neprestano za obilatih 800 godina nastojali"*, pa *"smo mi živući Hrvati – hvala Kristu Bogu i našem Poglavniku – kao dar s neba dobili"* upravo to i to baš *"u svetoj jubilarnoj svojoj godini"*. Dobili smo *"žuđenu narodnu slobodu"*, a to je *"očito blagodat Providnosti, pred čim stojimo zapanjeni i ushićeni"*. Sada, kada smo državu stvorili, treba je pravedno urediti, a to hoće i naš Poglavnik. On *"sa svojim pomagačima hoće da u slobodi našu mladu državu velikom skrbi moderno uredi, čupajući korov iz naših njiva, a sijući sjeme dobrih ustanova, dostojnih slobodnih naroda"*[624]. Posebno poštovanje Paveliću je iskazano za njegov imendan 1942. godine. U "Ned-

[623] "Nedjelja" br. 10 od 15.3.1942., str. 6.
[624] "Nedjelja" br. 14 od 12.4.1942., str. 1.-2.

jelji" je 14. lipnja te godine na naslovnoj stranici opet objavljena njegova slika, ispod koje je kratki članak, ispisan velikim slovima, s naslovom *"Poglavnikov imendan"*, u kojemu, između ostaloga, stoji, da je njegovo ime bilo *"onaj čarobni zvuk u ušima mladeži, koja je čekala novo, veliko, i koja je vjerovala i znala, da će on to donijeti"*. I zaista, on se je vratio, *"donio je novo, donio je nešto veliko, donio je nešto najveće u prirodnom poredku, donio je slobodu"* i ostvario je vjekovnu težnju hrvatskoga naroda za državnom nezavisnošću. Ukazuje se na njegovu skromnost i radinost, pa i sada, *"kad je najveći dio težnja hrvatskih ostvario, on radi dalje, radi neumorno, radi najviše"*, te nam svima pokazuje, da je pravo rodoljublje *"u radu i redu, u žrtvi za narod i domovinu"*. Stoga se upućuje molitva Gospodinu, da *"spasi slugu svojega našega Poglavnika Antu"* i da mu pomogne, *"da dovrši djelo, koje je započeo"*. Uz molitvu pisac članka, a to je i u ovomu slučaju uredništvo tjednika, obećava, da će obnoviti *"svoju vjernost i svoju neprekidnu spremnost na ustrajni rad, na podnašanje žrtava, jer samo smo tako spremni za dom!"*[625]. Ni druga obljetnica Nezavisne Države Hrvatske nije ostala nezapažena i neobilježena u "Nedjelji". U članku *"Uz drugu godišnjicu Nezavisne Države Hrvatske"* od 11. travnja 1943., u sredini kojega je Pavelićeva slika, svečano uokvirena starohrvatskim pleterom, a u pozadini zemljopisna karta hrvatske države, tvrdi se, da je kroz ove *"dvije godine naš narod pokazao, da ga ni najveće poteškoće i nedaće ne mogu smesti"*. To je očito odgovor na pojačanu protuhrvatsku neprijateljsku djelatnost, jer se dalje nastavlja, da su neprijatelji *"Hrvatske tražili i traže našu propast, ali u hrvatskom narodu ima još jakih i zdravih snaga, koje se ne daju slomiti"*. Dakle, na slom države se i ne pomišlja, pa članak završava optimističnim riječima, da smo u svom *"radu - kroz minule dvije godine – mnogo postigli, a u budućnosti želimo još više napraviti za Boga i hrvatski narod"*, jer nam je tu *"zadaću namijenio i Poglavnik, obnovitelj Nezavisne Države Hrvatske"*[626]. Istim duhom je prožet i članak Stanka Dominića, tiskan u srpnju te iste godine pod naslovom *"Tragika prošlosti – pouka budućnosti"*. Iz njega se vidi, da politički položaj hrvatskoga naroda i njegove države postaje sve teži, pa on poziva na zbijanje svih zdravih narodnih snaga i na spremnost na žrtvu, kako bi narodu bila osigurana bolja budućnost. *"Prožeti tom sviješću"*, kaže Dominić, *"najbolje ćemo izvršiti sve ono, što od nas očekuje narod, Poglavnik i Nezavisna Država Hrvatska"*[627]. Treću obljetnicu Nezavisne Države Hrvatske "Nedjelja" je popratila prigodnim člankom *"Hrvatska država"*, izašlim u njezinu Uskrsnomu broju 1944., opet na naslovnoj stranici. Osjeća se, da u sv-

[625] "Nedjelja" br. 23 od 14.6.1942., str. 1.
[626] "Nedjelja" br. 8 od 11.4.1943., str. 1.
[627] "Nedjelja" br. 17 od 24.7.1943., str. 3.

ijetu jačaju političke snage, koje su neprijateljski raspoložene prema hrvatskomu narodu i njegovoj državnoj nezavisnosti, pa se u članku navode pravni argumenti u obranu tih vrijednosti i ističe, da je *"nakon stoljetne borbe i napora najizabranijeg dijela naroda za osnovna narodna i ljudska prava"* hrvatski narod došao *"u mogućnost da na svom narodnom i povijesnom području obnovi svoju Nezavisnu Državu"*, u kojoj će on biti *"gospodar svih duhovnih i materijalnih dobara"*. Obnovom hrvatske države *"ostvaren je plan želja svakog ispravnog i poštenog Hrvata"*. Stoga je *"neprocjenjiva zasluga oslobodilačke borbe hrvatskog naroda pod vodstvom Poglavnika, da je hrvatskom narodu vraćena njegova državnost, da je hrvatski narod dobio svoje mjesto među narodima i državama cijelog svijeta"*. Zato se "Nedjelja" sjeća *"svih onih boraca koji su svoje živote dali i danas daju za slobodu i nezavisnost hrvatskog naroda"*, želeći da te *"žrtve, a među njima i mnogo idealnih križarskih žrtava, budu zalog sretnije i bolje budućnosti hrvatskog naroda i njegove države"*[628]. Što je vrijeme više odmicalo i hrvatska država dolazila u veću pogibelj, to su oči mnogih Hrvata sve više bile okrenute k Paveliću. On nije bio samo državni poglavar, nego nešto više od toga. Bio je simbol hrvatske državne nezavisnosti. I svi su znali, da hrvatska država s njime ostaje i pada, jer su svi oni, koji su bili protiv njega, ujedno bili i protiv hrvatske države. Svakomu razboritom Hrvatu bilo je jasno, da hrvatski narod nema budućnosti bez hrvatske države. Svrstavanje uz Pavelića bilo je svrstavanje uz hrvatsku državnu nezavisnost. Tu se je radilo o opstanku, sreći i napredku kako sadašnjih, tako i budućih hrvatskih naraštaja. Zato je u "Nedjelji" od 16. srpnja 1944. napisan na naslovnoj stranici upravo onakav prigodni članak pod naslovom *"Rođendan našeg Poglavnika"*, ispod kojega je njegova slika, a ispod slike tekst, u kojemu su i ove misli, pune ljubavi i odanosti prema njemu: *"I u današnje teško vrijeme, kad strahote rata pritišću svim grozotama naše duše, našu ljubljanu domaju, mi ne možemo i ne ćemo, Poglavniče, proći ravnodušni mimo tvoga rođendana. (...) Naša vjera u tebe, Poglavniče, danas je najveća, naša ljubav prema tebi najvruća, naša nada u tebe najživlja i naša hvala najtoplija. (...) U vatri kušnje i ratnih zala, sve se može ofuriti, sve može nestati i izblijediti, ali vjera u tebe, nosioca naše najveće stvarnosti, hrvatske državne ideje, ne smije i ne će nikad nestati. Bilo je očajnijih časova u povijesti Hrvatske, bilo je tužnijih dana i crnijih slutnja u posljednjih godina robovanja pod beogradskom klikom, pa ipak Hrvati nisu klonuli, nisu se slomili, nisu pali. Došao si ti, najveći sin svoje Hrvatske, davni san povijesti naše, došao si ti svijetla nada na obzorju hrvatskog narodnog života, i ostvario*

[628] "Nedjelja" br. 11.-12., Uskrs 1944., str. 1.

najveći ideal, da budemo svoji gospodari, da budemo svoji domaćini u svojoj kući. Mi znamo da s tim idealom hrvatske države, Hrvati stoje i padaju. Poglavniče, nikad bolje i nikad jasnije nije stajala pred našim očima nužnost i svetost ovog ideala, našeg jedinog narodnog spasa, nego li danas, kada naša Golgota još nije prestala, kada naša krv još je vruća i naše rane još bolno krvare. Danas najočevidnije gledamo ono što je tebi već davno bilo jasno, gdje Hrvati imaju tražiti svoju sreću i svoj spas. Ti si zato najveći što si taj ideal u nama probudio, zato što si taj najveći amanet ostvario, i što ga danas svojim mudrim i dalekovidnim vodstvom držiš i čuvaš kao zjenicu oka svoga. Zato ti ovom prigodom dajemo spremno i iskreno svoje povjerenje, svoju dobru volju, da usčuvamo jedinstveni i pred daljnjim kušnjama i pred novim, obilnijim suzama, vrednote, za koje nikakva žrtva nije preskupa. (...) Govorimo otvoreno, da smo danas s tobom u radu za tvoju, našu i jedinu Hrvatsku"[629]. I zaista je "Nedjelja" do kraja ostala uz Pavelića i Nezavisnu Državu Hrvatsku. To su pokazali zadnji tjedni prije podpunoga sloma hrvatske države. Saznavši za zaključke konferencije u Jalti, kojima su velike sile (Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika), ustvari, potvrdile svoje već ranije donesene odluke o obnovi Jugoslavije, a time i uništenju hrvatske državne nezavisnosti, u mjesecu ožujku i travnju 1945. širom tadašnje Hrvatske zaredali su prosvjedni skupovi, o čemu je već bilo govora. To je ujedno bilo vrijeme, u koje je padala četvrta obljetnica Nezavisne Države Hrvatske, pa je obilježavanje te obljetnice bila pogodna prilika, da se zauzme stajalište o budućnosti hrvatske države i digne glas u njezinu obranu. "Nedjelja" je to zaista i učinila 15. travnja 1945. člankom na naslovnoj stranici *"Hoćemo Hrvatsku!"*. Samim tim karakterističnim naslovom i svečanom Pavelićevom slikom ispod njega označen je i njegov bitni sadržaj. Članak počinje tvrdnjom, da su prošle *"četiri godine, odkako je Poglavnikovim radom i ustaškom borbom obnovljena i opet uspostavljena hrvatska samostalnost i državnost"*. Unatoč svim poteškoćama, s kojima se je susretala u radu, uspjela se je održati pune četiri godine i provesti *"brzo i uspješno nutarnju upravu – čvršću i bolju od mnogih predratnih država"*, čime je hrvatski narod pokazao sposobnost za civiliziran život u vlastitoj državi. On na to ima *"i prirodno i povijesno pravo"*, koje mu *"nitko pošten i pravedan ne može poreći"*. Pri tomu hrvatski narod ne traži ništa tuđe. *"Nezavisna Država Hrvatska – to je naše pravo i volja cijeloga hrvatskog naroda"*, kaže se u članku, u kojemu se ponovno naglašava, da *"u ime milijuna hrvatskih srdaca izražavamo pred čitavim svijetom hrvatsku želju i volju: hoćemo Hrvatsku, koju ćemo mi Hrvati*

[629] "Nedjelja" br. 25 od 16.7.1944., str. 1.

izgrađivati i uređivati, da nam bude svima što bolja i što draža zajednička Majka i Domovina"[630].

No, nisu križari samo u člancima objavljenim u "Nedjelji" iskazivali svoju odanost Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nego su to činili i na razne druge načine. Sa svojih godišnjih skupština i taborovanja slali su Poglavniku *"izraze vjernosti i odanosti obećajući da će u radu za vjersko-moralni uzgoj naše hrvatske mladeži biti uvijek za dom spremni"*, odnosno, pozdravljali su ga i izricali mu *"u ime svoje i cijele križarske organizacije neslomivu volju križarske mladeži da nastavi radom na odgajanju zdravih pojedinaca i na taj način najviše doprinese čvrstoj izgradnji svoje Države"*[631]. Mnogi su se križari odazvali Pavelićevu pozivu i stupili su u ustašku vojnicu ili u Hrvatsku legiju na Istočnomu bojištu. "Nedjelja" je donosila interviewe s takvim dobrovoljcima, slike njihovih vojnih postrojbi, njihove borbene pjesme, pozdrave koje im šalje Veliko križarsko bratstvo, a ponekada je objavljivala i smrt istaknutih pojedinaca. Ispod pozdrava Velikoga križarskog bratstva s glavne godišnje skupštine održane 29. studenoga 1942. svoj braći križarima, *"koji se sada nalaza na vojnoj dužnosti, na bilo kojem od evropskih bojišta"*, nalazi se slika vojne postrojbe Crne legije, a ispod nje piše, da je *"lijepi broj križara iz Bosne pohrlio"* u *"redove Crne legije"*. U istomu broju "Nedjelje", na naslovnoj stranici, brod je s mornarima, na kojemu je zastava Hrvatske ratne mornarice, a ispod njega je napisano, da *"mnogi križari iz Dalmacije pronose na Crnom moru slavu ratnog stijega svoje domovine"*. Dakle, na slici je postrojba Hrvatske ratne mornarice na Istočnomu bojištu[632]. Posebno je potresno zadnje, oproštajno pismo hrvatskoga pjesnika Pere Kojakovića, legionara i križara iz Čibače, kraj Župe Dubrovačke, što ga je poslao svojoj supruzi. U njemu taj hrvatski križar – legionar piše: *"Ljubljena! Sve ima svoj svršetak. (...) Zadnja moja misao jesi Ti i Domovina. Zadnja želja sretna Domovina i Ti smirena. Tijelo moje ostavljam u dalekoj zemlji, pored brojne braće. Dušu svoju predajem Bogu, s molbom, da mi oprosti grješniku. Srce Poglavniku i Hrvatskoj"*[633]. Pero Kojaković je poginuo na Istočnomu bojištu, ali ovih nekoliko njegovih riječi jasnije od ičega drugoga govori o odnosu križara prema Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zbog takvih je njihovih političkih stajališta znatan broj križara zauzimao istaknuta mjesta u hrvatskomu državnom aparatu, a neki su, kao prof. Ivo Oršanić, bili u samomu vrhu hrvatske državne vlasti. I "Nedjelja" je pisala o odlasku pojedinih križara na istaknute političke položaje. Tako ona javlja, da je

[630] "Nedjelja" br. 10 od 15.4.1945., str. 1.-2.
[631] "Nedjelja" br. 49 od 14.12.1941., str. 1., i "Nedjelja" br. 20 od 5.9.1943., str. 1.
[632] "Nedjelja" br. 36.-37. od 29.11.1942., str. 1., 2. i 3.
[633] "Nedjelja" br. 38.-39. od 13.12.1942., str. 1.

"predsjednik Velikoga križarskog bratstva dr. Felix Niedzielsky imenovan" podžupanom Velike župe Usora i Soli, da je seljak – križar Luka Lešić imenovan doglavnikom Ustaškoga pokreta, pa donosi njegovu sliku, kako na prsima *"nosi uz ustašku i križarsku značku"* i da je Mira Dugački, poznata križarska radnica i članica vodstva Velikoga križarskog sestrinstva, imenovana zamjenicom Upravnoga zapovjednika Ustaške mladeži *"u svim poslovima, koji se tiču organizacije ženske mladeži"*[634].

Stepinac i Budak u društvu visokih hrvatskih i njemačkih dužnosnika

Za razliku od "Katoličkoga lista", "Nedjelja" je malo pisala o gospodarskoj i socijalnoj politici hrvatskih državnih vlasti. Pogrešno bi bilo misliti, da je ona tu djelatnost držala nebitnom. I za nju je bio smisao hrvatske države u ostvarivanju duhovnoga i materijalnog napredka hrvatskoga naroda. Zato je člankom *"U znaku rješavanja socijalnog pitanja"*, koji je objavila početkom lipnja 1941., pozdravila Pavelićevu socijalnu politiku. Kaže, da je *"naredba Poglavnika dra Ante Pavelića o gradnji obiteljskih radničkih kuća s malim vrtovima naišla na veliko zadovoljstvo hrvatskog naroda, a napose hrvatskog radništva"*. Njegovim određivanjem svote od sto milijuna dinara (dinari još nisu bili zamijenjeni kunama - op. I.G.) za tu svrhu *"učinjena je velika razlika između socijalne politike bivših jugoslavenskih režima"* i *"nove hrvatske narodne ustaške vlade"*[635].

U "Nedjelji" su objavljivani razni prilozi, kao, na primjer, Ustaška načela, ustaška himna *"Puška puca"*, neki Pavelićevi i Budakovi govori ili njihovi dijelovi, neke zakonske odredbe, Pavelićeva poslanica Hrvatskomu državnom saboru od 23. veljače 1942., deklaracija Hrvatske državne vlade od 8. ožujka 1945. i sl. Svi ti prilozi, kao i Pavelićeva slike na naslovnim stranicama, sami za sebe, bez ičega drugoga, govore o političkim stajalištima toga tjednika.

[634] "Nedjelja" br. 25 od 29.6.1941., str. 3., br. 29. od 27.7.1941., str. 3., i br. 30 od 3.8.1941., str. 6.
[635] "Nedjelja" br. 21 od 1.6.1941., str. 2.

c) Zaključak. I "Katolički list" i "Nedjelja" su s oduševljenjem pozdravili uspostavu Nezavisne Države Hrvatske i kroz cijelo vrijeme njezina postojanja podupirali su njezin opstanak, videći u tomu bezuvjetno pozitivnu činjenicu u životu hrvatskoga naroda. Neprekidno su hvalili i slavili dr. Antu Pavelića i Ustaški pokret, koji su izveli čin oslobođenja hrvatskoga naroda, kakvomu nema jednaka u hrvatskoj povijesti. Tako se može pisati samo o onomu, prema kojemu postoje simpatije ili s kojim se barem održavaju normalni ljudski i politički odnosi. O političkomu protivniku, a pogotovu o neprijatelju, tako se ne može pisati. Oba su ta tjednika stajala pod Stepinčevom vlašću. Nekoliko članaka moglo je promaknuti njegovu nadzoru, ali toliki broj nije mogao nikako. Da je to pisanje bilo protivno njegovim pogledima na Pavelića i Nezavisnu Državu Hrvatsku, imao je i vremena i načina spriječiti ga. Budući da to nije učinio, znači da se je ono slagalo s njegovim pogledima. O protivniku, a osobito o neprijatelju, koji mu radi o glavi, želi ga lišiti slobode, onemogućiti u djelovanju itd., ni Stepinac nije mogao misliti onako pohvalno, kako su "Katolički list" i "Nedjelja" pisali o Paveliću. Stoga je to pisanje još jedan u nizu dokaza, da su odnosi između Stepinca i Pavelića u najmanju ruku bili korektni.

3. Stepinac osuđuje svačije zločine i brani sve ugrožene osobe

3.1. Uvodne napomene

Bez obzira koliko je Stepinac volio hrvatski narod i u Drugomu svjetskom ratu se zalagao za njegovu državnu nezavisnost, on nije apsolutizirao ni narod ni državu. Želeći da hrvatska država bude sazdana na evanđeoskim načelima, ustajao je protiv svakoga nasilja i nepravde, osuđivao je svačije zločine, za koje je znao, i štitio je sve ugrožene osobe, nezavisno o njihovoj vjerskoj, narodnosnoj i rasnoj pripadnosti. Nije se slagao da itko nepravedno trpi. Nažalost, to njegovo čovjekoljublje u javnosti se jednostrano i nepodpuno prikazuje. Neke se stvari preuveličavaju, a neke posve prešućuju. Tako se stvara podpuno lažna slika o njegovu odnosu prema zbivanjima na hrvatskomu državnom području. Stoga je potrebno na temelju vjerodostojnih povijesnih izvora provjeriti sve te Stepinčeve poglede i historiografiju sa stranputice vratiti u znanstvene okvire. Ove slabosti hrvatske povijesne znanosti naročito dolaze do izražaja, kada se radi o srpskomu narodu. Redovito se govori i piše o Stepinčevoj osudi zločina počinjenih nad Srbima, a posve se prešućuje osuda srpskih zločina nad hrvatskim narodom i njegovo stajalište o uzrocima tih tragičnih zbivanja. Da bi se razumjelo

i ispravno ocijenilo njegovo mišljenje o tim ljudskim stradanjima, nužno je utvrditi njihovu genezu, tko je prvi počeo činiti ta zlodjela, kao i njihov opseg. Potrebno je obraditi barem razdoblje od Prvoga svjetskog rata pa do nekoliko prvih mjeseci, a pogotovu nekoliko prvih tjedana, stvarne uspostave vlasti Nezavisne Države Hrvatske.

Povijest srpskih zločina nad hrvatskim narodom traje nekoliko stoljeća. Ti zločini su bili intenzivni za vrijeme turskih osvajanja, kada su se predci današnjih Srba, kao neredovite turske čete – martolozi, pojavili na hrvatskomu području. Sa zločinima je nastavljeno i kasnije. Naročito teška i svakovrsna zlodjela počinjena su nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom u razdoblju od jeseni 1914. pa do travanjskoga rata 1941. i u samomu tom ratu, ali i kasnije. To je bio uzrok svemu zlu, što se je zbilo u Drugomu svjetskom ratu na hrvatskomu državnom području, kada su pale mnoge nevine žrtve na svim stranama. Stoga je potrebno osvrnuti se malo opširnije na te srpske zločine. Iznijet će se samo jedna njihova vrsta: politička umorstva. Kada bi se iznosila i ostala nasilja (batinanja, premlaćivanja, ranjavanja, zatvaranja, pljačkanja itd.), trebalo bi napisati cijelu knjigu. Naravno, ovdje ne će biti navedena sva politička umorstva. Navest će se samo njihov najmanji broj, a budućim istraživačima se ostavlja, da taj broj točno utvrde. No, i ovaj broj, koji se ovdje iznosi, strašna je optužba srpskih nasilja nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom. Ova umorstva su počinjena nad građanskim osobama ili, manjim dijelom, nad ratnim zarobljenicima i pretežito u mirno vrijeme. Zato se ona ne smiju uspoređivati sa žrtvama počinjenim u ratu. Kao što se svaki glas u tišini, u noći, dalje čuje, tako i svako političko umorstvo u mirno vrijeme ostavlja daleko teži dojam i izazivlje daleko teže posljedice, jer nužno vodi k novim nasiljima i oružanim sukobima širih razmjera. Značajka je ovih zločina, da su oni bili podpuno neizazvani i da kroz cijelo to vrijeme hrvatsko i muslimansko pučanstvo nije počinilo ni jedan politički zločin nad srpskim civilima.

Razumljivo je, što su ovdje obuhvaćene zajedno hrvatske i muslimanske žrtve. Muslimani su se za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, a i prije toga, mahom izjašnjavali Hrvatima. S tadašnjega stajališta muslimanske žrtve bile su ujedno i hrvatske. Muslimanska komponenta bila je značajna i u Ustaškomu pokretu i u hrvatskim državnim tijelima, pa je ta činjenica imala znatnoga utjecaja na oružane sukobe, koji su se događali u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zločine, o kojima se ovdje govori, počinile su srbijanske i jugoslavenske oružane snage i državna tijela (oružništvo, redarstvo), srpske vojne i političke organizacije i skupine, te pojedinci, koji su stajali pod njihovim nadzorom i utjecajem. Sami neposredni počinitelji ovih zločina u preko 95% slučajeva bili su srpske narodnosti. Kako je Kraljevina

Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije nazvana Kraljevina Jugoslavija, bila, ustvari, proširena Srbija i sva vlast u njoj nalazila se je u srpskim rukama, pa se i zločini počinjeni u njoj s pravom pripisuju srpskomu narodu.

3.2. Srpski zločini do početka travanjskoga rata 1941.

a) Zločini u istočnoj Bosni. U Prvomu svjetskom ratu, u jesen 1914. godine, Srbi su slomili austro-ugarsku vojnu ofenzivu, potisnuli preko Drine austro-ugarsku vojsku, kojom je zapovijedao general Potiorek, i provalili u Bosnu čak do Pala, zaprijetivši samomu Sarajevu. Zato je Potiorek bio razriješen dužnosti, a zemaljskim poglavarom Bosne i Hercegovine i vrhovnim vojnim zapovjednikom na srpskomu bojištu imenovan je general Stjepan Sarkotić, Hrvat, koji je proveo reorganizaciju vojske i uz sudjelovanje podmaršala Luke Šnjarića, također Hrvata, potukao Srbe na Romaniji i kod Han Pijeska i potjerao ih natrag preko Drine. Zbog Potiorekova neuspjeha Srbi su četrdesetak dana držali pod okupacijom istočnobosanske kotare. Za to vrijeme počinili su velike pokolje muslimanskoga građanskog pučanstva, uglavnom staraca, žena i djece. Ragib Čapljić, narodni zastupnik za kotar Rogaticu, u predizbornoj kampanji uoči prosinačkih izbora 1938. tiskao je letak, na kojemu su bile imenom i prezimenom navedene 223 osobe iz rogatičkoga kotara, koje su Srbi u jesen 1914. poubijali, i preko 70 talaca, koje su odveli sa sobom, a koji se nikada nisu kućama vratili. I nitko se nije usudio pobijati taj popis, što znači, da je on bio istinit. Djelomičan popis tih žrtava objavio je "Hrvatski narod" krajem svibnja 1941. godine. Dakle, iz toga kotara, u kojemu je tada živjelo oko 16.000 stanovnika muslimanske vjere, odvedeno je i poubijano oko 300 muškaraca i žena. Sličnu su sudbinu doživjeli i kotari Čajniče i Višegrad. Iako Srbima nakon vidovdanskoga atentata na Franju Ferdinanda 1914. godine nije u Goraždu, koje je bilo ispostava kotara Čajniče, ni jedan prozor razbijen ni vlas s glave pala, sve to zahvaljujući gradonačelniku Rašidkadiću i katoličkomu župniku Matišiću, oni su *"odmah prvih dana okupacije god. 1914. pohvatali 58 najuglednijih muslimanskih građana, većinom nemoćnih staraca, i svi oni redom bili su strijeljani i vješani, počevši od hadžija, koji su im bili prvi trn u oku"*. Broj žrtava u samomu kotaru Čajniče, premda je on spadao među najmanje kotare u Bosni, cijeni se na 400 osoba. U višegradskomu kotaru naročito su stradali Rudo i sela oko njega (Sokolovići, Strmica, Šip, Setihovo itd.). I tu je počinjen masovan pokolj muslimanskoga življa[636]. Dakle, samo u jesen 1914. godine u tri

[636] Članak *"Muslimanski Hrvati Bosne i Hercegovine"*, "Hrvatska Krajina", Banja Luka, 7.5.1941., str. 2.; članak *"Hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana – Zvjerstva Srba nad muslimanima"*, "Novi list" od 8.5.1941., str. 7.; članak *"Srbi su htjeli uništiti muslimanske Hrvate"*, "Hrvatski narod"

istočnobosanska kotara za vrijeme 40-dnevne srpske okupacije umoreno je blizu tisuću nenaoružanih osoba.

b) Zločini u Odesi. Ovi zločini su već opisani, ali broj umorenih Hrvata nije utvrđen i znanstveno verificiran. Prije se nije htjelo, a danas je to teško učiniti, što je i razumljivo, jer je od tada prošlo već devedeset godina, a Srbi i jugoslavenski krugovi svih usmjerenja, kako bi spasili svoje jugoslavenstvo, u čijemu temelju je zločin, kroz cijelo ovo vrijeme su skrivali, da se je u Odesi nad hrvatskim zarobljenicima dogodio bilo kakav zločin. Šutke se je prešlo preko saborske interpelacije dr. Aleksandra Horvata i političkih uspomena dr. Franka Potočnjaka. Zato se te žrtve mogu samo približno utvrditi. I to njihov najmanji broj. Temeljni dokument za utvrđivanje tih činjenica je već spomenuta Horvatova saborska interpelacija, tiskana pod naslovom *"Grozote u Odesi"*, iako razni svjedoci zbivanja, koji su u njoj navedeni, iznose različit broj žrtava. Radi se ustvari o njihovoj procjeni toga broja. Na početku same interpelacije Horvat kaže, da su stradali *"desetci tisuća hrvatskih vojnika, koje je srbska ruka umorila i bacila u Crno more"*. Na drugomu mjestu tvrdi, da su srpske legije *"bile ništa drugo nego mučilište i pakao za Hrvate i koje su uništile na desetke tisuća hrvatskih sinova, koji su zapali u rusko ropstvo, a čiji roditelji su sigurno izčekivali, da će se vratiti svojim kućama"*. Prema Iliji Raškoviću, Stjepanu Ožboltu, naredniku Ivanu Lahu i Slovencu Valenčiću, koji su se vratili iz zarobljeništva, taj broj bi bio puno manji, jer oni kažu ovako: *"Uzalud tisuće* (dakle više tisuća – op. I.G.) *dobrih matera, vjernih žena i nejake dječice očekuje svoje mile sinove, muževe i oce – hranitelje, oni ostaviše život svoj i svoje kosti po svim stranama velike Rusije. Uzalud ih očekuju, no oni se nikad povratiti ne će. Kad bi Crno more znalo govoriti, samo ono moglo bi Vam reći, kolike je tisuće slovenskih i hrvatskih sinova progutalo"*. Dakle, oni tvrde, da je ubijeno više tisuća, a ne više desetaka tisuća zarobljenika. No, među zarobljenicima je bio određen broj osoba, koje su prihvaćale jugoslavenstvo i zaista dobrovoljno stupale u tzv. srpski dobrovoljački korpus. Razočarani i revoltirani srpskim postupcima, ti dobrovoljci su se brzo pobunili i istupili iz toga korpusa, pa su 6. svibnja 1917. u "Slovenskomu jugu", koji je izlazio u Odesi, objavili memorandum, u kojemu se zalažu za federativnu Jugoslaviju i ravnopravnost hrvatskih nacionalnih obilježja sa srpskim. Kasnije su u Petrogradu pokrenuli list "Jugoslaviju", u kojemu su 9. srpnja 1917. iznijeli, što su sve vidjeli i doživjeli u srpskomu dobrovoljačkom korpusu. Te pristaše jugoslavenstva tvrde, da je *"svake noći bilo nekoliko ljudi tako isprebijano, da su ih drugi dan morali voziti u bolnicu"*, a *"osim toga su svake noći jedan ili dva čovjeka osta-*

od 30.5.1941., str. 12., i članak *"Strašni zločini srpskih četnika"*, "Sarajevski Novi list", Sarajevo, 4.6.1941., str. 7.

li mrtvi, i kako se naknadno saznaje, takvi su mrtvaci bili potajno bačeni u more kraj Odese". Zato su mnogi zarobljenici, silom unovačeni, bježali iz *"dobrovoljačkih"* odreda, pa su ih hvatali i kažnjavali, kako piše "Jugoslavija", čak i smrtnom kaznom. Dr. Slavko Pavičić i ing. Franjo Perše, stručnjaci za hrvatsku vojnu povijest, tvrde, da su Srbi s ruskim kozacima spomenute zgode poubijali i pobacali u Crno more 10.000 hrvatskih momaka.[637] Budući da je stvaranje dobrovoljačkih odreda u Rusiji započelo u ljeti 1915. i provodilo se sve do ljeta 1917., to je trajalo pune dvije godine, pa možda i koji mjesec dana više, odnosno najmanje 730 dana. Ako je, kako tvrde jugoslavenski izvori, svake noći bio ubijen jedan ili dva čovjeka, onda je za dvije godine bilo ubijeno najmanje tisuću i sto ljudi. Ali, prema istim izvorima, bio je veći broj i skupnih strijeljanja, kao, na primjer, na Kuljikovu polju 23. listopada 1916., kada je jedne večeri ubijeno 13 zarobljenika. Stoga onaj minimalni broj od tisuću i sto umorenih ljudi treba povećati za barem još nekoliko stotina. Strijeljane osobe bile su uglavnom Hrvati i Slovenci. S obzirom na veličinu jednoga i drugoga naroda, Hrvata je moralo biti dvostruko više, pa ih je, prema jugoslavenskim izvorima, u Odesi bilo ubijeno najmanje tisuću. Zbog svoje jugoslavenske političke orijentacije, ti su izvori mogli samo umanjivati, a ne uvećavati broj žrtava. Prema tvrdnjama hrvatskih i slovenskih vojnika (Ilija Rašković, Stjepan Ožbolt, Ivan Lah, Valenčić), broj žrtava penje se na tisuće. U skladu s njihovim tvrdnjama zaključak je Slavka Pavičića i Franje Perše, da je umoreno deset tisuća hrvatskih momaka. Svi ti izvori, iako različiti po podrijetlu, jednoglasno tvrde, da su umoreni vojnici bacani u Crno more. Stoga je realna tvrdnja da su Srbi u Odesi u Prvomu svjetskom ratu poubijali više tisuća, možda čak i deset tisuća, zarobljenih Hrvata. Nažalost, točan broj nikada se ne će doznati.

c) Hrvati se opiru jugoslavenskoj državi – padaju hrvatske žrtve. Stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ili Kraljevine Jugoslavije, kako se je ta država kasnije nazvala, nastavljeno je, od prvoga dana, s ubijanjem Hrvata. Ubijani su zbog pjevanja hrvatskih pjesama, izražavanja hrvatske nacionalne svijesti, sudjelovanja u vjerskim svečanostima i hrvatskim kulturnim priredbama, manifestiranja za hrvatsku republiku, zahtjeva za agrarnom reformom, opiranja pljački vlastite imovine, odbijanja služenja jugoslavenske vojske, obrane biračkoga prava, borbe za hrvatsku državnu nezavisnost i tomu sličnih razloga. Ubojstva su se događala u vlaku, na ulici, po selima, u redarstvenim postajama i u zatvorima, pojedinačno i u većim skupina-

[637] Aleksandar Horvat: *Grozote u Odesi,* interpelacija podnešena Hrvatskom saboru na sjednici 6.7.1918., Zagreb, 1918., str. 5., 20., 22., 27. i 28.; Dr. Slavko Pavičić - ing. Franjo Perše: *Hrvatska vojna poviest,* Zbornik "Naša domovina", sv. 1., Zagreb, 1943., str. 200.

ma. Ubijani su seljaci i radnici, ali i politički prvaci i osobe istaknute u kulturnomu, znanstvenom i umjetničkom životu. Nitko nije bio pošteđen pred zločinom srpskih silnika. To je bila sudbina hrvatskoga naroda na cijelomu prostoru od Drave i Mure, na sjeveru, do Jadranskoga mora, na jugu, i od Sutle, na zapadu, pa do Drine i Subotice, na istoku.

Tek što je stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, hrvatski je narod javno pokazao, da ga ne prihvaća, pa su pale prve hrvatske žrtve. U već opisanomu prosvjedu hrvatskih vojnika protiv stvaranja jugoslavenske države u Zagrebu, na Jelačićevu trgu, 5. prosinca 1918. jugoslavenski orijentirani mornari i pripadnici "Srpskoga sokola" ubili su 15 hrvatskih vojnika i građana.[638] Jedan od načina izražavanja nezadovoljstva novom državom bila je dosta raširena pojava odbijanja služenja u njezinoj vojsci, pa su oružnici po selima silom hvatali vojne obveznike, zbog čega je često dolazilo do ubojstva pojedinih seljaka. Tako su u rujnu 1920. godine u selu Sladojevci, blizu Podravske Slatine, ubijene tri osobe: 28-godišnja Jaga Geng, 21-godišnji Đuro Herenča i 18-godišnji Miško Kuzmić, a bilo je i teško ranjenih osoba. Sličan slučaj se je zbio i u okolici Ivanca, u Hrvatskomu zagorju, gdje su u svibnju 1921. godine zbog istih razloga ubijena dvojica seljaka. Osobito je često bilo izbjegavanje vojne obveze u selima oko Bjelovara, pa i u cijeloj sjevernoj Hrvatskoj. Zato su jugoslavenski oružnici i vojska, koja im je pritekla u pomoć, hvatajući te vojne obveznike, ubili u lipnju 1921. jednoga seljaka u okolici Koprivnice; 15. srpnja 1921. Franju Hlopca iz okolice Velike Gorice; podkraj kolovoza 1921. Josipa Marinovića iz Strašnika, kod Petrinje; početkom rujna 1921. Florijana Tepeša i Juraja Tepeša, oba iz Klenovca, u okolici Varaždina, a koncem te godine Đuru Strinku i Luku Forgača, oba iz okolice Križevaca, kao i još nekoliko seljaka. U noći između 14. i 15. travnja 1923. u selu Šagudovcu, u općini Gornja Stubica, za vrijeme privođenja vojnih bjegunaca, opet je ubijen jedan seljak, a nekako u isto vrijeme kotarski predstojnik u Novoj Gradišci je ubio jednu osobu[639].

Dolaskom u Hrvatsku 1918. godine, srbijanska vojska je započela s batinanjem hrvatskih seljaka, što je vrijeđalo njihov ponos i ljudsko dostojanstvo. Uz to, mnogi ti siromašni seljaci očekivali su, da će vlasti novostvorene države, kao što su i obećavale, provesti agrarnu reformu i osigurati im dovoljno zemlje, kako bi mogli živjeti bez oskudice. No, vlasti su s time oklijevale. Zbog svega toga nastali su prosvjedi i nemiri tih seljaka u Međimurju, Hrvatskomu zagorju, Slavoniji, Srijemu, okolici Slunja itd.

[638] Mislav Gabelica: *Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.*, "Časopis za suvremenu povijest" br. 2, Zagreb, 2005., str. 475.

[639] Bosiljka Janjatović: *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Zagreb, 2002., str. 107., 114., 116. i 228.

Vlasti su na prosvjednike poslale vojsku i oružništvo, koji su oružanom silom gušili prosvjede i nemire i bez suda ubijali hrvatske seljake. Tako je u prosincu 1918. godine u Požeškoj županiji bilo strijeljano nekoliko seljaka. U isto vrijeme u Kašini, u okolici Sesveta, strijeljan je jedan seljak. S tim zločinima nastavljeno je i u 1919. godini, pa je u selu Maruševcu, u okolici Čakovca, ubijeno sedam a ranjeno nekoliko seljaka. Poubijano je nekoliko osoba i u selima Jakopovec i Šaulovec, u okolici Varaždina; u Varaždinskim Toplicama, u okolici Novoga Marofa, i u drugim selima Hrvatskoga zagorja, zatim u okolici Slunja, te u selima pokraj Osijeka i Vukovara i u vukovarskomu, iločkom i šidskom kotaru[640]. Kasnije su jugoslavenske vlasti provodile agrarnu reformu, ali zemlju nisu davale siromašnim hrvatskim seljacima – bezzemljašima, nego solunskim dobrovoljcima i dobrovoljcima u prijašnjim srpskim i crnogorskim ratovima, počevši od 1875. pa dalje, te članovima četničkih organizacija i pristašama režima, u pravilu Srbima i Crnogorcima, koji su se tako naseljavali na hrvatskoj zemlji i mijenjali nacionalni sastav stanovništva[641], u skladu s unaprijed zacrtanom politikom osvajanja hrvatskih područja, a siromašni hrvatski seljaci morali su, u potrazi za poslom, seliti u inozemstvo.

U rujnu 1920. godine vojničke vlasti Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca počele su u Hrvatskoj žigosati podvoznu stoku, koja će u slučaju mobilizacije služiti vojsci. Tako žigosana stoka gubila je na tržišnoj vrijednosti, pa su se seljaci protivili žigosanju. No, vlasti su krenule i korak dalje, te su odmah i oduzimale konje i kola za vojne vježbe. Zbog toga je buknula pobuna seljaka u Velikomu Grđevcu, u okolici Grubišnoga Polja. Odatle se je proširila na kotar Bjelovar, Garešnicu, Kutinu, Čazmu, Sv. Ivan Zelinu, Dugo Selo, Zlatar, Donju Stubicu i, naravno, cijeli kotar Grubišno Polje. U pomoć oružnicima je poslana vojska, da uguši pobunu. Opet se je prolijevala nevina hrvatska krv. Vojska i oružništvo postupili su vrlo brutalno i u gušenju pobune su ubili 15 seljaka, ali je i na strani državne vlasti, dakle vojske i oružništva, poginulo deset osoba. U selu Cerju, u blizini Siska, 13. rujna 1920. ubijen je seljak Mijo Ivančić Bišetin, iako nije sudjelovao u pobuni[642]. Nažalost, to nisu bile i jedine hrvatske žrtve, koje su pale u obrani vlastite imovine od jugoslavenskih oružnika. Godine 1921. u Vojnomu Križu, u okolici Ivanić-Grada, ubijena su tri seljaka za vrijeme pljenidbe njihove stoke[643].

d) Na izborima vlasti se služe umorstvima. Zbog nasilja i zločina, koje je svakodnevno činila, ta jugoslavenska, zapravo srpska, vlast posta-

[640] Isto, str. 102. i 103.
[641] Josip Vrbošić: *Kolonizacija dobrovoljaca u Slavoniji između dva svjetska rata (1918.–1941.)*, "Zbornik Pravnoga fakulteta Zagreb" br. 5.–6., god. 36/1986., str. 649.–662.
[642] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 93.–94., i Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 109. i 110.
[643] "Hrvatski list", Osijek, 22.6.1941., str. 21.

jala je sve omraženija u hrvatskomu narodu. Njezini nositelji htjeli su je po svaku cijenu zadržati u svojim rukama, pa su svi izbori, izuzevši možda one iz 1920. godine, bili krivotvoreni i provedeni uz nasilje. Oružjem su rastjerivani predizborni skupovi hrvatskih političkih stranaka, a mnogim izbornicima se nije dopuštalo, da pristupe izborima, pa su opet mrtve padale hrvatske glave. Ti zločini su bili djelo ili oružništva ili Organizacije jugoslavenskih nacionalista, skraćeno nazvane ORJUNA, omladinske ekspoziture Demokratske stranke. Kao što je poznato, Demokratskoj stranci, do raskola u njoj, stajali su na čelu Ljubo Davidović i Svetozar Pribićević. U veljači i ožujku 1923. ORJUNA je, rastjerujući predizborne skupove Hrvatske republikanske seljačke stranke, ubila po jednoga čovjeka u Crikvenici, u Otočcu, u Senju, u Vrginmostu i na otoku Krku, a na sam dan održavanja državnih izbora 18. ožujka 1923. oružništvo je u Varaždinu ubilo pet osoba[644]. Isto su tako uz nasilje provedeni i izbori 1925. godine. Dana 6. siječnja te godine oružnici su u Ozlju pucali po okupljenomu narodu i ubili jednoga čovjeka, a dvojicu ranili. U Velikomu Trgovišću su na sam dan izbora, dakle 8. veljače 1925., ubili dvije osobe. No, najgore su prošli hrvatski seljaci u Lici. Tu su oružnici u selu Stajnici, u okolici Jezerana, također na dan izbora, ubili četiri izbornika, među njima i jednoga starca od 80 godina[645].

Prvi izbori nakon proglašenja šestosiječanjske diktature održani su 8. studenoga 1931., ali za njih u hrvatskomu narodu nije bilo nikakvo zanimanje, jer je bila istaknuta samo režimska lista, pa je apstinencija bila vrlo velika, iako se to, možda, ne vidi iz izbornih zapisnika. Glasovanje je bilo javno, a izborni zapisnici su se krivotvorili. Hrvatski je narod odbijao izići na izbore, pa su ga vlasti u mnogim mjestima zbog toga progonile. Takvi progoni bili su učestali naročito u kotaru Benkovac, gdje je u mjesecu studenomu 1931. ubijeno pet seljaka, zato što nisu izišli na izbore[646]. Po zločinima počinjenim u predizborno vrijeme ostat će u hrvatskoj povijesti naročito zabilježeni izbori održani 5. svibnja 1935. Raspisani su tri mjeseca ranije, odnosno 7. veljače 1935. Smrću kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu 9. listopada 1934. počeli su pucati okovi diktature, za izbore se je spremala i Hrvatska seljačka stranka, pa je oživjelo i zanimanje hrvatskoga naroda za njih. Kako Srbi ni dalje nisu željeli ispustiti vlast iz ruku, u zbivanja su se opet upleli oružnici, koji su u Sibinju i u još nekim selima oko Slavonskoga Broda 19. i 20. veljače 1935. ubili 15 hrvatskih seljaka[647]. Na tomu se zločinu nije stalo, te se je ubijalo i na sam dan izbora.

[644] Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 69.–72., i "Hrvatski list" od 22. 6. 1941., str. 21.
[645] Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 80.–81.
[646] "Hrvatski list", Osijek, 22.6.1941., str. 21.
[647] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 554.

Seljaci iz Žitnika i Klanca, u kotaru Perušić, u većoj su skupini 5. svibnja 1935. krenuli u Gospić, da podnesu Okružnomu sudu pritužbu radi krađe glasačkih spisa. Neposredno pred Gospićem zaustavila su ih dva redarstvenika, koji su im rekli, da ne mogu u tako velikomu broju ići u grad, nego da izaberu tri izaslanika, koji će u njihovo ime iznijeti pritužbe. Seljaci su ih poslušali. Tek što su se izaslanici udaljili desetak metara od skupine, iz zasjede su na njih zapucali oružnici i ubili Božu Markovića, starca od 78 godina, i Martina Starčevića, a veći je broj seljaka bio teže ranjen[648]. Rudolf Horvat i Franjo Tuđman, nezavisno jedan od drugoga, tvrde, da su u ovoj istoj, 1935., godini oružnici *"u Primoštenu kod Šibenika izvršili nad hrvatskim pučanstvom pokolj, u kojemu je palo više žrtava"*, ali o tomu ne navode ništa konkretnije. No, sigurno je, da su oružnici 27. studenoga 1938., dakle samo dva tjedna prije održavanja izbora, u Primoštenu ubili četiri osobe[649].

e) Umorstva u crkvenim ophodima i na kulturnim priredbama. Ništa što je hrvatsko, jugoslavenskim vlastima nije bilo sveto. Sve su oskvrnuli i krvlju poprskali, uključivši i crkve i vjerske obrede u njima. Dana 12. srpnja 1931. u Omišu se je održavao euharistijski kongres, na kojemu je sudjelovalo 12.000 ljudi. U crkvenomu ophodu (procesiji), predvođenom svećenstvom, vjernici su pjevali hrvatske nabožne pjesme, zbog čega su oružnici pucali po njima i ubili dvije osobe[650]. To isto su učinili i u mjesecu srpnju 1933. godine u Splitu, kada su ubili jednu osobu[651]. Slično se je dogodilo i u Krušljevu Selu, u okolici Donje Stubice, na blagdan sv. Petra i Pavla 29. lipnja 1932. Vjernici su u crkvenomu ophodu nosili hrvatsku zastavu, a oružnici su po njima zapucali i ubili jednoga muškarca i jednu ženu, mnoge su ranili i kasnije mnoge pozatvarali[652]. Oružnici su također pucali u crkveni ophod u selu Krstaticama, u okolici Imotskoga, na blagdan Srca Isusova 28. lipnja 1935., ubivši Milicu Zec Ivanovu i Matiju Ujević, rođenu Pavlinović, ženu Jozinu, zvanu "Raška"[653]. Ovim zločinima treba pribrojiti i slučaj, koji se je dogodio u Kravarskomu, u okolici Velike Gorice, 19. svibnja 1935., kada je nadbiskup Stepinac došao u vizitaciju župe. Odmah po završetku vizitacije i misnoga slavlja, oružnici, iako ničim nisu bili izazvani, pucali su po vjernicima, pa su Đuro Virek i Antonija Jembriš poginuli, a više osoba je bilo teže ili lakše ranjeno. Kad su tako postupali s crkvenim obredima, ne treba se čuditi, što su oružnicima

[648] Isto, str. 550.–551.

[649] Isto, str. 554. i 596., i Franjo Tuđman: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.*, knj.2., Zagreb, 1993., str. 148. i 194.–196.

[650] "Hrvatski list", Osijek, 22.6.1941., str. 21., i Rudolf Horvat, nav. dj., str. 507.

[651] Isto, str. 528., i "Hrvatski list", Osijek, 22.6.1941., str. 22.

[652] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 515.

[653] Fra Petar Bezina: *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Odkupitelja žrtve rata 1941.–1945. i 1990.–1995.*, Split, 2003., str. 66., i vlastita istraživanja

smetale rodoljubne manifestacije hrvatske mladeži svjetovnoga značaja. U Senju je, naime, 9. svibnja 1937. gostovalo hrvatsko pjevačko društvo "Trebević" iz Sarajeva. Na koncert je došla i skupina hrvatskih mladića i djevojaka iz Gospića. Po završetku koncerta Gospićani su se autom vraćali kući. Iako ničim nisu izazivali oružnike, ovi su ih dočekali u zasjedi i po njima pucali te ubili Marka Smolčića, Katicu Tonković, Nikolu Bevandića, Tomu Nikšića, Franju Jelaču, Jakova Milkovića i Petra Frkovića, dakle šest mladića i jednu djevojku[654].

f) Pojedinačna i skupna umorstva na ulici, u vlaku, na granici i sl. Da se vidi, koliko je za jugoslavensku vlast malo vrijedio hrvatski život, dovoljno je navesti samo nekoliko činjenica. Godine 1919. jedan stražar, Srbin, ubio je u Visokomu, bez ikakva povoda, kancelista Dujmušića i zato je bio osuđen samo na pet mjeseci zatvora[655]. Vozeći se 24. srpnja 1921. u vlaku između Sesveta i Zagreba, Rudolf Horvatić, gradski porezni činovnik, rekao je oružniku, Srbinu, Dušanu Kružiću: *"Mi smo Hrvati i ostat ćemo Hrvati!"*. Oružnik je na te riječi zapucao i ubio Zlatka Arnolda, činovnika u banci, a ranio Horvatića i Ivana Kosandu, koji su zajedno sjedili na klupi[656]. Ivan Milas zv. Centić iz Zmijavaca, u okolici Imotskoga, služio je vojsku u Podgorici, u Crnoj Gori, godine 1928., kada je izvršen atentat na Stjepana Radića, pa je upitao: *"Zašto su ubili tako dobrog čovjeka?"*. Zbog toga je i on sam bio ubijen[657]. Dana 1. prosinca 1933. jedan poštanski činovnik u Zagrebu vraćao se je Selskom cestom kući i pjevao hrvatsku pjesmu. Susreo ga je redarstvenik i ustrijelio s pet hitaca iz samokresa[658]. Odkupna cijena duhana, koji je bio državni monopol, bila je pitanje života i smrti za mnoge seljake u Hercegovini i Dalmatinskoj zagori. Država ga je odkupljivala po beznačajnim cijenama, pa su mnoge obitelji gladovale. Da izbjegnu glad, neki su ga uzgajivači krišom prodavali po Bosni, Slavoniji, dalmatinskim otocima i drugim mjestima. Jedan od takvih bio je i Stjepan Prlić iz Sovića, u okolici Gruda. No, u Aržanu, na sjeverozapadu Imotske krajine, dočekali su ga 25. studenoga 1932. u zasjedi financi, bez upozorenja na nj pucali i ubili ga. Sličnu sudbinu doživjeli su prije toga Ante Bunoza Jozin iz Tihaljine i Jozo Opačak Ilijin iz Puteševice, u okolici Gruda. Oni su nosili prodavati svoj duhan na Hvar. U kući Jure Biličića u Zastražišću, na otoku Hvaru, napali su ih financi i 27. svibnja 1930. ubili Jozu Opačka, a 28. svibnja 1930. Antu Bunozu. Zajedno s Bu-

[654] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 548.–549. i 578.–579.

[655] Atif Purivatra: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,* Sarajevo, 1977., str. 66.

[656] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 129.

[657] Gordana Turić: *Drugi svjetski rat i poraće – U temelju kamen – Spomenica žrtvama idealu hrvatske države Imotske Krajine (od 1941. do 1990. godine),* sv. I., Zagreb, 2000., str. 598., i vlastita istraživanja

[658] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 531.

nozom ubili su i Fiuru Biličić, ženu Jure Biličića[659]. Dosta je siromašnih ljudi iz Hercegovine tako izgubilo život. Božo Raič iz Osmanlija, u okolici Kupresa, nalazio se je početkom 1941. na odsluženju vojnoga roka. Kada se je saznalo, da mu je brat ustaški emigrant, bio je ubijen. Vojska je 2. travnja 1940. bez suda i opravdana razloga ubila i Franju Matoševića iz sela Pokrajčići, u okolici Travnika[660]. Mladoga darovitog hrvatskog književnika Ivu Kozarčanina ubio je stražar na pločniku ispred vojarne u Ilici, u Zagrebu, kada se je noću 4. veljače 1941. vraćao kući[661].

Za ova umorstva malo je tko odgovarao, a ako su ubojice bile i pozivane na odgovornost, izricane su im minimalne kazne. Zato se je i moglo dogoditi, da su ubijala tijela državne vlasti, srpske nacionalističke udruge pa i samo srpsko pučanstvo. Svi su oni ubijali, gdje god su stigli i svakoga tko im je stajao na putu, pa bio to jedan čovjek ili više osoba. Nekažnjavanjem ili blagim kažnjavanjem zločinaca vrhovi državne vlasti su poticali te zločine i stajali iza njih.U svojoj mržnji prema hrvatskomu narodu oružnici su na istomu mjestu i u isto vrijeme poubijali više osoba, i to u noći između 11. i 12. svibnja 1919. u Dugoj Resi dvije osobe; 8. rujna 1921. u Klenovcu, u okolici Pregrade, tri osobe;[662], u kolovozu 1932. u Donjoj Stubici dvije osobe; koncem 1932. godine na granici prema Italiji i Mađarskoj pet osoba; između 20. i 28. studenog 1932. u okolici Nina, pokraj Zadra, tri osobe; u noći između 20. i 21. travnja 1934. na talijanskoj granici Mirka Šimunića i Slavka Boglića, dakle dvije osobe; početkom rujna 1936. u Cugovcu, u okolici Vrbovca, tri osobe i 24. prosinca 1938., znači na sam Badnjak, u Mariji Bistrici dvije osobe[663]. U Kokincu, u okolici Bjelovara, 15. rujna 1935. također su pucali po okupljenomu narodu i teže ranili dvojicu mladića, koji su od zadobivenih rana ubrzo umrli[664]. Dana 1. studenog 1937. u Novomu Gradcu, u okolici Virovitice, pucali su oružnici i srpski dobrovoljci, koji su tu naseljeni, po hrvatskim seljacima i četvoricu ubili, a mnogo njih ranili[665].

Osim toga, počinjena su mnoga pojedinačna umorstva običnih ljudi. U mjesecu studenomu 1918., dok Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca još nije bilo ni stvoreno, pristaše stvaranja te nove države ubile su u Gabe-

[659] Obavijest Župnoga ureda Gorica u Hercegovini i Zbornik "Župa Tihaljina", Duvno, 1989., str. 38., bilješka 21.

[660] Vjenceslav Topalović: *Srednja Bosna–Hrvatske žrtve 1941.–50./1991.–95.*, Zagreb, 2001., str. 204. i 437.

[661] Hrvatska opća enciklopedija, sv. 6., Zagreb, 2004., str. 210.

[662] Vojo Rajčević: *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj*, sv. 1., 1919.–1928., Zagreb, 1979., str. 56., i članak *"Nevine seljačke žrtve u Hrvatskomu Zagorju"*, "Slobodni Dom", glavne novine Hrvatske republikanske seljačke stranke, Zagreb, 23. 4. 1922., str. 2.

[663] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 515.–516., 541., 548.–549. i 566., te "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str 4., i "Novi list" od 21. 6. 1941., str. 2.

[664] Fikreta Jelić-Butić: *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj* – Prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, vol. 21, Zagreb, 1988., str. 176.

[665] "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str. 4. i "Novi list" od 21.6.1941., str. 2.

li, u okolici Čapljine, Mijata Krvavca. Nekoliko dana pred Božić 1918. godine, srpski oružnici u Trebinju usmrtili su oca Vjekoslava – Maksa Luburića[666]. S takvom praksom dalje je nastavljeno, umorstva su se redala jedno za drugim, pa su oružnici 22. studenoga 1921. na granici ubili Evu Klapka, koja se je iz inozemstva vraćala u domovinu; sredinom kolovoza 1929. Bartola Vukovića u Brodskomu Varošu, u okolici Slavonskoga Broda; početkom prosinca 1929. Blaža Đogića u Širokomu Brijegu; 19. travnja 1930. Ivana Štefanića u Vrpolju, u okolici Slavonskoga Broda; u siječnju 1931. Obrada Pavlovića na talijanskoj granici između Rijeke i Sušaka; u kolovozu 1931. jednoga hrvatskog seljaka iz Lenčaka, pokraj Lasinja, u okolici Vrginmosta; 18. veljače 1932. Ivu Duševića u Ljupču, u okolici Zadra; početkom lipnja 1932. Ivana Ereša na granici prema Mađarskoj; u lipnju 1932. Tomislava Čorka u Brdarima, u okolici Sanskoga Mosta; 9. prosinca 1932. Miru Perkovića u Ljupču, u okolici Zadra; u prosincu 1932. Milu Korduna u Mumiću, u okolici Zadra; u siječnju 1933. Šandora Trajbera u blizini mađarske granice, pokraj Donje Lendave, u Međimurju; u travnju 1933. Ružicu Knežević u Perušiću; u svibnju 1933. Petra Grgića u Murvici, pokraj Zadra, i Šimu Duševića, također iz okolice Zadra; u lipnju 1933. Rašića u okolici Slavonskoga Broda i 30. ožujka 1934. Matu Keselića u Vrpolju, također u okolici Slavonskoga Broda.[667] Slične zločine činilo je i redarstvo, neposredno ili po plaćenim ubojicama, te pogranična straža. Redarstvenici su na zagrebačkim ulicama ubili 22. travnja 1930. Miju Matijaka, a u toj su godini to isto učinili i s Josipom Brezinčakom i Ivanom Oreškovićem. Dana 23. srpnja 1932. naručene ubojice lišile su života Josipa Cara u Dužicama, u okolici Crikvenice. Pogranična straža je ustrijelila 30. travnja 1932. Jakova Peraića u Poličniku, u okolici Zadra, a u srpnju te iste godine Ivana Kajdu i Pavla Lukača na željezničkoj postaji pokraj Virovitice, u blizini mađarske granice.[668]

Očekivalo bi se, da će slabljenjem diktature nakon marseilleskoga atentata prestati ili barem biti smanjena umorstva Hrvata. Nažalost, to se nije tako brzo dogodilo. Njihov broj je još nekoliko godina ostao nesmanjen. Dapače, moglo bi se reći, da je 1935. godina bila rekordna po broju ubijenih osoba. Osim skupnih umorstava, koja su već navedena, oružnici, a i drugi nositelji srpskoga terora, i dalje su ubijali pojedine nevine Hrvate na ulicama, cestama, željezničkim postajama i drugim javnim mjestima. Od njihove zločinačke ruke izgubili su život 5. svibnja 1935., na sam dan

[666] Stjepan Crnički: *Život i rad Vjekoslava Luburića*, u knjizi: *"Maček u Luburićevu zatočeništvu"*, prir. Ivan Mužić, Split, 1991., str. 121., te "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str. 4., i "Hrvatski list" od 22.6.1941., str. 21.

[667] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 462., 481., 507., 515., 516., 528., 529., 531., 541. i 544., te "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str. 4.

[668] Rudolf Horvat, nav.dj., str. 481. i 515. - 517., te "Hrvatski narod" od 20. 6. 1941., str. 4.

izbora, Ivan Veraja u Bijelomu Viru, u okolici Metkovića; 11. svibnja 1935. Franjo Šoštarić u Selnici, u okolici Zlatara; u svibnju 1935. Ivan Devija u Dobranju, u okolici Metkovića; 16. lipnja 1935., na blagdan sv. Trojstva, Luka Kraljević u Majkovima, u okolici Dubrovnika; u lipnju 1936. Milan Pavelić u Trnovcu, u okolici Gospića; godine 1936. Pero Prce u Čapljini; 5. srpnja 1937. Ivan Berić u Donjemu Lađevcu, u okolici Slunja; 1937. godine Josip Dušek u Šibovcu, u okolici Daruvara, i 13. veljače 1938. jedan mladić u Šibeniku, koji je sudjelovao u demonstracijama protiv Dimitrija Ljotića.[669]

S oružničkim nasiljem može se povezati i smrt Marka Baričevića iz sela Vagan, pokraj Lovinca, u okolici Gračaca. Taj je mladić godine 1935. pozvan na odsluženje vojnoga roka. Odlazeći u vojsku, na željezničkoj postaji u Lovincu zapjevao je hrvatsku pjesmu. Oružnici su to dojavili vojnim vlastima. Nekoliko tjedana po dolasku u vojnu jedinicu u Trebinje, Baričević je ubijen i bačen u rijeku Trebišnjicu. Inače, kao vojnici na odsluženju vojnoga roka smrtno su stradali 1922. Stipe Primorac iz Tihaljine zbog promrzlosti u Valjevu, u Srbiji, gdje je navodno u isto vrijeme i zbog istih razloga izgubilo život oko 300 novaka iz Dalmacije i Hercegovine, te Nikola Mlinarević, također iz Tihaljine, 1934. u Herceg-Novomu[670]. Godine 1936. u Zagrebu, gdje je stalno živio, nestao je Filip Baričević, također iz okolice Lovinca, koji je već dulje vremena bio pod paskom redarstva, pa je njegovo mrtvo tijelo pronađeno u koritu rijeke Rječine, pokraj Sušaka, na tadašnjoj jugoslavensko-talijanskoj granici[671]. Očito je, da je iza ovoga umorstva, kao i iza umorstva Josipa Cara, stajalo redarstvo.

g) Nemilosrdnost i cinizam pri umorstvima. U nekim slučajevima jugoslavenske su vlasti pokazivale krajnju nemilosrdnost, okrutnost i cinizam prilikom umorstava. Oružnici su, naime, 4. ožujka 1932. u Lišanima Tinjskim, u okolici Benkovca, uhitili mnogo hrvatskih seljaka i zadržali ih dulje vremena u zatvoru. Kod kuće su im, bez hrane, ostala nezbrinuta maloljetna djeca. Roditelji su molili vlasti, da ih puste kućama nahraniti djecu. Vlasti im nisu udovoljile molbama, pa je petero djece umrlo od gladi[672]. U proljeće te godine u sjevernoj Dalmaciji, a naročito u benkovačkomu kotaru, vladala je velika glad. Čuvši za to, u sjevernoj Hrvatskoj se je skupljala hrana za gladnu čeljad u Dalmaciji. Sku-

[669] Ivan Jurić: *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metkovića 1918.-1945.*, Metković, 1997., str. 30.-31.; Rudolf Horvat, nav. dj. str. 549., 551., 586. i 595.; Gospićki spomen-zbornik, Gospić, 1995., str. 137.; Humski zbornik - V. *Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini,* Zagreb, 2001., str 16.; "Novi list", 9. 5. 1941., str 6., i podatci Župnoga ureda Majkovi, kod Dubrovnika.

[670] Luka Pavičić: *Kronika stradanja Hrvata južne Like,* Zagreb, 1990., str. 32., i podatci koje je prikupio dr. Anđelko Mijatović iz Zagreba, Bauerova 12.

[671] Luka Pavičić, nav. dj., str. 32.

[672] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 516.

pljenu hranu su dijelili kotarski i općinski načelnici, ali je nisu davali onima, koji se nisu htjeli upisati u režimsku stranku. Takvima su načelnici govorili: "Crkni!" ili "Neka ti kruha dade tvoj Pavelić!". Neki su htjeli radije ostati bez hrane, pa i umrijeti, nego pristupiti u nehrvatsku stranku. Zbog toga su u ožujku 1932. u benkovačkomu kotaru umrli od gladi Blaž Savić iz Banjevaca, Nikola Zrilić pok. Mate iz sela Šopota i Mara Troskot udova pok. Mate iz Banjevaca[673]. Dana 11. siječnja 1934. u Međimurju, na putu kod sela Kaknja, blizu Mure, oružnici su noću ubili Ivana Vargu iz Donje Dubrave. Te iste noći ubili su u blizini, na cesti, još jednoga seljaka, ali su ga tako izmrcvarili i iznakazili, da ga se nije moglo prepoznati. No, općinske su vlasti u Donjoj Dubravi izdale 3. srpnja 1934. platni nalog, kojim pozivaju Ivana Vargu, sina ubijenoga Varge, da pod prijetnjom ovrhe plati naboje, kojim su mu ubili oca[674].

h) Zločini ORJUNE, četnika, sokolaša i srpskoga pučanstva. O ORJUNI i njezinim zločinima već je bilo govora, pa se ovim želi samo nadopuniti ono, što je do sada rečeno. Osnovana je u Splitu 23. ožujka 1921. pod imenom Jugoslavenska napredna nacionalna omladina. U svibnju 1922. promijenila je ime u Organizacija jugoslavenskih nacionalista, skraćeno nazvana ORJUNA. Stvarno joj je na čelu stajao Svetozar Pribićević, pa je ona i nakon raskola u Demokratskoj stranci ostala uza nj, koji joj je određivao političke ciljeve i osiguravao financijsku pomoć državnih vlasti, a u početku je uživala naklonost i Radikalne stranke. U svomu radu služila se je terorističkim metodama. Zastupala je politiku radikalnoga jugoslavenskog unitarizma i centralizma, pod čime se je ustvari širilo velikosrpstvo. Nastupala je i protiv komunizma, ali ona se je naročito i ponajprije isticala u gušenju hrvatske nacionalne misli i težnje hrvatskoga naroda za slobodom. Od njezine ruke izgubili su život 1921. iz zasjede Dasović u Otočcu; 14. srpnja 1922. Rudolf Rožić na zagrebačkim ulicama; 1922. Petrović u Dubrovniku; u proljeće 1923. Jure Sočo u Sarajevu; 1923. Marko Grčić u Sinju; 9. studenoga 1923. Marko Ivanković u Dubrovniku; 1924. Rudolf Žličar u Koprivnici i 1927. Grgin u Kaštel – Staromu. U zločinima se je, prema tvrdnjama povjesničara, osobito isticao Berislav Anđelinović, vođa ORJUNE, koji je osobno ubio 1922. pravnika Šnidaršića u Zagrebu; 28. srpnja 1924. hercegovačkoga Hrvata Marka Zovku na zagrebačkim ulicama i također godine 1924. dva hrvatska radnika u rudniku Trbovlje u Sloveniji[675]. Nakon proglašenja šestosiječanjske diktature zabranjen je rad svim

[673] Isto, str. 516.

[674] Isto, str. 541., i Ivan Mužić: *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969., str. 182., bilj. 182.

[675] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 151. i 438.; Franko Mirošević: Počelo je 1918.... Južna Dalmacija 1918.–1929., Zagreb, 1992., str. 127.; "Hrvatski narod" od 20. 6. 1941., str. 4., i Atif Purivatra, nav. dj., str. 310.

političkim strankama i udrugama, pa je tako 10. ožujka 1929. raspuštena i ORJUNA[676]. Ali je bio odobren rad četničkim udrugama. Četništvo je stajalo na istim političkim stajalištima, na kojima i ORJUNA. Štoviše, mnogi su četnici bili ujedno i članovi ORJUNE ili neke druge srpske nacionalističke organizacije. Formalnim onemogućavanjem rada ORJUNI, četnici su intenzivirali svoj rad, pa i ubijanje Hrvata, iako su to već i prije činili. Tako su još 1924. ubili Stjepana Veselića u Osijeku; 28. veljače 1930. godine 72-godišnjega seljaka Josipa Kolarića na željezničkoj pruzi kod Vrpolja; 25. ožujka 1932. vozača Aljinovića u Stonu, na poluotoku Pelješcu; 1932. godine Jozu Olujića u Opancima, u okolici Imotskoga; 20. studenoga 1932. Ivana Domitrovića u njegovoj kući u Mađarskoj; u prosincu 1932. Antuna Vereša u selu Čantoviru, u Bačkoj; 1933. godine Pavla Perkovića u selu Perkovići, kod Slavonskoga Broda; 1. kolovoza 1934. Ivana Kovačevića u selu Otočkomu, u okolici Bosanskoga Broda; u kolovozu 1934. Augustina Franića u Sukošanu, u okolici Zadra; u kolovozu 1934. Josipa Szaboa u selu Horgaču, u Bačkoj; 13. lipnja 1935. Janka Vlašićaka, župnika u Požeškomu Brestovcu, u okolici Požege; u noći između 26. i 27. kolovoza 1935. Nikolu Kosanovića, općinskoga bilježnika u Drežnik-Gradu, u okolici Slunja; u noći između 8. i 9. kolovoza 1935. Janka Vedrinu, župnika u Bučici, u okolici Gline; 9. travnja 1936. Karla Brkljačića, narodnoga zastupnika, i Marka Uzelca u Trnovcu, u okolici Gospića i 12. srpnja 1936. Blaža Krtalića u Mostaru. U Kerestincu, u okolici Samobora, četnici su 16. travnja 1936. izazvali oružani sukob sa seljacima, u kojemu su ubijena tri seljaka, ali je zaglavilo i nekoliko četnika. No, nisu zločine nad hrvatskim narodom činili samo četnici, nego i članovi "Jugoslavenskoga sokola", pa i sami nositelji državne vlasti i članovi režimskih političkih stranaka. U svibnju 1933. srpski sokolaš, inače sin upravitelja pošte, ubio je u okolici Benkovca seljaka Bekavca. Iste te godine u Starim Perkovcima, u okolici Slavonskoga Broda, Petar Rusić, član režimske Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije, ubio je Pavu Birtića. Vlahović, tajnik općine u Postirama, na otoku Braču, ubijen je 13. siječnja 1936. po nalogu načelnika te općine[677]. Nažalost, Hrvate su ubijali i obični srpski seljaci i građani. Nije, doduše, isključeno, da su neki od tih ubojica bili i članovi neke četničke ili slične organizacije, ali javno nisu istupali u njihovo ime. Od ruke običnih srpskih seljaka i građana izgubili su život 16. kolovoza 1919. Pajo Brkić iz Svetoga

[676] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 438.

[677] Isto, str. 481., 515., 529., 531., 541., 562. i 563.; "Hrvatski list" od 22. 6. 1941., str. 22.; "Hrvatski narod" od 20. 6. 1941., str. 4.; Bosiljka Janjatović, nav., dj., str. 93.; Fikreta Jelić-Butić, nav. dj., str. 93., bilj. 92.; Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Maček ublažava nesporazum"*, Zagreb, 10. 10. 1989., str. 66.; Stjepan Kožul nav. dj., str. 127.-134. i 146.-152., i Stanislav Vukorep: *Prilog proučavanju stradanja Hrvata stolačkog kraja*, "Humski zbornik IV.", Zagreb – Stolac, 1999., str. 328., bilj. 4.

Roka[678]; godine 1919. Andrija i Đuro Matić, oba iz Dubljana, u okolici Ravna, u istočnoj Hercegovini, a u noći između 31. prosinca 1924. i 1. siječnja 1925. godine Janko Marić iz Gornjih Dubrava, u okolici Stoca[679]; u proljeće 1933. Stojilović iz sela Oreškovice, u okolici Samobora; u kolovozu 1934. Valentin Rosulja[680]; 3. siječnja 1935. Šime Đuričić u Gornjoj Garešnici, u okolici Garešnice; 8. siječnja 1935. Blaž Perić u selu Rujani, u okolici Livna; 13. siječnja 1935. Mijo Račić u Vilić-Selu, u okolici Požege[681]; u jesen 1935. Mile Crnković-Šnajder na lijevoj strani ceste Udbina – Donji Lapac[682]; u noći između 27. i 28. prosinca 1935. Slavko Adžija i Petar Brečić u Donjoj Glavini, u okolici Imotskoga[683]; na Božić 1936. Ilija Petrić Žaja u Udbini[684]; godine 1936. Miško Perić u Stocu, a Stjepan Dadić, također iz istočne Hercegovine, u Kuršumliji, u Srbiji, gdje je bio u službi kao oružnik; 1938. Pero Konjevod iz Hutova, u okolici Čapljine; 2. travnja 1938. Nikola Tolić iz Tihaljine, oružnik, u Petrovcu na Mlavi, Srbija; 13. veljače 1941. Luka Kolak iz Tihaljine, oružnik, u Kosovskoj Mitrovici; u veljači 1941. Jerko Tolić iz Puteševice, oružnik, također u Srbiji[685] i 18. listopada 1939. u Kusonjama, u okolici Pakraca, Pero Vrtar iz Španovice[686].

i) Umorstva u oružničkim i redarstvenim postajama. Unatoč svim progonstvima i žrtvama u krvi, koje je prinosio, hrvatski se narod nikada nije mirio sa srpskom tiranijom niti joj se je pokoravao. Zbog toga su mnogi hrvatski rodoljubi bili zatvarani. U oružničkim i redarstvenim postajama i zatvorima bili su strahovito mučeni, pa su neki pod mukama i umrli, a neki su opet, izišavši na slobodu, umrli u bolnici ili izvan bolnice od posljedica mučenja. O tim strašnim mučenjima postoje brojna svjedočanstva[687]. Po okrutnosti je naročito bio poznat dr. Janko Bedeković, šef zagrebačkoga redarstva. Mučenjima su podlegli i umrli godine 1921. Milan Galović u zatvoru; 26. svibnja 1926. Ivan-Iko Jelić, otac dr. Branimira Jelića, u zatvoru; u svibnju 1929. Josip Zrnek u zagrebačkomu redarstvu; u veljači 1931. Bošnjaković iz Đakova u zagrebačkomu redarstvu; u lipnju 1931. Josip Nagy iz Ferdinandovaca, u okolici Đurđevca, u zagrebačkomu redarstvu; u studenomu 1932. Luka Devčić u zatvoru; u prosincu 1932.

---

[678] Luka Pavičić, nav. dj., str. 95.

[679] Humski zbornik – *V. Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Zagreb, 2001., str. 16., 17., i 422.

[680] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 528. i 541., i "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str. 4.

[681] Ivan Strižić: *Žrtvoslov slunjskoga kotara*, Slunj – Zagreb, 2005., str. 30.

[682] Milan Marušić: *Kronika Krbave i Udbine kroz stoljeća*, Samobor, bez godine izdanja, str. 132.

[683] Ante Ujević: *Imotska Krajina*, Split, 1954., str. 179.

[684] Milan Marušić, nav. dj., str. 132.–133.

[685] Humski zbornik - *V. Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Zagreb, 2001., str. 16. i 17., i podatci što ih je prikupio dr. Anđelko Mijatović

[686] Tonči Erjavec: *Španovica – kronika nastajanja i nestanka*, Zagreb, 1992., str. 95.

[687] Npr. Rudolf Horvat, nav. dj., str. 460.–462., 527.–528., 548.–554. itd.

Šime Grgić iz okolice Zadra u zatvoru; u prosincu 1932. Mišura iz okolice Benkovca u zatvoru; 11. ožujka 1933. Antun Ivanov u oružničkoj postaji u Preku, na otoku Ugljanu; 14. ožujka 1933. Cvjetko Nižić u zatvoru u Preku; godine 1933. Mijat Elić u zatvoru u Šibeniku i u rujnu 1934. Ivan Lučić u zatvoru na Sušaku. Poseban je postupak bio s Josipom Poropatom, koji je u veljači 1931. ubijen u zatvoru zagrebačkoga redarstva, pa su ga mrtva bacili s III. kata u dvorište, kako bi to ubojstvo prikazali kao samoubojstvo. Od posljedica mučenja u oružničkim ili redarstvenim postajama, odnosno u zatvoru, umrli su izvan postaje, odnosno zatvora i to u travnju 1931. Zvonimir Topolnik u Livnu; u travnju 1931. Ante Pavelić, seljak iz Bosanskoga Broda, u emigraciji; u rujnu 1931. dr. Šušnjar, odvjetnik, u Sarajevu; 17. veljače 1931. Đuka Ilijanić iz Bistre, u Bolnici "Milosrdnih sestara" u Zagrebu; 10. kolovoza 1931. Ilija Petranović u Novoj Gradiški; godine 1931. Ivan Jedlička u Virovitici; u listopadu 1932. Pečnikar; godine 1932. Frković u Benkovcu; u rujnu 1933. Ivan Barač iz Ražanca, u okolici Zadra, u bolnici u Zemuniku; godine 1933. Blaž Vukutin u Pakoštanima, pokraj Biograda na moru; na Uskrs 1934. Ivan Šarić iz Zemunika, pokraj Zadra, u bolnici u Zemuniku; 23. listopada 1934. Dragutin Perčec u Valpovu i Stojan Perić Petrov u Tihaljini[688]. Srpski teror provodio se je i nad komunistima. U Vukovaru je 1. siječnja 1921. ubijen Stjepan Supanc, kada je bježao pred redarstvom, da ga ne uhiti. Pogotovu su za njih bile katastrofalne prve tri godine diktature, kada je bilo likvidirano više njihovih najistaknutijih prvaka. Tako su podkraj travnja 1929. ubijeni Đuro Đaković i Nikola Hećimović nakon mučenja na zagrebačkomu redarstvu; 27. srpnja 1929. braća Mijo i Slavko Oreški u Samoboru pružajući odpor redarstvu, da ne budu uhićeni; 31. srpnja 1929. Pajo Marganović nakon okrutnoga mučenja na zagrebačkomu redarstvu; 2. rujna 1929. Josip Hauka nakon okrutnoga mučenja na osječkomu redarstvu; 14. kolovoza 1930. Josip Kolumbo i Pero Popović – Aga u Zagrebu prigodom uhićenja, a podkraj te godine i Božo Vidas – Vuk. Te godine ubijen je i Ivan Šarić, a 14. kolovoza 1931. od posljedica dugoga tamnovanja umro je u Zagrebu Zlatko Šnajder. Dana 15. listopada 1931. ubijeni su u Zagrebu, prigodom uhićenja, Josip Debeljak i Josip Adamić. Da ne padne redarstvu u ruke, godine 1929. Janko Mišić je počinio samoubojstvo. Međutim, redarstvo je i ovdje pokušalo zavarati javnost, pa je prikazalo, da su Pajo Marganović, Josip Hauka i Pero Popović – Aga počinili samoubojstvo, iako ih je ono ubilo, a Hauku je uz to mrtva bacilo kroz prozor, da prikrije svoj zločin[689].

[688] Isto, str. 462., 506., 507., 515., 528., 529., 531. i 541.; Jere Jareb: *Kratki životopis dra Branimira Jelića*, u knjizi *"Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića"*, priredio Jere Jareb, Cleveland, 1982., str. 605.–606.; "Hrvatski narod" od 20.6.1941., str. 4.; "Hrvatski list" od 22.6.1941., str. 21. i 22., te Zbornik "Župa Tihaljina", str. 118-

[689] Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 186. i 288.–290.

j) Umorstva hrvatskih političkih prvaka i ustaša. Velikosrpske vlasti nisu se zadovoljile s likvidiranjem "običnih" ljudi, nego su posegnule za ubijanjem najistaknutijih ličnosti iz hrvatskoga javnog života, misleći da će tako obezglaviti i pokoriti hrvatski narod. Zbog toga su organizirale atentat, u kojem su 20. lipnja 1928. u beogradskoj Narodnoj skupštini ubile Pavla Radića i dr. Đuru Basaričeka, hrvatske narodne zastupnike, i teško ranile Stjepana Radića, tada neospornoga vođu hrvatskoga naroda. Od posljedica zadobivenih rana Radić je umro 8. kolovoza 1928. u Zagrebu. Zatim je slijedilo umorstvo dr. Milana Šufflaya, istaknutoga pravaša i svjetski poznatoga albanologa, u Zagrebu noću između 18. i 19. veljače 1931. godine, pa pokušaj umorstva dr. Mile Budaka, poznatoga hrvatskog književnika i pravaškoga političkog prvaka, u Zagrebu 7. lipnja 1932., te umorstvo Josipa Predavca, podpredsjednika Hrvatske seljačke stranke, pred njegovom kućom u Dugomu Selu 13. srpnja 1933. i dr. Ive Pilara, književnika, sociologa i političara, u njegovu stanu u Zagrebu podkraj 1933. godine, a Stjepan Javor, neprestano mučen i zlostavljan, umro je u kaznionici u Srijemskoj Mitrovici 26. ožujka 1936. godine[690].

Atentat na Stjepana Radića i njegove zastupničke drugove i Javorova smrt odnijeli su za sobom još nekoliko mladih hrvatskih života. Na vijest o atentatu u Zagrebu su već 20. lipnja 1928. izbile žestoke demonstracije, koje su se nastavile i nekoliko idućih dana. Redarstvo je protiv demonstranata upotrijebilo vatreno oružje i ubilo trojicu hrvatskih mladića (Krešimira Jerbića, Vladimira Majcena i Đuru Bjeloša). Tako je postupilo i prilikom demonstracija na desetu obljetnicu nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1928., kada je ubilo Stanka Petrića. Demonstracije su izbile i odmah nakon pogreba Stjepana Javora u Zagrebu 30. ožujka 1936. Redarstvenici su i ovoga puta pucali po demonstrantima pa su teško ranili u trbuh Dragutina Kraljića, 17-godišnjega radnika, koji je sutradan od posljedica ranjavanja umro[691]. Bosiljka Janjatović i Franjo Tuđman, ne mogavši se osloboditi komunističke indoktrinacije, lipanjske demonstracije pripisuju komunistima. Suprotno tim tvrdnjama, sve te demonstracije, uključivši i lipanjske, organizirala je nacionalno orijentirana hrvatska mladež, u kojoj su pravaši igrali predvodničku ulogu[692]. Jugoslavenska vlast je u krvi gušila iskazivanje poštovanja hrvatskim mučenicima. U Bosanskomu Brodu su 20. lipnja 1932. priređene zadušnice za Stjepana Radića i ubijene mu sudrugove, na kojima je bio nazočan velik broj hrvat-

[690] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 388.–390., 411.–412., 506., 512., 526. i 570.; Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 316.-317.

[691] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 391., 422., 570. i 571., te Jere Jareb, nav. dj., str. 611.

[692] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 391.; Jere Jareb, nav. dj., str. 611.; Bosiljka Janjatović, nav. dj., str. 250.; Franjo Tuđman, nav. dj., knj. I., str. 512., i Mijo Bzik: *Ustaška borba*, Zagreb, 1942., str. 50. -58.

skih seljaka. Poslije mise klicalo se je *"Slava mučenicima!"* i *"Živila Hrvatska!"*. Kotarski načelnik je pozvao oružnike, koji su pucali po narodu i ubili Stjepana Matkovića i još dvije osobe[693]. Hrvatski narod nije mogao mirno podnositi ove zločine, koji su se nad njim svakodnevno činili. Organiziran je Ustaški pokret, koji je poveo borbu za nezavisnu hrvatsku državu. U toj borbi mnogi su Hrvati ginuli. Zbog ustaške djelatnosti bili su obješeni 11. kolovoza 1931. u Beogradu Ivan Rosić iz Prvče, u okolici Nove Gradiške; 25. rujna 1931. u Zagrebu Marko Hranilović i Matija Soldin, oba iz Zagreba; 21. travnja 1934. u Beogradu Franjo Zrinjski iz Gornjega Ladanja, u okolici Varaždina te 12. svibnja 1934. u Beogradu Petar Oreb iz Vele Luke, na otoku Korčuli, i Josip Begović iz Suhoga Polja, u okolici Virovitice. Drugi su pali u borbi ili su nakon mučenja bez suda strijeljani. Stjepan Devčić iz Lukova Šugarja, u okolici Karlobaga, poginuo je u Velebitskomu ustanku 14. rujna 1932., a Ivana Gabaja iz Hlebina, u okolici Koprivnice, koji je prevozio ustaše preko granice u Mađarsku, na Janka Pustu, oružnici su nesmiljeno mučili i iznakazili u oružničkoj postaji Gola, a onda izveli vani i 4. travnja 1933. ustrijelili. Pokopan je u Hlebinama uz grob svoga ustaškog suborca Franje Mraza, koji je, boreći se za iste ciljeve, poginuo prije njega[694]. Prema nekim statistikama, u okolici Nina, dakle na zadarskomu području, oružnici su od 1925. do 1932., znači za sedam godina, ubili 63 hrvatska seljaka s obrazloženjem, da se je radilo o krijumčarima, a pravi je razlog njihova ljubav prema Hrvatskoj i ništa drugo[695]. Na temelju svih navedenih činjenica sa sigurnošću se može tvrditi, da je broj političkih umorstava Hrvata u kraljevskoj Jugoslaviji prelazio četiri stotine. Ali, kada bi se provela temeljita znanstvena istraživanja na cijelomu hrvatskom narodnom prostoru, ta bi brojka vjerojatno bila znatno premašena. Kako je bilo strašno srpsko nasilje, pokazuje slučaj Vladimira Bogovića, gradskoga činovnika u Karlovcu. Zbog njegova hrvatskoga uvjerenja državna ga je vlast tako progonila, da se je 14. veljače 1933. ubio.[696]

k) Muslimanima vrijeđaju ljudsko dostojanstvo i ubijaju ih. Srpskoj mržnji, zločinima i poniženju naročito je bilo izloženo muslimansko pučanstvo. Ni kao ljude nisu ih držali sebi ravnima, a kamoli da bi im priznavali ista građanska prava. O političkim pravima nije moglo biti ni govora. Tu okrutnu stvarnost najbolje ocrtava slučaj Mehmeda Pavice iz Rogatice. Dana 13. studenoga 1918. u gostionici, u Rogatici, sjedila su dva srpska časnika. Po običaju, u gostionicu je htio ući i Pavica, ali ga je konobarica otjerala riječima: *"Turčine, za tebe ovdje nema mjesta!"*. Kada je on

[693] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 515.
[694] Isto, str. 491., 507., 524.–525. i 536.–538., te "Hrvatski narod" od 20. 6. 1941., str. 4.
[695] "Hrvatski narod" od 20. 6. 1941., str. 4., i "Hrvatski list" od 22. 6. 1941., str. 21.
[696] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 528.

ipak htio ući, časnici su pozvali u pomoć gardiste, koji su ga uhitili i u zatvoru nemilosrdno zlostavljali. Treći dan je Mehmed Pavica od udaraca u zatvoru umro[697]. Naročito je bio težak muslimanski položaj do 1928. godine. Srbi i Crnogorci su ih tukli, pljačkali i ubijali na svakomu koraku. Te zločine je u pravilu činilo obično stanovništvo, a državne vlasti su preko toga šutke prelazile i tako te zločine odobravale. Pri tomu se je sa srpske i crnogorske strane isticalo, da je to osveta bivših kmetova prema svojim feudalnim gospodarima za zlodjela, što su ih ovi prije toga činili njima. No i Hrvata je bilo kmetova, ali nema dokaza, da su i oni prema muslimanskomu pučanstvu činili bilo kakve zločine. Dapače, i sami su bili objekt srpskih i crnogorskih zločina. Osim toga, u istočnoj je Hercegovini najviše stradalo muslimansko seljaštvo, koje nikada nije bilo u položaju feudalnoga gospodara[698]. Sve to pobija srpsko-crnogorsku tvrdnju o osveti bivših kmetova svojim feudalnim gospodarima, pa se uzroci ovim zločinima nalaze u višestoljetnoj mržnji prema muslimanskomu životu i težnji osvajača, da ih potjeraju s njihovih ognjišta.

U ovim zločinima stradavalo je cijelo muslimansko pučanstvo, ali najviše u istočnim bosanskohercegovačkim kotarima i u Sandžaku. Naravno, ovdje se ne uzimaju u obzir Albanci i Turci. O tim stradanjima su Svetozaru Pribićeviću, ministru unutarnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u više navrata upućivane predstavke, kojima se je tražila zaštita ugroženih osoba[699], ali zaštite i pomoći nije bilo. Zbog takvoga ponašanja državne vlasti Mehmed Spaho, predsjednik Jugoslavenske muslimanske organizacije, pisao je 14. listopada 1919. nekomu svom prijatelju: *"Još ni jedan ubojica, pljačkaš, zločinac koji je zlodjelo počinio na muslimanima nije kažnjen. (...) A ako musliman ili katolik pokušaju da se brane od napadaja pravoslavnih onda se autoritet državne vlasti javlja u punoj snazi i zatvaraju se dužni i nedužni"*[700]. Dramatičan položaj muslimanskoga življa od samoga postanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ponukao je njegove i vjerske i političke prvake, da mu, obavještavanjem o tomu položaju svjetske i domaće javnosti, pokušaju pružiti zaštitu. U razgovoru, što ga je vodio 1919. s francuskim novinarom Charlesom Rivetom, a ovaj to objavio u novinama "Le temps" 1. travnja 1919., hadži Mehmed Džemaludin Čaušević, reis–ul–ulema Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, izjavio je: *"Hiljade ljudi ubijenih, 6 žena spaljeno, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilance za nas muslimane prilikom svečanog stvaranja Jugoslavije, kojoj smo se mi spremali služiti svom dušom"*. Ju-

[697] Članak "Lice i naličje 1918. godine", "Sarajevski Novi list", Sarajevo, 10.6.1941., str. 7.
[698] Atif Purivatra, nav. dj., str. 47., bilj. 125.
[699] Isto, str. 34.–38.
[700] Isto, str. 66

goslavenske su vlasti na Čauševića vršile pritisak, da povuče tu izjavu, ali je on to odbio učiniti[701]. Na sjednici Privremenoga narodnog predstavništva u Beogradu Spaho je 28. rujna 1920. izjavio, da je na području Jugoslavije ubijeno blizu 2000 muslimana. Iako tu izjavu vladajući krugovi nisu demantirali, Atif Purivatra misli, da je pretjerana[702].

l) Masovni i brutalni zločini nad muslimanskim pučanstvom. O stradanjima muslimanskoga pučanstva između 1918. i 1928. pisao je 1941. "Sarajevski Novi list" u članku "Lice i naličje 1918. godine", koji je izlazio u desetak nastavaka. Ističući, da se radi o sumarnim, dakle odprilike navedenim, brojkama, o zločinima u Sandžaku piše: "Tako se znade, da je samo u bjelopoljskom okrugu ubijeno oko šest stotina najuglednijih muslimana na očigled njihovih žena i djece. U Plavu, Gusinju i Rugovi nije uopće ostala živa nijedna muslimanska duša. Ljudi, žene, djeca, sve je poubijano i poklano. U ostalim mjestima Sandžaka poubijano je također oko sedam stotina muslimanskih duša. Ta ubojstva i umorstva vršena su na najzvjerskiji način, bacanjem u vatru i drugim najsurovijim metodama, kakve se od vandala ne pamte na našim stranama"[703]. Ove izjave i članci govore o strahovitim zvjerstvima, što su nad muslimanskim pučanstvom počinjena u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Na temelju njih se ne može ni približno utvrditi broj ubijenih muslimana na području Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Čauševićeva i Spahina izjava se odnose na vrlo kratko vremensko razdoblje. Uz to, Spahina se izjava, a vjerojatno i Čauševićeva, odnosi na sve muslimanske žrtve u novostvorenoj državi, dakle i na Albance i na Turke, što nije predmet ovoga istraživanja. "Sarajevski Novi list" obuhvaća, doduše, razdoblje od deset godina, ali navodi samo masovne muslimanske žrtve u Sandžaku, dok takvih podataka za Bosnu i Hercegovinu nema, iako baš tu živi glavnina muslimanskoga pučanstva. Osim toga, sve su brojke, koje se navode u spomenutim izjavama i člancima, dadene sumarno, odprilike, pa se postavlja pitanje njihove upotrebljivosti. Stoga se za sada valja zadovoljiti samo s djelomičnim utvrđivanjem muslimanskih žrtava u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, s navođenjem i nekih konkretnih imena, gdje je to moguće, vodeći računa, da je broj žrtava puno veći, na što upućuju i spomenute izjave i članci.

Prema Atifu Purivatri, do srpnja 1926. u pograničnim krajevima Hercegovine, dakle u kotarima Trebinje, Bileća i Gacko, ubijeno je 126 osoba, uglavnom muslimanskih seljaka[704]. U literaturi se konkretno navodi, da su s toga područja ubijeni, a u nekim slučajevima zaklani, pa čak i na

[701] Isto, str. 63. i 64.
[702] Isto, str. 74.
[703] "Sarajevski Novi list" od 5. 7. 1941., str. 7.
[704] Atif Purivatra, nav. dj., str. 220.

komadiće sasjeckani, krajem 1918. Salihaga Glavović i sin mu Ibrahim, na kućnomu pragu u selu Hrupjelama, u okolici Trebinja; 10. travnja 1919. težak Avdić i jedna djevojka iz njegove kuće u Skotićima, u okolici Bileće; 6. svibnja 1919. sedam braće Tanovića u selu Lipik, u okolici Gacka; u rujnu 1919. trgovac Arif Babović usred Bileće; 12. listopada 1919. supruga Derviša Idriza iz Prijevoja, u okolici Bileće; pri kraju jeseni 1919. dva brata Salkovića iz Lastve, u okolici Trebinja[705]; 2. srpnja 1920. četiri muslimanska težaka u selu Pađani, u okolici Bileće; godine 1920. dvije osobe u Orahovcu, u okolici Trebinja; 25. listopada 1921. Salko Mehić iz Zagradaca, u okolici Gacka; 27. rujna 1924. Bećir Bajramović, Salko Zećo, Halil Ćatović i Asim Halkija u kotaru Bileća i 11. kolovoza 1925. tri Talovića i 2 Memića, dakle ukupno pet osoba, u selu Bahori, u okolici Gacka. Osim toga, navode se još po tri neimenovane osobe iz kotarâ Bileća i Gacko, koje su ubijene 1919. godine. Srpski povjesničar Savo Skoko priznaje, da je od 1918. do 1924. ubijeno osam nevinih muslimana iz sela Borča i Bahori, u okolici Gacka. Nažalost, ubijanje je nastavljeno i u drugoj polovici 1926., pa je početkom srpnja te godine u planini Kobilja glava ubijen Hamid Hebib iz Cernice, kotar Gacko [706].

Muslimansko pučanstvo nije ubijano samo u kotarima Trebinje, Bileća i Gacko. Ubijano je i u drugim dijelovima Hercegovine. Tako su, na primjer, ubijeni 17. travnja 1919. Mujo Burek za vrijeme večernje molitve (akšama) u džamiji u selu Kapavici, u okolici Ljubinja; godine 1920. u Novomu Dubu, u okolici Nevesinja, jedna osoba; u Kruševljanima, u okolici Nevesinja, jedna osoba i u Tomislavgradu, u sudnici, jedna osoba, a početkom srpnja 1926. u planini Sitnica, selu Vilogorac, općini Vlahovići, kotaru Ljubinje, tri brata Ćesića. Ubojstava je bilo, čini se, i na području kotara Konjic[707].

U raznim predstavkama, kojima se muslimanski prvaci obraćaju državnim vlastima za zaštitu, redovito se spominju ubojstva, i to ne samo aga i spahija, nego i muslimanskih težaka, dakle ljudi koji žive od rada svojih ruku. Ta ubojstva ne spominju samo reis-ul-ulema Čaušević i prvaci Jugoslavenske muslimanske organizacije, nego i osobe iz muslimanske sredine, koje se deklariraju Srbima. O tomu pišu i sve muslimanske novine, bez obzira na njihovo političko usmjerenje. Kao područja na kojima se događaju ta umorstva naročito se navode rogatički, kladanjski i sarajevski kotar, ali također i kotari Travnik, Prijedor, Sanski Most, Visoko, Brčko, Zenica i cijelo područje Bosne uz granicu sa Srbijom[708]. Iz toga se vidi, da su umorstva muslimanskoga življa u cijeloj Bosni bila česta i uobičajena

[705] "Sarajevski Novi list" od 10.6.1941., str. 7., od 12.6.1941., str. 7., od 19.6.1941., str. 7., i od 5.7.1941., str. 7.

[706] Atif Purivatra, nav. dj., str. 39., 71., 73., 98., 184.–185., 219. i 220.

[707] Isto, str. 39., 71., 73. i 220.

[708] Isto, str. 35.–40., 71. i 180., bilj. 207.

pojava. Ta umorstva započela su čim je srbijanska vojska stupila u Bosnu. U tomu smislu već je opisan slučaj Mehmeda Pavice iz Rogatice. Prema izvješću Kotarskoga poglavarstva u Foči, od studenoga 1918. pa do polovice 1920. među pograničnim pučanstvom poginulo je od razbojničkih ruku šest muslimana[709]. Svih tih šest osoba sigurno je s područja kotara Foče, jer je nezamislivo, da bi poglavarstvo toga kotara raspolagalo brojidbenim podatcima o ubijenim osobama s cijeloga pograničnog područja od Trebinja do Bijeljine, pogotovu kad se znade, da je u tomu razdoblju samo od Foče do Bijeljine ubijeno više osoba. Naime, ubijeni su u prvoj polovici 1919. Mehaga Gačanin, predsjednik općine u Prači, u okolici Rogatice; na pravoslavni blagdan Duhova 1919. Mehmed Ćurovac iz Rogatice, a 1920. godine jedna osoba u Šadićima, u okolici Foče, dvije osobe u Vakufu, u okolici Foče, jedna osoba u Zvorniku i jedna osoba u Bijeljini[710]. Ovomu popisu treba dodati više puta spominjanoga Mehmeda Pavicu. U to isto vrijeme od srpske ruke su umoreni u travnju 1919. Mustafa Šahbegović u okolici Sarajeva; u prvoj polovici 1919. Pemba Novaković i Hankija Hadžić, obje s Glasinca, u okolici Sarajeva, i 11. kolovoza 1919. Atif Grbo, također iz okolice Sarajeva, a 1920. godine u selu Djeli, u okolici Prijedora, dva muslimana. Dana 8. veljače 1925. oružnici i četnici ubili su Begana Bešlića u selu Gračanici, kotar Visoko[711].

m) Tragedija varošice Šahovići i ostali zločini. Posebna tragedija zadesila je u noći između 9. i 10. studenoga 1924. godine Sandžak. Tada je oko 2 000 naoružanih Srba napalo muslimanska naselja Šahoviće i Pavino Polje. Sa zemljom su sravnili Šahoviće, a poklali nekoliko stotina muških i ženskih, starih i nejakih osoba. Prema zagrebačkomu "Novom listu", ubijeno je više od 300 muslimana, a bilo je slučajeva, *"gdje su uz oca i majku poubijali i po sedmero nejake dječice"*[712].

Žrtve srpskoga nasilja nad muslimanskim pučanstvom zabilježene su i u zapadnoj Bosni. Godine 1920. naoružani srpski seljaci iz Glinice, predvođeni pravoslavnim popom, napali su muslimansko stanovništvo u Pećkoj, u okolici Cazina, i ubili jednu osobu. Početkom 1928. u Bosanskomu Novom usmrtili su Avdu Tatlića i H. Muhameda Memića, a polovicom listopada te iste godine, na zboru Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke u Cetingradu, u okolici Slunja, Mehmeda Redžića i Asima Grahovića[713]. Umorstva muslimanskoga življa nisu prestala ni nakon proglašenja šestosiječanjske diktature. U lipnju 1929. sarajevsko re-

[709] Isto, str. 71.
[710] Isto, str. 61., 71., i 73.
[711] Isto, str. 61., 66., 67., 73. i 197.–198.
[712] Isto, str. 200., bilj. 75., i str. 216., te članak *"Hrvatstvo bosanskohercegovačkih muslimana – Zvjerstva Srba nad muslimanima"*, "Novi list", Zagreb, 8. 5. 1941., str. 7.
[713] Atif Purivatra, nav. dj., str. 73. i 277.

darstvo je tako zlostavljalo Husniju Čengića, da je od zlostavljanja umro, a onda su ga mrtva bacili s četvrtoga kata, kako bi njegovu smrt prikazali kao samoubojstvo. U Vitezu, u okolici Travnika, 22. prosinca, također 1929. godine, četnici su ustrijelili Avdu Ibrakovića. Smrt Huseina Bulića je sinteza smrti predhodne dvojice. Njega su trojica četnika napala i ranila, a iza toga je zatvoren i mučen u sarajevskomu redarstvu, gdje je u noći između 18. i 19. kolovoza 1934. od mučenja umro[714]. Ovim nisu prestali srpski zločini i mržnja prema muslimanskomu življu. Za cijelo vrijeme trajanja Kraljevine Jugoslavije držalo ih se je nepoćudnim i protudržavnim elementom. U siječnju 1940. Bajo Stanišić, kasnije poznati četnički zapovjednik, u Trebinju je sastavio tzv. "puk pete kolone", u kojemu su 95% vojnika činili muslimanski mladići iz hercegovačkih kotara, pa ga je po najvećoj hladnoći, u nezagrijanim vagonima, uputio prema mađarskoj granici. Pet vojnika se je smrzlo i umrlo na putu od Trebinja do Bosanskoga Broda, a preko pedeset teško bolesnih bilo je smješteno u osječku bolnicu, od kojih su mnogi kasnije pomrli[715]. Dakle, srpske su vojne vlasti i na taj način ubijale ljude.

3.3. Srpski zločini u travanjskomu ratu 1941. i u prvim tjednima Nezavisne Države Hrvatske

Koliko god se je hrvatski narod u mjesecu travnju 1941. veselio zbog raspada omrznute mu Jugoslavije i proglašenja, nakon 839 godina, podpuno slobodne i nezavisne hrvatske države na cijelomu hrvatskom povijesnom i narodnom području, ipak je imao razloga i tugovati. Baš u tomu mjesecu Srbi su počinili grozne zločine nad hrvatskim narodom, iako ničim nisu bili izazvani, naravno, ako težnju za slobodom ne smatramo izazovom. Te zločine činili su na raznovrsne načine:

a) Ubijanje Hrvata u vojsci i na bijegu iz vojske. Jugoslavija je bila protuprirodna tvorevina i tamnica hrvatskoga naroda. Zato je Hrvati u travanjskomu ratu nisu ni htjeli braniti, nego su bacali oružje, dezertirali iz jugoslavenske vojske i bježali svojim kućama, a Srbi i Crnogorci, htijući ih zadržati, dočekivali su ih u zasjedi i ubijali. U tomu su sudjelovali i komunisti[716]. Tako su, između ostalih, ubijeni u mjesecu travnju 1941. na Kosovu Mitar Dubelj iz Kijeva Dola, u okolici Ravna, a na Arslanagića mostu, u okolici Trebinja, Ivan Štironja iz Aladinića, u okolici Stoca; Niko Goluža iz Rotimlje, u okolici Stoca, i Andrija Raguž-Gunjinović iz Stoca. Ferdinand Petrilić iz Stoca je kao pričuvni časnik služio vojsku u Jajcu, ali

[714] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 462. i 541.
[715] Nurija Šuljak: *General Novaković ubija vojnike*, "Sarajevski Novi list" od 22.5.1941., str. 6.
[716] Radovan Papić: Hercegovina u revoluciji, Sarajevo, 1985., str. 66.

su ga jugoslavenske vlasti ubile 14. travnja 1941. Slična sudbina zadesila je Vidu Raguža – Marijanovića, također iz Stoca. On se je kao pričuvnik odazvao pozivu državnih vlasti, da služi vojsku u Trebinju, no ubrzo je pronađen mrtav u rijeci Trebišnjici[717]. Pri pokušaju bijega iz jugoslavenske vojske ubijeni su u okolici Skadarskoga jezera Ivan Zelić iz Teskere, u okolici Ljubuškoga, i to 4. travnja 1941., i Franjo Dodig iz Zvirića, u okolici Ljubuškoga, točno neustanovljenoga dana u mjesecu travnju 1941. godine. Kao pripadnik jugoslavenske vojske ubijen je 14. travnja 1941. kod Skadra Ante Mišetić iz Grabovnika, u okolici Ljubuškoga, ali se u izvorima ne navodi od koga ni pod kakvim okolnostima. Za Ivana Zelića se čak tvrdi, da su ga ubili Talijani. Ali Talijani nisu mogli imati nikakva razloga ubijati bjegunce iz jugoslavenske vojske, jer im je to dezertiranje koristilo. Dana 4. travnja 1941. godine još nisu ni započela neprijateljstva između tih dviju vojski, pa Talijani tada ne bi ni ubijali jugoslavenske vojnike, bez obzira bi li im to koristilo ili ne bi. Dezertiranja hercegovačkih Hrvata iz jugoslavenske vojske, koja se je nalazila na području Crne Gore, bila su česta, a često su ih Srbi, Crnogorci i komunisti zbog toga i općenito zbog njihova protujugoslavenskoga stajališta ubijali. Zato se sa sigurnošću može tvrditi, da su oni ubili i Ivana Zelića, Franju Dodiga i Antu Mišetića, kao i ostale navedene osobe, pri pokušaju njihova bijega iz jugoslavenske vojske. Uostalom, Nikolu Jelčića iz Stubice, u okolici Ljubuškoga, četnici su kao jugoslavenskoga vojnika uhitili, mučili i ubili u Goraždu u mjesecu travnju 1941. U istomu mjesecu 1941. umorili su u Crnoj Gori Filipa Ereša iz Radišića, u okolici Ljubuškoga, koji je također bio jugoslavenski vojnik. Na albanskoj granici prilikom bijega iz jugoslavenske vojske lišen je života 14. travnja 1941. Mijo Gadže iz Hardomilja, u okolici Ljubuškoga, a četnici su u Crnoj Gori umorili Peru Borasa i Jozu Kravića, obojica iz Hardomilja, i to Borasa 10. travnja 1941., a Kravića također u travnju te godine, ali se ne zna točno kojega dana[718]. Nažalost, to nisu bile i jedine hrvatske žrtve, koje su pale u Crnoj Gori. General Ljubomir Novaković, tvrđavni zapovjednik Trebinja uoči travanjskoga rata 1941., uhitio je 14. travnja te godine njemačkoga državljanina Dorschnera i prof. Selesina, akademskoga slikara, Slovenca, koji su živjeli u Trebinju, i pod oružničkom pratnjom ih je poslao u Nikšić. Zahvaljujući rasulu jugoslavenske vojske i oružniku, koji ih je pratio, uspjelo im je pobjeći. Vraćajući se vlakom od Nikšića prema Trebinju, u blizini željezničke postaje Petrovići, koja se nalazi u Crnoj Gori nešto prije crnogorsko-hercegovačke granice, vidjeli su *"trideset i šest*

[717] Humski zbornik V. Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini, str. 122., 427., 482., 527., 562. i 568.

[718] Florijan Boras: *Spomenica ljubuškim žrtvama*, Ljubuški, 1998., str. 68., 92., 93., 95., 230., 259., 295.–296. i 376.

poredanih lokava ljudske krvi – nedaleko kojih se nalazio svježhumak – kao zajednička grobnica hrvatskih vojnika preostalih od Stanišićeve (Bajo Stanišić – op. I.G.) *61. pješačke pukovnije, koji su po njegovoj naredbi dan prije poubijani"*[719]. Ovim nisu iscrpljena umorstva hrvatskih vojnika u Crnoj Gori. Talijanski su časnici *"nedaleko Skadra našli dva lješa"*, a njihovim pregledima *"ustanovili su da se radi o dvojici hrvatskih vojnika, u čijim džepovima su nađene hrvatske zastave s rodoljubnim nadpisima"*. Prema dokumentima, *"za jednog je ustanovljeno da se zove Ilija Delić"*, ali se ne zna odakle potječe, a za drugoga se predpostavlja, da je *"bio namješten u željezničkoj službi, i to u Medjeđi"*, u okolici Rogatice, ali mu se nije moglo utvrditi ime. U džepu mu je *"pronađeno pismo upućeno bratu Iliji, koji je služio u zrakoplovstvu"*. Zaključak je, da su po svoj prilici *"ova dva vojnika ubijena od četnika ili od srpskih vojnika"*[720]. No, hrvatski vojnici, mobilizirani u jugoslavensku vojsku, ginuli su i u drugim mjestima bivše Jugoslavije, ali se u znanstvenoj književnosti ne navodi od koga i zbog čega. Od većega broja takvih slučajeva, ovdje će se posebno istaknuti Petar Jukić, zv. Kičić, iz Runovića, u okolici Imotskoga, Jure Prusac, zv. Juka, iz Podrujnice, u okolici Metkovića, Petar Jerković iz Krvavca, u blizini Metkovića, i Petar Jerković iz Kule Norinske, također iz okolice Metkovića[721]. Petar Jukić je poginuo 8. travnja 1941. kod Maribora, Jure Prusac 17. travnja 1941. u Čačku, a oba Jerkovića u Mostaru točno neustanovljenoga dana u mjesecu travnju 1941. U Mariboru se 8. travnja 1941. nisu vodile nikakve borbe. Jugoslavenska se je vojska raspadala i povlačila pred Nijemcima, dezertiranja su bila masovna i grad je bez borbe pao u ruke njemačkih oružanih snaga[722]. Dakle, Petar Jukić nije mogao poginuti u borbi s njemačkom vojskom. Nije bilo nikakve borbe s Nijemcima ni oko Čačka 17. travnja 1941. Već prije su jugoslavenske vlasti predložile primirje na svim bojištima, a 17. travnja su podpisale akt o kapitulaciji[723]. Prema tome, ni Jure Prusac nije poginuo u borbi s ratnim protivnikom. Kao i na ostalomu hrvatskom narodnom području, tako su se i u Primorskoj armijskoj oblasti, koja je imala sjedište u Mostaru, raspadale jedinice jugoslavenske vojske. Hrvati su ih napuštali, a u njima su ostajali Srbi, Crnogorci, komunisti i po koji Hrvat zanešen jugoslavenstvom. Do 11. travnja 1941. svu vlast u tomu području, osim u Mostaru, preuzele su ustaše. Za Mostar su se vodile borbe između ustaša i te jugoslavenske, a uistinu srp-

[719] Nurija Šuljak, nav. dj., str. 6.

[720] Članak *"Talijanska počast poginulim hrvatskim vojnicima žrtvama četničkih zločinaca"*, "Hrvatski narod" od 8.6.1941., str. 6.

[721] Gordana Turić, nav. dj., str. 453., i Ivan Jurić, nav. dj., str. 195., 200. i 203.

[722] Ivan Babić: *Sa Slovencima u ratu godine 1941.*, "Hrvatska revija" br. 3, München, rujan 1968., str. 335.–339.

[723] Velimir Terzić: *Slom Kraljevine Jugoslavije*, sv. 2., Beograd–Titograd, 1984., str. 443.–463.

ske, vojske. Ta vojska je nemilosrdno ubijala svakoga, tko je bio za hrvatsku državu. To je životom platio i podnarednik Tikveš, po vjeri musliman. Kako mu se je postrojba raspala, i on je otišao kući. U Mostaru ga je na ulici 13. travnja 1941. susreo poručnik jugoslavenske vojske, inače Crnogorac, koji je zatražio razjašnjenje, zašto se nalazi na ulici. Tikveš mu je odgovorio, da se je vojska raspala i razišla svojim kućama i *"da nema više što da služi"* u toj vojsci, a on se je *"zakleo na vjernost poglavniku Hrvatske dr. Paveliću"*. Čuvši te riječi, poručnik je u Tikveša ispalio tri revolverska hitca i ovaj je ostao na mjestu mrtav[724]. Nema nikakva opravdana razloga ni sama pomisao, da se ova dva Jerkovića nisu svrstala na istu stranu, na kojoj je bio gotovo cijeli hrvatski narod, i da njihov ubojica ne potječe iz iste sredine, iz koje su i ubojice ostalih hrvatskih žrtava. Stoga se sa sigurnošću može tvrditi, da su Petar Jukić, Jure Prusac, jedan i drugi Petar Jerković i podnarednik Tikveš žrtve srpskoga zločina.

Normalno je bilo, da su se ljudi vraćali svojim kućama, kada im se je vojna jedinica raspala. Nitko pošten i razborit, bez obzira na njegovo političko uvjerenje, ne bi smio tomu ništa zamjeriti. Ali u nekim mjestima Srbi su i takve osobe dočekavali i ubijali. Jedna od takvih njihovih žrtava bio je Benjamin Petrinov iz Kukljice, u okolici Preka, na otoku Ugljanu. Po raspadu njegove vojne postrojbe, nesretni Petrinov se je pješice vraćao kući, pa je 14. travnja 1941. prolazio kroz Golubić, u okolici Knina. Saznavši da je Hrvat, Srbi su ga ubili iz puške, bajunetom su mu izvadili srce i raskomadali ga, a onda zakopali [725].

Na sličan način je stradao u mjesecu travnju 1941. i Nikola Došen iz naselja Alanak, u okolici Gospića, kada se je vraćao kući iz Otočca, gdje je služio vojsku, koja se je raspala. Prolazeći kroz Divoselo, mjesni Srbi su ga uhvatili i nakon zvjerskoga mučenja ubili[726]. Milan Lapić iz Čitluka, u okolici Sinja, razvojačeni jugoslavenski vojnik, nije se htio u travanjskomu ratu boriti za Kraljevinu Jugoslaviju, pa su ga četnici ubili u okolici Knina[727]. Jure Franić iz Rudopolja, u okolici Gračaca, nakon rasula jugoslavenske vojske vlakom se je vraćao kući od Knina u mjesecu travnju 1941., ali su četnici napali vlak i njega ubili[728]. Oružnički kaplar Jovo Bulajić, Srbin iz Sopja, u okolici Podravske Slatine, kratko vrijeme iza raspada Kraljevine Jugoslavije i uspostave Nezavisne Države Hrvatske ubio je oružničkoga podnarednika Matu Majetića i kuharicu Jozefinu Plavšek u Tiškovcu,

[724] Isto, str. 393., i članak *"Strahovita nasilja četnika u Hercegovini"*, "Novi list" od 1.5.1941., str. 17.

[725] HDA, Arhiv NDH, Fond: Glavno zapovjedništvo oružništva NDH, Tajni spisi 1941.; HDA, Zapovjedništvo oružničkoga voda Knin, Taj 55/41, kutija 2.

[726] Gospićki spomen-zbornik, Gospić, 1995., str. 92.

[727] Fra Petar Bezina, nav. dj., str. 390.

[728] Luka Pavičić, nav. dj., str. 194.

u okolici Donjega Lapca, s kojima je bio na službi u oružničkoj postaji u tomu mjestu[729].

b) Bune i ustanci protiv srpske vlasti. Zbog zločina, što ih je nad njim permanentno činila, i prirodne težnje za državnom nezavisnošću, hrvatski narod nikada nije prihvaćao Jugoslaviju kao vlastitu državu. Zato je s radošću dočekao priliku, da u travanjskomu ratu 1941. zbaci sa sebe srpski jaram i uspostavi Nezavisnu Državu Hrvatsku. Uz ostale zločine, srpski vojnici i četnici su u tomu ratu rušili mostove na rijekama i druge javne objekte i tako hrvatskomu narodu nanosili štetu. Čuvajući od njihova razaranja mostove na Dravi i htijući ih razoružati, u sukobu s četnicima i srpskim vojnicima u Osijeku su i njegovoj okolici (u Čepinu i u Tenji) 10. i 11. travnja 1941. izgubili život Ivan Balaž, Miroslav Exinger i Zvonimir Bunek, a smrtno su bili ranjeni Ivan Angebrandt, Marko Marić i Ivan Ribarić. Od posljedica ranjavanja Angebrandt i Marić su nakon nekoliko dana umrli, Ribarićeva sudbina za stanovito je vrijeme bila nepoznata, ali nema sumnje da je i on, nalazeći se u srpskim rukama, bio je naime zarobljen, doživio istu sudbinu. Srpski vojnici i četnici pokazivali su prema svojim zarobljenim protivnicima krajnji sadizam. Buneka su, na primjer, *"izboli noževima i izrešetali puščanim tanetima"*[730]. U Ludbregu su srpski vojnici 10. travnja 1941. godine htjeli srušiti željeznički i kolni most preko rijeke Bednje, koja protječe kroz samo mjesto. U tomu su ih pokušali spriječiti Pavao Fotak, Ivan Grabarić i Vinko Zdelar. Grabarić i Zdelar bili su zarobljeni, a Fotak je ubijen[731]. Podravina je među prvima bila na udaru srpskih vojnika i četnika. Odmah u početku rata napali su Virje, u okolici Đurđevca. U obrani toga mjesta svoj su život dali 9. travnja 1941. Đuro Nožar i Petar Ciganović[732]. U travanjskomu ratu, na cijelomu svom području, hrvatski narod je razoružavao srpsku vojsku i uspostavljao tijela hrvatske državne vlasti. Pri tomu su padale ponegdje i ljudske žrtve. U takvomu podhvatu u Bosanskomu Brodu su 11. travnja 1941. ubijeni ustaša Jozo Marić i s njim još tri osobe[733]. Pri pokušaju razoružavanja četnika, pozivajući ih na predaju, u Banjoj Luci je tih dana ubijen mladi radnik Salih Gazić, pa je tako i u tomu gradu pala žrtva za slobodu hrvatskoga naroda[734].

Bjelovarski ustanak je najznačajniji hrvatski oružani podhvat, koji je predhodio proglašenju Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu 10. travnja 1941. Neposredni rezultat toga podhvata je uspostava hrvatske državne ne-

[729] Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu – Zbornik dokumenata, sv. I., Zločini Nezavisne Države Hrvatske, Beograd, 1993., str. 35., i "Novi list" od 19.6.1941., str.16.
[730] "Hrvatski list" od 13.4.1941., str. 4., 15.4.1941., str. 12., i 16.4.1941., str. 12.
[731] "Hrvatsko jedinstvo", Varaždin, 3.5.1941., str 5.
[732] "Nezavisna Hrvatska", Bjelovar, 3.5.1941., str 2.
[733] "Hrvatski list" od 26.4.1941., str. 13.
[734] "Hrvatska Krajina", Banja Luka, 9.5.1941., str. 2.

zavisnosti u Bjelovaru već 8. travnja 1941. Međutim, do ostvarenja toga cilja nije došlo bez borbe, a u toj borbi pale su hrvatske žrtve. Spomenutoga dana, 8. travnja, u Bjelovar je teretnim autom kao predstraža ušlo pet vojnika iz 108. pukovnije. U zasjedi su ih dočekali srpski oružnici i na licu mjesta ubili Ivana Haniša i još jednoga vojnika, čije je ime ostalo neutvrđeno, a trojicu su teško ranili i zarobili. Ranjenike su nemilosrdno mlatili kundacima, teško ih vrijeđali i odveli u svoj vojni stožer, gdje su ih položili na slamu i ostavili bez liječničke pomoći[735]. Kakva je bila daljnja sudbina tih ranjenika, ostalo je nepoznato. No, neki ranjeni vojnici 108. pukovnije nalaze se na popisu umrlih u bjelovarskoj bolnici, pa se postavlja pitanje, nisu li to upravo ti ranjenici, koji su zarobljeni 8. travnja. Sutradan, 9. travnja, u Hrgovljanima, rubnomu dijelu Bjelovara, čuvali su stražu Đuro Matijašić i sedamnaestogodišnji gimnazijalac Milan Baćani. Opazivši, da im ususret iz Bjelovara juri osobni automobil, skočili su preda nj, da ga zaustave i pregledaju. U automobilu su bili srpski časnici, koji su jureći na njih bacili bombe, a Matijašić i Baćani ostali su na mjestu mrtvi[736]. U isto vrijeme četnici i srpski vojnici činili su strahovite zločine nad nenaoružanim hrvatskim pučanstvom u Bjelovaru i njegovoj okolici. U javnosti se osobito spominje masakriranje 11 hrvatskih seljaka, što se dogodilo 10. travnja 1941. u bjelovarskim selima Kapeli i Donjim, Srednjim i Gornjim Mostima. Prema podatcima, što ih je predstojništvo gradskoga redarstva u Bjelovaru 30. travnja 1941. dostavilo Ministarstvu vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, na bjelovarskomu području od 9. do 29. travnja 1941. od srpske ruke je ubijeno 28 osoba, koje su sve, osim dvojice, navedene imenom i prezimenom[737]. Ali, taj popis je nepodpun i u nekim pojedinostima netočan. Tako, na primjer, Ivan Haniš i njegov sudrug nisu poginuli 9. 4. nego 8. 4. 1941. godine. Kao žrtve srpskoga zločina, iz popisa su izostavljene vojne osobe: Milan Devčić, pripadnik 108. pukovnije, ubili ga četnici u Gornjim Zdelicama, u okolici Bjelovara, 8. travnja 1941.; Vjenceslav Pohunek, rođen u Lamincu, u okolici Čazme, vojnik, umro u bjelovarskoj bolnici od posljedica ranjavanja 10. travnja 1941.; Ivan Novaček, vojnik 108. pukovnije, rođen u Garešnici, ranjen u borbi, umro u bolnici u Bjelovaru 14. travnja 1941.; Dragutin Farkaš, rođen u Novomu Marofu, vojnik 108. pukovnije, i Dragutin Torkoš, rođen također u Novomu Marofu, redarstvenik, obojica umrli u bjelovarskoj bolnici 23. travnja 1941. Ni popis masakr-

735 "Nezavisna Hrvatska", Bjelovar, 19.4.1941., str. 1., i 26.4.1941., str. 5., te Julije Makanec: Ustanak u Bjelovaru – Sjećanje na bjelovarske događaje 8. – 10. IV.1941., "Hrvatska smotra" br. 3–4, Zagreb, ožujak – travanj 1944., str. 102.

736 Isto, str. 109.

737 Zdravko Dizdar–Mihael Sobolevski: *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.–1945.*, Zagreb, 1999., str. 155. i 156., i Savo Velagić: *Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskoga rata 1941.*, "Bjelovarski zbornik" 4–5, Bjelovar, 1994., str. 137. – 141.

iranih seljaka u Kapeli i Mostima nije podpun. Manjkaju Ivan Blažeković i Stjepan Ružman. Blažeković se je, napustivši jugoslavensku vojsku, vraćao kući u Moste. U selu Zrinski Topolovac uhvatili su ga četnici i zaklali. U kući Stjepana Ružmana vojska je pronašla skrivene Boltu Pavlovića, Ludviga Rupića i Stjepana Hercega. Zbog toga je Ružmana tako pretukla, da je od posljedica toga prebijanja ubrzo umro. Oba ova događaja, i s Blažekovićem i s Ružmanom, zbila su se oko 10. travnja 1941. Ovim nisu iscrpljene žrtve srpskoga nasilja nad nenaoružanim pučanstvom na bjelovarskomu području. Dana 9. travnja 1941. u Rovišću, u okolici Bjelovara, srpski su vojnici ubili Milicu Prelec. Sutradan, 10. travnja, četnici su u šumi Bedenik, u okolici Bjelovara, umorili Melkiora Novaka iz Klokočevca, također u okolici Bjelovara. A 25. travnja 1941. ubijen je u Pavlovcu, u okolici Bjelovara, Stjepan Žegarac. U Kapeli su srpski vojnici počinili još jedan okrutan zločin. Dana 9. travnja 1941. susreli su na cesti seljanku Mandu Filipović, koja je bila u šestomu mjesecu trudnoće, rasporili su joj trbuh i iz nje izvadili muško dijete, zbog čega su i ona i dijete umrli[738]. Tako su srpski vojnici i četnici do kraja mjeseca travnja na bjelovarskomu području umorili 40 osoba, a istraživanja se nastavljaju, pa bi ta brojka mogla biti i veća. U vrijeme ovih dramatičnih zbivanja na bjelovarskomu području izbila je pobuna i u Dinarskoj diviziji, koja je u prvim danima travanjskoga rata krenula iz Sinja preko Dinare prema Sarajevu. Na čelu pobune bio je pričuvni satnik dr. Milan Luetić iz Župe Biokovske, u okolici Imotskoga, inače po zanimanju najprije sudac pa zamjenik državnoga odvjetnika. On je zajedno s dr. Edom Bulatom i dr. Antom Luetićem činio vodstvo Ustaškoga pokreta u Dalmaciji. Posebno je bio zadužen za vojne poslove toga pokreta. Pobuna,

Dr. Milan Luetić

[738] Državni arhiv Bjelovar – *Popis žrtava Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskoga rata, te "NDH 1941.–1945."*, bez oznake pisca, izdavač Hrvatski nacionalni pokret – Ogranak "10. travnja", Winnipeg, Manitoba, Kanada, rujan 1988., str. 14.

do koje je došlo, bila je unaprijed pripremljena. Saznavši da se priprema, komunisti su o tomu izvijestili zapovjedništvo divizije[739]. Time su oslabili njezin učinak, ali je nisu mogli spriječiti. Dok se je vojska odmarala na Bilomu Brigu, pokraj Vagnja, prijevoja preko Dinare između Sinja i Livna, došlo je do sukoba između Luetića i pukovnika Rašovića, zapovjednika njegove 13. pukovnije. Luetić je tom zgodom izjavio, da ne odobrava postupke toga pukovnika i *"da on kao Hrvat ne može to podnijeti"*, te *"odkazuje ovim časom poslušnost njemu i srpskoj komandi"*. Na te riječi Rašović je potegao samokres, da ubije Luetića, ali je ovaj bio brži, aktivirao je bombu i bačio je među srpske časnike, pa su dvojica poginula, a Rašović je, prema jednima, bio teže ranjen, a prema drugima, također je poginuo. Dok se je vraćao k svojoj jedinici, Luetića je dočekao u zasjedi jedan srpski narednik i ubio ga. U borbi, koja se je razvila između srpskih i hrvatskih vojnika, Luetićevih pristaša, poginuli su na hrvatskoj strani Ivan Šamija iz Lovreća, u okolici Imotskoga, te Josip i Marko Burazin, oba iz Labina, u okolici Splita[740]. Je li još tko poginuo, bilo s hrvatske, bilo sa srpske strane, ne zna se. Ali Dinarska divizija se je raspala i bila je onesposobljena za borbu. Sporan je nadnevak ove pobune i Luetićeve smrti. Nedjeljka Luetić-Tijan, Milanova sestra, Vjekoslav Vrančić, Tomislav Jonjić, Drago Gizdić i još neki pisci pišu, da je to bilo 10. travnja 1941. Ivan Rojnica kaže, da se je to zbilo 9. travnja. Ante Luetić, Milanov suradnik i suborac, tvrdi, da se je sve to dogodilo 8. travnja. Milanova obitelj (supruga, roditelji, brat i sestra) po naravi stvari najbolje je mogla znati, kada je on poginuo. U matičnim knjigama umrlih kao dan smrti upisan je 10. travnja. Prema osmrtnici objavljenoj 12. travnja 1941. u splitskim novinama "Novo doba", Luetić je, boreći se za Hrvatsku, izgubio život 10. travnja[741]. Dakle, sa sigurnošću se može tvrditi, da se je pobuna u Dinarskoj diviziji i pogibija Milana Luetića i njegovih suboraca dogodila 10. travnja 1941. godine. U sličnim su okolnostima hrvatske žrtve padale i u nekim drugim mjestima. U Crikvenici su prilikom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske i uspostave hrvatske državne vlasti poginuli Petar Milutin Kvaternik, pričuvni bojnik, inače brat Slavka Kvaternika, i Slavko Pipinić, pričuvni nadporučnik. U Mostaru su se vodile teške borbe sa srpskim snagama, pa je u toj borbi 11. travnja 1941.

---

[739] "Novi list" od 3.5.1941., str. 7., i 16.5.1941., str.17., te Drago Gizdić: *Dalmacija 1941.*, Zagreb, 1957., str. 107., bilješka 1.

[740] "Novi list" od 3.5.1941., str. 7., i 16.5.1941., str. 17., te Velimir Terzić, nav. dj., str. 489., bilješka 189., i Fra Petar Bezina, nav. dj., str.102., 641. i 642.

[741] Nedjeljka Luetić-Tijan: *Krov i kruh – Deset godina u okupiranoj Hrvatskoj 1945.–1955.*, München–Barcelona, 1980., str. 56. i 64.; Vjekoslav Vrančić: *Branili smo državu*, sv. 1., Barcelona –München, 1985., str. 119.; Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 283.; Velimir Terzić, nav. dj., str. 377., 378. i 489., bilješka 189.; Drago Gizdić, nav. dj., str. 110.; Ivan Rojnica: *Susreti i doživljaji*, Zagreb, 1995., str. 52.; izvadak iz matične knjige umrlih za dr. Milana Luetića; "Novi list" od 3.5.1941., str. 7., i 16.5.1941., str. 17.; "Novo doba", Split, 12.4.1941., str. 6., i fra Petar Bezina, nav. dj., str. 641. i 642.

smrtno stradao Zvonko Primorac i još nekoliko hrvatskih rodoljuba. Istoga dana su u sukobu s četnicima u Doboju izgubili život Alija Salihkadić i nekoliko njegovih suboraca[742].

c) I iz zrakoplova ubijaju hrvatske civile. Vidjevši da su nepoželjni u hrvatskim krajevima, srpski vojnici su činili teške zločine nad hrvatskim civilnim pučanstvom. Ubijali su nemilosrdno muško i žensko, staro, mlado i nejako. Činili su to iz zraka i sa zemlje. Jedan od uzroka takvomu divljaštvu prema narodu, koji im do tada u povijesti nikakvo zlo nije nanio, bio je i sastav te vojske. Ona se je sastojala od sedam armija, a u svakoj armiji bila je po jedna bojna četnika. Časnički kadar bio je posve pod utjecajem četnika i prožet njihovim duhom. To četništvo sadržavalo je u sebi sve ono najmračnije, što se je kroz povijest nataložilo u srpskomu narodu. Takvi su vojnici bombardirali mirna hrvatska sela. Dana 12. travnja 1941. bombama iz zraka zasuli su Donje Vinjane, u okolici Imotskoga, i ubili Ivana Bušića, Jakova Bušića (dijete od 9 godina), Matu Bušića i Stipana Bušića[743]. Sutradan, dakle 13. travnja, bombardirali su Ljubuški i ubili Nikolu Paradžika iz Pregrađa, Stanka Šarca iz Radišića i Stanka Vukojevića iz Šipovače, sve civilne osobe[744].

Nadbiskup Stepinac vodi pogrebni obred Petru Milutinu Kvaterniku 15. travnja 1941.

[742] Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 283.; "NDH 1941.–1945.", str. 25., i *"Istina o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*, bez oznake pisca, Buenos Aires, 1991., str. 13.

[743] Gordana Turić, nav. dj., str. 531. i 532.

[744] Svjedočenje Petra Šarca iz Zagreba, III. Poljanice br. 3, i Florijan Boras, nav. dj. , str. 203., 248. i 290. Prema Petru Šarcu, Borasovi nadnevci su mjestimice netočni, a njegov otac Stanko Šarac nije tada ni mogao biti član ustaške vojnice, jer ova još nije ni postojala.

Daleko veću tragediju doživjela je Požega i njezina okolica u mjesecu travnju 1941. godine. Dok su ljudi još spavali, srpski vojnici i četnici sa zemlje, a jugoslavenski zrakoplovi u niskomu letu iz zraka, zasuli su je bombama. U tomu divljačkom napadaju izgubili su život Jelka Slavina, Franjo Svoboda, Jozefina Svoboda, Marija Buček, Josip Svoboda, Venceslav Šmit, Mato Prepelac i mldb. sin Mate Prepelca[745]. Tako je ubijeno osam nevinih osoba.

d) Sve u krvi od hrvatskoga sjevera do juga. Kako su se povlačili s hrvatskoga područja, srpski vojnici i četnici ostavljali su za sobom leševe i zgarišta. U Peterancu, u okolici Koprivnice, 9. travnja 1941. ubili su, kako svjedoči tadašnji župnik Mijo Jurić, pet osoba, među kojima i Stjepana Mesaroša iz Trojeglave, u okolici Bjelovara, i zvonara Ledinskoga, dok ostaloj trojici imena nisu poznata[746]. Ni drugi dijelovi Podravine nisu prošli bez žrtava i stradanja. Od srpskih zločina život su izgubili 9. travnja 1941. Ivan Hampovčan iz Sedlarice, pokraj Pitomače, u okolici Đurđevca; oko 10. travnja 1941. jedan mladić i jedna djevojčica, imena nepoznata, u Virovitici; 8. travnja 1941. Mijo Vujić iz Sopja, općina Čađavica, u okolici Podravske Slatine; 10. travnja 1941. Julijana Horvat iz Kozica, u okolici Podravske Slatine i odmah iza 10. travnja 1941. Đuro Bušleta iz Humljana, općina Čačinci, u okolici Orahovice, a u zagrebačkoj bolnici je 17. travnja 1941. umro dr. Aleksandar Belobrk, odvjetnik, od posljedica ranjavanja kod Varaždina[747].

Na udaru srpske soldateske i četnika osobito se je našla Slavonija. U Đakovu su srpski vojnici 11. travnja 1941. topovskim hitcima oštetili đakovačku katedralu i ubili Pavla Jurkovića, općinskoga ovrhovoditelja, i poštara Milana Laboša, te dva vojnika, nepoznata imena, od kojih se je jedan vraćao kući nakon što mu se je jedinica raspala. Ubili su također i Lazara Barbasovića, Hrvata iz Manđelosa, u okolici Srijemske Mitrovice, koji je služio u jugoslavenskoj vojsci, ali nije htio pucati u nenaoružane ljude. Kao taoce, odveli su sa sobom dr. Pavla Löbla, liječnika, i Mirka Vinkovića, općinskoga službenika, i još nekoliko Đakovčana, putom su ih strahovito zlostavljali i ponižavali, a onda su u Modriči, u Bosni, Löbla i Vinkovića likvidirali. Đakovačku su katedralu gađali Ostoja Bondžulić iz Požarevca, Vasilije Krkleša iz Knina, Ignjatije Kosovac iz Novske, Branislav Jagun iz Đakovca, u okolici Virovitice, i Lazar Nenadović iz Rogulja, u okolici Pak-

745 "Hrvatski list" od 30.4.1941., str. 8.

746 "Novi list" od 11. 5.1941., str. 9., i Državni arhiv Bjelovar – *Popis žrtava Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskoga rata.*

747 "Hrvatski list" od 26.4.1941., str. 13.; "Hrvatski tjednik", Virovitica, 15.8.1941., str. 1.; "Hrvatski narod" od 18.4.1941., str. 8., i Mira Pelikan–Miroslav Gazda: *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravske županije stradalim 1941.–1945. i 1991.–1995. godine*, Osijek, 2003., str. 131., 171. i 195.

raca[748]. Dakle, u zločinima nad hrvatskim narodom i u razaranju njegovih kulturnih dobara, uz Srbijance, isticali su se i Srbi iz Hrvatske.

U to vrijeme zločini su počinjeni naročito u Posavini. Slavonskobrodsko područje, nažalost, ni ovoga puta nije prošlo bez žrtava. Stjepana Nikšića iz Brodskoga Drenovca, koji je tada pripadao kotaru Slavonski Brod, umorili su Srbi na željezničkoj postaji u Velikoj Kapeli još prije 6. travnja 1941. Tom zgodom su Stevo Krajnović, Stevo Vidak i Miloš Milanović na postaji pjevali velikosrpske pjesme i vrijeđali Hrvate. Nikšića je to zaboljelo, pa je uzviknuo *"Živjela Hrvatska!"*. Čuvši to, Krajnović, Vidak i Milanović su navalili na nj, bacili su ga na zemlju i nemilosrdno tukli, a onda ga je Krajnović ubô nožem u leđa, od čega je Nikšić nakon nekoliko sati umro. Velika pak Kopanica, u okolici Slavonskoga Broda, dala je u prvim danima travanjskoga rata četiri žrtve. Stjepan Vukovac je 3. travnja 1941. pošao na vojnu dužnost u Đakovo. Zbog njegova hrvatskoga političkog djelovanja vojne vlasti su mu najprije zaprijetile, da će ga ubiti, a onda su ga 9. travnja zaklale, tvrdeći da je počinio samoubojstvo. Franju Kablarića su ubili 12. travnja 1941., kada je, kao član Hrvatske seljačke zaštite, patrolirao po selu pa je potrčao prema Vrpolju, odakle se je čula pucnjava. Samo jedan dan prije toga, dakle 11. travnja, u Modriči su, zajedno s dr. Löblom i Vinkovićem, srpski vojnici umorili Stjepana Hradtmana i Fabijana Vukovca[749].

Najveće žrtve u tim prvim danima Nezavisne Države Hrvatske dao je vinkovački kraj. Već 11. travnja 1941. u Stare Mikanovce, u okolici Vinkovaca, navalila je srpska soldateska. Njihovi časnici su pokupili 20 osoba i poveli ih sa sobom kao taoce preko Gradišta i Županje prema Orašju, u Bosni. U blizini Orašja, na samoj obali Save, strijeljali su ih. Iz Vođinaca, u okolici Vinkovaca, odveli su 140 ljudi kao taoce, također preko Županje prema Orašju, strašno ih zlostavljajući i tukući. Prelazeći Savu, četvoricu su gurnuli u rijeku, a onda su u njih pucali i ubili ih. Iz okolice Županje je bilo manje žrtava, ali su tu srpski vojnici pokazali najveću okrutnost. U selu Posavski Podgajci, u okolici Županje, 12. travnja 1941. strijeljali su Marka Iskrića, Antuna Lucića – Tadijanova, Marka Klarića – Đurkova, Ivu Petrovića i ženu mu, Stipu Matića i Milana Petrovića, a ostali stanovnici toga sela spasili su se bijegom. Antun Lucić-Tadijanov bio se je sakrio na tavan, tu su ga dvojica vojnika pronašla i odatle bacila, a četvorica vojnika su ga dočekala na bajunete i raskomadala[750]. I u ostalim mjestima u Slavoniji i u Srijemu Hrvati su ginuli od srpske ruke. Dana 11. travnja 1941. Antun

[748] "Hrvatski list" od 19.4.1941., str. 5., 22.4.1941., str. 6., i 1.5.1941., str. 13., i "Hrvatski narod" od 19.4.1941., str. 5., i 25.4.1941., str. 5.

[749] "Hrvatski list" od 18.4.1941., str. 6., 20.4.1941., str. 10., i 23.4.1941., str. 13.

[750] "Hrvatski branik", Vinkovci, 19.4.1941., str. 2. i 3., i "Hrvatski list" od 24.4.1941., str. 8.

Šćuka s nekoliko svojih prijatelja vraćao se je kući od Osijeka prema Bjelovaru, vjerojatno po raspadu njihove vojne postrojbe. U ruci je nosio hrvatsku zastavu. Prolazeći kroz Budimački Petrovac, u okolici Valpova, koji je pretežno naseljen Srbima, u zasjedi su ga dočekali Mileta Kovačević, Janko Đanković i Vaso Mirić i ubili ga. Novine su pisale, da je s vukovarskoga područja, koliko se znade, *"palo više žrtava od razbojničke četničke ruke"*, ali konkretno navode samo Peru Brauna, koji je život izgubio 10. travnja 1941. u okolici Županje tako, što su ga četnici strijeljali. Dakle, Pero Braun je samo jedna od žrtava srpskoga zločina s vukovarskoga područja, koja je tih dana izgubila život. U Srijemskoj Mitrovici srpski su vojnici 11. travnja 1941. ubili stolara Ivana Rajnovića, trgovačkoga pomoćnika Aleksandra Šimuna, seljaka Mitra Marušića i radnika Vilima Červenjaka. Rajnovića i Šimuna su strahovito mučili i zlostavljali, a na koncu su ih proboli bajunetama, pa su obojica umrli u strašnim mukama. Rajnoviću su i srce na bajuneti izvadili. Ni Hrvati u Bačkoj nisu tih dana prošli bez žrtava. Na sam Uskrs, dakle 13. travnja 1941., u Subotici su četnici iz zasjede ubili gimnazijalca Stjepana Tušu[751].

Kao i oni u slavonskomu, jednako su tako od srpske vojske i četnika stradavali i Hrvati u bosanskomu dijelu Posavine. Osobito je stradala Derventa i njezina okolica. Dana 12. travnja 1941. srpski su vojnici umorili Peju Matijevića i Jozu Krijana, oba iz Bijeloga Brda, Niku Principa, Jozu Kljajića, Matu Glavaša i Iliju Kozinu, svi iz Modrana, te Anđu Sušić, ženu Mijatovu, i njezinu šestgodišnju kći Anicu Sušić, obje iz same Derventе. Sutradan, 13. travnja, sa zločinima su nastavili četnici, koji su ubili Blaža Kovačevića iz Novoga Sela, Stipu Zirduma iz Omeragića, Luciju Koljan, zv. Maca, i njezinu majku Mariju, obje iz Derventе; zatim ženu Jakova Miloša iz Derventе, te Šimu Markanovića i Anku Orozović, oboje iz Tetima Baščari, a Jelu Ravlić iz Modrana su teško ranili, pa je od krvarenja ubrzo umrla. Nažalost, to nisu bile i jedine žrtve srpskoga divljanja u Derventi i njezinoj okolici. Dana 11. travnja 1941. kapetan Marušić, zapovjednik Derventе, uhitio je sedam Hrvata i strpao ih je u zatvor. Sutradan su četnici u sastavu jugoslavenske vojske provalili u zatvor i poubijali svu sedmoricu. Kako se je ta jugoslavenska vojska, u kojoj je bila i nekolicina Hrvata, nalazila u rasulu i u panici bježala pred Nijemcima, pojedini njezini dijelovi nisu se međusobno prepoznavali, pa su pucali jedni po drugima, misleći da se bore s njemačkom vojskom. U toj međusobnoj borbi poginulo je dvanaest vojnika, među kojima je bio i poneki Hrvat[752]. Tako je u Der-

[751] "Hrvatski list" od 16.4.1941., str. 4., i 22.5.1941., str. 10.; "Novi list" od 9.5.1941., str. 10., i 29.5.1941., str. 5., i Juraj Lončarević: Hrvatske vojne postrojbe u Srijemu tijekom Drugog svjetskog rata, Zagreb, 1996., str. 230.

[752] Ivan Čičak – Andrija Zirdum: Stradanja Hrvata plehanskog kraja 1941.–1947., Derventa, 1991., str. 8. – 12., i "Hrvatski list" od 27.4.1941., str. 7.

venti i njezinoj okolici odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, kao posljedica srpskih zločina, izgubilo život najmanje 25 Hrvata, od kojih su sigurno bile 22 odrasle civilne osobe i jedno dijete od šest godina. Ovim nisu prestali pokolji hrvatskoga pučanstva u bosanskome dijelu Posavine. U Bosanskomu Svilaju, dvanaestak kilometara udaljenomu od Odžaka, srpski su vojnici i četnici još 9. travnja 1941., dakle prije pokolja u Derventi, na licu mjesta ubili devet osoba, a sedamnaest su ih ranili, među kojima i Miju Stanića i njegovu mldb. kći Mariju, koji su od zadobivenih rana ubrzo umrli. Ni Doboj nije prošao bez žrtava. Prema pisanju novina, tu su četnici lišili života trojicu Hrvata, tako da su jednomu *"iskopali oči, drugome izvadili srce, a trećemu razrezali obraz i odrezali uši"*. Dr. Dragutin Kamber, ondašnji župnik u Doboju, piše, da je u travanjskomu ratu on *"sam u Doboju pokopao 5–6 takovih nevinih žrtava"*[753]. Dakle, tu su, po Kamberu, hrvatske civilne žrtve bile dvostruko veće, nego što to proizlazi iz novina. Nažalost, ovi se zločini u Bosni nisu ograničili samo na Posavinu. Bilo ih je i u ostalim njezinim dijelovima. U selu Kijevu, petnaestak kilometara udaljenom od Sanskoga Mosta, četnici su u mjesecu travnju 1941. godine ubili četiri muslimanska seljaka. Uz to, bilo je više takvih pojedinačnih umorstava. Tako su četnici 14. travnja 1941. umorili Adema Selmana, općinskoga stražara u Kotor Varošu, i Miju Blaževića, sedamnaestogodišnjega mladića, u Kiseljaku, a nekoliko dana nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske srpski su vojnici uhvatili Ivana Bandića iz Podgrađa, u okolici Gornjega Vakufa, iskopali su mu jedno oko, proboli nožem grkljan, zadavši mu ukupno 33 rane, nakon čega je živio još 24 sata, a zatim je umro. Na udaru srpske vojske naročito je bio trapistički samostan kod Banje Luke, pa su ga napali, opljačkali i počinili svetogrđe u njemu. U strahu od pokolja, trapisti su na vrijeme pobjegli, a u samostanu je ostao samo jedan stari redovnik, kojega je, gledajući divljaštvo i slušajući prijetnje te soldateske, udarila kap te je umro[754].

Od Bosne nije nimalo bolje prošla Hercegovina. Već je dovoljno poznat i opisan zločin, što su ga 13., 14. i 15. travnja 1941. u Čapljini i okolnim selima počinili četnici, bilećki vojni pitomci i mjesno srpsko stanovništvo. Poimenično je navedeno 25 ubijenih osoba, muškaraca i žena, staraca i djece, od toga 19 katoličke i 6 muslimanske vjere[755]. To nisu bili i jedini zločini, počinjeni u mjesecu travnju 1941. nad hrvatskim i muslimanskim

---

[753] "Hrvatski list" od 6.5.1941., str. 10.; "Novi list" od 29.4.1941., str. 13., i Dragutin Kamber: *Slom NDH*, Zagreb, 1993., str. 23.

[754] "Novi list" od 18.5.1941., str. 5., "Hrvatska Krajina" od 23.5.1941., str. 4.; "Hrvatski list" od 30.4.1941., str. 6.; "Hrvatski narod" od 29.4.1941., str. 5. i 6., i "Sarajevski Novi list" od 18.5.1941., str. 6.

[755] *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, sastavio Matija Kovačić, Zagreb, lipanj, 1942., str. 33.

pučanstvom u Hercegovini. Neki su već spomenuti. Osim njih, između 11. i 15. travnja 1941. srpski vojnici i četnici u Mostaru su i njegovoj okolici ubili još Juru Zeleniku, Stanka Lasića, Ivana Cvitkovića i Lucu Mustapić, svih četvero iz sela Cim, zatim Zejnu Duranović i njezina sina, oboje iz Zahuma, i Ivana Bevandu iz Bijeloga Polja, a spalili su osamdeset i pet hrvatskih seljačkih kuća i više osoba ranili[756]. Dana 14. travnja 1941. četnička kolona u sastavu jugoslavenske vojske s jedanaest se je kamiona zaputila iz Mostara prema Stocu. Znajući za pokolj u Čapljini i njezinoj okolici, hrvatsko pučanstvo stolačkoga kraja bilo je uvjereno, da je ono sada na redu, pa se je organiziralo i na Pileti, u blizini Stoca, sukobilo s četnicima. U tomu sukobu poginuli su Stanko Šutalo iz Aladinića, u okolici Stoca, i Petar Štavun iz Zadra, koji je došao u posjet svojoj sestri, koja je tu bila učiteljica. Nakon te borbe četnička se je kolona vratila u Mostar, a hrvatsko je pučanstvo bilo spašeno od njihova pokolja. Za vrijeme tih borbi četnici su ubili Ibru Hasića, koji je u blizini čuvao stoku. Početkom travanjskoga rata Srbi su ubili Stjepana Perića iz Stjepan Krsta, u okolici Stoca, na planini Hrgud, gdje se je zatekao zbog nekoga posla[757]. Na samomu putu između Nevesinja i Gacka Srbi su 24. travnja 1941. iz puške ubili Muju Bauka Osmanova, a zatim su ga noževima isjekli na komade. Koncem mjeseca travnja iste godine četnici su uhvatili i odveli sa sobom Džafera Zelentrovića i Hasana Jahijića, oba iz Žabice, u okolici Ljubinja, i Halila Malohodžića iz Grablja, u okolici Ljubinja. Nakon toga o njihovoj sudbini ništa nije poznato, pa je sigurno, da su ih ubili i bacili u jamu[758].

Svoje zločinačko lice srpska je vojska pokazala i u Dalmaciji. Kuda je prolazila, pljačkala je, palila i zatirala hrvatske živote. Povlačeći se od Benkovca prema Kninu, srpski vojnici, pripadnici Jadranske divizije, umorili su 12. travnja 1941. u Siveriću, u okolici Drniša, Mariju Bukaricu, inače dijete od šest godina, Maricu Tomić i Boju Šiklić. Istoga dana izgubio je život od iste ruke na Roškomu slapu Lovre Čavčić iz sela Rupe, u okolici Šibenika. Sutradan, 13. travnja, na Uskrs, na samomu drniškom mostu poginuo je Josip Bojčić, braneći srpskim vojnicima i četnicima ulazak u Drniš, kako bi im onemogućio pokolj hrvatskoga pučanstva u gradu. Mate Prnjak iz Kljaka, u okolici Drniša, vraćao se je iz Slavonije, gdje je išao nabaviti hranu za obitelj, ali su ga na Kosovu, u okolici Knina, 30. travnja 1941. dočekali četnici i ubili. Kako piše fra Petar Bezina, Šime Klarić iz Provića, u okolici Benkovca, zaklan je *"bajunetom samo par stotina me-*

[756] Isto, str. 33. – 38.; "Hrvatski narod" od 9.5.1941., str. 7., i "Sarajevski Novi list" od 21.5.1941., str. 7.

[757] Don Marko Zovko: *Zbivanja u stolačkom kraju od 1930.–1943. godine*, "Humski zbornik IV. Stolac u povijesti i kulturi Hrvata", str. 287.; "Humski zbornik V. Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća...", str. 19., 98. i 497., i "Sarajevski Novi list" od 25.5.1941., str. 7.

[758] HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava, kutija 2, dok. inv. br. 17.711.

tara od svoje kuće kao prva žrtva četničke ruke". On je, dakle, umoren prije nego Lovre Čavčić i Mate Prnjak, pa se je i njegovo umorstvo dogodilo u mjesecu travnju 1941. godine. Nikolu (Ninu) Matića iz Vrpolja, u okolici Knina, odveli su četnici, koji su bili u sastavu Jadranske divizije, u planinu Risovac i tu su ga 14. travnja 1941. ubili. Na Risovcu je kratko vrijeme nakon toga pronađeno zakopano golo truplo još jednoga čovjeka. U Deralima, na putu od Knina prema Bosanskomu Grahovu, odprilike u isto vrijeme pronađena su dva takva trupla. Osnovana je predpostavka, da su to trupla hrvatskih vojnika, koji su se nakon raspada njihovih vojnih postrojbi vraćali kući, pa su ih ubili srpski vojnici, četnici ili civili, kao i Benjamina Petrinova. Prije svih ovih događaja, u Imotskoj krajini, na putu od Kamena Mosta prema Runovićima, oružnici su u prvim danima travanjskoga rata 1941. godine iz zasjede umorili Ivana Babića iz Runovića, bivšega člana ustaške emigracije na Liparima, kada se je vraćao svojoj kući[759].

Ovo nisu bile i jedine hrvatske žrtve, koje je umorila srpska ruka uglavnom za vrijeme trajanja travanjskoga rata. Sredinom travnja 1941. godine u Brodu na Kupi, Gorski Kotar, četnici su ubili Antu Polonija, ustaškoga povjerenika za Gorski Kotar. Podkraj travnja te iste godine u Dvoru na Uni logorovale su satnije hrvatskih dobrovoljaca, ali su ih oko ponoći napali četnici bombama. Razvila se je borba, koja je trajala oko tri sata. U toj borbi poginuo je Srećko Bogadi[760].

Dakle, srpski vojnici i četnici, ponegdje uz sudjelovanje srpskoga civilnog pučanstva, poubijali su, prema dostupnim izvorima, u mjesecu travnju 1941. preko 300 osoba hrvatske i muslimanske pripadnosti. Ta brojka nije konačna. Ona će zavisiti o rezultatima daljnjih istraživanja.

Ali, nezavisno o tomu, hrvatski emigrantski pisci tvrde, da su Srbi 6. travnja 1941. na uzletištu Petrovac, u Macedoniji, poubijali više od 70 hrvatskih vojnika i časnika nakon pobune u vojsci, u kojoj su pukovnik Zdenko Gorjup i satnik Mato Ćulinović prisilili posade 27 jugoslavenskih zrakoplova, da iz njih iskrcaju bombe, pa su ih njemački zrakoplovi uništili na zemlji[761]. Ovu tvrdnju svakako treba provjeriti. Ako je ona točna, onda hrvatske žrtve, zajedno s muslimanskim, što su ih prouzročile srpske snage u mjesecu travnju 1941., premašuju 370 osoba. Srpska historiografija, naravno, kao i u mnogim drugim slučajevima, prešućuje ovo ubijanje Hrvata u Macedoniji, ali priznaje ostale bitne činjenice, koje su se u to vrijeme tu dogodile. Ona, naime, tvrdi, da je na uzletištu Petrovac 6. travnja 1941.

[759] Fra Petar Bezina, nav. dj., str. 139., 287., 847., 884., 901., 969., 978., i 982.; "Hrvatski narod" od 27.4.1941., str. 3., 7.5.1941., str. 6., i 20.5.1941., str. 6.; Gordana Turić, nav. dj., str. 444., i Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 283. i 643.

[760] "Hrvatski narod" od 19.4.1941., str. 6., i 2.5.1941., str. 5., i "Hrvatska Krajina" od 7.5.1941., str. 3.

[761] "NDH 1941. – 1945.", str. 11.

njemačko zrakoplovstvo uništilo 25 jugoslavenskih borbenih zrakoplova zato, što Gorjup i Ćulinović, kao Hrvati povezani s ustašama, nisu izvršili svoj zadatak, pa su zbog toga razriješeni dužnosti i stavljeni pred sud[762]. To čini uvjerljivom tvrdnju o ubijanju hrvatskih vojnika i časnika u Makedoniji.

Sve su ove hrvatske žrtve, koje su pale u mjesecu travnju 1941., pretežno pripadale mirnomu civilnom pučanstvu, vrlo mali broj ih je pao prilikom razoružavanja jugoslavenske vojske, a upravo neznatan u oružanoj borbi. Dosta ih je ubijeno i prije 10. travnja, dok hrvatska država nije ni postojala i dok je dr. Vladko Maček, još uvijek legitimni predstavnik hrvatskoga naroda, bio lojalni član jugoslavenske vlade. To govori, da su ti zločini počinjeni iz mržnje prema hrvatskomu narodu. Za cijelo ovo vrijeme, koliko je poznato, sve do podkraj travnja hrvatskom krivnjom nije pala ni jedna srpska civilna žrtva, a vojnih osoba je poginulo samo nekoliko i to vlastitom krivnjom za vrijeme pobune u Dinarskoj diviziji. Dakle, hrvatski narod nije dao nikakva opravdana razloga za ove zločine, koji su počinjeni nad njim.

e) Ustaše humano postupaju sa Srbima. U travanjskomu ratu ustaše, i hrvatski narod općenito, vrlo su se ljudski odnosili prema srpskomu pučanstvu i prema zarobljenim srpskim vojnicima i časnicima. To potvrđuju i Eugen-Dido Kvaternik i pukovnik Ivan Babić u vrijeme, kad su već bili ogorčeni protivnici dr. Ante Pavelića i Ustaškoga pokreta, ali i mnogi drugi dokazi. Dido Kvaternik piše, da je Pavelić, idući s ustašama iz Italije u Zagreb, u Moravicama, u Gorskomu Kotaru, 13. travnja 1941. dao pohvatati oko 200 četnika iz toga mjesta i okolice. Postrojio ih je na cesti, a onda ih je pustio kući. Za uzvrat, četnici su samo nakon nekoliko dana ubili Antu Polonija, ustaškoga povjerenika za Gorski Kotar, koji je bio prva žrtva srpskoga zločina u tomu kraju[763]. Pukovnik Babić tvrdi, da je raspršenim skupinama srpskih vojnika u Klanjcu 11. travnja 1941. pomagano, da nabave građanska odijela, a kotarski predstojnik i ustaški povjerenik davali su svakomu takvom vojniku, koji je to htio, propusnicu na izmišljeno, pohrvaćeno ime, kako bi mogao doći u Srbiju, na Kosovo ili u Makedoniju. Istodobno, srpski su časnici, među kojima je bilo i generala, prolazeći u bijegu kroz srpska sela, vikali: *"Živjela Jugoslavija!"* i *"Smrt izdajicama Hrvatima!"*[764].

Stjepan Barbarić, ustaški povjerenik u Mostaru, objavio je 11. travnja 1941. narodu proglas, sastavljen od 14 točaka, u kojemu poziva na mir i

[762] Velimir Terzić, nav. dj., str. 508.

[763] Eugen-Dido Kvaternik: *Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941.*, u knjizi "Sjećanja i zapažanja 1925.-1945.", uredio dr. Jere Jareb, Zagreb, 1995., str. 45.

[764] Ivan Babić: *Jugoslavija? – Za Srbe? – Da! – Za Hrvate? – Ne!*", "Hrvatska revija", sv. 4., München, prosinac 1977., str. 550 i 551.

najstrože zabranjuje svaku odmazdu prema Srbima[765]. Razoružavajući jugoslavensku vojsku, ustaše i Hrvatska seljačka, odnosno građanska zaštita zarobili su 22 srpska generala, ali ni jednoga nisu ubili niti su mu nanijeli bilo kakvo zlo. Prilikom primanja u vojnu i oružničku službu pravila se je, posve opravdano i razumljivo, razlika između Srbijanaca i Srba s hrvatskoga državnog područja. Jednako se je postupalo i prigodom stupanja u državnu službu, odnosno zadržavanja u njoj. Slavko Kvaternik je, kao Pavelićev zamjenik, već 11. travnja 1941. zapovjedio, da se Srbijanci odmah razoružaju i zadrže kao taoci, a da se *"svi časnici, vojnici činovnici i momčad"* srpske narodnosti s hrvatskoga državnog područja *"stave na raspolaganje"*, dakle privremeno ne obavljaju službu i oduzima im se oružje i streljivo, *"sve dok se ne utvrdi ispravnost njihova rada i postupaka u prošlosti"*, ali za cijelo to vrijeme primaju plaće. Dakle, oni čiji je rad bio ispravan, ostajali su u službi. Pod tom ispravnošću sigurno se je mislilo i na njihov odnos prema hrvatskomu narodu u Jugoslaviji. Posebno je naglasio, *"da se pod svaku cijenu spriječi zlostavljanje oružnika Srba, a oni koji su počinili zvjerstva da se uhapse i stave pod optužbu"*[766]. U životu Nezavisne Države Hrvatske od početka se je težilo, da se spriječi svaka samovolja i da se postupa po zakonu. Tako se točkom 6. Pavelićeve odredbe od 26. travnja 1941., upućene svim ustaškim povjerenicima i ustaškim stanovima, nalaže, da *"sve uhapšene osobe imadu se odmah*

Dr. Mladen Lorković, vojskovođa Slavko Kvaternik i nadbiskup Stepinac

[765] "NDH 1941.-1945.", str. 25.

[766] Isto, str. 28., i HDA, Krilno oružničko zapovjedništvo Dubrovnik, kutija 11, dopis Zapovjedništva 2. Hrvatske oružničke pukovnije iz Splita Krilnom oružničkom zapovjedništvu u Dubrovniku od 19.04.1941., Pov. J. S. broj 1

saslušati po propisima zakona i o njima donijeti u roku 48 sati odluku po zakonu"[767]. Još konkretniji i energičniji u sprječavanju svačije samovolje bio je Pavelić u Izvanrednoj zakonskoj odredbi i zapovijedi, donesenoj 26. lipnja 1941., kojom određuje, da će *"biti stavljen pred prijeki sud svatko, tko bi uopće bilo kada izvršio bilo kakvo nasilje nad životom ili nad imovinom bilo koga državljanina ili pripadnika Nezavisne Države Hrvatske"*, a *"svaki član ustaške organizacije ili vojnice, koji bi se sam počinio krivcem takvog kažnjivog djela, bit će smjesta strijeljan po ustaškom sudu"*. To je ujedno i bitni sadržaj Pavelićevih smjernica, što ih je 30. lipnja te godine u Zagrebu dao velikim županima i ustaškim dužnosnicima[768]. Takve zakonske odredbe i smjernice davao je i kasnije u nekoliko navrata. Hrvatske državne vlasti nisu se zadovoljavale samo golim prijetnjama, nego su zaista u više slučajeva i strijeljale pojedine ustaše ili tzv. divlje ustaše, koje su se ogriješile o tuđi život ili imovinu, bez obzira na narodnosnu ili vjersku pripadnost žrtve. Koliko su bili česti ti slučajevi, još uvijek je nemoguće u podpunosti utvrditi, jer manjka i nije proučena pismohrana prijekih i pokretnih prijekih sudova. Te tzv. divlje ustaše u početku su, dok nije bila ustrojena hrvatska državna vlast, služile na određenim područjima kao ispomoć oružničkim postajama, ali su se kasnije osilile, nastupale samovoljno, uvlačile se u ustaške redove, uzurpirale vlast i ponegdje činile nedjela.

Protiv takvih je osoba hrvatska vlast poduzimala represivne mjere i nastojala ih iskorijeniti, o čemu postoji dovoljno dokaza. Tako su, na primjer, zbog zločina počinjenih prema Srbima bile strijeljane na temelju osude prijekog ili pokretnoga prijekog suda ustaše, odnosno divlje ustaše i to 19. kolovoza 1941. u Sarajevu Tomo Mileusnić, Janko Ivanković, Ivica Lončarić i Matija Tadić, 3. rujna 1941. u Zagrebu Eugen Guić, 21. rujna 1941. također u Zagrebu Smajil Jusić i Ivan Gržanić, 26. rujna 1941. u Mostaru Pero Pažin i Meho Zulić, u jesen 1942. u istočnoj Bosni zastavnik Žižanović, 13. studenoga 1942. u Sarajevu Ante Delić i Marko Tomić itd.[769]. Dakle, unatoč srpskim zločinima nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom, slični zločini nad Srbima strogo su se kažnjavali, njima se je pružala mogućnost normalnoga života u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i bile su im dostupne službe u vojsci, oružništvu, državnoj upravi i sudstvu. Oni to u golemoj većini nisu htjeli prihvatiti niti se miriti s propašću Jugo-

[767] "Hrvatski narod" od 29.04.1941., str. 1.; "Hrvatski list" od 29.04.1941., str. 1., i "Hrvatska Krajina" od 01.05.1941., str. 2.

[768] Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, godina 1941., str. 212.-213., i Ante Pavelić: *Govori od 05.IV. do 12.X.1941.*, Zagreb, 1941., str. 34.-50.

[769] Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 653.; "Humski zbornik V. Stradanja Hrvata....", str. 574.; "Sarajevski Novi list" od 21.08.1941., str. 4., i Sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46, - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 1236.

slavije i stvaranjem hrvatske države. One Srbe, koji su prihvaćali hrvatsku državu, četnici i partizani su napadali, prijetili im i ubijali ih[770].

f) Četnici i komunisti pripremaju pobunu protiv hrvatske države. Na čelo srpske pobune protiv hrvatske države stavili su se četnici i komunisti. Jedni i drugi bili su odlučni i načelni protivnici hrvatske državne nezavisnosti pa su u prvoj godini borbe prelazili preko svih ideoloških razlika, međusobno su se povezivali, ubijali mirno hrvatsko i muslimansko pučanstvo i rušili hrvatsku državu. Za pobunu širih razmjera sustavno su se pripremali od prvoga dana njezina nastanka stvaranjem oružanih skupina, nabavljanjem oružja i napadajima na hrvatska državna tijela i nesrpsko pučanstvo. Komunisti su na ilegalnomu sastanku CK KP Jugoslavije, održanom u Zagrebu 10. travnja 1941., osudili stvaranje Nezavisne Države Hrvatske, najavili borbu za obnovu Jugoslavije i u tu svrhu osnovali vojni komitet. Skupina jugoslavenskih vojnika, predvođena topničkim podnarednikom Krstanom Bjeljcem, Srbinom iz Ljeskovice, u okolici Drvara, osnovala je također 10. travnja 1941. u Suvopolju, u okolici Knina, vojni komitet za organiziranje pobune, a zatim 14. travnja iste godine i Dobrovoljački odred u selu Rore, u okolici Glamoča. Taj odred je već 20. travnja 1941. započeo s terorističkim podhvatima protiv hrvatskih i njemačkih vojnih postrojbi na području između Drvara, Glamoča, Sanskoga Mosta i Varcar-Vakufa (danas Mrkonjić-Grada). U tim podhvatima, koji su bili naročito jaki između 6. i 17. svibnja i u kojima je masovno sudjelovalo srpsko pučanstvo, ranjeno je i nekoliko hrvatskih vojnika[771]. U Bosansko Grahovo, gdje su se tada nalazili ostaci Jadranske divizije, došli su 15. travnja 1941. iz Knina pravoslavni pop Momčilo Đujić i Vlado Novaković, tu im se je pridružio satnik jugoslavenske vojske Novović, pa su osnovali četnički odred od 100 vojnika[772]. To nisu bile jedine, pa čak ni prve srpske odmetničke skupine, koje su započele s napadajima na hrvatsku državu. U noći između 13. i 14. travnja 1941. Srbi su u Gračacu pripremali pobunu i u nedalekoj Štikadi pokušali dignuti u zrak željeznički most, ali su u tomu bili spriječeni[773]. U mjesecu svibnju 1941. hrvatska su vojna i oružnička izvješća sve češće javljala o pojavi četnika, kako su se u tim izvješćima nazivali svi ti odmetnici, i to na prostoru od Otočca do Drine, pa i dalje, u Sandžaku, u kojemu su hrvatska državna tijela, na pozive musli-

[770] HDA, Oružničke postaje NDH, kutija 1, Okružnica oružničke postaje Bović upućena Kotarskoj oblasti u Vrginmostu 11.08.1941., Taj. br. 175.; HDA, Ministarstvo oružanih snaga NDH, kutija 1, dopis Vrhovnog oružničkog zapovjedništva Ministarstvu hrvatskog domobranstva 12.08.1941., br. 1857 J. S., i Ivan Strižić, nav. dj., str. 85.-88.

[771] Petar Mišković: *Pokret otpora u Bosanskoj krajini od kapitulacije do ustanka 1941. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", Sarajevo, 1973., str.73.-78., i Ivan Jelić: *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.*, Zagreb, 1987., str. 58.

[772] Milan N. Zorić: *Drvar u ustanku četrdeset prve*, Sarajevo, 1984., str. 16.-17.

[773] HDA, Oružnička krilna zapovjedništva NDH, kutija 1, dok. inv. br. 41.774.

manskoga pučanstva, počela uspostavljati svoju vlast[774]. Takvim izvješćima nastavljeno je i u mjesecu lipnju i srpnju. Tada su, naime, oružničke postaje s kninskoga i obrovačkog područja izvješćivale, da se po Velebitu kreću skupine naoružanih četnika, koje su se sukobile s oružničkom ophodnjom, da se na području, koje je anektirala Italija, nalaze veće skupine četnika, dobro naoružane raznovrsnim oružjem dobivenim iz Drvara, Gračaca i Bosanskoga Grahova, da se kreću slobodno sa znanjem talijanskih vlasti, da napadaju tamošnje Hrvate i da se spremaju na ustanak, u kojemu kane poubijati ili zaklati ustaše i katoličke svećenike. Te odmetničke skupine postajale su sve veći problem mlade hrvatske države, pa se je i u novinama sve češće pisalo o njihovim zločinima, o sukobu s njima, o pronalaženju njihova zakopanoga oružja, o njihovu hvatanju, o čišćenju terena od njih i sl.[775]. U njihovoj djelatnosti obilno su ih pomagali Talijani, naročito nakon sklapanja "Rimskih ugovora", htijući na taj način oslabiti hrvatsku državu i proširiti se na njezin račun[776].

Ove protuhrvatske skupine, četnici i komunisti, nastojale su se organizirati na cijelomu hrvatskom državnom području, na kojemu su kompaktnije živjeli Srbi, i međusobno se povezati. U istočnoj su se Hercegovini naročito četnici povezali s Crnogorcima, koji su intenzivno radili na tomu, da se cijelo područje istočno od rijeke Neretve, uključivši i sam Dubrovnik, pripoji Crnoj Gori[777]. Te skupine su bile izvanredno dobro naoružane, jer je jugoslavenska vojska, koja se je raspadala, dijelila Srbima oružje, čak i topove, iako su ga i bez toga imali u znatnim količinama. Srpski vojnici vraćali su se dobro naoružani svojim kućama. Hvaleći postupak Jadranske divizije, srpski povjesničar dr. Đuro Stanisavljević tvrdi *"da je sjeverna Dalmacija bila ...krcata oružjem zahvaljujući toj diviziji"*. Posebno je naglasio, da su Kninska krajina i Bosanska krajina *"bile krcate oružjem, isto tako i Lika, odnosno njezin južni dio..."*. Vojmir Kljaković, koji je bio očevidac tih događaja, posvjedočio je istinitost njegovih tvrdnji. Isto se je tako naoružavala istočna Hercegovina i drugi krajevi pretežno naseljeni

---

[774] Zločini, sv. I., str. 55. (dok. br. 33.), 59. (dok. br. 35.), 101.-102. (dok. br. 58.) i Petar Mišković, nav. dj., str. 73.-80.

[775] HDA, Zapovjedništvo oružničkih vodova NDH, Oružnički vod Knin, kutija 1; "Hrvatska Krajina" od 18.06.1941., str. 5.; "Hrvatski list" od 23.04.1941., str. 5., 15.05.1941., str. 4., i 10.06.1941., str. 7.; "Hrvatski narod" od 15.05.1941., str. 6., i "Novi list" od 09.05.1941., str. 5., 18.05.1941., str. 4., i 25.06.1941., str. 16.

[776] Vjekoslav Vrančić: *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb, 1943., str. 17.-25.; Isti: *Branili smo Državu*, sv. 2., Barcelona-München, 1985., str. 87.-90.; Dušan Plenča: *Kninska ratna vremena 1850.-1946.* Knin–Drniš–Bukovica–Ravni Kotari, Zagreb, 1986., str. 209.-213., i HDA, Zapovjedništvo oružničkih vodova NDH, Oružnički vod Knin, kutija 1.

[777] Davor Marijan: *Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine*, "Časopis za suvremenu povijest" br. 2, Zagreb, 2003., str. 547.-548.; Radoje Popović: *O saradnji kontrarevolucionarnih snaga u Crnoj Gori i Hercegovini 1941. i u prvoj polovini 1942.*, Zbornik "1941. u istoriji naroda...", str. 520. i 521., i Radovan Papić, nav. dj., str. 71.

Srbima[778]. Oružje im je davano s izričito istaknutim ciljem, da mogu nastaviti borbu za obnovu Jugoslavije. To potvrđuju i riječi pukovnika Petra Veljkovića zv. Brko, zapovjednika 54. pukovnije iz sastava Jadranske divizije, poznatoga po ubijanju hrvatske djece i žena u Siveriću. Dijeleći u Bosanskomu Grahovu oružje vojnicima, rekao im je, da ga ponesu kući i dobro sakriju, jer će im ubrzo trebati, budući da će morati *"nastaviti borbu o svom kruhu, u svom ruhu"*[779]. Nasuprot tomu, hrvatska je vojska oskudijevala čak i u samokresima, pa su časnici i dočasnici morali nenaoružani polaziti u borbu. Zato je Ministarstvo hrvatskoga domobranstva 24. rujna 1941. uputilo poziv hrvatskoj javnosti, da mu svatko, komu on nije nuždan, ustupi svoj samokres s pripadajućim remenom, a da oružništvo zadrži samo onoliko samokresa, koliko je potrebno za jednu izmjenu straže[780]. Ta nadmoćnost u naoružanju davala je četnicima i komunistima osjećaj samopouzdanja, pa su u mjesecu svibnju i lipnju 1941. nastavili s napadajima na hrvatsku državu i njezina zaštićena dobra. Izvodili su raznovrsne diverzije (rušenje brzoglasnih i brzojavnih stupova, rezanje na njima žica, razaranje prometnica, paljenje skladišta i sl.), napadali ustaške i oružničke ophodnje i ubijali ljude. U hrvatskoj je javnosti osobito odjeknulo umorstvo pet članova obitelji Jose Mravunca, među kojima i dvoje malodobne djece, u Hrvatskomu Blagaju, u okolici Slunja, u noći između 5. i 6. svibnja 1941.[781]. U tim prvim mjesecima hrvatskoga državnog života naročite poteškoće stvarane su u istočnoj Hercegovini i jugoistočnoj Bosni. Tu je hrvatska državna vlast uspostavljena tek krajem svibnja 1941., ali su Srbi, podpomognuti Crnogorcima, onemogućavali, da se ona organizira i stabilizira. Srpsko pučanstvo iz Ljubinja i njegove okolice već se je oko 20. svibnja, dakle prije uspostave te vlasti, odmetnulo u brda, odakle je organiziralo četničke podhvate i započelo s *"napadajima na stanovništvo muslimanske i katol. vjere"*, ubijajući *"gdje su koga mogli uhvatiti"*. U Čelebiću, u okolici Foče, hrvatske državne vlasti su 28. svibnja 1941. uspostavile oružničku postaju, ali su je Srbi i Crnogorci već sutradan, dakle 29. svibnja, napali i razoružali. Dana 1. lipnja 1941. u selu Koritima, u okolici Gacka, napadnuta je ustaška ophodnja, iako napadači nisu bili ničim izazvani.[782]

---

[778] Zbornik "1941. u istoriji naroda...", str. 634., 637. i 638., i Đorđe Piljević: *Hercegovina 1941. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda...", str. 227., bilješka 27.

[779] Aleksa Nenadić: *Opšti podaci, "Bosansko Grahovo u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945."*, zbornik sjećanja, Kikinda, 1971., str. 15.

[780] HDA, Krilno oružničko zapovjedništvo Dubrovnik, kutija 11, dopis Zapovjedništva 2. Hrvatske oružničke pukovnije iz Knina Krilnomu oružničkom zapovjedništvu u Dubrovniku 04.10.1941., br. 3333/G.

[781] "Hrvatski narod" od 15.05.1941., str. 6.; HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava, kutija 2, dok. inv. br. 17.711; Zločini, sv. I., str. 55. (dok. br. 33.), str. 59. (dok. br. 35.), str. 101.-102. (dok. br. 58.); Odmetnička zvjerstva i pustošenja...", str. 96.; Petar Mišković, nav. dj., str. 77.-78., i Milan Marušić, nav. dj., str. 172., 177.-178. i 406., i sl.

[782] HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava, kutija 2, dok. inv. br. 17.545 i dok. inv. br. 17.711;

Istodobno s ovim terorističkim napadajima na hrvatsku državu, Srbi su poduzimali i druge oblike protuhrvatske djelatnosti. Zahtijevali su komadanje hrvatskoga državnog područja i njegovo pripajanje Italiji. Za njih je sve bilo prihvatljivije nego hrvatska država, iako im ni ustaše ni hrvatska državna vlast, barem do tada, nisu dali nikakva povoda za takav postupak. Već početkom mjeseca svibnja 1941. dr. Niko Novaković, zv. Longo, Srbin iz Knina, bivši ministar i narodni zastupnik s liste Jugoslavenske radikalne zajednice, predao je talijanskomu prefektu u Zadru molbu, kojom u ime pravoslavnih Srba iz Like i Dalmacije zahtijeva pripajanje Italiji tih hrvatskih pokrajina. Podpisi, koji su priloženi uz tu molbu, bili su sakupljeni u mjesecu travnju te godine. Nakon toga uslijedilo je još nekoliko molbi, kako prije, tako i poslije "Rimskih ugovora", što su ih podnijeli Niko Novaković, dr. Novica Kraljević, Dobrosav Jevđević i drugi srpski politički prvaci, kojima se zahtijeva pripajanje Italiji ne samo Dalmacije i Like, nego i Hercegovine i dijelova Bosne [783].

Ovi srpski postupci morali su najozbiljnije zabrinuti hrvatsku državnu vlast. Ako je htjela spasiti državu, morala je Srbe razoružati. Bez toga država nije mogla opstati. Vlast je zaista odmah po proglašenju državne nezavisnosti pozvala građane, da joj pod prijetnjom smrtne kazne predaju oružje. Tako bi postupila svaka država na svijetu, koja želi unutarnji mir i svoj opstanak. Srbi se pozivu nisu htjeli odazvati. Njima je oružje trebalo za rušenje hrvatske države. Rok za predaju oružja je nekoliko puta bio produžavan, ali uzalud. Zato se je pristupilo prisilnomu razoružavanju. Srpsko pučanstvo se je tomu oduprlo oružanom silom, pa su padale žrtve i na hrvatskoj i na srpskoj strani. Osobito žestok odpor pružen je u istočnoj Hercegovini, pa je u selu Rankovici, u okolici Ljubinja, već koncem svibnja 1941. ubijen ustaša Halil Talsman, jer je sudjelovao u premetačini srpskih kuća i oduzimanju oružja od njih. Pišući o stanju u Nevesinju i njegovim selima 1941. godine, Vlado Ivković, Srbin iz toga kraja i sudionik tadašnjih zbivanja, priznaje, da se je *"glavni zahtjev ustaša u nevesinjskim selima odnosio ... na predaju oružja i vojne opreme koja je pripadala bivšoj Jugoslavenskoj vojsci"*[784]. Tako je bilo i u ostalim istočnohercegovačkim mjestima. Na pokušaj oduzimanja oružja, tamošnji Srbi su masovno odgovarali oružanim zasjedama i napadajima na hrvatske vojnike i oružničke postaje, te su mnoge postaje bile razoružane, a oružnici, ustaše i domobrani ubijeni. Na koncu su 24. lipnja 1941. digli opći ustanak, kojega je hrvatska vojska ugušila. Prema srpskim piscima, samo u tomu ustanku poginula su 123

Zločini, sv. I., str. 101. i 102. (dok. br. 58.); Obrad Bjelica: *Saradnja ustanika i naroda Crne Gore i Hercegovine jun 1941.-maj 1942. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda...", str. 302.-303.

[783] Vjekoslav Vrančić, nav. dj., str. 67.-70.

[784] HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava, kutija 2, dok inv. br. 17.711, i Vlado Ivković: *Nevesinje 1941.*, Ljubljana, 1980., str. 76.

hrvatska vojnika, oko 200 ih je ranjeno, a za sudbinu mnogih se ne zna. Za to vrijeme pale su mnoge hrvatske i muslimanske civilne žrtve, pa je samo u Avtovcu, u okolici Gacka, ubijeno 47 osoba[785]. Srpski publicist Radovan Papić, partizanski prvoborac, rodom iz Bileće, piše o tomu ustanku, da je njegova karakteristika, *"da je bio usmjeren protiv NDH i njezinih institucija"*[786].

Gušenjem tzv. Vidovdanskoga ustanka u istočnoj Hercegovini srpsko pučanstvo se nije smirilo, niti je prestala četničko-komunistička djelatnost protiv hrvatske države. Hrvatskoj državnoj vlasti sve češće su stizale vijesti, da se priprema novi ustanak. Prema dokazima prikupljenim prije njegova izbijanja, znalo se je, da mu je cilj velikosrpski i genocidan. Taj cilj je konačno uobličen u spisu dr. Stevana Moljevića, banjalučkoga odvjetnika i četničkoga ideologa, izdanom u Nikšiću, u Crnoj Gori, 30. lipnja 1941. pod naslovom *"Homogena Srbija"*. U njemu se zagovara stvaranje etnički čiste Velike Srbije, koja bi obuhvaćala cijelu Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Kordun i Banovinu i pretežan dio Like i Slavonije[787]. Taj programatski spis nije nikakva novost u srpskomu političkom životu. On je podpuno u skladu s naziranjima Vuka St. Karadžića, Ilije Garašanina, Nikole Stojanovića, koji je Hrvatima u Zagrebu 1902. najavio rat do istrjebljenja, osporivši im na uvredljiv način svojstvo naroda, kao i s planovima Nikole Pašića o amputaciji Hrvatske, te izjavama mnogih srpskih političara o iseljavanju muslimanskoga pučanstva u Malu Aziju. Taj novi srpski ustanak zaista je dignut 27. srpnja 1941. u okolici Donjega Lapca i zahvatio je cijelu jugozapadnu Bosnu i jugoistočnu Liku, ali i druga područja, u kojima kompaktnije žive Srbi. U njemu je masovno sudjelovalo srpsko pučanstvo. Organizirali su ga četnici i komunisti, pa su na njegovu čelu, uz četnike, stajali i istaknuti partizanski dužnosnici Đoko Jovanić, Gojko Polovina, Stojan Matić i dr.[788]. Nažalost, pobunjenici su uspjeli u svomu naumu. Na području zahvaćenom pobunom podpuno je istrijebljeno hrvatsko i gotovo podpuno muslimansko pučanstvo. Pri tomu je poubijano nekoliko tisuća hrvatskih i muslimanskih civilnih osoba, među kojima znatan broj staraca, žena i djece. Nakon toga zločina četnici i partizani su sklopili 1. listopada 1941. sporazum, prema kojemu osnivaju zajednički četničko-partizanski vojni stožer i obvezuju se, da će prilikom osvajanja novih mjesta postaviti u njima zajedničku vlast. Sporazum su podpisali u ime četnika Jezda S. Dangić, Sergije Mihailović i Pero Đukanović, a u ime partizana Rodoljub

[785] HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava, kutija 2, dok. inv. br. 17.711; Đorđe Piljević, nav. dj., str. 229.; Vlado Ivković, nav. dj., str. 135., 136., 140., 143.-152., 166.-167., 185.-189., itd. i *Odmetnička zvjerstva i pustošenja...*, str. 86.

[786] Radovan Papić, nav. dj., str. 79.

[787] Zdravko Dizdar-Mihael Sobolevski, nav. dj., str. 160.-165.

[788] Isto, str. 179., bilješka 41., i str. 192. i 193.

Čolaković, Slobodan Princip i Svetozar Vukmanović[789]. Srbi i s jedne i s druge strane, uz Crnogorca Vukmanovića.

Neprekidni srpski zločini kroz gotovo punih 25 godina, a naročito u travanjskomu ratu 1941. godine, najava novih masovnih pokolja i sustavno rušenje hrvatske države morali su ponekada izazvati neobuzdanu reakciju s hrvatske i muslimanske strane. Dolazilo je do odmazde Hrvatske seljačke, odnosno građanske zaštite, ustaša ili tzv. divljih ustaša. Prva takva odmazda dogodila se je u Gudovcu, u okolici Bjelovara, 28. travnja 1941., kada su pale prve srpske civilne žrtve. Slično se je dogodilo i u Glini u noći između 12. i 13. svibnja iste godine. Tim, i drugim, srpskim žrtvama manipuliralo se je i manipulira se u protuhrvatske svrhe, pa se još uvijek ne zna njihov točan broj, neposredni uzrok zločina, a u slučaju Gline ni tko su uistinu počinitelji[790].

3.4. Stepinčeva osuda srpskih zločina i hrvatske osvete i odmazde

Već do sada je na više mjesta bilo govora o Stepinčevu stajalištu prema zločinima počinjenim u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Misli, sadržane u tim stajalištima, razasute su na više mjesta, pa ne daju cjelovitu sliku o njegovim pogledima na te događaje. Zato ih je potrebno skupiti u jednu cjelinu, kako bi se o tomu dobila prava slika i odklonila svaka nejasnoća. Iako ih je dao u različitim prigodama, Stepinčeve su izjave podpuno u skladu jedna s drugom i one ne ostavljaju nikakve dvojbe, da su Srbi, po njegovu mišljenju, uključivši tu i četnike i partizane, prvi započeli sa zločinima nad hrvatskim narodom i da su oni krivci za sva ona krvava zbivanja, koja su se u četiri ratne godine dogodila na hrvatskomu državnom području.

U prosvjednomu pismu zbog strijeljanja Srba u Glini, upućenom Paveliću 14. svibnja 1941., Stepinac naglašava, kako mu je poznato, *"da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja"*. U već spomenutoj predstavci od 20. studenoga 1941., poslanoj Paveliću u ime Hrvatske biskupske konferencije nakon njezina zasjedanja 17. i 18. studenoga te godine, osvrćući se na zločine prema Srbima, počinjene od neodgovornih pojedinaca, koje je sama hrvatska državna vlast dala strijeljati, on kaže, *"da su ti čini bili posljedica na politiku, osobito posljednjih 20 godina, i na zlodjela četnika i komunista, koji su tolika krvološtva počinili nad mirnim našim hrvatskim narodom"*[791]. Kako je to dr. Nikola Rušinović 9. svibnja 1942. izvijestio ministra Lorkovića,

[789] Vladimir Dedijer-Antun Miletić: *Genocid nad Muslimanima 1941.-1945.*, zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, 1990., str. 70.

[790] Ivan Gabelica: *Slavko Goldstein – protiv povijesne istine*, "Hrvatska smotra" br. 6, Zagreb, ožujak-travanj 2005., str. 36.-39.

[791] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 39., 115. i 118.

nadbiskup Stepinac je u svomu izvješću Svetoj Stolici optužio *"četnike i komuniste, kao začetnike svega zla što se zbilo u Hrvatskoj"*[792]. U popratnomu pismu, što ga je 24. svibnja 1943. poslao kardinalu Maglioneu uz dokumentaciju, iz koje se vidi, što je Katolička crkva u Hrvatskoj učinila za Srbe i Židove, nadbiskup je iznio *"svoje uvjerenje da katolička crkva ne bi preživjela razdoblje okrutnog mučeništva, kad bi Hrvatska makar i jedan dan ponovno došla pod srpsku vlast"*. Izrazio je nadu, da će kardinalu moći uskoro *"pokazati i druge materijale iz kojih se vide okrutnosti četnika nad hrvatskim katoličkim stanovništvom"*. Priznaje, da je *"reakcija Hrvata katkad"*, dakle ne uvijek, *"bila okrutna"*, on zbog toga žali i to osuđuje, ali u zaključku pisma ističe, da je *"van svake sumnje da su takvu reakciju izazvali Srbi koji su prekršili sva prava hrvatskoga naroda tijekom 20 godina zajedničkoga života u Jugoslaviji"*[793].

Najpodpunije Stepinčevo stajalište o zločinima počinjenim između Hrvata i Srba nalazi se u poslanici Hrvatskoga katoličkog episkopata, što ju je donio njegov poslovni odbor 24. ožujka 1945. Ta poslanica je tim značajnija, jer je donesena krajem rata pa je mišljenje sadržano u njoj o tim ljudskim stradanjima, nastalo na temelju četverogodišnjega promatranja ratnih zbivanja. Istina, poslanica nije samo Stepinčevo djelo, pa se može postaviti pitanje, u kojoj mjeri je ona izraz njegovih pogleda. Ako se ima na umu, da je Stepinac bio najugledniji član hrvatskoga katoličkog episkopata i da se u njoj nalaze mnoge misli, pa i o tim zločinima, što ih je on prije toga u nekoliko navrata pojedinačno iznosio, sa sigurnošću se može tvrditi, da je poslanica vjeran izraz njegovih pogleda. Uostalom, nemoguće je i zamisliti, da bi on, kao čvrsti značaj, ikada podpisao nešto, s čime se ne bi podpuno slagao. U toj poslanici u najkraćim crtama se iznosi geneza i ocjena hrvatsko-srpskoga sukoba. Najprije se kaže, da je miroljubivost *"bila osnovna crta hrvatske duše, koju su osobito od godine 1918. uz najveće poteškoće i s najvećom pomnjom uzgajali i naglašavali i hrvatski svjetovni vođe kao i hrvatski duhovni poglavari"*. Ali to su *"nastojanje lišavali podpunih plodova oni, koji su političkim umorstvima hrvatskih narodnih prvaka i oduzimanjem hrvatske rođene grude onemogućavali hrvatski pacifizam i tjerali hrvatski narod u sve veći nemir i nezadovoljstvo"*. Očito je, da se tu misli na velikosrpsku vladajuću kliku, pa se dalje u nastavku kaže: *"Hrvatska nedužna krv prolijevala se u mnogim hrvatskim gradovima i selima, dapače i u samoj beogradskoj skupštini u vrijeme između dva rata"*. Početkom Drugoga svjetskog rata nisu prestali i srpski zločini nad hrvatskim narodom. Naime, *"kad je pak i drugi svjetski rat"*, kako stoji u poslanici, *"pohodio naše krajeve, a koji rat na ovom području*

[792] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", str. 104.
[793] Jure Krišto, nav. dj., str. 270.

nije izazvao hrvatski narod, jer nije imao nikakve političke vlasti, nego netko drugi, i dok još Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su neodgovorni neprijatelji", jasno je, da je riječ o srpskim vojnicima, četnicima i civilima, *"izvršili pokolje nad hrvatskim pučanstvom u nekim mjestima navještajući zator i istrebljenje našemu narodu"*. Tek *"poslije toga našli su se nažalost i među Hrvatima ljudi, koji su prihvatili borbu istim načinom"*. Hrvatski su biskupi prosvjedovali i dizali *"svoj glas protiv prekoračivanja nužne samoobrane i protiv nasilnika, nalazili se oni, gdje mu drago, zauzimajući se za nedužne žrtve bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti"*[794]. Dakle, i poslanica stoji na stajalištu, koje je posve u skladu s gradivom iznesenim u predhodnim poglavljima, da su Srbi za cijelo vrijeme kraljevske Jugoslavije činili svakovrsne zločine nad hrvatskim narodom i da su oni započeli s pokoljima nenaoružanoga hrvatskog naroda i u Drugomu svjetskom ratu, a tek onda počelo im se je s hrvatske strane uzvraćati. Hrvatsku reakciju na srpske zločine poslanica, pravno gledano, podpuno ispravno naziva *"prekoračenjem nužne samoobrane"*, odnosno, stručno rečeno, prekoračenjem nužne obrane.

Partizanskim vlastima smetalo je stajalište izneseno u biskupskoj poslanici od 24. ožujka 1945., prema kojemu su Srbi prvi započeli s pokoljima, pa su prema tomu i krivci za zločine počinjenje na hrvatskomu državnomu području u četiri ratne godine. Stoga je OZNA 21. svibnja 1945., kad je bio prvi put u zatvoru, o tomu ispitivala Stepinca, ističući svoju srpsku tvrdnju, podpuno neistinitu, da su ustaše i Hrvatska seljačka zaštita prvi započeli sa zločinima. Isticanjem takve tvrdnje OZNA je i ovoga puta pokazala, čije probitke zastupa partizanski pokret. Međutim, Stepinac se nije dao smesti. U najkraćim crtama iznio je stradanja Hrvata u kraljevskoj Jugoslaviji, a zatim je rekao: *"Po mom uvjerenju napadi koji su bili izvršeni na početku osnivanja NDH na hrvatski narod uslijedili su od Srba. Po našem saznanju to je bio početak pokolja. Slični napadi uslijedili su u prvim danima i u drugim mjestima, a znalo se za grožnje s njihove strane prije nego je rat i počeo"*[795]. Povijesne činjenice u cijelosti potvrđuju ispravnost toga Stepinčeva stajališta. Bez obzira na to, koliko su oni zla nanijeli hrvatskomu narodu, Stepinac se je protivio osvećivanju Srbima i njihovu strijeljanju bez suda i istrage. On je takve postupke uvijek odlučno osuđivao, kao što je to učinio i u pismu kardinalu Maglioneu 24. svibnja 1943. Kada je čuo, da su strijeljani Srbi u Glini, odmah je poslao pismo Paveliću, u kojemu ga moli, da poduzme *"najhitnije mjere na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije ni jedan Srbin ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt"*, jer u protivnom *"ne možemo*

[794] "Katolički list" br. 12-13 od 29.03.1945., str. 93.-94.
[795] HDA, MUP DOS 301681, kutija 1, omotnica 1.

računati na blagoslov neba bez kojega moramo propasti". U predstavci Paveliću od 20. studenog 1941. ističe, da *"Crkva mora sa stanovišta evanđelja osuditi zločinstva i ispade neodgovornih elemenata i nezrelih mladića te zahtijevati puno poštovanje čovječje ličnosti bez obzira na dob, spol, vjeru, narodnost ili rasu, jer su svi ljudi djeca Božja i za sve je umro Krist"* i zahtijeva, da se grkoistočnjacima, dakle pravoslavcima, *"ne samo zajamče nego i dadu sva građanska prava i osobito pravo osobne slobode i pravo vlasništva"*, da se *"najstrože zabrani svaki protuzakoniti postupak protiv osobne slobode i svojine grkoistočnjaka"*, da se *"izriču nad njima kazne kao i nad drugim građanima samo nakon provedenog sudbenog postupka"* i da se *"najstrože zabrani svaka privatna akcija za rušenje grkoistočnih crkava i kapela i otuđivanje njihova vlasništva"*. Pri tomu hvali Pavelićeve napore na uvođenju pravde i reda u državi, radi čega je dao i strijeljati razne neodgovorne elemente, misleći pod tim na tzv. divlje ustaše, zbog izvršenih zločina[796]. Tako je Stepinac i u svim drugim slučajevima osuđivao svačije zločine, bez obzira na to, od koga oni dolazili. Kako to proizlazi iz njegove izjave, što ju je dao pred OZN-om 21. svibnja 1945., hrvatski su biskupi osuđivali srpske zločine nad hrvatskim narodom, ali i hrvatske zločine počinjene u prekoračenju nužne obrane od srpskih napadaja. Ugroženim osobama, bez obzira na njihovu rasu, narodnost ili vjeru, uvijek je pomagao, za njih se je zalagao kod državnih vlasti tako, da im se preinači smrtna kazna u zatvorsku, a zatvorska smanji ili da budu pušteni na slobodu. Pomogao im je i na razne druge načine.

Što se tiče Stepinčevih zahtjeva za priznavanje određenih prava grkoistočnjacima, istaknutih u njegovoj predstavci Paveliću od 20. studenoga 1941., valja napomenuti, da to i ne predstavlja neku novost u političkomu životu Nezavisne Države Hrvatske. Ta im prava i slobode u mjerodavnim političkim krugovima nikada nitko nije ni osporavao. Dovoljno je samo pročitati Pavelićeve smjernice, dane 30. lipnja 1941. velikim županima i ustaškim dužnosnicima, da se svatko uvjeri u to. Ima više političkih akata slična sadržaja. Druga je stvar, koliko je od toga zaista moglo biti ostvareno. Za osiguranje tih prava i sloboda ne samo Srbima, nego hrvatskim građanima općenito, bio je potreban pravni red i mir. Toga, nažalost, u podpunosti nije bilo, jer je permanentno trajala četničko-komunistička pobuna, koja je na velikomu dijelu teritorija Nezavisne Države Hrvatske ugrožavala biološki opstanak hrvatskoga naroda. Toj su pobuni upravo ti grkoistočnjaci, Srbi, masovno pružali pomoć i podporu. Zbog toga ni državna vlast, pogotovu sudbena, nije mogla normalno djelovati ni osiguravati građanima proklamirana prava i slobode. U takvim

[796] Jure Krišto, nav. dj., str. 39.-40., 115. i 118.

okolnostima bilo je neminovno, da prevagu u javnomu životu dobiju upravne, u mnogim mjestima čak i vojne ili redarstvene vlasti, koje manje jamče pravnu sigurnost, ali su uspješnije u obrani opstanka države. Normalna je bila stvar, da su te hrvatske državne vlasti progonile četnike, partizane i njihove pomagače i sljedbenike, koji su rušili hrvatsku državu, ubijali hrvatski narod i izazivali kaos i nered u državi. Četnici su bili *"svi redom raskolnici"*, dakle pravoslavci, a partizani *"gotovo svi raskolnici"*, kako to svjedoči apostolski vizitator Marcone u svomu pismu kardinalu Maglioneu 8. svibnja 1943.[797]. Zato je, prema pisanju Amerikanca Richarda Pattea u knjizi *"Slučaj kardinala Stepinca"*, kako to prenosi dr. Franjo Šanjek, *"u prvoj godini rata, bez sumnje, ubijeno mnogo više Hrvata i Muslimana negoli Srba"*[798]. Ti odmetnici od hrvatske državne vlasti nisu bili progonjeni zato što su bili pravoslavci ili Srbi, nego zbog toga što su rušili hrvatsku državu i činili zločine u njoj ili su barem s razlogom za takvu djelatnost bili osumnjičeni. Stoga se ne može ni govoriti o progonu Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Kako u već u navedenomu pismu ističe Marcone, *"nikada sa strane hrvatske vlasti nije bilo vjerskoga progona raskolnika, dapače ih više od godinu dana civilne vlasti favoriziraju i pomažu"*[799]. Naravno, tu se misli na službenu hrvatsku politiku, a ne na ispade neodgovornih pojedinaca, koje je sama hrvatska državna vlast progonila, pa čak i strijeljala. O suprotstavljanju hrvatske državne vlasti samovolji pojedinaca najbolje govori slučaj rušenja pravoslavne crkve Velike Gospojine u Senju. Dobivši obavijest od senjskoga biskupa Burića, da je započelo rušenje te crkve i da se šire vijesti, kako će sve pravoslavne crkve na području senjske biskupije biti porušene, Stepinac se je odmah 10. veljače 1942. obratio dr. Andriji Artukoviću, ministru unutarnjih poslova, s molbom, da se to spriječi. Dana 13. veljače iste godine Artuković je odgovorio, da njegovo *"ministarstvo ne samo da nikada nije izdalo bilo kakav nalog u tom pogledu, nego mu o stvari prije toga nije bilo ništa ni poznato"*, pa je odmah po primitku Stepinčeva dopisa *"dalo nalog velikom županu u Senju, da svaki takav možebitni pokušaj najstrože zabrani i spriječi"*[800]. I pravoslavne crkve nisu bile rušene.

3.5. Vjerski prijelazi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Uvijek je bilo prijelaza s jedne vjere na drugu. Da toga nije bilo, ne bi se jedne vjere širile, a druge nestajale. Problema nema ili ne bi smjelo biti,

[797] Isto, str. 268.
[798] Franjo Šanjek: *Stav Crkve u Hrvata prema totalitarizmima XX. stoljeća*, "Obnovljeni život" br. 1-2, Zagreb, 1996., str. 141.
[799] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 267.
[800] "Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije" br. 6, Zagreb, 03.12.1945., str. 34.

kada se to čini dobrovoljno, ali problem nastaje, kada se nekoga izravno ili neizravno sili, da prijeđe s jedne vjere na drugu. Da se uklone nesporazumi, u nekim su državama vjerski prijelazi zakonom uređeni. Tako je bilo, npr., na području Austro-Ugarske Monarhije, pa je i Hrvatski sabor 1905. donio *Osnovu zakona o vjeroispovjednim odnosima*, kojom je uređeno gradivo o prijelazu s jedne vjere na drugu. Tim je putom krenula i Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj je 3. svibnja 1941. donesena *Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu*. Izgleda, da je bilo stanovitih nejasnoća u primjeni te Zakonske odredbe, pa je Ministarstvo bogoštovlja i nastave 27. svibnja 1941. donijelo *Uputu prigodom prelaza s jedne vjere na drugu. Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu* sastoji se samo od dva članka, s tim da je cijelo gradivo o prijelazima sadržano u prvomu članku. Prema njemu, ukidaju se svi dotadašnji propisi o prijelazu s jedne vjere na drugu i određuje, da je za prijelaz u novu vjeru potrebna prijava kotarskoj oblasti odnosno gradskomu poglavarstvu o prijelazu, potvrda o podnesenoj prijavi i ispunjenje vjerskih propisa *"one priznate vjeroispovijesti, na koju stranka prelazi"*. U Uputi se to samo opširnije prepričava i određuje, da je za prijelaz maloljetnika između sedme i osamnaeste godine dovoljna *"samo izjava roditelja, a nije potrebna i posebna dozvola nadtutorstvene oblasti"*[801]. Dakle, spomenuta zakonska odredba i uputa za njezinu provedbu uređuju općenito prijelaz s jedne vjere na bilo koju drugu, a ne samo prijelaz s pravoslavne na katoličku vjeru. Ti propisi su vrlo liberalni, u njima nema traga nikakvoj prisili, a nisu ni u suprotnosti s propisima Katoličke crkve, kako to tvrde neki pisci. Kako se u praksi ipak najviše ili uglavnom radilo o prijelazu s pravoslavlja na katolicizam, u buduće će se samo o tomu govoriti.

Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu ne sadrži sve predpostavke, koje je potrebno ispuniti, da bi netko bio primljen u drugu vjeru, nego upućuje na propise same te vjere, na koju pojedina osoba želi prijeći. Bez postojanja tih propisa nemoguća je primjena spomenute Zakonske odredbe. Zato su pojedine katoličke biskupije i katolički teolozi odmah po njezinu izlasku u "Katoličkomu listu" počeli objavljivati predpostavke za primanje u Katoličku crkvu. U tomu glasilu zagrebačke nadbiskupije od 15. svibnja 1941. tiskana je okružnica zagrebačke nadbiskupske kancelarije, u kojoj su navedene te predpostavke. O tomu je dr. Stjepan Bakšić pisao u istomu listu od 3. lipnja 1941. Taj njegov članak bio je nepodpun, a sadržavao je i neke netočnosti, pa je u posebnomu prilogu "Katoličkoga lista" od 11. lipnja iste godine izišao njegov novi članak pod naslovom *"Propisi za primanje u katoličku Crkvu"*, u kojemu je podpuno obradio tu problematiku.

[801] Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, godina 1941., str. 56. i 122.

Prema Bakšiću, u Katoličku crkvu može biti primljen onaj, tko je poučen u svim glavnim istinama katoličkoga vjerovanja, tko imade iskrenu namjeru pristupiti u Katoličku crkvu, tko može živjeti po načelima Katoličke crkve i tko dobije dopuštenje biskupskoga duhovnog stola. Bakšićeva su stajališta podudarna s okružnicom zagrebačke nadbiskupske kancelarije, iz koje on navodi ovaj dio: *"Upozorava se dušobrižno svećenstvo, da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše (tj. u pitanju prelaza) postupa strogo po načelima katoličke Crkve čuvajući njezino dostojanstvo i ugled te a limine* (podpunoma - op. I.G.) *odbija one, koji bi u Crkvu htjeli ući bez ispravnih motiva tražeći u njoj samo zaštitu svojih materijalnih interesa i egoističkih ciljeva"*[802]. Spomenuta Zakonska odredba i ta okružnica zagrebačke nadbiskupske kancelarije čine jednu nerazdvojivu cjelinu, u kojoj su sadržane predpostavke za prijelaz na katoličku vjeru. Naglašavajući, da se pristup u Katoličku crkvu može *"dopustiti samo onim osobama, za koje postoji osvjedočenje, da to žele učiniti iskreno i s uvjerenjem o istinitosti"* katoličke vjere i o *"njenoj potrebi za spas duše"* i da je vjera *"unutarnja stvar slobodne savjesti te stoga na području vjerskog opredjeljenja treba da budu isključeni svi nečasni motivi"*[803], Crkva je odlučno stala na stajalište, da se nikoga ne smije siliti, da prijeđe na tu vjeru, jer ona nasilan prijelaz ne priznaje. Hrvatski katolički veledostojanstvenici su uvijek, u svim zgodama, koje su se ticale prijelaza na katolicizam, zahtijevali zaštitu slobode i dostojanstva ljudske ličnosti. U izjavi o vjerskim prijelazima, danoj sarajevskomu "Katoličkom tjedniku" od 3. kolovoza 1941., Stepinac je rekao: *"Katolička crkva ima svoje norme, od kojih ne odstupa nikada. Mi nismo lovci za vjernicima kao stanovite crkve. Gdje nema uvjerenja, bolje, da nam ne dolaze, ali isto tako ne odbijamo nikoga, tko nam iskreno dolazi i traži istinu"*[804]. U tomu smislu bio je još izričitiji u okružnici, upućenoj zagrebačkomu svećenstvu 19. listopada 1941., u kojoj je istakao: *"Nikoga se ne smije siliti da pređe u Kat. crkvu, ali nikoga se ne smije ni odbiti, ako iskreno i s pravim uvjerenjem želi stupiti u krilo Katoličke crkve"*[805]. To nije bilo samo Stepinčevo stajalište, nego stajalište cijeloga hrvatskog katoličkog episkopata, koji je na svojoj Biskupskoj konferenciji u Zagrebu 17. i 18. studenoga 1941. donio ovaj zaključak: *"U Katoličku crkvu mogu se primiti samo oni koji bez svake sile podpuno slobodnom voljom prelaze iz unutarnjega uvjerenja o istinitosti katoličke vjere i koji su u cijelosti izvršili crkvene propise"*[806]. Dakle, iz

[802] "Katolički list" br. 19 od 16.05.1941., str. 230.-231., br. 21-22 od 03.06.1941., str. 254.-256., i br. 23 od 11.06.1941., poseban prilog, str. 1.-4.
[803] "Katolički list" br. 19 od 16.05.1941., str. 230.-231.
[804] Ivan Cvitković, nav. dj., str.102.
[805] "Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije" br. 4 od 20.02.1946., str. 27.
[806] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str.113.-114.

ovih okružnica, izjava i zaključaka se vidi, da je neistinita tvrdnja srpske (Viktor Novak, Vladimir Dedijer, Milan Bulajić) i hrvatske komunističke (Fikreta Jelić-Butić, Ferdo Čulinović, Bogdan Krizman i dr.) historiografije, da je Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zajedno s hrvatskom državnom vlašću silom prevodila pravoslavne Srbe na katoličku vjeru[807].

Mnogi hrvatski nekomunistički pisci, pretežno iz svećeničkih redova i krugova s njima povezanih, tvrde, da je hrvatska državna vlast prisiljavala pravoslavce, da prijeđu na katolicizam, ali su se nadbiskup Stepinac i ostali hrvatski biskupi tomu odlučno protivili. Već je navedeno, kako su o tomu pisali dr. Mile Vidović i M. Landercy, pravim imenom dr. Vladimir Horvat, pa je to nepotrebno ponavljati. Najnekontroliraniji u svojim tvrdnjama bio je msgr. Pavao Jesih, koji stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj prikazuje kao diktaturu *"s divljačkim gonjenjem židova i pravoslavaca Srba; s prisiljavanjem prijelaza na katolicizam"*, pa je Stepinac u srpnju 1941. poslao *"kanonika dra. Lončara ustaškom ministru bogoštovlja i nastave dru. Puku, da prosvjeduje u njegovo ime protiv toga, što se sili pravoslavce na vjerske prelaze"*. Upravo su, po Jesihu, naročite muke *"nastupile, kad je režim započeo s katoličenjem pravoslavnih"*[808]. Daleko umjereniji u tomu pogledu bio je o. Aleksa Benigar, ali i on piše, da su hrvatske državne vlasti htjele prisiliti pravoslavce *"ili da se presele preko Drine ili da stupe u Katoličku crkvu i da se pokažu lojalnim građanima Hrvatske"*, odnosno *"da su neke građanske vlasti i dalje prisiljavale vjerske prijelaze pravoslavaca u Hrvatskoj"*, čineći pri tomu razne nepravilnosti, pa je Stepinac 1941. godine poslao dušobrižnicima uputu, da primaju u Katoličku crkvu *"osobe židovske ili pravoslavne vjeroispovijesti, koje se nalaze u smrtnoj opasnosti"*, kako bi im spasili živote i da zbog toga ne zahtijevaju od njih *"nikakvo specijalno vjersko znanje"*. Navodno je u toj uputi još stajalo: *"Kad prođe ovo vrijeme ludila i divljaštva, ostat će u našoj Crkvi oni, koji budu konvertirali zbog uvjerenja, dok će se ostali, kada opasnost prijeđe, vratiti u svoju"*[809]. Jure Krišto pak kaže, da su hrvatske državne vlasti radi prelaska pravoslavaca *"u druge priznate vjere"*, naročito u katoličku, zatvarale *"oči pred nasiljem koje se događalo u tom procesu"*, da je hrvatska katolička hijerarhija *"prihvaćanjem pravoslavnih u katolicizam"* htjela *"spasiti što više svijeta od progona i nasilja"*, da je i nadbiskup Stepinac

[807] Viktor Novak, nav. dj., str. 622.-631.; Vladimir Dedijer: *Vatikan i Jasenovac.* Dokumenti, Beograd, 1987., str. 455.-458. i 537.; Milan Bulajić: *Ustaški zločin genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, sv. I., Beograd, 1986., str.367.-370.; Fikreta Jelić-Butić: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, str. 219.-221.; Ferdo Čulinović: *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970., str. 348.-358., i Bogdan Krizman: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Ljubljana 1980., str. 142.-143.

[808] Msgr. Pavao Jesih, nav. dj., str. 251., 253. i 254.

[809] O. Aleksa Benigar, nav. dj., str.419. i 428.

uputio 1941. godine zagrebačkomu svećenstvu takvu uputu, koju i Benigar navodi. Povodeći se za Benigarom, i on tvrdi, da je hrvatska državna vlast nad pravoslavcima vršila *"pritisak na iseljenje i/ili prijelaz u drugu vjeru, prvenstveno katoličku"*. Propovijed na blagdan sv. Petra i Pavla 29. lipnja 1942., u kojoj se je nadbiskup Stepinac dotakao i prijelaza s pravoslavne na katoličku vjeru, Krišto naziva optužnicom *"protiv hrvatskih vlasti"*, kojom se je nadbiskup *"ogradio od nasilnog katoličenja pravoslavnog življa u Hrvatskoj"*[810]. Koliko su ovi Krištini zaključci o propovijedi od 29. lipnja 1942. jednostrani, pokazat će cjelovitiji osvrt, koji će se naknadno o njoj dati. Općenito se može reći, da ovi pisci (Vidović, Horvat, Jesih, Benigar, Krišto) ne navode dokaze za tvrdnju, da su hrvatske državne vlasti silom tjerale pravoslavce, da prelaze na katoličku ili neku drugu vjeru. Oni u pravilu prešućuju ili ne uzimaju u obzir akte hrvatske državne vlasti i druge dokaze, uključivši tu i mnoge Stepinčeve izjave, koje se suprotstavljaju njihovim tvrdnjama. Neki od njih (Vidović, Horvat, Jesih) navode nepostojeće ili netočne činjenice, na što je djelomice već upozoreno, kao, npr., da je *"vlada NDH 30. travnja 1941. izdala naredbu o prisilnom prijelazu pravoslavnih Srba u Katoličku crkvu"* ili da je dr. Mirko Puk u mjesecu srpnju 1941. bio ministar bogoštovlja i nastave, što govori o nesolidnosti njihova rada. Pogrešno se je za svoje tvrdnje pozivati, kako to čine Benigar i Krišto, na neku Stepinčevu "povjerljivu" uputu iz 1941. godine, koja se navodno nalazi u Nadbiskupskomu arhivu u Zagrebu. Međutim, ta "povjerljiva" uputa nema broja, dakle nije registrirana, nema je među 34 dokumenta predana 31. svibnja 1943. Svetoj Stolici, iako bi po svojoj naravi tu spadala, nigdje nije objavljena u integralnomu tekstu, pa čak ni djelomično u "Službenomu vjesniku zagrebačke nadbiskupije", u kojemu su od 6. studenoga 1945. do 20. veljače 1946. objavljivani dokumenti o djelovanju katoličkih biskupa, pogotovu nadbiskupa Stepinca, u zaštiti ugroženih Srba i Židova. Stoga se ne može provjeriti ni vjerodostojnost ni sadržaj te upute, a javlja se sumnja i u njezino postojanje.

Nezavisna Država Hrvatska je donijela samo jednu zakonsku odredbu, kojom se uređuje prijelaz s jedne vjere na drugu, a ne više njih, kako bi to proizlazilo iz Kriština pisanja[811]. Ta zakonska odredba vrijedila je za cijelo vrijeme postojanja te države. Ona je u hijerarhiji pravnih propisa imala položaj zakona, što ga je donosio državni poglavar, uz supodpis resornoga ministra. Ostali propisi, što su ih donosila pojedina ministarstva, bili su upute, naredbe, provedbene naredbe itd., a hijerarhijski su stajali ispod zakonske odredbe. Okružnicama su niža upravna tijela obavještavana o raznim organizacijskim promjenama, davane su im smjernice u radu

[810] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str.187., 197., 231. i 291.-292.
[811] Isto, str. 210.

i sl., a s okružnicama su mogle biti upoznate i druge zainteresirane osobe. Već je rečeno, da u zakonskoj odredbi o vjerskim prijelazima od 3. svibnja 1941. godine nema ni traga mogućnosti, da netko nekoga prisiljava, da prijeđe s jedne vjere na drugu. To je bilo načelno stajalište hrvatskih državnih vlasti. U skladu s tom zakonskom odredbom, Ministarstvo unutarnjih poslova je okružnicom od 10. listopada 1941., kojom niža upravna tijela upoznaje s osnutkom i djelokrugom Vjerskoga odsjeka pri Državnomu ravnateljstvu za ponovu, ujedno uputilo ovo upozorenje: *"Sve oblasti imadu strogo paziti na to, da nitko ne vrši bilo kakvog moralnog ili materijalnog pritiska, a najmanje, da silom prinuđuje bilo koga, da prelazi s jedne vjere na drugu. Takove počinitelje imadu vlasti u tom poslu najenergičnije spriječiti, velikog župana izvijestiti, te protiv njima po zakonu postupiti"*[812]. Hrvatskim državnim vlastima očito je bilo stalo do toga, da među građanima vlada vjerski mir, pa je 21. listopada 1942., dakle godinu dana kasnije, tajništvo ministra unutarnjih poslova nižim upravnim tijelima dalo slične smjernice: *"Svaka prisila (fizička ili psihička) za prijelaz grkoistočnjaka na rimokatoličku ili koju drugu priznatu vjeru najstrože se zabranjuje"*[813]. U međuvremenu se je o toj stvari oglasio i državni poglavar dr. Ante Pavelić. U govoru održanom na završnoj sjednici Hrvatskoga državnog sabora 28. veljače 1942. godine zanijekao je, *"da hrvatska država nastoji, da pravoslavne prevede na katoličku vjeru"*. Izjavio je, da je o toj stvari izdao okružnicu, u kojoj je zamolio mjerodavne vlasti, da izdaju odobrenje za prijelaz s jedne vjere na drugu, *"ako se osvjedoče, da je to pošten čovjek i ako to radi iz uvjerenja"*. Dalje je u svomu govoru rekao: *"U toj sam okružnici i izričito naveo, da se ima svim sredstvima spriječiti, da bi tko god u tome pogledu bilo kakvo nasilje duhovno ili fizičko vršio. Ja dopuštam, da se usprkos tome dogodilo kakvo nasilje, ali ako se i dogodilo, to nije napravila država, to nije napravljeno s voljom ili pristankom države, nego je to napravio jedan čovjek, koji je ili poradio izvan svojega prava, ili pak, ako je to radio u svome djelokrugu rada, onda je taj djelokrug prekoračio"*. Dodao je, da *"u pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve"*[814]. Kako se u svijetu sve pravoslavne crkve nazivaju po državama, logičan je zaključak, da i u Hrvatskoj može biti samo hrvatska pravoslavna crkva.

Dakle, hrvatska je državna vlast, nezavisno od crkvene, stajala na stajalištu, da se nikoga ne smije prisiljavati, da prelazi s pravoslavne na katoličku ili bilo koju drugu priznatu (muslimansku ili evangeličku) vjeru. Ona je to izričito isticala i prije nego crkvena vlast. O tomu ne bi smjelo biti

[812] Isto, knj. II., str. 102.-104.
[813] Isto, str. 222.-223.
[814] Dr. Ante Pavelić: *Govori od 12.X.1941. do 12.IV.1942.*, Zagreb, 1942., str. 68.

ni najmanje dvojbe. Sam Pavelić dopušta mogućnost, da je u tim stvarima, kao i u svim drugim, moglo biti zloupotrebe vlasti ili kršenja zakona. Ako se je to zaista događalo, onda su nasilni prijelazi bili samo iznimka, a ne pravilo. Međutim, ove tvrdnje potrebno je provjeriti i drugim dokazima, jer se životna stvarnost može bitno razlikovati od zakona i izjava i smjernica državne vlasti.

U oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske bio je ukupno 131 general a od toga broja bilo ih je deset pravoslavne vjere. Jedan od njih, Đuro Gruić, bio je glavar glavnoga stožera Hrvatskih oružanih snaga i osoba najvećega Pavelićeva povjerenja. Među najvišim mjestima u vojnoj hijerarhiji još dva su zauzimali pravoslavni generali: Fedor Dragojlov i Lavoslav Milić. Dragojlov je bio načelnik Glavnoga stožernog ureda, a Milić glavar Upravnoga ureda u Ministarstvu oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatska[815]. Tako su se na čelu najvažnije hrvatske državne institucije u ratu, vojske, našli pravoslavci. Nitko nije tražio da oni promijene vjeru niti su je oni mijenjali. Nasuprot tomu, u vojsci Kraljevine Jugoslavije, koja je 1938. godine imala 165 djelatnih, dakle ne svih, generala, bila su samo dva Hrvata i dva Slovenca, a ostalo su bili Srbi, *"kojima je pripadalo još i nekoliko stotina umirovljenih generala"*[816]. Ni jedan od tih dvaju hrvatskih generala nije zauzimao nikakav istaknutiji položaj u jugoslavenskoj vojsci. Prema istraživanju Jure Krište o prijelazima s pravoslavne na katoličku vjeru na području šibenske, đakovačko-srijemske i senjsko-modruške biskupije, broj prijelaznika je bio priličito mali. U tomu malom broju glavninu su činili bivši prijelaznici s katoličke na pravoslavnu vjeru i osobe iz mješovitih katoličko-pravoslavnih obitelji[817]. S obzirom na relativno mali broj prijelaznika i sastav obitelji prijelaznika, može se također zaključiti, da prisiljavanja na prijelaz nije bilo ili je to bila zaista iznimna pojava.

Pavelić je sigurno bio osoba, koja je najviše znala o uzrocima vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ipak, on je mogao imati i razloga za pristranost, što ne znači, da je, dajući o tomu izjave, i bio pristran. Njegovo svjedočanstvo o tim prijelazima u svakomu slučaju je nezaobilazno pri utvrđivanju povijesne istine. Prema njemu, zamisao o prijelazu s pravoslavne na katoličku vjeru potekla je od samih pravoslavaca iz Sunje i njezine okolice, koji su se slobodnom voljom, bez ičijega pritiska, odlučili na to, pa su zbog toga i poslali k njemu izaslanstvo od tridesetak ljudi, koji su mu tu odluku priopćili. Kao razlog za prelazak s pravoslavlja na katolicizam, jedan od izaslanika je, između ostaloga, naveo: *"Ne ćemo da budemo*

[815] Vjenceslav Topalović, nav. dj., str.67. - 71., i Leksikon *"Tko je tko u NDH"*, Zagreb, 1997., str. 99., 142. i 273.

[816] Rudolf Horvat, nav. dj., str. 592.

[817] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 258.-261.

više razdijeljeni od velike većine naroda, ne ćemo da od naše vjere neprijatelji prave svoju špekulaciju, i ne ćemo da i naša djeca dođu opet kada u prilike, koje smo mi proživjeli, i pretrpe, što smo s toga trpili ... Odlučili smo, da se ujedinimo sa većinom naroda u jednu crkvu, kao što smo ujedinjeni u jednoj zajedničkoj domovini i u jednom zajedničkom životu"[818].

O vjerskim prijelazima u više je navrata govorio i bl. Alojzije Stepinac. Najviše je o tomu bilo riječi u njegovoj predstavci upućenoj, u ime Hrvatske biskupske konferencije, Paveliću 20. studenoga 1941. Osim što Pavelića izvješćuje o zaključcima Biskupske konferencije, težište je predstavke u iznošenju razloga, zbog kojih prijelazi nisu uspjeli. Te razloge naziva pogreškama, za koje ne okrivljuje hrvatsku državnu vladu, ne smatra ih ni sustavom, dakle unaprijed smišljenom politikom, nego činom neodgovornih pojedinaca, *"koji nisu bili svjesni svoje velike odgovornosti i posljedica"*. Te stvari se je dotakao i u propovijedi održanoj u zagrebačkoj prvostolnici na blagdan sv. Petra i Pavla 29. lipnja 1942. Govoreći o prijelaznicima s pravoslavne na katoličku vjeru, kazao je: *"Bog nam je svjedok, da smo bili protivni svakom prisilnom stupanju u Katoličku crkvu. Ako su iskreno prešli, nisu ništa izgubili, nego su se vratili vjeri svojih djedova i danas su podpuno ravnopravni članovi Crkve katoličke, koja ih sve bez razlike jednako ljubi. Neka bude ovdje javno rečeno, da je Crkva učinila sve što je u njezinoj moći, da tu svoju djecu zaštiti, jer je ne vode nikakvi politički motivi nego briga za spasenje duša. Ako ih nažalost nismo uspjeli zaštititi, nije krivnja na Crkvi, nego na neodgovornim elementima, koji su se za počinjena zla protiv svih zakona i Božjih i ljudskih osvećivali i na nevinim ljudima. Krivnja je na pojedincima, koje nije vodio razbor nego luda strast i nepromišljenost"*[819]. Ova propovijed podpuno se uklapa u predstavku od 20. studenoga 1941. i sadržajno se može smatrati njezinim nastavkom. U zaključcima Biskupske konferencije, sadržanim u predstavci, izričito se zabranjuje upotreba sile pri vjerskim prijelazima, a u propovijedi Stepinac zaziva Boga za svjedoka, da je protivan svakom prisilnom stupanju u Katoličku crkvu. U predstavci se govori o *"neodgovornim činiteljima"* i *"nazovi-ustašama"*, koje je sama hrvatska državna vlast javno osudila i dala strijeljati, a u propovijedi o neodgovornim elementima. U prvomu slučaju se ističe, da su zlodjela neodgovornih činitelja odgovor na srpsku politiku u predhodnih dvadeset godina i na zločine četnika i partizana, koji su silna *"krvološtva počinili nad mirnim našim hrvatskim narodom"*, a u drugomu, da su se za počinjena zla neodgovor-

[818] Ante Pavelić: Istina o tobožnjem prekrštavanju pravoslavnih, "Hrvatska misao" br. 2, Buenos Aires, srpanj 1971., str. 5.-9.

[819] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 113.-118., i Alojzije Stepinac: Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946., str.117.

ni elementi *"osvećivali i na nevinim ljudima"*, dakle ne samo na nevinim ljudima. U oba slučaja se kaže, da je krivnja na pojedincima, što znači, da nije na državnim vlastima. Nigdje se ne tvrdi, da su hrvatske državne vlasti provodile politiku nasilnoga prijelaza s pravoslavne na katoličku vjeru. Stoga je Kriština tvrdnja, da je Stepinčeva propovijed na blagdan sv. Petra i Pavla 29. lipnja 1942. prava optužnica protiv hrvatskih državnih vlasti čista besmislica. To potvrđuju i Stepinčeve izjave o vjerskim prijelazima, što ih je dao u istražnomu postupku pred Javnim tužiteljstvom tadašnje NR Hrvatske 19. rujna 1946. Te su izjave vrlo konkretne i odnose se na bit problema: broj prijelaznika i jesu li prijelazi bili slobodni ili prisilni. Na pitanje, je li mu poznato koliko je Srba prevedeno na katoličku vjeru, odgovorio je: *"Nije mi poznat broj, ali je taj broj svakako manji, nego što je za vrijeme bivše Jugoslavije prevedeno katolika na pravoslavnu vjeru"*. Glasine o nasilnomu prevođenju na rimokatoličku vjeru odbacio je, što se tiče episkopata, kao obične priče. No, ispitivač se time nije zadovoljio, pa ga je pitao, je li mu *"bilo poznato, da su Srbi bili progonom od strane ustaša, a u namjeri da sačuvaju svoj život, prisiljeni da prelaze na katolicizam i da molbe, koje su eventualno upućivali duhovnim vlastima, nisu bile rezultat njihovog osvjedočenja"*. Stepinac je na to rekao: *"U to pitanje ne ulazim, jer je episkopat jasno postavio principe prelaza, a prelaznici su imali zdravu pamet i slobodnu volju da slobodno odlučuju da li će preći ili ne"*. Očito nezadovoljan takvim odgovorima, ispitivač je išao na još konkretnije pitanje, upitavši ga: *"Da li je prije izdavanja rezolucije* (Biskupske konferencije 17. i 18. 11. 1941. - op. I.G.) *bilo nasilnog prelaza Srba na rkt. vjeru"*. Na ovo je uslijedio Stepinčev kratak i kategoričan odgovor: *"Nije"*[820]. Ovim svojim odgovorima Stepinac je, nalazeći se u zatvoru, unatoč svojevrsnomu pritisku, izričito i jasno posvjedočio, da hrvatske državne vlasti nisu prisiljavale pravoslavce, da prelaze s pravoslavne na katoličku vjeru. To ne proizlazi samo iz njegova posljednjega nego i iz predhodnoga odgovora. Naime, nema slobodne volje, koja nastaje pod utjecajem bilo fizičke bilo psihičke sile. Ako Stepinac kaže, da su prijelaznici imali slobodnu volju da slobodno odlučuju, to znači, da njihova volja da prijeđu na drugu vjeru, po njegovu mišljenju, nije nastala pod utjecajem bilo kakve sile.

O stanju pravoslavlja i njegovih vjernika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ostavila su svjedočanstvo i dva ugledna pravoslavca, koji su u to vrijeme vrlo djelatno sudjelovali u pravoslavnomu javnom životu, stvari su promatrali iz neposredne blizine, pa im je to stanje bilo izvanredno dobro poznato. To su Savić Marković Štedimlija, Crnogorac, i Miloš Obrknežević, Srbin. Štedimlija je bio predstavnik Crnogorskoga nacion-

[820] Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46. - Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 484.

alnog komiteta u Zagrebu i sudjelovao je u organiziranju Hrvatske pravoslavne crkve. Uređivao je pravoslavne kalendare i bio je glavni pisac u njima. U pismu, što ga je poslao Ivanu Mužiću iz Zagreba 20. prosinca 1968., on kaže: *"Zaista, po direktivama se nije* (u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj - op. I.G.) *progonilo pravoslavlje nego srpstvo. Pojedinci su progonili pravoslavne Ukrajince, Makedonce, Ruse i Bugare, ali su zato kažnjavani. Za Crnogorce ja sam izvojevao povoljan status. Stradali su par njih jer su tvrdili da su Srbi ili da su komunisti. Tko je imao moju iskaznicu a nije se ničim kompromitirao, ostao je u službi, na poslu i u stanu kao i svaki Hrvat"*[821]. Takve se sigurno nije sililo, da prelaze s pravoslavne na katoličku ili koju drugu priznatu vjeru. Miloš Obrknežević je podrijetlom iz Neuzina u Banatu. Rođen je u Beogradu 1910. Po zanimanju je bio pravnik, a u Kraljevini Jugoslaviji bio je službenik Srpske pravoslavne crkve u Srijemskim Karlovcima. Kao stručnjak za pravoslavno crkveno pravo, u ime pravoslavaca bio je glavni pregovarač s hrvatskim državnim vlastima prilikom organiziranja Hrvatske pravoslavne crkve. Zbog toga je tri puta razgovarao s Pavelićem, a jedan njihov razgovor trajao je čak tri i pol sata. Pisac je Ustava te Crkve. Do 1944. je obavljao dužnost tajnika Germogena, mitropolita Hrvatske pravoslavne crkve. On kategorički odbacuje tvrdnju, da su hrvatske državne vlasti, a isto tako i Katolička crkva, silili pravoslavce, kako to tvrde velikosrpski i jugoslavenski krugovi, da prelaze na katoličku vjeru. To obrazlaže činjenicom, da članovi Ustaškoga pokreta i vodstvo Nezavisne Države Hrvatske nisu bili naročito prokatolički ni naročito protupravoslavno raspoloženi. Oni su bili protivnici velikosrpstva i pravoslavlje im je smetalo samo toliko, koliko je ono bilo povezano s velikosrpstvom. Pojavu prijelaza s pravoslavne na katoličku ili koju drugu vjeru Obrknežević tumači duševnim stanjem nastalim među pravoslavcima uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Taj događaj i ustaški podhvati protiv velikosrba stvorili su kod jednoga dijela toga pučanstva potrebu prilagođavanja oživljavanjem stare lojalnosti prema Hrvatskoj, a kod drugoga dijela osjećaj nesigurnosti zbog moguće osvete za zločine, što su ih Srbi činili prema Hrvatima u predhodnomu razdoblju. Taj se je osjećaj još pojačao, kada se je pročulo, da je u nekim miješanim sredinama i gradovima, u kojima su pravoslavci manjina, zaista i došlo do osvete i zloupotrebe vlasti. Zato, po Obrkneževiću, jedni prelaze s pravoslavlja na katoličanstvo zbog osjećaja nesigurnosti i straha, izazvanih novonastalim političkim okolnostima, a drugi u želji, da se "izjednače i identificiraju s njihovom katoličkom braćom u jednoj hrvatskoj domovini", u oba slučaja dobrovoljno i bez ikakve prisile od strane hrvatske državne vlasti. Osnivanjem Hrvatske pra-

[821] Ivan Mužić: Pavelić i Stepinac, Split, 1991., str. 46.-47., bilješka 54.

voslavne crkve uređeni su odnosi pravoslavlja s hrvatskom državom. Nakon toga nije bilo ni jednoga prijelaza s pravoslavne na katoličku ili koju drugu vjeru, a dobar dio onih, koji su prešli, opet se je vratio na pravoslavlje, tvrdi Obrkneževića[822].

Stepinac, Štedimlija i Obrkneževića nedvojbeno su vjerodostojni svjedoci. Njihove izjave nisu ni najmanje u proturječnosti s Pavelićevim tvrdnjama. Zato se ni njemu ne može pripisati pristranost. Sva četvorica njih jednoglasno tvrde, da hrvatske ni državne ni crkvene vlasti nisu prisiljavale pravoslavce, da prelaze na katoličku ili koju drugu vjeru. Njihove su izjave podpuno u skladu i s pravnim propisima, koji su o tomu doneseni. Ako je bilo pokušaja prisiljavanja, onda su to bili ispadi neodgovornih pojedinaca, koje su državne vlasti sprječavale i kažnjavale.

Međutim, nakon pada Nezavisne Države Hrvatske bilo je osoba, koje su pred kojekakvim tijelima i u kojekakvim postupcima svjedočile, da su silom tjerane na prijelaz s pravoslavne na katoličku vjeru. Za razumijevanje te pojave treba imati na umu nekoliko činjenica. Jugoslavenske komunističke vlasti su poubijale sve dužnosnike Hrvatske pravoslavne crkve, kojih su se mogli dočepati, uključivši i samoga mitropolita Germogena, iako se oni ničim nisu ogriješili o ničije pravno dobro, pogotovu o takvo, zbog čega bi ih svjetovne vlasti trebale kažnjavati. Krivnja im se je sastojala samo u tomu, što su sudjelovali u radu i organiziranju Hrvatske pravoslavne crkve. Time su se ozbiljno zamjerili Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Banjalučki biskup Garić je 4. studenoga 1941. pisao Stepincu, da se *"već sada u nekim mjestima 'četnici' i komunisti osvećuju onima, koji su prešli na katoličku vjeru, pale im kuće, otimaju goveda, sitnu marvu i slično"*. Zbog dobrovoljnoga prijelaza s pravoslavne na katoličku vjeru odmetnici su 17. studenoga 1941. strijeljali Stojana Pribića iz Veljunskoga Zagorja, u okolici Slunja[823]. Ti prijelazi i Hrvatska pravoslavna crkva ugrožavali su velikosrpske pozicije. Represivnim mjerama prema prijelaznicima partizanstvo je pokazalo svoju velikosrpsku narav. Zbog toga su se sve takve osobe bojale pred partizanskom vlašću za svoj život i slobodu, pa su u strahu, kako bi od sebe odklonile pogibelj, davale izjave, kakve je ta vlast od njih zahtijevala. Zato se njihovim izjavama ne može vjerovati.

Hrvatska državna vlast i Katolička crkva u Hrvatskoj, pa prema tomu i nadbiskup Stepinac, bili su podpuno jednodušni u shvaćanju i postupanju da se nikoga ne smije prisiljavati na prelazak s jedne vjere na drugu. Ali su postojala razmimoilaženja u nekim drugim načelnim pogledima oko toga i u stvarima, koje se tiču djelokruga za prijelaz. Prema Zakonskoj odred-

[822] Miloš Obrkneževića: *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva*, "Hrvatska revija" br. 2, München–Barcelona, 1979., str. 246.-247. i 257.-259.

[823] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 107., i Ivan Strižić, nav. dj., str. 86.

bi o prelazu s jedne vjere na drugu od 3. svibnja 1941. i Uputi za primjenu te Zakonske odredbe od 27. svibnja 1941., uloga države u vjerskim prijelazima bila je sporedna, pa je na temelju tih propisa teško moglo doći do razmimoilaženja s Crkvom. Ali već u mjesecu lipnju 1941. godine došlo je u istočnoj Hercegovini do opće srpske pobune protiv hrvatske države, iz dijela sjeverne Dalmacije, koji je anektirala Italija, sve češće su stizale vijesti o pripremama za isto takvu srpsku pobunu, do koje je i došlo u jugozapadnoj Bosni i jugoistočnoj Lici krajem srpnja te godine, po šumama su se često viđale veće skupine naoružanih četnika, koje su napadale oružništvo i hrvatske oružane snage tek u nastajanju, pa se je hrvatska država sve više osjećala ugroženom. U takvim okolnostima nastala je sumnja u poštene namjere pojedinih kategorija prijelaznika, koji su nasrtali, da što prije pređu na katoličku vjeru. Kako piše Pavelić, bilo je i takvih, *"koji su prijelazom na drugu vjeru, posebno na katoličku, htjeli ili izgladiti svoje račune sa hrvatskim narodom, prema kome su se često neprijateljski odnosili, ili pod maskom katolika slobodnije razvijati petokolonašku djelatnost u korist četnika i partizana"*. Takvi su znali čak i prijetiti svećenicima, ako ih što prije ne prime u Katoličku crkvu. *"U bezbroj slučajeva bili su prisiljeni duhovni poglavari Katoličke crkve"*, tvrdi Pavelić, *"tražiti od građanskih i vojničkih vlasti"*, pa i od njega osobno, da im se zaštiti život, jer su ih *"znali ugroziti oni kojima se žurilo, da pravoslavlje zamijene katolicizmom"*[824]. To je potvrdio i Stepinac u svomu obrambenom govoru pred sudom u Zagrebu 3. listopada 1946., rekavši: *"Činjenica je, da sam morao premještati župnike, jer im je prijetila opasnost smrti od pravoslavnih, jer su ih htjeli Srbi ubiti, zato što otežu s prijelazima"*[825]. U takvim, dakle, okolnostima državne ugroženosti, hrvatska državna vlast je napustila prvotno krajnje liberalno stajalište prema vjerskim prijelazima i počela se sve više miješati u te poslove, stavljajući čak i stanovita ograničenja za prijelaz s jedne vjere na drugu. Katolička crkva se je tomu protivila, držeći da prijelaz na katoličku vjeru spada isključivo u njezin djelokrug. Tako je 14. srpnja 1941. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja poslalo katoličkim biskupskim ordinarijatima povjerljivo priopćenje, moleći ih da ga proslijede župnim uredima, prema kojemu se pravoslavnima *"ne će ni u kojem slučaju dopustiti da prelaze u grkokatoličku crkvu"* i da su intencije *"hrvatske vlade da se u Katoličku crkvu ne primaju pravoslavni popovi, učitelji, zatim uopće inteligencija i napokon bogati sloj trgovaca, obrtnika i seljaka radi kasnijih eventualnih odredaba s obzirom na njih, da se ne bi izvrgavala neugodnostima vjera i ugled katolicizma"*[826]. Na ovo

[824] Ante Pavelić, nav. dj., str. 19.
[825] Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. I., str. 33.
[826] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str.75.

je već 16. srpnja 1941. odgovorio nadbiskup Stepinac, ističući odmah na početku *"opravdanu brigu Nezavisne Države Hrvatske, da se zaštiti od onih elemenata, koji bi se eventualnim vjerozakonskim prelazom želili uvući u hrvatski narodni organizam te u istom eventualno destruktivno djelovati"*, ali se u nastavku odgovora odlučno protivi zabrani primanja na grkokatolički obred, smatrajući to *"presizanjem u kompetenciju Crkve, koja grkokatolički obred smatra ravnopravnim s rimskim obredom"*. Jednako tako se je protivio zabrani primanja u Katoličku crkvu inteligencije i bogatijih osoba, jer *"bi se protivilo duhu, a i zadaći Katoličke crkve, kad bi ona načelno odbijala svu inteligenciju"*, budući da je Krist *"zato došao na svijet, da spasi sve ljude, da ih dovede do spoznaje istine"*. Stoga se *"Crkva ne bi mogla odreći svoga prava i Božanske dužnosti, da u svoje Krilo primi onog shizmatika, za kojeg bi stekla sigurno uvjerenje, da je njegova namjera stupiti u Crkvu katoličku iskrena i poštena"*[827]. Na to je hrvatska državna vlada 30. srpnja iste godine izdala okružnicu, u kojoj su sadržane dosta iscrpne upute o prijelazu s pravoslavne na katoličku vjeru. Ona je puno blaža nego priopćenje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja od 14. srpnja i znači bitno odstupanje od njega. U okružnici se kategorički ne zabranjuje prijelaz na grkokatolički obred nego se ističe, da je želja *"hrvatske vlade, da grko-istočnjaci ne prelaze na grkokatolički obred osim u onim grkokatoličkim župama koje su već osnovane i u njima ima već grko-istočnjaka"*. Pravoslavci, koji hoće prijeći na katoličku vjeru, dužni su uz molbu priložiti potvrdu o osobnoj čestitosti, jer im se u protivnomu slučaju ne će odobriti prijelaz. Ublaženo je stajalište i u pogledu primanja u Katoličku crkvu inteligencije i bogatijih obrtnika i seljaka. Za njih se kaže, *"da im se ne izdadu potvrde osim u slučajevima, kad se doista dokaže njihova osobna čestitost, jer je načelno stanovište vlade da se ovim osobama ne izdaju potvrde"*[828]. Drugi dio te odredbe formalno je u protimbi s prvim dijelom, a stvarno je njezino značenje, da se i inteligenciji i bogatim seljacima i obrtnicima izdaju potvrde o osobnoj čestitosti i tako omogući prijelaz s pravoslavlja na katolicizam, ali uz povećanu opreznost prilikom izdavanja tih potvrda. Ovu okružnicu dostavilo je Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske lokalnim vlastima i Nadbiskupskomu duhovnom stolu u Zagreb, a nadbiskup Stepinac ju je priopćio dušobrižničkomu svećenstvu svoje nadbiskupije, ne stavljajući na nju primjedbe, što znači, da je ona u tomu trenutku sadržavala okvir prihvatljiv i za Crkvu[829]. Međutim, u malo prije spominjanoj okružnici toga Ministarstva o osnutku Vjerskoga odsjeka pri Državnomu ravnateljstvu za

[827] Isto, str. 75.-76.
[828] Isto, str. 84.-85.
[829] Isto, str. 88.-89.

ponovu, upućenoj 10. listopada 1941. nižim upravnim tijelima, stoji, da u djelokrug toga Odsjeka *"spadaju sva pitanja, koja se odnose na prelaženje sa grčkoistočne na vjeru katoličku, muslimansku ili evangeličku"* i da su sve njegove upute u tim stvarima mjerodavne, *"pa se stoga nalaže svim područnim vlastima, da se tih uputa imaju držati"*. I zaista, Vjerski odsjek je 24. listopada 1941. izdao iscrpne upute za vjerozakonski prijelaz pravoslavaca, a u 5. točki uputa navodi se, da će svećenike za vjersku pouku pravoslavaca odrediti taj Odsjek u sporazumu s biskupskim ordinarijatima, te se u tu svrhu općinska poglavarstva i kotarske oblasti trebaju njemu obraćati[830].

Tako zamišljena djelatnost Vjerskoga odsjeka vodila je k podčinjavanju Crkve državnim vlastima u poslovima vjerskih prijelaza, što Crkva nikako nije mogla prihvatiti, pa se je morala očekivati njezina reakcija, do koje je ubrzo i došlo. Na zasjedanju Hrvatske biskupske konferencije 17. i 18. studenoga 1941. biskupi su raspravili sva pitanja povezana s vjerskim prijelazima i o tomu donijeli odgovarajuće zaključke, koji su sadržani u Stepinčevoj predstavci Paveliću od 20. studenoga iste godine. Prema tim zaključcima, Crkva *"smatra dogmatskim načelom, da rješidba svih pitanja, koja se tiču crkvenog prelaza grkoistočnjaka na katoličku vjeru"* spada isključivo u djelokrug katoličke crkvene hijerarhije, koja je jedina ovlaštena izdavati za to *"direktive i propisivati odredbe tako da je mimo crkvenog autoriteta isključena svaka akcija u tom pogledu"*. Isto tako, *"nitko osim katoličke crkvene hijerarhije nema pravo postavljati"* misionare, *"koji bi imali provoditi konverzacije* (odnosno konverzije, op. I.G.) *grkoistočnjaka na katoličku vjeru"*. Stoga *"svaki takav misionar mora dobiti misiju i jurisdikciju za svoj duhovni rad od mjesnog Ordinarija"* i samo je od njega u svomu radu zavisan. *"Crkva katolička može priznati valjanim samo one prelaze, koji su se obavili ili će se obaviti prema tim dogmatskim načelima"*, a svjetovne vlasti ne mogu poništavati one prijelaze, *"koji su crkveno provedeni ne samo prema crkvenim nego i prema građanskim propisima"*[831]. Kako je uskoro osnovana Hrvatska pravoslavna crkva, vjerski prijelazi s pravoslavlja na katolicizam bili su rijedki, ako ih je uopće bilo, pa je tako završio i ovaj kratkotrajni spor o djelokrugu u vjerskim prijelazima između Katoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske.

3.6. Nezavisna Država Hrvatska, Stepinac i Židovi

Najveća je židovska nesreća, iz koje proizlaze sve ostale, što nikada nisu znali ili htjeli uskladiti težnju za očuvanjem svojih posebnih probita-

[830] Isto, str. 102.-106.
[831] Isto, str. 113.

ka s probitcima društva i naroda, među kojima su kao naknadno doseljena manjina živjeli. Uvijek su i svugdje vodili računa isključivo o vlastitim probitcima. Oni se, osim rijedkih iznimaka, ni do Drugoga svjetskog rata nisu bili integrirali u hrvatsko društvo, iako mnogi pisci tvrde suprotno. Integrirati se ne znači graditi zgrade i mostove, nego prihvatiti snove toga naroda, među kojim žive, kao svoje vlastite. Glavnina Židova to nije prihvatila, a one rijedke među njima, koji su dijelili zlo i dobro s hrvatskim narodom, braneći njegovu opstojnost i državnost, kao na primjer dr. Josip Frank, ta glavnina je upravo zbog tih razloga proglasila i još uvijek proglašava izdajicama. Zbog toga se je i moglo dogoditi, da je u kraljevskoj Jugoslaviji počinjeno oko tisuću, možda čak i više, političkih umorstava nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom, a židovska je društvena elita, znajući za sve to, izricala hvalospjeve ubojicama tih nevinih žrtava. Općenito uzevši, Židovi su krajnje nekritični prema svojoj prošlosti. Sebe vide samo kao žrtve tuđe zloće, a prešućuju, da su i drugi bili njihove žrtve. Istaknuti pojedinci u njihovim vlastitim redovima, koji drugčije misle i upozoravaju ih na ovu jednostranost, koja je za njih same štetna (Roger Garaudy, Noam Chomsky, Hannah Arendt i sl.), još uvijek su izolirane pojave.

No, nesporna je činjenica, da su Židovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj donošenjem niza političkih mjera doživjeli teške patnje i pretrpjeli znatne ljudske gubitke. Ovdje će se primjerice navesti najvažnije od tih mjera. Već 30. travnja 1941. doneseno je nekoliko propisa *(Zakonska odredba o državljanstvu, Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskoga naroda),* kojima oni gube državljanstvo i kojima se prema njima uvodi stroga diskriminacija i separacija u javnomu životu. Iznimka su od toga bili tzv. počasni arijci, kojima su proglašene one osobe, *"koje su se prije 10. travnja 1941. pokazale zaslužnima za hrvatski narod, napose za njegovo oslobođenje"*, uključivši tu i članove njihove obitelji[832]. S diskriminatorskom svrhom donesena je 4. lipnja 1941. *Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskoga naroda*[833]. Kako bi se skršila židovska gospodarska moć, Zakonskom odredbom o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 9. listopada 1941. podržavljena je njihova imovina, s naknadom ili bez naknade[834]. U međuvremenu je doneseno još nekoliko protužidovskih propisa i odredaba, među kojima je najpoznatija odredba od 22. svibnja 1941., kojom im se naređuje da nose na leđima, kao znak raspoznavanja, žutu tkaninu s otisnutom šesterokrakom zvijezdom i velikim slovom "Ž" u sredini [835]. Kasnije

[832] Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske..., Zagreb, godina 1941., str. 42. - 44.
[833] Isto, str. 134.
[834] Isto, str. 740.
[835] Petar Požar: *Ustaša - Dokumenti o Ustaškom pokretu,* Zagreb, 1995., str. 173.

je tkanina zamijenjena limenom pločicom. Krajem svibnja 1941. započelo je u ovećim skupinama njihovo slanje u zatočeničke logore[836], u kojima je dio njih izgubio život. Mnoge od ovih mjera pogađale su i neke kategorije ciganskoga pučanstva. Kako je ta specifična problematika od sporedne važnosti za razumijevanje Stepinčeve djelatnosti, o njoj se ne će govoriti u ovoj knjizi.

Korijene ovoj protužidovskoj politici jugoslavenski orijentirana historiografija nalazi u predratnoj publicistici hrvatske državotvorne inteligencije, pogotovu u stajalištima Ustaškoga pokreta, kojemu pripisuje fašistoidnost i antisemitizam od njegova nastanka. Za takvo gledanje tipična je knjiga dr. Ive i Slavka Goldsteina *"Holokaust u Zagrebu"*. Oni, doduše, priznaju, da ni u "Ustaši", glasilu Ustaškoga pokreta u inozemstvu između 1932. i 1934., ni u Ustaškim načelima, temeljnomu programatskom dokumentu toga pokreta, *"nema direktnog ispoljavanja antisemitizma"*. Ispravno bi bilo reći, da nema ni direktnoga ni indirektnoga. Ali njihova ih predhodna tvrdnja ni najmanje ne smeta, da na toj istoj i na idućoj stranici svoje knjige napišu, da Ustaška načela *"pokazuju jasno izgrađen ideološki sustav, blizak fašizmu i nacizmu"*, odnosno da su se ustaške veze *"s njemačkim nacistima i talijanskim fašistima tridesetih godina intenzivirale, a usporedno s time postupno je izgrađivana ustaška ideologija"*, koja je *"specifična sinteza fašističkih i nacističkih elemenata, prilagođena hrvatskoj i bosanskohercegovačkoj stvarnosti"*[837], ne navodeći za ove tvrdnje ni jedan jedini dokaz. Polazeći otvoreno s jugoslavenskoga i sveslavenskog stajališta, smeta im i sam zahtjev za povratkom na korijenski pravopis, tvrdnja da među Hrvatima i Rusima nema *"nikakvog krvnog srodstva"*, a Ustaškomu pokretu posebno zamjeraju, što je *"zastupao tvrdo antijugoslavenstvo i širio mržnju protiv beogradskog režima i svih njegovih službenika"*, jer se je time, navodno, širila mržnja i protiv Srba[838], pa na šezdesetak stranica knjige navode tobožnje dokaze za *"hrvatski nacionalni ekskluzivizam"* i fašistoidnost nekih hrvatskih političkih skupina i istaknutih pojedinaca prije Drugoga svjetskog rata, što je, navodno, za vrijeme rata nužno vodilo u antisemitizam. Pri tomu se služe neistinama, etiketiranjem, navođenjem krivih izvora i istrgnutih dijelova iz cjeline, koji time dobivaju podpuno iskrivljen smisao, a svaku kritiku židovskoga ponašanja proglašavaju mržnjom i antisemitizmom, ne pitajući se, je li ta kritika opravdana ili nije, primjenjujući uz to dvostruka mjerila na hrvatsku i židovsku politiku[839]. Posebno treba naglasiti, da

[836] Ivo Goldstein–Slavko Goldstein: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001., str. 249.
[837] Isto, str. 94.-95.
[838] Isto, str. 40.-41. i 94.
[839] Isto, str. 36.-37., 39., 40.-42., 45., 51.-52. i 88.-101.; Ernest Bauer: *Današnja Njemačka*, Zagreb, 1937., str. 5.,37. i 51.; Milan Šufflay: *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike*, Zagreb,

tridesetih godina prošloga stoljeća ustaške veze s nacistima ne samo da se nisu intenzivirale nego nisu ni postojale. Ustaškoj emigraciji bio je podpuno onemogućen rad u nacističkoj Njemačkoj, pa je čak i izdavanje novina morala već 1934. prenijeti iz Berlina u Danzig. Nasuprot tomu, židovska cionistička organizacija legalno je postojala u Njemačkoj i izdavala svoje novine *"Jüdische Rundschau"* sve do 1938. godine[840]. Nakon 1936. puno bolji odnos ustaše nisu imale ni s talijanskim fašistima, nego što im je bio s njemačkim nacistima. Zamjeravati Ustaškomu pokretu, i hrvatskomu narodu općenito, zbog tvrdoga antijugoslavenstva i mržnje protiv beogradskoga režima i njegovih službenika jednako je besmisleno i nepošteno kao i zamjeranje Židovima zbog mržnje prema Hitleru, nacizmu i nacistima. Dakle, na tvrdnjama dr. Ive i Slavka Goldsteina i njima sličnih pisaca ne može se stvarati zaključak o uzrocima protužidovske politike u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Te uzroke valja tražiti na drugomu mjestu.

Prema Pavelićevoj tvrdnji Stepincu, rasni zakoni u Hrvatskoj doneseni su pod njemačkim pritiskom. Zato su se tako brzo i pojavili. Oni su oponašanje njemačkih tzv. nürnberških zakona od 15. rujna 1935. Antisemitizam je bit nacionalsocijalističke ideologije, pa se u tim stvarima njemačkomu pritisku nije moglo oduprijeti. Ipak su ti zakoni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bili u mnogo čemu blaži nego u Njemačkoj[841]. Zahvaljujući počasnomu arijstvu, znatan broj Židova zauzimao je istaknuta mjesta u Ustaškomu pokretu, u državnomu aparatu, u gospodarskomu životu i u vojsci. Mr. Vjenceslav Topalović tvrdi, da je u hrvatskim oružanim snagama bilo 28 generala židovskoga podrijetla[842]. Nekoliko najviših hrvatskih državnih dužnosnika bilo je oženjeno Židovkama ili ženama koje su bile u bližemu srodstvu sa Židovima (Pavelić, Slavko Kvaternik, Oršanić, Žanić i dr.). Sve to dokazuje, da je taj antisemitizam tuđinski diktat, a ne hrvatska tradicija i smišljena politika. To, međutim, potvrđuju i druge činjenice. Nadbiskup Stepinac je 3. prosinca 1941. godine papi Piju XII. uputio pismo, u kojemu, između ostaloga, piše: *"Episkopat je razmotrio i pitanje svih onih koji danas toliko pate i uputio je istom državnom poglavaru* (dr.

1928., str. 51. i 58.; Filip Lukas: *Starčević*, Božidar Murgić: *Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića* i Tias Mortiđija: *Literatura o Starčeviću i pravaštvu*, sve u Zborniku "Dr. Ante Starčević - o 40. godišnjici smrti, Zagreb,1936.; Mladen Lorković: *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939., str. 45., 46., 69. i 150.; Mile Budak: *Rascvjetana trešnja*, knj. III., str. 28. i 30.; Zvonimir Dugački: *Problem Palestine*, "Hrvatska smotra" br. 9, Zagreb, 1937., str. 530.; Adolf Hitler: *Mein Kampf*, Zagreb, 1999., str.153. i "Židov", Zagreb, 30.8.1929., članak *"Krv u Erec Jisraelu..."*, "Židov" od 27.3.1931., deklaracija donesena na velikom zboru u Subotici 25.3.1931., te "Židov" od 24.1.1941., str. 5.

[840] Branimir Jelić: *Političke uspomene od jeseni 1923. do proljeća 1948.*, u knjizi "Političke uspomene i rad dra. Branimira Jelića", prir. Jere Jareb, Cleveland,1982., str. 66.-67., 75.-76. i 125.-142., i Roger Garaudy: *Mitovi utemeljitelji izraelske politike*, Zagreb, 1998., str. 127.

[841] HDA 252 - Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 13, dok. inv. br. 29.384.

[842] Mirko Peršen: *Nijemci o Paveliću*, VUS-ova biblioteka 18, II. dio, str.15. i 16., i Vjenceslav Topalović, nav. dj., str. 70.

Anti Paveliću - op. I.G.) *pismo tražeći human odnos prema Židovima ukoliko je to još moguće zbog prisutnosti Nijemaca"*[843]. Obraćajući se pismom Paveliću 6. ožujka 1943. u povodu najavljenoga popisivanja nearijaca, što je nagovješćivalo nove represivne mjere protiv njih, Stepinac kaže: *"Ako je po srijedi miješanje koje strane vlasti u naš unutarnji narodni i politički život, onda se ne bojim, da ovaj moj glas i prosvjed dođe i do organa dotične strane vlasti"*[844]. Ta strana vlast, na koju Stepinac cilja, je njemačka vlast. Iako govori u pogodbenomu obliku, on znade, da se sve te antisemitske mjere donose pod njemačkim pritiskom. U tomu smislu najizravniji je bio u pismu, što ga je 16. svibnja 1941. poslao papi Piju XII. Tu piše: *"...pritisak Nijemaca se puno osjeća u zakonima protiv Židova, premda tvrde, da se ne žele miješati u unutarnja pitanja hrvatske države. U stvarnosti, rasistički zakon izdan ovih dana se mora pripisati teškim pritiscima Njemačke..."*[845]. Tim pritiscima se mlada hrvatska država, okružena sa svih strana neprijateljima, nije mogla oduprijeti. Ti zakoni, dakle, nisu plod hrvatske slobodne volje ni namjere nego uistinu njemački diktat, kojega je Nezavisna Država Hrvatska prihvatila, da bi opstala. Stepinac je imao razumijevanje za ovakav njezin položaj, pa se i njegove propovijedi protiv rasizma moraju shvatiti kao osuda njemačke, a ne hrvatske politike, što priznaju i ondašnji njemački politički krugovi.

Slanje Židova u zatočeničke logore najteža je mjera primijenjena protiv njih. Uzroci njezine primjene daleko su zamršeniji od donošenja rasnih zakona. Osim njemačkoga pritiska, na to su utjecali i ponašanje većega broja Židova i obrambene potrebe hrvatske države.

Već je obilno podkrijepljen dokazima negativan odnos pretežnoga dijela židovske društvene elite prema ideji hrvatske državne nezavisnosti. Kako piše židovski povjesničar dr. Jaša Romano, Židovi su, pogotovu nakon 1932. godine, sve više padali pod komunistički utjecaj. Nadprosječno su bili zastupljeni u Komunističkoj partiji Jugoslavije, naročito u nekim sredinama. U Bosni i Hercegovini gotovo da nije bilo mjesta, u kojemu su živjeli Židovi, a da među njima nije bilo komunista. U Sarajevu, u kojemu su oni činili oko 13,5 posto stanovništva, uoči Drugoga svjetskog rata bilo je 279 članova Partije, a od toga su 62 bili Židovi, dakle više od 22 posto partijskoga članstva. U židovskomu športskom društvu "Mataja" u Sarajevu bilo je učlanjeno oko 1.100 osoba, a od toga su njih 400 bili članovi SKOJ-a ili Partije. Ta njihova nadprosječna zastupljenost još više je bila izražena u sastavu svih partijskih vodećih tijela, počevši od najniže pa do

[843] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 119.
[844] Isto, str. 258.
[845] Milenko Krešić: *Crkva i država u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.)*, Mostar, 2006., str. 93.-94.

najviše ustrojbene jedinice, kao i u udrugama, koje su stajale pod utjecajem komunista. Dvojica od njih bili su članovi Centralnoga komiteta KP Jugoslavije: Moše Pijade i Pavle Pap. Osnivali su vlastite i uvlačili su se u postojeće židovske udruge te u njima potiskivali cioniste, šireći tako svoj utjecaj. Na svim područjima komunističke djelatnosti bila je zapažena njihova vodeća uloga[846].

Iz ovoga relativno maloga broja komunista pogrešno bi bilo zaključiti, da se radi o beznačajnoj političkoj skupini. Budući da su djelovali ilegalno, njihovo se članstvo ne smije uspoređivati s članovima političkih stranaka, koje su slobodno izlazile na izbore. Uz članove, komunisti su imali simpatizere, koji su bili spremni izvršavati sve partijske zadatke. Bili su vrlo dobro organizirani, vješto su koristili političke prevrate, u kojima su pojačano izazivali kaos i nerede, kako bi se kao ozbiljan politički čimbenik nametnuli za vođe političkim nezadovoljnicima. To je osobito dolazilo do izražaja kod Židova. S obzirom na međusobnu čvrstu povezanost židovske zajednice, ti komunisti, koji potječu iz njezine sredine, s posebnom lakoćom su širili svoj utjecaj na cijelu zajednicu. Tomu su svoj udio pridonijeli i rasni zakoni i druge antisemitske odredbe.

Komunisti su bili načelna i otvorena prijetnja Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od prvoga dana njezina nastanka. Letcima su pozivali narod na pobunu protiv nje i osnivali udarne skupine, koje su prikupljale oružje za pobunu, rušile željezničke pruge i mostove, rezale telefonske stupove i žice, palile skladišta i poduzimale slične diverzantske podhvate. Kad je Njemačka 22. lipnja 1941. napala Sovjetski Savez, odmetali su se u šumu, osnivali partizanske odrede, palili općinske, poštanske i školske zgrade, podmetali eksploziv pod putničke vlakove, napadali oružničke postaje, iz zasjede ubijali vojne i civilne osobe i sl., a kada su ojačali, predvodili su genocid nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom. U organiziranju ovih udarnih i partizanskih odreda i skupina istaknutu ulogu igrali su mnogi židovski komunisti, kao npr. Nisim i Moša Albahari, Oskar Danon, Mento Eškenezi, Pavle Goranin, Pavle Pap, Leo Geršković, Leo Mates, Robert i Rudolf Domany i mnoštvo drugih, koji su ujedno i neposredno sudjelovali u svim tim terorističkim podhvatima[847]. Kako bi se spriječila ta komunistička, a također i četnička, teroristička djelatnost, sumnjive su osobe slane u zatočeništvo. Takvim osobama smatrani su ponajprije komunisti i njihovi simpatizeri, ali i svi ostali protivnici hrvatske državne nezavisnosti. Budući da je komunistički i nehrvatski utjecaj bio razmjerno jako raširen među Židovima, uzevši uz to u obzir njemački pritisak, oni su kao cjelina bili pod

[846] Jaša Romano: *Jevreji Jugoslavije 1941.-1945. žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980., str. 16.-21., 33.-41. i 44.-45.

[847] Isto, str. 217.-222., 226.-230., 234. i dalje

naročitom paskom državne vlasti. Ali u logore su upućivani samo oni, za koje je ustanovljeno da surađuju s odmetnicima, dakle partizanima i četnicima, ili da postoji ozbiljna sumnja u takvu suradnju ili spremnost na nju, a ne zato što su Židovi. Tako se je postupalo i prema Hrvatima, katolicima i muslimanima. To potvrđuju mnogi dokazi, ali će biti dovoljno navesti samo neke od njih. Nema, naime, ni jedne zakonske odredbe ili opće naredbe upravne vlasti, kojim bi se određivalo upućivanje nekoga u logore zbog njegove rasne, nacionalne ili vjerske pripadnosti. Upućivanje u logore dopušteno je samo zbog čina, koji, pojednostavljeno rečeno, ugrožavaju državni opstanak ili zbog skitnje, prosjačenja ili bludničenja. Ako se u općim naredbama upravne vlasti spominju Srbi ili Židovi ili neka druga narodna skupina, koju treba poslati u zatočenički logor, onda se uvijek domeću riječi, da se to odnosi na osobe koje su, npr., poznati ili sumnjivi kao komunisti, odnosno da se bave protudržavnom ili nekom drugom nedopuštenom djelatnošću. Međutim, u zakonskim odredbama, kojima se uređuje to pravno gradivo, uopće se ne spominje ničija rasna, narodna ili vjerska pripadnost. Tako je, na primjer, naredbom od 14. svibnja 1941. zabranjeno kretanje sarajevskim Židovima izvan Sarajeva, *"jer je utvrđeno da i Židovi i Židovke odnose hranu i municiju sakrivenim četnicima"*. Kako bi se tim istim Židovima onemogućio odlazak u šumu k odmetnicima, Zapovjedništvo 4. hrvatske oružničke pukovnije naredbom od 14. lipnja 1941., koja je dostavljena svim podčinjenim zapovjedništvima, naredilo je, da se uhite svi Židovi, s propusnicom ili bez propusnice, koji se zateknu izvan gradskoga područja[848]. Ravnateljstvo ustaškoga redarstva poslalo je 23. srpnja 1941. nalog svim velikim županima, uključivši i Juru Francetića kao povjerenika za Bosnu i Hercegovinu, *"da se najžurnije izvrši pritvaranje svih Židova i Srba-pravoslavaca, koji su već bili poznati kao komunisti, bilo pak da su i malo sumnjivi, da su skloni tome pokretu"* i da *"iste mjere valja poduzeti i protiv komunista katoličke ili muslimanske vjeroispovijesti, kao i drugih time, da se pridrže do daljnjega u pritvoru, dok Srbe i Židove ima se smjesta odpremiti u zbirališ̌te (konc. logor) Gospić"*. Na temelju toga naloga predstojništvo Gradskoga redarstva u Sisku uputilo je 24. srpnja 1941. godine 26 Židova i 32 Srbina *"na prisilni rad u koncentracioni logor Gospić"* radi *"raznih djela sabotaže, dijeljenja komunističkih letaka i podmetanja eksploziva, a u interesu osiguranja javnoga reda i mira"*[849]. U prosuđivanju ova dva zadnja dokumenta valja uzeti u obzir činjenicu, da su oba nastala samo nekoliko dana prije četničko-komunističkoga ustanka u jugozapadnoj Bosni i jugoistočnoj

[848] Isto, str. 127.

[849] Antun Miletić: *Koncentracioni logor Jasenovac 1941.-1945.*, knj. I., Beograd, 1986., str. 56.-57. i 59.-60.

Lici, koji je rezultirao genocidom nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom toga kraja. U svijetlu tih događaja treba promatrati i naredbu velike župe Dubrava u Dubrovniku od 31. srpnja 1941., da se uhite Srbi i Židovi, *"koji su poznati po svom ranijem radu i držanju kao komunisti ili da su istinski skloni tom pokretu"* i da se sprovedu u logor u Gospiću[850]. Sličnoga sadržaja je i obavijest Kotarske oblasti Visoko od 26. kolovoza 1941., kojom javlja velikoj župi Lašva i Glaž u Travniku, da je uhićeno i *"odpremljeno u Gospić 57 Židova i Srba naklonjenih komunizmu"*[851]. Izgleda da je židovsko ponašanje na travničkomu području sve više zabrinjavalo hrvatske državne vlasti i predstavnike Ustaškoga pokreta, pa stožernik ustaškoga stožera velike župe Lašva i Glaž izvješćuje 4. listopada 1941. *"Ravnateljstvo za javni red i sigurnost, da u Travniku imade oko 800 Židova, nad kojima se ne vrši nikakav nadzor"*, iako *"ti isti Židovi vrše strašnu neprijateljsku promidžbu, imaju vjerojatno vezu sa četnicima, koje obavještavaju preko grko-istočnjačkih žena"*. I *"sve što se događa u našim redovima, to oni potanko znadu"*, kao npr. *"preselenje zatočenika iz Kruščice, onda razne podhvate komunista i četnika u Varešu, Kladnju i Brezi itd."*. Ustaški stožer moli Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, da poduzme odgovarajuće mjere protiv Židova[852]. Slično je stanje bilo i u velikoj župi Livac i Zapolje, sa sjedištem u Novoj Gradiški. Veliki župan te župe u svomu dopisu Državnomu ravnateljstvu za ponovu 5. prosinca 1941. piše: *"U Novoj Gradiški još do sada niesu u cielosti primienjene mjere protiv Židova, kao u nekim drugim gradovima. Javno sigurnosni obziri u ovome kraju međutim traže, da se iz Nove Gradiške kao središta velike župe Livac-Zapolje odstrane svi nepoćudni elementi a napose Židovi sa jedinom iznimkom dvojice ili trojice Židova... Učestali napadi četničko-komunističkih odmetnika na obroncima gore Psunja i u nedalekoj okolici Nove Gradiške, spriečenje možebitne komunističke konspiracije napose okolnosti radi najnovijih izvida i istraga, koje se vode protiv izvjesnih komunističkih aktera ovoga kraja - traže bezodgodno udaljenje Židova iz ovoga mjesta"*. Predlaže, da ih se privremeno smjesti u kaznionicu u Staroj Gradišci[853]. U 1942. godini zapažen je pojačan židovski odlazak u partizane. To je konstatirao i Glavni stožer Ministarstva hrvatskoga domobranstva, koji u svomu aktu upućenom Operativnom stožeru domobranstva 9. siječnja 1942. tvrdi, da *"židovska omladina listom odlazi u redove partizana-komunista, gdje igra ulogu političkih komesara"*. To je podudarno s izvješćem zapovjedništva Vojne krajine u Sarajevu, koje je 18. siječnja

[850] Jaša Romano, nav. dj., str.140.
[851] Antun Miletić, nav. dj., str. 76.
[852] HDA 252 - Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 7, dok. inv. br. 28.298.
[853] Isto, kutija 9, dok. inv. br. 28.756.

1942. poslano Ministarstvu hrvatskoga domobranstva, a u kojemu stoji, da je *"primjećen i partizanski odred 'kaputaši' židovske inteligencije u kojem se nalaze i židovske žene. Taj odred sa Romanije došao je u okolinu Vareša"*[854]. Ovakvo kontinuirano opredjeljivanje na protuhrvatsku stranu izazvalo je potrebu poduzimanja odgovarajućih sigurnosnih mjera hrvatskih državnih vlasti prema Židovima. Takva mjera je i odluka Kotarske oblasti u Podravskoj Slatini od 6. lipnja 1942., kojom se određuje *"izseljenje Židova iz svih nastanjenih mjesta ovoga kotara"* i određuje im se *"mjesto skupnog stanovanja u Noskovačkoj Dubravi na gospodarstvu grofa Ivana Draškovića time, da mogu sa sobom ponijeti sve stvari potrebne im za daljnji obstanak"*. Od toga su izuzeti *"Židovi potrebni priradnim poduzećima, liečnici i mješoviti brakovi"*. U obrazloženju te odluke je navedeno, da su razlozi njezina donošenja tajne prirode, pa se ne navode, ali su navedeni u dopisu upućenom 14. lipnja 1942. velikoj župi Baranja u Osijeku, kojoj se taj predmet dostavlja na dalji postupak. Tu se navodi: *"Poznato je, da se u brdskom predjelu ovoga kotara kriju partizani i odmetnici. Židovi su bili raštrkani po svim većim mjestima, savjestan i potreban nadzor nad njima nije se mogao voditi. Općenito je poznato da Židovi nisu skloni današnjem poredku, nego da pomažu one koji aktivno djeluju terorističkim djelima protiv državnih ustanova i uređaja. Dana 3. VI. o. g. uhvatila je ustaška posada sela Četekovca Ferber Eduarda, Židova iz Mikleuša, občina Nova Bukovica, koji je išao da se priključi partizanima. Da bi ova oblast mogla voditi potreban nadzor nad Židovima donesena je odluka o njihovom izseljenju i skupnom smještaju"*[855]. Ovakav način sprječavanja židovske protudržavne djelatnosti, kao u Podravskoj Slatini, bio je rjeđi. Najčešće ih se je slalo u zatočeničke logore. Da su Židovi slani u logore zbog njihove subverzivne djelatnosti protiv hrvatske države, priznaju, indirektno i barem djelomice, i neki židovski pisci. Tako Jaša Romano kaže, da je u logoru "Danica", u okolici Koprivnice, bilo zatočeno *"oko 300 jevrejskih* (židovskih - op. I.G.) *omladinaca, od kojih su mnogi bili članovi SKOJ-a i pripadnici NOP"*[856]. Ali u nekim dokumentima redarstvenih vlasti prvoga stupnja stoji, da se baš Židovi upućuju u logor, navodeći nekada njihovo ime i prezime, nekada samo njihov ukupan broj, a ne i razlog zbog kojega se upućuju. U nekim od tih dokumenata čak piše, da se u logor šalju Židovi i komunisti. To može navesti na pogrešan zaključak, da su ti Židovi zatočeni zbog svoje nacionalne ili rasne pripadnosti. Tim dokumentima se izvršavaju zakonske odredbe i opće naredbe

[854] Jaša Romano, nav. dj., str. 218.
[855] HDA 252 - Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 15, dok. inv. br. 29.836.
[856] Jaša Romano, nav. dj., str. 105.

redarstvenih vlasti višega stupnja. Državnu volju i politiku određuju oni koji izdaju zakonske odredbe i opće naredbe, a ne oni koji ih samo izvršavaju. Zato se u navedenim dokumentima može raditi samo o nespretnim i nepreciznim formulacijama, ali se njima ne obaraju tvrdnje, da Židovi nisu upućivani u logor zbog rasnih razloga, nego zbog svojih protudržavnih čina.

U jugoslavenski orijentiranoj historiografiji, publicistici i memoarskim djelima, pogotovu kod židovskih pisaca, ti logori se nazivaju logorima smrti, jer su navodno Židovi u njih upućivani, kako bi bili fizički istrijebljeni. Mnoge činjenice pobijaju takve tvrdnje kao podpuno neistinite. Pobija ih sama činjenica, da oni nisu tamo upućivani zato što su Židovi, nego zbog protudržavne djelatnosti, odnosno osnovane sumnje u takvu djelatnost. Mnogi od njih su na temelju putnih isprava, koje su im dale hrvatske vlasti, legalno odlazili iz Nezavisne Države Hrvatske u druge države, u koje su htjeli[857].

Onima, koji su ostali u Hrvatskoj, bilo je dopušteno osnivati posebne židovske pučke škole i dječje vrtiće i izdavati novine: "Židovski glasnik" za odrasle i "Židovski dječji list" za djecu i omladinu[858]. U listopadu 1941. u Crikvenicu je iz Sušaka, tada anektiranoga Italiji, stiglo 150 Židova, koji su bili bez sredstava za život. Velika župa Vinodol-Podgorje, želeći spasiti te ljude, odmah je o tomu izvijestila Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, koji je 27. 11istopada 1941. pozvao Židovsku bogoštovnu općinu u Zagrebu, da se pobrine za opskrbu tih osoba i da ga hitno izvijesti, što je učinila[859].

Neki su Židovi, nakon određenoga vremena provedenoga u logoru, i prije izdržane kazne s cijelom obitelji puštani na slobodu[860]. Nekim istaknutim Židovima davane su putne isprave, da mogu putovati u Mađarsku, Italiju i Švicarsku, stupati u svezu sa židovskim organizacijama i prikupljati materijalnu pomoć za židovske zatočenike. U Nezavisnu Državu Hrvatsku bio je dopušten ulazak Josefu Blumu, predstavniku američke pripomoćne udruge "American joint distribution committee", radi dogovora s predstavnicima Židovske bogoštovne općine u Zagrebu o pružanju materijalne pomoći Židovima[861]. U logorima se je vodila skrb o prehrani zatočenika, pa su zapovjedniku logora i Ravnateljstvu ustaškoga redarstva dostavljana tjedna izvješća o jelovniku logoraša, iz kojega se vidi, da je hrana, navede-

[857] HDA 252 - Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 2, dok. inv. br. 27.266 i 27.282, i kutija 3, dok. inv. br. 27.555 i 27.590.

[858] Isto, kutija 2, dok. inv. br. 27.264, 27.265, 27.318 i 27.319, i kutija 9. dok.inv.br. 28.761, i kutija 11, dok. inv. br. 29.154.

[859] Isto, kutija 7, dok. inv. br. 28.270.

[860] Isto, kutija 8, dok. inv. br. 28.754, i kutija 15, dok. inv. br. 29.783 i 29.790.

[861] Isto, kutija 3, dok. inv. br. 27.554; kutija 8, dok. inv. br. 28.575, i kutija 11, dok. inv. br. 29.153 i 29.154.

na u njemu, sadržavala zadovoljavajuću količinu kalorija[862]. Logorašima je bilo dopušteno primanje paketa, lijekova i cjepiva i dopisivanje s obitelji[863]. Liječnička povjerenstva pregledavala su smještaj zatočenika, davala primjedbe na eventualno nehigijenske uvjete, u kojima zatočenici borâve, zahtijevala saniranje prilika i o tomu po potrebi izvješćivala čak i Ministarstvo zdravstva. Poduzimane su preventivne mjere, da ne dođe do epidemije, a u slučaju da je došlo, hitno se je pristupalo njezinu suzbijanju i o zdravstvenomu stanju zatočenika redovito su se slala izvješća Ravnateljstvu ustaškoga redarstva. O zdravstvenoj skrbi za zatočenike najbolje govori činjenica, da su seljaci iz okolice Loborgrada dolazili u taj logor s molbom za liječenje odnosno za liječnički pregled, jer je, očito, liječnička služba u njemu bila kvalitetnija nego u okolnim mjestima[864]. Teži bolesnici su otpremani u civilne bolnice na liječenje. Tamo su upućivane i trudne zatočenice da rode, a nakon poroda bilo im je dopušteno, da ostanu izvan logora, dok se ne oporave[865]. Prema svjedočanstvima Vojislava Prnjatovića, Mirka Pajkića, Sime Đurkovića i Ante Cilige, bivših logoraša, Židovi su bili povlašteni u logorima[866]. O stanju zatočenika u Jasenovcu, iako najozloglašenijemu po stradanju ljudi, puno govori činjenica, da je u njemu postojao komunistički partijski komitet, koji je održavao vezu s partizanima u šumi, što je nezamislivo, da bi se moglo dogoditi u jugoslavenskim komunističkim logorima ili zatvorima u mirno vrijeme[867]. S državne strane se je pazilo, da ponašanje službenih osoba prema zatočenicima bude ispravno. Prema izvješću Siegfrieda Kaschea Ministarstvu vanjskih poslova Trećega Reicha iz veljače 1942., svaki ustaša, koji je bio u službi osiguranja logora Jasenovac, morao je *"položiti posebnu zakletvu da svoju moć ne će zloupotrebiti i da se ne će bogatiti na račun zatočenika, uz prijetnju smrću"*, pa je deset ustaša, koji su se ogriješili o tu zakletvu, bilo strijeljano na licu mjesta. Stjepan Rubinić je 29. siječnja 1942. kažnjen *"odstranjenjem iz ustaških redova"*, jer je, između ostaloga, *"kao zapovjednik logora (u Gospiću i Slavetiću) postupao nekorektno sa zatočenicama logora, stupajući s njima u ljubavne odnose"*, zbog čega je bio zatočen u logoru

[862] Isto, kutija 12, dok. inv. br. 29.311; kutija 13, dok. inv. br. 29.427, i kutija 14, dok. inv. br. 29.678.

[863] Isto, kutija 4, dok. inv. br. 27.783, 27.784 i 27.848; kutija 8, dok. inv. br. 28.631; kutija 9, dok. inv. br. 28.842, i kutija 14, dok. inv. br. 29.733.

[864] Isto, kutija 7, dok. inv. br. 28.281 i 28.309; kutija 9, dok. inv. br. 28.760 i 28.842; kutija 10, dok. inv. br. 28.851. i 28.993; kutija 11, dok. inv. br. 29.070. kutija 12, dok. inv. br. 29.235, 29.265, 29.293 i 29.300; kutija 13, dok. inv. br. 29.390; kutija 14, dok. inv. br. 29.626, 29.630 i 29.651, i kutija 15, dok. inv. br. 29.755.

[865] Isto, kutija 9, dok. inv. br. 28.760; kutija 10, dok. inv. br. 28.876; kutija 11, dok. inv. br. 29.180; kutija 12, dok. inv. br. 29.273 i 29.322, i kutija 15, dok. inv. br. 29.856.

[866] Antun Miletić, nav. dj., knj. I., str. 253. i 311.; knj. III., str. 116.–119., i Ante Ciliga: Sam kroz Evropu u ratu (1939.–1945.), Zagreb, 2001., str. 144.–146.

[867] Antun Miletić, nav. dj. , knj. III., str. 698.–702., i Pavle Kalinić: *Andrija Hebrang – svjedoci govore*, Razgovor s Ivicom Skomrakom, Zagreb, 1991., str. 89.–90.

u Staroj Gradišci[868]. S ovim činjenicama je nespojiva tvrdnja, da su to bili logori smrti, u kojima se išlo za fizičkim istrjebljenjem Židova.

Nezavisna Država Hrvatska je bila isprepletena mrežom njemačkih obavještajnih službi, koje su pratile zbivanja u njoj, a posebno odnos prema Židovima, pa su o tomu izvješćivale svoja mjerodavna državna tijela u Berlinu. Nijemci su bili nezadovoljni, prema tim izvješćima, blagim postupanjem hrvatskih državnih vlasti sa Židovima, pa su vršili pritisak na Hrvatsku, da se oni deportiraju u Njemačku. Pod tim pritiskom Nezavisna Država Hrvatska je u srpnju 1942. pristala na to, što je djelomice i provedeno u kolovozu iste godine[869]. Time njemački pritisci nisu prestali, nego su nastavljeni i dalje. Hrvatske državne vlasti bile su svjesne, s obzirom na nesrazmjer snaga, da se ne će moći oduprijeti njemačkim zahtjevima, pa su nastojale spasiti što više ljudi i odugovlačiti s deportacijom u Njemačku. To potvrđuje apostolski vizitator Marcone, koji 8. studenoga 1942. javlja kardinalu Maglioneu, da je u više navrata razmatrao židovski *"problem s poglavnikom i šefom policije"*, pa je nešto *"dobiveno, ali ne mnogo"*. Ljudevit Zimperman, nakon Eugena Dide Kvaternika novi glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, odnosno šef policije, kako ga naziva Marcone, odlučno je *"osudio ekscese koji su se dogodili u Hrvatskoj protiv Židova"*, ali je otvoreno rekao, *"da on ne može bitno promijeniti mjere primijenjene protiv tih nesretnika i da će se prije ili kasnije svi morati prevesti u Njemačku"*[870]. Iz ovoga pisma, pogotovu iz činjenice da čak Pavelić kao državni poglavar s papinim predstavnikom u više navrata razmatra židovski problem, opravdano se može zaključiti, da je hrvatska državna vlast imala volju, da se Židovi zaštite, ali je u tomu bila ograničena njemačkim pritiskom. Slično je Marcone javljao kardinalu Maglioneu i u pismu od 1. prosinca 1942. Navodeći da je u posjetima Poglavniku i u *"drugim dodirima s civilnim vlastima, napose sa šefom policije"*, stalno *"ustrajavao na blagom odnosu prema Židovima"*, kaže, da su odgovori uvijek bili isti: *"Židovi moraju napustiti Hrvatsku; nije namjera vlade strogo se odnositi prema njima"* i da je poglavnik *"također izdao naređenja u tomu smislu"*[871]. U skladu s takvom politikom, hrvatska se vlada nije protivila iseljenju pedesetero ili šezdesetero židovske djece u Italiju[872]. U takvim je

[868] Antun Miletić, nav. dj., knj. I., str, 170.–172., i Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str. 300.

[869] Bogdan Krizman, nav. dj., str. 557.-558.; Narcisa Lengel-Krizman: *Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske 1941.-1942.*, u knjizi "Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji", Varaždin, 1976., str. 887., i Holm Sundhaussen: *Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himmlera u 'Nezavisnoj Državi Hrvatskoj' 1941.-1945.*, Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1972., str. 108.–110.

[870] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 228.

[871] Isto, str. 235.

[872] Isto, str. 242.–243.

okolnostima 19. siječnja 1943. bio postignut sporazum između dr. Filipa Crvenkovića, koji je 5. prosinca 1942. zamijenio dr. Zimpermana na mjestu glavnoga ravnatelja Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, i Vilka Kühnela, predstojnika Židovskog odsjeka, s hrvatske, i dr. Franza Abromeita, s njemačke strane, da se iz Hrvatske isele podpuni Židovi, bez obzira na starost, spol i vjersku pripadnost, s izričitim uglavkom, da se od toga izuzimaju *"počasni arijevci, mješanci* (vjerojatno osobe u mješovitomu braku - op. I.G.) *i polužidovi"*[873]. Izgleda, da taj sporazum nije proveden u djelo, pa je nastavljeno s daljim dogovaranjima pod njemačkim pritiskom. U kakvim prilikama se je odvijalo to dogovaranje s Nijemcima, najbolje svjedoči pismo, što ga je 15. ožujka 1943. poslao apostolski vizitator Marcone iz Zagreba u Vatikan kardinalu Maglioneu. Marcone navodi, što je sve poduzeo kod hrvatskih državnih vlasti za spas Židova. Ističe, da mu je Poglavnik više puta obećao, da se ne će dirati u one Židove, koji su u mješovitim brakovima ili su prešli na katoličku vjeru. Ali je saznao, da je Siegfried Kasche, njemački poslanik, nakon pojave protužidovskih plakata, uzviknuo: *"Sveta Stolica počinje postajati previše jaka u Hrvatskoj; želim vidjeti hoće li ovaj put pobijediti ona ili ja"*. Pismo završava dramatičnim Marconeovim apelom: *"Molim Gospodina, da Poglavniku udijeli snagu da izdrži"*[874]. Nije samo Nezavisna Država Hrvatska bila izložena pritiscima nacističke Njemačke, da joj se izruče Židovi. Bile su to i ostale države pod njemačkim utjecajem, pa prema tomu i Italija i Slovačka[875]. Italija je, međutim, bila europska velesila i glavni Hitlerov saveznik u Europi, pa se je tim pritiscima mogla oduprijeti, dok ostale države, među njima i Hrvatska, to nisu bile u stanju učiniti. Tako je krajem travnja 1943. došlo do sastanka u Zagrebu, na kojemu su bili nazočni dr. Filip Crvenković i dr. Majić, nadstojnik političkoga odsjeka u Glavnomu ravnateljstvu za javni red i sigurnost, s hrvatske, i dr. Franz Abromeit, s njemačke strane, kojom zgodom je Hrvatska pristala, da se preostali Židovi, izuzevši one koji su u mješovitomu braku ili koji su kao stručnjaci prijeko potrebni u gospodarstvu ili u javnim službama, prisilno isele u Njemačku[876]. Naravno, od toga su bili izuzeti i počasni arijci sa svojim obiteljima, jer su oni bili punopravni hrvatski državljani. Ovo je iseljavanje provedeno u mjesecu svibnju 1943., baš u vrijeme Himmlerova boravka u Zagrebu. Da su ove protužidovske mjere bile njemački diktat, a ne prava volja hrvatskih državnih vlasti, potvrđuju, osim navedenih, još i neki drugi dokazi. Giuseppe Marcone javlja 10. svibnja 1943. kardinalu Maglioneu, da su on i nadbiskup Stepinac pred min-

[873] HDA, MUP SRH, 013.0.65, kutija 40/1561, Dokumenti o progonu Židova, III. dio, str. 203.-204.

[874] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 259. – 260.

[875] Isto, str. 259. i 264.-265.

[876] Bogdan Krizman, nav. dj., str. 560.

istrom Artukovićem zagovarali zagrebačke Židove. Artuković je tada, prema Marconeu, izjavio, *"da je čvrsto branio Židove pred Himmlerom, ali mogao je ishoditi samo da budu pošteđeni mješoviti brakovi"*[877]. Kako je u crkvenim krugovima još uvijek postojala bojazan i za te mješovite brakove, Marcone oduševljeno prenosi 31. svibnja 1943. kardinalu Maglioneu prijepis pisma, što mu ga je poslao dr. Mile Budak, tadašnji ministar vanjskih poslova, u kojemu stoji: *"Mješoviti su brakovi n Hrvatskoj zaštićeni, i niti jedna mjera ne će biti nikada poduzeta protiv njih"*[878]. Nijemci su i dalje optuživali hrvatske državne vlasti, da ne provode iseljavanje Židova. U izvješću upućenom o tomu s lica mjesta 11. svibnja 1943. Hansu Helmu u Zagrebu navodi se, da promatrač dobiva dojam, *"da nadležne hrvatske vlasti sprovode ovu akciju samo kako bi izvršile dobiveni zadatak, bez da se sama akcija djelotvorno provede"*. I ne samo to. Taj podhvat *"se sprovodi u takvoj formi, da u hrvatskim krugovima izaziva antipatije prema Njemačkoj"*. Osim toga, *"broj uhapšenih Židova muškaraca je minimalan"*, pa se takvi *"mogu vidjeti u Zagrebu, podpuno zdravi i koji bi bili u stanju, da se usposobe (sic!) za neki posao"*[879]. U dopisu Državnoga glavnog ureda V1 E 3a iz Berlina poslanom Helmu 15. svibnja 1944. izravno se optužuje hrvatska država, da štiti Židove. Tu, naime, piše: *"Mnogi Židovi nalaze se kao i ranije na mjerodavnim državnim položajima i u privredi pod običnim maskiranjem (katolici). (...) Nerazumljivo je, da pored stalnoga naglašavanja zajedničke borbe, hrvatska država štiti i podupire toliki broj Židova. Kod ovakvog položaja ne može se zahtijevati od običnog hrvatskog stanovništva, da uzima za ozbiljno novinsku muziku, kada državni aparat ne pokazuje primjer..."*. Zahtijeva se provjeriti ovo izvješće i o tomu dostaviti odgovarajuće obavijesti[880]. Dakle, prema njemačkim izvješćima, antisemitski članci u hrvatskim novinama bili su samo maska za sabotažu protužidovske politike, naravno, u mogućim granicama.

Deportacija Židova u Njemačku značila je bitno pogoršanje njihova položaja. U njemačkim logorima životni opstanak bio je krajnje nesiguran. Zato su se s raznih strana poduzimali koraci, da ostanu u Hrvatskoj, gdje su bili sigurniji za život. Takva nastojanja dolazila su i iz židovske sredine. Dana 6. lipnja 1943. jugoslavenski konzulat u Jeruzalemu poslao je jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu izvješće ovoga sadržaja: *"Prema izvještaju jevrejskog pretstavnika u Carigradu posljednjih 400 zagrebačkih Jevreja koji su do sada bili pod zaštitom zagrebačkog nadbiskupa upućeni u logor Jasenovac odatle treba da budu deportirani u*

[877] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 284,
[878] Isto, str. 295.
[879] HDA, MUP SRH 013.0.65., kutija 40/1561, Dokumenti o progonu Židova, I. i II. dio, str. 276.
[880] Isto, str.344.

Knjižnica B. Adžije

Poljsku (okupiranu od Nijemaca, op. I.G.). *Naša ovdašnja jevrejska kolonija moli intervenisati preko Vatikana da se to spreči*"[881]. Tomu je, po smislu, sličan jedan židovski dokument. Hrvatske su državne vlasti uskratile Židovima stranim državljanima dalji boravak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i naredile, da je napuste. Oni, međutim, nisu to želili, pa je Miroslav Šalom Freiberger, zagrebački nadrabin, u ime Židovske bogoštovne općine u Zagrebu 4. travnja 1943. predložio Glavnomu ravnateljstvu za javni red i sigurnost, da *"dozvoli za Židove, strane pripadnike, kojima je uskraćena daljnja dozvola boravka, boravak u jednom za to predviđenom mjestu"*[882]. To znači, da je za njih sve bilo prihvatljivije, pa čak i logor Jasenovac, nego deportacija ili izgon iz Hrvatske. Da im je život bio ugrožen u Hrvatskoj, ne bi željeli pod svaku cijenu ostati u njoj.

Pisci navode različit broj Židova, koji su živjeli na području Nezavisne Države Hrvatske uoči njezina nastanka. Vladimir Žerjavić tvrdi da ih je bilo 34.400, Ivo i Slavko Goldstein 38.000 – 39.000, Jaša Romano preko 39.500 itd.[883]. Te brojke su od temeljne važnosti, jer se od njih polazi pri utvrđivanju broja smrtno stradalih Židova na hrvatskomu državnom području. Ali ni jedna od njih ne odgovara istini.

Godine 1840. bilo je u banskoj Hrvatskoj, uključivši tu čitav Srijem, dakle u granicama do 1918., samo 1.352 Židova. Kasniji popisi pokazuju njihov nagli porast, pa ih je bilo 1869. godine 9.876, 1880.godine 13.488, 1890.godine 17.261, 1900. godine 20.032 i 1910.godine 21.013. Sličan razvitak bio je i u Bosni i Hercegovini. Tu ih je bilo 1879. godine 3.426, 1885. godine 5.805, 1895. godine 8.213 i 1910. godine 11.868.[884] Za Dalmaciju nema podataka, ali zbog njihova maloga broja u njoj, manjak tih podataka ništa bitno ne mijenja. Dakle, u banskoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1910. je bio ukupno 32.881 Židov. Ovako nagli porast njihova broja pokazuje, da to nije bila posljedica prirodnoga priraštaja, nego useljavanja iz drugih zemalja. Njihova golema većina nije bila ni rođena u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini, nije bila srasla s tim zemljama niti ih je držala svojom domovinom pa je uvijek bila spremna iseliti se iz njih u potrazi za boljom zaradom. Prvi popis stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bio je 31. siječnja 1921. Prema tomu popisu, u banskoj Hrvatskoj, uključivši tu cijeli Srijem, otok Krk i općinu Kastav, bilo je 20.338 Židova, u Bosni i Hercegovini 12.028 i u Dalmaciji s Kotorom 322, odnosno uku-

[881] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 298. i 299.-300.

[882] Mladen Ivezić: *Jasenovac - Brojke*, Zagreb, 2003., str. 90.

[883] Jaša Romano, nav. dj., str. 201.; Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str. 636., i Vladimir Žerjavić: *Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH, "Antisemitizam, holokaust, antifašizam"*, zbornik radova, Zagreb, 1996., str. 137.

[884] Članak *"Kretanje broja židovskoga pučanstva na području Hrvatske i Slavonije"*, obj. u "Židovu" od 2. 10. 1940., str. 8., i Ljubomir St. Kosier: *Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd - Zagreb, 1936., str. 88. i 89.

pno 32.688 Židova. Samo u banskoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bilo je 32.366 Židova, pa je to u odnosu na 1910. pad za 515 osoba, odnosno za 1,56 posto. Na području cijele jugoslavenske države tada je bilo 64.159 Židova[885].

Idući i ujedno zadnji popis stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji bio je 31. ožujka 1931. On nije proveden prema povijesno formiranim područjima, nego prema novoosnovanim banovinama, koje se nisu podudarale s tim područjima, pa se samo preračunavanjem može doći do podataka o broju Židova 1931.u banskoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji i do uspoređivanja tih podataka sa stanjem u 1921.godini. Te zemlje bile su rascjepkane na Drinsku, Dunavsku, Primorsku, Savsku, Vrbasku i Zetsku banovinu te na Upravu grada Beograda (grad Zemun). Primorska, Savska i Vrbaska banovina u cijelosti su se prostirale područjem navedenih zemalja, a Drinska, Dunavska i Zetska samo djelomice. U Primorskoj banovini bilo je 581, u Savskoj banovini 19.575 i u Vrbaskoj banovini 1.160 Židova. Drinska banovina obuhvaćala je dio Bosne i dio Srbije i u njoj je zabilježeno 10.013 Židova. Od toga ih je na bosanskomu dijelu živjelo 9.856, a ostatak na srbijanskomu. U Srijemu, koji je bio u Dunavskoj banovini, bilo je ukupno, uključivši tu i grad Zemun, kao dio Uprave grada Beograda, 1.311 Židova. Južna Dalmacija i istočna Hercegovina s Fočom bile su u sastavu Zetske banovine. U tomu dijelu te banovine prebivalo je samo 186 Židova (Bileća 19, Dubrovnik 117, Foča 4, Kotor 39, Nevesinje 1 i Trebinje 6). Znači, da je 31. ožujka 1931. na području banske Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije, sve u granicama iz godine 1918., bilo 32.669 Židova, dakle 19 manje nego 1921. Istodobno je na području cijele Jugoslavije zabilježen njihov porast: bilo ih je 68.405[886].

Ali banska Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Dalmacija, pa prema tomu i Židovi s toga područja, nisu u cijelosti pravno ili faktično bili u sastavu Nezavisne Države Hrvatske. Zato od utvrđenoga broja Židova na tim područjima treba odbiti njihov broj u kotarima Čakovec 631, Prelog 105, Sušak 186, Korčula 1, Kotor 13 i Split 179, dakle ukupno 1.115 osoba, pa se dobije broj od 31.573 Židova, koliko ih je 1921. živjelo na području, koje je pravno i faktično bilo u sastavu Nezavisne Države Hrvatske[887]. Jednako tako treba od broja Židova, koji su na istomu području živjeli 1931., odbiti njihov broj u kotarima Čakovec 539, Prelog 66, Bakar 1, Kastav 4, Krk

[885] Predhodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, Sarajevo, 1924., str. 2.-3. i 20.-32.

[886] Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Beograd, 1938., str. VI. i VII., i Interna publikacija Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske - Stanovništvo Kraljevine Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku prema popisu od 31. 3. 1931., serija II., sveska 3. iz 1945. godine, str. 4.-6., 10.-12., 13., 15., 16., 18., 19.-20., 23.-24., 27., 28.-29., 32.-33. i 48.

[887] Predhodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, str. 20.-32.

1, Rab 4, Sušak 98, Benkovac 5, Biograd 2, Korčula 3, Kotor 59, Split 303 i Šibenik 28, dakle ukupno 1.091 osobu, pa proizlazi, da ih je te godine na području, koje je pravno i faktično bilo u sastavu Nezavisne Države Hrvatske, živjelo ukupno 31.578[888].

Osim dva državna popisa stanovništva (1921. i 1931.), u Kraljevini Jugoslaviji su postojala i dva popisa Židova (1924. i 1940. godine), što ih je proveo Savez židovskih vjeroispovjednih općina, skraćeno nazvani rabinski popisi. Nema nikakva razloga sumnjati u vjerodostojnost državnih popisa, barem što se tiče Židova, jer su oni podupirali režimsku velikosrpsku politiku, pa državna vlast sigurno nije imala razloga umanjivati njihov broj i tako im nanositi štetu. Ipak, ta dva posebna židovska popisa, unatoč njihovu pretjerivanju, pružaju dragocjene podatke za utvrđivanje njihova broja nakon 1931., kada nije bilo državnoga popisa. Prema rabinskomu popisu od 1924.godine, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je bilo 73.266 Židova, dakle 9.107 više nego što je utvrđeno državnim popisom 1921., a od toga u banskoj Hrvatskoj 22.731, u Bosni i Hercegovini 13.701 i u Dalmaciji 412, dakle ukupno 36.844 Židova, odnosno 4.156 više nego što je to bilo po državnomu popisu[889]. To bi značilo, da ih je na području cijele jugoslavenske države bilo preko 14 posto, a na području banske Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije preko 12,7 posto više nego što je utvrđeno državnim popisom 1921.godine. Toliki prirodni priraštaj je nemoguć, a u tomu razdoblju nije bilo ni značajnijega useljavanja Židova iz inozemstva pa se, pogotovu s obzirom na popise iz predhodnih pedesetak godina, ne može prihvatiti rezultate toga rabinskog popisa kao vjerodostojne. Taj popis je ipak koristan, jer se na temelju njega može kritički vrednovati drugi rabinski popis, onaj iz 1940. godine, koji je i jedini izvor podataka o broju Židova u Jugoslaviji uoči njezina sloma. Prema tomu popisu, Židova je u cijeloj Jugoslaviji 1940. bilo samo 66.843, u banskoj Hrvatskoj bilo ih je 18.345, u Zagrebu 9.467, a u Sarajevu 8.114[890]. U odnosu na rabinski popis iz 1924..godine, ovaj iz 1940. je pokazao pad Židova za 6.425 osoba ili odprilike za 8,76 posto. Bilo ih je manje nego što je ustanovljeno i državnim popisom 1931. za 1.922 osobe, odnosno za oko 2,8 posto. U banskoj Hrvatskoj je taj pad bio relativno još i veći. Prema rabinskomu popisu, 1940. godine u njoj je bilo 4.386, odnosno oko 19 posto manje Židova nego 1924. Uspoređeno s državnim popisom 1931., pad židovskoga pučanstva je iznosio 2.541 osobu, odnosno oko 12 posto. I u Bosni i Hercegovini je bila uočljiva tendencija opadanja broja Židova za vrijeme Kraljevine Jugoslav-

[888] Interna publikacija Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske..., str. 4.-6., 10.-12., 13., 15., 16., 19.-20., 23.-24., 27., 28.-29., 32.-33. i 48.

[889] Ljubomir St. Kosier: *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije - II. Jevreji*, Beograd – Zagreb, 1936., str. 93.-94.

[890] Jaša Romano, nav. dj., str. 13.-14., i "Židov" od 2. 10. 1940., str. 8.

ije. Prema državnim popisima, 1921. bilo ih je 12.026, a 1931. u Vrbaskoj banovini 1.160 i u bosanskohercegovačkim dijelovima banovina i to: Drinske 9.856, Primorske 201 i Zetske 30, dakle ukupno 11.247[891].

Ubrzano opadanje židovskoga pučanstva u cijeloj Jugoslaviji, a naročito u hrvatskim zemljama, uslijedilo je nakon 1930. godine. Do toga je dovelo više čimbenika. Velika gospodarska kriza pogodila je i Židove, pa su napuštali zemlju, s kojom ionako nisu bili osjećajno vezani, i odlazili u druge, u kojima im se je pružala kakva-takva zarada. Osim toga, općenito je zapažena pojava, da Židovi zbog poslovnih razloga sele prema jačim političkim središtima, pa je njihova unutarjugoslavenska seoba bila usmjerena prema Beogradu. Zato je stalno opadao udio Židova banske Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije u njihovu ukupnom broju u Jugoslaviji. Židovi iz spomenutih zemalja činili su 1921. blizu 51 posto svih jugoslavenskih Židova, a 1931. taj udio je pao na oko 47,75 posto. Kasnije je taj udio i dalje ubrzano padao, pogotovu nakon 1940. Na to je utjecalo još nekoliko čimbenika. U Savskoj banovini, koja je bila prva po broju židovskoga pučanstva u Jugoslaviji, godine 1937. rođeno je 116, a umrlo 265 Židova, pa je mortalitet bio veći od nataliteta za 147 osoba, odnosno za više od 126,7 posto. Druga po broju Židova bila je Dunavska banovina, u sastavu koje je bio Srijem. Tu je među Židovima mortalitet nadmašivao natalitet za preko 75 posto. Takvo stanje bilo je i prije 1937.[892], a nema razloga sumnjati, da je sličan odnos između mortaliteta i nataliteta u tim banovinama bio i nakon te godine. Razumljivo je, da je zbog toga broj Židova u banskoj Hrvatskoj, gdje je živjelo gotovo dvije trećine njihova cjelokupnoga pučanstva buduće Nezavisne Države Hrvatske, morao rapidno opadati. U Primorskoj pak banovini natalitet i mortalitet među Židovima bili su približno jednaki[893], ali to nije bitno utjecalo na njihov ukupan broj u državi.

Prema tvrdnjama dr. Mire Kolar-Dimitrijević, kako ih prenose dr. Ivo i Slavko Goldstein, antisemitski propisi, što ih je donijela vlada Cvetković-Maček u listopadu 1940., daleko su se strože provodili u Banovini Hrvatskog, u kojoj je bilo i preko 900 bosanskohercegovačkih Židova, nego u ostalim dijelovima Jugoslavije, zbog čega su mnogi Židovi sa svojim kapitalom selili u Beograd[894]. S obzirom na tendenciju opadanja židovskoga pučanstva u Bosni i Hercegovini, koje je od 1921. do 1931. iznosilo 781 oso-

[891] Predhodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, str. 2.-5., i Interna publikacija Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske..., str. 13., 15., 16., 18., 19.–20., 23.–24. i 27.

[892] Eduard Mosbacher: *Jugoslovenski Jevreji u svetlosti statistike*, "Jevrejski narodni kalendar 5701 (1940.-1941.)", Beograd-Zagreb, bez godine izdanja, str. 122.–125.

[893] Isto, str. 122.–125.

[894] Ivo Goldstein-Slavko Goldstein, nav. dj., str. 78.

bu, odnosno nešto manje od 6,5 posto, osnovana je predpostavka, da je taj trend ne samo nastavljen, nego zbog gospodarske krize i opće tendencije seljenja prema središtima političke moći bio i ubrzan i da je do 1940. broj Židova i na tomu području smanjen najmanje za daljnjih 8 posto ili za 900 osoba odprilike pa ih je tada tu moglo biti oko 10.347. Dr. Jaša Romano i sâm Židov, sklon uvećavanju broja židovskoga pučanstva i njegovih žrtava, tvrdi, da je uoči travanjskoga rata 1941. u Dalmaciji bilo 400 Židova[895]. Kako se radi o relativno maloj veličini, koja ne će bitno utjecati na ukupni rezultat, ta se brojka može prihvatiti. Dakle, uzimajući u obzir i rabinski popis iz 1940., u banskoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji te godine moglo je biti najviše 29.092 Židova. To se, međutim, odnosi samo na Židove tzv. mojsijevske vjere.

Dio Židova je u predhodnih šezdesetak godina istupio iz židovstva i prešao na drugu vjeru, naročito katoličku. Prema dr. Ivi i Slavku Goldsteinu, u Zagrebu su do kraja 1940. iz židovstva istupile 653 osobe. Istodobno su s drugih vjera prešle na židovstvo 132 osobe[896]. To znači, da je tim prijelazima židovstvo u Zagrebu izgubilo 521 člana. Zagrebački Židovi činili su uoči Drugoga svjetskog rata blizu 1/3 svih Židova na području banske Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije, kada su ti istupi iz židovstva bili najčešći. Predpostavljajući, da su ovi vjerski prijelazi bili ravnomjerni na cijelomu tom području, onda je Židova drugih vjera, a ne mojsijevske, u budućoj hrvatskoj državi moglo biti oko 1.563. U međuvremenu mnogi od tih prijelaznika su pomrli. Samim prijelazom na drugu vjeru oni nisu mogli najedamput promijeniti svoj odnos prema životu i smrti, pa je sigurno i kod njih mortalitet puno nadvisivao natalitet. Uz to, oni su sada najčešće sklapali ženidbe sa svojim novim istovjernicima, a djeca iz takvih brakova u većini slučajeva, prema Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti, nisu bila ubrajana u Židove. Naime, prema toj Zakonskoj odredbi, u pravilu nisu smatrane Židovima osobe, koje među predcima drugoga stupnja (djedovi i bake) imaju dva predka, koji nisu Židovi, ako 10. travnja 1941. nisu bili mojsijevske vjere niti su kasnije na nju prešli. Zbog toga broj svih takvih Židova druge vjere nije mogao biti veći od 1.250 osoba. To znači, da je 1940. u banskoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji tada moglo biti najviše 30.342 Židova.

Ako je rabinski popis 1924. povećao broj Židova u banskoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji u razmaku od tri godine za 4.156 osoba ili za nešto više od 12,7 posto, teško je vjerovati, da to nije učinio i ovaj iz 1940. u tri puta duljemu razdoblju. U mirno vrijeme mortalitet je kod Židova na području buduće hrvatske države prosječno bio veći od natal-

[895] Jaša Romano, nav. dj., str. 201.
[896] Ivo Goldstein-Slavko Goldstein, nav. dj., str. 81.-85. i 479.-480.

iteta za 100 osoba, a u predratno vrijeme stanje se je moralo pogoršati zbog nagovještaja svih strahota, koje je nadolazeći rat sa sobom donosio. Mira Kolar-Dimitrijević ne navodi koliko je Židova zbog antisemitskih mjera u Banovini Hrvatskoj iselilo iz nje sa svojim kapitalom u Beograd, ali kaže, da ih je bilo mnogo. To jedino može značiti, da ih je bilo više stotina, pa čak i tisuću osoba. Dakle, nemoguće je utvrditi, koliko je zbog svih ovih razloga (netočnost rabinskoga popisa iz 1940. godine, povećanje mortaliteta u odnosu na natalitet, iseljavanje u Beograd) broj Židova uoči proglašenja Nezavisne Države Hrvatske bio manji od 30.342, ali je sigurno bio manji. Može se samo predpostaviti, da je taj pad isnosio oko 2.500 osoba. Odbivši od toga broja još oko 1.000 Židova iz okupiranoga Međimurja i anektiranih dijelova Hrvatskoga primorja i Dalmacije, proizlazi, da je na prostoru, koje je pravno i faktično bilo u sastavu Nezavisne Države Hrvatske u času njezina nastanka živjelo 26.500 do 27.000 Židova svih vjera. Ovim se ruše kao neistinite sve tvrdnje ing.Vladimira Žerjavića, dr. Ive i Slavka Goldsteina, dr. Jaše Romana i njima srodnih pisaca, da je u Drugomu svjetskom ratu s područja Nezavisne Države Hrvatske izgubilo život oko 26.700, odnosno oko 30.000, pa čak i više, Židova[897], što bi značilo ne samo da ni jedan nije preživio nego da ih je ubijeno puno više nego što ih je bilo.

Razni pisci se razilaze i u broju preživjelih Židova s područja hrvatske države, a to je također jedan od podataka, na temelju kojega se stvaraju zaključci o broju ubijenih. Tako uzimaju, da je preživjelo: Žerjavić oko 7.700, Ivo i Slavko Goldstein 9.250, Romano preko 9.148, Atlas of the Holocaust 12.000, Melita Švob 15.000[898]. To znači, da ove brojke nisu egzaktno potvrđene, nego su uzete voluntaristički, pa se na njima ne mogu ni donositi zaključci o broju židovskih žrtava. Možda se točne, pa ni približne, brojke nikada ne će ni utvrditi niti se mogu utvrditi zbog više razloga. Hrvatske državne vlasti davale su Židovima putne isprave, da mogu seliti kamo hoće (u Italiju, Mađarsku, Bugarskoj pripojeni dio Macedonije i sl.)[899]. Lažne putne isprave davali su im urugvajski, španjolski i portugalski konzulati, a neki su bježali i bez putnih isprava[900]. Dragutin Rosenberg, jedan od istaknutijih židovskih prvaka, kojemu su hrvatske državne vlasti davale odobrenje i putne isprave da putuje po Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i po inozemstvu i da prikuplja pomoć za Židove, pa je bio upućen u židovsku problematiku, 1944. je tvrdio, da je 12.000 jugoslavenskih

[897] Vladimir Žerjavić, nav. dj. , str. 135.-136.; Ivo Goldstein-Slavko Goldstein, nav. dj., str. 636., i Jaša Romano, nav. dj., str. 201.

[898] Vladimir Žerjavić, nav. dj., str. 134.-138.; Ivo Goldstein-Slavko Goldstein, nav. dj., str. 636.; Jaša Romano, nav. dj., str.201., i Mladen Ivezić, nav. dj., str. 85.

[899] HDA 252 - Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 2, dok. inv. br. 27.266 i 27.282, i kutija 3, dok. inv. br. 27.555 i 27.590, i Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str. 253. i 499.

[900] Isto, str. 513. i 514.

Židova pobjeglo u Italiju, Mađarsku i Bugarsku i da je većina njih potjecala s područja Nezavisne Države Hrvatske, a manjina iz ostalih jugoslavenskih zemalja[901]. Koliko je od toga broja točno odpadalo na Nezavisnu Državu Hrvatsku nije naveo. Neki drugi pisci opet tvrde, da je iz Nezavisne Države Hrvatske otišlo u Mađarsku 17.500 Židova[902].

Ovako velike razlike u brojkama govore o njihovoj nepouzdanosti. Ti Židovi, koji su legalno ili ilegalno napustili Nezavisnu Državu Hrvatsku, raštrkali su se širom svijeta, otišli su, naime, u Palestinu, Južnu Afriku, Južnu Ameriku (Boliviju, Honduras i sl.), Sjedinjene Američke Države ili su ostali u Europi[903]. Sigurno ih nitko nikada nije sve popisao i ustanovio njihov točan broj.

Ali i brojke, što ih navode Goldsteini, Romano i njima srodni pisci, odlučno pobijaju njihove tvrdnje o židovskim žrtvama, koje su navodno prouzročile hrvatske državne vlasti. Te vlasti, naime, ne odgovaraju za sudbinu ljudi, koji su tuđom silom ili svojom voljom napustili hrvatsko državno područje. Kako ti pisci tvrde, Nijemci su u dva navrata (u kolovozu 1942. i svibnju 1943.) iz Nezavisne Države Hrvatske, zahvaljujući, naravno, političkomu pritisku, kojemu se ona nije mogla oduprijeti, odveli u svoje logore 9.172 Židova[904], za koje se tvrdi da su gotovo svi smrtno stradali. U partizanima su poginula 804 Židova iz Nezavisne Države Hrvatske[905]. Prema rabinskomu popisu iz 1940., u Macedoniji je te godine bilo 6.550 Židova. Tvrdi se, da ih je u ožujku 1943. odatle odvedeno u logor Treblinku 7.315, gdje su svi smrtno stradali. Od deportacije u Njemačku spasilo ih se je 447. Po tomu, tada je u Mecedoniji bilo ukupno 7.762 Židova, odnosno 1.212 više nego 1940. godine[906]. Taj višak može se samo manjim dijelom pripisati prirodnomu priraštaju. Ne pripada li njihova glavnina, oko 1.000 osoba, doseljenicima iz Nezavisne Države Hrvatske, o kojima govore Rosenberg i arhivsko gradivo?[907] Ali hrvatski su Židovi legalno ili ilegalno odlazili i u Mađarsku, uključivši tu i Bačku, Banat i Baranju, koje su tada bile u njezinu sastavu. I tamo su Židovi smrtno stradavali, ali manje nego u nekim drugim državama, koje su bile pod njemačkim utjecajem. Koliko je takvih stradalnika bilo među doseljenicima s hrvatskoga područja, ne zna se. Prema Eduardu Mosbacheru, kod Židova, koji su živjeli na području buduće Nezavisne Države Hrvatske, prosječno je 1937. mortalitet iznosio

[901] Isto, str. 499., i HDA 252 – Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 11, dok. inv. br. 29.153.

[902] Mladen Ivezić, nav. dj., str. 72.

[903] Ivo Goldstein - Slavko Goldstein, nav. dj., str. 513. i 514.

[904] Isto, str. 434., i Vladimir Žerjavić, nav. dj., str. 135.

[905] Ivo Goldstein - Slavko Goldstein, nav. dj., str. 527.

[906] Jaša Romano, nav. dj., str. 13.

[907] HDA 252 – Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, kutija 2, dok. inv. br. 27.282, i kutija 3, dok. inv. br. 27.555.

412, a natalitet 312 osoba[908]. Takvo stanje je bilo i nekoliko predhodnih godina, a nakon početka Drugoga svjetskog rata se je i pogoršalo. Širenjem rata na hrvatske prostore, živeći u nesigurnosti, u strahu, u neimaštini, u izbjegličkim logorima, često odvojeni muškarci od žena i sl., moralo je doći do strjelovitoga rasta mortaliteta i isto takvoga pada nataliteta među onima, koji su ostali na slobodi. Prema tvrdnjama Davida Levija, tajnika Zagrebačke židovske općine 1947., 500 zagrebačkih Židova je umrlo u emigraciji, a u zbjegu ih je umrlo ili poginulo oko 400[909]. Ako su razmjerno toliko smrtno stradali u emigraciji i zbjegu i iz ostalih dijelova Nezavisne Države Hrvatske, onda se brojka penje na oko 2.700 osoba. Stanovit broj Židova strijeljali su partizani[910]. Vjerojatno taj broj nije bio velik. Dakle, prema podatcima, što ih navode, na primjer Žerjavić, Goldsteini i Romano, ukupne židovske žrtve, koje su pale bez krivnje hrvatskih državnih vlasti i umrle prirodnom smrću, mogu se procijeniti na oko 14.000 osoba. Ako se uzme, da je iz Nezavisne Države Hrvatske preživjelo rat nešto oko deset tisuća Židova, koliko odprilike iznosi prosjek svih navedenih mišljenja (Žerjavić, Goldsteini, Romano, Atlas of the Holocaust, Švob), na temelju podataka tih pisaca dolazi se do zaključka, da ih je za cijelo ratno vrijeme zbog raznih razloga (strijeljanja, zarazne i nezarazne bolesti, starosti) oko dvije tisuće izgubilo život u svim hrvatskim zatvorima i logorima. No, stvar treba potanje proučiti, da bi se došlo do još točnijih rezultata. Već sada se sa sigurnošću može tvrditi, da na hrvatskomu državnom području nije bilo ni genocida ni holokausta nad Židovima.

Djelujući u vrlo zamršenim političkim prilikama, bl. Alojzije Stepinac je, uz ostalo, pomno pratio i poznavao ulogu Židova i u domaćoj i u svjetskoj politici. Držeći je štetnom, on tu ulogu nije odobravao. O tomu je ostavio svjedočanstvo na više mjesta u svomu "Dnevniku". Dana 26. travnja 1935. redarstvo je u zagrebačkomu bogoslovskom sjemeništu plijenilo brošuru *"Tko vlada u Rusiji? Židovska masonerija"*. U povodu te pljenidbe Stepinac je sutradan u "Dnevniku" zapisao: *"Iz ovog se očito vidi da kod nas ima vlast masonerija, odnosno Židovi, jer je masonerija samo njihovo oruđe. Hrvatski narod, a ni Jugoslavija ne će imati mira dok se ne riješi ovog prokletog sjemena masonskog, koje se poput šišmiša skriva i iz busije udara na Sv. crkvu katoličku najjače uporište naroda i domovine i moralnog poredka"*[911]. Dakle, navedena brošura nije Stepincu izvor za tvrdnju o *"židovskoj svevlasti"*, kako to pogrešno tvrde dr. Ivo i Slavko Goldstein. Židovsku i masonsku *"svevlast"* u Jugoslaviji on izvodi

[908] Eduard Mosbacher, nav. dj., str. 122.-125.
[909] Ivo Goldstein - Slavko Goldstein, nav. dj., str. 637.
[910] Isto, str. 526.
[911] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik "Danas" pod naslovom "Nepovjerenje u Jevtićevu vladu", Zagreb, 26. 9. 1989., str. 64.

iz činjenice, što redarstvo tu brošuru plijeni, iako ona ničim ne ugrožava jugoslavenske državne probitke, ali ugrožava židovske i masonske. Spregu Židova, masonerije i velikosrpske vlasti u Jugoslaviji zagrebački nadbiskup vidi i u drugim činjenicama. Istoga dana, tj. 27. travnja 1935., u "Dnevniku" je zabilježio, da mu je dr. Mario Matulić, istaknuti katolički djelatnik, donio popis fizičkih i pravnih osoba, kojima je kralj Aleksandar Karađorđević za vrijeme šestosiječanjske diktature davao novac u ukupnoj svoti od 16,250.000 dinara. Na popisu je i "Jutarnji list", koji je dobio 1,000.000 dinara. Te novine je izdavalo poduzeće "Tipografija", čije su se dionice nalazile u židovskim i masonskim rukama. Ne želeći nikoga nevina okriviti, nadbiskup je tu vijest primio sa zadrškom, ali je ipak zaključio, *"da su mnogi i te kako masno plaćeni iz narodnog novca, koji udaraju na Crkvu katoličku"*[912]. Samo dva dana kasnije, znači 29. travnja 1935., k njemu je došao narodni zastupnik iz Čakovca, kandidiran na Jevtićevoj listi, pa ga je počeo nagovarati, da dade izjavu u korist Bogoljuba Jevtića. Naravno, Stepinac je to odbio, zapisavši u "Dnevnik": *"Ja sam mu odgovorio, da se Crkva nema ničemu dobrome nadati ni s lijeva ni s desna i kako ne vjerujem u pravdu u ovoj državi gdje vladaju masoni i Židovi"*[913]. Ovako negativan stav o ulozi Židova kao svjetskoga političkog čimbenika zadržao je i u idućim godinama. Kao što je već rečeno, ničemu dobru u Drugomu svjetskom ratu nije se nadao ni od jedne zaraćene strane. Jedina mu je nada bio Gospodin Bog. Užasavao se je nad mogućnošću pobjede Njemačke i Sovjetskoga Saveza. Puno bolje mišljenje nije imao ni o pobjedi Engleske, jer će u tomu slučaju, kako stoji u njegovu "Dnevniku" od 5. studenoga 1940., ostati na *"vlasti masoni, Židovi, prema tomu nemoral, korupcija u našim zemljama"*[914]. Vidjevši da je i u Hrvatskoj rat neizbježan, osuđivao je velikosrpsku politiku, koja je do toga dovela svojim pučem od 27. ožujka 1941., pa je u "Dnevniku" zapisano: *"I to je sve skuhala srpskopravoslavna crkva sa Židovima, komunistima, masonima, sokolima itd."*[915]. Ako je osuđivao židovsku politiku kao zlu i nepravednu, Stepinac nije odbacivao Židove kao ljude. Zato im je odmah priskočio u pomoć, kada su u Zagreb počele stizati njihove prve izbjeglice iz Njemačke i Austrije. Ne samo da ih je osobno materijalno pomagao, nego je u prosincu 1938. u tu svrhu osnovao udrugu pod nazivom *"Akcija za pomoć izbjeglicama"*. U ime te udruge, kojoj je bio na čelu, 11. siječnja 1939. razaslao je uglednim građanima 298 pisama, u kojima ih moli, podsjećajući ih na njihovu kršćansku dužnost,

[912] Isto, str. 64., i Ernest Bauer: *Razvitak hrvatskog novinstva,* Zbornik "Naša domovina", sv. 2., Zagreb, 1943., str. 1049.

[913] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Nepovjerenje u Jevtićevu vladu"*, str. 64.

[914] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Kaos na sve strane"*, Zagreb, 7. 8.1990., str. 66.

[915] Isto, tjednik "Danas" pod naslovom *"Ratna psihoza"*, Zagreb, 21. 8. 1990., str. 66.

da pruže pomoć tim nesretnicima, koji su *"uslijed žestokih i nečovječnih progona"* morali *"ostaviti svoju domovinu"*, pa tako *"bez sredstava za život, lutaju po svijetu"*. Ovim podhvatom Stepinac je pridobio za suradnju i neke banke i veleobrtna poduzeća, te talijanskoga, švicarskog i portugalskog konzula, koji su izbjeglicama davali putne isprave za odlazak u druge zemlje prema vlastitoj želji[916]. U ovoj svojoj humanitarnoj djelatnosti nije se ograničavao samo na pružanje ili organiziranje materijalne i slične pomoći Židovima. U više javnih nastupa oštro je osuđivao rasizam, koji je bio ideološki temelj tih progona, i upozoravao, da su svi ljudi, bez obzira na rasu, narodnost i vjeru, djeca Božja, dakle jednaki i braća.

Napadajem sila Osovine na Jugoslaviju i njezinim raspadom i kapitulacijom, na udaru njemačke rasističke politike našli su se i Židovi, koji su do tada živjeli na pretežnomu dijelu te države, dakle i na području novostvorene Nezavisne Države Hrvatske. Kako su se od tada antisemitske mjere umnožavale, to je Stepinac razvijao sve jaču i življu djelatnost na njihovu ukidanju ili barem ublažavanju i na zaštiti židovskoga pučanstva. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj te mjere su donosile i provodile hrvatske državne vlasti, pa im se je on često obraćao za pomoć u korist ugroženih osoba, upućujući im povremeno i pismene prosvjede, iako je znao, da su i one same pod snažnim njemačkim pritiskom.

Već u prvim svojim susretima s Pavelićem Stepinac ga je molio, *"da se ublaže mjere protiv Židova i Srba"*[917]. Jedna od prvih i poznatijih njegovih intervencija u korist Židova za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske je njegovo pismo upućeno ministru Artukoviću 22. svibnja 1941. Nekoliko dana prije toga počelo je, na temelju naredbe Ministarstva narodnoga gospodarstva, odpuštanje Židova iz državne službe, čime je mnogima od njih bio ugrožen životni opstanak. Samoga pak dana 22. svibnja izišla je u novinama odredba, da svi Židovi, bez obzira na godine, spol i vjeru, moraju nositi židovski znak. Saznavši za to, Stepinac je odmah odlučno ustao protiv tih mjera, zahtijevajući u spomenutomu pismu Artukoviću njihovo ukidanje. On ističe, *"da će svatko odobriti da u jednoj narodnoj Državi vladaju sinovi toga naroda i da se uklone svi štetni utjecaji koji rastaču narodni organizam"*. Također će svatko *"sigurno odobriti nastojanje da privreda bude u narodnim rukama"*, kako strani elementi ne bi odlučivali o narodu i državi. Ali se ne može odobriti, *"da se pripadnicima drugih narodnosti ili drugih rasa oduzme svaka mogućnost egzistencije i da se na njih udari žig sramote"*. Takav žig se ne udara *"ni na robijaše koji su pušteni iz tamnice na koju su bili osuđeni radi ubojst-*

[916] Ljubica Štefan: *Stepinac i Židovi*, Zagreb, 1998., str. 30.-31.

[917] Alojzije Stepinac, nav. dj., tjednik "Danas" pod naslovom *"Te Deum u čast NDH"*, Zagreb, 28.8.1990., str. 66.

va, jer se želi da i takovi opet budu korisni članovi ljudske zajednice". Vidljivim znakom nisu obilježeni *"ni konkubinarci, ni poznati preljubnici, pa ni same javne bludnice".* Dakle, *"kad se to ne čini s onima koji su svojom ličnom krivnjom zavrijedili da ljudsko društvo od njih zazire, zašto da se to čini s onima koji su bez svoje krivnje članovi druge rase"*, pitao je Stepinac u pismu. Posebice se je osvrnuo na problem pokrštenih Židova, od kojih su se mnogi *"već sasvim asimilirali i za koje nitko nije ni znao da su Židovi"*, a među njima *"ima i takovih koji su se istaknuli u narodnom i ustaškom pokretu".* Zato je upitao ministra: *"Zar će sa žutom trakom oko ruke dolaziti na sv. misu i pristupiti sv. Pričesti?"* Dao je do znanja, da će biti prisiljen upozoriti Židove katoličke vjere, *"da ne nose te znakove, da ne budu smetnja i senzacija u crkvi"*[918] Time je Stepinac najavio građanski neposluh državnim vlastima. Kako mnogi povijesni pisci tvrde, on je ovom svojom intervencijom djelomice uspio, pa su pokršteni Židovi bili oslobođeni nošenja židovskoga znaka[919]. Hrvatski katolički episkopat, dakle i nadbiskup Stepinac, kompletno je ustao u obranu Židova na svomu zasjedanju u Zagrebu 17. i 18. studenoga 1941. Prema Stepinčevu izvješću papi Piju XII. od 3. prosinca 1941., kao što je već rečeno, Hrvatska biskupska konferencija je uputila Paveliću pismo, *"tražeći human odnos prema Židovima ukoliko je to još moguće zbog prisutnosti Nijemaca"*[920]. Krajem veljače i početkom ožujka 1942. Zagrebom su se pronosili glasovi o masovnomu hvatanju Židova i odvođenju u zatočeničke logore. Saznavši za to, Stepinac se je odmah 7. ožujka 1942. opet pismom obratio ministru Artukoviću, moleći ga, da spriječi *"svako nepravedno postupanje protiv građana, kojima se individualno ne može ništa kažnjivo predbaciti".* Uz to je naglasio, *"da nam ne može služiti na čast, ako nam se kaže, da smo najradikalnije, tj. najokrutnije riješili židovsko pitanje".* Po njegovu shvaćanju, *"rješavanje toga pitanja smije značiti"* samo *"kažnjavanje nepravda, koje su Židovi počinili, no ne može dati pravo, da se individualno nevine ljude progoni"*[921]. To nije bio i zadnji put, da se je on pred hrvatskim vlastima zauzimao za Židove. Često je to činio zajedno s apostolskim pohoditeljem u Hrvatskoj opatom Marconeom. Izvješćujući 10. svibnja 1943. kardinala Maglionea o boravku Reichsführera SS-a Heinricha Himmlera u Zagrebu i o odvođenju Židova u Njemačku, Marcone je napisao, da ni on ni nadbiskup Stepinac nisu *"propustili uputiti se ministru unutrašnjih poslova* (Artukoviću – op. I.G.) *za zagovaranje židovske stvari"*[922]. Stepi-

[918] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 50.-51.
[919] Stella Alexander, nav. dj., str. 57.; Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 301., i Bogdan Krizman, nav. dj., str. 128., i sl.
[920] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 119.
[921] Isto, str. 160.
[922] Isto, str. 284.

nac je hrvatskim državnim vlastima upućivao prigovore zbog postupanja prema zatočenicima prilikom odvođenja u logore, a u svojim je propovijedima više puta napadao rasističku teoriju, što je sastavni dio njegove djelatnosti u zaštiti Židova. To će biti potanje obrazloženo, kada bude govora o njegovu odnosu prema logorima i prema nacionalsocijalizmu. Sve to dokazuje, da se je on zauzimao ne samo za pokrštene, nego za sve Židove i za sve ljude, bez obzira kojoj vjeri pripadali.

Naravna je stvar, da se je bl. Alojzije Stepinac, kao katolički nadbiskup, naročito zauzimao za Židove koji su prešli na katoličku vjeru ili su bili u braku s katolikom, odnosno katolikinjom. To mu je kao nadbiskupu bila i dužnost, a s obzirom na političke prilike u kojima je djelovao, obrana takvih imala je veće izglede na uspjeh, pa je s pravom računao, da je bolje zaštititi nekoga nego nikoga. Zato se je odmah 23. travnja 1941., kada je najavljeno donošenje protužidovskih propisa, obratio pismom ministru Artukoviću, skrenuvši mu pozornost, da *"imade dobrih katolika koji su židovske rase i koji su iz uvjerenja konvertirali iz židovskog vjerozakona"*, da *"imade među njima i takovih koji su se istaknuli kao dobri hrvatski nacionalisti"*, zbog čega bi *"bilo potrebno da se kod donošenja potrebnih zakona uzme u obzir"* takve konvertite[923]. Za takve se je zauzela i Hrvatska biskupska konferencija, kada je na svomu zasjedanju u Zagrebu 18. studenoga 1941. zaključila, *"da se Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske upravi ova molba: Židovi, ili potomci Židova, koji se nakon vjerskog prijelaza u katoličku Crkvu uopće više Židovima ne drže, nego sudjeluju u svim hrvatskim i vjerskim i rodoljubnim akcijama, neka se zaštiti njihova osobna i građanska sloboda i neka im se povrati njihova imovina u posjed i vlasništvo"*[924]. Jednakom odlučnošću Stepinac se je borio, da zaštiti mješovite brakove sklopljene s nekrštenim Židovima u Katoličkoj crkvi pa prema tomu i za te Židove, koji su u braku s katolikom ili katolikinjom. S toga stajališta iznimno je značajno njegovo pismo upućeno Paveliću 6. ožujka 1943. Nastalo je kao reakcija na najavljeno popisivanje svih nearijaca, dakle i Židova, pa su se mnogi pobojali da će i *"zakoniti supruzi biti razdvojeni, premda su im brakovi valjano sklopljeni u Katoličkoj Crkvi"*. Zbog toga Stepinac piše: *"Poglavniče, ako su u pitanju brakovi, valjano sklopljeni u Katoličkoj Crkvi,to ovime kao predstavnik Katoličke Crkve, po svojoj najsvetijoj dužnosti dižem glas i odlučno odklanjam miješanje državne vlasti u pitanje zakonitih brakova, koji su nerazrješivi, bez obzira na rasnu pripadnost bračnih drugova. Prema tome nijedna državna vlast nema pravo te brakove razvoditi. Ako se posluži fizičkom silom, onda država ne čini ništa drugo nego obično nasilje, koje ne može uroditi dobrim plodom"*. Pri

[923] Isto, str. 34.
[924] Isto, str. 110.

tomu nije propustio spomenuti, da i na *"vrhovima državne uprave imade takovih brakova, koji su zaštićeni"*, pa je protiv logike i pravednosti, *"da su jedni zaštićeni, a drugi prepušteni na milost i nemilost različitih odredaba, koje nemaju temelja ni u zdravom razumu"*[925]. Valja istaknuti da su ti mješoviti brakovi, dakle i osobe u takvim brakovima, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zaista i bili zaštićeni. Pišući ovo pismo, Stepinac je bio svjestan, da su sve te antisemitske mjere tuđinski diktat pa je takvo svoje mišljenje, makar u pogodbenoj rečenici, dovoljno jasno naglasio[926]. Općenito se može reći, da su hrvatske državne vlasti uvijek nastojale udovoljiti intervencijama predstavnika Katoličke crkve, pazeći pri tomu, da se izravno ne sukobe s nacističkom Njemačkom. To se može razumjeti i iz pisma opata Marconea kardinalu Maglioneu od 8. studenoga 1942., u kojemu piše, da je opetovano razmatrao židovski problem s poglavnikom i šefom policije.[927] U spašavanju Židova nije se Stepinčeva djelatnost iscrpljivala samo u pisanim prosvjedima i propovijedima. On je i u ratno vrijeme pružao praktičnu pomoć svim ugroženim pojedincima i skupinama, dakle i Židovima, koji su mu se za takvu pomoć obraćali, pa je tako djelom posvjedočio ono što je zagovarao riječju. Takvi slučajevi su brojni, pa ih je nemoguće i nepotrebno sve navoditi. Navest će se samo nekoliko njih. Dana 9. siječnja 1942. zamolio je kardinala Maglionea da posreduje kod talijanskih vlasti, da dopuste useljenje u Firenzu ili u koje drugo mjesto u Italiji oko 200 židovske djece od sedam do sedamnaest godina. Maglione je intervenirao, ali su talijanske vlast odbile dati takvo dopuštenje[928]. Tri mjeseca kasnije, 13. travnja 1942., Židovska bogoštovna općina u Zagrebu zamolila je Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, da odobri preseljenje pedesetoro židovske djece u Tursku. Stepinac je osobno predao molbu ministru i molbi je bilo udovoljeno. Kako je samo jedanaestero djece na temelju toga odobrenja odputovalo u Tursku, Židovska bogoštovna općina je u travnju 1943. zamolila *"da se povrh neiskorištenih 38 odobrenja izda daljnje za tridesetoro djece sa pratnjom"*. Nadbiskup Stepinac se je pridružio i ovoj molbi Židovske bogoštovne općine u Zagrebu, da se *"odobri izlaz iz Nezavisne Države Hrvatske za spomenutu djecu i njihove pratioce"*[929].

Hrvatske državne vlasti su molbi udovoljile. Dana 28. svibnja 1942. obratila mu se je skupina od 28 žena iz Osijeka, koje su bile udane za Židove po rasi, ali prijelaznike na katoličku vjeru, moleći ga, da preporuči njihovu molbu, što su je podnijele poglavniku i predsjedništvu Hrvatskoga

[925] Isto, str. 257.-258.
[926] Isto, str. 258.
[927] Isto, str. 228.
[928] Isto, str. 136.
[929] Isto, str. 280.-281.

državnog sabora za zaštitu njihovih bračnih drugova[930]. Suvišno je napominjati, da je ovu molbu preporučio i da joj je bilo udovoljeno. Ta molba je bila u skladu kako s njegovim uvjerenjem, tako i s hrvatskom državnom politikom. U životu Židova, pogotovu za vrijeme Nezavisne države Hrvatske, važnu ulogu igrala je Židovska bogoštovna općina u Zagrebu. Ona je u proljeće 1943. Ministarstvu unutarnjih poslova podnijela molbu, da joj se produži sloboda djelovanja. Tu molbu je Stepinac 8. svibnja 1943. s popratnim dopisom predao ministru Artukoviću, zamolivši ga, da se molbi udovolji i *"da osobama koje su jedine preostale od općine i upućene u njezino poslovanje"*, dade *"dozvolu rada na označenim područjima djelovanja"*, a *"ukoliko je koja od navedenih osoba u zatvoru"*, da dade *"nalog, da se pusti na slobodu"*[931]. Hrvatske državne vlasti su udovoljile također i ovoj molbi u dijelu koji se odnosi na dalje slobodno djelovanje općine. Najpoznatiji slučaj, koji se veže uz Stepinčevo ime, jest spašavanje od nacista židovskoga staračkog doma "Lavoslav Schwartz" njegovim preseljenjem iz Stenjevca na nadbiskupsko imanje u Brezovici, nedaleko od Zagreba. S ovim spašavanjem povezane su sa svih strana raznovrsne mistifikacije, pa je o njemu potrebno nešto više reći. Židovske publikacije dugo vremena nakon Drugoga svjetskog rata posve su prešućivale Stepinčevu ulogu u tomu spašavanju. Ali ne samo židovski, nego i hrvatski pisci još uvijek jednako prešućuju ulogu, što su je u svemu tomu imale hrvatske državne vlasti[932]. Naime, židovski Dom nemoćnika "Lavoslav Schwartz" nalazio se je u vlastitoj zgradi u Zagrebu, Maksimirska cesta 63, dok se tu u mjesecu travnju ili svibnju 1941. nije smjestilo Zapovjedništvo zračnih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Nakon toga je Židovska bogoštovna općina u lipnju 1941. iznajmila u Stenjevcu dvije kuće, vlasništvo Ivana Capeka, u koje je smjestila taj svoj staračk dom. Dana 4. srpnja 1941. Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsjek, odobrilo je, da imenom i prezimenom navedene *"osobe sa prtljagom i pokućstvom presele"* u taj *"Dom nemoćnika u Zagrebu"*. Radilo se o 52 osobe i 6 članova uprave, ukupno o 58 osoba. Zatim je 11. srpnja i 4. kolovoza iste godine odobreno četvorici liječnika, da mogu svaki po jedanput tjedno odlaziti u taj Dom nemoćnika radi obavljanja liječničkih pregleda osoba, koje su u njemu bile smještene[933]. Dakle, te osobe smještene u staračkomu domu u Stenjevcu, kao ni Židovi uopće, nisu mogle bez odobrenja redarstva napuštati svoje boravište i odlaziti kamo hoće, pa bez takvoga odobrenja nisu mogle ni preseliti se iz Stenjevca u Brezovicu.

[930] Isto, str. 175.-176.

[931] Isto, str. 283.-284.

[932] Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str. 552.-558.; Ljubica Štefan, nav. dj., str. 65.-93.; Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 316., isti: *Sukob simbola*, str. 313.

[933] HDA 252 – Ravnateljstvo ustaškoga redarstva, Židovski odsijek, kutija 2, dok. inv. br. 27.256, i kutija 3, dok. inv. br. 27.556.

Ako su se ipak preselile, to znači, da im je redarstvo za to dalo odobrenje. Zato su besmislene sve tvrdnje da su se u Stenjevcu skrivale pod oznakom *"Dom staraca Crvenog križa"*[934]. Prava je istina, da im je nadbiskup Stepinac, kada su ih Nijemci počeli ugrožavati, pa je nastala pogibelj, da budu odvedeni u Njemačku, dao smještaj na nadbiskupskomu imanju u Brezovici, a hrvatske državne vlasti odobrenje, da se mogu preseliti u taj novi smještaj. Slično se hrvatske državne vlasti prešućuju, kada se govori i piše o tomu, kako je nadbiskup Stepinac primio oko 300 slovenskih svećenika i namjestio ih po župama svoje nadbiskupije. Ali on im nije mogao dati odobrenje, da uđu u Nezavisnu Državu Hrvatsku i da rade i borave u njoj. To su mogle samo hrvatske državne vlasti, pa je njihova pomoć slovenskim svećenicima sigurno jednaka Stepinčevoj, ako ne i veća. Ovim se ne želi ni malo umanjiti Stepinčeve zasluge, nego samo istaknuti zasluge hrvatskih državnih vlasti i utvrditi istinu. Stepinac je pomagao Židove i u mnogim drugim slučajevima. Tu svakako treba spomenuti molbu Ivana Šalića, nadbiskupova tajnika, podnesenu 22. ožujka 1944. dr. Milutinu Jurčiću, glavnomu ravnatelju Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, koje sigurno ne bi bilo bez Stepinčeva poticaja i odobrenja, da se 18 židovskih žena i djece, dopremljenih iz Otočca u Zagreb, *"pusti čim prije na slobodu, a garanciju za njih preuzet će Židovska bogoštovna općina"*. Što se tiče same *"djece, 'Caritas Nadbiskupije zagrebačke' voljan ih je preuzeti, pa ako se ne bi moglo pustiti odrasle"*, Šalić moli Jurčića, *"da barem budu na slobodu puštena djeca i predana 'Caritasu'"*[935]. Za ovu svoju djelatnost Stepinac je dobivao priznanja onodobnih židovskih organizacija i skupina, a na toj djelatnosti mu je zahvaljivala i Sv. Stolica. Kako su Srbi i Srpska pravoslavna crkva Svetoj Stolici stalno tužakali Katoličku crkvu u Hrvatskoj, ne samo da nije ništa poduzela za zaštitu pravoslavnoga življa, nego da je čak odobrila i organizirala nasilja protiv njega, Stepinac je 24. svibnja 1943. poslao Svetomu Ocu 34 dokumenta, iz kojih se vidi, što je on osobno poduzeo u korist Srba i Židova. Na to mu je odgovorio 17. lipnja 1943. kardinal Maglione, da se je *"iz obilnog materijala zasnovanog na dokumentima"* upoznao s djelima, što ih je on, Stepinac, učinio za Srbe i Židove u Hrvatskoj, pa mu na tomu od srca zahvaljuje[936]. U Carigradu je za vrijeme Drugoga svjetskog rata boravio dr. Meir Touval-Weltmann, koji je pratio stradanja europskih Židova i organizirao im raznovrsnu pomoć. U svomu radu susretao se je s tamošnjim apostolskim legatom Roncallijem, kasnijim papom Ivanom XXIII., kojemu je 11. lipnja 1943. poslao ovu promemoriju: *"Znamo da je mons. dr. Stepinac učinio sve što je mogao da pomogne*

[934] Ljubica Štefan, nav. dj., str. 67.
[935] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 348.-349.
[936] Isto, knj. II., str. 299.

i olakša nesretnu sudbinu hrvatskih Židova, kojih broj, prema našim informacijama, danas ne prelazi 2.500 muškaraca, žena i djece. Molimo Vas da izvolite prenijeti mons. Stepincu naše duboke zahvale za njegovo ponašanje i njegovu pomoć i molimo ga da nastavi putem svog visokog prestiža spašavati našu nesretnu braću, sestre i djecu, od kojih je zadnjih stotinjak uhićeno s predsjednikom dr. Hugom Konom i velikim rabinom dr. Miroslavom Freibergerom pred mjesec dana. Molimo također mons. Stepinca da intervenira kod nadležnih vlasti da olakšaju putovanje Židova iz Hrvatske u Mađarsku i Italiju, za koje se nadamo da ćemo ih prebaciti u neutralnu zemlju ili preko neutralne zemlje u Palestinu."[937]. Dragocjeno svjedočanstvo o Stepinčevu pomaganju Židova dao je dr. Emil Schwartz, sadašnjim imenom dr. Amiel Shomrony, tajnik nadrabina Freibergera[938]. Samo dva dana nakon što je 11. listopada 1946. jugoslavenski komunistički sud u Zagrebu izrekao Stepincu kaznu strogoga zatvora u trajanju od 16 godina i 5 godina gubitka građanskih prava Louis Breier, predsjednik Udruženja američkih Židova, na prosvjednomu skupu u Bronxu, u Sjedinjenim Američkim Državama, izjavio je: *"Uz Pija XII. mons. Stepinac bio je najveći branitelj progonjenih Židova u Europi"*[939]. Stepinčevo zalaganje, da se zaštite Židovi, zapazio je i Hans Helm, njemački policijski attaché u Hrvatskoj, koji je o tomu 25. ožujka 1943. podnio izvješće Heinrichu Himmleru, naglašavajući da je ono neprovjereno. U njemu se navodi, da je nadbiskup Židovima *"obećao punu zaštitu"* i da se je obratio *"jednim memorandumom na papu"*. Stepinac hoće, kaže se u tomu neprovjerenom izvješću, *"u slučaju ako sa strane Hrvata* (hrvatskih državnih vlasti – op. I.G.) *bude poduzeto nešto protiv Židova koji se nalaze u mješovitim brakovima, da u znak protesta zatvori na izvjesno vrijeme sve katoličke crkve u Hrvatskoj"*, jer bi ovo, po njegovu shvaćanju, *"značilo miješanje hrvatske države u prava crkve, ako bi mješoviti brakovi bili rastavljeni od strane hrvatske vlade"*. Prema Hansu Helmu, *"nadbiskup Stepinac je veliki prijatelj Židova"*[940], pa se iz te tvrdnje ustvari izvodi cjelokupni sadržaj njegova izvješća, bilo ono provjereno ili ne bilo.

3.7. Stepinac i radni i sabirni logori u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Dvadeseto stoljeće dovelo je do pojave masovnoga zatočenja određenih kategorija osoba u zatočeničke logore. Po tomu su naročito

[937] Isto, knj. II., str. 300.
[938] Ljubica Štefan, nav. dj., str. 36., 52., 89., 93., 96., 97. i 102.
[939] Isto, str. 29.-30.
[940] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str 261.-262.

poznati boljševički Sovjetski Savez i nacionalsocijalistička Njemačka, koji su u mirno vrijeme imali razvijen sustav sabirnih logora, u kojima su bili zatočeni protivnici njihova režima. Takve logore imala je i komunistička Jugoslavija sve tamo negdje do 1965. godine. U njima su bili zatočeni prosovjetski orijentirani komunisti, tzv. informbirovci, i borci za hrvatsku državnu nezavisnost. Sabirni logori postojali su u mirno vrijeme i u drugim nedemokratskim državama, pa tako i u Kraljevini Jugoslaviji, u kojoj je Banovina Hrvatska slala u zatočeništvo ustaše i komuniste, najprije u Lepoglavu, a zatim je osnovala poseban logor za komuniste u Kerestincu, nedaleko Zagreba, a za ustaše u Kruščici, u okolici Travnika. Slanjem političkih protivnika u logore gušila se je sloboda misli, riječi i političkoga djelovanja, što je doživjelo osudu civiliziranoga svijeta. Posve druga je bila svrha logora osnovanih u ratu. Zatočenjem nekih osoba htjelo se je osigurati opstanak države i sačuvati je od ratnoga poraza. Zato su mnoge demokratske države u Drugomu svjetskom ratu osnivale logore, u kojima su bile zatočene osobe, za koje se je držalo da bi mogle raditi protiv državne sigurnosti. U Velikoj Britaniji su bili zatočeni naturalizirani Nijemci, koji su živjeli u njoj, fašisti sa svojim vođom Moosleyem i komunisti. U svojoj revnosti interniranja političkih protivnika Britanci su išli tako daleko, da su na otvorenomu moru zaustavili talijanski brod i uhitili dr. Branimira Jelića, jednoga od prvaka Ustaškoga pokreta, te ga držali u zatočeništvu od 2. listopada 1939. do 22. prosinca 1945., iako on nikada nije boravio na njihovu državnomu području i ničim nije ugrožavao njihove državne probitke, ali je ugrožavao njihovu štićenicu Kraljevinu Jugoslaviju[941]. Nimalo drugčije nisu postupale ni Sjedinjene Američke Države, koje su držale u logorima svoje državljane japanskoga podrijetla, iako se je rat vodio daleko od njihovih državnih granica, pa ovi ničim nisu mogli ugroziti američku državnu sigurnost. Ovu vrstu logora prihvatilo je i međunarodno pravo pa je i u Prvomu i u Drugomu svjetskom ratu bila poznata praksa interniranja državljana neprijateljske države. U to vrijeme je to bilo uređeno običajnim pravom, a 1949. je kodificirano Ženevskim konvencijama.

Kada su tako postupale demokratske države kao SAD, čiji opstanak nije bio ni najmanje ugrožen i s obzirom na praksu međunarodnoga ratnog prava, posve je razumljivo, da je i Nezavisna Država Hrvatska osnivala zatočeničke logore i slala u zatočeništvo osobe, koje su bile pogibeljne za njezin opstanak i za javni red i sigurnost u njoj. Štoviše, ona je za to imala daleko jače razloge nego i jedna druga država. Od samoga časa njezina nastanka, četnici i komunisti su joj nijekali pravo na opstanak. Raznim terorističkim podhvatima napadali su na njezina zaštićena dobra i

[941] Branimir Jelić, nav. dj., str. 157.-175.

pripremali se na oružani ustanak, kako bi je srušili. Oni nisu vodili borbu protiv nositelja državne vlasti, nego protiv same države[942]. Uskoro su te njihove pripreme prerasle u pravi ustanak protiv Nezavisne Države Hrvatske, u kojemu su primjenjivane najokrutnije terorističke metode. U toj svojoj djelatnosti pobunjenici su imali obilnu pomoć iz inozemstva. Taj napadaj na Hrvatsku nije se mogao suzbiti redovitim sudskim putom, pa je primjena zaštitnih mjera slanjem pogibeljnih osoba u zatočeništvo bila nužna.

Iako je već od kraja svibnja 1941. počela slati veće skupine pogibeljnih osoba u zatočeničke logore, Nezavisna Država Hrvatska nije o tomu donijela svoje vlastite zakone, nego je to činila na temelju propisa, koji su vrijedili u Banovini Hrvatskoj. Vjerojatno se je računalo, da će zemlja u kratkomu roku biti pacificirana, pa vlastiti zakoni nisu ni donošeni. Kako se to nije dogodilo, donesena je 25. studenoga 1941. *Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore*, koja je doživjela nekoliko manjih izmjena i dopuna, a zatim 20. srpnja 1942. i *Zakonska odredba o suzbijanju nasilnih kažnjivih čina protiv državi, pojedinim osobama ili imovini*, kojom se proširuje krug osoba, koje se mogu uputiti u sabirne i radne logore. Prema tim odredbama, boravak u logoru mogao je trajati od tri, odnosno šest mjeseci pa do tri godine, a zavisno o vladanju upućene osobe izrečena kazna mogla se je za vrijeme njezina izdržavanja smanjiti. Uspoređujući te logore u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s onima u nekim drugim državama, npr. u SAD-u, neki hrvatski povjesničari iznose podpuno pogrešno mišljenje. Tako Jure Krišto jednom tvrdi: *"Kako se vidi iz priloženoga nadbiskupova pisma* (Stepinčevo pismo Paveliću od 24.2.1943. – op. I.G.) *logori nisu bili samo za nepoželjne ili nepouzdane građane (kakvi su, na primjer, postojali u SAD-u za građane japanskog podrijetla), nego i za nepoćudne"*[943]. Drugi put ide korak dalje pa kaže: *"Kako se vidi iz nadbiskupova pisma, logori nisu bili samo za nepouzdane građane koje treba izolirati da ne bi došli u napast raditi protiv svoje zemlje (kakvi su, na primjer, postojali u SAD-u za građane japanskog podrijetla) nego i za nepoćudne, koji su se mogli i likvidirati"*[944]. Ovakav zaključak, kakav izvodi Krišto, ne može se izvesti iz Stepinčeva pisma od 24. veljače 1943. Kada bi se i moglo, to ne bi ništa mijenjalo na stvari, jer se narav logora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne može određivati na temelju bilo čijega pisma, nego prema zakonskim propisima o njihovu osnivanju. Ako je u tim logorima bilo likvidacija ljudi, onda je to bila zloupotreba, prekoračenje ovlasti, što treba osuditi, ukoliko

[942] Vidi bilj. 407.-426., te Tomislav Jonjić, nav. dj., str. 617.-636., i Zbornik *"Četrdeset prva – Ustanak naroda Jugoslavije"*, Beograd, 1961., str. 140.-156.

[943] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 104.

[944] Jure Krišto: Sukob simbola, str. 87.

to nije, naravno, učinjeno u skladu sa zakonom propisanim postupkom i za djelo propisano tom ili drugom zakonskom odredbom. Zar zloupotreba nije bilo ili nije moglo biti i u američkim logorima? Umjesto što se bavi kojekakvim jezičnim domišljanjima o značenju riječi "nepoželjan", "nepouzdan" i "nepoćudan", Krišto je trebao pročitati Zakonsku odredbu o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore, pa bi točno znao zbog kojih je razloga neka osoba mogla biti zatočena i koja je prava svrha tih logora. U § 1. te Zakonske odredbe izričito piše: *"Nepoćudne osobe, koje su pogibeljne za javni red i sigurnost ili koje bi mogle ugroziti mir i spokojnost hrvatskoga naroda ili tekovine oslobodilačke borbe hrvatskog ustaškog pokreta, mogu se uputiti na prisilni boravak u sabirne i radne logore"*[945]. To je, dakle, definicija nepoćudne osobe. Sastavni dio te definicije je pojam "pogibeljan", pa je po tomu pojam pogibeljan sadržan u pojmu nepoćudan, zbog čega se oni ne mogu suprotstavljati jedan drugomu, kako to pogrešno čini Krišto. Zato je i njegova ocjena sabirnih i radnih logora Nezavisne Države Hrvatske, s obzirom na svrhu njihova osnivanja, u usporedbi s američkim neznanstvena i neprihvatljiva.

Od opravdanosti ili neopravdanosti postojanja logora u nekoj državi za vrijeme rata, treba odvojeno promatrati postupak prema zatočenicima u njima. Tu bi moralo biti težište znanstvenih istraživanja, kada se govori i o logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. I domaće i međunarodno pravo i moralna načela postavljaju jasna pravila ponašanja: postupak mora biti civiliziran. Prema zatočenicima se ne smije činiti nasilje, a njihova sloboda može biti ograničena samo u onoj mjeri, koliko je potrebno, da se postigne svrha, zbog koje je određeno upućivanje u logor. To je načelno stajalište i Stepinčevih intervencija, a ponekada i prosvjeda upućenih hrvatskim državnim vlastima.

Shvaćajući da su logori sredstvo nužne obrane hrvatske države, na koju hrvatski narod ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima, Stepinac u pravilu nije prosvjedovao protiv njihova postojanja. Iznimka je njegovo prosvjedno pismo upućeno Paveliću 24. veljače 1943., o čemu će biti posebno govora. Umjesto toga, on se je u svojim predstavkama, što ih je slao hrvatskim državnim dužnosnicima, zalagao za poboljšanje životnih uvjeta u logorima, upozoravajući ujedno na neprihvatljivo postupanje sa zatočenicima, kako u samomu logoru, tako i prilikom deportiranja u logore, ako je za takvo što čuo. Tako se je već 21. srpnja 1941., dakle ni dva puna mjeseca odkako je započelo značajnije upućivanje ljudi u logore, obratio pismom Paveliću, u kojemu kaže, da je čuo *"s više strana*

[945] Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, godina 1941., str. 968.-969.

da se tu i tamo", dakle ponekada, *"nečovječno i okrutno postupa s nearijevcima prigodom deportiranja u sabirne logore, a i u samim tim logorima; štoviše, da od takva postupka nijesu izuzeta ni djeca, ni starci, ni bolesnici"*. Ističe, da bi se te mjere upućivanja u logore mogle *"provoditi, a da postignu podpuni učinak, na humaniji i obzirniji način tako, da se u čovjeku zaista gleda čovjeka i sliku Božju, osobito da se pokaže ljudski i kršćanski obzir prema slabim starcima i staricama, nejakoj i nedužnoj djeci i prema bolesnicima"*, pa predlaže: *"a) da se upućivanje u logore vrši na taj način da im* (zatočenicima – op. I.G.) *bude omogućeno da spreme najnužnije stvari, da mogu urediti svoje najhitnije obveze i prema obitelji i prema službi; b) da se odpremanje ne vrši u prenatrpanim plombiranim vagonima, naročito ne na udaljena mjesta; c) da se internirancima daje dovoljna hrana; d) da se bolesnima omogući liječnička njega; e) da se dozvoli odpremanje najnužnije hrane i omogući dopisivanje s obitelji"*[946]. I uoči Božića 1941. Stepinčeve su misli bile sa zatočenicima u Jasenovcu i Loborgradu, pa se je 6. prosinca obratio na Pavelića, tražeći *"da bi naročiti izaslanik 'Caritasa' svećenik mogao obaći logore i doći u vezu s logorašima, te bi 1. saznao tamo za njihove najveće potrebe, 2. da im putem 'Caritasa' lično uruči darove za Božić, 3. da se mogu svojima javiti, da su barem živi"*[947]. Kao čovjek duboke religioznosti, Stepinac je naročito zahtijevao da se katoličkim svećenicima omogući ulazak u logore, kako bi mogli zatočenicima, a pogotovu bolesnicima i umirućim osobama, pružati vjersku utjehu i dijeliti sv. sakramente. Taj zahtjev je bio od velike važnosti za sve zatočenike, bez obzira jesu li katolički vjernici ili nisu, jer bi nazočnost takvoga svećenika u logoru bila duhovna podpora svima njima i neka vrsta nadzora nad ponašanjem državnih vlasti prema zatočenicima. U tu svrhu se je 2. studenoga 1942. obratio predstavkom na ministra Artukovića, moleći ga, da mu pomogne, kako bi njegovoj molbi bilo udovoljeno. Kaže, da je za to dva puta molio poglavnika, koji mu je obećao ispuniti molbu, ali od toga do tada još ništa nije bilo. Izgleda, da je zato bio i revoltiran, pa se u predstavci pita, *"hoće li ustaški pokret moći računati na blagoslov Božji, ako niječe umirućim ono, što do sada ni jedna država nije uskraćivala"*[948]. Stepinac je bio uporan u svojim nastojanjima pa je neke od zahtjeva navedenih u predhodnim predstavkama ponovio i u pismu upućenom 21. studenoga 1942. Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, od kojega traži da *"1. dopusti svećenicima ulaz u sabirne logore, da budu pri ruci zatočenicima – katolicima u svrhu prisustvovanja službi Božjoj, slušanja riječi Božje i primanja sv. sakramenata, da budu*

[946] Jure Krišto: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. II., str. 77.-78.
[947] SVZN br. 5, Zagreb, 19.11.1945., str. 27.
[948] Eugen Beluhan Kostelić, nav. dj., str. 79.

prisutni umirućima i pokopavaju mrtve; 2. zabrani silenje zatočenika na teški rad u nedjelju i zapovjedane blagdane; 3. dopusti dobrotvornoj ustanovi Nadbiskupije zagrebačke 'Caritas' da se za Božić dostave barem najpotrebnijima, bez razlike vjere, pošiljke s hranom i odjećom i lijekovima"[949].

U drugoj polovici 1942. godine došlo je do napetih odnosa između Stepinca i hrvatskih državnih vlasti zbog uhićenja nekoliko slovenskih svećenika. Ta napetost je kulminirala Stepinčevim pismom Paveliću od 24. veljače 1943. i osudom postojanja jasenovačkoga logora. Naime, u Gornjoj Stubici, u kojoj je bio župnik Franjo Rihar, inače Slovenac, ali svećenik zagrebačke nadbiskupije, trebalo je, kao i u drugim mjestima, na dan 10. travnja 1942. odslužiti svečanu misu s Te Deumom u čast prve obljetnice proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Na misno slavlje, koje je trebalo započeti u devet sati, zaputilo se je mnoštvo od 3.500 do 4.000 ljudi pod hrvatskim zastavama, ali je došlo sa zakašnjenjem od 10-15 minuta. Iako je vidio, da oni dolaze, Rihar ih nije htio pričekati, nego je rekao tihu sv. misu, a kada su ga pristigli vjernici molili,da odsluži svečanu sv. misu s Te Deumom, odbio je to učiniti.-Zbog toga su nastali sukobi i naguravanja u crkvi između župnika i vjernika. Držeći da se radi o sabotaži, tim više što je Rihar Slovenac, pa ga se je sumnjičilo, da je neprijateljski raspoložen prema hrvatskoj državi, protiv njega je Općinsko poglavarstvo Gornja Stubica 11. travna 1942. podnijelo prijavu i o tomu izvijestilo, između ostalih, Dekanatski ured Donja Stubica i Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu, moleći crkvene vlasti, *"da hitno ispitaju njegov slučaj i da ga premjeste, a državne da postupe po zakonu"*. Na temelju te prijave Rihar je 18. travnja 1942. godine bio uhićen, a 20. svibnja iste godine *"kao nepoćudan i pogibeljan po javni red i sigurnost upućen na prisilni boravak u sabirni logor u Jasenovcu"* u trajanju od tri godine, dakle od 18. travnja 1942. do 18. travnja 1945. Valja napomenuti, da je odprilike u isto vrijeme bio uhićen i Sigismund Majchrzak, župnik u Žakanju, po narodnosti Poljak, zbog nekih događaja u Donjoj Stubici, ali je *"nakon dovršenog postupka i istrage"* 9. lipnja 1942. pušten na slobodu, jer je ustanovljeno, da nije kriv[950]. U mjesecu rujnu 1942. izbile su nove neprilike sa slovenskim svećenicima. Dana 7. rujna 1942. dekan Tuheljskoga dekanata javio je Stepincu, da su po nalogu Kotarske oblasti Klanjec oružnici uhitili i u Klanjec odveli ove slovenske svećenike: Antuna Rantaša, duhovnoga pomoćnika iz Kraljevca na Sutli, Ivana Rančigaja, duhovnoga pomoćnika iz Tuhlja, Franju Groblera, duhovnoga pomoćnika iz Tuhlja, Franju Kača, upravitelja župe iz Zagorskih Sela, Matiju Neudauera, upravitelja župe iz Sutlanske Poljane, Iva-

[949] SVZN br. 6, Zagreb, 3.12.1945., str. 34.
[950] Spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46 –Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 186.-196.

na Kodriča, duhovnoga pomoćnika iz Velikoga Trgovišća i Ivana Finka, upravitelja župe iz Velike Erpenje[951]. Uhićenici su iz Klanjca odpremljeni u Varaždin. Odatle su pušteni na slobodu Neudauer i Fink, ali je uhićen Anselmo Polak, pa je tako bilo ukupno uhićenih šest slovenskih svećenika, koji su upućeni u sabirni i radni logor Jasenovac. Što su konkretno učinili iz dostupnih izvora nije poznato, ali Antun Rantaša priznaje, da su bili partizanski simpatizeri[952]. Tako su se ti svećenici "zahvalili" hrvatskoj državi, što im je dala utočište. Ali iz činjenice, što su pušteni na slobodu Majchrzak, Fink i Neudauer, može se zaključiti, da u njihovu zatvaranju ipak nije bilo odlučno, što su stranci, nego njihova protudržavna djelatnost. Bivši zatočenici toga logora (Miliša, Ciliga, dr. Nikola Nikolić, Rantaša) tvrde, da su ubijeni, ali njihove su tvrdnje u mnogim pojedinostima proturječne. Ciliga čak ne zna točno ni Riharovo prezime ni narodnu pripadnost, pa je očito, da im činjenice nisu poznate iz vlastitoga opažanja, nego iz logoraških priča, što umanjuje vjerodostojnost njihovih tvrdnji. S druge strane, postoje indiciji, da su barem neki od njih umrli prirodnom smrću izazvanom bolešću. Naime, zauzimajući se za Rihara, Stepinac u pismu Andriji Artukoviću 1. lipnja 1942. kaže: *"Ako je g. Rihar odveden u logor, kao što se govori, uvjeren sam, da se ne će više vratiti, jer bi prije morao u sanatorij, nego u logor radi slabog zdravlja"*[953]. Dakle, Rihar je bio teško bolestan čovjek, pa ne bi bilo čudno, da je u logoru umro od posljedica svoje bolesti. Znakovita je u tomu smislu tvrdnja stanovitoga Josipa Vrtačnika, koju prenosi Vinko Nikolić, a u kojoj stoji: *"Za tragediju ovih jadnih slovenskih svećenika kriv je dr. N. Nikolić, koji ih je pred samo puštanje na slobodu kompromitirao, da onda na samom 'procesu' iznese klevetu protiv Stepinca"*[954]. Nažalost, Vrtačnik konkretno ne navodi, čime ih je Nikolić kompromitirao. Poznato je, da je taj dr. Nikola Nikolić bio istaknuti komunist i zatočenik u Jasenovcu u isto vrijeme, kada i ovi stradali slovenski svećenici. Znači, znanstveno nije utvrđeno kada, zbog čega i u kakvim okolnostima su ti svećenici izgubili život. Dirnuti u svećenika za Stepinca je značilo dirnuti u cijelu Crkvu, kojoj je on svim svojim bićem služio. Zato se je kroz cijelo vrijeme odkako su uhićeni, zanimao za sudbinu slovenskih svećenika, ustajući u njihovu obranu. Kada je zaključio, da bi mogli biti ubijeni, uputio je Paveliću 24. veljače 1943. pismo, puno optužbi i gorčine. U njemu, između ostaloga, piše: *"Ja se već mjesecima trudim, da doznam sudbinu svojih sedam svećenika, koji su odvedeni u Jasenovac. Sve je do sada bilo uzalud. (...) Iz svega moram zaključiti, da su svi poubijani. Reći*

[951] HDA, MUP DOS 301.681, kutija 1, omotnica 12, str. 82.-83.
[952] Ćiril Petešić: *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941.-1945.*, Zagreb, 1982., str. 122.
[953] Suđenje Alojziju Stepincu – Dokumenti, str. 139.
[954] Zbornik *"Stepinac mu je ime"*, knj. I. str. 240

će se, da su bili protudržavno raspoloženi. Zašto nisu izvedeni pred sud? Ako nije dosta redovni, zašto nisu izvedeni pred prijeki sud ili pred pokretni prijeki sud? Ovo je sramotna ljaga i zločin, koji vapije za osvetom, kao što je sramotna ljaga čitavi Jasenovac za Nezavisnu Državu Hrvatsku. (...) Vjerujte, Poglavniče, da me nije vodio ni trunak mržnje, nego ljubav k istini i sreći hrvatskog naroda."[955]. Sigurno je, da u Stepinčevu ljubav prema hrvatskomu narodu ne treba ni najmanje sumnjati. Nažalost, o Jasenovcu znanost još uvijek nije rekla svoju riječ, jer sve ono što se je o njemu do sada govorilo i pisalo više je politička promidžba, nego znanost. Zato se ne može ni provjeriti, koliko je opravdana tako teška nadbiskupova optužba toga logora. No, sigurno je, da je ona izrečena u afektivnomu stanju. Na to upućuje niz činjenica. Kako su se o Jasenovcu pronosile kojekakve glasine, više puta su ga posjećivala razna međunarodna povjerenstva. Prema izvješću Siegfrieda Kaschea, u jednomu takvom povjerenstvu, koje je posjetilo logor 6. veljače 1942., bili su, između ostalih, predstavnici talijanskoga, rumunjskog, mađarskog i njemačkog novinstva, Marconeov tajnik Masucci, Stepinčev tajnik Lacković i jedan njemački viši časnik. Ali Vojislav Prnjatović, Vukašin Žegarac i Relja Milanović, Srbi zatočeni u logoru, tvrde, da je u povjerenstvu bio i predstavnik Srpskoga crvenog križa. Od 13. do 16. srpnja 1944. u posjetu Jasenovcu i Staroj Gradišci bio je Julius Schmidlin, izaslanik Međunarodnoga komiteta Crvenog križa, polu-Židov, švicarski državljanin, rođen u Zagrebu, koji je nakon ove inspekcije logora dulje boravio u glavnomu hrvatskom gradu. U nadzor ovih logora povremeno su odlazili i visoki hrvatski državni dužnosnici. Izvješća svih tih povjerenstava i hrvatskih državnih dužnosnika o stanju u Jasenovcu bila su znatno povoljnija, nego što se je o tomu govorilo u javnosti. Štoviše, bila su priličito povoljna.[956] Pa bez obzira koliko uprava logora htjela pred tim raznim povjerenstvima i dužnosnicima eventualno prikriti stvarnost, ona to sigurno ne bi mogla u cijelosti učiniti i pred takvim kritičarima hrvatske državne vlasti kakav je bio Masucci, koji je Didi Kvaterniku u oči izrekao najstrašniji sud o njemu[957], ili pred predstavnicima Srpskoga crvenog križa, odnosno pred Juliusom Schmidlinom, koji su s obzirom na svoju narodnu pripadnost sigurno povećanom pomnjom nastojali, da ništa na izmakne njihovu zapažanju. Nemoguće je, da nitko od njih ne bi ništa zapazio od strahota, o kojima se je govorilo, ako su one zaista postojale. S tim izvješćima je sigurno bio upoznat i Stepinac, jer su se u nekim povjerenstvima nalazi-

[955] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 254.-255.

[956] HDA, Arhiv Hansa Helma, kutija 14, omotnica 161; Giuseppe Masucci, nav. dj., str. 54.-56.; Antun Miletić, nav. dj., knj. I., str. 210., 227. i 283.; Ivo Goldstein–Slavko Goldstein, nav. dj., str 332., i sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 162.-163. i 196.

[957] Giuseppe Masucci, nav. dj., str. 52.-54.

li i crkveni ljudi (Masucci, Lacković), pa je tako malo pomalo sticao o Jasenovcu drugčiju sliku od one, koja se je širila podzemnim putom. Svakako je činjenica, da je njegova kasnija izjava o logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj daleko umjerenija od ove sadržane u pismu, koje je upućeno Paveliću 24. veljače 1943. U istražnomu zatvoru javni tužitelj ga je 18. rujna 1946. upitao je li mu *"poznat postupak sa zatočenicima u ustaškim logorima Jasenovac, Jadovno, Sisak itd."*. Stepinac je na to odgovorio: *"Ne mogu tvrditi da su se u ustaškim logorima vršila masovna mučenja i ubijanja, jer ja tamo osobno nisam bio i nisam se osobno o stanju u logorima uvjerio, a izvještaji drugih ljudi mogu biti netočni."*[958]. Dok je prva izjava, ona od 23. veljače 1943., nastala pod dojmom spoznaje o mogućoj nasilnoj smrti sedam svećenika, ova druga, od 18. rujna 1946., kojom se temeljito ispravlja ona prva, plod je duljega razmišljanja i podpunijega uvida u stvarnost, pa je zato i vjerodostojnija. Njezino je značenje tim veće, što ju je Stepinac dao u zatvoru, iako je mogao očekivati, da bi mu zatvorski položaj bio povoljniji, da je ponovio onu prvu izjavu, kojom optužuje hrvatske državne vlasti.

U logorima je zatočenicima bilo dopušteno primanje paketa i dopisivanje s članovima obitelji, od kojih su nabavljane i knjige za čitanje. Organiziran je kulturno-prosvjetni, zabavni i športski život. Nedjelja je bila dan odmora. Zatočenici katoličke vjere imali su misu u logoru, a hodža je obavljao vjerske obrede za vojnike i zatočenike muslimanske vjere.[959] Dakle, zatočenicima je bilo, barem djelomice, osigurano ono, što je i Stepinac u nekim svojim predstavkama zahtijevao.

3.8. Stepinac i nacionalsocijalizam

Stepinac nije bio politički mislilac, koji bi išao za tim, da izgradi cjelovit kritički pogled na nacionalsocijalizam, komunizam ili bilo koji drugi politički sustav. On je vjernik, duboko odan Crkvi, uz to i visoki crkveni dostojanstvenik, koji se nekim političkim sustavom bavi samo toliko, koliko se to tiče vjere u Boga i dostojanstva čovjeka. Sve pojave u životu promatrao je sa stajališta evanđelja, pa tako i nacionalsocijalizam, kojega je podvrgao oštroj kritici. Ustvari, u središtu je njegove kritike rasizam, odnosno rasna teorija, kao bit nacionalsocijalizma, koja prihvaća učenje o višim i nižim rasama, dakle da ljudi po svojoj vrijednosti nisu jednaki. Taj nauk je Katolička crkva osudila enciklikom pape Pija XI. *Mit bren-*

[958] HDA, MUP DOS 301.681, kutija 1, omotnica 1, str. 11.

[959] Đorđe Miliša: *U mučilištu-paklu Jasenovac*, Zagreb, 1945., str. 216.-222. i Srećko Rover: *Povodom sjećanja nekadašnjeg jasenovačkog župnika vlč. Paršića*, Zbornik "Hrvatska revija u egzilu 1951.-1990.", sv. II. pod naslovom *"Hrvatska zauvijek – prilozi hrvatskoj državotvornoj misli"*, priredio Ante Selak, Zagreb, 1996., str. 372.-380.

nender Sorge ("S gorućom zabrinutošću") od 14. ožujka 1937., a njezine misli Stepinac je u mnogim svojim propovijedima iznosio hrabro, odlučno i dosljedno kako prije, tako i za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Time je ustajao u obranu pripadnika tih tobože "nižih" rasa: Židova i Cigana, bez obzira koje vjere oni bili. Za prikaz njegova držanja bit će dovoljno navesti samo neke od tih propovijedi.

Osvrćući se na boj, koji se bije protiv Katoličke crkve pod tobožnjim nazivom kulturne borbe, Stepinac je u propovijedi prigodom posvete crkve u spomen kralja Zvonimira u Biskupiji, u okolici Knina, 18. rujna 1938. rekao: *"Zar je kultura smatrati sebe nekim višim bićem – nadčovjekom i prezirati druge, kad se znade da su svi ljudi prah i pepeo, a po milosrđu Božjem djeca Oca nebeskoga? Zar je to kultura, smatrati da samo veliki narodi imadu pravo na život, a maleni narodi jedino pravo robovati i služiti sili, kad znademo po riječima Sv. pisma, da je 'malog i velikog stvorio On (Gospod) i jednako se skrbi za sve'? Zar je to kultura, kad se za jedino mjerilo pravde postavi gruba sila s načelom: ili se ukloni ili se pokloni – a zabacuje se i gazi sloboda ljudske ličnosti i dostojanstvo čovjeka? Zar je to kultura kad se otimlje tuđa imovina samo zato jer ne će i ne mogu da misle i rade ono što misle oni koji su silom prigrabili vlast?"*[960]. U propovijedi na Staru godinu 1938. još izravnije se je oborio na rasnu teoriju riječima: *"Kud ćete gorih dana nego li su oni u kojima pod utjecajem sile, hoće svijetu nametnuti nazor da je jedna rasa ljudi više vrijedna od druge. I milijuni ljudi moraju kimati pokorno glavom na tvrdnju, koju opovrgava sam Bog i koju opovrgava život. Opovrgava je sam Bog jer za sve rase jednako govori: 'Prah si i u prah ćeš se pretvoriti!' Opovrgava je Bog, koji na usta apostolova opominje: 'Ne lažite jedan protv drugoga, svucite staroga čovjeka s djelima njegovim, i obucite novog čovjeka koji se obnavlja za spoznanje po slici Onoga, koji ga je stvorio; gdje nema ni Grka, ni Židova, obrezana ni neobrezana, divljaka ni Skita, roba ni slobodnjaka, nego sve i u svemu Krist!' Opovrgava ovu tvrdnju i sam život, koji dokazuje, da su sve rase sposobne za napredak, kad im se dade mogućnost razvoja. Štoviše, da takozvane niže rase često puta iskazuju više poštenja i morala nego one, koje sebi umišljaju da su stvorene da drugima gospodare!"*[961]. Obraćajući se radnicima u Biškupcu, u okolici Varaždina, 25. svibnja 1939. vrlo kratkim govorom nadbiskup Stepinac se je samo jednom rečenicom dotakao komunizma i nacionalsocijalizma, ali iz nje se vidi njegovo negativno stajalište prema tim pokretima. Tada je, naime, rekao: *"Vidimo, kamo dolazi čovjek, ako se dade voditi*

[960] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, poruke, govori 1934.-1940.*, str. 260.-261.
[961] Isto, str. 284.

od ideja komunizma i nacionalsocijalizma"[962]. Zato je bio puno izričitiji i opširniji u propovijedi katoličkim akademičarima i akademičarkama u Zagrebu na završetku uskrsnih konferencija 14. travnja 1940., kada je izjavio: *"Najveća vrijednost i vrhovna norma nije ni krv ni rasa ni besklasni kolektiv ni nacionalna veličina, nego Bog na nebu, a na zemlji slobodna duhovna ličnost, besmrtni duh pojedinčev! Sve je ostalo i država, i krv i rasa, i gospodarstvo i tehnika, samo radi njih! I ništa od svega toga nije vrijedno da zauzme ono prijestolje, onaj oltar, što ga je svaki čovjek dobio ugrađen u svoju nutrinu od Onoga, koji ga je stvorio"*[963].

Kada se je Drugi svjetski rat proširio i na hrvatsko područje, pa je i Nezavisna Država Hrvatska pod njemačkim pritiskom, kako je to u više navrata posvjedočio sam Stepinac, donijela rasne zakone, problem rasizma u nas postao je vrlo aktualan. Stoga se je i zagrebački nadbiskup u svojim propovijedima na tu pojavu više puta kritički osvrnuo. U početku je govorio općenito o mržnji, koja je zavladala svijetom, da bi kasnije, što su se prilike više pogoršavale, izravno napadao rasizam, iznoseći cjelovit antirasistički nauk Crkve. U propovijedi održanoj u zagrebačkoj prvostolnici na blagdan Krista Kralja 26. listopada 1941., govoreći o Kristovoj ljubavi prema čovjeku kao putu, kojim treba ići čovječanstvo, ukazao je i na odstupanje od toga puta: *"Na jednu bih vas stvar želio danas napose upozoriti, ako želite biti pravi podanici Krista Kralja, a to je ljubav prema bližnjemu, ljubav prema čovjeku bez razlike kako se zvao. U ovo zadnjih nekoliko decenija uspjele su razne bezbožne teorije i ideologije tako zatrovati svijet, da je mržnja postala reć bi glavnim pokretalom sviju ljudskih čina. Pogibelj je da i oni, koji se diče katoličkim imenom, da ne rečem čak i duhovnim pozivom, postanu žrtvom strasti mržnje i zaborave na zakon, koji je najljepša karakteristika kršćanstva, zakon ljubavi."*[964] Pod tim raznim bezbožnim teorijama i ideologijama, koje su zatrovale svijet, mislio je ponajprije na komunizam i nacionalsocijalizam. Stajalište Katoličke crkve i svoje osobno o nacionalsocijalizmu, odnosno o rasizmu iscrpnije je iznio u propovijedi u zagrebačkoj prvostolnici na blagdan Krista Kralja 25. listopada 1942., tvrdeći: *"Jer treće što tvrdimo, svaki narod i svaka rasa,kako se danas odrazuju na zemlji, imade pravo na život dostojan čovjeka i na postupak dostojan čovjeka. Svi oni bez razlike, bili pripadnici ciganske rase ili koje druge, bili Crnci ili uglađeni Europejci, bili omraženi Židovi ili ponosni arijci imadu jednaklo pravo da govore: 'Oče naš koji jesi na nebesima!' A ako je Bog svima podijelio to pravo, koja ga ljudska vlast može nijekati? Svi narodi bez razlike kako se zvali imadu jednaku*

[962] Isto, str. 322.
[963] Isto, str. 394.
[964] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str. 43.

dužnost, da se udaraju u prsa i da govore: 'I odpusti nam duge naše, kao što i mi otpuštamo dužnicima našim!' Zato je Katolička crkva uvijek osuđivala, a i danas osuđuje svaku nepravdu i nasilje, koje se počinja u ime klasnih, rasnih ili narodnosnih teorija. Ne može se istrijebiti sa lica zemlje inteligenciju jer to možda prija radničkoj klasi, kao što je to učio i učinio boljševizam. Ne može se istrijebiti sa lica zemlje Cigane ili Židove, jer ih se smatra inferiornom rasom. Ako se budu na laku ruku primjenjivali principi rasnih teorija koje nemaju temelja, da li uopće postoji za bilo koji narod još kakva sigurnost na zemlji?"[965] Govoreći o ulozi papinstva u svjetskoj povijesti, Stepinac je iskoristio priliku, da u propovijedi, prigodom četvrte obljetnice izbora za papu Pija XII. u zagrebačkoj prvostolnici 14. ožujka 1943. progovori o neotuđivim pravima svakoga čovjeka, ustajući time protiv rasne teorije. Tada je, naime, između ostaloga, rekao, da svaki *"čovjek, bez obzira kojoj rasi ili naciji pripadao, bez obzira da li je svršio sveučilište u kojem kulturnom središtu Europe ili ide u lov za hranom u prašumama Afrike, svaki od njih jednako nosi u sebi pečat Boga Stvoritelja i imade svoja neotuđiva prava, koja mu ne smije oteti ili ograničiti samovoljno nijedna ljudska vlast. Svaki od njih ima pravo na tjelesni život, ima pravo na duševni život, ima pravo na brak, ima pravo na religiozni odgoj, ima pravo na upotrebu materijalnih dobara, ukoliko se to ne kosi s pravednim zakonima, koji štite interese čitave zajednice, ima toliko drugih prava. I svaka povreda tih prava ljudske osobe ne može a da ne urodi lošim posljedicama"*[966]. Po osudi rasizma i strijeljanja talaca naročito je postala poznata Stepinčeva propovijed održana pred prvostolnom crkvom u Zagrebu, na završetku pokorničke procesije, na blagdan Krista Kralja 31. listopada 1943. U njoj je jednako osuđeno komunističko učenje kao i nacionalsocijalistički rasizam, ali zbog vanjskopolitičkih razloga na nju je bio prisiljen reagirati i od nje se ograditi ministar Makanec. To joj je, ustvari, i priskrbilo publicitet. Stajalište o rasizmu, koji je u propovijedi osuđen, već je djelomice navedeno. Navedeni su i razlozi, koji su potakli ministra Makanca na njegov postupak. Unatoč tomu potrebno je cjelovitije navesti Stepinčevo stajalište o rasizmu, sadržano u toj glasovitoj propovijedi. Ustvrdivši da Katolička Crkva ne poznaje rase koje gospoduju i koje robuju i da više cijeni onoga koji ima plemenitije srce, a ne jaču pesnicu, Stepinac je rekao: *"Za nju* (Katoličku crkvu – op. I.G.) *je čovjek jednako Crnac iz centralne Afrike kao i Europejac. Za nju je kralj kao čovjek u kraljevskoj palači upravo tako čovjek kao i zadnji siromah i ciganin pod šatorom. Ona među njima ne pozna bitne razlike kao čovjeka. Jedan i drugi imadu neumrlu dušu, jedan i drugi su istog kraljevskog podrijetla,*

[965] Isto, str. 129.
[966] Isto, str. 147.-148.

vukući svoju lozu od Boga Stvoritelja. To je rasna nauka katoličke Crkve, a sve drugo su obična podmetanja, za koja vrijede riječi – u laži su kratke noge! Katolička Crkva ne može priznati, da koja rasa ili narod, zato što je brojčano jači i bolje naoružan, smije počinjati nasilja nad brojčano slabijim i manjim narodom"[967]. Dakle, Stepinac je neustrašivo i bez kolebanja odbacivao nacionalsocijalizam, koji je svojom rasnom teorijom gazio ljudsko dostojanstvo i tako bio negacija Božjega zakona i evanđeoske poruke o bratstvu i jednakosti među ljudima.

Neki pisci Stepinčev napadaj na rasizam tumače kao osudu hrvatske državne politike. To je mišljenje iz temelja pogrešno. Mnogi dokazi potvrđuju, da je Stepinac bio svjestan činjenice, da su hrvatske državne vlasti donijele rasne zakone pod njemačkim pritiskom, kako bi izbjegle još veće zlo. Zato njegova osuda rasnih zakona nije bila uperena protiv hrvatske državne vlasti i njezine politike. To proizlazi i iz dokumenata njemačkoga podrijetla[968].

3.9. Stepinac prema komunizmu i partizanima

Bez obzira koliko je oštro osuđivao nacionalsocijalizam i njegov rasizam, Stepinac je prema komunizmu bio još oštriji. U njemu je vidio najveće zlo pa je daleko veći broj svojih propovijedi i okružnica posvetio njegovu pobijanju, služeći se pri tomu najtežim riječima. U prigodnomu govoru povodom osamdesetoga rođendana nadbiskupa Bauera 11. veljače 1935. izjavio je: *"Krvoždni boljševički zmaj razvalio je ralje da proguta i vjerni hrvatski narod, i pod zadahom njegova smrtonosnog duha klonula je već mnoga poletna mladenačka duša na našim srednjim i višim školama"*[969]. Nije bio nimalo blaži ni šest dana kasnije, kada je na proslavi Papinskoga dana 17. veljače 1935. u Zagrebačkomu zboru rekao: *"Mi ne ćemo za volju lažnog mira da naš narod postane životinja, kakovim ga hoće učiniti krvoždni boljševizam"*[970]. Uzroke takvomu krajnje negativnomu odnosu prema komunizmu od prvih dana svoga biskupovanja potanje je obrazložio u govoru rudarima u Mihovljanu, u okolici Zlatar Bistrice, 7. lipnja 1936. Prema tomu govoru, komunistički pokret *"nije niti ljudski niti katolički niti hrvatski"*. On *"nije ljudski, jer propovijeda nasilje, palež, ubojstva, pljačku"*. I *"ne samo propovijeda, nego izvršuje, kako svjedoči bijedna Rusija, gdje su njegovi vođe u par godina postr-*

[967] Isto, str. 179.
[968] Suđenje Alojziju Stepincu – Dokumenti, str. 339-340
[969] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, poruke, govori 1934.-1940.*, str. 48.
[970] Isto, str. 50.

ijeljali i poubijali više radnika i seljaka, nego najokrutniji carevi kroz stoljeća". Isto tako, *"nije taj pokret niti katolički, jer niječe besmrtnost duše i zabacuje vjeru u osobnog Boga i istine od Boga objavljene"*. Ali *"nije ni hrvatski, jer ga nisu stvorili sinovi hrvatskog naroda, nego tuđinci bez Boga i vjere, koji bi naš narod, kad bi samo mogli, najradije utopili u žlici vode, kako veli naša narodna riječ"*. No, Stepinac se u tomu govoru ne iscrpljuje samo u optužbama komunizma, nego upućuje na socijalni nauk Katoličke crkve kao put rješenja sukoba između radnika i poslodavaca. Po njegovu mišljenju, i zadnji je *"seoski katekizam veće jamstvo za pravedno uređenje radničkih plaća i sigurnost poduzeća, nego sve rasprave i agitacije komunističkih propovjednika"*. Katolička *"crkva je dakle tražila pravedne plaće za radnike davno prije nego se uopće čulo što su to komunisti"*. Ona *"je dizala svoj glas protiv nasilja i raznih mogućnika davno prije, nego je tko sanjao o komunizmu"*. Međutim, *"crkva nije demagog već postupa razumno, te u isto vrijeme dok traži za radnike od poslodavaca pravednu plaću, traži i od radnika da ne traže od poslodavaca nemoguću plaću, jer inače propada i poduzeće i radnik"*. Dakle, Crkva *"postupa razboritije nego komunizam, koji propovijeda klasnu borbu"*, budući da *"klasna borba vodi čovječanstvo u propast, a staleška solidarnost brzo će izvesti čovječanstvo na čistac"*[971]. Politički događaji, koji su uskoro uslijedili u svijetu, bili su samo novi razlog za optužbe, koje je Stepinac izrekao na račun komunizma. Španjolska republika je stajala na krhkim temeljima. To je bila pogodna prilika komunistima i anarhistima, da malo pomalo preuzimaju vlast u njoj i da provode teror nad političkim protivnicima. Zbog toga je 17. srpnja 1936. izbila pobuna, koja se je pretvorila u trogodišnji španjolski građanski rat. U tomu ratu izbilo je na vidjelo sve divljaštvo komunista i anarhista, koji su nemilosrdno ubijali vjernike, a naročito svećenike, redovnike i redovnice. O tomu je Stepinac 20. rujna 1936. uputio okružnicu svećenstvu i vjernicima zagrebačke nadbiskupije. U njoj je postupke komunista i anarhista usporedio s Neronom, koji je *"smolom obljepljivao kršćanska tjelesa te ih palio kao baklje"*. Tako isto *"danas španjolski anarhisti i komunisti puni bezbožnoga bijesa i nasilja javno spaljuju tjelesa katoličkih biskupa, svećenika, redovnika i vjernika građanskoga i seljačkoga staleža"*. Nažalost, nisu se zaustavili samo na tomu. *"Izgubivši svaki naravni stid"*, piše zagrebački nadbiskup, *"obeščašćuju kršćanske djevice* (redovnice – op. I.G.), *koje obeščašćene mrtve bacaju kroz prozore iz njihovih domova"*. Prema toj okružnici, *"ovaj su građanski rat u Španjolskoj već godinama spremali pokreti, koji su na svojim zastavama napisali bezboštvo"* i *"koji su si postavili za*

[971] Isto, str. 104.-105.

cilj uništenje Katoličke crkve, svega kršćanstva i svih moralnih i vjerskih vrednota". Konkretnije rečeno, *"na čelu tih pokreta stajali su komunisti, koji su smatrali, da je došao čas, da dignu revoluciju u katoličkoj zemlji Španjolskoj, pa da onda iz te komunističke tvrđave mogu svoju bezbožnu misao prenijeti i na afrički kontinent, da tamo unište cvatući kulturni rad Katoličke crkve u misijama"*. Naravno, u tomu nisu uspjeli, a Stepinac je ovu okružnicu uputio svojim vjernicima, da bi se hrvatski narod uvjerio, *"kako je neistinito sve ono, što komunistički agitatori pod raznim oblicima i u raznim prilikama potajno i javno pripovijedaju po našim hrvatskim mjestima i selima o tobožnjem 'komunističkom raju'"*[972].

Ali, komunistički agitatori su se znali vješto pretvarati pred narodom i zavoditi ga lijepim riječima o zemaljskomu raju, što će ga oni ostvariti u komunističkomu besklasnom društvu. Stepinac je znao za ovu njihovu vještinu pa je u svojim propovijedima argumentirano ukazivao na nemogućnost ostvarenja toga cilja, dakle, da su komunističke tvrdnje najobičnija demagogija. U propovijedi, održanoj 11. listopada 1936. povodom 200-te obljetnice posvete franjevačke crkve u Samoboru, on je naveo dva razloga, zbog kojih komunizam ne može uspjeti. Prema prvomu razlogu, takav će *"komunizam zahtijevati strašan centralizam uprave i dosljedno nebrojeno mnoštvo činovništva"*, pa bi pritisak birokracije bio *"neizreciv i ubio bi svaku volju za rad u ljudima, poduzetnost i veselje"*. Dakle, *"pametno gospodarstvo u komunističkoj državi apsolutno je nemoguće"*. Drugi pak razlog, zbog kojega je, po Stepinčevu mišljenju, komunizam nemoguć, jest njegov materijalizam. Naime, *"materijalizam, na kojemu se bazira komunizam, ne pozna Boga, a bez Boga nema pravde..."*. Ondje *"gdje pak nema pravde, tamo se vlada silom"*, pod kojom *"zadovoljnog ljudskog života nema i ne može biti"*. Zbog toga *"je materijalizam, a konsekventno i komunizam do krajnosti sebičan"*. Ta sebičnost *"ne može ostvariti socijalnog reda i poredka, gdje bi svi bili dionici zajedničkih dobara"*. Zato će svi *"pokušaji komunizma ostati uzaludni"*. On se, doduše, može *"krvavom revolucijom, za kojom žudi, i dočepati privremene vlasti, ali njegova konačna propast samo je pitanje vremena!"*[973] Povijest država i naroda, u kojima su komunisti došli na vlast, pokazala je istinitost i oštroumnost ovih Stepinčevih riječi. On je i u mnogim drugim zgodama iznosio razloge, zbog kojih je komunizam neprihvatljiv za čovječanstvo, a naročito za hrvatski narod. U Đurđevcu je, na primjer, 8. studenoga 1936. prilikom posvete oltara župne crkve govorio o krizi u društvu, u kojemu nema poštenja i pravde, te se osvrnuo i na tobožnje proroke, *"koji bi htjeli riješiti tu krizu"*, ali oni temelje *"svoj rad ne na osnovu*

[972] Eugen Beluhan Kostelić, nav. dj., str. 477.-478.
[973] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 128.-130.

katoličkih načela, ne na Bogu, nego na bezboštvu", pa zato ne mogu ni uspjeti. *"Takvi proroci su"*, kazao je tada Stepinac, *"najprije komunisti, koji misle da će krizu čovječanstva riješiti rušenjem svega, što postoji, krvavom revolucijom i klanjem, anarhijom"*. Međutim, *"klanje i revolucija, anarhija uvijek su izazivali nove revolucije, nove anarhije, nove pokolje bez kraja i konca"*. Pri tomu je ukazao na Rusiju kao primjer. Zato *"hrvatski narod ne može prihvatiti komunističke nauke"*. Posebno je ona neprihvatljiva za *"naš seljački svijet, jer on ne će dozvoliti da bude samo jedan kotač u komunističkoj mašineriji bez duše, bez Boga, bez privatnoga vlasništva, bez porodice, bez obiteljske ljubavi i bez svoga naroda"*. Te misli je zaključio tvrdnjom, da *"hrvatski seljak ne će postati državni rob komunističkoga društva, koje ubija svaku slobodu i svaki napredak"*, ali je podvrgao kritici i učenje nekih ideologa Hrvatske seljačke stranke, *"koji danas govore o staroj nekoj hrvatskoj autohtonoj poganskoj kulturi"*, koja i ne postoji, *"jer hrvatski narod uvađa u civilizaciju samo kršćanstvo"*[974]. Što se tiče prihvaćanja komunizma, Stepinac je s optimizmom gledao na budućnost hrvatskoga naroda. Na Antikomunističkoj izložbi u Zagrebu 3. rujna 1939. izjavio je, *"da bi internacionalni komunizam bio za njega* (za hrvatski narod – op. I.G.) *prava smrt, i zato ga je odlučno odklonio, na čelu sa svojim narodnim vodstvom"*. Pri tomu je precizirao, da ga je odklonio *"a limine naš hrvatski seljak, odklonilo ga je naše hrvatsko radništvo, odklonilo ga je naše građanstvo, a ogromnim dijelom i naša inteligencija"*[975].

Komunizam je, dakle, nemoguć, on ruši moralni poredak, a za ostvarenje svojih ciljeva služi se najodvratnijim zločinima. To je za Stepinca najopasnija zabluda[976] . Ljudi *"pod razornim idejama komunizma ubijaju djecu u utrobi majke"*[977]. U tomu pokretu *"nekolicina krvavih silnika propovijeda diktaturu klase (ili bolje svoju osobnu), prolijeva nedužnu krv i sije mržnju među ljudima!"* Komunisti *"ono što je dobro, nazivaju zlim, a ono što je zlo, nazivaju dobrim"*. Oni *"brak sklopljen po zakonu Božjem nazivlju svećeničkom izmišljotinom, a slobodnu ljubav zahtjevom ljudske naravi"*. Takvi pak smatraju *"brojnu dječicu nesrećom braka, a ubojstvo djece nuždom vremena; život po načelima vjere 'klerikalizmom', a vjerski indiferentizam slobodom čovjeka"*[978]. Smatrajući to komunističkom moralnom izopačenošću, Stepinac je 31. ožujka 1937. uputio svećenstvu i vjernicima zagrebačke nadbiskupije okružnicu, u kojoj navodi riječi pape Pija XI., da je komunizam "đavolski bič" i "rušilačka kuga" čovječanstva, a sam

[974] Isto, str. 142.
[975] Isto, str. 337.
[976] Isto, str. 178.
[977] Isto, str. 258.
[978] Isto, str. 284.

ga naziva kaznom Božjom, *"što su ljudi prezreli i pogazili zakon Božji"*, pa poziva na molitvu i pokoru kako bi Bog odvratio tu pogibelj od hrvatskoga naroda[979]. Naime, bez obzira što je tvrdio da je hrvatski narod odbacio komunizam, on se je bojao, da bi mu ga komunisti, za koje ne nalazi lijepu riječ, mogli silom, makar i prolazno, nametnuti. U tomu smislu značajna je njegova propovijed održana 7. srpnja 1940. na zavjetnomu hodočašću grada Zagreba u Mariju Bistricu. Spominjući razne opasnosti, koje prijete hrvatskomu narodu, rekao je: *"Tu je neman krvave Kominterne, koja nam hoće silom namjesto kulta pravoga i živoga Boga narinuti kult običnih zločinaca, kojima su usta puna hvale o velikim djelima komunizma, a ruke krvave i zaprljane od krvi pojedinih nevinih žrtava muževa i žena, mladića i staraca; kojima su usta puna pričanja o socijalnim reformama, a u isto doba pucaju radnicima i seljacima kosti pod knutom bezobzirnog novog birokratizma, koji omogućuje razuzdan život nekolicini silnika na grbači ispaćenog puka; kojima su usta puna pričanja o komunističkom raju, ali kojega raja pod smrtnom kaznom nitko ne smije ostaviti ni prekoračiti, kad bi htio, da ne oda možda, koliko se laži sakriva u sistemu, koji nema veze s Bogom"*[980].

Uoči Drugoga svjetskog rata komunisti su širom Europe, pa tako i u Hrvatskoj, predlagali drugim političkim strankama stvaranje tzv. pučke fronte, kako bi tim putom, iako malobrojni, ali dobro organizirani, osvojili vlast. Katolička crkva i sam nadbiskup Stepinac su uočili varku i pobijali tu zamisao. Stepinac je to učinio u propovijedi na Marijanskomu kongresu u Glogovnici, u okolici Križevaca, 15. kolovoza 1940. godine. Iznoseći zločine i zablude komunizma, rekao je, da je posve sigurno to, *"gdje nema više Boga u duši, nema smisla ni domovina ni život na zemlji, kad je život bez Boga gotov pakao"*. Upravo *"takav pakao stvorila je već u nekim državama družba onih zločinaca, koje svijet zove komunistima"*. Isto *"takav pakao željeli bi sada, dok traje svjetski rat"*, oni stvoriti *"i u našoj domovini Hrvatskoj"*. Ali hrvatski narod, *"iako manji po broju od drugih, nikada nije bio narod kukavica, pa ne će biti ni njegovi crkveni poglavari"*. Ti poglavari bi *"bili izdajice svoga svetoga zvanja, kad bi se bilo laskanjima bilo prijetnjama dali zavesti"*, a da ne kažu *"svome narodu istinu"*. *"A prava istina jest"*, naglašava Stepinac, *"da s komunistima nikada ne može biti suradnje, dok se ne odreknu svojega nauka i svojih zločinstava i tako prestanu biti ono što jesu"*[981]. Ovoga načela zagrebački nadbiskup se je držao kako za cijelo vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, tako i nakon njezina sloma, pa su sve tvrdnje o njegovim tobožnjim poh-

[979] Eugen Beluhan Kostelić, nav. dj. str. 480.-483.
[980] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 421.
[981] Isto, str. 432.-433.

valama partizanskoga ponašanja u ratu najobičnija izmišljotina.

Svaka pojava ima svoj uzrok, pa tako i komunizam. Na te uzroke su upozoravali i nadbiskup Stepinac i Katolička crkva u cjelini i osuđivali ih. U svojoj propovijedi održanoj 15. studenoga 1936. prigodom 70. obljetnice dolaska časnih sestara milosrdnica u Zlatar, Stepinac se je zapitao: *"Što je zapravo stvorilo komunizam? Zar možda Spartakus, Marks, Engels, Lenjin itd.?"* A onda je sam odgovorio: *"Nipošto! Oni su samo plod što je izrastao na pohlepi kapitalizma, onako kao što i trnje nužno rađa bodljikama. Lakomost i pohlepa za bogatstvom bez obzira na bijedne, bez obzira na slabe, bez obzira na neuke, to je kolijevka komunizma"*[982]. Slično stajalište zauzima i papa Pio XI. u enciklici *"Divini Redemptoris"*, u kojoj se kaže, da ne bi bilo ni komunizma ni socijalizma, da su odgovorni čimbenici u društvu slijedili nauk i opomene Crkve, ali umjesto toga oni su usvojili načela liberalizma i laicizma[983]. Osuđujući komunizam, Katolička crkva i Stepinac osudili su ujedno i liberalizam i kapitalizam, ali i masoneriju, koja je nastala u krilu liberalizma, što se vidi iz mnogih Stepinčevih propovijedi.

Sve do travnja 1941. Stepinac je svoj sud o komunizmu donosio na temelju literature i raznovrsnih vijesti, pogotovu o njihovu postupanju u Rusiji, Meksiku i Španjolskoj. Kratko vrijeme nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata i na hrvatskim prostorima, kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, komunisti su pod partizanskim imenom organizirali oružanu pobunu, pa se je on sada s njihovim djelovanjem izravno suočio u vlastitoj domovini. Naravno, niti je mijenjao niti je imao razloga mijenjati svoja stajališta o komunizmu, ali je odsada primjere za svoje tvrdnje o komunističkoj naravi uzimao iz Hrvatske. Ipak, ni dalje nije odbacivao iskustva stečena s tim pokretom u drugim zemljama. Zato u svojoj propovijedi održanoj 13. travnja 1941., na Uskrs, u zagrebačkoj prvostolnici kaže, *"da nema veće zapreke miru nego je komunizam, negacija svake istine i pravde"*[984]. U njegovu pak *"Dnevniku"* sredinom svibnja 1941. je zapisano: *"Agitacija komunista (partizana) i dalje se u potaji provodi usprkos da vlada pokazuje ozbiljnu volju da riješi socijalno pitanje. Prije nego li boljševizam bude srušen u Rusiji neće biti mira u svijetu ni u Evropi"*[985]. To znači, da komunistima odnosno partizanima i nije bilo stalo do rješavanja socijalnih pitanja, nego do rušenja hrvatske države, nametanja svoje bezbožničke ideologije i osvajanja vlasti. Time su došli u sukob sa Stepincem, koji je opet koristio svaku priliku, da upozori hrvatski narod

[982] Isto, str. 139.
[983] Katolički list, br. 16 od 15.4.1937., str. 185.
[984] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str. 23.
[985] Alojzije Stepinac: *Nepoznati Dnevnik*, tjednik Danas pod naslovom *"Te Deum u čast NDH"*, Zagreb, 28.8.1990., str. 67.

na pogibelj, koja prijeti od njih. U propovijedi održanoj u Zagrebu 3. srpnja 1941. na blagdan Presvete Krvi Isusove rekao je, da *"smo danas svjedoci borbe, kakove nikada nije vidio svijet"*, ali da *"sva ta prolivena krv, bila prolivena u štrajkovima, koje su godinama potpirivali zlokobni, besavjesni komunistički agitatori, bila prolivena u oružanom sukobu na moru, kopnu ili zraku, bila prolivena pojedinačno ili u masama, širom krajeva kugle zemaljske, bila bi beskorisna, ako se u temelje ljudskog društva ne bi opet uzidao ugaoni kamen svijeta Isus Krist i Njegovo Evanđelje..."*. Izrazio je čvrstu vjeru, *"da će i narodi i njihovi državnici to uvidjeti"*[986]. Pozivajući vjernike, da se preobrate k Bogu, u propovijedi na Euharistijskomu kongresu u Žakanju, u okolici Ozlja, 30. studenoga 1941. upozorio je, kako su mnogi pljuvali po Isusu Kristu, pa im je naveo, da se, kao na takav loš primjer sjete *"bezbožnih komunističkih vođa i vođa raznih drugih pokreta uperenih protiv Krista"*[987]. Dana 27. studenoga 1941. nadbiskup Stepinac je uputio Božićnu poruku hrvatskim radnicima i radnicama u Njemačkoj, izrazivši u njoj nadu, da nijedan od njih *"nije podlegao zlokobnim zasadama internacionalnog komunizma, koji poriče svaku obvezu prema vlastitom narodu i domovini"*[988].

Protuvjerska promidžba činila je bit komunističke djelatnosti od samih njezinih početaka, čime se izravno udaralo u temelje kršćanstva. To je za Katoličku crkvu i nadbiskupa Stepinca bio veliki izazov, na koji su morali svakodnevno odgovarati. O tomu Stepinac u svojoj propovijedi u zagrebačkoj prvostolnici na Staru godinu 1941. kaže, da je komunizam *"u ovih zadnjih dvadeset godina stavio sve svoje sile i neiscrpiva novčana sredstva u pokret, da ime Božje izbriše sa zemlje"*. Takav duh bio je počeo zahvaćati i najviše znanstvene ustanove, pa se je sa sveučilišnih katedri usađivalo *"budućoj inteligenciji uvjerenje, da je natražnjak svaki onaj, koji još računa s imenom Božjim u javnom životu"*. Istodobno *"s medicinskih fakulteta izlazili su liječnici u narod, koji su se sramili i spomenuti ime Božje, da ne bi obeščastili 'znanost', ali se nisu sramili u ime 'znanosti' počinjati tolike zločine na nedužnoj djeci"*. Tu se misli na umorstva nerođene djece, pobačaje. *"Razna seljačka sveučilišta"*, tvrdi Stepinac, *"služila su često puta u svrhu, da se neuki prevedu žedni preko vode, i za sela i gradove odgoje agitatori razbojništva i destrukcije"*. Nažalost, *"bolje nije išlo kadkada ni na pučkim, a niti na srednjim školama"*[989]. Na pogibelj od komunizma Stepinac je stalno upozoravao ne samo u svojim propovijedima, nego i u okružnicama. U okružnici od 14. siječnja 1942.

[986] Alojzije Stepinac: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, str. 34.
[987] Isto, str. 63.
[988] Isto, str. 60.
[989] Isto, str. 82.

piše, da *"živimo u vrijeme, kad se manje više čitav svijet kulturni nalazi u borbi protiv strašne opasnosti komunizma, koji je naročito u posljednjim godinama bio zaprijetio ne samo kršćanstvu, već i svim pozitivnim vrednotama čovječanstva uopće"*. Kaže, da je do nedavna Katolička crkva bila *"gotovo jedina koja je uočila opasnost za čitavi kulturni svijet i pozvala sve na obranu najosnovnijih tekovina ljudske kulture"*, jer pred takvom opasnošću, kakav je komunizam, *"Crkva nije mogla šutjeti, znajući, da je njezina najsvetija zadaća obrana istine i pravde i svih onih vječnih dobara, koje komunizam niječe i pobija"*. Stoga je razumljivo, *"da u borbi protiv komunističke opasnosti mora katol. Crkva biti na prvom mjestu"*. Ističe, *"da borba protiv komunizma nije bitno fizička borba protiv ljudi zaraženih komunizmom, već borba protiv zle nauke komunizma, protiv njegove materijalističke i bezbožne ideologije"*[990]. Ta borba morala se je voditi na svakomu koraku, jer su i partizani u svojoj bezbožničkoj promidžbi koristili raznovrsna sredstva i metode. Oni su noću iz šume silazili u sela i pjevali razne bezbožne pjesme, vrijeđajući tako najsvetije osjećaje građana, ili su na to huškali posve nezrelu mladež. Protiv toga je ustao Stepinac okružnicom od 15. listopada 1943., u kojoj kaže, da je s najvećom žalošću doznao, *"da u novije vrijeme po našim mjestima i selima naša hrvatska mladež nahuškana od bezbožnih agitatora pjeva bezbožne pjesme, kojima se vrši promidžba uperena protiv Bogu, našem Spasitelju Isusu Kristu, svećenicima i redovničkom staležu, našim katoličkim svetinjama i ustanovama"*[991].

Crkva je uvijek cijenila ulogu žene u ljudskoj povijesti, visoko uzdižući njezinu čast i dostojanstvo. U svojim propovijedima Stepinac je često navodio primjere takvih žena. Partizanstvo je, međutim, po njegovu mišljenju, ponizilo ženu, nametnuvši joj ulogu, koja ne odgovara njezinoj naravi, pa je on u više navrata kritizirao tu pojavu. U govoru djevojkama Domaćinske škole u Zagrebu 11. siječnja 1942., na dan Sv. obitelji, iznoseći svojstva plemenite žene, rekao je, da su te oznake dijametralno oprečne onima, *"kakove si zamišljaju razni sistemi, koji bi htjeli zamijeniti kršćanstvo, kao što recimo komunizam, a koji smatraju za ideal žene onu, koja je prezrela Boga, prezrela svoje poštenje i prezrela pošteni i ustrajni rad"*. Takva žena je *"specijalni tip komunističke žene, ali ujedno i tip nakaze od žene"*. Ona je odvratna *"Bogu, ali je odvratna i poštenim ljudima"*[992]. Što je mislio pod "nakazom od žene", Stepinac je obrazložio u govoru akademičarkama na blagdan Sv. Katarine u Zagrebu 25. studenoga 1942., kada je izjavio: *"Ali turnuti joj* (ženi – op. I.G.) *pušku u ruke, bilo pod naslovom 'drugarice' ili*

[990] "Katolički list" br. 3 od 15.1.1942., str. 35.
[991] "Katolički list" br. 42 od 21.10.1943., str. 473.
[992] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 91. i 92.

kojim drugim, znači od nje stvoriti nakazu, a nažalost ne rijedko i divlju zvijer, čiji je svršetak redovito tragičan i bolan"[993]. Takvu poraznu ocjenu partizanki dao je i u govoru učenicama Domaćinske škole u Zagrebu 1943., opet na blagdan Sv. obitelji. Tada je kazao, da je *"ne samo komično, nego postaje i tragično, kad vidimo danas s kakvom lakoumnošću žena odbacuje poziv revne domaćice, majke ili odgojiteljice djece, pa stavlja pušku na rame bilo pod titulom 'drugarice' ili kojim drugim, da vojuje u šumi tobože za slobodu naroda"*. Po njegovim riječima, *"bilo bi svakako zanimljivo znati, koliki je procenat od tih došao onamo zato, što su pazile na svoju žensku čast i poštenje"*. On misli, da je takvih bilo malo.[994] Posebno je oštar, kada je riječ o bračnim odnosima, bio Stepinac u govoru akademskoj mladeži u Zagrebu 28. ožujka 1943. na završetku uskrsnih konferencija. U tomu je govoru iznio misao, da *"tip valjanog čovjeka nije ni farizej, niti carinik, nije ni mason ni boljševik, nije ni kapitalist ni proleter, nije ni 'drug' ni 'drugarica', ni demokrat!"*. Dakle, nikakve političke oznake nisu jamstvo, da je netko dobar čovjek. Tip valjana čovjeka je onaj, koji se Boga *"boji i zapovijedi njegove vrši"*. Tek *"to je podpun čovjek"*. Prema Stepincu, *"staro poganstvo u poredbi sa poganstvom našega doba"* bilo je bolje, jer je staro *"imalo bar neko poštovanje prema obitelji, novo pozna samo 'druga i drugaricu', koje slučaj privodi i razvodi kao pseta"*[995]. Nema sumnje, da su izrazi "drug" i "drugarica" u navedenim Stepinčevim govorima i propovijedima samo zamjena za riječi "partizan" i "partizanka", pa je u njima sadržana njegova oštra osuda partizanskoga pokreta s moralnoga stajališta.

Prema Stepinčevim tvrdnjama, partizani su činili strahovite zločine od početka rata nad hrvatskim narodom. Razarali su narodnu imovinu i ubijali su iz zasjede mirno građansko pučanstvo i svećenstvo. Protiv takve njihove djelatnosti hrvatske su državne vlasti morale i bile dužne pružati odpor. Zbog toga je nadbiskup Stepinac i upozorio članove Akademskoga križarskog bratstva "Mahnič" 25. siječnja 1942., da moraju imati na umu, da u središtu svih problema hrvatskoga državnog života stoji i *"radi ona crvena neman svim snagama, da nas uništi"*[996]. Ta crvena neman je komunizam, partizanstvo. On sam osobno je u propovijedi u Mariji Bistrici, prigodom zagrebačkoga zavjetnog hodočašća, početkom srpnja 1942. pozvao vjernike, da se mole *"Majci Božjoj za one koji u neznanju razaraju narodnu imovinu, da im Bog otvori oči i da se raskajana srca vrate k Bogu"*[997]. Jasno je, da je pri tomu mislio na partizane. Partizanski su zločini već do

[993] Isto, str. 138.
[994] Isto, str. 144.
[995] Isto, 151. i 152.
[996] Isto, str. 97.
[997] Isto, str. 122.

mjeseca studenoga 1941. godine bili postali veliki problem mlade hrvatske države, pa Stepinac u predstavci, što ju je u ime Hrvatske biskupske konferencije 20. studenoga 1941. uputio Paveliću, govoreći o pogreškama hrvatskih državnih vlasti prilikom vjerskih prijelaza piše, *"da su ti čini bili posljedica na politiku osobito posljednjih dvadeset godina, i na zlodjela četnika i komunista, koji su tolika krvološtva počinili nad mirnim našim hrvatskim narodom"*[998]. Budući da ti zločini nisu prestajali, on je u svomu izvješću Svetoj Stolici, kako je to Rušinović 9. svibnja 1942. javio ministru Lorkoviću, označio *"četnike i komuniste, kao začetnike svega zla što se zbilo u Hrvatskoj"*[999]. Uzevši u obzir sve navedeno gradivo o Stepinčevu odnosu prema komunistima i partizanima, ne treba ni najmanje sumnjati u vjerodostojnost ovoga Rušinovićeva izvješća. Partizani su, izgleda, s osobitom nasladom ubijali katoličke svećenike. Zagrebački nadbiskup je o tomu prvi put progovorio u propovijedi 21. svibnja 1944. prigodom dijeljenja svete potvrde (krizme) u topničkoj vojarni u Zagrebu. Navodeći, da je ubijeno za vrijeme Francuske revolucije na tisuće i tisuće katolika zbog svoje vjere, a zatim na tisuće katolika u Španjolskoj, *"gdje su komunisti počinili nad njima grozote kakovih malo pamti povijest"*, nastavio je: *"A znade se dobro, koliko je već katoličkih svećenika poubijano iz istih razloga i u našoj domovini u ovih par godina našega samostalnog državnog života"*[1000]. Iako se kao ubojice svećenika izričito ne spominju komunisti odnosno partizani, očito je, da se to odnosi na njih, jer se u predhodnim rečenicama govori o ubojstvu radi vjere i o bezbošcima ili komunistima kao ubojicama.

Bez obzira što su Stepinčeva antikomunistička stajališta, koja je on i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske isticao u bezbroj prilika, svakomu čovjeku imalo upućenijem u društvena zbivanja morala biti poznata, ipak se je i tada našlo pojedinaca, koji su ga sumnjičili zbog pasivnosti i naklonosti prema komunizmu. Takvima je odgovorio u svomu glasovitom govoru održanom u Zagrebu pred prvostolnicom na blagdan Krista Kralja 31. listopada 1943., kada je opet iznio razloge, zbog kojih Katolička crkva, pa prema tomu i on osobno, odbacuju komunizam. Tada je, između ostaloga, rekao: *"Nikada Katolička crkva ne može priznati sistema, koji bi htio oduzeti seljaku njegovu zemlju, obrtniku njegovu kućicu, privatniku poštenim trudom stečenu imovinu, radniku i čovjeku uopće, njegovu dušu. (...) I kad kažemo, da ne možemo priznati sistema koji bi htio seljaku oteti zemlju i učiniti ga državnim robom, onda se povrh zdravoga razuma upiremo na iskustvo, koje govori, da će naš seljak prije izginuti, nego se dati zarobiti na svojoj vlastitoj zemlji. Ne možemo*

[998] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 115.
[999] Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške 'NDH', str. 104.
[1000] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 203.

nadalje priznati sistema, koji bi negirao obitelj, u kojoj Crkva gleda Božju instituciju i temeljnu stanicu svakoga naroda. Htjeti muža i ženu učiniti bračnim drugovima samo za vrijeme, dok postoji sjetilna veza; htjeti obitelji oduzeti sveti sakramentalni značaj i zapriječiti, da bude izvor života i odgajalište djece; htjeti dijete oteti roditeljima i proglasiti ga svojinom države: znači pokolebati prirodni zakon života u njegovim temeljima, znači uništiti ne samo obitelj nego i sam narod i državnu zajednicu. Ne možemo nadalje priznati sistema, koji bi htio negirati osobnoga Boga, Stvoritelja svijeta, a ispovijedanje vjere u Boga svesti unutar četiri zida, gdje te nitko niti vidi niti čuje. Ne možemo priznati sistema, koji bi htio već maloj djeci zapriječiti poznavanje Boga po vjeronauku u školama što ga predaje svećenik"[1001]. Od ovoga učenja Katolička crkva nije nikada i ni pod kojim uvjetima odstupila. Ono je u dijametralnoj opreci s komunističkim odnosno partizanskim političkim ciljevima i zasadama. To je bio samo dio razloga, zbog kojih je bilo nemoguće, da Crkva i Stepinac pristanu uz komunizam i partizane kao komunistički oružani pokret. Ove razloge je zagrebački nadbiskup u sažetomu obliku ponovio u propovijedi u Mariji Bistrici prigodom zavjetnoga hodočašća grada Zagreba 9. srpnja 1944., kada je izjavio, da je hrvatski narod do sada plebiscitarno odbijao komunizam, moleći Majku Božju Bističku, da mu pomogne, *"da odbije i u buduće sustav, koji ne pozna ni posebničkoga vlasništva, ni svetišta obitelji, ni slobode vjeroispovijesti"*[1002].

Partizanima je bilo vrlo dobro poznato Stepinčevo stajalište o komunizmu i o njima, pa su dulje vremena u potaji spremali, da ga proglase ratnim zločincem, ali su o tomu javno šutjeli. Čak su u promidžbene svrhe i dijelove njegovih propovijedi, koji su bili nepovoljni za sile Osovine, prenosili preko svoje krugovalne postaje "Slobodna Jugoslavija" ili ih letcima širili po selima, lažno prikazujući, da je to njegova osuda hrvatske državne politike. Ali nakon što su zauzeli Beograd i u njemu organizirali sjedište svoje vlasti, počeli su ga preko beogradske krugovalne postaje napadati i nazivati ratnim zločincem[1003]. Na te napadaje i klevete Stepinac je odgovorio u svojoj propovijedi održanoj 18. ožujka 1945. u bazilici Srca Isusova u Zagrebu prigodom svršetka uskrsnih konferencija. Upitao ih je, između ostaloga, *"znači li mir možda to, da jedan društveni sloj ognjem i mačem prigrabi vlast u ruke, a drugim staležima ostaje jedino pravo polagano umirati, makar su u ogromnoj većini"*. Ili možda mir znači to, *"da se mogu nesmetano ubijati intelektualci, svećenici, građani, ljudi protivnoga*

[1001] Isto, str. 178.

[1002] Isto, str. 220.

[1003] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 348. i knj. II., str. 302.-303. i 311.; Ljubo Boban: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 1., Zagreb, 1987., str. 430.-434., i Juraj Batelja: *Sluga Božji Alojzije Stepinac*, Zagreb, 1995., str. 43.

političkog naziranja, i da se za ta umorstva nikada i nikome ne polaže računa". Ili mir znači to, *"da se može nesmetano onemogućivati djelovanje Crkve i te mjere opravdati jednostavnim izgovorom"*, da se Crkva tobože nema pravo miješati u političke stvari. Rekao je, da se na tim temeljima ne može osigurati mir. Odbacio je partizansku tvrdnju, da oni *"oduzimaju crkvene naučne zavode, skidaju svećenicima glave"* i čine slična nasilja *"na temelju presude"*. Prigovorio je, da on u pravednost takvih presuda ne vjeruje. Poručio im je, da će doći *"vrijeme kad će sve doći na vidjelo, i kad će se sve klevete i laži raskrinkati, i kad će i objektivna povijest pokazati, da predstavnici Katoličke crkve u Hrvatskoj nisu ni za čas izdali svoga zvanja, a da su eventualne pogreške kojega svećenika sitnica prema onome što se zbilo na drugoj strani"*, pa ga zato *"malo dira grožnja, kojom se i zagrebački nadbiskup uvrštava među ratne zločince"*. Zbog toga ne strahuje pred njima, partizanima, nego *"vedra čela i mirne savjesti"* stoji *"na svome mjestu došlo što mu drago"*[1004]. Ni nepunih tjedan dana nakon ovoga odlučnog Stepinčeva odgovora na partizanske optužbe sastao se je 24. ožujka 1945., kao što je već rečeno, poslovni odbor Hrvatskoga katoličkog episkopata pod Stepinčevim predsjedanjem i uputio svim hrvatskim katoličkim vjernicima zajedničku poslanicu, *"budući da se boli naših vjernika, ili bolje čitavoga hrvatskog naroda povećavaju iz dana u dan i njihove brige za budućnost bivaju sve veće u moru neistina, laži i kleveta, što se sa svih strana smišljeno i proračunano siplju protiv našega naroda"*. U poslanici biskupi najodlučnije prosvjeduju *"pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mučenja nevinih*

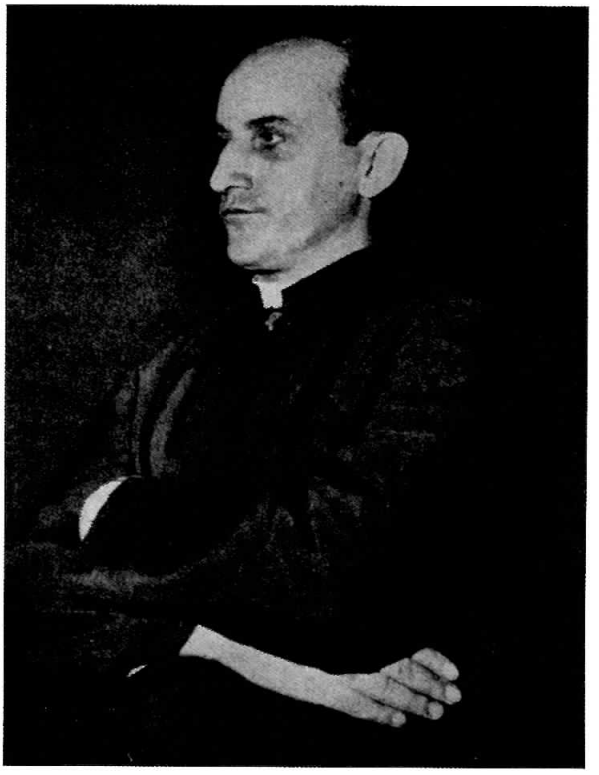

Stepinac sluša optužnicu pred jugokomunističkim sudom u Zagrebu

[1004] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 257.-260.

hrvatskih katoličkih svećenika i vjernika, od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a mrzitelji Katoličke crkve oduzeli su im život protupravnim osudama osnovanim na fiktivnim krivicama". Ta umorstva nisu bila slučajna, nego unaprijed planirana i programirana. To se vidi po tomu, što ti *"neprijatelji Katoličke crkve, a pristaše materijalističkog komunizma, koji je hrvatski narod plebiscitarno odbio"* u svomu bijesu *"unaprijed optužuju sve biskupe, svećenike i redovničke pokrajine da su 'ratni zločinci', a pojedinim nepoćudnim osobama podmeću, da su one krive zlodjelima, koja su počinjena u ovom ili onom kraju"*[1005].

Slomom Nezavisne Države Hrvatske nije prestala Stepinčeva borba protiv partizanskih zlodjela i divljanja. Za potvrdu te činjenice postoji mnoštvo dokaza, ali će biti dovoljno navesti samo dva. U pismu Bakariću, predsjedniku vlade tzv. Narodne Republike Hrvatske, od 21. srpnja 1945. Stepinac se žali na političke prilike u Hrvatskoj. Ustvari, on prosvjeduje protiv masovnoga političkog terora zavedenog nad hrvatskim narodom. Svećenike se i časne sestre u znatnomu broju osuđuje na smrt i strijelja. Suđenje je puka formalnost. Vojni sudovi, koji izriču smrtne kazne ili kazne dugogodišnjega zatvora, *"ne pripuštaju svjedoke na raspravu"*. Optuženik *"tek na samoj glavnoj raspravi prvi puta saznaje zašto je optužen"*. Ne utvrđuje se krivnja kao subjektivni element kaznenoga djela. U tomu sustavu *"ne postoji izvansudbeni forum, koji bi u slučaju izrečenih smrtnih osuda, izricao pomilovanje"*, iako *"ta institucija postoji u svakoj pravnoj državi 20. stoljeća"*, pa je tako postojala i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Stiče se *"sve jasniji dojam"*, sve jasnije izbija na vidjelo činjenica, *"da je katolički kler u ovoj državi* (komunističkoj Jugoslaviji – op. I.G.) *stavljen izvan zakona"*. Onemogućena je svaka sloboda tiska. Nastava vjeronauka u školama svedena je na takav položaj, da se može reći da je gotovo onemogućena. Dakle, *"Katolička crkva u Hrvatskoj je u stadiju svojevrsnoga progona"*. Osobama, koje su osuđene na smrt, nije omogućeno, da dobiju *"svećenika u posljednjim časovima te prime vjersku utjehu"*, dok je, usporedbe radi, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj takva mogućnost postojala. Zakoni se primjenjuju retroaktivno, što je još jedna u nizu nezakonitosti, koja pogađa optuženike. Vojni sudovi, koji primjenjuju takve zakone, *"sude neobičnom brzinom"*. Navodno, *"dnevno pada oko 80 presuda"*, dakle *"u nekoliko minuta odlučuje se o sudbini života i dugih godina slobode"*. Sami *"zatvori su prenatrpani i ne mogu primiti onaj broj ljudi, koji faktično u njima boravi"*. Budući da prođe 6 do 8 tjedana, dok zatvorenik bude prvi put ispitan, često se događa, da mnogi nevini ljudi ostaju dugo vremena u tako prenatrpanim zatvorima. Maltretiranju je izložena i rod-

[1005] "Katolički list" br. 12-13 od 29.3.1945., str. 93.-95.

bina zatvorenika, koja mora po najvećoj žegi i po najvećoj hladnoći satima i satima čekati da preda hranu, rublje i slično zatvorenom članu obitelji. Nekim zatvorenicima se i ne dopušta, da im obitelj donosi hranu i rublje. Neke pak obitelji *"moraju čitave tjedne obilaziti sve zatvore, da konačno pronađu svoga muža ili sina"*, koji su zatvoreni. Ako su takvi možda već osuđeni i strijeljani, rodbina *"nema prava, da znade, gdje se nalaze grobovi njihovih roditelja i braće i muževa"*. Tako se nije postupalo ni u poganska vremena. Mnogi zarobljeni časnici i domobrani, *"koji su prošli svoj trnoviti put od Zagreba do Bjelovara, pa preko čitave Slavonije do Petrovaradina i Vršca"*, često su *"bili izvrgnuti poruzi, kletvama i kamenjima u krajevima s pretežno srpskim stanovništvom"*. Deseci tisuća ostalih domobrana, koji su *"u dobroj vjeri vršili svoju dužnost"* šalju se *"u jugoslavensku armiju i smještaju daleko od svojih domova u Makedoniju i Srbiju"*, gdje su izloženi *"izljevima šovinističke mržnje kao zarobljenici u vlastitoj domovini"*, pa *"mjeseci prolaze, a da se ne mogu javljati svojim kućama"*. Drugi od njih se *"još nalaze u logorima i gladuju u svojoj domovini"*. Hrvatski činovnici i intelektualci se odpuštaju iz službe, *"jer su za prijašnjega režima* (za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske – op. I.G.) *obavljali svoju službu od koje su živjeli"*, a njihove obitelji ostaju bez kruha. *"Čovjek upravo dolazi na pomisao"*, kaže Stepinac, *"da je to pokušaj opravdanja istrebljenja hrvatske inteligencije"*, jer na mjesta odpuštenih *"hrvatskih inteligenata stručnjaka dolaze nestručnjaci, za koje i odgovorni državni faktori javno priznaju, da koji puta jedva znaju staviti podpis na papir"*. Na kraju ovoga svog dugačkog

Stepinac drži svoj glasoviti obrambeni govor pred jugokomunističkim sudom u Zagrebu 3. listopada 1946.

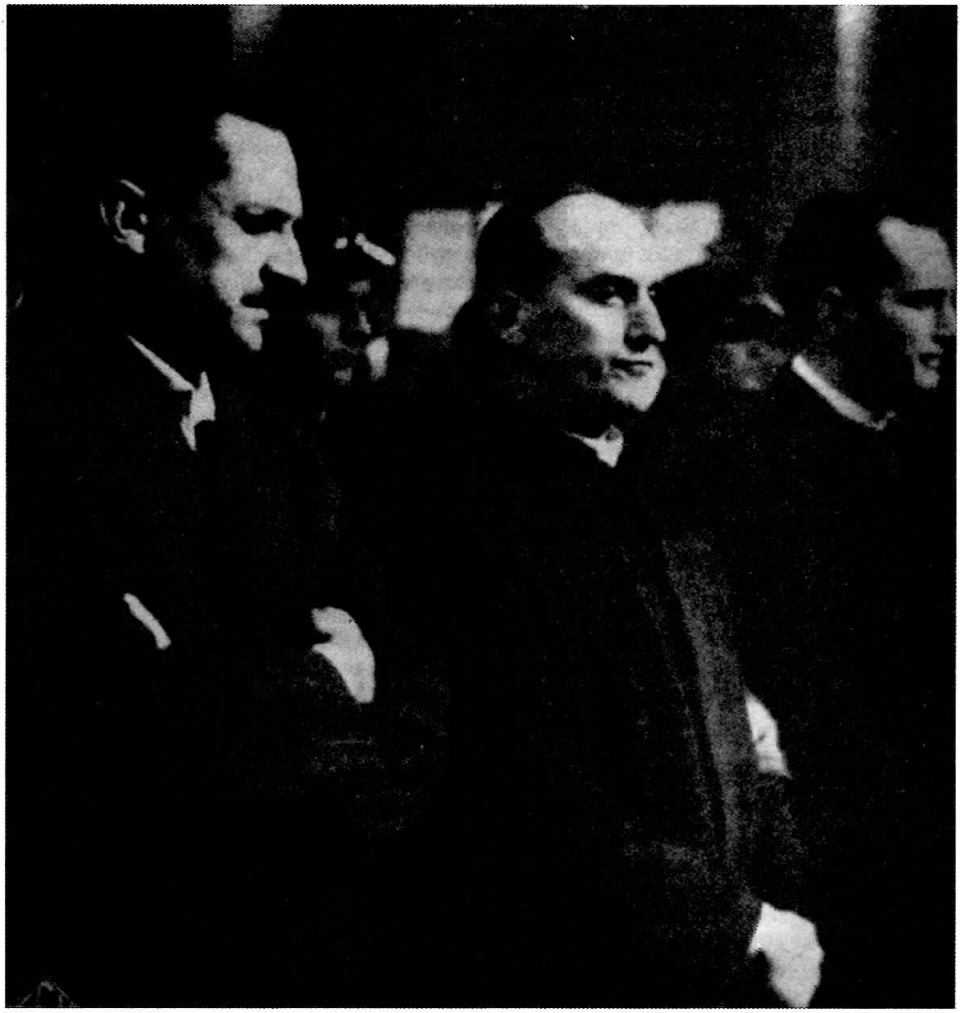

Lisak, Stepinac i Šalić mirno slušaju čitanje sudske osude 11.listopada 1946.

pisma Bakariću Stepinac pita, *"gdje postoji moralno opravdanje za progon tisuća hrvatskih časnika i stotine tisuća hrvatskih vojnika, koji su u najboljoj vjeri i podpunom predanju da služe hrvatskomu narodu vršili svoje vojničke dužnosti"*, pa odgovara: *"Po etičkim i pozitivnim načelima o ratovanju nijedan od njih* (hrvatskih časnika i vojnika – op. I.G.) *ne bi smio biti predveden nikakvoj kazni osim onih koji su prekršili međunarodne principe ratovanja i možda nepravedno napadali mirno pučanstvo koje uopće nije sudjelovalo u ratnim operacijama. Ne će biti možda suvišno, da se u obranu ovih hrvatskih časnika i vojnika naglasi i to, da su oni svoju borbu smatrali kao obrambenu borbu protiv svih onih nepravdi, koje*

su i po priznanju predstavnika NOP (Narodnooslobodilački pokret – op. I.G.) *počinjali šovinistički režimi predratne Jugoslavije*"[1006]. Ovo pismo je vjerna slika stanja, u komu se je našao hrvatski narod pod partizanskom vlašću, pa mu je suvišan svaki komentar. Ono je odlučna osuda partizanske tiranije, ali isto takva i obrana borbe za hrvatsku državnu nezavisnost. Bakarić na ovo pismo nije odgovorio, a partizanski zločini su se nastavljali. U tomu su išli ispod svih civilizacijskih normi. Ni pogani nisu radili ono, što su oni radili. Ni mrtvim političkim protivnicima nisu dali, da počivaju u miru. Nadgrobna obilježja su im sravnjivali sa zemljom. Stepinac je zbog toga 18. kolovoza 1945. uputio prosvjed Bakariću ovoga sadržaja: *"Gospodine predsjedniče! Stižu mi vijesti iz Varaždina, Zagreba i drugih mjesta, da se po nečijem nalogu niveliraju grobovi ustaša i Nijemaca, uklanjaju križevi s njihovih grobova po katoličkim grobljima, ne pitajući ni crkvene vlasti ni rođake pokojnika. Ovo je kulturni škandal prvoga reda. Vi ste, gospodine predsjedniče, pravnik, pa će Vam biti bez sumnje poznato, što pogansko rimsko pravo sudi de laesione sepulcri* (o oštećenju grobova – op. I.G.). *Zar smo pali ispod pogana? Ja kao predstavnik Katoličke crkve energično protestiram protiv ovoga divljanja i molim Vas, da izdate hitne naloge da se poštuju katolička groblja. Na grobljima nema više prijatelja ni neprijatelja, partizana ni ustaša, ni Nijemaca ni Slavena. Na grobljima su samo mrtvi, koji čekaju zadnji pravorijek vječnoga Suca, koji će ih suditi samo po tome, kakovi su bili ljudi, da li su vršili njegove zapovijedi ili ne, a ne po stranačkim pripadnostima ili nacionalnim*"[1007]. Ovi grobovi su sravnjivani sa zemljom po nalogu Vicka Krstulovića, ministra unutarnjih poslova u vladi dr. Vladimira Bakarića, pa je Bakarić kao predsjednik vlade suodgovoran za ova divljaštva. Stoga nije čudo, da Bakarić ni na ovaj prosvjed nije odgovorio. Na ovomu se slučaju ujedno vidi, kolika je bila civilizacijska razlika između partizanske vlasti i vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Kad je dr. Andrija Artuković bio obaviješten o rušenju pravoslavne crkve Velike Gospojine u Senju, on je to odmah zabranio i o tomu izvijestio Stepinca. Partizanske vlasti nastavljaju s rušenjem grobova, a na Stepinčeve se prosvjede i ne obaziru.

Dakle, Stepinac od početka svoga javnog djelovanja istupa protiv komunizma. Naravno, odlučan je protivnik i partizana od prve njihove pojave na političkoj pozornici Hrvatske. On je time ne samo ustrajni branitelj vjere, nego i hrvatske državne nezavisnosti, kojoj su partizani bili najdosljedniji protivnici.

[1006] Nada Kisić Kolanović: *Pisma zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.*, *"Croatica christiana periodica"* br. 29, Zagreb, 1992., str. 143.-153.

[1007] Isto, str. 170.

3.10. Stepinac i zapadni Saveznici

Stepinac nije bio rob političkih doktrina i ni jednoj od njih, pa ni demokraciji, nije priznavao apsolutnu vrijednost. Zato je i napisao u svomu "Dnevniku", da ništa dobra ne očekuje od pobjede u ratu, ne samo Sovjetskoga Saveza ili Njemačke, nego ni od Engleske, jer će njezinom pobjedom u Hrvatskoj zavladati nemoral i korupcija. Za nj tip valjana čovjeka nije ni mason ni boljševik, ni kapitalist, ni proleter, nego onaj koji se Boga boji i zapovijedi njegove vrši. Zbog toga mu ni jedan politički sustav nije bio prihvatljiv, ako se u njemu ne postupa u skladu s Božjim zakonima. Engleska je kolijevka liberalne demokracije, ali je njezina povijest puna zločina počinjenih protiv drugih naroda. Dok je kod kuće zastupala liberalne i demokratske ideje, Irce je u devetnaestom stoljeću prisiljavala, da umiru od gladi, kako bi ih pokorila. Nemoralna je bila i britanska i američka politika prema hrvatskomu narodu u Drugomu svjetskom ratu. Ivan Meštrović tvrdi da mu je Raff, britanski konzul u Zagrebu, u travnju 1941. godine u Splitu rekao: *"Bez svake sumnje, Država Hrvatska je tu, a narod je za nju"*[1008]. Meštrović kao protivnik Nezavisne Države Hrvatske nije imao razloga izmišljati nešto, što bi joj išlo u prilog. Stoga mu se može vjerovati, da je britanski konzul dao spomenutu izjavu. To znači, da su Britanci preko svoga diplomatskog osoblja znali, da je hrvatski narod za hrvatsku državnu nezavisnost, ali ni oni ni njihovi saveznici Amerikanci nisu poštivali tu plebiscitarno izraženu volju hrvatskoga naroda, nego su mu silom nametali Jugoslaviju. U tu svrhu bombardirali su hrvatska sela i gradove, crkve i bolnice i ubijali građansko, nevojničko, pučanstvo. Bombardirani su Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo, Travnik i Zagreb, uključivši i njihovu okolicu. Šibenik je prvi put bombardiran 16. studenoga 1943., a zatim je to ponovljeno 20. studenoga iste godine. Oba puta bombe su bacane i na bolnicu i to na odjel za duševne bolesnike. Protiv toga je prosvjedovao šibenski biskup Mileta, ističući da uzastopno bombardiranje bolnice znači, da je to učinjeno namjerno. Split je bombardiran 4. i 5. prosinca 1943., isto u dva navrata. Prilikom bombardiranja istočnoga dijela grada poginulo je stotinjak osoba. U Kaštel-Sućurcu, kod Splita, bombe su bačene za vrijeme služenja mise na crkvu, u kojoj je poginulo 130 osoba, zajedno sa župnikom don Antom Rubignonijem, a izvan crkve još stotinjak osoba. U Splitu je bombama pogođeno sedam crkava i četiri samostana. Izvješćujući o tomu državnoga tajnika Sv. Stolice, splitsko-makarski biskup Bonefačić tvrdi, da tom zgodom u Splitu nije bilo nikakvih vojnih objekata.[1009] Grad Zagreb je bombardiran

[1008] Ivan Meštrović, nav. dj., str. 272.

[1009] Jure Krišto, nav. dj., knj. I., str. 70.-71., i don Anto Baković, nav. dj., str. 52.

22. veljače 1944. Srušene su i oštećene mnoge stambene kuće. Bilo je ubijeno oko 75, a ranjeno oko 160 osoba. Teško su oštećena dva samostana i dvije crkve: franjevačka i dominikanska. Pod ruševinama dominikanskoga samostana ubijeno je sedam svećenika – dominikanaca, jedan brat laik i jedan činovnik nakladničke kuće "Istina"[1010].

Zbog bombardiranja Zagreba i zločina počinjenih nad hrvatskim narodom Stepinac je 28. veljače 1944. digao *"glas najogorčenijega protesta i osude onih, koji, ne žacajući se ni pred kojim sredstvom, bez ikakva obzira i osjećaja, uništavaju životni organizam hrvatskoga naroda"*. To je izravna osuda Engleza i Amerikanaca i njihove politike. Kako ga *"more najcrnje slutnje i strah pred budućnošću"*, poziva vjernike, *"da se u ovim sudbonosnim časovima hrvatskog naroda usrdno i toplo"* mole *"za njegovo očuvanje i slobodu"*[1011], pod čim je sigurno mislio na hrvatsku državnu nezavisnost. U želji da zaštiti hrvatski narod od budućih bombardiranja, pa prema tomu i od razaranja i ubijanja, Stepinac se je 7. ožujka 1944. obratio pismom Francisu D'Arcyju Godolphinu Osborneu, veleposlaniku Velike Britanije pri Sv. Stolici. U pismu kaže, da je tragična situacija hrvatskoga naroda otežana *"po učestalim angloameričkim zračnim bombardiranjima hrvatskih gradova u Dalmaciji, Bosni, Hercegovini"*, a naročito bombardiranjem Zagreba 22. veljače 1944. Tvrdi, da se bez pretjerivanja može kazati, *"da nijedan narod za vrijeme ovoga rata nije tako nemilosrdno pogođen kao nesretni hrvatski narod"*. Prije svega, *"sela su pretvorena u pepeo, gradovi razoreni u većemu dijelu po njemačkoj avijaciji, ali posebno po destruktivnoj akciji savezničke avijacije"*. Iznosi mu zasluge hrvatskoga naroda za obranu zapadne civilizacije. Budući da *"zakoniti i autorizirani predstavnici hrvatskoga naroda ne mogu doći u vezu predstavnicima"* Velike Britanije, vjerojatno zato što nisu postojali međusobni diplomatski odnosi, to mu se obraća on, Stepinac, kao predstavnik Katoličke crkve u Hrvatskoj i moli ga, da skrene pozornost odlučnim političkim čimbenicima svoje zemlje, da razaranjem Hrvatske razaraju svijet, *"na koji Vaša zemlja može ubuduće računati"*. Nije isključeno, da je Stepinac poslao ovo pismo u sporazumu s hrvatskim državnim vlastima. No, pismo je ostalo bez odgovora, što se vidi iz primjedbe na njemu: *"Ne mislimo da ima kakve potrebe učiniti bilo što o tome. Hrvatska je neprijateljski teritorij"*[1012].

Zapadni saveznici su nastavili s rušenjem i ubijanjem po Hrvatskoj. Zbog toga je Stepinac 9. srpnja 1944. iz Marije Bistrice uputio svijetu najoštriji prosvjed protiv tih zločina. U prosvjedu se, doduše, izričito ne spominju Amerikanci i Englezi, ali se govori o *"tolikim nevinim žrtvama*

[1010] "Katolički list" br. 9 od 2.3.1944., str. 105-107.
[1011] Isto, str. 106.
[1012] Jure Krišto, nav. dj., knj. II., str. 344.-346.

pokošenim strojnicama iz zrakoplova". Budući da su baš angloamerički zrakoplovi bacali bombe po hrvatskim selima i gradovima i strojnicama iz zrakoplova ubijali nevino pučanstvo, onda je jasno da se je taj prosvjed odnosio na njih. Upitavši zapadne saveznike u tomu prosvjednom govoru, zašto takvim zločinima pogađaju Hrvatsku, nije li to zbog toga *"što hrvatski narod svom snagom svojega bića teži za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz nečuvene žrtve"*[1013], otvoreno ih je, ustvari, optužio, da, unatoč svojim proklamiranim ciljevima o pravu svakoga naroda na samoodređenje, ratnim zločinima ruše hrvatsku državu, za koju se je hrvatski narod plebiscitarno izjasnio. Angloamerikanci su se prepoznali u ovomu prosvjedu, pa su licemjerno uzvratili da oni *"ne napadaju mitraljezima stanovništvo ni jedne okupirane zemlje, jer se bore za njihovo oslobođenje"*, da *"gađaju iz mitraljeza samo vojničke odrede Nijemaca i ustaša"*, da samo Nijemci i njihove sluge mogu govoriti da Saveznici čine zvjerstva nad civilnim stanovništvom, da *"samo ustaše mogu tvrditi da hrvatski narod pod njihovim režimom brani svoju slobodu i nezavisnost"* i da *"Saveznici ne će ni jednoj zemlji, pa ni Hrvatskoj, silom nametnuti komunističke ideje"*, jer će o režimu odlučiti sami narodi. Ujedno su pozvali Stepinca, da demantira svoju izjavu, jer će u protivnomu slučaju biti očevidno, da je on *"konačno sasvim javno stavio svoje ime na listu zaštitnika Nijemaca i ustaša, a to znači da je savezнički neprijatelj"*[1014]. Svaka od ovih savezničkih tvrdnji je neistinita. To je notorna činjenica pa je tu neistinitost nepotrebno dokazivati. U nizu njihovih zločina, osim već navedenih, dovoljno je spomenuti samo Hirošimu, Nagasaki, Dresden i Bleiburg. Međutim, njihove prijetnje nisu zastrašile bl. Alojzija Stepinca, jer je on bio uvjeren da govori istinu, za koju je spreman život žrtvovati. Stoga nikada nije ni demantirao izjavu, što ju je 9. srpnja 1944. dao u Mariji Bistrici. Štoviše, kada ga je o tomu u listopadu 1946. pred sudom u Zagrebu ispitivao Jakov Blažević i čitao mu odgovor zapadnih saveznika, da oni ne napadaju stanovništvo ni jedne okupirane zemlje, nego da gađaju samo njemačke i ustaške vojničke postrojbe, on mu je ironično dobacio: *"Ja sam samo u jednomu danu pokopao osam svećenika dominikanaca na groblju"*[1015].

[1013] Alojzije Stepinac, nav. dj., str. 218.-221.

[1014] Sudski spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr., str. 2304.-2305.

[1015] Isto, str. 2304.

IV. Zaključak

O Stepincu i njegovim političkim stajalištima napisani su mnogi članci i djela. Jedni su ga pisci žestoko napadali, a drugi jednakom žestinom branili. Pri tomu je malo tko od njih polazio od vjerodostojnih i nepobitnih dokaza, posve prešućujući one, koji im nisu odgovarali. Tako se je obostrano stvarala iskrivljena slika o njemu.

Kao i svaki drugi čovjek, i Stepinac je bio dijete svoga vremena. To se pogotovo može reći za njegove mladenačke dane. Po naravi pobožan, potječući iz isto tako pobožne seljačke obitelji i sredine, koja je dala više svećenika, rano je bio zahvaćen Hrvatskim katoličkim pokretom, koji je baš u vrijeme njegova odrastanja napustio svoja prvotna programska načela. Umjesto da se bori za slobodu i državnu nezavisnost hrvatskoga naroda, za očuvanje hrvatske nacionalne samobitnosti i za učvršćivanje kršćanskih načela u hrvatskomu javnom životu, taj pokret se je svojom djelatnošću posve usredotočio na borbu za uspostavu jugoslavenske države, kako bi se postiglo sjedinjenje katolicizma i pravoslavlja, čemu je kao sredstvo trebao poslužiti hrvatski narod. U ime toga cilja odbacivao je hrvatsku nacionalnu samobitnost, prihvaćao jugoslavenstvo i pomogao, da Hrvatska izgubi svoju tisućljetnu državnost, te padne pod vlast Srbije. Očito je, da je taj politički smjer prihvaćao i mladi Stepinac, jer se inače ne bi kao zarobljeni dvadesetogodišnji časnik u mjesecu srpnju 1918. prijavio u jugoslavensku dobrovoljačku legiju.

No, kod Stepinca je bila jako istaknuta i jedna druga komponenta. On je kao vjernik bio čovjek čvrstih moralnih načela. Stoga je sve stvari i pojave oko sebe promatrao očima vjere. To mu je pomoglo, da malo pomalo razbije jugoslavenske iluzije i da se vrati svomu narodu. Hrvatski narod nikada do tada nije živio pod despotskijom vlasti, nego što je bila jugoslavenska. Jugoslavija je bila protuprirodna tvorevina, u kojoj su živjeli razni narodi, različitoga jezika, kulture, religije, pisma i geopolitičkoga smještaja, koji do tada u povijesti nikada nisu živjeli zajedno, pa je unaprijed bila osuđena na propast. Srbi su je smatrali proširenom Srbijom i svu vlast u njoj prigrabili su u svoje ruke. To je kod Hrvata pojačalo prirodnu težnju za državnom nezavisnošću. Stoga su se stalno protivili jugoslaven-

skoj državi, koja nije ni nastala zakonitom voljom hrvatskoga naroda. Da zadrže vlast u svojim rukama i skrše odpor hrvatskoga naroda, Srbi su činili najokrutnije zločine nad njim. Zabrana očitovanja hrvatske nacionalne svijesti, pljačka hrvatske nacionalne imovine, batinanja, zatvaranja, prebijanja u zatvorima i česta politička umorstva bili su sastavni dio srpske politike prema hrvatskomu narodu. Stepinac je pomno pratio sva ta zbivanja, koja su sigurno dovodila u kušnju njegovo jugoslavensko političko uvjerenje. Što je srpsko nasilje bivalo veće, on se je sve jače poistovjećivao s hrvatskim narodom. Atentat u beogradskoj Narodnoj skupštini na hrvatske narodne zastupnike 20. lipnja 1928., kada su na licu mjesta ubijeni Pavle Radić i dr. Đuro Basariček, a teško ranjeni Stjepan Radić, dr. Ivan Pernar i Ivan Granđa, i smrt Stjepana Radića 8. kolovoza iste godine od rana zadobivenih u atentatu, morali su u Stepinčevoj duši izazvati lom i shvaćanje, da krvnik i njegova žrtva nisu isto, pa prema tomu ni Srbi i Hrvati nisu i ne mogu biti isti narod. Sve činjenice govore za predpostavku, da je i on tada, kao i mnogi njegovi prijatelji iz Hrvatskoga katoličkog pokreta i Hrvatske pučke stranke, raskrstio s jugoslavenstvom u nacionalnomu smislu. U tomu je vidio svoju moralnu dužnost, koju je savjesno ispunjavao. Iz mnoštva pisanoga gradiva (Dnevnik, propovijedi, izjave i sl.), što od njega potječe nakon imenovanja zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom krajem svibnja 1934. pa dalje, vidi se, da je svugdje, pa i pred samim kraljem Aleksandrom Karađorđevićem, nastupao isključivo kao Hrvat i zastupao hrvatske nacionalne probitke, zbog čega su ga neki jugoslavenski nastrojeni pojedinci optuživali, da u svojim javnim nastupima izbjegava spomenuti i samo ime Jugoslavije. Ne samo da je Stepinac osobno nastupao kao Hrvat, nego je i druge poticao na to, učeći ih, da je ljubav prema vlastitomu narodu Božja zapovijed.

S odbacivanjem jugoslavenstva u nacionalnomu smislu, Stepinac nije odbacio Jugoslaviju kao državu. Još dugo je vremena u nju vjerovao, naivno misleći, da se ona može preurediti na načelima ravnopravnosti i pravednosti. U svrhu njezina "popravljanja" bio je spreman i na neke nepopularne političke poteze, koji su mogli štetiti hrvatskomu narodu, kao što je podpisivanje Zagrebačkoga memoranduma u mjesecu studenomu 1934. godine, dakle, neposredno nakon smrti kralja Aleksandra. Istodobno bio je oštar protivnik jugoslavenskih političkih režima zbog njihova nasilja nad hrvatskim narodom. Koristio je svaku priliku, da o tim nasiljima izvijesti domaće i inozemne političke čimbenike, kako bi se prestalo s nasiljima. Njegov odnos prema Jugoslaviji i njezinim režimima u tomu razdoblju bio je u bitnim stvarima donekle sličan stajalištima Hrvatske seljačke stranke i dr. Vladka Mačeka. Pogrešno bi bilo misliti, da ta sličnost političkih stajališta potječe iz činjenice, što je on dr. Mačeka i Hrvatsku seljačku stranku smat-

rao legitimnim predstavnicima hrvatskoga naroda, koje je dužan slijediti. Stepinac je bio vrlo često u napetim odnosima s Hrvatskom seljačkom strankom zbog njezinih liberalističkih stajališta, koja su se ozbiljno kosila s naukom Katoličke crkve, i infiltracije prokomunističkim elementima, ali joj se nije htio javno suprotstavljati, ne želeći se uplitati u svakodnevnu politiku i škoditi hrvatskomu narodu, koji se je, po njegovu mišljenju, i pod vodstvom te stranke borio za svoja osnovna narodna i ljudska prava. Stoga bi barem u svomu "Dnevniku" izrazio nezadovoljstvo Mačekovom jugoslavenskom državnopravnom politikom, kada to ne bi bila i njegova osobna stajališta. Ali ne samo da takvih zamjerki nema, nego se u "Dnevniku" na više mjesta nalaze njegovi izražaji lojalnosti jugoslavenskoj državi i osuda srpskih političkih krugova, koji će svojom politikom i nasiljima srušiti tu državu. Istina, na mnogim stranicama dnevnika nalaze se podatci o porastu ustaškoga i padu Mačekova utjecaja zbog projugoslavenske politike, ali to ni u kojemu slučaju ne znači Stepinčevu osudu takve politike, nego samo konstataciju političkih činjenica. Prema tomu, Stepinčevo jugoslavenstvo u državnopravnomu smislu nije proizlazilo iz njegova podvrgavanja politici Vladka Mačeka i Hrvatske seljačke stranke, kao tadašnjih legitimnih predstavnika hrvatskoga naroda, nego je bilo plod zabluda iz njegove mladosti, čega se on još nije bio uspio osloboditi. Bl. Alojzije Stepinac je puno očekivao od Banovine Hrvatske. Nadao se je, da će se njezinim stvaranjem poboljšati položaj hrvatskoga naroda i Katoličke crkve. Ubrzo se je, međutim, u tomu teško razočarao. Srbi su na svakomu koraku pokazivali, da nastavljaju sa svojom velikosrpskom politikom i da ne žele ispustiti vlast iz ruku. Hrvatska seljačka stranka je pokazala, da nije dorasla situaciji i da ne zna upravljati zemljom. Oportunizam i napuštanje političkih načela, koja je zastupala kao oporbena stranka, zahvatili su njezine redove. Zahvaljujući nekim istaknutim osobama u vrhu te stranke, Hrvatskom se je sve više širio prokomunistički i masonski, dakle, protukatolički utjecaj. Povećala se je pravna nesigurnost i, u cjelini gledano, Hrvatska je, kako je to tvrdio Stepinac, krenula dekadentnim putem. Njegov "Dnevnik", u kojemu su izrečene najoštrije kritike na račun Hrvatske seljačke stranke i njezinih političkih prvaka, daje dojam besperspektivnosti Hrvatske, ako se takvo stanje nastavi. Istodobno Stepinac, koji je i do tada pratio ustašku djelatnost i politička stajališta, susreo se je s dr. Milom Budakom. To je bio, koliko se zna, njegov prvi susret s nekim od prvaka Ustaškoga pokreta. Za razliku od Mačeka, Budak je na nj ostavio izvanredno dobar dojam. Iz razgovora s Budakom vidi se, da je nadbiskup u Ustaškomu pokretu vidio jedinu političku snagu, koja je spremna suprotstaviti se velikosrpstvu, boljševizmu i masoneriji i zaštititi položaj Katoličke crkve i duhovne vrijednosti hrvatskoga naroda. Sa sigurnošću se može tvrditi, da su u to vr-

ijeme Stepinčeve simpatije bile na strani Ustaškoga pokreta, iako se formalno nije htio opredjeljivati ni za jednu hrvatsku političku skupinu. Ali, kada su jugoslavenske vlasti optuživale katoličke svećenike, koji odlaze u Rim, da stupaju u svezu s Pavelićem i prenose njegove poruke u Hrvatsku, Stepinac ih je branio pred papinskim nuncijem, nakon čega crkvene vlasti nisu protiv njih poduzimale nikakve mjere. Međusobno sučeljavanje ovih triju političkih čimbenika (velikosrpska politika, Hrvatska seljačka stranka, prožeta oportunizmom i jugoslavenskim prokomunističkim i liberalističkim elementima, i Ustaški pokret, pun idealizma i beskompromisan u borbi za hrvatsku državnu nezavisnost) doveli su do preokreta kod Stepinca, pa je on raskinuo sa svakim oblikom jugoslavenstva, dakle i s onim u državnopravnomu smislu. Shvatio je, da je život Hrvata i Srba u zajedničkoj državi nemoguć pa je s oduševljenjem dočekao uspostavu Nezavisne Države Hrvatske.

Međutim, o Stepinčevu odnosu prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i hrvatskoj državnoj vlasti javljaju se suprotstavljena stajališta. Neki pisci tvrde, da je bio skeptičan prema proglašenju hrvatske državne nezavisnosti u vrijeme, kada se je na hrvatskomu narodnom području nalazila njemačka i talijanska vojska. Takve tvrdnje nemaju temelja u vjerodostojnim dokazima. Izjave svjedoka, na koje se ti pisci pozivaju, međusobno su proturječne i u protimbi s općepoznatim činjenicama, pa se na njima ne mogu temeljiti znanstveni sudovi. Stepinčevi gotovo svakodnevni susreti s prvacima Ustaškoga pokreta i Nezavisne Države Hrvatske u prvi tjedan dana njezina života i okružnica svećenstvu zagrebačke nadbiskupije od 28. travnja 1941. dokazom su njegova velikoga oduševljenja uspostavom hrvatske državne nezavisnosti. Na tim stajalištima ostao je za cijelo vrijeme postojanja hrvatske države, a nakon njezina sloma u nekoliko je prigoda isticao, da je ona nastala plebiscitarnom voljom hrvatskoga naroda, koji na to ima pravo i po ljudskim i po Božjim zakonima. Nikada nije zatajio, da je i sam prihvaćao i priznavao Nezavisnu Državu Hrvatsku kao državu hrvatskoga naroda. Nema ni jedne njegove okružnice svećenstvu i vjernicima zagrebačke nadbiskupije, izjave, govora, pisma ili bilješke u Dnevniku, iz koje bi proizlazilo, da je protivnik hrvatske države ili na temelju koje bi se moglo posumnjati u njegovu lojalnost hrvatskoj državi. Nadbiskup Stepinac nije bio samo pasivni pristaša Nezavisne Države Hrvatske, nego se je aktivno zauzimao za njezino učvršćenje i opstanak. Kratko vrijeme nakon njezina nastanka poduzimao je korake, da je Sveta Stolica diplomatski prizna, a tijekom njezina trajanja borio se je da ne propadne. Stoga su naivni i tendenciozni svi oni pisci, koji pišu o njegovim tobožnjim konspirativnim svezama s Hrvatskom seljačkom strankom, pa čak i s jugoslavenskom izbjegličkom vladom, što bi značilo da je priželjkivao obnovu

Jugoslavije. To je pokušaj manipuliranja njegovim imenom. Prihvaćanje i obrana Nezavisne Države Hrvatske za nj je bila moralna dužnost, kojoj se nikada nije iznevjerio.

Između nadbiskupa Stepinca i hrvatskih državnih vlasti dolazilo je povremeno do nesporazuma, ali se ti nesporazumi nikada nisu pretvorili u neprijateljstvo. Hrvatske državne vlasti cijenile su ulogu Katoličke crkve i nadbiskupa Stepinca u životu hrvatskoga naroda i na razne načine su ih pomagale u radu. Nikada Stepincu nisu nanijele niti su kanile nanijeti bilo kakvo zlo. Za to nisu ni imale nikakva razloga. Nadbiskup je znao s kakvim se teškoćama te vlasti susreću, da bi spasile državu, pa ih je branio od svih kleveta i laži, koje su se o njima širile u Hrvatskoj i inozemstvu. Vrlo dobro je shvaćao da se te klevete i laži šire samo zato, da bi se srušila hrvatska država. Ustaški pokret i vlast, koja je iz njega proizlazila, bili su organski povezani s hrvatskom državom, jer su bili jedina organizirana politička snaga, koja se je borila za hrvatsku državnu nezavisnost. Stoga su se svi protivnici te nezavisnosti borili protiv Ustaškoga pokreta i nastojali ga što više kompromitirati. Da bi to suzbio, Stepinac je Svetu Stolicu, gdje se je njegov glas rado slušao, istinito izvješćivao o zbivanjima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Nikada nije prešutio dobre stvari, što ih je hrvatska državna vlast učinila. Naravno, nikada se nije ustručavao toj vlasti uputiti i kritike, ako je vidio, da se u državi događaju loše stvari, koje bi ta vlast mogla ili morala spriječiti. Postupao je podpuno u duhu svoga pozdravnog govora od 26. lipnja 1941., u kojemu je u ime Hrvatskoga katoličkog episkopata izrazio lojalnost Paveliću kao državnomu poglavaru, dajući mu do znanja, da biskupsku kritičku riječ ne smije shvatiti kao čin neprijateljstva prema državi ili njezinoj vlasti. Nesporazumi, o kojima se ovdje govori, nisu nikakva novost u odnosima između Crkve i države. Oni su samo inačica tisućljetnoga spora između svjetovne i duhovne vlasti u povijesti europskih naroda. Potrebno je ponovno naglasiti, da je Stepinac ponajprije bio čovjek Crkve, a Pavelić isto tako borac za hrvatsku državnu nezavisnost. Niti je Stepinac bio protivnik hrvatske države, niti Pavelić Katoličke crkve. I jedan i drugi su poštivali i zalagali se za obje te vrijednosti, ali su im davali različite prioritete: Stepinac Crkvi, a Pavelić hrvatskoj državi. Zato su nesporazumi među njima bili prolazne naravi i nikada nisu prerasli u neprijateljstvo. Kada je bilo potrebno spašavati hrvatske državne i nacionalne probitke, u što spadaju i vrijednosti Katoličke crkve, Pavelić i Stepinac našli su se zajedno. Zato se može reći, da su odnosi između nadbiskupa Stepinca i hrvatske državne vlasti bili korektni. Nadbiskup Stepinac se je zalagao za hrvatsku državu sazdanu na moralnim, Kristovim načelima. Ta načela su ugrađena i u ustaške temeljne programatske dokumente. Nažalost, zbivanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj krenula su drugim smjerom. U borbi

za tu državu i protiv nje stradale su mnoge nevine osobe. Protuhrvatska promidžba, pod utjecaj koje su pali i mnogi hrvatski pisci, uspjela je svojom dugotrajnom djelatnošću nametnuti mišljenje, kao da su uglavnom samo hrvatske državne vlasti, odnosno ustaše, činili zločine. Pri tomu se nehrvatske žrtve strahovito umnožavaju, a hrvatske prešućuju. Želeći istaknuti Stepinčev humanizam, ti pisci u pravilu naglašavaju njegovu osudu zločina, što su ih počinile hrvatske državne vlasti, ustaše ili nazoviustaše, pa ispada da nitko drugi nije ni činio zločine ili da on ničije zločine, osim hrvatskih, nije ni osuđivao. To je povijesna neistina i stvaranje iskrivljene slike o Stepincu i ratnim zbivanjima. On je jednako osuđivao svačije zločine i nepravdu i zaštićivao sve ugrožene osobe. Osuđivao je ne samo umorstva ljudi i diskriminaciju među njima s obzirom na rasu, narodnost i vjeru, nego i komunizam, nacionalsocijalizam, fašizam i liberalizam, uključivši tu i masoneriju, kao sustave, koji u sebi nose klicu zločina. Isto tako predmet njegove osude bila je i srpska i židovska politika, koje dovode do sukoba i nasilja među narodima. U komunizmu, a zatim u nacionalsocijalizmu, vidio je najveće zlo za čovječanstvo. Osuđujući zločinačke sustave i zlu politiku, nije odbacivao ljude, koji su ih zagovarali i provodili, nego im je u nevolji nastojao pomoći. Njegov odnos prema hrvatskoj državnoj i jugoslavenskoj komunističkoj vlasti bio je bitno različit. Kritizirao je samo pojedine postupke hrvatske državne vlasti, a jugoslavensku komunističku je osuđivao u cijelosti. Često je isticao znanstveno dokazanu činjenicu, da su Srbi prvi započeli sa zločinima nad hrvatskim narodom, kako prije, tako i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Time su izazvali ispade neodgovornih elemenata na hrvatskoj strani, koji su se na svoju ruku osvećivali, ne pitajući se uvijek, je li netko prav ili kriv. Stepinac je osuđivao kako srpske zločine tako i osvetu s hrvatske strane. Pri tomu je često hvalio Pavelićeva nastojanja da se u državi uvede red, zbog čega su bili čak i strijeljani pojedinci koji su se samovoljno osvećivali srpskomu stanovništvu i činili zločine nad njim. Ali Stepinac nije propustio osuditi ni angloameričke zločine nad hrvatskim narodom. U tomu se nije ravnao prema političkim sustavima, iz kojih potječu počinitelji zločina. Demokracija može izgledati s teorijskoga stajališta prihvatljiv i primamljiv politički sustav, ali bez čvrsto ugrađenih moralnih načela, bez Boga, i države s demokratskim političkim sustavom, pogotovo u ratu, čine zločine. Upravo takva je bila američka i britanska politika u Drugomu svjetskom ratu. Njihova demokratska načela vrijedila su samo u okviru vlastitih državnih granica. Prema ratnim protivnicima, u koje je silom prilika spadao i hrvatski narod, po zločinima se nisu bitno razlikovale od boljševičkoga Sovjetskog Saveza, nacionalsocijalističke Njemačke ili fašističke Italije. Zato ih je Stepinac sve osuđivao.

ZUSAMMENFASSUNG

Der seliggeschprochene Alojzije Stepinac wurde am 8. Mai 1898 im Dorf Brezarić bei Krašić geboren. Von Natur aus fromm und aus einer frommen Bauernfamilie, die mehrere Priester hervorgebracht hat, stammend, wird er früh von der Kroatischen Katholischen Bewegung erfasst, deren Mitglieder sich zu der Zeit für die Idee des gemeinsamen südslawischen Staates, Jugoslawien, begeisterten. Der junge Stepinac stand dieser Idee offensichtlich auch nahe, da er sich später, als zwanzigjähriger gefangengenommener östereichisch-ungarischer Offizier, im Juli 1918, zur freiwilligen jugoslawischen Legion melden wird.

Kurz nach der Gründung Jugoslawiens wurde Stepinac aber vom jugoslawischen Staat sehr enttäuscht. Als Mann des Glaubens beobachtete er die Vorgänge, die im Gegensatz zu seinen starken moralischen Grundsätzen standen, kritisch. Jugoslawien war eine wiedernatürliche Erscheinung, zum Scheitern verurteilt, da sie von verschiedenen Völkern, die bis dahin nie zusammengelebt haben, zusammengesetzt war. Diese Völker hatten alle ihre verschiedenen Sprachen, Kulturen, Religionen und Schriften. Die Serben sahen Jugoslawien als erweitertes Serbien und rissen sofort alle Macht an sich, was bei den Kroaten nur den natürlichen Wunsch nach staatlicher Unabhängigkeit hervorrief. So fingen sie bald an, sich stark zu widersetzen.

Die Serben verübten immer grausamere Verbrechen gegen das kroatische Volk, um die Macht in ihren Händen zu halten und um den Widerstand des kroatischen Volkes zu brechen. Ein solcher Verlauf stellte Stepinacs jugoslawische politische Überzeugung sicher auf eine harte Probe. Das Attentat auf kroatische Abgeordnete in der Belgrader Volksversammlung am 20. Juni 1928, in dem Pavle Radić und Dr. Djuro Basariček getötet und Stjepan Radić, Dr. Ivan Pernar und Ivan Grandja verletzt wurden – und Stjepan Radić seinen Verletzungen auch erlag – musste in der Seele von Stepinac zu der Erkenntnis geführt haben, dass Kroaten und Serben nie zu einem Volk zusammenwachen können. Alle Tatsachen sprechen dafür, dass er, wie auch viele seiner Freunde aus der Kroatischen Katholischen Bewegung und aus der Kroatischen Volkspartei, von den Ideen einer gemeinsamen jugoslawischen Nation Abschied genommen hat. Aus seinen Schriften, die er nach seiner Ernennung zum Zagreber Erzbischof-Koadjutor Ende Mai 1934 anfertigte, geht hervor, dass er weiterhin ausschließlich kroatische nationale Standpunkte vertrat. Oft erwähnte er, dass die Liebe zum eigenem Volk ein göttliches Gebot ist.

Trotzdem glaubte Stepinac noch lange an die Idee des jugoslawischen Staates, leichtgläubig annehmend, dass Jugoslawien auf Prinzipien der Gleichheit und Gerechtigkeit weiter verbessert werden könnte. Je mehr aber die Gewalttaten am kroatischen Volk zunahmen, desto mehr wuchs seine Distanz zum politischen Regime. Und schließlich wurde er zu einem scharfen Gegner des Regimes,

der jede Gelegenheit nutzte, die ausländischen politischen Faktoren von der Gewalt in Kenntnis zu setzen. Gleichzeitig war er jedoch oft im Konflikt mit Dr. Vladko Maček, Vorsitzendem der Kroatischen Bauernpartei, dem er vorwarf, liberale und prokomunistischen Ansichten in seinen Reihen zu dulden, die er im Widerspruch mit der Lehre der katholischen Kirche sah. Stepinac widersetzte sich der Aktivitäten der Kroatischen Bauernpartei aber nicht öffentlich, da er sich einerseits nicht in die tagespolitische Geschehnisse einmischen wollte und anderseits verstand, dass diese Partei die legitime Vertreterin des kroatischen Volkes war. Mit den Grundzielen ihres Programms und ihrer Politik war er im Grunde einverstanden. Deswegen waren seine Erwartungen an die Banschaft hoch, als sie im August 1939 geschaffen wurde und dem kroatischen Volk eine gewisse Souveränität innerhalb von Jugoslawien versprach. Er erwartete eine grundlegende Verbesserung der Lage des kroatischen Volkes, sowie der katholischen Kirche.

Bald wurde Stepinac aber wieder bitter enttäuscht, da die Serben auch weiterhin zeigten, dass sie keine Macht aufgeben wollen. Sie hielten an ihrer großserbischen Politik weiterhin fest und es zeigte sich, dass die Kroatische Bauernpartei der Situation nicht gewachsen war und das Land nicht führen konnte. Die Unsicherheit im Lande wuchs, und statt Konsequenz, gab es in den Reihen der führenden Personen der Bauernpartei immer mehr Opportunismus, Freimaurerei, sowie prokommunistische Elemente.

Zu der Zeit begegnete Stepinac Dr. Mile Budak, eine damals führende Person der Ustascha-Bewegung. Anders als Maček, hinterließ Budak einen sehr guten Eindruck auf Erzbischof Stepinac. Da der Erzbischof auch früher den Idealismus und die klare politische Linie im Kampf für den kroatischen Nationalstaat seitens der Ustascha-Bewegung sah, betrachtete er sie jetzt als die einzige politische Kraft, die fähig sein könnte, sich dem Großserbentum, Bolschewismus und der Freimaurerei energisch zu widersetzen. Er hoffte, sie könnte den Schutz der kroatischen geistigen Werte, sowie den Schutz der katholischen Kirche, sichern. Somit verabschiedete sich Stepinac entgültig von den jugoslawischen Ideen, auch von der Idee Jugoslawiens als Vielvölkerstaats. Es wurde ihm klar, dass das Zusammenleben der Kroaten und Serben im gleichen Staat unmöglich war. Er begeisterte sich für die Gründung des Unabhängigen Staates Kroatien, die dann auch am 10. April 1941 Realität wurde.

Erzbischof Stepinac arbeitete seitdem stets an der Festigung und der Erhaltung des Unabhängigen Staata Kroatien und war nicht nur ein passiver Befürworter. Unmittelbar nach der Gründung bemühte er sich engagiert um die diplomatische Anerkennung beim Vatikan. Er war überzeugt, dass der eigene Staat den Interessen des Volkes am besten dient und deswegen erhalten werden muss. Diesen Standpunkt vertrat er sogar nach der Machtergreifung der Kommunisten, wenn auch jede Äußerung einer solchen Meinung lebensgefährlich war. Bekannt ist seine Erklärung, auch vor dem kommunistischen Scheingericht, dass der Unabhängige Staat Kroatien aufgrund des einstimmigen Willens des kroatischen Volkes entstanden ist. Er widerholte immer wieder, dass das Volk das Recht auf einen eigenen Staat, und zwar nach menschlichen und nach göttlichen Gesetzen, hat.

Oft werden gelegentliche Missverständnisse zwischen Erzbischof Stepinac und der kroatischen Staatsführung erwähnt, es ist aber sicher, dass sie nie zu ernsthaften Streitigkeiten führten. Die kroatische Staatsführung respektierte die

Rolle der katholischen Kirche und die des Erzbischofs Stepinac und unterstützte ihn. Weder planten sie, noch fügten sie Erzbischof Stepinac ein Leid zu. Der Erzbischof wusste seinerseits über die Schwierigkeiten, denen die Staatsführung begegnete, und den Staat zu erhalten und zu retten. Deswegen bemühte er sich die Verleumdungen, die in alle Richtungen verbreiten worden waren, zu unterbinden. Er wusste wohl, dass die Lügen dazu dienten, den kroatischen Staat zum Sturz zu bringen. Besonders bemühte er sich, den Vatikan genau über die Vorgänge im Unabhängigen Staat Kroatien in Kenntnis zu setzen. Er hielt sich aber auch niemals zurück, Kritik zu üben, dort wo er die Staatsführung für verantwortlich hielt, die Verfolgungen nicht verhindert zu haben. Die kroatische Staatsführung akzeptierte auch diese Kritik. Wenn es Missverständnisse gab, waren sie nur vorübergehender Natur. Deswegen ist es möglich zu sagen, dass Erzbischof Stepinac und das Staatsoberhaupt Dr. Ante Pavelić einer Meinung waren, wenn es um die kroatischen nationalen und staatlichen Rechte ging, sowie um die Interessen der katholischen Kirche.

Erzbischof Stepinac setzte sich für einen auf moralischen und kirchlichen Grundsätzen stehenden kroatischen Staat ein. Die gleichen Grundsätze bildeten die Basis der Ustascha-Bewegung. Die Ereignisse im Unabhängigen Staat Kroatien nahmen leider einen ungünstigen Lauf. Im Kampf für diesen Staat, und auch im Kampf gegen ihn, sind viele unschuldige Menschen ums Leben gekommen. Die antikroatische Propaganda, unter deren Einfluß viele kroatische Schriftsteller geraten sind, hebt heute nur Erzbischof Stepinacs Verurteilung kroatischer bzw. Ustascha Verbrechen hervor. Dadurch entsteht der Eindruck, dass nur sie Verbrechen verübt haben. Dabei werden die Zahlen der nichtkroatischen Opfer über alle Maße vergrößert, während kroatische Opfer verschwiegen werden. Die historischen Tatsachen zeigen aber ein anders Bild. Es ist eine unwiderlegbare Tatsache, dass die Serben als erste massive Verbrechen gegen das kroatische Volk verübt haben. Später übten einzelne kroatische Gruppen Vergeltung aus, was die kroatische Staatsführung zu unterbinden versuchte, so dass sie gegen die Täter sogar die Todesstrafe verhängte. Massive Verbrechen wurden von den Partisanen, Tschetniks, Deutschen, Italiener und Angloamerikaner verübt. Stepinac hat alle diese Verbrechen verurteilt. Oft lobte er dabei die Bemühungen des Dr.Ante Pavelić, die Verbrechen zu unterbinden, und Recht und Ordnung im Staat zu stärken. Sehr oft nahm er auch viele Verfolgte und Opfer tatkräftig in Schutz und half auch persönlich.

Erzbischof Stepinac betrachtete den Kommunismus, Nationalsozialismus, und Faschismus als die größten Übel, die die Menschheit je heimgesucht haben. Den Liberalismus und die Freimaurerei verurteilte er auch stark. Seiner Meinung nach beinhalteten diese Ideologien die Staat des Verbrechens in sich. Was sein Verhältnis zu dem Unabhängigen Staat Kroatien betrifft, kann man sagen, dass er kritisch gegenüber einzelnen Taten der Führung war. Die kommunistische Herrschaft verurteilte er aber in ihrer Gesamtheit.

Übersetzt von Maja Runje

SUMMARY

Blessed Alojzije (Aloysius) Stepinac was born in the village of Brezarić, near Krašić, on May 8, 1898. Being pious by nature and born into o pious peasant family that produced several priests, Stepinac was soon attracted to the Croatian Catholic Movement, which at the time of his adolescence ardently supported the idea of a Yugoslav state. It is obvious that young Stepinac agreed with this policy, as otherwise he would have hardly volunteered for the Yugoslav Legion in Yuly 1918. At the time he was a twenty-year old Austro-Hungarian officer who had only just returned from Italian captivity.

However, the Yugoslav state deeply disappointed Stepinac soon after its creation. As a believer and a man of firm moral principles Stepinac viewed all things that surrounded him through the eyes of his faith. Yugoslavia was an unnatural entity consisting of diverse nations that had never lived together in the past, with different languages, cultures, religions, alphabets and geo-political positions, and the state was doomed from the outset. The Serbs regarded it as an extended Serbia and they seized all power. As a consequence, the Croats' natural aspiration for state independence grew stronger, and they constantly opposed the Yugoslav state. In order to retain the power in their hands and to crush the resistance of the Croatian nation, the Serbs committed numerous unspeakable crimes over Croats. Stepinac perceived all these developments, which certainly unsettled his political faith in the Yugoslav idea. The greater the Serb violence, the more he identified himself with the Croatian people. The assassination of Croatian national representatives at the National Assembly in Belgrade on June 20, 1928, when Pavle Radić and Dr. Djuro Basariček were killed, whereas Stjepan Radić sustained heavy injuries which soon led to his death, while Dr. Ivan Pernar and Ivan Grandja were also wounded, must have caused havoc in Stepinac' soul and made him understand that the Croats and the Serbs were not and could never become one nation. All facts speak for the assumption that Stepinac, like many of his friends at the Croatian Catholic Movement, at this point definitely broke with Yugoslavism in the nationalist sense. He considered this to be his moral duty. His many writings after he was appointed Coadjutor Archbishop of Zagreb in May 1934 show that Stepinac always supported Croatian national interests, encouraging others to do likewise and teaching them that the love towards one's nation was one of God's commands.

Although rejecting Yugoslavism in the nationalist sense, Stepinac did not reject the Yugoslav state. He believed in it for a long time, naívely thinking that Yugoslavia might be rearranged on the principles of equality and justice. At the same time, Stepinac openly opposed Yugoslav political regimes because of their violence towards the Croatian people. He used every opportunity to inform local and foreign politicians of this violence hoping that the crimes would stop. On the

other hand, his relations with Dr. Vladko Maček and the Croatian Peasant Party were frequently strained because of their liberal attitudes, which were conflicting with the teachings of the Catholic Church, as well as the infiltration of pro-communist elements, but would not oppose them publicly, reluctant to interfere with everyday politics and possibly harm the Croatian nation that was struggling to achieve its basic national and human rights under the leadership of this party. At the time Stepinac concurred with the fundamental goals of the Croatian Peasant Party. One may conclude that his support of the Yugoslav state did not originate from his acquiescence to the politics of Vladko Maček and the Croatian Peasant Party (the legitimate representatives of the Croatian nation at the time), but was the fruit of his adolescent fallacies, which Stepinac had not yet discarded. It is for this reason that he had such great expectations from the Banovina Croatia, hoping that its creation would improve the position of both the Croatian people and the Catholic Church. However, he was soon disillusioned, as the Serbs continued to pursue their Greater-Serbian goals, determined to retain all power in their hands. The Croatian Peasant Party failed to rise up to the challenges and proved incapable to efficiently govern the country. The party was pervaded by opportunism, pro-communist and Masonic influences. There was an increase in legal insecurity and, all in all, Croatia had embarked on a decadent path, as Stepinac put it. It was at this point that Stepinac met Dr. Mile Budak. Although he was acquainted with the Ustashe movement and their political beliefs, this was his first encounter with one of their leaders. Contrary to Maček, Budak left a very good impression on Stepinac. The conversation with Budak shows that the Archbishop perceived the Ustashe movement to be the only political force capable to oppose Greater Serbian powers, bolshevism and freemasonry and to protect the position of the Catholic Church and the spiritual values of the Croatian people. The frictions between these three political options (Greater Serbian politics; Croatian Peasant Party, pervaded by opportunism and Yugoslav pro-communist and liberal elements; and the Ustashe movement, bursting with idealism and uncompromising in its struggle for an independent Croatian state), effectuated a transformation in Stepinac, who finally broke with all forms of Yugoslavism and at last stopped supporting the Yugoslav state. He had finally realized that Croats and Serbs could not live together in one state, and thus he welcommed the establishment of the Independent State of Croatia.

Archbishop Stepinac was not merely a passive advocate of the Independent State of Croatia: he actively supported its existence and stabilization. After NDH was established Stepinac did his utmost for the Holy See to recognize it, and he strove to preserve it and remained loyal to it to the very end. Stepinnac did not change his position throughout the existence of the Croatian state, and after its collapse Stepinac stressed on numerous occasions that the Independent State of Croatia had come into existence through the plebiscitary wish of the Croatian nation, which was entitled to its own state by divine and human laws.

There were occasional misunderstandings between Archbishop Stepinac and the Croatian state authorities, but these misunderstandings never turned into hostility. The Croatian officials appreciated the role of the Catholic Church and Archbishop Stepinac in the life of the Croatian nation and helped their endeavours in many ways, They never intended to harm Stepinac and never did anything to hurt him. They did not have any reason to do so. The Archbishop knew what

difficulties the authorities were faced with in order to preserve the state, and he defended them from slander and defamation that were spreading both internally and outside the Croatian borders. He knew perfectly well that the only purpose of these lies was to eradicate the Croatian state. This is why he was so particularly determined to inform the Holy See of all developments in Croatia, never concealing neither the good nor the bad deeds of Croatian authorities. He was never hesitant to criticize the government if he perceived that there was something wrong in the state, which the authorities failed or neglected to remedy. The government never resented such criticism. This is why their misunderstandings were always of a temporary nature and never turned into hostility. When it came to preserving Croatian state and national interests, Pavelić and Stepinac were in full agreement.

Archbishop Stepinac supported the Croatian state founded on ethical, Christian principles. These principles are also incorporated in Ustashe basic programmatic documents. Unfortunately, the developments in the Independent State of Croatia took another turn. Many innocent persons perished in the struggle for and against this state. Anti-Croatian propaganda, which influenced many Croatian writers as well, usually emphasizes how Stepinac condemned Croatian, i.e. Ustashe crimes, thus creating the impression that the Ustashe were the only ones who committed any crimes. At the same time, the number of non-Croatian victims is being multiplied, while nobody mentions Croatian victims. Such an approach is scientifically unsubstantiated. It is an irrefutable fact that the Serbs were the first to commit mass crimes over the Croatian people, and there were several groups on the Croatian side that responded in kind, a behaviour the Croatian authorities endeavoured to stop and to punish with death sentences. The Partisans, Chetniks, Germans, Italians and Anglo-Americans were the ones that committed crimes. Stepinac condemned all crimes, including retaliations by the Ustashe. In so doing he often praised Pavelić's efforts to put a stop to the crimes and to introduce law and order in the county. By condemning everybody's crimes and injustice, Stepinac defended all citizens that were in peril. He considered communism, national-socialism and fascism the greatest evils of humankind, followed by liberalism, including freemasonry, as all these systems hold seeds of crime. His attitudes towards the Croatian national and the Yugoslav communist government were fundamentally different. While merely criticizing certain deeds and actions of the Croatian national government, Stepinac condemned the Yugoslav communist government in its entirety.

Translated by A. B.

RÉSUMÉ

Le bienheureux Alojzije Stepinac est né le 8 mai 1898 dans le village de Brezarić, près de Krašić. De caractère pieux, originaire d' une famille paysanne religieuse, dotée de plusieurs prêtres, il a embrassé assez tôt le mouvement catholique croate qui, a son époque avait des positions yougoslaves. Il est évident que le jeune Stepinac adhérait à cette tendance politique, parce qu' autrement il ne se serait pas présenté dans la légion yougoslave des volontaires au moment où il a été emprisonné comme officier austro-hongrois, à l' âge de vingt ans au mois de juillet 1918.

Il est vrai que Stepinac a été déçu, très vite après sa création, par l' état yougoslave. Comme croyant et en tant qu' homme des principes moraux trés fermes il contemplait les choses et les phénomènes autour de lui avec les yeux de la foi. La Yougoslavie n'était pas une création naturelle, dans laquelle vivaient des peuples différents par leurs langues, écriture, cultures, religions, position géopolitique et qui d' ailleurs n' ont jamais vécu ensemble. Comme telle elle a été condamnée à la ruine. Les Serbes considéraient toujours la Yougoslavie comme une Serbie élargie et ils avaient pris tout le pouvoir dans leurs mains. Cela a renforcé chez les Croates une tendance indépendantiste. C'est pourquoi ils s' opposaient toujours à l' état yougoslave. Pour maintenir le pouvoir entre leurs mains et pour rompre la résistance du peuple croate, les Serbes ont commis les crimes les plus cruels contre les Croates. Stepinac suivait ces évènements très attentivement ce qui a surement mis en doute ses positions politiques yougoslaves. De même que la tyrannie serbe grandissait, il s'identifiait de plus en plus au peuple croate. L' attentat a l' Assemblée nationale de Belgrade aux deputés croates le 20 juin 1928, lorsque Pavle Radić et dr. Gjuro Basariček ont été tués sur le coup, et Stjepan Radić gravement blessé, qui a failli mourir de ses blessures, ainsi que dr. Ivan Pernar et Ivan Grandja, tout cela a provoqué une crise intérieure et une perception dans l' âme de Stepinac, que les Croates et les Serbes ne sont pas et ne peuvent pas être le même peuple. Tous les faits supposent, qu'il a lui aussi â ce moment la, ainsi que beaucoup des ses amis du mouvement catholique croate et du parti populaire croate, rompu avec la pensée nationale yougoslave. Il y a vu son devoir moral. D' une multitude du matériel écrit par lui après sa nomination comme archevéque de Zagreb à la fin mai 1934 et après, on note qu'il a concourru partout en tant que Croate et qu'il a plaidé la cause nationale croate. Il a aussi entrainé les autres vers ce chemin, leur enseignant, que l' amour envers son propre peuple est un commandement de Dieu.

En rejetant la cause yougoslave dans le sens national, Stepinac ne rejetait pas la Yougoslavie en tant qu'état. Il a cru en elle encore longtemps, en pensant naïvement, qu' elle pourrait s'arranger sur les principes d' égalité et de justice. En même temps il était un opposant sévère aux régimes politiques yougoslaves à

cause de la violence envers le peuple croate. Il a utilisé chaque occasion, pour informer de ces abus les facteurs politiques nationaux et internationaux, afin que ces crimes cessent. Très souvent il était en conflit avec le dr. Vladko Maček et avec le parti paysan croate à cause de leur positions liberales, qui s' opposaient sévèrement à la doctrine de l' Eglise catholique, et à cause des infiltrations d'éléments procommunistes. En revanche il ne voulait pas s'y opposer publiquement, ne voulant pas se meller dans la politique quotidienne et ne voulant pas nuire au peuple croate, qui, selon son raisonnement, s' est battu sous la direction de ce parti pour ses droits élémentaires et humains. Il était d' accord avec les buts essentiels de ce parti. Donc, son yougoslavisme relatif à un état juridique ne provenait pas d' une soumission à la politique de Vladko Maček et du parti paysan croate, comme représentants politiques du peuple croate de l' époque, mais c'était le fruit d' un égarrement de sa jeunesse, dont il n' avait pas encore réussi à échapper C' est pourquoi il attendait beaucoup de Banovina Croate. Il espérait, qu' avec sa création la position du peuple croate et de l' Eglise catholique va s' améliorer. Mais très vite il est resté deçu. Les Serbes ont demontré partout, qu' ils continuaient avec leur politique de la grande Serbie et qu'il ne voulaient pas laisser le pouvoir. Le parti paysan croate a montré qu'il n'était pas à la hauteur de la situation et qu'il ne savait pas gouverner le pays. L' opportunisme ainsi que l' influence procommuniste et de la maçonnerie ont infiltré ses rangs. L' insécurité juridique a augmenté, et dans son ensemble, la Croatie, comme l'a confirmé Stepinac, a suivi un chemin décadent. En même temps il a recontrè le dr. Mile Budak. Même s'il suivait jusque la l'activité des ustachis, c'était, d' après ce qu'on sait, sa première rencontre avec quelqu'un du Mouvement ustachi. A la différence de Maček, Budak lui a laissé une bonne impression. De cet entretient avec Budak on note que l' archevêque a vue dans le mouvement ustachi l' unique force politique, qui est prête et capable de combattre la Grande Serbie, le bolchévisme et la maçonnerie et protéger la position de l' Eglise catholique et les valeurs spirituelles du peuple croate. Le conflit de ces trois facteurs politiques (la politique de la Grande Serbie, le Parti paysan croate, imbu par l' opportunisme et des éléments procommunistes et liberaux yougoslaves, et le mouvement ustachi, plein d' ideaux et sans compromis dans la lutte pour l' indépendance de la Croatie) a provoqué un changement chez Stepinac, puis il a rompu tous les liens avec chaque forme yougoslave, ainsi qu' avec les idées relatives à un état juridique. Il a compris que la vie commune entre Croates et Serbes dans le même état est inpossible, et il a attendu avec enthousiasme la création de l' Etat indépendant croate.

L' archevêque Stepinac n'était pas un adhérent passif de l' Etat indépendant croate, au contraire il s'impliquait activement pour sa fortification et sa persévérance. Peu après de sa naissance il a entrepris tout près le Saint Siège pour sa reconnaissance diplomatique. Et pendant son existence il a lutté pour qu'elle ne disparaisse pas. Il a toujours été loyal. Durant toute son existence il est resté fidel à la Croatie, et après sa disparition il a affirmé a plusieurs reprises qu' elle était née par la volonté de tout le peuple croate, qui selon les lois des hommes et de Dieu, a le droit a son propre état.

Entre l' archevêque Stepinac et les autorités croates il y avait parfois des malentendus mais ses malentendus ne se sont jamais transformés en hostilité. Les autorités croates appréciaient le rôle de l' Eglise catholique et de l' archevêque Stepinac dans la vie du peuple croate et les ont aidês dans leur travail sous plus-

ieurs formes. Elles n' ont jamais eu de mauvaises intentions et n' ont jamais commis aucun mal a l' égard de Stepinac. Car elles n'avaient pour cela aucune raison. L' archevêque savait bien quelles étaient les difficultés que les autorités croates rencontraient, afin de sauver l' état, il les défendait de toutes les calomnies soit en Croatie soit à l' étranger. Il savait très bien que ces mensonges s'étendaient afin de détruire l' état croate. C' est pour cela qu'il s'efforçait d' informer correctement le Saint Siège des événements dans l' état croate. Il n'a jamais passé sous silence ni les bonnes ni les mauvaises choses que les autorités croates ont commis. Il n'a jamais hésité à diriger les critiques vers les autorités croates, s' il voyait, que de mauvaises chose se passaient dans le pays, que ces autorités pouvaient ou devaient empêcher. Cette critique n'a jamais été perçue négativement par les autorités. C' est pourquoi ces malentendus entre eux étaient de carctère passager et n' ont jamais amené à une hostilité. Quand il était nécessaire de sauver les intérêts nationaux croates, dans lesquels sont inclues les valeurs de l' Eglise catholique, Pavelić et Stepinac se sont trouvés mutuellement.

L' archevêque Stepinac s' intéressait pour l' état croate édifié sur les principes móraux du Christe. Ces principes sont installés et dans les documents fondamentaux des ustachis. Malheureusement les événements dans l'état indépendant croate ont pris une autre direction. Beaucoup de personnes innocentes ont péri dans la lutte pour cet état et contre lui. La propagande anticroate, de de laquelle ont été envoutés beaucoup d' écrivains croates, affirmait que Stepinac ne condamnait que les crimes des croates, c' est-a-dire des ustachis, et ainsi on a l' impression que seuls eux commettaient des crimes. Dans tout cela les victimes noncroates se multipliaient terriblement alors que celles croates étaient mises sous silence. Un tel accès è cette problématique du point de vue scientifique est faux. C'est un fait irrevocable que les Serbes ont commencé en premiers les crimes de masse envers le peuple croate. Il est vrai que certains groupes croates leur ont rendu ce que les autorités croates cherchaient à empêcher par la peine de mort. Les partisans, les tchetniques, les Allemands, les Italiens et les Angloaméricains ont commis des crimes de masse. Stepinac a condamné tous ces crimes incluant la vengeance des ustachis. Dans tout cela il louait souvent les efforts de Pavelić pour empêcher les crimes et qu' on introduise un ordre et une législation. En condamnant les crimes et l' injustice de chacun Stepinac protégeait toutes les personnes menacées. Le communisme, puis après le national-socialisme (le nazisme) et le faszisme, étaient selon lui les plus grands maux de l' humanité, après lesquels suivent le libéralisme, incluant aussi la maçonnerie. Tous ces systemes, selon lui, portaient en eux le germe du mal. Son rapport envers l'état croate et les autorités communistes yougoslaves était essentellement différent. Il critiquait, c'est-a-dire, certains procédés des autorités croates, tandis qu' il condamnait le pouvoir communiste yougoslave en sa totalité.

Traduit par Ive Livljanić

Izvori i književnost

a) Neobjavljena građa

Državni arhiv Bjelovar – popis žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća;
HDA, Arhiv Hansa Helma;
HDA, Arhiv NDH, Fond: Glavno zapovjedništvo oružništva u NDH, Tajni spisi 1941;
HDA, Arhiv NDH, Velika župa Dubrava;
HDA, Dossier Alojzija Stepinca, MUP DOS 301 681;
HDA, Dossier dr. Oktavijana Svježića, RSUP SRH, SDS 013.0.55;
HDA, Dossier Slavka Kvaternika, 013.0.47;
HDA, Fond 252 – Ravnateljstvo ustaškog redarstva, Židovski odsjek;
HDA, Fond 310 – Komisija za vjerska pitanja I.V. Sabora, Predmetni spisi 1945.-1960.;
HDA, Fond 1561, serija 013.0.4, Ante Pavelić: *Ekonomska obnova podunavskih zemalja*, izdanje hrvatske korespondencije "Grič", bez mjesta izdanja, travanj 1932;
HDA, Oružnička krilna zapovjedništva;
HDA, Oružničko krilno zapovjedništvo Dubrovnik;
HDA, MUP RH, 013.1.17. Puč Vokić-Lorković;
HDA, MUP SRH, 013.0.65., kutija 40/1561, Dokumenti o progonu Židova, III. dio;
HDA, Oružničke postaje NDH;
HDA, RSUP SRH, 014.11;
HDA, RSUP SRH, SDS, 014.19;
HDA, šifra 013.0., red. br. 11, izjava Ante Buća;
HDA, Zapovjedništvo oružničkih vodova;
HDA, Zbirka izvornih dokumenata NDH, III.-78;
Interna publikacija Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske – Stanovništvo Kraljevine Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku prema popisu od 31.03.1931., Serija II, sveska 3 iz 1945;
Sudski spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr.;

b) Objavljena građa

Baković, don Anto: *Stradanje Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu, Svećenici – žrtve rata i poraća 1941.-1945. i dalje*, Zagreb, 1994.;
Belović, Anđelko V.: *Pali za slobodu – borci NOR-a i žrtve fašističkog terora stolačkog kraja 1941.-1945. godine*, Mostar, 1989.;

Beluhan Kostelić, Milan: *Stepinac govori*, Valencia, 1967.;
Bezina, fra Petar: *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja žrtve rata 1941.-1945. i 1990.-1995.*, Split, 2003.;
Boban, Ljubo: *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.*, Zagreb, 1985.;
Boban, Ljubo: *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade*, knj. I. i II., Zagreb, 1988.;
Bogdan, Ivo: *Dr. Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje*, Zagreb, 1942.;
Boras, Florijan: *Spomenica ljubuškim žrtvama – U povodu 600. obljetnice župe Veljaci – Ljubuški*, Ljubuški, 1998.;
Budak, Mile: *Nekoliko misli o uređenju slobodne i nezavisne hrvatske države*, Godišnjak "Nezavisna Država Hrvatska" za 1934., Berlin, 1934.;
Crljen, Danijel: *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb, 1942.;
Dedijer, Vladimir i Miletić, Antun: *Genocid nad Muslimanima 1941.-1945.*, Sarajevo 1990.;
Dedijer, Vladimir: *Vatikan i Jasenovac*, Dokumenti, Beograd, 1987.;
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. II., Beograd, 1938.;
Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939. - 26. VIII. 1940., Zagreb 1940.;
Gospićki spomen-zbornik, Gospić, 1995.;
Horvat, Aleksandar: *Grozote u Odesi*, interpelacija zastupnika naroda dra Aleksandra Horvata, stavljena u sjednici Hrvatskog sabora od 6. srpnja 1918., Zagreb, 1918.;
Hrvatska pravoslavna crkva, priredila Višnja Pavelić, Madrid, 1984.;
Humski zbornik V. *Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, priredili Ivica Puljić, Stanislav Vukorep i Đuro Bender, Zagreb, 2001.;
Jelić-Butić, Fikreta: *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj*, Prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 21, Zagreb, 1988.;
Jurić, Ivan: *Borbe i stradanje Hrvata kotara Metkovića 1918.-1945.*, Metković, 1997.;
Kalinić, Pavle: *Andrija Hebrang – svjedoci govore*, Zagreb 1991.;
Karaula, Marijan: *Knjiga bola – Stradanje Hrvata livanjskoga kraja u dva posljednja rata*, Sarajevo – Zagreb, 2005.;
Kisić-Kolanović, Nada: *Pisma zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.*, "Croatica christiana periodica" br. 29, Zagreb, 1992.;
Krišto, Jure: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. II., Zagreb, 1998.;
Matijević, Margareta: *Stepinčev "Dossier" Svetoj Stolici (31.5.1943.)*, "Croatica christiana periodica" br 40, Zagreb, 1997.;
Miletić, Antun: *Koncentracioni logor Jasenovac 1941.-1945.*, sv. I.-III., Beograd, 1986.;
Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima hrvatske narodne države, sastavio Matija Kovačić, Zagreb, lipanj 1942.;
Pavelić, Ante: *Govori od 5. IV. 1941. - 12. X. 1941.*, Zagreb, 1941.;

Pavelić, Ante: *Govori od 12. X. 1941. - 12. IV. 1942.*; Zagreb, 1942.;
Pavelić, Ante: *Putem hrvatskog državnog prava (članci - govori – izjave 1918. – 1929.)*, priredila Višnja Pavelić, Buenos Aires – Madrid, 1977.;
Pavičić, Luka: *Kronika stradanja Hrvata južne Like*, Zagreb, 1996.;
Pelikan, Mira i Gazda, Miroslav: *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravske županije stradalim 1941.-1945. i 1991.-1995.*, Osijek, 2003.;
Petešić, Ćiril: *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941.-1945.*, Zagreb, 1982.;
Požar, Petar: *Ustaša – Dokumenti o Ustaškom pokretu*, Zagreb, 1995.;
Proces Alojziju Stepincu – dokumenti, priredili Marina Štambuk-Škalić, Josip Kolanović i Stjepan Razum, Zagreb 1997.;
Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, Sarajevo, 1924.;
Radić, Stjepan: *Politički spisi*, priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb, 1971.;
Stanić, Milan: *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb, 1946.;
Starčević, Ante: *Izabrani spisi*, priredio Blaž Jurišić, Zagreb 1943.;
Stepinac, Alojzije: *Nepoznati Dnevnik*, priredio Ljubo Boban u tjedniku "Danas", Zagreb, 25. VII. 1989. – 30. I. 1990. i 5. VI. 1990. – 2. X. 1990.;
Stepinac, Alojzije. Pismo Bogoljubu Jevtiću 1.4.1935., objavljeno kao Dodatak u knjizi Jurja Batelje: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.;
Stepinac, Alojzije: *Pismo J. Hurleyu, regentu apostolske nuncijature u Beogradu*, 2.3.1946., objavljeno kao Dodatak II. u knjizi Jurja Batelje: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.;
Stepinac, Alojzije: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, priredili Juraj Batelja i Celestin Tomić, Zagreb, 1996.;
Stepinac Alojzije: *Propovijedi, poruke, govori 1934.-1940.*, priredio Juraj Batelja, Zagreb, 2000.;
Sušić, Lovro: *Bilješke sa sjednica Doglavničkog vijeća 1943.-1945.*, "Hrvatska revija, jubilarni zbornik 1951.-1975", München – Barcelona, 1976.;
Suton, Josip Jozo: *Posuški žrtvoslov*, Zagreb, 1998.;
Šišić, Ferdo: *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb, 1920.;
Turić, Gordana: *Drugi svjetski rat i poraće – U temelju kamen – Spomenica žrtvama idealu hrvatske države Imotske krajine (od 1941.-1990. godine)*, sv. 1., Zagreb, 2000.;
Valenta, Ante: *Tumač načela "Hrvatskog domobrana"*, Buenos Aires, 1935.;
Vraneković, Josip: *Dnevnik. Život u Krašiću zasužnjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*, knj. I., priredio Juraj Batelja, Zagreb 2006.;
Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. I., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1978.;
Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. II., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1980.;
Zbornik "Sto godina katoličkoga socijalnog nauka", Zagreb, 1991.;
Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske za 1941. godinu, Zagreb, bez godine izdanja;
Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske za 1942. godinu, Zagreb, bez godine izdanja;

Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske za 1943. godinu, Zagreb, bez godine izdanja;
Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata, tom. I., Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945., Beograd, 1993.;

c) Novine i časopisi

Almanah hrvatskih sveučilištaraca, Zagreb, godište 1938.;
Beogradske jevrejske novine, Beograd, godište 1936.-1937.;
Blaženi Alojzije Stepinac, glasnik postulature, Zagreb, godište 2001.-2004.;
"Croatica christiana periodica", Zagreb, godište 1992.-1996.;
Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, godište 1972.-2006.;
Danas, Zagreb, godište 1989.–1991.;
Glas koncila, Zagreb, godište 2007.;
Grič, Buenos Aires, godište 1931.-1933.;
Hrvatska Krajina, Banja Luka, godište 1941.;
Hrvatska misao, Zagreb, godište 1920.-1924;
Hrvatska misao, Buenos Aires, godište 1953.-1970.;
Hrvatska revija, Buenos Aires, te Barcelona – München, godište 1951.-1990.;
Hrvatska smotra, Zagreb, godište 1933.-1945. i 2004.-2005.;
Hrvatska straža, Zagreb, godište 1934.;
Hrvatske novine, Sisak, godište 1941.;
Hrvatski branik, Vinkovci, godište 1941.;
Hrvatski glas, Zagreb, godište 1941.;
Hrvatski list, Osijek, godište 1941.-1942.;
Hrvatski narod, Zagreb, godište 1939.-1945.;
Hrvatski tjednik, Virovitica, godište 1941.;
Hrvatsko jedinstvo, Varaždin, godište 1941.;
Hrvatsko kolo, književno-naučni zbornik, knj. X.-XXIV., Zagreb, godište 1929.-1943.
Hrvatsko pravo, Zagreb, godište 1924.-1932.;
Jutarnji list, Zagreb, godište 1934. i 1941.;
Katolički list, Zagreb, godište 1934.-1945.;
Katolički tjednik, Sarajevo, godište 1941. i 1942.;
Luč, Zagreb, godište 1915.-1923.;
Marulić, Hrvatska književna revija, Zagreb, godište 1985.-2006.;
Narodna politika, Zagreb, godište 1919.;
Nedjelja, tjednik za katolički rad, socijalni život i prosvjetu, Zagreb, godište 1941.-1945.;
Nedjeljna Dalmacija, Split, godište 1990.;
Nezavisna Hrvatska, Bjelovar, godište 1941.;
Novi list odn. Nova Hrvatska, Zagreb, godište 1941.-1945.;
Obnovljeni život, Zagreb, godište 1990.-2006.;
Politički zatvorenik, Zagreb, godište 1991.-2007.;
Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, god. 1980.-2006.;
Sarajevski Novi list, Sarajevo, godište 1941.;

Seljačke novine, Zagreb, godište 1920.-1924.;
Slobodni dom, Zagreb, godište 1922.;
Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije (SVZN), Zagreb, godište 1945.-1946.;
Spremnost, Zagreb, godište 1942.-1945.;
"Ustaša", bez mjesta izdanja, te Zagreb, godište 1932.-1934. i 1941.-1944;
Vjesnik, Zagreb, godište 1946;
"Židov", glasilo za pitanje židovstva, Zagreb, godište 1917.-1941.;

d) Knjige i članci

Alexander, Stella: *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.;
Babić, Ivan: *Jugoslavija? – Za Srbe? – Da! – Za Hrvate? – Ne!*, "Hrvatska revija" sv. 4., Barcelona – München, prosinac 1977.;
Babić, Ivan: *Sa Slovencima u ratu godine 1941.*, "Hrvatska revija" sv. 3., Barcelona – München, rujan 1968.;
Batelja, Juraj: *Sluga Božji Alojzije Stepinac*, Zagreb, 1995.;
Batelja, Juraj: *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.;
Baton, Dian: *Mladi Stepinac – pisma zaručnici*, Rim, 1975.;
Bauer, Ernest: *Današnja Njemačka*, Zagreb, 1937.;
Bauer, Ernest: *Razvitak hrvatskog novinstva*, Zbornik "Naša domovina" sv. 2., Zagreb, 1943.:
Benigar, o. Aleksa: *Alojzije Stepinac - hrvatski kardinal*, Rim, 1974.;
Begić, Miron Krešimir: *Ustaški pokret 1929.-1941.*, Buenos Aires, 1986.;
Blažeković, Milan: *Povijesna pripadnost Međimurja*, "Hrvatska misao" sv. 14.-15., Buenos Aires, 1955.;
Bjelica, Obrad: *Saradnja ustanika i naroda Crne Gore i Hercegovine jun 1941. – maj 1942. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, 1973.;
Boban, Ljubo: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije – Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987.;
Boban, Ljubo: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Zagreb, 1989.;
Boban, Ljubo: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 3., Zagreb, 1990.;
Boban, Ljubo: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, sv. 1. i 2., Zagreb, 1974.;
Boban, Ljubo: *Msgr. Alojzije Stepinac i jugoslavenska država*, Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja "Kačić", Split, 1993.;
Boban, Ljubo: *Sporazum Cvetković – Maček*, Zagreb, 1964.;
Bogdan, Ivo: *Mons. dr. Janko Šimrak (1883.-1946.)*, "Hrvatska revija", sv. 4., Buenos Aires, prosinac 1955.;
Bosansko Grahovo u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., zbornik sjećanja, Kikinda, 1971.;
Bošković, o.p. Hijacint: *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Zagreb, 2000.;
Bučar, Franjo: *Promemorija Eugena Kvaternika*, Zagreb, 1936.;
Budak Mile: *Hrvatski narod u borbi za slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu*,

Youngstown, Ohio, SAD, 1934.;
Budak, Mile: *Poruka prijateljima*, "Hrvatski narod", Zagreb, 23.6.1939.;
Budak, Mile: Rascvjetana trešnja, knj. I.-IV., Zagreb, 1939.;
Budak, Mile: *Ratno roblje*, knj. I. i II., Zagreb, 1941.;
Budak, Mile: *Susret revolucija: boljševičke, fašističke i nacističke*, "Hrvatski narod", Zagreb, 21.9.1939.;
Bulajić, Milan: *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, sv. 1.-3., Beograd, 1988.;
Bzik, Mijo: *Ustaška borba*, Zagreb, 1942.;
Bzik, Mijo: *Ustaška pobjeda*, Zagreb, 1942.;
Bzik, Mijo: *Ustaški pogledi*, Zagreb, 1944.;
Cecelja, Vilim: *Moja sjećanja na uzoritoga kardinala Stepinca, zagrebačkoga nadbiskupa*, "Hrvatska revija", sv. 4., München – Barcelona, prosinac 1990.;
Cerovac, Tomislav: *Katoličke škole i crkvene ustanove u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, "Nedjelja" br. 18., Zagreb, 28.5.1944.;
Churchill, Winston S.: *Drugi svetski rat*, sv. I. – *Bura se sprema*, Beograd, bez godine izdanja, prema izvornomu VI. izdanju iz 1964.;
Ciliga, Ante: *Sam kroz Evropu (1939.-1945.)*, Zagreb, 2001.;
Colić, Mladen: *Oružane snage NDH u Bosni i Hercegovini 1941. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, 1973.;
Colić, Mladen: *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd, 1973.;
Crljen, Danijel: *Zašto smo uz novi poredak?*, "Hrvatska smotra" br. 3.-4., Zagreb, ožujak-travanj 1943.;
Crnički, Stjepan: *Život i rad Vjekoslava Luburića*, u knjizi *"Maček u Luburićevu zatočeništvu"*, priredio Ivan Mužić, Split, 1991.;
Cvitković, Ivan: *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986.;
Čavka, Ante: *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine 1941.-1994.*, Split, 1995.;
Čičak, Ivan i Zirdum, Andrija: *Stradanje Hrvata plehanskog kraja 1941.-1947.*, Derventa, 1991.;
Čulinović, Ferdo: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, knj. II., Zagreb, 1959.;
Čulinović, Ferdo: *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970.;
Ćorić, Šimun Šito: *Kardinal Alojzije Stepinac*, Zagreb, 1998.;
Damiš, Ivan: *Ulomci za povijest Katoličke crkve u Hrvata*, Zagreb, 1995.;
Dizdar, Zdravko: *Četnički zločini nad Hrvatima jugozapadne Bosne tijekom rata 1941.-1945.*, Zbornik "Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanja, nauk i pouka", Bosansko Grahovo – Zagreb, 2000.;
Dizdar, Zdravko: *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002.;
Dizdar, Zdravko i Sobolevski, Mihael: *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 1999.;
Dugački, Zvonimir: *Problem Palestine*, "Hrvatska smotra" br. 9., Zagreb, rujan, 1937.;
Erjavec, Tonči: *Španovica – kronika nastajanja i nestanka*, Zagreb, 1992.;
Firinger, Kamilo: *Naša narodnoobrambena generacija*, "Luč", glasilo jugoslavenskog katoličkog društva br. 2., Zagreb, 1921.;

Gabelica, Ivan: *Društvovni nauk dr. Ante Starčevića*, Zbornik "Starčević – znanstveni kolokvij o 180. obljetnici rođenja", Zagreb, 2004.;
Gabelica, Ivan: *Politička misao Stjepana Radića*, "Marulić" br. 1., Zagreb, 1989.;
Gabelica, Ivan: *Slavko Goldstein protiv povijesne istine*, "Hrvatska smotra" br. 6., Zagreb, ožujak-travanj 2005.;
Gabelica, Mislav: *Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.*, "Časopis za suvremenu povijest" br. 2., Zagreb, 2005.;
Garaudy, Roger: *Mitovi utemeljitelji izraelske politike*, Zagreb, 1998.;
Gizdić, Drago: *Dalmacija 1941.*, Zagreb, 1957.;
Glavina, Frano: *Fašisti Dubrovčanima branili proslavu sv. Vlaha*, "Glas koncila", Zagreb, 18.03.2007.;
Glavina Frano: *Nadbiskup Stepinac i nacionalsocijalizam u svijetlu izvješća Gestapoa*, "Croatica christiana periodica" br. 40., Zagreb, 1997.;
Goldstein, Ivo i Goldstein, Slavko: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001.;
Goldstein, Slavko: *Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu*, Zbornik radova "Antisemitizam, holokaust, antifašizam", Zagreb, 1996.;
Grgec, Petar: *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka, 1995.;
Grgec, Petar: *Jugoslavenski argonauti*, Zagreb, 1919.;
Grgec, Radovan: *Dr. Alojzije Stepinac i Hrvatski katolički pokret*, "Marulić" br. 3., Zagreb, 1999.:
Griffin, Bernard: *Pismo od 18. listopada 1946.*, tjednik "Danas" pod naslovom *"Pastirsko pismo nepokornosti"*, Zagreb, 1991.;
Heres, Tomislav: *Bjelovarski ustanak i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 8. travnja 1941.*, "Bjelovarski zbornik" br. 4.-5., Bjelovar, 1994.;
Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, Zagreb, 1999.;
Horvat, Josip: *Politička povijest Hrvatske* I. i II. dio, Zagreb, 1990.;
Horvat, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942.;
Horvat, Rudolf: *Hrvatska pod Habsburgovcima 1527.-1918.*, "Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925.", Zagreb, 1925.;
Hrvatska enciklopedija sv. 4., natuknica "Čovjek", Zagreb, 1942.;
Hrvatska enciklopedija sv. 5., natuknica "Država", Zagreb, 1945.;
Hrvatska opća enciklopedija sv. 6., Zagreb, 2004.;
Istina o Nezavisnoj državi Hrvatskoj, bez oznake pisca, Buenos Aires, 1991.;
Ivezić, Mladen: *Jasenovac – Brojke*, Zagreb, 2003.;
Ivković, Vlado: *Nevesinje 1941.*, Ljubljana, 1980.;
Janjatović, Bosiljka: *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb, 2002.;
Jareb, Mario: *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2006.;
Jareb, Jere: *Prilog životopisu dra Mile Budaka (Sv. Rok, Lika, 30. kolovoza 1889. – Zagreb, 7. lipnja 1945)*, spomen zbornik "Mile Budak: pjesnik i mučenik", uredio Vinko Nikolić, Barcelona – München, 1990.;
Jelčić, Dubravko: *Kulturni život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, "Časopis za suvremenu povijest", god. 27/95, br. 3., Zagreb, 1995.;
Jelić, Ivan: *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.*, Zagreb, 1987.;
Jelić-Butić, Fikreta: *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.;
Jesih, Pavao: *Crvena ruža na oltaru*, biografska pripovijest, Kanada, 1951.;
Jonjić, Tomislav: *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000.;
Jovanović, Rajko: *Glavnjača kao sistem*, Zagreb, 1928.;

Jukić, Ilija: *In memoriam: kardinalu Stepincu*, Zbornik "Stepinac mu je ime" knj. II., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1980.;
Jurčević, Josip: *Nastanak jasenovačkog mita. Problem proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb, 1998.;
Kamber, Dragutin: *Slom NDH*, Zagreb, 1993.;
Kazimirović, Vasa: *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941.-1944.*, Beograd, 1987.;
Kisić-Kolanović, Nada: *Mladen Lorković ministar urotnik*, Zagreb, 1998.;
Kisić-Kolanović, Nada: *Vojskovođa i politika – sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Zagreb, 1997.;
Kjellen, Rudolf: *Država kao oblik života*, Zagreb, 1943.;
Kombol, Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, 1945.;
Kosier, Ljubomir: *Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd – Zagreb, 1936.;
Kosier, Ljubomir St.: *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije – II. Jevreji*, Beograd – Zagreb, 1936.;
Kovačić, Matija: *Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića*, "Hrvatska revija" sv. 4., München, prosinac 1968.;
Kožul, Stjepan: *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1998.;
Krešić, Milenko: *Crkva i država u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.)*, Mostar, 2006.;
Krišto, Jure: *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. I., Zagreb, 1998.;
Krišto, Jure: *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.;
Krišto, Jure: *Sukob simbola*, Zagreb, 2001.;
Krizman, Bogdan: *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989.;
Krizman, Bogdan: *Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978.;
Krizman, Bogdan: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980.;
Krizman, Bogdan: *Ustaše i Treći* Reich, sv. 1. i 2., Zagreb, 1983.;
Krleža, Miroslav: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb, 1971.;
Krnjević, Juraj: *Moje uspomene na kardinala Stepinca*, Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. I., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1978.;
Krstić, Kruno: *Narod, država, nacionalizam*, "Hrvatska Smotra" br. 11.-12., Zagreb, studeni-prosinac 1944.;
Kvaternik, Eugen Dido: *Sjećanja i zapažanja*, uredio dr. Jere Jareb, Zagreb, 1995.;
Lacković, Stjepan: *Za nadbiskupa je rodoljublje bilo jedno od najvećih krjeposti*, "Politički zatvorenik" br. 126., Zagreb, rujan 2002.;
Landercy, M.: *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci, 1989.;
Latković, Božidar: *Hrvatsko narodno gospodarstvo u ustaškoj državi*, "Hrvatska smotra" br. 9., Zagreb, rujan 1942.;
Leksikon *"Tko je tko u NDH"*, Zagreb, 1997.;
Lengel-Krizman, Narcisa: *Prilog proučavanju terora u tzv. NDH. Ženski sabirni logori 1941.-1942. godine*, "Povijesni prilozi" 4 (1), Zagreb, 1985.;
Lengel-Krizman, Narcisa: *Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske 1941.-1942.*, "Sjeverozapadna Hrvatska u

Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji", Varaždin, 1976.;
Lončarević, Juraj: *Hrvatske vojne postrojbe u Srijemu tijekom Drugog svjetskog rata*, Zagreb, 1996.;
Lorković, Mladen: *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939.;
Luetić-Tijan, Nedjeljka: *Krov i kruh – Deset godina u okupiranoj Hrvatskoj 1945.-1955.*, München – Barcelona, 1980.;
Lukas, Filip: *Geografijska osnovica hrvatskoga naroda*, Zbornik Matice Hrvatske – o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva, Zagreb, 1925.;
Lukas, Filip: *Hrvatski narod i hrvatska državna misao*, Zagreb, 1944.;
Lukas, Filip: *Ličnosti – stvaranja - pokreti*, Zagreb, 1944.;
Lukas, Filip: *Starčević*, Zbornik "Dr Ante Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Macan, Trpimir: *Spremnost 1942.-1945.*, Zagreb, 1998.;
Maček, Vladko: *Memoari*, Zagreb, 2003.;
Makanec, Julije: *Hrvatski vidici*, Zagreb, 1944.;
Makanec, Julije: *Ličnost u današnjem svijetu*, "Hrvatsko kolo", knj. XIX., Zagreb, 1937.;
Makanec, Julije: *Politički sustavi*, Zagreb, 1943.;
Makanec, Julije: *Ustanak u Bjelovaru. Sjećanje na bjelovarske događaje 8.-10. IV. 1941.*, "Hrvatski narod", Zagreb, 1.-3. X., 1941. i "Hrvatska smotra" br.3.-4., Zagreb, ožujak – travanj 1944.;
Mandić, Dominik: *Moje uspomene na kardinala Stepinca*, Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. I., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1978.;
Marijan, Davor: *Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine*, "Časopis za suvremenu povijest" br. 2., Zagreb, 2003.;
Marčinko, Tomislav: *Širok Dunav, krvav Srijem... Stravična priča o pogromu Hrvata u Vojvodini nakon oslobođenja*, Nedjeljna Dalmacija, Split, 18.11.1990.;
Marušić, Milan: *Kronika Krbave i Udbine*, Samobor, bez godine izdanja;
Masucci, Giuseppe: *Misija u Hrvatskoj*, Madrid, 1967.;
Matijević, Zlatko: *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998.;
Matković, Stjepan: *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 1999.;
Matković, Stjepan: *Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi*, "Politički zatvorenik" br. 140., 141. i 142., Zagreb, 2004.;
Meštrović, Ivan: *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1993.;
Miliša, Đorđe: *U mučilištu–paklu Jasenovac*, Zagreb, 1945.;
Mirošević, Franko: *Počelo je 1918... Južna Dalmacija 1918.-1929.*, Zagreb, 1992.;
Mišković, Petar: *Pokret otpora u Bosanskoj krajini od kapitulacije do ustanka 1941. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, 1973.;
Mortiđija, Tias: *Literatura o Starčeviću i pravaštvu*, Zbornik "Dr. Ante Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Mosbacher, Eduard: *Jugoslovenski Jevreji u svetlosti statistike*, "Jevrejski narodni kalendar za 5701. godinu (1940.-1941)", Beograd – Zagreb, bez godine izdanja;
Mrkoci, Vladimir: *Mistifikacije o Jasenovcu* (u rukopisu);
Murgić, Božidar: *Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića*, Zbornik "Dr. Ante Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Mužić, Ivan: *Hitler i Izrael*, Split, 1997.;

Mužić, Ivan: *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969.;
Mužić, Ivan: *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978.;
Mužić, Ivan: *Pavelić i Stepinac*, Split, 1991.;
Mužić, Ivan: *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Ljubljana, 1987.;
NDH. 1941.-1945., Winnipeg, Manitoba, Kanada, 1998.;
Nenadić, Aleksa: *Opšti podaci*, "Bosansko Grahovo u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.", zbornik sjećanja, Kikinda, 1971.;
Neumann, Franz: *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1974.;
Nevistić, Franjo: *Naša kulturna revolucija*, "Almanah hrvatskih sveučilištaraca", Zagreb, 1938.;
Niedzielsky, Feliks: *O državi. Pojam i podrijetlo države*, "Hrvatska smotra" br. 7.-8., Zagreb, srpanj-kolovoz 1942.;
Nolte, Ernst: *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd, 1990.;
Novak, Viktor: *Magnum crimen – pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.;
Obrknežević, Miloš: *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva*, "Hrvatska revija" sv. 2., München – Barcelona, lipanj 1979.;
Opća enciklopedija Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, sv. 1., natuknica "Autoritarni režim", Zagreb, 1977., i sv. 8., natuknica "Totalitarizam", Zagreb, 1982.;
Oršanić, Ante: *Duh starčevićanstva u svijetlu europskog nacionalizma*, "Hrvatska smotra" br. 5., Zagreb, svibanj, 1942.;
Oršanić, Ivan: *Problem totalitarizma*, "Hrvatska smotra" br. 5.-6., Zagreb, svibanj-lipanj 1937.;
Oršanić, Ivan: *Ustaštvo i država*, "Hrvatska smotra" br. 11.-12., Zagreb, studeni-prosinac 1942.;
Pajović, Radoje: *O saradnji kontrarevolucionarnih snaga u Crnoj Gori i Hercegovini 1941. i u prvoj polovini 1942. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, 1973.;
Papić, Radovan: *Hercegovina u revoluciji*, Sarajevo, 1985.;
Paulova, Milada: *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1924.;
Pavelić, Ante: *Doživljaji I.*, Zagreb, 1996.;
Pavelić, Ante: *Doživljaji II.*, Zagreb, 1998.;
Pavelić, Ante: *Ustaše! Nama je sudba dosudila!*, "Ustaša", vjesnik hrvatskih revolucionaraca, bez oznake mjesta izdanja, listopad 1932.;
Pavelić, Ante: *Strahote zabluda*, Zagreb, 1941.;
Pavelić, Ante: *Uspostava hrvatske države trajni mir na Balkanu*, Madrid, 1998.;
Pavičić, Slavko i Perše, Franjo: *Hrvatska vojna poviest*, Zbornik "Naša domovina", sv. 1., Zagreb, 1943., str. 200.;
Pečarić, Josip: *Brani li Goldstein NDH?*, Zagreb, 2002.;
Pečarić, Josip: *Srpski mit o Jasenovcu*, Zagreb, 1998.;
Pečarić, Josip: *Srpski mit o Jasenovcu II*, Zagreb, 2000.;
Petrinović, Ivo: *Mile Budak – portret jednog političara*, Split, 2002.;
Peršen, Mirko: *Nijemci o Paveliću*, VUS-ova biblioteka 18, II. dio;
Piljević, Đorđe: *Hercegovina 1941. godine*, Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine,

Sarajevo, 1973.;
Plenča, Dušan: *Kninska ratna vremena 1850.-1946. Knin – Drniš – Bukovica – Ravni Kotari*, Zagreb, 1986.;
Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića, priredio dr. Jere Jareb, Cleveland, USA, 1982.;
Potočnjak, Franko: *Iz emigracije. U Rusiji*, sv. IV., Zagreb, 1926.;
Požar, Petar: *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb, 1996.;
Purivatra, Atif: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1977.;
Pušić, mons Miho: *Odluke episkopata u Katoličkoj akciji*, "Katolički list" br 35. i 36., Zagreb, 1.9.1938. i 8.9.1938.;
Rajčević, Vojo: *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj*, sv. 1. i 2., Zagreb, 1979.;
Rajčević, Vojo: *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918.-1941.*, Zagreb, 1959.;
Ramljak, Stjepan: *Naslućeno svjedočanstvo*, Zbornik "Stepinac mu je ime", knj. II., priredio Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1980.;
Ratković, Stjepan: *O narodnosti*, "Hrvatska smotra" br. 4., Zagreb, travanj 1939.;
Rieger, Vilko: *Društvovna ideologija ustaške Hrvatske*, "Hrvatska smotra" br. 3.-4., Zagreb, ožujak-travanj 1943.;
Rieger, Vilko: *Mentalitet prvih hrvatskih revolucionaraca*, Zbornik "Dr. Ante Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Rieger, Vilko: *Naš društveni poredak*, "Hrvatska smotra" br. 11., Zagreb, studeni 1937.;
Rieger, Vilko: *Naša duhovna revolucija*, "Hrvatska smotra" br. 11.-12., Zagreb, studeni-prosinac 1942.;
Rieger, Vilko: *Uvod u društvovnu politiku*, Zagreb, 1943.;
Rogulja, Petar: *Pred zoru*, "Luč" za god. 1916/1917., Zagreb, 1916.;
Rojnica, Ivo: *Susreti i doživljaji*, knj. I., Zagreb, 1995.
Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941.-1945. žrtve genocida i učesnici* NOR, Beograd, 1980.;
Rover, Srećko: *Povodom sjećanja nekadašnjeg jasenovačkog župnika vlč. Paršića*, Zbornik "Hrvatska revija u egzilu 1951.-1990.", sv. 2. pod naslovom "*Hrvatska zauvijek – prilozi hrvatskoj državotvornoj misli*", priredio Ante Selak, Zagreb, 1996.;
Rušinović, Nikola: *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb, 1996.;
Sadkovich, James J.: *Italian Support for the Croatian Separatism 1927-1937*, New York – London, 1987.;
Sagrak, Darko: *Dr. Milan Šufflay hrvatski aristokrat duha*, Zagreb, 1998.;
Seitz, Aleksandar: *Put do hrvatskog socijalizma*, Zagreb, 1943.;
Sinovčić, Marko: *Stepinac i hrvatska država*, "Hrvatska misao" sv. 3., Buenos Aires, 1953.;
Sladović pl. Sladoevički, Eugen: *Državni ustav i državno ustavno pravo*, "Hrvatska smotra" br. 7.-8., 9. i 10., Zagreb, srpanj-kolovoz, rujan i listopad 1942.;
Sladović pl. Sladoevički, Eugen: *Pravo odpora – potreba društvovnih* reformi, "Hrvatska smotra" br. 5. i 6., Zagreb, svibanj i lipanj 1942.;
Starčević, Mile: *Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba*, Zbornik "Dr. Ante

Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Strižić, Ivan: *Žrtvoslov slunjskoga kotara*, Slunj – Zagreb, 2005.;
Sundhaussen, Holm: *Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himmlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945.*, "Vojnoistorijski glasnik" br. 1., Beograd, 1972.;
Sundhaussen, Holm: *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nazionalsozialistischen Grossraum 1941.-1945.*, München, 1983.;
Šanjek, Franjo: *Dr. Alojzije Stepinac i Nezavisna Država Hrvatska u svjetlu nadbiskupova dossiera Svetoj Stolici (1943.)*, "Croatica christiana periodica" br. 40., Zagreb, 1997.;
Šanjek, Franjo: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996.;
Šanjek, Franjo: *Stav Crkve u Hrvata prema totalitarizmima XX. stoljeća*, "Obnovljeni život" br. 1.-2., Zagreb, 1996.;
Šćetinec, Juraj: *Korporativni sistem fašizma*, Zagreb, 1939.;
Šćetinec, Juraj: *Nacionalni socijalizam*, Zagreb, 1937.;
Šćetinec, Juraj: *Socijalna organizacija fašizma*, Zagreb, 1935.;
Šehić, Nusret: *Bosna i Hercegovina 1918.-1925.*, Sarajevo, 1991.;
Šehić, Nusret: *Četništvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1971.;
Šidak, Jaroslav – Gross, Mirjana – Karaman, Igor - Šepić, Dragovan: *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb, 1968.;
Šišić, Ferdo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962.;
Štefan, Ljubica: *Istinom i činjenicama za Hrvatsku*, Zagreb, 1999.;
Štefan, Ljubica: *Stepinac i Židovi*, Zagreb, 1998.;
Šufflay, Milan: *Glas hrvatske krvi*, "Hrvatsko pravo", Zagreb, 10.12.1924.;
Šufflay, Milan: *Hrvati nisu kunići*, "Hrvatsko pravo", Zagreb, 20.9.1928.;
Šufflay, Milan: *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike*, Zagreb, 1928.;
Šufflay, Milan: *Izabrani politički spisi*, priredio Dubravko Jelčić, Zagreb, 2000.;
Šufflay, Milan: *Radić, Bethlen i Mussolini*, "Hrvatska misao", Zagreb, 24.4.1924.;
Šuljak, Dinko: *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, München – Barcelona, 1988.;
Šuljak, Nurija: *General Novaković ubija vojnike*, "Sarajevski Novi list", Sarajevo, 22.5.1941.;
Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", bez naznake pisca, Zagreb, 1952.;
Terzić, Velimir: *Slom Kraljevine Jugoslavije*, sv. 1. i 2., Beograd, 1984.;
Tomičić, Stipe: *Prvi prelat Hrvatske*, "Hrvatski narod", Zagreb, 23.7.1944.;
Tomić, Celestin: *Bl. Alojzije Stepinac i NDH*, Glasnik postulature "Blaženi Alojzije Stepinac ", Zagreb, 10.2.2002.;
Tomić, Celestin: *Duhovni lik bl. Alojzija Stepinca, mučenika*, Zagreb, 2001.;
Tomić, Celestin: *Kardinal Stepinac – mučenik vjere*, "Obnovljeni život" br. 4., Zagreb, 1998.;
Topalović, Vjenceslav: *Srednja Bosna – Hrvatske žrtve 1941.-50./1991.-1995.*, Zagreb, 2001.;
Tuđman, Franjo: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, knj. I. i II., Zagreb, 1993.;
Ujević, Ante: *Imotska Krajina, geografsko-historijski pregled*, Split, 1954.;
Velagić, Savo: *Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata*, "Bjelovarski zbornik" br. 4.-5., Bjelovar, 1994.;
Vidović, Mile: *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996.;

Vrančić, Vjekoslav: *Branili smo državu*, knj. 1. i 2., Barcelona - München, 1985.;
Vrančić, Vjekoslav: *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb, 1943.;
Vrbošić, Josip: *Kolonizacija dobrovoljaca u Slavoniji između dva svjetska rata (1918.-1941.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu br. 5.-6., Zagreb, 1986.;
Vukorep, Stanislav: *Prilog proučavanju stradanja Hrvata stolačkog kraja*, Humski zbornik IV. "Stolac u povijesti i kulturi Hrvata", Zagreb – Stolac, 1999.;
Zbornik "Ante Pavelić – 100 godina", Zagreb, 1995.;
Zbornik "Četrdeset prva – ustanak narodâ Jugoslavije", Beograd, 1961.;
Zbornik "Dr. Ante Starčević – o 40. godišnjici smrti", Zagreb, 1936.;
Zbornik "Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanja, nauk i pouke", Bosansko Grahovo – Zagreb, 2000.;
Zbornik "Mile Budak: pjesnik i mučenik Hrvatske", uredio Vinko Nikolić, Barcelona - München, 1990.;
Zbornik "1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine", znanstveni skup održan u Drvaru 7.-9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, 1973.;
Zbornik "Starčević – znanstveni kolokvij o 180. obljetnici rođenja", Zagreb, 2004.;
Znidarčić, Lav: *Alojzije Stepinac. O stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb, 1998.;
Zorić, Milan N.: *Drvar u ustanku četrdeset prve*, Beograd, 1984.;
Zovko, don Marko: *Zbivanja u stolačkom kraju od 1930.-1943. godine*, Humski zbornik IV. "Stolac u povijesti i kulturi Hrvata", Zagreb – Stolac, 1999.;
Žerjavić, Vladimir: *Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH*, "Antisemitizam, holokaust, antifašizam", zbornik radova, Zagreb, 1996.;
Živaković-Kerže, Zlata: *Stradanja i pamćenja – holokaust u Osijeku i život se nastavlja*, Osijek, 2006.;
Župa Tihaljina u povodu 100. obljetnice obnove župe (1889.-1989.), Duvno, 1989.

Kazalo imena

A
Abromeit, Franz; 349.
Adamić, Josip; 290.
Adamović, Matija; 251.
Adžija, Slavko; 289.
Aimone di Savoia, vojvoda od Spoleta i od Aoste; 202.
Akšamović, Antun; 156, 163.
Albahari, Moša; 342.
Albahari, Nisim; 342.
Alexander, feldmaršal; 123
Alexander, Stella; 52, 178, 211, 213, 236, 361.
Aljinović, vozač; 288.
Angebrandt, Ivan; 301.
Anđelinović, Berislav; 287.
Arendt, Hannah; 338.
Arnold, Zlatko; 283.
Artuković, Andrija; 220, 237, 245, 253, 324, 327, 350, 360, 361, 364, 370, 372, 393, 417.
Avdić, seljak; 295.

B
Babić, Ivan (domobr. pukovnik); 299, 312, 416.
Babić, Ivan (ustaša); 311.
Babović, Arif; 295.
Baćani, Milan; 302.
Bader, Paul; 217.
Bajramović, Bećir; 295.
Bakarić, Vladimir; 390, 392, 393, 413.
Baković, don Anto; 179, 193, 394, 413.
Bakšić, Stjepan; 325, 326.
Balaž, Ivan; 301.
Balen, Josip; 222, 244.
Bandić, Ivan; 309.
Barač, Ivan; 290.
Baraković, Juraj; 130.
Barbarić, Stjepan; 312.
Barbasović, Lazar; 306.
Barić, Stjepan; 57, 58, 65.
Baričević, Filip; 286.
Baričević, Marko; 286.
Basariček, Đuro; 55, 291, 398, 403, 406, 409.
Batelja, Juraj; 40, 52, 67, 164, 172, 175, 188, 205, 208, 209, 210, 252, 388, 414, 416.
Baton, Dian; 52, 416.
Bauer, Antun; 18, 19, 23, 27, 58, 64, 68, 72, 88, 89, 238, 252, 253, 378.
Bauer, Ernest; 339, 359, 416.
Bauk, Mujo; 310.
Bedeković, Janko; 289.
Begić, Miron Krešimir; 62, 416.
Begović, Josip; 63, 292.
Bekavac, seljak; 288.
Belobrk, Aleksandar; 306.
Belović, Anđelko V.; 413.
Beluhan, Milan; 251, 266.
Beluhan Kostelić, Eugen; 169, 252, 370, 380, 382, 413.
Bender, Đuro; 413.
Beneš, Eduard; 104.
Benigar, o. Aleksa; 11, 37, 38, 52, 158, 200, 204, 211, 213, 230, 327, 328, 416.
Berdjajev, Nikolaj; 142.
Berić, Ivan; 286.
Berković, Josip; 73.
Besarović, Savo; 122.
Bešlić, Began; 296.
Bethlen, Istvan; 48, 423.
Bevanda, Ivan; 310.
Bevandić, Nikola; 283.
Bezina, fra Petar; 282, 300, 304, 310, 413.
Bićanić, Rudolf; 100, 101, 102, 109, 165, 168.
Bilić, Marko; 171, 180.
Biličić, Fiura; 284.
Biličić, Jure; 284.
Birtić, Pavo; 288.
Bjelica, Obrad; 318, 416.
Bjeljac, Krstan; 315.
Bjeloš, Đuro; 291.
Blažeković, Ivan; 199, 303.
Blažeković, Milan; 155, 199, 416.
Blažeković, Zdenko; 199.
Blažević, Jakov; 189, 396.
Blažević, Mijo; 309.
Blum, Josef; 346.
Boban, Ljubo; 9, 11, 35, 38, 60, 64, 66, 69, 78, 80, 86, 88, 90, 107, 145, 149, 168, 170, 172, 174, 177, 180, 388, 413, 414, 416.
Boban, Rafael; 226.
Bogadi, Srećko; 311.

Bogdan, Krizman; 16, 63, 120, 123, 131, 132, 142, 143, 173, 174, 227, 233, 327, 348, 349, 361, 419.
Bogdan, Ivo; 132, 205, 233, 242, 413, 416.
Boglić, Slavko; 284.
Bogović, Vladimir; 292.
Bojanić, don Ivo; 105.
Bojčić, Josip; 310.
Bondžulić, Ostoja; 306.
Bonefačić, Kvirin Klement; 71, 88, 156, 163, 394.
Boras, Florijan; 298, 305, 413.
Boras, Pero; 298.
Bošković, Hijacint O.P.; 417.
Bošnjaković; 289.
Braun, Pero; 308.
Brečić, Petar; 289.
Breier, Louis; 366.
Brezinčak, Josip; 285.
Bricon, Edith; 67.
Brkić, Pajo; 288.
Brkljačić, Karlo; 288.
Broz, Josip zv. Tito; 76, 205.
Bučar, Franjo; 141, 417.
Buček, Matija; 306.
Budak, Mile; 33, 34, 35, 106, 107, 118, 121, 137, 141, 147, 148, 149, 150, 153, 199, 200, 201, 222, 223, 233, 273, 291, 340, 350, 399, 404, 407, 410, 413, 417, 418, 422, 424.
Bukarica, Marija; 310.
Bulajić, Jovo; 300.
Bulajić, Milan; 327, 417.
Bulat, Edo; 198, 199, 216, 303.
Bulić, don Frane; 58, 73.
Bulić, Husein; 297.
Bunek, Zvonimir; 301.
Bunoza, Ante Jozin; 283.
Burazin, Josip; 304.
Burazin, Marko; 304.
Burek, Mujo; 295.
Burić, Viktor; 66, 74, 86, 156, 163, 324.
Bušić, Ivan; 305.
Bušić, Jakov; 305.
Bušić, Mate; 305.
Bušić, Stipan; 305.
Bušleta, Đuro; 306.
Butorac, Pavao; 156, 163.
Buturac, Josip; 228, 229, 230, 233.
Buziak, Branko; 223.
Bzik, Mijo; 61, 121, 291, 417.

C

Campbell, sir Danald; 144.
Canki, Pavao; 222, 245.
Capek, Ivan; 364.
Car, Josip; 411.
Cecelja, Vilim; 158, 196, 197, 198, 200, 202, 205, 230, 417.
Cerovac, Tomislav; 242, 417.
Chomsky, Noam; 338.
Christich, Any; 76, 77.
Churchill, Winston S.; 130, 183, 417.
Ciganović, Petar; 301.
Ciliga, Ante; 347, 372, 417.
Colić, Mladen; 156, 417.
Crljen, Danijel; 123, 199, 413, 417.
Crnički, Stjepan; 285, 417.
Crnković-Šnajder, Mile; 289.
Crvenković, Filip; 349.
Cvetan, Franjo; 158, 161.
Cvetković, Dragiša; 91, 103, 199.
Cvitković, Ivan (četnička žrtva); 310.
Cvitković, Ivan (pisac); 196, 200, 226, 230, 326, 417.

Č

Čapljić, Ragib; 276.
Čaušević, Mehmed Džemaludin ef.; 293, 294, 295.
Čavčić, Lovre; 310, 311.
Čavka, Ante; 417.
Čengić, Husnija; 297.
Červenjak, Vilim; 308.
Čičak, Ivan; 308, 417.
Čičić, Augustin; 84.
Čolaković, Rodoljub; 320.
Čorak, Tomislav; 285.
Čule, Petar; 201, 236, 237, 238.
Čulinović, Ferdo; 59, 60, 136, 327, 417.

Ć

Ćatović, Halil; 295.
Ćesići, braća; 295.
Ćorić, Šimun Šito; 417.
Ćulinović, Mato; 311, 312.
Ćurčin, Milan; 88.
Ćurovac, Mehmed; 296.

D

Dadić, Stjepan; 289.
Damiš, Ivan; 228, 233, 417.
Dangić, Jezda S.; 319.
Danon, Oskar; 342.
Dasović; 287.
Davidović, Ljubo; 281.
Davis, Rhys; 62.
Debeljak, Josip; 290.
Dedijer, Vladimir; 320, 327, 413.
Degrel, Ivo; 242.
Delić, Ante; 314.
Delić, Ilija; 299.
Derviš, Idriz; 295.
Devčić, Luka; 289.
Devčić, Milan; 302.
Devčić, Stjepan; 292.
Devija, Ivan; 286.
Dizdar, Zdravko; 302, 319, 417, 418.
Dodig, Franjo; 298.
Domany, Robert; 342.
Domany, Rudolf; 342.
Dominić, Stanko; 269.

Domitrović, Ivan; 288.
Dorschner; 298.
Došen, Marko, predsjednik Hrvatskog državnog sabora; 239.
Došen, Nikola; 300.
Draganović, Krunoslav; 196, 197, 198.
Drašković, grof Ivan; 345.
Dražoević, Fran; 130.
Dubelj, Mitar; 297.
Dugački, Zvonimir; 340, 418.
Dugački-Vrljičak, Mira; 242, 273.
Duić, Stjepan; 138.
Dujmović, Franjo; 242.
Dujmušić, kancelist; 283.
Dumandžić, Jozo; 157.
Duranović, sin Zejnin; 310.
Duranović, Zejna; 310.
Dušek; 286.
Dušević; 440.
Dušević, Ivo; 285.
Dušević, Šime; 285.

Đ

Đaković, Đuro; 290.
Đanković, Janko; 308.
Đogić, Blaž; 285.
Đujić, Momčilo; 315.
Đukanović, Pero; 319.
Đuričić, Šime; 289.
Đurković, Simo; 347.

E

Eckert, Rudolf; 17, 18, 20, 21, 38, 418.
Eckhardt; 139.
Elić; 290.
Ereš, Filip; 298.
Ereš, Grga; 199.
Ereš, Ivan; 285.
Erjavec, Tonči; 289, 418.
Eškenezi, Mento; 342.
Exinger, Miroslav; 301.

F

Franjo Josip I, car i kralj; 440.
Farkaš, Dragutin; 302.
Farolfi, Ivanko; 171.
Ferber, Eduard; 345.
Fest, Antun; 226.
Filipović, Manda; 303.
Fink, Ivan; 372.
Firinger, Kamilo; 49, 418.
Folnegović, Fran; 13.
Forgač, Luka; 279.
Fotak, Pavao; 301.
Francetić, Jure; 343.
Franić, Augustin; 288.
Franić, Jure; 300.
Franjo Ferdinand, prijestolonasljednik; 276.
Franjo Josip I, car i kralj; 12.
Frank, Ivica; 136.
Frank, Josip; 13, 15, 118, 136, 338.
Frank, obitelj; 222.
Freiberger, Miroslav Šalom; 351.
Freudenreich, Aleksandar; 240.
Frković, Ivica; 244.
Frković, Petar; 283.
Frković, zatvorenik; 290.
Fumasoni-Biondi, Pietro; 143.

G

Gabaj, Ivan; 292.
Gabelica, Ivan; 3, 46, 118, 320, 418.
Gabelica, Mislav; 45, 279, 418.
Gačanin, Mehaga; 296.
Gadže, Mijo; 298.
Gagliardi, Emanuel; 222.
Gahs, Aleksandar; 98.
Galović, Grgur; 22, 23.
Galović, Milan; 289.
Garašanin, Ilija; 319.
Garaudy, Roger; 338, 340, 418.
Garić, fra Jozo; 69, 105, 163, 185, 334.
Gazda, Miroslav; 306, 414.
Gaži, Franjo; 103, 109, 111, 165.
Gazić, Salih; 301.
Geng, Jaga; 279.
Geršković, Leo; 342.
Gizdić, Drago; 304, 418.
Glaise von Horstenau, Edmund; 210, 217, 218, 221, 419.
Glavaš, fra Radoslav; 222.
Glavaš, Mato; 308.
Glavina, Frano; 201, 202, 203, 418.
Glavović, Ibrahim; 295.
Glavović, Salihaga; 295.
Slavko Goldstein; 132, 142, 320, 339, 340, 348, 351, 354, 356, 357, 358, 364, 373, 418, 422.
Goldstein, Ivo; 132, 142, 339, 340, 348, 351, 354, 355, 356, 357, 358, 364, 373, 418.
Goluža, Niko; 297.
Goranin, Pavle; 342.
Gorjup, Zdenko; 311, 312.
Govedić, Slavko; 143.
Grabarić, Ivan; 301.
Grahović, Asim; 296.
Granđa, Ivan; 55, 398.
Grbo, Atif; 296.
Grčić, Marko; 287.
Grgec, Petar; 17, 18, 19, 20, 36, 37, 38, 39, 58, 59, 65, 184, 418.
Grgec, Radovan; 38, 39, 65, 418.
Grgić, Petar; 285.
Grgić, Šime; 290.
Grgin; 287.
Grgošević; 98.
Griffin, Bernard William; 219, 418.
Grisogono, Prvislav; 180.
Grladinović, Karlo; 224.
Grobler, Franjo; 371.

Gross, Mirjana; 13, 14, 423.
Gruić, Đuro; 244, 330.
Gržanić, Ivica; 314.
Gueraud, franc. konzul; 101.
Guić, Eugen; 314.

H

Hadžić, Hankija; 296.
Hadžihasanović, Mustafa; 225.
Hadžijahić, Muhamed; 199.
Halkija, Asim; 295.
Hamp, Wilhelm; 143.
Hampovčan; 306.
Haniš, Ivan; 302.
Hasić, Ibro; 310.
Hassell, Ulrich von; 145.
Hauka, Josip; 290.
Hebib, Hamid; 295.
Hebrang, Andrija; 347, 413.
Hećimović, Nikola; 290.
Helm, Hans; 143, 174, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 350, 366, 373, 412.
Herceg, Rudolf; 98, 99, 103, 111.
Herceg, Stjepan; 303.
Herenča, Đuro; 279.
Herenčić, Ivo; 220, 224.
Heres, Tomislav; 156, 418.
Himmler, Heinrich; 348, 349, 350, 361, 366, 423.
Hiršl, profesor; 106.
Hitler, Adolf; 115, 128, 143, 169, 217, 234, 235, 327, 340, 349, 418, 419, 421.
Hlopac, Franjo; 279.
Hočevar, Ivo; 174.
Horvat, Aleksandar; 31, 278.
Horvat, Josip; 12, 13, 88, 130.
Horvat, Julijana; 306.
Horvat, Rudolf; 16, 44, 45, 52, 54, 59, 60, 62, 72, 107, 136, 140, 199, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 291, 297, 330.
Horvat, Stjepan; 184.
Horvat, Vladimir; 192, 327.
Horvatić, Rudolf; 283.
Hradtman, Stjepan; 307.
Hranilović, Marko; 292.
Hren, Dragutin; 158, 159, 196.
Hurley, Joseph, namjesnik Apostolske nuncijature u Beogradu; 188, 190, 209, 414.

I

Ibraković, Avdo; 297.
Ilijanić, Đuka; 290.
Iskrić, Marko; 307.
Isus Krist; 70, 105, 125, 201, 202, 216, 384, 385, 388, 441.
Ivančan, Ljudevit; 18, 27.
Ivančić Bišetin, Mijo; 280.
Ivanić, Josip; 280.
Ivanišević, don Frane; 68, 86.
Ivanković, Janko; 314.
Ivanković, Marko; 287.
Ivanov, Antun; 290.
Ivezić, Mladen; 351, 356, 357, 418.
Ivković, Vlado; 318, 319, 418.

J

Jagun, Branislav; 306.
Jahijić, Hasan; 310.
Jakovljević, Ilija; 95, 146.
Jakšekovac, Stjepan; 178, 179, 180.
Janjatović, Bosiljka; 279, 280, 281, 288, 290, 291, 418.
Jareb, Jere; 61, 107, 139, 290, 291, 312, 340, 418, 419, 422.
Jareb, Mario; 418.
Javor, Stjepan; 291.
Jedlička, Ivan; 290.
Jelača, Franjo; 283.
Jelčić, Dubravko; 124, 125, 419, 423.
Jelčić, Nikola; 298.
Jelić, Branimir; 61, 139, 220, 289, 340, 367.
Jelić, Ivan; 315.
Jelić, Ivan-Iko; 289.
Jelić-Butić, Fikreta; 119, 132, 142, 156, 284, 288, 327, 413.
Jembriš, Antonija; 282.
Jerbić, Krešimir; 291.
Jerkov, Ante; 251.
Jerković, Petar (iz Krvavca); 299, 300.
Jerković, Petar (iz Kule Norinske); 299, 300.
Jesih, Pavao; 205, 327, 328, 419.
Jevtić, Bogoljub; 77, 89, 136, 180, 233, 359, 414.
Jevđević, Dobrosav; 318.
Jilek, Drago; 199.
Jodl, Alfred; 217.
Jonjić, Tomislav; 156, 304, 305, 311, 314, 368, 419.
Jovanić, Đoko; 319.
Jovanović, Dragoljub; 104, 105.
Jovanović, Rajko; 419.
Jovanović, Slobodan; 168, 180.
Jukić, Ilija; 165, 168, 175, 176, 177, 178, 180, 299, 300, 419.
Jukić, Petar zv. Kičić; 299, 300.
Juras, Ivo; 58.
Jurčević, Josip; 419.
Jurčić, Milutin; 365.
Juretić, Augustin; 174.
Jurić, Ivan; 286, 299, 413.
Jurić, Mijo; 306.
Jurišić, Blaž; 13, 43, 414.
Jurković, Pavao; 306.
Jusić, Smajil; 314.

K

Kablarić, Franjo; 307.
Kača, Franjo; 371.

Kajda, Ivan; 285.
Kalinić, Pavle; 347, 413.
Kamber, Dragutin; 309, 419.
Kantoci, Bogumil; 199.
Karadžić, Vuk Stefanović; 319.
Karaman, Igor; 13, 14, 423.
Karaula, Marijan; 413.
Karađorđević, Aleksandar; 43, 44, 46, 54, 59, 78, 84, 131, 134, 135, 238, 281, 359, 398.
Karađorđević, Pavle; 77, 78.
Karađorđević, Petar I.; 15.
Karlo Habsburški, kralj; 44, 224.
Kasche, Siegfried von; 217, 221, 227, 233, 235, 347, 349, 373.
Kaštelan, Mladen; 242.
Kavran, Božidar; 199, 244, 442.
Kazimirović, Vasa; 217, 419.
Keitel, Wilhelm; 217.
Kekich, Emil; 178.
Keselić, Mato; 285.
Khuen-Hedervary, Dragutin; 12, 16.
Kirin, Ico; 199, 220, 224, 228.
Kisić-Kolanović, Nada; 63, 171, 172, 173, 219, 393, 413, 419.
Kjellen, Rudolf; 43, 419.
Klapka, Eva; 285.
Klarić, Marko Đurkov; 307.
Klarić, Šime; 310.
Kljajić, Jozo; 308.
Kljaković, Vojmir; 316.
Knežević, Ružica; 285.
Kob, agent; 225.
Kodrič, Ivan; 372.
Kojaković, Pero; 272.
Kolak, Luka; 289.
Kolanović, Josip; 196, 414.
Kolarek, Nikola; 38, 39, 158, 159, 211, 212, 213, 228, 233, 258.
Kolarić, Josip; 288.
Koljan, Lucija, zv. Maca; 308.
Kolman, student; 104.
Kolumbo, Josip; 290.
Kombol, Mihovil; 130, 419.
Konjevod, Pero; 289.
Koppel, agent (konspirativno ime Klaser); 221.
Kordun, Mile; 319.
Korošec, Anton; 24, 38, 57, 67, 80, 83, 85, 96, 104.
Košak, Teodor; 155.
Košak, Vladimir; 220, 227, 244.
Kosanda, Ivan; 283.
Kosanović, Nikola; 288.
Kosanović, Sava; 104.
Kosier, Ljubomir st.; 351, 353, 419.
Kosovac, Ignjatije; 306.
Kostrenčić, Marko; 79.
Košutić, August; 73, 99, 171, 223, 226.
Kovačević, Blaž; 308.
Kovačević, Ivan; 288.
Kovačević, Mileta; 308.
Kovačić, Matija; 171, 309, 414, 419.
Kozarčanin, Ivo; 284.
Kozina, Ilija; 308.
Kožul, Stjepan; 233, 288, 419.
Krajnović, Stevo; 307.
Kraljević, Luka; 286.
Kraljević, Novica; 318.
Kraljić, Dragutin; 291.
Kravić, Jozo; 298.
Krbek, Ivo; 225.
Krek, Janez Ev.; 19, 20, 21, 24, 80, 145.
Krek, Miho; 145.
Kren, Vladimir; 244.
Krešić, Milenko; 341, 419.
Krijan, Jozo; 308.
Krišto, Jure; 18, 19, 23, 28, 157, 160, 162, 166, 167, 172, 175, 178, 191, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 205, 208, 211, 212, 213, 214, 218, 219, 223, 228, 231, 234, 235, 236, 244, 320, 321, 323, 324, 327, 328, 330, 331, 334, 335, 341, 348, 349, 350, 351, 361, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 373, 387, 388, 394, 395, 413, 419, 442.
Krizman, Bogdan; 16, 63, 120, 123, 131, 132, 142, 143, 173, 174, 227, 233, 327, 348, 349, 361, 419.
Krklješa, Vasilije; 306.
Krleža, Miroslav; 33, 419.
Krnjević, Juraj; 73, 99, 101, 104, 105, 106, 108, 110, 147, 165, 168, 169, 170, 175, 176, 177, 180, 223, 419.
Krstić, Kruno; 129, 130, 419.
Krtalić, Blaž; 288.
Krušlin, liječnik; 74.
Kružić, Dušan; 283.
Krvavac, Mijat; 285, 299.
Kühnel, Vilko; 349.
Kulenović, Džaferbeg; 245.
Kulovec, Fran; 145.
Kulundžić, Zvonimir; 47, 414.
Kumičić, Eugen; 13.
Kuzmić, Miško; 279.
Kvaternik, Eugen; 12, 141, 220, 222, 247, 313, 417.
Kvaternik, Eugen-Dido; 212, 214, 223, 312, 348, 373, 419.
Kvaternik, Petar Milutin; 157, 171, 172, 305.
Kvaternik, Slavko; 112, 156, 157, 172, 173, 174, 180, 195, 199, 202, 208, 209, 212, 213, 214, 220, 222, 223, 239, 247, 304, 313, 340, 412, 419.

L

Laboš, Milan; 306.
Lacković, Stjepan; 89, 167, 173, 205, 208, 214, 219, 245, 246, 373, 374, 419.
Lah, Ivan; 278.
Lammers, njemački državni tajnik; 139.

Landercy, M.; 192, 327, 419.
Lane, am. poslanik; 145.
Lapić, Milan; 300.
Lasić, Stanko; 310.
Latković, Božidar; 420.
Lav XIII., papa; 117.
Laxa, Vladimir; 239.
Ledinski, zvonar; 306.
Lendić, Ivo; 242.
Lengel-Krizman, Narcisa; 348, 420.
Lešić, Luka; 273.
Levi, David; 358.
Licht, Aleksandar; 134.
Lisak, Erih; 112, 123, 158, 159, 173, 174, 182, 189, 190, 196, 207, 216, 222, 229, 248, 249, 250, 314, 332, 371, 373, 392, 396, 412, 414.
Livljanić, Ive; 411.
Lobkovitz, knez Erwein; 206, 207, 234.
Löbl, Pavao; 306.
Löhr, Alexander; 217.
Lončar, Pavao; 207, 208, 327.
Lončarević, Juraj; 308, 420.
Lončarić, Ivica; 314.
Lončarić, Josip; 11, 38, 39, 40, 64.
Lorković, Blaž; 225.
Lorković, Mladen; 63, 165, 166, 167, 171, 218, 220, 223, 224, 225, 226, 228, 243, 245, 313, 320, 340, 387, 412, 419, 420.
Lorković, Radoslav; 225.
Lorković, Zdravko; 225.
Luburić,Vjekoslav-Maks; 220, 223, 224, 285, 417.
Lucić, Antun Tadijanov; 307.
Lučić, Ivan; 290.
Luetić, Ante; 420.
Luetić, Milan; 303.
Luetić-Tijan, Nedjeljka; 304, 420.
Lugarić, Vinko-Mićo; 224.
Lukač, Pavao; 285.
Lukas, Filip; 12, 106, 129, 184, 340, 420.

LJ

Ljotić, Dimitrije; 286.
Ljubetić, Franjo; 89.
Ljubičić, Krsto; 104.

M

Milković, Jakša; 237.
Macan, Trpimir; 125, 420.
Maček, Vladko; 59, 60, 66, 72, 73, 78, 79, 81, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 159, 179, 189, 199, 202, 223, 226, 285, 288, 312, 354, 399, 404, 407, 410, 416, 417, 420.
Maglione, Luigi; 162, 167, 170, 234, 243, 321, 322, 324, 348, 349, 361, 363, 365.
Mahnič, Antun; 16, 17, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 39.
Majcen, Vladimir; 291.
Majchrzak; 371, 372.
Majetić, Mate; 300.
Majić, polic. dužnosnik; 349.
Makanec, Julije; 115, 123, 129, 142, 155, 194, 215, 216, 218, 240, 302, 377, 420.
Maksimović, Vojin; 58.
Malleti, H.; 174.
Malohodžić, Halil; 310.
Mandić, fra Dominik; 172, 174, 175, 180, 420.
Mandić, Nikola; 182, 216, 218, 240, 244.
Marčinko, Tomislav; 420.
Marcone, Giuseppe Ramiro; 171, 174, 204, 206, 207, 235, 245, 246, 324, 348, 349, 350, 361, 363, 373.
Marganović, Pajo; 290.
Marić, Janko; 289.
Marić, Jozo; 301.
Marić, Marko; 301.
Maričić, Mario; 172, 173, 180.
Marija, Blažena Djevica; 73.
Marija, majka Lucije Koljan; 308.
Marijan, Davor; 316, 420.
Marinović, Josip; 279.
Markanović, Šimo; 308.
Marković, Božo; 282, 332, 447.
Marković, Josip; 220.
Martinović, Milan; 165.
Marušić, kapetan; 308.
Marušić, Milan; 289, 317, 420.
Marušić, Mitar; 308.
Masaryk, Tomaš Garrigue; 12.
Mašin, Draga; 15.
Masucci, Giuseppe; 204, 205, 206, 207, 208, 214, 219, 235, 246, 373, 374, 420.
Mates, Leo; 342.
Matić, Andrija; 289.
Matić, Nikola - Nina; 311.
Matić, Stipe; 307.
Matić, Stojan; 319.
Matić, Đuro; 289.
Matijak, Mijo; 285.
Matijašić, Đuro; 302.
Matijević, Margareta; 180, 413.
Matijević, Pejo; 308.
Matijević, Zlatko; 17, 18, 19, 23, 24, 25, 28, 51, 56, 58, 125, 420.
Matišić, župnik; 276.
Matković, Stjepan; 13, 32, 292, 420.
Matočec, Mara; 103, 109.
Matošević, Franjo; 284.
Matulić, Mario; 359.
Mažuranić, Želimir; 89.
Mehić, Salko; 295.
Memić, H. Muhamed; 296.
Memići, braća; 295.
Menshausen, Fritz; 235, 248.
Mesaroš, Stjepan; 306.
Mešić, Ademaga; 108.

Meštrović, Ivan; 29, 36, 68, 203, 205, 394, 420.
Mihailović, Dragoljub Draža; 168, 177.
Mihailović, Sergije; 319.
Mihajlov, Vančo; 139, 225.
Mijatović, Anđelko; 286, 289.
Milanović, Miloš; 307.
Milanović, Relja; 373.
Milas, Ivan zv. Centić; 283.
Mileta, Jeronim; 156, 163, 394.
Miletić, Antun; 320, 343, 344, 347, 348, 373, 413, 414.
Mileusnić, Tomo; 314.
Miliša, Đorđe; 372, 374, 420.
Milković, Jakov; 283.
Miloš, (žena Jakovljeva); 308.
Miloš, Jakov; 308.
Mintas, Vladimir; 222.
Mirić, Vaso; 308.
Mirošević, Franko; 151, 287, 420.
Mišetić, Ante; 298.
Mišić, Alojzije; 156, 236.
Mišić, Janko; 290.
Mišković, Petar; 315, 316, 317, 420.
Mišura, gostioničar; 290.
Mlinarević, Nikola; 286.
Moljević, Stevan; 319.
Montini, Giovanni Batista; 206.
Mortiđija, Tias; 199, 242, 340, 420.
Mosbacher, Eduard; 354, 358, 421.
Moscatello, Niko; 178.
Mosner, Stipe; 199.
Mravunac, Joso; 317.
Mraz, Franjo; 292.
Mrkoci, Vladimir; 421.
Müller, pater, isusovac; 222.
Murgić, Božidar; 340, 421.
Mussolini, Benito; 48, 116, 126, 143, 202, 227, 234, 327, 419, 423.
Mustapić, Luca; 310.
Mutevelić, Cigoja; 155.
Mutevelić, Mušan; 155.
Mužić, Ivan; 15, 45, 55, 60, 83, 136, 200, 203, 204, 205, 208, 285, 287, 333, 417, 421.

N

Nagy, Josip; 289.
Nazor, Vladimir; 200.
Nenadić, Aleksa; 317, 421.
Nenadović, Lazar; 306.
Neubacher, Herman; 217.
Neudauer, Matija; 372.
Neumann, Franz; 421.
Nevistić, Franjo; 142, 143, 199, 421.
Nežić, Dragutin; 78, 89, 90, 91, 99, 100, 104, 105, 144, 146.
Niedzielsky, Feliks; 242, 251, 252, 273, 421.
Nikolić, Nikola; 372.
Nikolić, Vinko; 76, 107, 160, 176, 198, 372, 414, 418, 419, 420, 422, 424.
Nikšić, Stjepan; 307.
Nikšić, Tomo; 283.
Nižić, Cvjetko; 290.
Nolte, Ernst; 114, 421.
Nonnemacher (agent); 221.
Novaček, Ivan; 302.
Novak, Melkior; 303.
Novak, Viktor; 156, 157, 327, 421.
Novaković, Ljubomir; 297, 298, 318, 423.
Novaković, Niko zv. Longo; 318.
Novaković, Pemba; 296.
Novaković, Vlado; 315.
Novović (jugoslavenski satnik); 315.
Nožar, Đuro; 301.
Nuk, Vilim; 257.
Nyaradi, Dionizije; 105.

O

Obrenović, Aleksandar; 14, 15.
Obrknežević, Miloš; 332, 334, 421.
Odić, Anton; 145.
Okić, Jusuf; 199.
Olujić, Jozo; 288.
Opačak, Jozo Ilijin; 283.
Oreb, Petar; 63, 292.
Oreški, Mijo; 290.
Oreški, Slavko; 290.
Orešković, Ivan; 285.
Orozović, Anka; 308.
Oršanić, Ante; 421.
Oršanić, Ivan; 142, 223, 242, 272, 340, 421.
Osborne, Francis Godolphin d'Arcy; 395.
Ott, Hans; 221, 227.
Ožbolt, Stjepan; 277, 278.

P

Pajkić, Mirko; 347.
Pajović, Radoje; 421.
Pap, Pavle; 342.
Papić, Radovan; 297, 316, 319, 421.
Paradžik, Nikola; 305.
Paršić, Jure; 374, 422.
Pašić, Nikola; 198, 319.
Patte, Richard; 324.
Paulova, Milada; 29, 421.
Pavelić, Ante poglavnik; 16, 45, 47, 55, 57, 61, 62, 63, 68, 73, 92, 93, 104, 107, 109, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 131, 132, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 171, 172, 174, 180, 181, 184, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271,

272, 273, 274, 287, 290, 300, 312, 313, 314, 320, 322, 323, 327, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 340, 341, 348, 360, 361, 362, 368, 369, 371, 372, 374, 387, 400, 401, 402, 405, 408, 411, 412, 413, 414, 419, 421, 422, 424.
Pavelić, Ante seljak; 290.
Pavelić, Milan; 18, 286.
Pavelić, Višnja; 47, 413, 414.
Pavica, Mehmed; 292, 296.
Pavičić, Luka; 286, 289, 300, 414.
Pavičić, Slavko; 278, 421.
Pavlek, Mihovil Miškina; 103.
Pavlović, Bolta; 303.
Pavlović, Obrad; 285.
Pavunić, Stjepan; 106.
Pažin, Pero; 314.
Pečarić, Josip; 422.
Pečnikar, Vilko; 222.
Pečnikar, zatvorenik; 290.
Pelikan, Mira; 306, 414.
Penić, Janko; 228, 255, 256, 258, 259.
Peraić, Jakov; 285.
Perčec, Dragutin; 290.
Perčević, Ivan; 138.
Perić, Blaž; 289.
Perić, Miško; 289.
Perić, Stjepan (četnička žrtva); 310.
Perić, Stjepan, hrv. poslanik u Rimu i ministar vanjskih poslova NDH; 213.
Perić, Stojan, Petrov; 290.
Perković, Miro; 285.
Perković, Pavao; 288.
Perković, pukovnik; 244.
Pernar, Ivan; 55, 99, 398, 403, 406, 409.
Perović, Ivo; 74.
Perše, Franjo; 278, 421.
Peršen, Mirko; 340, 422.
Peršić, Ivan; 184.
Pešelj, Branko; 226.
Petešić, Ćiril; 372, 414.
Petranović, Ilija; 290.
Petrić, Stanko; 291.
Petrilić, Ferdinand; 297.
Petrinov, Benjamin; 300, 311.
Petrinović, Ivo; 107, 422.
Petrović; 287.
Petrović, fra Leon; 163.
Petrović, Ivo; 307.
Petrović, Milan; 307.
Petrović, N., žena Ive Petrovića; 307.
Petrović, Veljko; 36.
Pezet, Ernest; 76.
Pijade, Moše; 342.
Pilar, Ivo; 291.
Piljević, Đorđe; 317, 319, 422.
Pio XI., papa; 101, 117, 125, 143, 383.
Pio XII., papa; 185, 237.
Pipinić; 304.
Plavšek, Jozefina; 300.
Plenča, Dušan; 316, 422.
Pohunek, Vjenceslav; 302.
Polak, Anselmo; 372.
Politeo, Ivo; 88, 190.
Polonijo, Ante; 311, 312.
Polovina, Gojko; 319.
Popović, Pero Aga; 290.
Popović, Radoje; 316.
Poropat, Josip; 290.
Pospišil, Zvonimir; 63.
Potiorek, Oskar; 276.
Potočnjak, Franko; 29, 30, 31, 277, 422.
Požar, Petar; 338, 414, 422.
Pozderović, Enver; 184.
Prce, Pero; 286.
Prebeg, Vladimir; 118.
Predavec; 445.
Predavec, Josip; 95, 291.
Prelec, Milica; 303.
Prepelac, Mato; 306.
Prepelac, sin Matin; 306.
Pribić, Stojan; 334.
Pribićević, Svetozar; 14, 52, 130, 168, 281, 287, 293, 296.
Primorac, Stipe; 286.
Primorac, Zvonko; 305.
Princip, Niko; 308.
Princip, Slobodan; 320.
Priština, Hasanbeg; 139.
Prlić, Stjepan; 283.
Prnjak, Mate; 310.
Prnjatović, Vojislav; 347, 373.
Protulipac, Ivo; 38, 58, 96.
Prpić, Ivan; 220.
Prusac, Jure zv. Juka; 299.
Puk, Mirko; 150, 236, 241, 327, 328.
Puljić, Ivica; 413.
Purivatra, Atif; 283, 287, 293, 294, 295, 296, 422.
Pušić, Miho; 105, 156, 163, 252, 422.

R

Račić, Mijo; 289.
Račić, Puniša; 55, 167.
Rački, Franjo; 12.
Radić, Ante; 12.
Radić, Pavle; 54, 55, 291, 398, 403, 406, 409.
Radić, Stjepan; 12, 16, 28, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 64, 95, 96, 97, 102, 109, 121, 177, 200, 283, 291, 398, 403, 406, 409, 414, 418, 421, 423.
Radičević, Lovro; 27.
Raff, britanski konzul; 394.
Raguž, Andrija Gunjinović; 297.
Raguž, Vide Marijanović; 298.
Raič, Božo; 284.
Rajčević, Vojo; 103, 284, 422.
Rajnović, Ivan; 308.
Ramljak, Stjepan; 215, 266, 422.
Rančigaj, Ivan; 371.

Rantaša, Antun; 371.
Rapotec, Stanislav; 177, 178, 180.
Rašić, seljak; 285.
Rašidkadić, gradonačelnik; 276.
Rašković, Ilija; 277, 278.
Rašović, pukovnik; 304.
Ratković, Stjepan; 129, 422.
Ravlić, Jela; 308.
Razum, Stjepan; 196, 414.
Reberski, Josip; 98.
Redžić, Mehmed; 296.
Rendulic, Lothar; 217.
Ribarić; 301.
Ribbentrop, Joachim von; 217, 234.
Rieger, Vilko; 119, 142, 422.
Rihar, Franjo; 371, 372.
Rittig, Svetozar; 175.
Rivet, Charles; 293.
Rogulja, Peta; 18, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 39, 40, 306, 422.
Rojnica, Ivan (Ivo); 304, 422.
Romano, Jaša; 341, 342, 344, 345, 351, 353, 355, 356, 357, 358, 422.
Roncalli, Angelo Giuseppe; 365.
Roosevelt, Franklin Delano; 183.
Rosenberg, Alfred; 139.
Rosenberg, Dragutin; 356.
Rosić, Ivan; 292.
Rosulja, Valentin; 289.
Rover, Srećko; 374, 422.
Rožić, Rudolf; 287.
Rubignoni, don Ante; 394.
Rubinić, Stjepan; 347.
Rukavina, Branko; 199.
Rukavina, Josip; 220.
Runje, Maja; 405.
Rupić, Ludvig; 303.
Rusić, Petar; 288.
Rušinović, Nikola; 165, 166, 167, 206, 212, 213, 223, 243, 320, 387, 422.
Ružić, Viktor; 100.
Ružman, Stjepan; 303.

S

Sachs-Petrović, Aleksandar; 136.
Sadkovich, James J.; 141, 422.
Sagrak, Darko; 45, 422.
Salihkadić, Alija; 305.
Salis-Sewis, Franjo; 168, 175, 202.
Salković, braća; 295.
Sarkotić, Stjepan; 138, 276.
Sava, Nemanjić; 80.
Savić, Blaž; 287.
Schmidlin, Julius; 373.
Schrems, Rudolf; 221.
Schumacher, agent, konsp. ime Kohlenklau; 221.
Schumann, Robert; 75, 76, 86.
Schwartz, Emil; 366.
Seitz, Aleksandar; 119, 138, 422.
Selak, Ante; 374, 422.
Selesin, akademski slikar; 298.
Selman, Adem; 309.
Servatzy, Vjekoslav; 224.
Shantz, Harold; 178.
Shomrony, Amiel; 366.
Sinovčić, Marko; 423.
Skomrak, Ivica; 347.
Sladović pl. Sladoevički, Eugen; 423.
Slamić, Ante; 207.
Slavina, Jelka; 306.
Smolčić, Marko; 283.
Sobolevski, Mihael; 302, 319, 418.
Sočo, Jure; 287.
Soldin, Matija; 292.
Spaho, Mehmed; 293, 294.
Srebrnič, Josip; 156, 163.
Srketić, Pavao; 40.
Stadler, Josip; 18, 23, 24, 25, 27.
Staljin, Josif Visarionovič Džugašvili; 183.
Stanić, Marija; 309.
Stanić, Mijo; 309.
Stanić, Milan; 414.
Stanisavljević, Đuro; 316.
Stanišić, Bajo; 297, 299.
Stanković, Marica; 265.
Starčević, Ante; 12, 13, 15, 16, 25, 28, 34, 43, 47, 107, 118, 121, 340, 414, 418, 420, 421, 422, 423, 424.
Starčević, Martin; 282.
Starčević, Mile; 13, 15, 16, 106, 244, 423.
Stepinac, Alojzije; 7, 8, 9, 10, 11, 12, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 52, 53, 54, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 123, 136, 137, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 259, 264, 273, 274, 282, 288, 305, 313, 314, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 350, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423,

424, 447.
Stepinac, Stjepan; 39.
Stipetić, Gjuro; 74.
Stojadinović, Milan; 78, 81, 82, 83, 87, 89, 90, 91, 106, 146.
Stojanović, Nikola; 319.
Stojilović; 289.
Strinka, Đuro; 279.
Strižić, Ivan; 289, 315, 334, 423.
Strossmayer, Josip Juraj; 12, 20.
Sundhaussen, Holm; 136, 348, 423.
Supanc, Stjepan; 290.
Supilo, Frano; 14, 29.
Sušić, Anica; 308.
Sušić, Anđa; 308.
Sušić, Lovro; 124, 215, 414.
Suton, Josip Jozo; 414.
Svježić, Oktavijan; 199, 412.
Svoboda, Franjo; 306.
Svoboda, Josip; 306.
Svoboda, Jozefina; 306.
Szabo, Josip; 288.

Š

Šahbegović, Mustafa; 296.
Šajatović, Dane; 163.
Šalić, Ivan; 89, 173, 244, 365, 392, 414.
Šamija, Ivan; 304.
Šanjek, Franjo; 194, 195, 205, 206, 324, 423.
Šarac, Petar; 305.
Šarac, Stanko; 305.
Šarić, Ivan; 290.
Šarić, Ivan (komunist); 290.
Šarić, Ivan Ev.; 58, 71, 126, 127, 156, 162, 168, 169, 185, 212.
Šarinić, Ivo; 98.
Šćetinec, Juraj; 38, 39, 114, 117, 120, 127, 423.
Šćuka, Antun; 308.
Šegvić, Kerubin; 74.
Šehić, Nusret; 423.
Šepić, Dragovan; 13, 14, 423.
Šercer, (starokatolički svećenik); 100.
Šidak, Jaroslav; 13, 14, 423.
Šiklić, Boja; 310.
Šimrak, Janko; 19, 22, 24, 27, 39, 59, 86, 99, 106, 185, 201, 205, 236, 237, 238, 416.
Šimun, Aleksandar; 308.
Šimunić, Mirko; 284.
Šišić, Ferdo; 14, 15, 22, 24, 27, 29, 39, 414, 423.
Šmit, Venceslav; 306.
Šnajder, Zlatko; 290.
Šnidaršić (pravnik); 287.
Šnjarić, Luka; 276.
Šoštarić, Franjo; 286.
Šoštarić, profesor; 52, 53.
Španović, političar; 105.
Špes, Ivka; 267.
Štambuk-Škalić, Marina; 196, 414.
Štavun, Petar; 310.
Štedimlija, Savić Marković; 332, 334.
Štefan, Ljubica; 360, 364, 365, 366, 423.
Štefanić, Ivan; 285.
Štironja, Ivan; 297.
Štitić, Ante; 220.
Šubašić, Ivan; 95, 102, 103, 106, 109, 110, 111, 148, 165, 168, 183, 195.
Šufflay, Milan; 45, 48, 49, 85, 291, 339, 422, 423.
Šuljak, Dinko; 177, 423.
Šuljak, Nurija; 297, 299, 423.
Šumenković, Ilija; 180.
Šušnjar (odvjetnik); 290.
Šutalo, Stanko; 310.
Šutej, Juraj; 104, 165, 168.
Švob, Melita; 356, 358.

T

Tadić, Matija; 314.
Talovići, braća; 295.
Talsman, Halil; 318.
Tanovići, braća; 295.
Tardini, mons. Domenico; 234.
Tatlić, Avdo; 296.
Tepeš, Florijan; 279.
Tepeš, Juraj; 279.
Terzić, Velimir; 299, 304, 312, 423.
Tijan, Pavao; 242.
Tikveš, podnarednik; 300.
Tolić, Jerko; 289.
Tolić, Nikola; 289.
Tomac, o. Jeronim; 18.
Tomašić, Ljudevit; 171.
Tomić, Celestin; 164, 193, 414, 423.
Tomić, Marica; 310.
Tomić, Marko; 314, 448.
Tomić, Viktor; 219, 220, 221, 223, 224.
Tomičić, Stipe; 194, 249, 423.
Tonković, don Ivan; 130.
Tonković, Katica; 283.
Topalović, Vjenceslav; 284, 330, 340, 423.
Topalović, Živko; 104.
Topolnik, Zvonimir; 290.
Torkoš, Dragutin; 302.
Tortić, Janko; 244.
Toth, Dragutin; 100.
Touval-Weltmann, Meir; 365.
Trajber, Šandor; 285.
Trbuha (svećenik); 97.
Troskot, Mara; 287.
Trumbić, Ante; 11, 14, 29, 35, 36, 37, 55, 57, 64, 69, 73, 80, 86, 100, 198, 199.
Turić, Gordana; 283, 299, 305, 311, 414.
Tuša, Stjepan; 308.
Tuđman, Franjo; 282, 291, 424.

U

Ujčić, Josip; 163.
Ujević, Ante; 424.
Ujević, Mate; 118, 126, 242.

Ujević, Matija; 282.
Uskok, pseudonim; 254, 255.
Uvanović, Danijel; 242.
Uzelac, Marko; 288.

V

Valenčić; 278.
Varga, Ivan ml.; 78, 287.
Varga, Ivan st.; 287.
Vedrina, Janko; 98, 288.
Veesenmayer, Edmund; 217.
Velagić, Savo; 156, 302, 424.
Veljković, Petar - Brko; 317.
Veraja, Ivan; 286.
Vereš, Antun; 288.
Veselić, Stjepan; 288.
Vidak, Stevo; 307.
Vidas, Božo zv. Vuk; 290.
Vidović, Mile; 192, 203, 205, 327, 328, 424.
Vilder, Većeslav; 104, 168, 169, 176.
Vinković, Mirko; 306, 307.
Virek, Đuro; 282.
Vlahović, tajnik općine; 288.
Vlašićak, Janko; 288.
Vokić, Ante; 171, 226, 245, 412.
Vrančić, Vjekoslav; 245, 304, 316, 318, 424.
Vraneković, Josip; 172, 204, 208, 209, 210, 414.
Vrbošić, Josip; 280, 424.
Vrtačnik, Josip; 372.
Vrtar, Pero; 289.
Vučetić, pl. Stipe; 25, 26.
Vujić, Mijo; 306.
Vukićević, Velja; 57.
Vukmanović, Svetozar; 320.
Vukojević, Stanko; 305.
Vukorep, Stanislav; 288, 413, 424.
Vukovac, Fabijan; 307.
Vukovac, Stjepan; 307.
Vuković, Bartol; 285.
Vukutin, Blaž; 290.

W

Warlimont, Walter; 217.
Weichs, Maximilian Freiherr von; 217.
Werner, Ivan; 239, 244.
Wilhelm, njem. car; 44.
Wilson, Thomas Woodrow; 130.

Z

Zdelar, Vinko; 301.
Zec, Milica; 282.
Zečo, Salko; 295.
Zelenika, Jure; 310.
Zelentrović, Džafer; 310.
Zelić, Ivan; 298.
Zelić, Perica; 143.
Zimperman, Ljudevit; 348, 349.
Zirdum, Andrija; 308, 417.
Zirdum, Stipo; 308.
Znidarčić, Lav; 37, 189, 251, 252, 424.
Zorić, Milan N.; 315, 424.
Zovko, don Marko; 237, 310, 424.
Zovko, Marko; 287.
Zrilić, Nikola; 287.
Zrinski, Franjo; 158.
Zrnek, Josip; 289.
Zvonimir, hrvatski kralj; 202, 256, 375.

Ž

Žaja, Ilija Petrić; 289.
Žanić, Milovan; 157, 195, 223, 340.
Žanko, Dušan; 184, 242.
Žegarac, Stjepan; 303.
Žegarac, Vukašin; 373.
Žerjavić, Vladimir; 351, 356, 357, 358, 424.
Živaković-Kerže, Zlata; 424.
Živković, Andrija; 22, 23.
Žižanović, zastavnik; 314.
Žličar, Rudolf; 287, 449.

Sadržaj

Uvodne napomene 7
I. Politička kretanja u Hrvatskoj i mladi Stepinac 11
II. Stepinac u kraljevskoj Jugoslaviji 43
1. Od nastanka Jugoslavije do studija u Rimu 43
2. Od Germanicuma do nadbiskupa koadjutora 54
3. Od nadbiskupa koadjutora do sloma Jugoslavije 65
3.1. Stepinac i hrvatski narod 65
3.2. Stepinac i jugoslavenska državna vlast 72
3.3. Stepinac i jugoslavenska država 84
3.4. Stepinac i Hrvatska seljačka stranka 94
3.5. Ustaški pokret i Stepinčev odnos prema njemu 112
3.5.1. Ustaški pokret prema fašizmu i nacionalsocijalizmu .. 112
3.5.2. Stepinac i Ustaški pokret 143
III. Stepinac u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 155
1. Stepinac pozdravlja uspostavu i brani opstanak Nezavisne Države Hrvatske 155
2. Hrvatska državna vlast i blaženi Alojzije Stepinac 191
2.1. Pogrešne i zlonamjerne tvrdnje 191
2.2. Međusobno poštovanje uz povremene nesporazume 228
2.3. Pisanje "Katoličkoga lista" i "Nedjelje" 251
3. Stepinac osuđuje svačije zločine i brani sve ugrožene osobe ... 274
3.1. Uvodne napomene 274
3.2. Srpski zločini do početka travanjskoga rata 1941 276
3.3. Srpski zločini u travanjskomu ratu 1941. i u prvim tjednima Nezavisne Države Hrvatske 297
3.4. Stepinčeva osuda srpskih zločina i hrvatske osvete i odmazde 320
3.5. Vjerski prijelazi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 324
3.6. Nezavisna Država Hrvatska, Stepinac i Židovi 337
3.7. Stepinac i radni i sabirni logori u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 366
3.8. Stepinac i nacionalsocijalizam 374
3.9. Stepinac prema komunizmu i partizanima 378
3.10. Stepinac i zapadni Saveznici 394

IV. Zaključak 397
ZUSAMMENFASSUNG 403
SUMMARY 406
RÉSUMÉ 409
Izvori i književnost 412
Kazalo imena 425

30 -10- 2017			
24 -09- 2018			
26 -02- 2020			
08 -09- 2020			
19 -12- 2020			
17 -10- 2023			
24 -03- 2025			

URIHO - Tisak, Zagreb

020127442

S
Knjižnica Božidara Adžije
92:2
STEPI
g
020127442 / 442.442

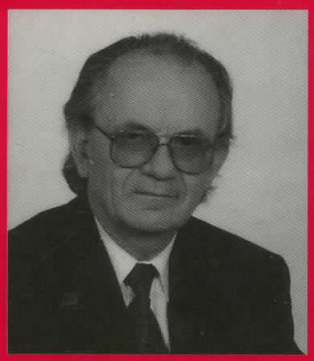

Ivan Gabelica rođen je u Podbablju, ko
Pučku školu završio je u rodnom selu,
maturirao je u mjesecu lipnju 1962. u
u Zagrebu diplomirao je 30. rujna 196
nekoliko poduzeća. Od 15. rujna 1980.
odvjetnik i u nekoliko političkih proces
optužene zbog zalaganja za slobodu i
naroda (dr. Marko Veselica, Milan Suša
Mirko Sunić). Pružao je pravnu pomoć
njihovih političkih uvjerenja. Od 1. pro
zastupnik u Hrvatskom državnom saboru. Početkom 2000., nekoliko mjeseci nakon isteka zastupničkog mandata, otišao je u mirovinu.

Već od svojih gimnazijskih dana Ivan Gabelica se je neprekidno borio za hrvatsku državnu nezavisnost. Zbog toga je bio isključivan iz gimnazije i s fakulteta, izbacivan s posla i u više navrata zatvaran i zlostavljan. U 7. razredu gimnazije s Brunom Bušićem, Krunom Galićem, Matom Babićem i još nekim kolegama osnovao je ogranak „Tajne organizacije hrvatske inteligencije", skraćeno nazvane „TIHO", u Imotskomu. Drugi ogranak te organizacije postojao je u Širokom Brijegu. Zato je, zajedno sa spomenutim kolegama, bio kažnjen trajnim isključenjem iz svih srednjih škola, bez prava polaganje privatnoga ispita. Zahvaljujući pravnim lijekovima, ta im je kazna kasnije ublažena, pa su mogli nastaviti školovanje. Zbog sudjelovanja u radu te organizacije Gabelica je proveo u zatvoru u Makarskoj i Imotskomu i u sabirnomu logoru na otoku sv. Grgur od 25. travnja 1959. do 25. srpnja 1961. Po upisu na Pravni fakultet u Zagrebu, u listopadu 1962., nastavio je, kao pravaš, s političkim djelovanjem među sveučilištarcima, pa je 6. lipnja 1965. ponovno uhićen, podvrgnut strahovitoj torturi i u skupini s Brunom Bušićem, Anđelkom Mijatovićem, Rudolfom Arapovićem i drugim istomišljenicima na Okružnom sudu u Zagrebu 25. ožujka 1966. osuđen na kaznu strogog zatvora u trajanju od jedne godine i četiri mjeseca. Nakon što je 6. listopada 1966. izdržao kaznu u kaznionici u Staroj Gradišci, isključen je s Pravnog fakulteta u Zagrebu na godinu dana. Dana 18. veljače 1970. organizirao je, sa skupinom sveučilištaraca, demonstracije u Hrvatskomu narodnom kazalištu protiv prikazivanja drame „General i njegov lakrdijaš", kojom se krivotvori hrvatska povijest, pa je bio kratkotrajno uhićen i prekršajno kažnjen s dva mjeseca zatvora. Nakon Titova puča u Karađorđevu u prosincu 1971. bio je zatvaran, kad god su Broz ili netko drugi od jugoslavenskih ili inozemnih državnika dolazili u Zagreb ili kad su se zbili neki izvanredni politički događaji, kao što je, na pr., Bugojanski podhvat. Na samomu početku 1989. uključio se je u osnivanje političkih stranaka, pa je već tada postao član Inicijativnog kruga HDZ-a i u tomu je svojstvu javno nastupio na tribini održanoj 28. veljače 1989. u prostorijama Društva hrvatskih književnika u Zagrebu. Nakon raskola sa skupinom oko dr. Franje Tuđmana, polovicom lipnja 1989., pripremao je s dr. Markom Veselicom, dr. Vladimirom Veselicom, dr. Antom Vukasovićem, Slobodanom Praljkom, Antom Paradžikom, Jerkom Đerekom i drugim osobama osnivanje Hrvatske demokratske stranke, pa je na njezinu Osnivačkom saboru 4. studenoga 1989. izabran za dopredsjednika. Raspadom te stranke u jesen 1992., sa skupinom istomišljenika obnovio je Hrvatsku čistu stranku prava, u kojoj je obavljao dužnost predsjednika do siječnja 2003.

Budući da je jugoslavenska komunistička vlast neprekidno širila neistine o hrvatskomu narodu, posebice o zbivanjima za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, a tu su praksu nastavile jugokomunističke skupine i indoktrinirani pojedinci u Republici Hrvatskoj, Ivan Gabelica često s njihovim stajalištima polemizira, želeći da se o tom utvrdi istina. Takve polemike vodio je ili vodi u „Startu", „Vjesniku", „Večernjem listu", „Slobodnoj Dalmaciji", „Maruliću", „Fokusu" i u drugim listovima ili časopisima. Do sada je objavio više desetaka takvih polemičkih članaka.